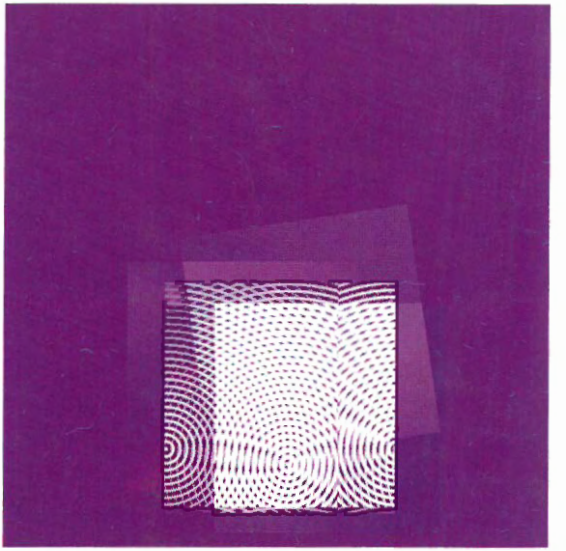
ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ

срби и њихов језик

ТРЕБНИК

Петар Милосављевић

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Прво коло

Методологија проучавања књижевности
Логос и парадигма
Српски филолошки програм
Систем српске књижевности
Срби и њихов језик

Друго коло

Увод у србистику
Други ток српске књижевности
Поетика Момчила Настасијевића
Триптих о Лази Костићу
Реч и корелатив

Треће коло

Теорија белетристике
Теорија књижевности
Теоријска мисао о књижевности
Књижевнотеоријска мисао у Срба
Теоријски проблеми

Четврто коло

Традиција и авангардизам
Наратолошка истраживања
Блокада (песме)
Драме
Нови Сад на ватри (роман)

Петар Миросављевић

СВЕТИ ЈЕРОНИМ

Петар Милосављевић

ИЗАБРАНА ДЕЛА

Приредили
Слободан Коспић
Вера Милосављевић

Прво коло
Методологија проучавања књижевности
Логос и парадигма
Српски филолошки програм
Систем српске књижевности
Срби и њихов језик

Петар Милосављевић

СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК

ХРЕСТОМАТИЈА

ТРЕБНИК
Београд, 2002.

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР 7

Уводна разматрања

НАРОДНИ ЈЕЗИК СРБА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК 13

Документи

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ - Писмо Хараламшију (57)

ЈОЗЕФ ДОБРОВСКИ - Словенска наречја (67) - Књижество славенско (70)

ЈЕРНЕЈ КОПИТАР - Патриотске фантазије једног Словена (75)

ПАВЛЕ ЈОЗЕФ ШАФАРИК – Словенски народи и њихова наречја (87) - Уводне напомене у „Српске пабирке" (100) - Преглед народа словенског племена (104) - Ilirski jezik (106)

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЦИЋ – Примједба (123) - Alphabeti Serborum (125) - Писма Платону Атанацковићу (127) - Срби сви и свуда (129) - Književni dogovor (147) - Glavna pravila za južno narječje (149) - Срби и Хрвати (151) - Очитовање (155).

ЈАН КОЛАР – О књижевној узајамности (159).

LJUDEVIT GAJ – Čije je kolo? (169)

ЈОВАН СУБОТИЋ – О Суботићевој "Српској граматици" (175) – Одговор Г. Дру. Старчевићу (...) (182)

ФРАНЦ МИКЛОШИЋ – Српски и хрватски (201)

БОГОСЛАВ ШУЛЕК – Срби и Хрвати (205)

ŠIME LJUBIĆ – Prostor hrvatsko-srpskog jezika (231)

VATROSLAV JAGIĆ – O zaslugama Vuka Štefanovića Karadžića (239) – Uvod u "Historiju književnosti naroda hrvatskoga i

srpskoga" (265) – Nekoliko napomena povodom rasprave M. Rešetara o čakavštini (277). – „Gramatika i stilistika hrvatskoga ili srpskoga jezika" T. Maretića (284) – Проспектъ „Энциклопедіи славянской филологіи" (290)

ЂУРО ДАНИЧИЋ – Разлике између језика српскога и хрватског (301) – Књижевник (305) – Диоба словенских језика (307)

ЛАЗА КОСТИЋ – Порука Ђури Даничићу (313)

СТОЈАН НОВАКОВИЋ – Неговање језика српског (317)

ДИМИТРИЈЕ РУВАРАЦ - Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата (335)

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ – Приступна академска беседа Љуб. Стојановића (359) – Јагић и Облак о приступној академској беседи Љуб. Стојановића (378) – Стојановићев одговор (385)

МИЛАН РЕШЕТАР – Дубровник и његов језик (399) – Срби и Хрвати су једно (402) – Најстарији дубровачки говор (403)

РАДОСЛАВ М. ГРУЈИЋ – Српски језик и српско племе (409)

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ – Колико се у нашем језику огледа наше народно јединство (433) - Вук – ујединилац Срба и Хрвата у књижевном језику (440)

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР – Закључци Новосадског договора (447) – „Уводна реч" Правописне комисије (450)

НАПОМЕНЕ И КОМЕНТАРИ 453

Доситеј Обрадовић (455) – Јозеф Добровски (457) – Јернеј Копитар (458) – Павел Јозеф Шафарик (460) – Вук Стефановић Караџић (464) – Јан Колар (481) – Људевит Гај (486) – Јован Суботић (489) – Франц Миклошић (492) – Богослав Шулек (493) – Шиме Љубић (495) – Ватрослав Јагић (497) – Ђуро Даничић (502) – Лаза Костић (506) – Стојан Новаковић (508) – Димитрије Руварац (510) – Љубомир Стојановић (512) – Милан Решетар (513) – Радослав М. Грујић (515) – Александар Белић (517) – Новосадски договор (519)

Закључна разматрања

ПОВРАТАК НА ПРАВИ ПУТ 527

СРБИСТИКА – СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ 533

Регистар имена 541

ПРЕДГОВОР

Сврха ове књиге је да одговори на више питања која се на крају 20. века постављају око порекла, природе и статуса српског народног и књижевног језика. На сва та питања постоје одговори које је дао Новосадски договор о српскохрватском књижевном језику 1954. године. Скуп ставова који чине тај договор израз је једне парадигме мишљења о језику. Израз парадигма је многозначан и кључан за разумевање наредних излагања. Његова употреба се заснива превасходно на поимању које му је дао амерички филозоф Томас Кун у књизи *Структура научних револуција* (1962). Основна Кунова теза је да неке апсолутне научне објективности нема: једна генерација научника мисли и понаша се у складу са важећим научним парадигмама (моделима) све док се таква парадигма не промени, тј. док не буде замењена новом. И Новосадски договор донео је једну парадигму мишљења о језику коју је прихватила једна генерација (у ширем смислу) лингвиста и филолога. Та парадигма је у процесу дезинтеграције Југославије доживела само „сусмртицу" (израз Лазе Костића), односно показала је своје слабости: тенденцију да се од једног језика направе два, па и више језика.

После промене назива језика када је име српскохрватски замењено именом српски, дошло је, међу српским лингвистима, до оштре полемике. Полемика је имала два основна повода. Први је појава новог *Правописа српског језика* (1993) који је припремљен и објављен у Матици српској. Други је био: кодификација српског књижевног језика на основу иницијативе Српске телевизије са Пала да се за српски стандардни језик узме екавица. Оба полемичка процеса имала су нешто заједничко: отварала су проблем српског језика, односно покретала су питање о томе шта је то српски, односно српскохрватски језик. Ако је то један језик, зашто онда мења име? Ако су два језика, зашто су до сада третирани као један језик? Затим: шта је у том језику српско, а шта хрватско? Да ли је то одувек био један језик? Скуп покренутих питања је велики, а може да буде и већи уколико се она буду постављала са више система.

У полемикама око српског, односно српскохрватског језика, учествовали су само лингвисти. Зато је и природно што су, у расправама о проблемима језика, полазили превасходно са лингвистичког становишта. Проблем о којем се води дискусија, међутим, није само лингвистички. Он је и историјски, политички и филолошки у ширем смислу. Зато се и не може решавати само у оквирима лингвистике. Мора се поставити у шире оквире.

У мојој књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (1995) каже се, између осталог, да је идеја југословенства и Југославије зачета у филолошкој сфери и да се њихови проблеми могу разрешити у тој области. Ја и сада стојим на том становишту. Ова књига и прављена је с намером да исти проблем осветли са филолошке тачке гледишта. А то значи да има у виду чињенице које су биле и треба да остану од филолошког интереса.

Израз филологија има много значења. У најширем смислу филологија је обухватила и бављење културом, језиком, писмом, књижевношћу, историјом, политиком. Дисциплина која се свим тим областима бавила постојала је у 19. веку. И данас се за неког каже: да је „филолог у смислу који је тај израз имао у 19. веку". Најбоља илустрација за значење израза филолог јесте пример најзначајнијег српског филолога 19. века Вука Стефановића Караџића. Он је био и књижевник, лингвиста, историчар, етнолог, скупљач народних умотворина, али и веома значајан политички субјект. Караџић јесте јединствена историјска појава. Али он по ширини свог деловања у 19. веку није изузетак. Копитар, Јан Колар, Шафарик, Ватрослав Јагић, Стојан Новаковић имали су сличну ширину деловања. Сви су они били лингвисти, али не само то.

Једна од грана филолологије стекла је у 19. веку велики углед. То је словенска филологија, или, скраћено, славистика. У тој дисциплини остварено је много вредних резултата који су уграђени у основе савремених словенских нација. На жалост, та дисциплина је данас посве маргинализована. О њој се данас и не зна довољно. Што је горе, према њој се понаша тако као да се о њој и не мора много знати. А како је она изгледала и чиме се све бавила најбоље сведочи књига Ватрослава Јагића која се зове *Историја славянской филологии* (Ст. Петерсбург, 1910). Та књига је изашла у оквиру једног још ширег пројекта који се зове *Енциклопедия славянской филологии* коју је, у Јагићевој редакцији, издавала руска Царска академија наука почев од 1903. године у посебним свескама. Замах тако засноване и развијене филологије прекинуо је Први светски рат и она се никад

касније није у тој мери обновила. Са Првим светским ратом било је прошло време класичне словенске филологије .

Класична филологија „у смислу 19. века" се у нашем веку „распала" на више посебних дисциплина: на лингвистику, историју књижевности, етнологију, историју културе и на мноштво њихових поддисциплина.Нове школе у тим областима (рецимо, позитивизам, структурализам итд.) које су дале мноштво позитивних резултата, имале су и негативне последице: удаљиле су те дисциплине једну од друге. Али су их и скупа удаљиле од амбиција класичне филологије да о књижевним, језичким, етнолошким, историјским проблемима мисле у тоталитету.

Има, међутим, знакова да се и у тој области ствари мењају у свету па и код нас. Један од знакова позитивних промена код нас је књига Предрага Пипера која се зове *Увод у славистику* (Београд, 1991). Та књига, од око 160 страница, није наставак старе школе, већ као да проблемима прилази сасвим испочетка, у духу нових језичких сазнања. Она је, међутим, редукована на лингвистички део словенске филологије. То значи да је и она чедо нашег времена, то јест да је последица већ учињене научне парцијализације. И та књига словенским филолошким проблемима прилази са чисто језичке тачке гледишта, остављајући посве по страни оне димензије сазнања које је класична словенска филологија подразумевала.

Из те коректно урађене књиге може се бар стећи потпунији увид о месту нашег језика међу другим словенским језицима. Прва реченица поглавља које се зове *Српскохрватски књижевни језик* гласи:

> Формирање српскохрватског (хрватскосрпског, хрватског или српског, српског или хрватског, српског, хрватског) језика и по начину на који се одвијало и по резултату нема аналога међу словенским, а вероватно ни међу несловенским језицима. (130)

Да нема аналога међу словенским језицима јасно је из назива за друге језике које срећемо у тој књизи. Само српскохрватски има толико много назива, и то најчешће двочланих. По томе је специфичан или, другим речима, паранормалан. Предраг Пипер, на жалост, понавља у даљем тексту сазнања официјелне лингвистике о томе језику. А та се сазнања заснивају на таквим ставовима да се из њих излаз не може наћи.

Да би се нашло прихватљиво објашњење за тај особити феномен, треба заћи у корен проблема, а то значи осветлити његову историју. Погледи људи прошлости не могу се, међутим, схватити без

докумената, тј. без текстова који се тичу језичких проблема. Тих докумената је много. Али, срећом, сви нису једнаке важности, па је за разумевање проблема довољно донети само оне најважније. Ова књига је, зато, пре свега, једна хрестоматија текстова о нашем језику. Из тих текстова читалац и сам може много шта да сазна и разбистри. Зато је нужно да се схвати девиза: натраг аутентичним сведочењима.

А да би се читалац почео сналазити међу тим документима, ја сам сачинио и један уводни текст, али и текст сачињен од напомена и коментара уз све овде донете текстове. Тако, ова књига има три дела: *1. Српски народ и његов народни и књижевни језик, 2. Документи, 3. Напомене и коментари.* Сваки од тих делова може се читати као посебна целина. Најбоље ће, међутим, бити ако их читалац прочита сва три, и ако своја виђења пореди са *Закључним разматрањима* која се налазе на крају књиге.

Ова књига нуди другачије виђење проблема српског језика од оног које је успостављено Новосадским договором. Своју нову парадигму она заснива на аутентичној српској, тј. вуковској традицији

УВОДНА РАЗМАТРАЊА

НАРОДНИ ЈЕЗИК СРБА И СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК

Народни језици Срба и Хрвата

Најстарији слависти (Добровски, Копитар, Шафарик и други) прилазили су језичкој ситуацији Словена „одозго". Сматрали су да постоји један словенски језик, а поједини словенски народи или племена, међу собом веома блиски, говоре само разним наречјима. Слависти су уочавали разлике међу наречјима, односно језицима појединих словенских народа, па су тако правили разлике и између српског, хрватског и словеначког језика. Исто је мислио и Вук Караџић. Он је наречје којим је говорио српски народ називао српским језиком; тај језик је разликовао од хрватског језика баш као што су то чинили и други слависти његовог времена.

Вукова аргументација је једноставна: сви Срби (без обзира на вероисповест) говоре српским језиком. Унутар тога језика постоје дијалекатске разлике (екавица, ијекавица, икавица), али се тај језик, односно то „наречје", разликује од других блиских наречја као што су чакавски и кајкавски. Његова једначина је оваква: српски језик = штокавски. Вук никада није пристајао на то да је српски народни језик исто што и заједница народних говора штокавског, кајкавског и чакавског.

Тек после Вукове смрти наметнута је идеја да Срби и Хрвати имају један заједнички народни језик и да тај народни језик обухвата три дијалекта: штокавски, чакавски и кајкавски. Парадигму о заједничком језику Срба и Хрвата, тј. о српскохрватском, хрватскосрпском, односно хрватском или српском језику, наметнули су Хрвати. Тако схваћен и назван народни језик увек рачуна са три наречја: штокавским, чакавским и кајкавским. То решење није било добро за Србе јер је укидало самосталност њиховог народног језика а српски народни језик доводило у завистан и подређен положај у односу на заједнички српскохрватски. У језичкој заједници српско-

хрватског Срби су могли да полажу право само на штокавско наречје као своје, док су народном језику Хрвата, оваквом језичком политиком, поред чакавског и кајкавског, широм отворена врата и на штокавско језичко подручје.

И новија лингвистичка истраживања су потврдила да су три наречја: штокавско, чакавско и кајкавско, са језичке тачке гледишта, међу собом веома блиска. Она чине једну језичку заједницу. Скупу тих наречја је, такође, близак и словеначки језик. Отуда се не може сматрати посве неприродном ни идеја о заједничком српско-хрватско-словеначком језику на чему се инситирало једно време између два светска рата. Ако је неко могао да све словенске језике замисли као један језик, а говоре словенских народа као наречја, утолико је пре могао да замисли српско-хрватско-словеначки као језичку заједницу. Таква језичка заједница шира је и од заједнице српских дијалеката, као и од заједнице српскохрватских наречја, али је ужа од заједнице јужнословенских језика коју представљају још и македонско и бугарско наречје, тј. бугарски и македонски језик. Јужнословенска језичка заједница, сматра се у лингвистици, чини једну целину у односу на заједнице других словенских језика. Између источно и јужносрбијанских говора и бугарског и македонског језика, такође, разлике нису велике. Јужнословенска језичка заједница може се, у односу на општесловенску језичку заједницу, схватити као једна целина.

Народне језике Срба и Хрвата у Вуково време није било тешко разликовати. Срби нису говорили чакавски и кајкавски. Штокавско наречје било је српско. Име српског језика за ово наречје било је у употреби од давнина и оно се јављало као народно име и за књижевни језик Срба.

Тврдња да су и Хрвати говорили штокавским није без основа. Али та чињеница није нешто што нема аналога у словенском свету. Много је Украјинаца који су говорили или говоре руским језиком и много Руса који говоре украјинским; такође је много Словака који говоре чешким и Чеха који говоре словачким; Срба који говоре бугарским и Бугара који говоре српским, а поготово је много Срба који говоре или који су говорили македонским, а Македонаца који су говорили или говоре српским. У принципу у свим тим случајевима било је основа да се, по етничком принципу, усвоје двочлани називи језика који би се евентуално звали: руско-украјински, чешко-словачки, српско-бугарски или македонско-српски. То што није тако учињено последица је тежње свих народа да покажу свој индиви-

дуалитет и у оквирима употребе и назива језика. Штокавским наречјем, у Вуково време, говорио је веома мали број Хрвата. Зато, у принципу, и није било никакве основе да се то наречје назове и хрватским. Ни то што су Хрвати преузели српски језик за свој књижевни језик није никаква њихова специфичност: пуно је народа који, на пример, говоре енглеским, шпанским или француским језиком, па то њиховој култури не смета. Проблем је, међутим, у томе што су се погубили концн о идентитету српског језика. Зато је и потребно да се тај проблем осветли.

Српски књижевни језик

Књижевни и народни језик једног народа најчешће се разликују. Народни говори свих народа су, у дијалекатском смислу, шаролики. Обично се један од дијалеката узме за књижевни језик, па се кроз дужу језичку, књижевну, културну праксу кодификује и постаје општеприхваћени национални књижевни језик. Књижевни језик се због тога увек разликује од народних говора (тј. од народног језика): не може да обухвати све дијалекте којим говори један народ.

Историја српског књижевног језика је дуготрајна и динамична. Срби су неговали књижевност на више стандардизованих језичких израза: на старословенском, српскословенском, црквенословенском, рускословенском, славеносрпском и на народном језику. Они су се према свим тим језичким изразима односили као према свом националном српском књижевном језику.

Сви ови бројни „језици", или језички изрази, могу се свести на две основне парадигме: на парадигму старословенског, и на парадигму српског народног језика. Код других европских народа, на основу оваквог паралелизма, изграђена је терминологија типа старофранцуски – новофранцуски, односно, старонемачки – новонемачки, староенглески – новоенглески. Код Срба није дошло до усвајања сличне терминологије, која би парадигму старословенског и српског народног језика означила термином старосрпског и термином новосрпског језика. До тога није дошло само због историјско-политичких разлога. Из геноцидних разлога чињене су сметње континуираном развоју српске писмености и књижевности, а после су такве сметње чињене и у обличавању научне свести о том континуитету.

Старосрпски језик се, кроз историју, одвијао кроз доминацију старословенског, српскословенског, црквенословенског, рускосло-

венског и славеносрпског језика. Све те „језике" можемо сматрати варијантама једног истог језика, или њиховим стиловима, укључујући ту и рускословенски који је био само једна од варијаната црквенословенског језика.

Неки наведени модели (парадигме) књижевног језика на основама старословенског, били су у употреби све до 19. века. Паралелно са тим моделима књижевног језика, Срби су писали и на народном језику у текстовима који су превасходно имали световни карактер као што су владарске повеље, разне врсте уговора, правни акти (на пр. Душанов *Законик*) али и књижевна дела намењена првенствено лаичким читаоцима (као што су, на пример, *Александрида, Роман о Троји* и др.). Један од последњих великих писаца на српскословенском, Венцловић, писао је за слушаоце својих проповеди и народним језиком. И други писци у 18. веку користили су више стандардних језичких израза.

Кад се ствари тако поставе, уместо што се говори о разним језицима које су Срби употребљавали, исправније је говорити о једном језику и више језичких стандарда кроз које је језик пролазио. Срби су, током векова, стално писали својим српским језиком, али је тај језик, у разним временима, и за разне прилике, имао различите парадигматске особине. Чак и у 18. веку, кад су Срби писали упоредо црквенословенским, односно рускословенским, српскословенским, славеносрпским и српским народним језиком, српски школски реформатор и писац Миријевски заступао је тезу да се ту ради о једном језику и три његова стила: високом, средњем и ниском. Рускословенски био је примерен изражавању високим стилом, славеносрпски средњим стилом, а народни ниским стилом. Одговор на питање: да ли је то исти језик, или су то пак различити стандарди истог језика, зависи од тога шта се хоће више да истакне: језичко јединство у разноврсности, или језичко разногласје. Сам Вук Караџић се према том питању различито понашао. Он је у младости инсистирао на дисконтинуитету словенског језика и српског народног језика. У зрелим годинама, међутим, у писму Платону Атанацковићу (1845) и у бечком *Књижевном договору*, а нарочито у *Примјерима* (1856) био је већ више склон да уочи њихов континуитет.

Језичка ситуација код Срба католичке вероисповести, као и код Хрвата, била је нешто другачија од ситуације православаца. До тога је дошло отуда што је језик католичке цркве био латински. То значи да се службени књижевни језик те цркве оштро разликовао од језика који су верници у свакодневном животу употребљавали. Та непо-

вољна околност ипак је имала и позитивне последице: учинила је да се народни језик чешће и више употребљава свуда, па и у црквеној употреби, а поготово у књижевности.

На чешћу употребу народног језика утицала је још једна крупна историјска појава: рађање ренесансе у Италији. Ренесанса је допринела да у италијанској књижевности латински језик буде потиснут народним италијанским језиком. Италијански језик је потискивао латински и у јужнословенском приморју. И чувено дело Мавра Орбинија *Краљевство Словена* (1601) написано је и објављено на италијанском, а после је превођено на латински и словенски. Ренесанса је подстакла и јачи продор народних језика Срба и Хрвата у књижевности на том подручју. Тако је и дошло до формирања покрајинских књижевности на народном језику.

Смена основне парадигме словенског и основне парадигме народног језика није се одвила одједном, већ је резултат процеса који се одвијао више векова. Та смена је извршена пре у католичком него у православном делу нашег народа.

Смена тих парадигми је за Србе имала не само културни већ и политички карактер. Језичка парадигма на основама словенског везивала их је за православне народе који су се, такође, служили истим основним језичким типом. То значи: везивао их је за Бугаре, Русе и Румуне (који су се све до средине 19. века служили црквенословенским језиком у својој православној цркви). Успостављање доминантне парадигме на народном језику окретало их је ка Западу: Србима католицима, Хрватима и Словенцима. То је један од највећих прелома у српској историји. И тај прелом се није десио у доба Вуково, већ у доба Доситејево.

Доситеј: Срби и њихов језик

Доситеј није први велики српски писац који је писао народним језиком. Он је само први велики *српски православни* писац који је писао доследно народним језиком.

Пре њега су обично српски православни писци предузимали путешествија ка Истоку: ка Цариграду, Јерусалиму, Атосу, Москви, Петрограду, Кијеву. Таквим једним путем ишао је Доситејев велики претходник Јован Рајић. Његов још старији претходник Захарија Орфелин путовао је у Венецију, али су мисли овога писца књиге о Петру Великом биле стално окренуте ка Истоку.

Доситејев пут на Запад, ка Загребу, Петрињи, Книну, далматинским местима, довео га је везу и са људима нашег језика и православне вере, али и са људима нашег језика и католичке вере. Он се у свему понашао као човек 18. века па и у схватању језика и народа. Сматрао је да сви који говоре једним језиком припадају једном народу. Своја најважнија дела објавио је 1783: *Писмо Харалампију* и *Живот и прикључења*. У *Писму Харалампију* изнео је своја схватања о језику, о књижевности и о нацији. Основе тога схватања чини став да треба писати на народном језику, а да заједницу једног народа чине сви они који говоре једним језиком. Таква схватања су била нова и прекретничка за књижевност православних Срба. Али нису била и нова за Европу. Она су била у складу са доминантним мишљењима у Европи тога доба којем су правац одређивали француски енциклопедисти. На та схватања касније су се могли ослонити и Добровски и Копитар, родоначелници словенске филологије.

Изгубивши страст за црквеном литературом, напустивши манастир Хопово, млади Доситеј се у западним крајевима у којима је живео српски народ срео са једном другом врстом литературе која ће на њега извршити пресудан утицај. Међу писцима са чијим се делима на том путу упознао, два су посебно важна: Матија Рељковић и Андрија Качић Миошић. Обојица су били католици, а Качић чак и католички свештеник. Они су му били и први узори за нов смер у литератури и језику.

Да би се схватила природа тога књижевног сусрета, потребно је одговорити на два питања која се обично не постављају довољно јасно. Та питања су: шта су Рељковић и Качић били по националности, и друго: како је њихову националну припадност Доситеј доживљавао.

На та питања могуће је веома прецизно одговорити: Рељковић је имао осећање регионалне припадности, сматрао се Славонцем. То, другим речима значи: ни Србином ни Хрватом, већ нечим трећим. Али је осећао језичко заједништво са Србима. Познати су, и често навођени, његови стихови о томе да су његови стари српски читали и српски писали. Он је у свом главном делу *Сатиру*, донео ради поуке (а превасходно га је због тога и писао) и једну (српску) народну песму из циклуса о Јакшићима: *Диобу Јакшића*.

Качић се, такође, није сматрао ни Србином ни Хрватом, него ширим: Словином. То је, у сваком случају, друкчије осећање припадности од оне везане за припадност српском или хрватском народу. То словенско осећање код Качића Миошића јасно се може видети у

његовом главном делу које се зове *Разговор угодни народа словинског* (1756, друго потпуније издање 1759). У песмама из ове књиге, које је чуо или сам испевао, он слави јунаке и српске и хрватске (Тихомир Остојић тврди: више српске него хрватске). А његова збирка настала је тако што је певач ових песама, старац Милован, њих „чуо" на путу од Скадра до Мостара и од Мостара до Котара. То, другим речима, значи највише баш у српским крајевима. Изворни носилац идеје Словенства није био Качић Миошић већ Дубровчанин Мавро Орбини, писац *Краљевстива Словена* . У овом делу Орбини је несравњиво више приказивао и славио српску него хрватску историју. У својој књизи он је нешто мање од стотину страна посветио бугарској историји, око 200 страна посветио је српској историји, а свега две хрватској.

Рељковић и Качић, али и други писци чија је дела Доситеј упознао путујући по западним крајевима, могли су га убедити да припада народу који говори једним језиком, а има различите вере. Принцип: један језик – један народ истакао је, дакле, најпре Доситеј, а не Вук. Тај принцип је био сасвим у духу доба просвећености којем је Доситеј припадао. Он је истовремено значио и објаву верске толеранције међу људима који говоре једним језиком и који припадају једном народу. До тога принципа Доситеј је дошао на основу увида у верску и језичку стварност у крајевима кроз које је прошао и у којима је живео.

Језичка и верска ситуација на српским и хрватским просторима у 18. веку

О језичкој стварности Срба и Хрвата у 18. веку најбоље може да посведочи књижевност која је тада била негована. У то време не постоји ни конституисана српска ни конституисана хрватска књижевност (процеси њиховог конституисања биће довршени тек у 19. и 20. веку). У то време постоји читав низ локалних књижевности. Те локалне књижевности су: дубровачка, бококоторска, далматинска, босанска, славонска, књижевност Срба у Угарској и кајкавска књижевност. Те књижевности су стваране на три дијалекта.

На кајкавском је стварана посебна кајкавска књижевност.

На чакавском је стварана књижевност која се обично назива далматинском. Под утицајем чакавско-далматинске књижевности био је у 15. и делом у 16. веку и дубровачка књижевност.

Све остале књижевности стваране су на штокавском: бококоторска, дубровачка (од 16. века), босанска, славонска, књижевност Срба у Угарској.

У националном погледу је несумњиво српска била само књижевност Срба у Угарској, и само је несумњиво хрватска била кајкавска књижевност. Све остале књижевности имале су локални карактер. Притом треба имати у виду специфичан положај далматинско-чакавске књижевности. Иако је настала као локална, књижевност на чакавском може да буде превасходно хрватска. Пошто се она најпре јавила, она је извршила утицај на дубровачко-штокавску књижевност. Са изузетним развојем Дубровника тај утицај ће постати обратан. Књижевност штокавског Дубровника, и књижевност штокавског Бококоторског залива, и далматинско-чакавска књижевност, једно време чиниле су природну заједницу која се може назвати изразом приморска књижевност. Приморска књижевност, као целина, својим јужним деловима више ће бити везана за српску, а северним за хрватску историјску и духовну традицију.

У верском погледу, од тих бројних књижевности, само је једна књижевност, књижевност Срба у Угарској, потицала од православаца. Мање значајни доприноси потицали су и од православаца са других простора, посебно у Црној Гори (рецимо од владике Василија Петровића, или од владике Петра I Петровића). Све остале књижевности, а то значи: бококоторска, дубровачка, далматинска, босанска, славонска, кајкавска, потичу претежно од писаца католичке вероисповести.

Али литература која се неговала на народном језику није више имала превасходно верски карактер. Верска припадност писаца, и верска припадност публике, постали су секундарни у односу на световни садржај текстова. Тако је језик постао чинилац веће интеграције на читавом простору, посебно на штокавском или штокавско-чакавском. Таква ситуација учинила је природним да се неки од најзначајнијих српских писаца из доба националног препорода, Доситеј и Вук, пре свега, наслоне на традицију истојезичке браће католичке вероисповести. О томе лепо пише Павле Ивић у књизи *Срйски народ и њеѓов језик* (1971):

> Стихови Андрије Качића Миошића који су тако често величали српску прошлост, и то у Србима присном десетерцу, на потпуно разумљивом штокавском дијалекту, одиграли су улогу и у историји српске културе и чак и књижевног језика. Качићев је пример охрабрио Доситеја да почне писати народним језиком, а Вук Караџић није тајио заслугу коју је лектира *Разѓовора уѓодноѓ* имала за

његову одлуку да објави своју прву збирку народних песама. Исту врсту узајамности уочавамо и између дубровачке и новије српске литературе. Само годину дана пошто је у Дубровнику први пут објављен Гундулићев *Осман*, који носталгично пева о слави српске историје, појавило се у Будиму ћириличко издање тог спева. Од учене прозе на Србе је највише утицала Орбинова књига о средњовековној српској држави којом се још крајем XVII века послужио гроф Ђорђе Бранковић пишући своје *Хронике*, да то исто затим учини поткрај XVIII века Јован Рајић састављајући своју *Историју*. Још 1722. Сава Владиславић је објавио превод с италијанског на црквенословенски. Срби су, уосталом, били ти који су први почели публиковати средњовековне дубровачке исправе на народном језику: већ 1840. године у Београду *Српски споменици* Павла Карано-Тврtковића по исписима које је у дубровачком архиву начинио тамошњи православни парох Ђорђе Николајевић. То што су се културне тековине Приморја лако уклопиле у развој српске културе, у ствари је природна последица чињенице да је српска прошлост била тако обилато присутна у тим чињеницама. (150)

Из чињенице да су Доситеј и Вук, као и други српски православни писци, били подстакнути од писаца једнојезичке браће да пишу на народном језику, никако се не може извући став да су они прихватили неки туђи језик. Доситеј је само открио да је његов језик исти са језиком писаца католичке вероисповести. Он није писао ни „славонским" Рељковићевим, ни „словинским" Качићевим, већ је писао језиком свога завичаја који се звао „српским". Међутим, њихова дела су показала да су тај „словински", и тај „славонски" и тај „српски" један језик. Ни Вук, такође, није преузео језик од других, него је писао језиком свога завичаја. Доситеј и Вук су се понели посве другачије од кајкавца Гаја или од чакавца Мажуранића који су напустили језик свога завичаја и узели источнохерцеговачко наречје Вуковог завичаја за свој књижевни језик. Рељковићев, Качићев, Доситејев и Вуков матерњи језик био је исти; Гајев и Мажуранићев матерњи језик разликовали су се од заједничког језика њихових претходника. Али су они то њима туђе наречје – тј. српски језик, прихватили као свој књижевни језик.

Срби католици и мухамеданци

Став да Срби и Хрвати имају један народни и књижевни језик није тековина 18. века, већ је творевина илирског покрета. До илир-

ског покрета већ се читав низ значајних филолога изјаснио о томе да постоје разлике између српског и хрватског. Ватрослав Јагић, у књизи *Живот и рад Јурја Крижанића* (1917: 61) наводи, међу осталим, и ову Крижнићеву реченицу написану за време његовог пута у Русију: „Ја већ сада знам хрватски, српски и кранъски, а овамо сам дошао да научим пољски и руски". А да постоји разлика између хрватског и српског сведоче текстови читавог низа филолога, поготово најзначајнијих слависта, који су дати као прилози у овој књизи. То су текстови Добровског, Копитара, Шафарика, Миклошића, Вука Караџића, Ђуре Даничића. Сви ти текстови су појединачно, у *Напоменама и коментарима*, у овој књизи, још и посебно коментарисани. За све њих је карактеристично и што разлику између Хрвата и Срба не праве по верској, него по језичкој линији. Они полазе од става да су Срби они који говоре српским језиком, а да су Хрвати они који говоре хрватским језиком, као што су и Словенци они који говоре словеначким језиком. Доследна примена тога принципа подразумева да Срби нису само православци, већ и припадници других конфесија. То се пре свега односи на то да поред православаца постоје и Срби католици. Најјасније се у том погледу изјаснио Јернеј Копитар у тексту који се зове *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). Он је у том тексту јасно одредио разлике између српског, словеначког и хрватског народа на основу критерија језика. Посебно поглавље је посветио Србима католицима и Србима грчког обреда (православцима). Тај Копитарев модел прихватили су касније и сви други слависти, пре свега П.Ј. Шафарик у књизи *Историја словенских књижевности према свим наречјима* (1826). Он је тамо једно поглавље посветио Славо-Србима грчког обреда, а једно Славо-Србима католицима и Хрватима. Нема никакве сумње о томе да су српски филолози такорећи све до последњег светског рата сматрали посве природним да, поред Срба православаца, постоје и Срби католици. Тако су мислили: Стојан Новаковић, дум Иван Стојановић, Јован Грчић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић, дакле први људи српске филологије и то у својим главним књигама.

Изненађује због тога један од кључних ставова из књиге Павла Ивића *Српски народ и његов језик* који гласи:

> Средином прошлог века било је изражено схватање да Србе и Хрвате треба разликовати по језику, а не по вери. Сам Вук Караџић је 1849. у познатом чланку *Срби сви и свуда* изашао са тврђењем да су само чакавци (односно кајкавци) Хрвати, док су штокавци у ствари Срби, мада се они „римскога и турскога закона" таквима не осећају, као што се не осећају ни Хрватима. Овакво гледиште је

почивало и помало на романтичарском поимању језика као темеља народности, помало на ширини погледа тога овејаног антиклерикалца који је с искреном љубављу прилазио браћи „сва три закона", донекле и на чуђењу, с позиција образованог Европљанина, према „оваквом нашем дијељењу народа у данашње вријеме", али свакако и на жаркој жељи да Срба буде што више. (182)

Из текстова које доносим у овој књизи лако је видети да идеју о Србима разних вера није објавио Вук први пут средином 19. века. Те идеје су већ садржане и код Вукових претходника (Доситеј, Копитар) и његових савременика (Шафарик). Сам Вук је те идеје изнео већ у једној од својих првих књига, у *Писменици* из 1814. године, у одељку *Примједбе*. У контексту свих тих текстова, Вуков текст није деловао нити могао да делује инцидентно већ посве нормално. Чланак *Срби сви и свуда* није израз неког ексклузивног, а поготово инцидентног става. Он је само понављао општа места тога доба. Неадекватна интерпретација Вуковог става код Павла Ивића израз је општег стања духа у који је запала савремена српска мисао. За то стање је карактеристичан заборав словенске филологије. Тај заборав је толико велик да се превиђа и Доситејево *Писмо Харалампију* (1783) и Вукова *Писменица* (1814) у којима је јасно дефинисан српски језик.

У књизи Павла Ивића постоји једно место где се јасно каже како је текла национална интеграција у свету и код нас.

Национално изјашњавање по верском критерију у нашим крајевима носи, бар у европским релацијама, карактеристику историјског униката. У другим конфесионално раздељеним језичким срединама, таквим као што је немачка, мађарска или албанска, првенствено мерило националног опредељивања био је језик. Данашњи Срби и Хрвати уопште су занимљив феномен са гледишта теорије нације. (182).

Не треба, сасвим сигурно, сматрати да су за Србе могли важити други принципи него за друге народе. Али је српска историјско-политичка ситуација била специфична. И у томе треба тражити разлоге што се није десило да се и српска национална интеграција изврши доследно путем језика. Међу тим разлозима треба посебно издвојити неке.

Прво. Један део српског народа, Срби православци, имали су однеговану историјску свест. После губитка српске средњовековне државе, такву свест им је уливала пре свега њихова основна организација, Српска православна црква. Отуда су и они сами свој иден-

титет везивали за веру и опирали су се свим радњама које би могле да угрозе њихов верски, па самим тиме и национални идентитет.

Друго. Код припадника других конфесија који су говорили српским језиком национална свест није изграђивана у правцу интеграције српског народа због антисрпских циљева верских заједница којима су они припадали. Има пуно појединачних примера да су турски везири помагали браћи свог матерњег језика или примера о томе да су многи католици српског језика истицали своје српско порекло. Али ти појединачни примери не потиру стварност по којој су припадници католичке или муслиманске вере имали превасходно свест о регионалној или о верској припадности, односно свест о некој општесловенској и о илирској припадности. Српско име у овим деловима популације било је потискивано и забрањивано. И Копитар у поменутом чланку каже о Србима католицима да они себе радије називају Илирима него Србима. Такође и Вук у свом чланку тачно сведочи: да се они не осећају Србима (али ни Хрватима). Радећи на стварању српске нације на основама језика, Вук очекује да ће се и код Срба, као и код осталог света, та интеграција извршити на основама истог језика. У том погледу Вук није изузетак од осталих филолога у свету. Међутим, за остварење ове интеграције недостајао је политички програм и снаге које ће то остварити.

Па ипак, не би се могло рећи да Вук у својим ставовима о Србима три верозакона није био у праву. Има значајних момената и у политичком и у књижевном животу Срба који иду у прилог његовим схватањима.

Између два светска рата шеф Југословенске муслиманске организације Мехмед Спахо изјављивао је да је Србин. После Другог светског рата на стотине хиљада муслимана су се опредељивали као Срби све док њихова вера није проглашена за нацију. У антологијама српске поезије срећу се и имена муслимана (Хамза Хумо, Скендер Куленовић и др.). Један од највећих српских писаца свих времена је Мехмед-Меша Селимовић. Ови писци су имали српско национално осећање иако политика није ишла наруку таквом њиховом опредељењу. Вук, дакле, није лагао кад је своје сународнике по језику и пореклу убрајао међу Србе мада су они били друге вере, муслиманске.

Сличан одговор се може дати и на питање: да ли је Вук имао право да у Србе убројн и католике штокавце који се нису осећали Хрватима. На, жалост, тешко је рећи колико је у појединим временима било Срба католика. Постоје неке статистике за аустријски пе-

риод српске историје. Луjо Бакотић, и сам Србин католик, у својој књизи *Срби у Далмацији* (1938) наводи да је крајем 19. века међу 600.000 свих становника Далмације: Хрвата, Срба православаца, Италијана и других било и 25 хиљада Срба католика. Из текста Косте Милутиновића о Србима католицима (који је објављен у зборнику *Срби у Хрватској*, књ. I, 1989) сазнајемо да су они имали мноштво институција: новина, часописа, читаоница; такође и да је српска партија крајем века у Дубровнику односила превагу над хрватском партијом. О постојању Срба католика, уосталом, сведоче ваљда све историје српске књижевности које су написане до Другог светског рата. У најпознатиојој од тих историја, у *Историји нове српске књижевности* Јована Скерлића, као Срби католици посебно се приказују писци Матија Бан, Медо Пуцић, Никола Томазео, Иво Војновић, Марко Цар, Иво Ћипико. Кад Скерлић у *Историји српске штампе* приказује српске часописе, он наводи и часопис Dubrovnik (исписује му наслов латиницом, у оргиналу): њему и његовим читаоцима јасно је да је то био часопис Срба католика. Југословенски оријентисани католик Иво Андрић, у најтежим животним ситуацијама, опредељивао се као Србин.

Академик Ивић може да буде у праву ако сматра да се Вукова концепција није у пуној мери остварила. Али није у праву ако сматра да се уопште није остварила, односно да је у основи била погрешна. Опстанак и релативно малог броја Срба католика и Срба муслимана наглашава ваљаност принципа које је Вук следио као опште принципе времена. То што се тај принцип није у пуној мери остварио, може се објаснити неповољним политичким приликама за Србе. Замерке Вуку да је био непринципијелан у окупљању Срба на основу језичког јединства и приговор његовој жељи да Срба има што више неосновани су. Вук је таквим својим понашањем задовољавао два интереса: научни и национални. Ниједан од њих није за потцењивање или одбацивање.

Вукова решења

Доситејева идеја о српској интеграцији путем језика још увек је била магловита. Она се јавила двадесетак година пре Првог српског устанка и била је тек најава будућих историјских процеса. Та идеја ће почети да се остварује највише кроз деловање Вука Караџића. Вук је за успех имао две основне претпоставке. Био је израз ослободи-

лачких тежњи српских устанака; у првом је и активно учествовао. Али се, с друге стране, јавио у време успона словенске филологије која је тражила људе његове снаге. За остварење тих двеју претпоставки од пресудног значаја био је Вуков сусрет у Бечу са Словенцем Јернејом Копитаром.

Копитар је по идејној и филолошкој оријентацији био хердеровац. То значи да је веровао у индивидуалитет појединих народа, па и словенских. Зато је и био расположен да и у Србима, народу који је поново ступио на историјско-политичку сцену, открива језички и етнички индивидуалитет. Вука је, стога, и пригрлио као медијум преко кога ће деловати.

Али, Копитар је имао и својих етнополитичких циљева. Он је, по убеђењу, био аустрослависта. То значи да је судбину свих словенских народа, сем Руса и Бугара, видео у оквиру Аустријске царевине. Тако је, сем филолошких, хердеровских, разлога да помогне Вуку имао још и политичке, аустрославистичке. Његова је стратегија била да што више одвоји Србе од Руса. Срби су се за Русе, са којима су имали исту православну веру, везивали још од средњег века, од слабљења и пропасти своје државе. У 18. веку, за њих су се везивали посебно преузевши рускословенски језик за свој књижевни језик. Копитар, аустрослависта, мислио је да ће се Срби најлакше одвојити од Руса ако за књижевни језик узму свој народни језик и здушно је потпомагао те процесе. Чинио је то с грађанском лојалношћу према Аустријској царевини, као њен верни и доследни службеник.

Вук је прихватао Копитареве хердеровске идеје. И уз Копитареву помоћ је сачинио и објавио своје прве књиге: *Сῥпске народне῾ῑесме* (1813), *Писменицу сῥпскоῶа језика* (1814) и *Сῥпски ῥječник* (1818).

Вуковим инсистирањем на народном језику као књижевном, Копитар је успео да смањи руски утицај међу Србима и да их од Истока још више окрене ка Западу. Следећи доследно Копитара, Вук је у првим годинама свога рада здушно кидао везе са старом српском књижевношћу и духовном традицијом српског народа. Чак се и хвалио како је он први српски књижевник који пише српским језиком, како је он написао први српски буквар, како је он направио први српски речник. Понашао се и говорио као да пре њега нигде и никог није било. *Рјечник* који је он саставио био је стварно, у лексичком смислу, сиромашан, па и наглашено „говедарски и свињарски", за шта су га оптуживали. У њему није било ни многих од оних речи које је он сам употребио у предговору томе *Рјечнику*. Не треба се

чудити што је изазвао многе неповољне реакције. Став да је Вук у свему био у праву, а да његови противници нису – неприхватљив је. Као на део аустрославистичке стретагије треба гледати и на прећутно прећуткивање отпора Вуку и лажне тврдње да он међу Србима није имао поштовалаца и подршке.

Али Вук је с једне стране кидао са националном традицијом, а са друге стране је ту традицију још чвршће и величанственије успостављао. Српска народна поезија, коју је Вук откривао, била је песничким језиком преточена национална историја. Она је у Европи била дочекивана као особита вредност а посебно је импоновала романтичарским духовима: била је права потврда веровања у колективни народни гениј. Ефекти открића те поезије могли су да импонују немачким романтичарима и људима из културних кругова, али не и људима из политичких кругова. Природно је да су они боље знали какве политичке последице Вуково деловање може да има. Својим обелодањивањем народне поезије, Вук је показивао снагу народа који је поново ступио на историјску сцену.

Нешто слично је било и са увођењем народног језика у књижевност. Народни језик којим је Доситеј писао – а за њим после и други писци – био је ограничен на подручје штокавског екавског. То је практично значило: на језик Срба у Угарској и у Београдском пашалуку. Прихвативши народни језик за књижевни, Вук је у почетку мислио да свако треба да пише на свом народном дијалекту. Али је временом тај став променио па је одлучније инсистирао да се за српски књижевни језик узме штокавски ијекавски, тј. дијалекат његовог родног краја или шире: дијалекат његових херцеговачких, дробњачких предака.

Неки лингвисти замерају Вуку на том избору. Они сматрају да би било боље је за књижевни језик изабрао штокавски екавски, тачније: језик угарских Срба, односно дијалекат Срба из новоствореног државе око Београда где се превасходно екавски говорило. Притом имају у виду да су управо у тим подручјима живели најбогатији и културно најуздигнутији делови српског народа.

Такво резоновање није без основа. Али оно нема у виду и могуће негативне стратешке импликације таквог потеза. Да су Срби као свој књижевни језик прихватили само језик Доситеја, тј. штокавски екавски, они би свој књижевни језик и своју баштину ипак ограничили на веома уско подручје где се тим дијалектом говори. А то је нешто више од садашње Војводине и старог београдског пашалука. Сва друга подручја штокавскоог ијекавског, на којима живе Срби, била би из тог корпуса искључена.

Изабравши за књижевни језик источнохерцеговачки ијекавски, он је спасао целовитост српског језика. Да Вук тиме није спречио развој штокавског екавског, то ће се убрзо показати у доба развијеног романтизма. Романтичари су прихватали за српски књижевни језик и Доситејев и Вуков, односно и екавицу и ијекавицу. Најближи Вукови следбеници, Бранко и Даничић, понели су се различито: Бранко Радичевић је писао језиком грађанских песама и језиком Доситеја, а Новосађанин Ђуро Даничић Вуковом и Његошевом ијекавицом.

Избором ијекавице за свој књижевни језик и за језик својих следбеника, (и толерисањем екавице) Вук је практично поставио темеље за духовно уједињење српског народа. Самим својим чином, у српски национални корпус, он је, поред екавских Срба, окупио и оне Србе који говоре ијекавицом. Тим потезом српски народ био је језички уједињен на најширим просторима. Политичким језиком казано: Вук је учинио оно што ни Карађорђеви ни Милошеви устаници нису могли да учине: да пређу преко Дрине. Својом језичком реформом, својим етнографским радовима, Вук је окупио и Србе западно од Дрине и учинио их саставним делом српског националног корпуса. И не само то: он је својим језичким потезима отворио могућност уједињавања са Србима оних етничких скупина које још нису имале формирано национално осећање и говориле су српским језиком.

Све што је Вук радио било је јавно, подложно контроли. Главну контролу над њим имао је Копитар као поверљиви и поуздани аустријски чиновник. Па ипак учинио је нешто, за свега десетак година рада, чега се морала уплашити и развијена Аустријска држава. Он је створио јаке основе за српско окупљање путем језика и културе. То је подразумевало окупљање једног бројног народа, расутог на широком простору, и то народа који је живео на територијама неколико држава: Аустрије, Црне Горе, Србије и Турске. Политички стратези лако су могли видети да Вуков народ носи јаку историјску свест и јаку тежњу за уједињењем која може да буде опасна по будућност аустријске царевине. Природно је што су они нашли начина да Вуковом препородитељском покрету парирају тако што ће преполовити или бар смањити његову снагу. Тај начин је нађен у стварању илирског покрета.

Илирски покрет и теза о заједничком језику Срба и Хрвата

Бирајући за српски књижевни језик дијалекат свога завичаја, Вук је учинио исто што и Доситеј пре њега, тј. исто што су чинили готово сви који су се на српским просторима опредељивали за употребу народног језика у писаним текстовима: писали су онако како су и сами говорили.

Илирци су, међутим, учинили нешто друго. Гај је, на пример, почео 1835. да издаје своје *Новине* на кајкавском, тј. на свом родном дијалекту, односно на дијалекту главног хрватског културног и административног центра, Загреба. Тек после неколико бројева почео је да их издаје на штокавском источнохерцеговачком дијалекту, тј. на дијалекту којим није говорио нико од његових ближњих. То је, по Павлу Ивићу, из књиге *Српски народ и његов језик*, „најјачи политички потез који је грађански Загреб икада повукао" (179). О том потезу, у истој књизи, Ивић каже:

> Има у том загребачком усвајању ијекавице нечег маркантног, наоко чак парадоксалног. Наиме, на земљишту тадашње Хрватске ијекавски су говорили само Срби и, ту и тамо, Хрвати у њиховом суседству и под њиховим утицајем. Крајеви где католички живаљ аутохтоно у већој маси говори ијекавски – дубровачко приморје, делови централне и источне Босне итд. – били су далеко изван граница Хрватске. Па и у тим удаљенијим крајевима католици с ијекавским дијалектом нису нарочито бројни. Њихов удео међу католицима нашег језика не премаша једну десетину. (186)

Кад Ивић каже да „католици с ијекавским дијалектом" не премашају једну десетину свих католика „нашег језика", онда то значи да је католика ијекаваца било веома мало у односу на католике икавце и екавце (у штокавском) и чакавце и кајкавце. А католици ијекавци, у Дубровнику и Босни, пре кроатизације која је започела илирским покретом, нису ни имали хрватско национално осећање.

Преузимајући источнохерцеговачки, то јест штокавски ијекавски, илирци су, у ствари, узели српски језик за свој књижевни језик. Они су, међутим, том језику променили име. Истакли су најпре став: да су сви Јужни Словени Илири и да говоре илирским језиком. Пошто су и Хрвати Илири, они – преузимајући (Вуков) источнохерцеговачки дијалекат за свој књижевни језик, нису ни истицали много да тиме преузимају туђи српски већ – илирски. Они су, дакле, српском језику променили титулара (власника). Пошто су Срби

одолели илирском покрету, антисрпским стратезима није остало ништа друго него да забране илирски покрет и име и да потраже нове путеве за своје циљеве. Чему је могло да послужи увођење па напуштање илирског имена, може се лепо видети из разлога које наводи писац чланка *Хрватски језик* у загребачким Народним новинама (1857, бр. 241) потписан иницијалима Г. М. Златко Винце у књизи *Путовима хрватскога књижевног језика* овако представља његов став:

> Илирско име треба сасвим напустити, вели писац чланка, и прионути уз хрватско. Илирско је име било уведено ради тога да би спојило у једном имену све јужне Славене, али „кад Срби, а нити Словенци у то се коло придружити не хтједоше, то би остало ово име само Хрватима; ну Хрватом се туђим именом служити не би прилично; зато гдјегод је било писано досад *илирско* име, разумиет ћемо *хрватско*, а нека се то име *илирско* баци у заборавност, пак задовољимо се с хрватскиим именом". (1978:295)

Ствар се састојала у томе што су илирским именом били маркирани они делови народа штокавског наречја који нису имали изразито српско или хрватско осећање, па је потом заменом илирског имена именом хрватским тај део народа „прилепљен" хрватском националном телу. Илирци су имали подршку и неких слависта ван српског и хрватског подручја. Главну идеју о илирском језику и донео је, у сарадњи са Гајем, чешки и словачки песник и филолог Јан Колар. Та идеја је била пласирана у чланку који се зове *О књижевној узајамности* (1835). Време је показало да је идеја о узајамности садржавала политичке циљеве који су ишли против Вука а на руку илирцима. Да је неко умео и могао да манипулише с Коларом, показало се последњих година његовог живота кад је видљиво служио аустријским интересима. Тај пример потврђује став да је Аустрија користила и филологе у остваривању својих политичких циљева. Друго је питање колико су они тога били свесни.

Бечки Књижевни договор

Бечки договор по себи није исто што и оно што се о њему мисли и зна. Деценијама се стварало једно дубоко предразумевање о томе чину. По томе пред-разумевању (тј. по тој пред-расуди) Бечки договор је представљан као некакав споразум Срба и Хрвата (или њихових представника) о заједничком језику. Такво предразумевање

имао сам и ја. Његов траг је остао и у мојој књизи *Српски национални програм и српска књижевност* (1995).

Израз пред-расуда односно пред-разумевање (Vor-Urteil) увео је Дилтај, а после њега су га прихватили и други немачки филозофи који су посебно значајни за развој херменеутике (Хајдегер, Гадамер, на пр.) да би њиме означили оно стање свести од кога се полази у разумевању. Предрасуда може да буде и истинита и лажна, корисна и штетна. Али је она основа од које почиње разумевање. Пред-расуда о томе да је у Бечу 1850. био постигнут некакав договор између Срба и Хрвата, деценијама потхрањивана, показала се као штетна. Иза те пред-расуде су, на жалост, стајали наши највећи лингвистички ауторитети, стајао је и Новосадски договор и образовни систем кроз који смо сви пролазили. То је и доводило до тога да се Бечки договор и прихвата на начин како је био представљен у литератури о њему, без накнадног тумачења текста и размишљања о чињеницама, тј. без расуде.

Ако се, међутим, Бечки договор из сфере пред-разумевања, доведе у сферу разумевања, онда он другачије изгледа. Релативно лако се да утврдити да слика створена о њему не одговара стварности. Разлика између изграђене слике о том Договору и онога што он у ствари јесте може се показати кроз три основне тачке.

Прво. Бечки договор није резултат усаглашавања ставова двеју страна, које су претходно о истом питању имале различите или бар неусаглашене ставове. Сви основни ставови, које је тај Договор донео, већ су биле садржани у разним претходно објављеним Вуковим текстовима. Формулације у Договору просто су биле преузимане из Вукових ранијих текстова. С те тачке гледишта, на бечки *Књижевни договор* треба гледати као на документ у којем су, на најконцизнији начин, изложене Вукове основне идеје о српском књижевном језику. Бечки књижевни договор није текст усаглашених ставова, већ је то Вуков текст: Вук није био једна од страна у договору; он је био страна чији су сви ставови прихваћени. Посебно је важно да се подвуче да је у Бечком договору скоро дословно преузет Вуков став из *Писма Платону Атанацковићу* (1845) у коме је он изнео разлоге зашто за књижевни језик треба узети источнохерцеговачки дијалекат. То је оно познато место у коме се каже: „Једногласице смо признали, да је најправије и најбоље примити јужно наречје да буде књижевно, и то а) зато што највише народа тако говори, b) што је оно најближе старому словенском језику, а по томе и свијема језицима словенскијем, с) што су готово све народне пјесме на њему спјеване,

d) што је стара дубровачка књижевност у њему списана, е) што највише књижевника источнога и западнога вјерозакона тако пише (само што сви не пазе на сва правила)". Вук се, обично, представља као реформатор језика који је кидао са традицијом. Сви овде наведени аргументи показују како је он, у зрелим годинама, избор наречја за књижевни језик образлагао баш аргументима који су водили рачуна о традицији.

Друго. Интерпретације Бечког договора, које су ишле за тим да покажу како је то био договор Срба и Хрвата о заједничком језику, заснивале су се на чињеници да се у договору помињу три наречја од којих је изабрано једно за основ књижевног језика. Три наречја српскохрватског језика у нашој свести су: штокавски, чакавски, кајкавски. По тој интерпретацији од три наречја изабрано је једно, штокавско. Тако, на пример, тај избор објашњава Правописна комисија Новосадског договора у *Уводној речи уз Правопис* објављен 1960. године. У тексту *Књижевног договора*, међутим, пише да је господин Вук Стефановић Караџић задужен да направи *Главна правила* за употребу изабраног наречја. Та *Правила* се, међутим, по правилу, не објављују уз текст *Договора*. Читалац упућен да мисли да је Вук бирао између три наречја српскохрватског језика (штокавског, чакавског, кајкавског) биће изненађен кад се суочи са текстом *Правила*: избор између три наречја тамо се односи веома прецизно на избор између три дијалекта: екавског, ијекавског, икавског. Сва та три наречја су представљала делове штокавског, тј. српског језика. Криво тумачење потиче отуда што је касније промењено значење израза наречје, које је он имао у Бечком договору и у другим Вуковим текстовима, а текст *Главних правила* био је остављан далеко од очију. Ова промена смисла у интерпретацији Бечког договора довела је до кривог тумачења Договора у целини.

Треће. Неоснована је тврдња да је на Бечком договору постигнута сагласност о заједничком језику Срба и Хрвата. На том договору нису учествовали никакви представници Срба ни Хрвата (јер их нико као такве није ни делегирао нити овластио) него само осморо филолога разних националности. Од њих су двојица били Срби из Беча (Вук и Даничић), један Словенац (Миклошић), и петоро Хрвата (Мажуранић, Кукуљевић, Пацел, Деметер, Пејаковић). Тај асиметричан скуп је био дакле тронационалан (српско-хрватско-словеначки), а не двонационалан (српско-хрватски). У Бечком договору се нигде не помињу ни Срби ни Хрвати, него се само изриком каже: Ми доле потписани сматрамо да један народ треба да има један језик и

једну књижевност. Дакле, све на што се Договор односи тиче се *једног* народа. То значи да је доследно поштовано основно филолошко начело: један језик, један народ, једна књижевност. На томе начелу Вук инсистира још од почетка свога рада. Чак и ако прихватимо став о томе да је Бечки договор био договор представника два, односно три народа о заједничком језику, то не значи да тај језик треба да носи и двонационално, односно тронационално име. Ако би се, на пример, Срби данас договорили са Русима да убудуће заједнички пишу на језику Достојевског и Толстоја, то не би био српскоруски језик. А да Вук никако није пристајао да назив језика буде двочлан, тј. да се зове српски или хрватски, односно српскохрватски и слично, имамо сведоџбу у Јагићевој *Историји славјанске филологије*. Део тог текста доносим овде, у *Напоменама и коментарима*.

Остаје нејасно зашто је Вук ипак пристао да се не помене име српског народног језика. Тај уступак с његове стране могао је бити тактичке природе а не стратешког значаја. Бирајући јужно наречје, односно источнохерцеговачко, за књижевни језик тога неименованог народа, учесници у Договору су прихватили Вуков, тј. српски језик за основ књижевности тога народа. Да то, бар за Вука, није могао бити истовремено и хрватски језик, сведочи његов текст који се зове *Срби сви и свуда* објављен годину дана раније (1849) од чијих ставова он никад није одступио. У том тексту се прави јасна граница између српског и хрватског језика. Српски језик је, за Вука, само штокавски, а хрватски је чакавски односно кајкавски. Са становишта тога текста, језик о коме је постигнут Бечки договор, могао је бити само српски.

То све у свему значи: Вук никад и нигде није заступао став да Срби и Хрвати имају заједнички језик. И никад и нигде није свој језик назвао српским или хрватским, српскохрватским итд. То су чинили неки од оних филолога који се популарно називају „вуковци".

Од самог почетка друге половине 19. века, међу илирцима и њиховим следбеницима, долази до различитог односа према Вуку и његовом деловању. Они ће се поделити. Једни од њих ће бити изразити антивуковци, а други изразити „вуковци".

Први изразити антивуковац међу Хрватима био је Анте Старчевић. Он је у Гајевим Народним новинама 18. августа 1852. објавио непотписани чланак пун мржње према Србима, са јасним алузијама на Вука и на његов чланак *Срби сви и свуда*. Виктор Новак, у књизи *Вук и Хрвати* опширно пише о том чланку. Међу цитатима које доноси посебно је карактеристичан овај: „Где је тај српски језик? Кајкавштина није, чакавштина није, не би ли штокавштина можда?

Али је то, како вам рекох, чедо кајкавацах и чакавацах..." (1967:339). Старчевић, чија је мајка Милица била Српкиња, у том чланку је негирао и само постојање Срба. Старчевић је ипак дефинисао крајњи циљ ове уједурме са језиком. Негде при крају века, други изразити антивуковац Франо Супило, у листу *Црвена Хрватска,* који је излазио у Дубровнику, на сличан је начин поновио исте ставове. Тврдио је, не само да је Вук преузео од Хрвата језик, већ и да је преузео и народне песме: хрватским јунацима само је дао српска имена.

Виктор Новак, који у поменутој књизи опширно пише о сукобу хрватских „вуковаца" и антивуковаца, са осудом је писао и о Старчевићу и о Супилу. Са пуним уважавањем се, напротив, односио према хрватским „вуковцима", то јест према оним политичарима и филолозима који су Вука подржавали. Међу њима су били и бан Јелачић и бискуп Штросмајер. Не без претеривања, он је писао и да су прави следбеници Вукови били управо Хрвати, да су они Вука подржавали више него Срби. Написао је чак и ову реченицу: „Све то Вука уздиже у ред оних највиших хрватских истраживалаца порекла и развитка српскохрватског језика" (378). Међу најзначајније хрватске вуковце он издваја Ватрослава Јагића и Тому Маретића. Оба та филолога уживала су искрено поштовање и међу Хрватима и међу Србима. Уз Јагићево име обично се употребљава и епитет „велики". Често се каже: велики Јагић је наследио великог Вука. У уводном чланку тематског блока београдског часописа *Књижевност,* који је посвећен 150-годишњици рођења Ватрослава Јагића (1989, 11-12) каже се: што је Вук био у првој половини 19. века, то је Јагић био у другој.

Разлике две језичке парадигме: вуковске и илирско-јагићевске

Уверење да су хрватски "вуковци" у свему и доследно подржавали Вука, међутим, не одговара чињеницама. Пре свега, они нису подржали његов став, и став Бечког договора, да један народ има један језик и једну књижевност. Јер би тиме и практично подржали и Вуков став да народ који говори српским језиком јесте српски народ. Они, такође, нису истицали став да су свој књижевни језик, источнохерцеговачки, преузели од Срба. Супротно од тога, они су наметнули став да је тај језик заједнички и дали му назив: хрватски или српски. Тај став је уграђен и у *Рјечник хрватскога или српскога језика* који је почео да издаје ЈАЗУ под уредништвом Ђуре Даничића. Посебно су

одбацили Вуков став о Србима трију вера. Тај став је Јагић одбацио такорећи узгред у тексту *Заслуге Вука Штефановића Караџића*, који је објавио у години Вукове смрти, рекавши да су Срби католици само друго име за Хрвате (*Изабрани краћи списи*, 1948:79). У том узгредно изреченом ставу била је садржана читава једна политичка стратегија похрваћивања Срба католика. Иза те стратегије нису стајали само појединци, као Јагић, већ и две моћне силе: Аустрија и Ватикан. А да је тако било, имамо и поузданог сведока: дум Ивана Стојановића. Стојановић је био католички свештеник у Дубровнику, Србин по националном осећању. Он је у свом делу *Најновија повијест Дубровника* (1903) показао како је деловањем цркве и државе вршена кроатизација његовог Дубровника у 19. веку.

Ни у другим деловима тога текста Јагић није био коректан према Вуку. То се види и из следећег пасуса:

> Просту сину природе, млађахне хитре памети и бистра ума, али без никаквих виших приправа, западе судбина, да ако и од других потакнут и опоменут, пођути красоту те упозна драгоцјеност онога блага, које из пастирских днева и памети носијаше, те да преко тога средства дође до здравих мисли и назора о језику народном, да нађе онај прави пут, који премда је толико близу, ипак толи риедко људе на њ намјери – тај јест, да народу, језиком народним, писати не можеш, ако се ниси с народом добро упознао. Овако је путујући разними крајеви нашега хрватскога и српскога рода, сакупио и читаву Европу запањио дивотом народнога пјесничтва, овако је познавајући темељито језик написао п р в у народну словницу, и издао п р в и р ј е ч н и к тога језика, – дјело толи узорито, да ће још за дуго на углед и примјер служити не само нам Хрватом и Србом, већ и осталим Словјеном. (1948:67-68)

Да је Вук путовао крајевима „хрватскога и српског рода" да би скупљао српске народне песме – то је интерпретација кајкавца Јагића, без ослонца у стварним чињеницама. По „великом" Јагићу испада да је Вук правио прву „словницу" и први речник хрватскога или српскога језика, што такође није тачно: Вукове књиге имају и своје јасне називе. Оне се зову: *Српске народне пјесме, Писменица српскога језика, Српски рјечник*. Познато је да је те послове Вук обавио пре значајнијих путовања по крајевима који би се, у било којој интерпретацији, могли назвати хрватским. Као што нема никакве основе да се Вуков језик – штокавски јекавски, источнохерцеговачки – назове хрватским именом, тако нема никакве основе да се песме које је Вук објављивао под именом *Српске народне пјесме* назову *Хрватске или српске народне пјесме*, како по Јагићу испада.

Уместо става да су хрватски „вуковци" следили Вука, исправнији је став да су се они служили и Вуковим делом и Вуковим именом ради постизања сасвим посебних својих хрватских асимилаторских културно-политичких циљева. Упркос томе, они су стекли велики углед поготово у српској средини. Кад Виктор Новак, Хрват југословенске оријентације, који је дуго живео у Београду, и као српски академик био један од најугледнијих Београђана, са посебним уважавањем пише о хрватским вуковцима, он при том изражава и расположење своје београдске средине. Тај парадокс ће тражити и посебно објашњење.

У књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати*, у њеном последњем поглављу *Post mortem* (највише у деловима око 514-518. стр.) инсистира се на континуитету језичке мисли на српскохрватским просторима, а тај континуитет се изражава линијом која се представља именима: Вук-Даничић-Јагић-Маретић-Белић. Ја мислим да такво представљање није истинито. За нешто мање од последњих двеста година, по мојим сазнањима, српски, односно српскохрватски језик, може се сагледати у две основне парадигме: вуковској и илирско-јагићевској. Оне би се именима могле представити овако:

Прва: Доситеј – Вук – Даничић (до одласка у Загреб) – Лаза Костић – Стојан Новаковић – Љубомир Стојановић.

Друга: илирци – Јагић – Даничић (после доласка у Загреб) – Маретић – Белић.

Разлику између тих двеју парадигми односа према језику најбоље ћемо представити ако издвојимо скупове ставова који су, за сваку од њих карактеристични:

За вуковску парадигму карактеристични су ови ставови:

1. Основно начело код одређивања народа јесте: један језик – један народ. Језик којим се он као филолог бави је српски, а народ који тим језиком говори је народ српски.

2. Српски језик је штокавски; он се дели на три наречја: источно (екавски), јужно (ијекавски) и западно (икавски).

3. Срби се од Хрвата разликују на основу језика; хрватски језик је чакавски и кајкавски.

4. Срби су сви који говоре српским језиком без обзира на веру, те отуда Срба има три закона: грчкога, римскога и турскога. (После полемике са Шулеком, Вук сматра да међу католицима који говоре српским језиком има и Хрвата уколико се неки од њих тако осећају и изјасне).

5. Наречје које треба изабрати за књижевни језик треба да буде такво да повеже што више Срба у дијахроној и у синхроној линији. Због тога треба изабрати ијекавски: 1. јер њиме највише српскога народа говори (то практично значи људи сва три верозакона), 2. јер су њиме испеване српске народне песме, 3. јер је то језик дубровачких писаца, и 4. јер је најближи старом словенском, тј. старом српском језику. Тим скупом ставова, који су уграђени и у Бечки договор, Вук је обезбеђивао традицијско окупљање српске књижевности.

6. Допушта се и употреба других наречја (само нека буде правилно). То је, у пракси, кодификација екавице као књижевног језика.

7. Пошто се Срби сва три верозакона, а поготово верозакона грчкога и римскога, служе ћирилицом и латиницом, онда треба слова једне и друге азбуке учинити таквим да се лако може прећи с једног система на други.

Илирско-јагићевска парадигма заснива се на другачијем скупу ставова.

1. а) *Илирска варијанта*. Један језик може да буде заједничко добро једног народа састављеног од више племена или од више блиских народа. Народ на који мисле илирци јесте хрватски, српски, словеначки, бугарски, или само хрватски и српски, односно хрватско-српски, односно илирски, а у каснијој варијанти југословенски. (Ако овај опис није тачан, то значи да код илираца и не постоји нека одређена концепција народа: она је способна да се прилагоди свакој прилици). б) *Јагићевска варијанта*. Оба народа, Хрвати и Срби, говоре истим народним језиком.

2. Назива за тај језик има више: илирски, хрватски или српски, хрватско-српски, српскохрватски, српско-хрватско-словеначки, хрватски.

3. Основу тога језика чине народни говори три наречја: штокавски, кајкавски и чакавски.

4. Од та три наречја бира се штокавски из два разлога: да би Хрвати били што ближе браћи Србима, и да би успоставили континуитет са дубровачком књижевношћу. Избор неког од друга два дијалекта водио би Хрвате ка већој провинцијализацији.

5. Пошто у језику нема већих разлика у говорима Хрвата и Срба, поделу између њих треба извршити према вери тако да се под Србима сматрају православци, а Хрвати су католици.

6. Хрвати имају три писма: глагољицу, латиницу и ћирилицу. Српско писмо је само ћирилица.

7. Поделу према језику, у стратешком смислу, треба вршити унутар штокавског и то тако да основа поделе буде по линији источно наречје (екавица) – западно наречје (ијекавица).

Скупови ставова који чине те две парадигме се међусобно веома разликују, а у великој мери и искључују.

На питање: која је парадигма кохерентнија, веома је лако одговорити да је то – вуковска. Та парадигма је сасвим у складу са филолошком мишљу Вуковог времена и посве се уклапа у филолошка решења која су прихватили други народи. Та парадигма готово да и нема слабих места. Она се може и обновити и одржати.

Илирско-јагићевска парадигма је мање кохерентна. Није случајно што није издржала пробу времена. Њене слабе тачке су у томе што нема јасан одговор на питање о чијем се националном језику ради, затим што нема јасан одговор о томе какав треба да буде назив књижевног језика, нити што има јасан одговор на питање о његовом пореклу. Решења која нуди имају више привремен него трајан карактер.

На питање: како је било могуће да се једна слабија парадигма наметне, и да се упорно одржава кроз тако дуг период, може се одговорити помоћу два основна чиниоца. Један од тих чинилаца је превасходно политички, други је лични.

За успех илирско-јагићевске парадигме највише је заслужан Ватрослав Јагић. Јагић је био веома образован, радан и предузимљив човек. Чим је Вук умро, он је написао један од својих најзначајнијих чланака и у њему изнео ставове карактеристичне за своју парадигму. Али их је он изнео у форми похвале Вуку. Под видом једног од најзначајнијих „вуковаца" деценијама је деловао на сузбијању вуковске парадигме а успостављању илирске. У томе му је ишло и више чинилаца наруку: политика словенских народа која је подржавала све што је носило форму међусобног зближавања и повезивања; затим политика аустрославизма, која је решења за словенске народе налазила у оквирима Аустро-Угарске, најзад и сама аустријска политика која је на сваки начин хтела да сузбије утицај Срба а њихов корпус макар подели са Хрватима. Иза јагићевске парадигме је, такође, стајала и хрватска идеја југословенства, која ће временом бити све више прихватана и од Срба. Мало је ко међу Србима и правио анализе о томе шта јагићевске концепције у језичко-политичком смислу доносе: Засењеност паролама „великог Јагића" о братству Хрвата и Срба била је општа и код Срба толико велика да су Хрвати неколико пута рушили јагићевску парадигму, а Срби су се трудили да је изнова успоставе.

Срби славе Вука, али они, у ствари, његово дело мало познају и не труде се да скину копрену која је преко њега пребачена. Славећи Вука, они су изневерили његове ставове и под његовим именом искрено су подржавали илирско-јагићевску парадигму језика. То је она парадигма која се најкраће изражава ставом да Хрвати и Срби имају један језик, хрватски или српски. Та парадигма је, са српске стране, упорно подржавана све док се није почела распадати сама од себе, у расулу које је доживела југословенска државна заједница. Доживели смо и тај апсурд да се у иностранству предаје хрватски језик, а упоредо и српскохрватски (ваљда као подврста хрватског језика).

Језик и политика

Да би се схватио комплекс проблема око преобраћања српског језика у хрватски или српски (односно српскохрватски) потребно је имати у виду и политичку, а не само његову филолошку димензију. Већ је споменут хрватски асимилаторски културно-политички интерес у области језика. Хрватска страна је желела да помоћу језичког јединства са Србима реши проблем интеграције свеукупног католичког становништва српског језика у хрватски национални корпус. Она то, међутим, није могла учинити без помоћи са српске стране. Кључна личност за разумевање и једне и друге стране проблема јесте Ђуро Даничић. Скоро све до одласка у Загреб за секретара Југословенске академије знаности и умјетности 1867. и истовремено за првог уредника *Рјечника хрватскога или српскога језика* који је покренула та Академија, Даничић је био доследни Вуков следбеник, поштовао је вуковску парадигму. После тога је поштовао илирско-јагићевску. То да је Даничић тек „у Загребу могао да исправља своје раније погледе, напосе из времена кад је писао о разликама између српског и хрватског језика", Виктор Новак је у својој књизи *Вук и Хрвати* представио као посве позитиван чин. Он каже:

> Значајнијег посредника између Београда и Загреба XIX век не познаје него што је био Ђура Даничић. У Загребу је Даничић још више, од свих хрватских вуковаца, Вука усправио и као властиту хрватску вредност, као што је у Београду, на Великој школи, тумачио јединство српског и хрватског језика. Ту се и тада, највећи вуковац, одвојио понешто од Вука, као и својих ранијих гледишта, да је хрватски језик само чакавско наречје, а штокавско само

српско! Ту је требало и научне снаге духа и воље, какву познаје само научничка савест. (507)

Даничић, очигледно, све до пред крај живота није био сасвим свестан тога шта чини. И он је био занет високим идеалима југословенства, братства и јединства. Њему се десило слично што и раније његовом рођеном брату Милошу Поповићу који је био један од ређих Срба православаца који је без резерве прихватио илирску идеју. И Ђуро Даничић (право име Ђорђе Поповић) у време ширења Штросмајерове идеје југословенства олако је прихватио идеју да су Срби и Хрвати један народ, те да је природно да имају један језик и једну књижевност. Али Даничић није у Загреб отишао само због високих идеала, мада су му оданде они увек предочавани. Он је отишао у Загреб и зато што је у Београду, где је живео и радио као професор Високе школе, имао неку намештену аферу око хонорара. Прелазак Даничића у Загреб је крупан историјски догађај у историји Срба и Хрвата, у историји нашег језика посебно. Тај догађај је имао вишеструко повољне последице по Хрвате, а вишеструко неповољне и по Србе и по Даничића. Ако се тај догађај интерпретира као целина, онда је природно да се схвати да је он планиран и по плану изведен. Тај догађај је у историји српске културе једнострано објашњен.

По томе објашњењу Даничић је позван у Загреб зато што је био најчувеније име у лингвистици међу Србима и Хрватима: најбољем су дали најважније место у новооснованој установи каква је била Југославенска академија. Такво објашњење уклапало се у методолошку матрицу позитивистичког начина мишљења. Оно је Даничићев одлазак у Загреб заснивало на узрочно-последичној вези. Али постоји и друга врста објашњења, која се назива телеолошка, или финалистичка. Она појаве не објашњава узроком, већ сврхом. Оно што се касније збило са српским језиком показује да и такву врсту објашњења треба имати у виду. На поједностављен начин, Даничићев одлазак у Загреб може се и овако објаснити: Хајде да у Загреб доведемо једног Србина, првог и најистакнутијег Вуковог следбеника, да му дамо место уредника *Рјечника* и секретара Академије, само да потврди својим именом и угледом наше тезе о језику: да је то заједнички језик Хрвата и Срба. Хрвати су помоћу Даничића постигли оно што нису могли да учине са Вуком. Они су, уз помоћ Даничића, афирмисали свој политички став о језику у славистичком свету. Догађај са Даничићем био је превасходно политички, а поли-

тика обично планира догађаје, те је за објашњење таквих догађаја примереније телеолошко објашњење од узрочно-последичног.

Да је понеко од културних посленика на српској страни схватио да је прихватање илирско-јагићевског концепта језика штетно по Србе, показује упозорење Лазе Костића Ђури Даничићу и, касније, полемика између Љубомира Стојановића и Ватрослава Јагића. Али је већ тада био на делу политички тренд који је водио ка стварању Југославије; тај тренд је маргинализовао упозорења стварних вуковаца, Костића и Стојановића, и водио ка афирмацији Александра Белића, односно јагићевске концепције у белићевској интерпретацији. Срби Вуковог доба су се успешно одупрли идеји илираца о једном илирском народу. Срби Скерлићевог доба су, далеко лакше, прихватили идеју југословенства. А то значи да је и код њих већ дубоко прихватана опција југословенског, а не српског националног програма. Срби су ушли у новостворену Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца на основу званично преокламоване идеје да та три имена означавају три племена једног истог народа. У ту идеју се искрено веровало, а многи од најобразованијих Срба најозбиљније су говорили и веровали, све до Другог светског рата, да су Срби и Хрвати један народ.

Такво веровање заснивало се на уверењу да Срби и Хрвати имају заједнички народни језик. Државни врх који је стварао Југославију ослањао се, притом, на уверења својих најзначајнијих филолога и књижевника. А филолози и књижевници више нису разликовали Вукову парадигму српског језика од илирско-јагићевске парадигме српскохрватског (хрватског или српског) језика. Главни српски језикотворац и у првој и у другој Југославији био је Александар Белић. Белић је следио Даничића, односно Јагића, а понашао се као да следи самог Вука.

На питање: зашто је Белић тако чинио, могућ је један одговор: Белић је тако чинио јер је израстао из парадигме јагићевско-даничићевске коју је прихватио. Моћ парадигме је тако велика да је он трајно остао у њеној власти. Да јој се супротставио, морао би доћи у сукоб са основним правцем историјско-политичких кретања свога доба и са естаблишментом који је тај правац усмеравао. Питање је да ли би, у том случају, могао да задржи место првог српског лингвисте: доба је тражило људе његовог профила. Али исто тако је сигурно да би и он, и свако други, својим супротстављањем наметнутој језичкој парадигми много допринео да се основни правац историјско-политичког кретања тога времена промени.

Истом тренду се готово нико са српске стране, све до последњег грађанског рата, није супротстављао. Могуће је, међутим, приметити да је било лингвиста који су се нешто другачије понашали. Један од њих је Миливој Павловић. И он је прихватао парадигму српскохрватског језика. Али је у приручнику *Примери* (1956), рађеном за студенте, ипак давао довољно елемената да се уоче слаба места те парадигме. Он је 1957. приредио фототипско издање Шафарикове књиге *Serbische Lesekörner* из 1833. године. У тој књизи су заступани ставови који су веома блиски онима из Вуковог чланка *Срби сви и свуда*. Ови Павловићеви гестови, који су се десили непосредно после усвајања Новосадског договора, остали су, колико знам, без значајнијег одјека. У тим годинама никакви ставови супротни Новосадском договору нису имали никакву шансу ни да се чују нити да прођу.

Обнављање вуковске језичке парадигме

1.

Највећи савремени ауторитет у науци о језику међу Србима, академик Павле Ивић, у књизи *Српски народ и његов језик* (1971), изнео је став да Срби имају два изговора, екавски и ијекавски, и два писма, ћирилицу и латиницу. У одељку књиге који се зове *Актуелни тренутак* он је тај став веома речито и аргументовано образлагао. Међутим, на Другом конгресу српских интелектуалаца у Београду (април 1994) Ивић се залагао за став да Срби свој стандардни језик треба да граде на екавици. Већ крајем исте године Ивић је на Филозофском факултету у Новом Саду одржао једно предавање о историји српског језика које је завршио закључком да Срби, у актуелној ситуацији језичке политике, треба да се држе своје традиције. У практичном погледу овај закључак о сопственој традицији је ближи оном првом Ивићевом становишту о два српска наречја и два писма, него опредељењу искључиво за екавицу. Пошто су Срби више стотина година неговали и екавицу и ијекавицу као свој књижевни израз, доследно томе, они ни у будуће не треба да одбаце ниједно од тих наречја. Српске традиције нема ни без екавице ни без ијекавице. Такође, много је српских књига објављено латиницом да би се она могла олако одбацити.

Становиште о традицији, доследно поштовано, нуди решења и за друга отворена питања. Једно од важних је и оно о језику и вери. У

српској традицији укорењено је становиште о народу једног језика и три верозакона. Њега су заступали и Доситеј и Вук и оно је живело практично све до после Другог светског рата (кад је прећутно скинуто са дневног реда). Сада, у знатно измењеној историјској и политичкој ситуацији, можемо да кажемо, да највећи део популације која данас говори штокавски води порекло од Срба. У међувремену највећи број католика штокавске популације стекао је хрватско национално осећање, а највећи број мухамеданаца муслиманско. Упркос томе, неоправдано је порицати чињеницу да је било и да има Срба католика и Срба муслимана. Многи од њих имали су веома значајна места и у српској историји и традицији, мада та страна српске историје није довољно истражена и описана. Формула да је Србин онај ко се тако осећа, без обзира на веру, ни данас није изгубила своју вредност. Она се не односи само на припаднике трију основних вера на нашим просторима већ и на припаднике других вера, верских секти али и на атеисте.

Став о поштовању традиције српског језика тражи друкчији однос према свим досадашњим парадигмама кроз које је српски језик прошао у свом развоју од старословенског до српског, односно „српскохрватског" језика. У том погледу вредело би преиспитати становиште на којем се дуго и упорно инсистирало да треба писати на чистом народном језику. Тај став је обећавао да ће писци који пишу на чистом народном језику писати лепше и успешније од оних који се тога става не придржавају. Пракса је, међутим, тај став демантовала. *Горски вијенац*, на пример, наше највеће песничко дело, јесте и дело језичке синтезе. Оно није израсло на чистом народном језику, него на дужој српској језичкој (не само духовној) традицији. То није једини случај у пракси који коригује Вуков почетни ексклузивни став да треба писати чистим народним језиком: и Вукови савременици, Стерија и Бранко, израсли су из шире језичке традиције, а и сам Вук је у позним годинама заузимао у тим питањима умереније ставове. Не треба се бојати ни захтева, какве је, рецимо, имао Настасијевић: да кроз песнички језик треба да проговоре векови српског језика.

Поштовање језичке традиције у уској је вези са поштовањем књижевне традиције. Српска књижевна традиција повезује Србе веома конкретно са више народа: пре свега са Грцима, Бугарима, Хрватима, Русима, Румунима, Италијанима, Немцима, разуме се и са другима народима. У току дуге историје Срби су имали и нешто што је било само њихово, али и нешто што им је било заједничко са другима. Тежња да се постави увек и свуда јасна граница између националних језика и националних литература неприродна је. Уме-

сто тога природнији је и прихватљивији став да сваки народ има или треба да има властиту традицију. Те традиције чине основу њиховог идентитета, али и њихових веза са другим народима. За српску традицију карактеристично је да су Срби у средњем веку имали дубоке духовне везе са Бугарима, а од 19. века са Хрватима. Између та два периода, који су везани за српску стару и нову литературу, постоји и оно тзв. средње доба: када на српском народном језику постоји више локалних књижевности: дубровачка, босанска, славонска, књижевност православних Срба у Угарској. Те књижевности средњег доба чине мост између старе и нове српске књижевности: све оне биле су и треба да остану део српске традиције.

Да би се успоставила нова парадигма српског језика после раздвајања српског и хрватског, она мора да има и јасну политичку оријентацију у складу са српским националним интересима. То је нужно да се нагласи, јер до сада није било тако. Ставови да су Срби само православци, да им је књижевни језик само екавски, да им је писмо само ћирилица, да треба да се одрекну оних локалних литература (дубровачке, босанске, славонске) јесу политички ставови, али они нису у складу са српском традицијом нити су у складу са српским националним интересима већ су им противни. Због тога је битно да се, у језичкој пракси, распознају ставови који су израз туђе политике и који служе остваривању туђих стратешких интереса.

На првом месту треба да се схвати да рушење парадигме о заједничком српскохрватском језику, које се десило у наше време, не сме да буде на српску штету. То ослобођење од илирско-јагићевске парадигме треба да означи почетак враћања изворној вуковској језичко-књижевној парадигми. Срби су после дуже времена добили могућност да воде самосталну језичку политику.

У овом тренутку распада парадигме српскохрватског језика, српска филологија се нашла у инферионијем положају у односу на хрватску. То није чудно: у политичком смислу парадигма српскохрватског језика је по пореклу хрватска (тачније: аустријско-хрватска) творевина. Радећи на успостављању своје парадигме, Хрвати су изградили и боље организовали националне институције, али и оне институције које су сматране заједничким (на пр. Југословенски лексикографски завод) па су приликом распада Југославије имали и много више урађених послова: лексикона, енциклопедија, студија, монографија итд. којима су наметали виђења српској филологији.

Срби, који се на филолошком плану нису, као Хрвати, припремали за распад Југославије, доведени су у лошу ситуацију. Њихове

институције, као главни чувари парадигме српскохрватског језика, биле су инертне или подређене заједничким институцијама. Утолико више они треба да су свесни свог актуелног положаја и својих перспектива.

У тренутку распада Југославије, Срби ипак нису у свему у инфериорнијем положају. Они су још увек бројнији народ у односу на Хрвате и имају обимнију и живљу књижевност. Основ те предности у томе је што српски писац пише на свом језику, а не на језику који је преузет од другог народа. А тамо где су Срби у инфериорнијем положају, у филологији, инфериорност се може превазићи боље усмереним научним и педагошким радом. Они треба да напусте моделе које су им други припремили и да изграде своје сопствене.

2.

Ни питање назива језика за Србе не треба да буде неважно. То није само политичко, већ је и научно питање.

Пред распад Југославије важио је став да четири југословенска народа: Срби, Хрвати, Црногорци и муслимани говоре српскохрватским језиком.

После распада Југославије почео се „распадати" и назив језика. Дејтонски споразум (1995) потписан је на три „југословенска" језика: на српском, хрватском и босанском језику. У исто време, тј. крајем 1995, једна од црногорских политичких партија истакла је у свом програму захтев да се у Црној Гори употребљава црногорски језик.

Али ни у Титовој Југославији није се увек рачунало да српскохрватским језиком говоре четири народа. На Новосадском договору помињу се само три: Срби, Хрвати и Црногорци. Муслимани тада још нису били проглашени за нацију.

Деценијама пре Другог светског рата сматрало се да српскохрватским језиком говоре само два народа: Срби и Хрвати. За разлику од Црногораца и муслимана, који су своју националност стекли тек у Титовој Југославији, Срби и Хрвати се, по општем мишљењу, сматрају старим народима. Они су као посебни народи постојали још у средњем веку.

На питање: да ли су Срби и Хрвати и у далекој прошлости говорили једним језиком, или једним наречјем, ставови филолога нису усаглашени.

Став је најугледнијег српског филолога 19. века Вука Караџића да су Срби и Хрвати у најдаљој прошлости можда и били један народ,

али и да су се развили као два историјска народа. Основно њихово раздвајање збило се на основу језика. Срби су, по Вуку, без обзира на веру, сви који говоре штокавски. Хрвати су они који говоре чакавски односно кекавски (кајкавски). Прави назив за језик којим говоре Срби јесте српски језик. То Вуково мишљење није било само његово; слично, или различито у детаљима, мислили су и други слависти прве половине 19. века.

Став је најугледнијег хрватског слависте 19. и 20. века Ватрослава Јагића да су Срби и Хрвати један народ, које је само историја раздвојила. Они се не разликују по језику него по вери. Хрвати су католици, а Срби су православци. Назив језика једног народа, Срба и Хрвата, са две вере и две историје, треба да буде двочлан: хрватски или српски, односно српскохрватски. После Вукове смрти, све је више било лингвиста, и хрватских и српских, који су прихватали Јагићеве тезе. И оне су биле такорећи важеће све до распада Југославије. Већ између два светска рата победило је схватање да Срби и Хрвати нису један него два народа. После се константно инсистирало, и то са хрватске стране, да Срби и Хрвати имају два језичка израза, односно два језика, све док се и називи језика нису потпуно раздвојили.

Тако смо у свести о језику поново дошли на време пре илираца. У то време су Срби писали својим језиком (штокавским), а Хрвати својим језиком (кајкавским и чакавским). Да су тако наставили да пишу, дубљих спорних проблема, бар око језика, не би било између Хрвата и Срба.

Али су неке политичке снаге схватиле да ће простор Хрвата бити изузетно мален уколико се ограниче само на чакавско и кајкавско наречје. Зато су и бацили око на једно много раширеније наречје: штокавско. Задатак да део популације тога наречја укључе у хрватски корпус препуштен је новонасталом илирском покрету. У првим годиштима Гајеве *Данице* лако се може видети како је код илираца мучно изгледао прелазак са писања на кајкавском језику (наречју) на друго, штокавско, наречје (језик). Јер је у том тренутку само неки проценат Хрвата, и то у суседству са Србима, говорио штокавски, а међу првим илирцима готово да и није било штокаваца.

Теза о томе да је народни језик Срба и Хрвата један језик, неодржива је. Нема Срба (сем у занемарљивом броју) који говоре чакавски и кајкавски; Срби говоре само штокавски. Став да су Хрвати били и чакавци и кајкавци и штокавци такође је неодржива, јер је у време пре илирског покрета само мали проценат Хрвата

говорио штокавски. Таква теза могла се вештачки одржавати само на политичким, а не и на филолошким темељима.

Зиста се може навести доста примера да два или више народа говоре једним језиком, рецимо: Енглези, Американци, Канађани, Аустралијанци; Французи, део Белгијанаца, Швајцараца, Канађана; Немци, Аустријанци, део Швајцараца; Португалци и Бразилци; Шпанци и већина народа латинске Америке. Али у свим тим случајевима језик има само један назив: енглески, француски, немачки, португалски, шпански; јасно је у свим тим случајевима ко је од кога језик преузео или наследио.

Проблем заједничког језика Срба и Хрвата има аналог у језичкој ситуацији Енглеза и Ираца. Ево шта о томе каже Андре Мартине у књизи *Индоевропски језик и „Индоевропљани"* (Нови Сад, 1987:115): „У Ирској где има званично статус националног језика, ирски није успео да се наметне. Од средине XIX века, када су страшне глади десетковале становништво те се одатле масовно емигрирало у Америку, употреба ирског остала је ограничена на сеоску популацију западних делова острва." Већина Ираца данас и говори и пише енглеским језиком. Нешто слично се десило и са хрватским језиком. И он је сведен на регионалну употребу. Али су Хрвати преузетом (српском) језику успели да наметну, односно придодају, своје име, како Ирци нису учинили. И Енглези и Ирци сада имају књижевност на једном (енглеском) језику. И код њих се националне разлике не манифестују на језичком плану, већ на конфесионалном. У Северној Ирској сукоби се одвијају између англиканаца и католика.

Хрватска и српска језичка ситуација битно су различите. Срби су, до сада, писали на свом (српском) националном језику, али и на другим језицима. И Хрвати су, као и Срби, али и као други народи, писали на туђим језицима. Али су писали и на три „своја" језика: на чакавском, кајкавском и на штокавском; на сваком од та три језика имају развијену књижевност. Да је то тако лепо се види из ауторитативне књиге Златка Винцеа *Путовима хрватскога књижевнога језика* (1978) у којој постоје и посебна поглавља која се зову: *Чакавски књижевни језик, Кајкавски књижевни језик, Штокавски књижевни језик*. Вук је зато био у праву кад је, у чланку *Срби и Хрвати* хрватску језичку ситуацију поредио са оном у Швајцарској. Притом се Вук према хрватској језичкој ситуацији односио онако како се Европа, па и сами Швајцарци, односе према швајцарској језичкој ситуацији: називао је језике својим правим националним именима, па је тако и штокавски називао српским језиком.

Није тешко видети у чему је разлика између Вукових и Јагићевих теза. Јагић кад говори о томе да су Срби и Хрвати, на основу заједничког језика, један народ, он стварно и не мисли тако. Јер и Јагић добро зна оно што Вук јасно каже: да Срби нису ни чакавци ни кајкавци. Тај део популације, као ни Срби православци, уопште није споран: тачно се зна шта је чије.

Спорна је, међутим, постала популација која се називала Срби католици. Таква популација је у научним круговима већ била означена тим именом и пре него што је Вук уопште ступио на историјску сцену. Учињено је то најјасније у Копитаревом тексту *Патриотске фантазије једног Словена* (1810). Вук у тексту *Срби сви и свуда* само ће изразити једну општу идеју времена. А то је да се народи деле и интегришу по језику, а не по вери.

Јагић, међутим, ту популацију другачије третира. Он каже: Срби католици, то је друго име за Хрвате. Другим речима, он ту исту популацију само преименује. Тај чин упорног преименовања неће остати и без историјских последица. Временом ће, заиста, највећи број популације која се, на основама језика, називала Србима католицима, бити кроатизирана. Учиниће то, у највећој мери, католичка црква и аустријска држава. Штокавци који су се осећали Хрватима у време илирског покрета били су посве маргинални чинилац. Данас више нису: велики је број Хрвата који говори штокавски; они, заиста, за разлику од илираца кајкаваца, говоре и пишу на свом језику. Отприлике онако као што и Бразилци говоре и пишу на свом језику, или Ирци, или Швајцарци, да их све не набрајамо.

На свом језику, међутим, пишу и говоре и муслимани. Они су се, за време турске окупације наших подручја, називали Турцима, да би се разликовали од својих хришћанских сународника, а за време прве и друге Југославије, називали су се и Југословенима, и неопредељенима. Увек су, на основу вере, чинили једну етничку подзаједницу. А као етничка заједница проглашени су тек пре четврт века. Сада и они свом језику дају име босански, или бошњачки језик. Тај назив није нов: крајем прошлог века тај назив је покушала да институционализује Аустроугарска, а тај гест Царевине је јавно подржао и Ватрослав Јагић. Политички – муслиманској популацији нико не може да оспори право да свој језик називају како хоће. Али се научним аргументима може да покаже да је њихов језик исто што и српски, или да су они, управо на основу језика, српског порекла.

Јагићева теза да се Срби и Хрвати не разликују по језику него по вери, на жалост, показала се на делу у босанскохерцеговачком грађанском рату 1992-1995: народ једног језика, а трију вера, претворио се у

три љуто завађена народа који се туку до истребљења. И најзад, представници тога једног народа, троструко раздељеног, потписују на истом језику споразум о миру, а тај језик називају трима различитим именима.

На питање: да ли је била ваљана Јагићева или Вукова теза о разликовању српског и хрватског народа није тешко одговорити. Била је исправнија Вукова теза. Аргумент за такву тврдњу јесте у томе: што су се сви други европски народи интегрисали на основу језика, а не на основу вере, и што многи европски народи имају више вера, а од њих не праве посебне нације и не воде крајем 20. века верске ратове.

Сви чиниоци, разуме се, неће прихватити овакву аргументацију, јер ће имати политичке мотиве да је негирају. Српска филологија, међутим, има довољно аргумената да заступа Вукову тезу о томе да је српски језик штокавски и да је у етничком погледу популација која говори српским језиком једна популација и да је она по пореклу српска. То значи ово: да су етнички Срби и они који се данас као Срби осећају, али и Црногорци и муслимани, и Југословени, исто тако и део Хрвата који говоре штокавски. Национално осећање и конфесионалну припадност треба одвајати од етничког порекла. Неки од најприврлачнијих Срба у овом веку, као на пример Станислав Винавер, били су Јевреји, што значи да у етничком погледу нису били Срби; они су задржали свест и о свом пореклу и о својој припадности етничкој заједници с којом су срасли.

С друге стране: свеједно како се муслимани из Рашке области изјашњавали, како свој језик називали, они у етничком погледу могу да буду само Срби, а њихов језик само српски. Као део српске етничке заједнице, они, на основама Вуковог схватања, ни у ком погледу нису неравноправни у односу на друге делове. Јер је Вуков став, принципијелан као и другде у Европи, да су верске заједнице, као етничке подзаједнице, међусобно равноправне.

Српским филолозима, после свих историјских искустава и странпутица, не остаје друго већ да се изборе за исти третман према називу свога језика, какав постоји у свету према свим осталим другим језицима. И Вуков језик је, пре Вука, био називан разним именима: српски, рацки, илирски, босански, славонски, дубровачки. Било је довољно да се појави Вук, са корпусом своје народне поезије, па да међу тим различитим називима победи оно које је било њему најпримереније. Враћање парадигми на вуковским основама, уз све тешкоће на које ће наилазити, може да обећа успостављање нормалних европских стандарда и у овој области.

3.

Проблем око српске и хрватске језичке ситуације данас лакше ће се схватити ако се упореди са нечим што је свима познато.

Хрватска ситуација данас подсећа на швајцарску ситуацију. Хрвати у новије време употребљавају три наречја (језика): штокавско, кајкавско и чакавско. Они имају литературу на сва та три наречја које не могу да се одрекну: нека од најзначајнијих дела хрватске литературе написана су на чакавском и на кајкавском.

Хрвате њихово кајкавско наречје повезује са Словенцима а штокавско са Србима; литература на чакавском обично их подсећа на дубље везе са италијанском културом. Природа хрватске културе је таква да се само с великим натезањем могла изједначити са српском. Уистину, само један део Хрвата, штокавци, има заједничку језичку културу са Србима.

Тврдња Јагића и других филолога да Срби и Хрвати јесу један народ зато што говоре једним језиком, с филолошке и са етничке тачке гледишта не може се прихватити, јер је нетачна, у некој мери слично као кад би се тврдило да су Швајцарци исто што и Французи, јер говоре једним језиком. Може се тврдити само да један део Хрвата, штокавци, у етничком, односно језичком погледу чини један народ са Србима. А кад се ствари тако поставе, онда се показује исправнијом Вукова а не Јагићева теза. По Вуковој тези, која важи као општи принцип који се примењује на све европске народе, сви штокавци чине један народ. То је нешто слично као кад би се тврдило да су франкофони Белгијанци и Швајцарци и Французи један народ.

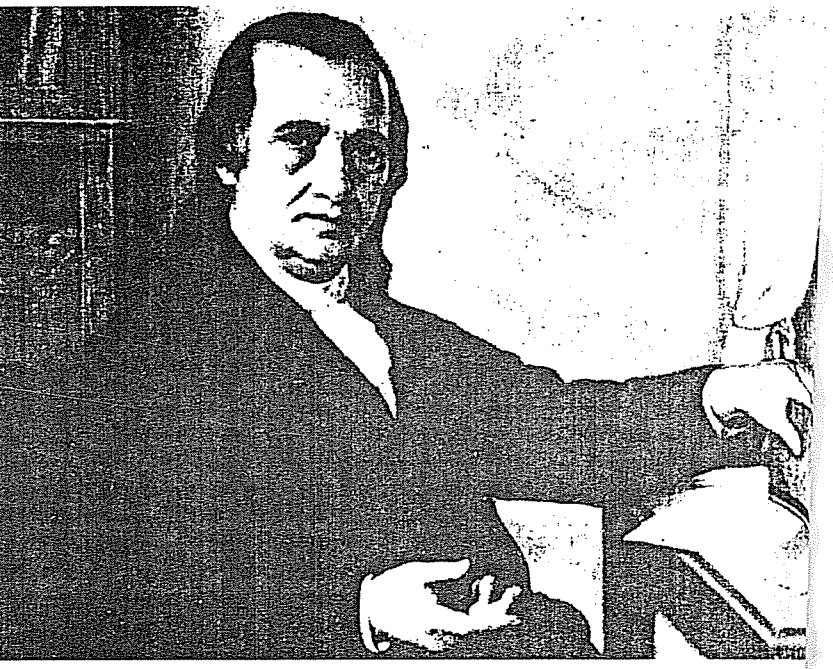
За разлику од хрватске језичке ситуације, српска језичка ситуација подсећа на француску. Српским језиком се говори не само у матичној српској држави, Србији, већ и у Црној Гори, Босни и Херцеговини, Хрватској и Македонији. Разлика у односу на француску ситуацију је у томе што се српски језик у новоствореним различитим државама различито назива.

Задатак српске филологије би био двострук: да брани истину о заједничком језичком и етничком пореклу свих делова популације која говори тим језиком, да развија комуникацију на читавом језичком простору српског језика и да остане при традиционалном ставу да је прави назив за тај језик српски језик. Штокавски језик којим пишу Хрвати може при том бити сматран само као хрватска варијанта српског језика, а језик којим пишу босански муслимани може

бити сматран само посебном муслиманско-бошњачком варијантом српског језика. При томе би се и код нас користили називи слични онима који су у свету уобичајени, као на пр. „амерички енглески", или „канадски француски". У нашем случају, ако се ствари поставе на права места, стандардни језик којим сада пишу Хрвати јесте хрватски српски (тј. српски на хрватски начин), а стандардни језик којим настоје да пишу босански муслимани јесте бошњачко-муслимански српски (тј. српски на босанско-муслимански начин). Тим изразима би се, изгледа, најпрецизније означила актуелна стварност и тежња да се језички израз индивидуализује, а да се истовремено не повреди научна истина о бити и целини српског језика.

ДОКУМЕНТИ

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ

ПИСМО ХАРАЛАМПИЈУ

Љубезни Харалампије,
Здравствуј! Христос воскресе!

Нећу ја чекати да прођу две године за одговорити човеку љубезнику и пријатељу, каконо ти неки обичавају. Ја бих ти био намах по пријатију твојега писма отписао, да нисам судио за боље чекати да прође време плача и сетовања, време глада и уви викања, једним словом: време великога поста, кад пасуљ царствује и његова сестра сочивица, грах и купус земљом управљају.

Ево време златно и весело
Кад нам није забрањено јело!
Евангелска царствује свобода,
Збацивши јарам с чловеческог рода.
Давид пророк у тимпане свира.
Нек поп више у триод не дира!
Пентикостар, књига превесела,
Поје Христа спаситеља дела.
Деца хлебац у јајца умачу
И с јагањци по травици скачу.
Српске кћери младе, на удају,
Цвеће беру, венце сплетавају,
Са ру'ицом прси своје красе
И веселе узвишују гласе
На похвалу *римскога цесара,*
Аустријскога двора господара.
Јосифе Фтори, мили владјетељу,
Сунце света и благодјетељу!
Блажена мајка која *тте* родила,
Света сиса која *тте* дојила!
Минерва је, Богиња мудрости,

Просветила *твој* дух од младости;
Темис *с тобом* на престолу седи,
Из *твојих* уста Астреја беседи,
Која по земљи давно *с тобом* ходи,
А сад своје плане производи.
О век златни! О слатка времена,
Кад је општа љубов ужежена!
Срећне смо ми, срећне кћери српске
И све девојке влашке и мађарске:
Нећемо се више бојат' манастира,
Нит' божјег одрицати мира;
Љубав чисту нећемо гасити,
Нит јестествива законе газити!
Благо нама, ми ћемо бит' мајке
И рађати цесару јунаке;
За сав род наш ми ћемо г' молити,
Са сузама *њему* говорити:
„Светла круно, *Јосифе велики*,
Простри милост *твоју* на род српски!
Обрати лице и *твој* поглед благи
На дедова *твојих* народ драги,
На Сербију бедну и на Босну,
Које трпе работу несносну!
Буди подобан неба господару,
Дико света, *пресветли ћесару!*
Изли на свет превисоке даре,
Подај Болгаром њихове бољаре,
Твојим Србљем витезове старе
И Грецији њејзине Пиндаре!"

Ово сам време чекао да ти весео веселом весело пишем, јављајући ти да се здраво находим и мирно живим, не имајући никаквог посла с Фрушкогорци нит' са Светогорци, каноти ви тамо. Тако су те греси твоји постигли, и да нисам се ја за те молио, горим би путем прошао него си. Знаш ли како си се са мном управио кад но пођох последњи пут пут Трста? „Иди у Венецију, пак се опет врати, пак ћемо тако и онако урадити". Ја ти веровах све од точке до точке. Ко

не би Србину веровао? Пак ти одох шетати се по граду на води, пак ти похарчих све што имадох, пак ти се вратих го, – наг као мали прст, с пуном кесом надежде. После шта је било, знаш: није потреба да ти поведам. И да срећа не донесе господина Варлаама, прошао бих куд нисам мислио. Ето ти твој посао! Пак хоћеш да ти бољи после мене дође. Ај, ај, мој Хорвaћанине, видиш ли што промисал неба чини! Послати такога који ће ти хака дући! И опет ти кажем: да нисам се ја за те молио, горе би прошао. Но гледај те ми пошљи за моје молитве један саландар новаца: знаш добро да су молитве за новце. Ако ли пренебрежеш, тешко теби! Окренућу требник наопако, одмолићу се, даћу ти један катрамунаћ и анатему, пак ће ти доћи један проигуман и два заклета старца на врат, те ћеш оградисати како ниједан мајчин син.

Дајем ти на знање, друже мој, да сам прешао из Халеу Лајпсик за слушати и овде што учени људи говоре, гди намеравам пребивати најмање једну годину и мислим с помоћу бога и којег доброг Србина дати на штампу с грађанскими словами на наш прости српски језик једну књигу, која ће се звати *Совет здравога разума*, на ползу мојега рода, да ми није залуду мука и толико путовање. Моја ће књига написана бити чисто српски, како год и ово писмо, да је могу разумети сви српски синови и кћери, од Црне Горе до Смедерева и до Баната.

Ја добитка од моје књиге никаква не иштем, само да се хоће толико новаца наћи да типограф плаћен буде. Он досад није никакву српску књигу на штампу издао: зато сумњава се предузимати на свој трошак, не знајући какву ће срећу књига имати. Уздам се да ће се наћи који својему роду доброжелатељ, Сарајлија или Требињанин, Новосађанин или Осечанин, да пошље овде типографу по неколико дуката за дати му дрзновеније и показати му да се находе људи који желе што добро српски на штампи видити. А ко што да, неће штетовати, јер ће примити толико књига колико износи сума коју положи. Ја уверавајући да ће књига моја бити весма полезна, не мислим у том себе хвалити, но оне људе од којих сам што добро научио, из којих премудрих књига француских, немецких и талијанских најлепше мисли као цвеће избирати намеравам и на наш општи језик издати. Нудер обазри се, не би ли и ту кога нашао који би изволио соопштеник општеполезног дела бити; кажи му да што је год Србаља, од Адријатическог мора до реке Дунава, сви ће га похвалити. Слатка је утеха надати се да ћеду наша имена живити и мила нашем роду бити за добро које смо му учинили до оних самих далеких времена кад се наше кости у прах обрате. По много хиљада

година српска ће јуност нас помињати и наша ће памет последњим родовом мила и драга бити. – Нека само окренемо један поглед на народе просвештене целе Европе. У садашњем веку сви се народи силе свој дијалект у совршенство довести – дело весма полезно, будући да кад учени људи мисли своје на општему целога народа језику пишу, онда просвештеније разума и свет ученија не остаје само при онима који разумевају стари књижевни језик, но простире се и достиже и до сељана, преподавајући се најпростијему народу и чобаном, само ако знаду читати. А колико је ласно на свом језику научити читати! Коме се неће милити мало труда предузети за научити читати, читајући што паметно и разумно и врло ласно разумевајући оно што чита? Знам да ми може ко против рећи: да ако почнемо на простом дијалекту писати, стари ће се језик у немарност довести, пак мало по мало изгубити. Одговарам: која је нами корист од једног језика којега у целом народу од десет хиљада једва један како ваља разуме и који је туђ матери мојој и сестрам?.. Нек науче!... То је ласно рећи, али није учинити. Колико је оних који имаду време и способ за научити стари књижевни језик? Врло мало! А општи прости дијалекат сви знаду, и на њему сви који само знаду читати могу разум свој просветити, срце побољшати и нараве украсити. Језик има своју цену од ползе коју узрокује. А који може више ползовати него општи, целога народа језик?

Французи и Италијанци нису се бојали да ће латински језик пропасти ако они почну на своји језици писати, како и није пропао. Неће ни наш стари пропасти, зашто учени људи у народу всегда ће га знати и с помоћу старога нови ће се од дан до дан у боље состојаније проводити. Москаљи све своје најбоље књиге на свом дијалекту с грађанским словам штампају. Само простота и глупост задовољава се всегда при старинском остати. Зашто је друго бог човеку дао разум, расуђеније и слободну вољу него да може расудити, распознати и изабрати оно што је боље? А шта је друго боље него што је полезније? Што год не приноси какову либо ползу, не има никакве доброте у себи. Зашто би се дакле ми Србљи сумњавали у таковом и толико полезном и похвале достојном делу прочим славним народом следовати? Није мања част света у којој се славеносрпски употребљава, него земља француска илити инглеска, искључивши врло малу различност која се находи у изговарању, које се случава и свим другим језиком. Ко не зна да жителји црногорски, далматски, херцеговски, босански, сервијски, хорватски (кромје мужа), славонијски, сремски, бачки и банатски (осим Влаха) једним језиком говоре?

Говорећи за народе који у овим краљевствам и провинцијам живу, разумевам колико грчке цркве, толико и латинске следоватеље, не искључујући ни саме Турке Бошњаке и Херцеговце, будући да закон и вера могу се променити, а род и језик никада. Бошњак и Херцеговац Турчин – он се Турчин по закону зове, а по роду и по језику, како су год били његови чукундедови, тако ће бити и његови последњи унуци: Бошњаци и Херцеговци, догод бог свет држи. Они се зову Турци док Турци том земљом владају, а како се прави Турци врате у свој вилајет откуда су произишли, Бошњаци ће остати Бошњаци и биће што су њихови стари били.

За сав дакле српски род ја ћу преводити славних и премудрих људи мисли и совјете, желећи да се сви ползују.

Моја ће књига бити за свакога ко разумева наш језик и ко с чистим и правим срцем жели ум свој просветити и нарве побољшати. Нећу нимало гледати ко је кога закона и вере, нити се то гледа у данашњем веку просвештеном. По закону и по вери сви би људи могли добри бити. Сви су закони основани на закону јестества. Ниједан закон на свету не вели: чини зло и буди неправедан; но напротив, сви што их је гођ, од стране божје налажу и заповедају: ником никаква зла не творити, добро творити и љубити правду. Бог је сама вечна доброта и правда; што год није добро и праведно, није од бога. А зашто дакле у сваком закону има злих и неправедних људи? Није тому закон узрок, него неразумије, слепота ума, покварено, пакосно и зло срце и преко мере љубов к самом себи. Ово су извори из којих извиру све страсти које узнемиравају род человечески и које чине да човек на човека мрзи, један другога хули, гони, удручава, озлобљава, проклиње, у вечну муку шаље и врагу предаје – а што је најгоре – под именом вере и закона, превраћајући и толмачећи закон свој по злоби и по страсти срца свога.

Кад ће нестати мржење и вражба на земљи! Кад ће срце наше доћи у своју природну доброту да у лицу сваког себи подобног человека позна брата свога, нит' мислећи нит питајући: које је вере и закона – оне у којој га је бог изволио да се роди, као и ти у твојој. Које је вере? Оне које би и ти био да си се у истој родио, ако би поштен човек био. С чијом вољом и допуштењем људи се плоде и рађају, расту, живу и сладости овога света уживају у сваком роду и племену, у свакој вери и закону? С божјом. Дакле, шта би ми хотели: да смо паметнији и бољи од бога? Оно што бог допушта и хоће, то ми нећемо! О наше детињске памети! Браћо, људи, познајмо једампут нашу неправду! Како можемо ми изискивати од других оно исто које кад би други од нас изискивали, велика би нам се неправда чинила!

Познајмо једампут сву силу ових речи – просте су и блажене и не требају никаква толмачења: што год хоћете да вам чине други људи, чините и ви то њима. А шта би ми ради да нам други чине? Да нас пуштају с миром живити у нашем закону, да нам не чине никаква зла, да нам опраштају наше слабости и погрешке, да нас љубе и поштују и да нам помогну у потреби нашој. То исто и ми смо дужни свима људима на свету. Ово је сав закон и пророци. Свака наука која је овој противна узнемирује људе, узрокује вражбу и свако зло – сљедовательно није до бога. Зато, дакле, ја ћу писати за ум, за срце и нарави чловеческе, за браћу Србље, којега су год они закона и вере.

Ја сам искуством познао жељу, љубов, усрдије и ревност господара Новосађана и Осечана, и у Далмацији Сарајлија и Херцеговаца, како горећим срцем желе науку својој деци; нигди нисам био гди нису ме желели и устављали. Како бих ја, дакле, могао одговорити на љубов и пријазност мојега љубазнога рода, развје трудећи се, колико могу, за просвештеније јуности? А то што желим, никако боље не могу учинити него преводећи на наш језик златне и прекрасне мисли учених људи: и таковим способом и родитеље и њиховим благом намјерењију укрепљавајући и у срца младости српске небесни и божанствени огањ ка ученију и к добродетељи возжигавајући, и свет разума чак до простих сељана и до самих пастирских колиба рашируући. У садашње срећно време зраци ученија и философије до татарских граница досежу.

Не могу премучати овде велико старање благородних бољара молдавских за воспитаније и науку њихове деце: не има сад младић у Јашу који не зна, осим свог језика, јелински и француски, многи латински и талијански. Над свима обаче вечне славе и похвале достојни љубоучњејши и преизрадњејши господин *Леон Ћиука*, епископ романски у Молдавији, којега усрдије к науци и љубов к отечеству није могуће довољно описати. На другом месту нећу изоставити прилику за описати на шире славнога мужа; овде само толико назначујем да је он, епископом будући, француски језик изучио, преизрјадну библиотеку с многим трошком саставио, различне књиге на свој језик превести дао и сад намерава Окстанстерна „Театр политически" и „Телемаха" с својим иждивенијем на штампу издати и свом отечеству поклонити.

Ето ти, брате, моје намјереније у Лајпсику! Намах ћу предузети дело, колико ми допусти моја наука, будући да у колегије не престајем ходити. Ти гледај те распошљи неколико од ових писама којекуда. Време ће ме научити јесам ли се у мојој надежди преварио. Ако ли и то буде, нећу се уплашити, нити ћу оно што је с моје стране могуће изоставити. Мени ће преко мере плаћено бити кад когод од

мога рода рекне, кад нада мном зелена трава нарасти: „Овде леже његове српске кости! Он је љубио свој род! Вечна му памет!"

В прочем, ти ми здрав буди, љубезни Хорваћанине! Поздрави ми с „Христос воскресе" господаре Војновиће, Ризниће и Куртовића, и проче Сарајлије и Мостаране.

У Лајпсику, на 1783.
априла 13

Твој брат и слуга
Доситеј Обрадовић

ЈОЗЕФ ДОБРОВСКИ

Dob. Dobrovský

СЛОВЕНСКА НАРЕЧЈА

Поред старословенског језика или језика *Библије*, главни дијалекти словенског језика, који су се до наших дана сачували, јесу:

1. руски језик,

2. пољски са шлеским у кнежевини Тешен,

3. илирски, различитих наречја, као бугарско, рашко-српско, босанско, славонско, далматинско, дубровачко,

4. хрватски, са виндским у Штајерској, крањској и корушкој,

5. чешки, са моравским и шлеским око Тропауа и словачким у горњој Угарској.

Вендски у обема лужичким покрајинама измешано је наречје, настало од пољског и чешког. Због поседовања малог броја властитих својстава, ово наречје не могу овде издвојити као самостални језик.

Сва преостала наречја могу се разврстати у подгрупе ових главних дијалеката, при чему се дакако не смеју узимати у обзир најмање разлике, иначе би се, на пример, словачки и моравски морали поделити у више наречја. Без обзира на различиту употребу већине речи и њиховог предметно различитог изговора, различити изговорни варијетети не могу се посматрати као различити дијалекти иако се своде на заједничку аналогију граматике. Језик се, наиме, држи сасвим друге аналогије: о посебним дијалектима се може говорити тек онда кад постоје осетне разлике у граматици. Ако је пак тај дијалект широко распрострањен, тако да садржи више варијетета, онда се он с правом може именовати главним дијалектом. Само по себи из тога проистиче да је систематска класификација словенских језика скопчана са великим тешкоћама. У својој *Северњачкој историји* (стр. 331-334) класификацију свих главних словенских дијалеката, ерго свих словенских главних нација, Шлецер (Schlöcer) одређује од ока. Он набраја девет врста и то овим редом: руски, пољски, чешки, лужички, полабски, виндски, хрватски, босански и бугарски. Ова је класификација темељена на основу језичких приручника и речника наведених за сваку врсту. Само полапски, под којим он подразумева крајње искварени вендски у Линенбуршкој Области,

није вредан помена. Ридигер (Rüdiger) у својим *Темељима људских језика* (Grundrisse der menschlichen Sprache, Leipzig 1782, стр. 62) под општим називом сарматски језици подразумева: 1. (старо)славонски, 2. нови руски, 3. пољски, 4. вендски у Горњолужичкој Области, 5. вендски у Доњолужичкој Области, 6. једно слично наречје у Линебуршкој Области, 7. чешки, 8. виндски у Корушкој и Крањској, 9. илирски у Хрватској, Славонији и Далмацији, 10. српски, који се протеже и преко Бугарске, 11. литавски, и 12. летвански. Само ова два послења, припадају дакако исто толико мало словенским језицима колико и пруски, јер се они, као и пруски, занемарујући њихове велике језичке сличности које иначе међусобно поседују, чак приметно удаљују од словенског у многим битним деловима: и у творби и у деклинацији именица, и у изгледу других говорних форми, укратко у граматици и лексици, или у појединим речима. У крајњем случају они се могу посматрати само као ближе сродни језици словенским језицима. Старославонски или старословенски дијалект Шлецер не убраја у мртве језике, али зато бугарски издваја у посебно наречје, док га Ридигер с правом поима под српским. У 51. тому *Опште историје света* (Allgemeine Welthistorie, стр. 235) Гебхарди (Gebhardi) зајамчује своју класификацију угледом језичких истраживача. Он набраја: 1. словенски, језик Ћирилових црквених списа, 2. бохемски или чешки, 3. бугарски, 4. илирски, 5. српски, 6. сорабски (лужичкосрпски) у Лужичкосрпској Области, 7. вендски, где се убрајају многа и различита наречја, тако да не знам шта би под тим требало да разумем, 8. пољски, 9. украјински или језик Козака, 10. суздаљски (вероватно би оба ова последња посматрати као руске дијалекте, 11. руски. Само ако се, прво, гледа на аналогију граматике, у којој се све те врсте, без обзира на различитости, већином слажу, те ако се, друго, уброји и цело језичко богатство сваке врсте које је у активној употреби, те ако се потом изврши тачна упоредба – онда се, с дробрим разлогом, све те врсте, којих има девет или десет, коначно могу свести на пет врста. У историји се одувек појављују Срби, Чеси, Хрвати, Пољаци и Руси као велика, снажна народна племена, који творе властите државе, којима се друга, слабија племена такорећи само прикључују. Отуда, дакле, пет словенских главних језика који су се сачували у активној употреби. Овде нису урачуната наречја оних племена која су потпуно или већим делом изумрла, као Ободрити, Луитици. Прелазна наречја – од једног до другог – могу се објаснити на основу географског положаја или смеровима сеоба. Ако бих повукао линију од лужичке и чешке границе преко Одре према извору Висле, преко ове линије правац Север, све би више звучало

словенски што има карактер пољског језика: Словен ће испод те линије јотовање *д, т*, изговарати више помоћу језика него помоћу зуба. Чех и Моравац још увек чувају *р* (једно *р* изговорено уз помоћ језика и зуба), Словак на Марху (March) већ не зна за њ, као што га не познају ни јужни Словени преко Дунава. Његов аспирант (hora, не гора) открива му чешко прекло, али га *ем* у првом лицу (несем, будем, берем, крадем итд. уместо несу, буду, беру, краду) прикључује Хрватима. Међутим, линија се може повући само од Драве према Дунаву, тако да уопште није тешко попунити подручје између Варађдина и Братиславе и Хрвате за прву браћу Словака држати, од којих су се иначе почели разликовати од 12. века. Ако се линија продужи на северу до извора Ваге (Waag), Хрвати се уз помоћ Словака приближују Пољацима, а на основу једне друге линије која води током Марха до њеног извора, Моравцима и Чесима. Исто тако лако објашњавам и сродност староцрквенословенског, на којем се још миса служи, са чешким. Чеси граниче са старим Сорбима (Лужичким Србима) који су били насељени између Елбе и Зала (Saale). Отуда Мајсен (Meissen) у средњем веку *Сриби* – чешки се звало *Србско*. Од тих Сораба (Лужичких Срба), који су се простирали и до Чешке, одвојио се у седмом веку један део и под заштитом цара Хераклиуса населио данашњу Србију. Без обзира на далеку и дугу удаљеност оба језика – старословенског, који је у основи српски језик, и чешког – још увек се видно очувала њихова сродност управо зато што су оба стабла у прећашње доба била тако блиска.

ДОДАТАКЪ
къ числу 3 новина Сербски.

КНЬИЖЕСТВО СЛАВЕНСКО.

Повѣсть чешкога езыка, и старѣегъ кньижества, честн. Г. Іосифомъ Добровскимъ, к. чешкогъ друштва наука членомъ, издана.

Параграфъ Четвртый.

Къ удобнѣемъ прегледу ставнѣемо знаменія оба реда єданъ поредъ другогъ.

I.	II.
1. Разъ: разумъ	Розъ: розумъ.
равенъ	ровенъ.
работа	робота
расту	росту.
2. Изъ: изведу	вы: выведу.
изволити	вывольити.
избратн	выбрати.
3. Мощи	моцы.
нощь	нѣць.
несущій, несучій	несущій.
обращенъ, обраченъ.	обращенъ.
4. Рало	радло.
сало	садло.
правило	правидло.
молити	модлити.
5. Земля	земя.
поставленъ	поставенъ.
куплю	куплю (купимъ).

Какогодъ што се народъ єданъ изъ више поедины, свезомъ єдинакогъ порекла свезаны, родова састоїи, тако се и езыкъ народа єдногъ за насипъ више начина говорења сматрати може. Различна славенска колѣна нису могла са свимъ єднымъ наречїемъ говорити, ако и есу єднымъ и общымъ езыкомъ састављена. Тако є морало и у найстарїа времена и више наречїя, по различности племена, быти. Прокопїй разликує ёшт 6. века Анте и Славине. По његовомъ свидѣтелству говорилису они истина єднымъ езыкомъ, но заиста у томъ смыслу, у комъ и данъ данашнїй Чеси и Поляцы, или Руси и Сербьи єдымъ езыкомъ говоре, колико т. е. сви славенски говоре. Споменимосе, да су се ёшт 7. века Рвати и Сербьи, коїи су у пусте области византїйскогъ царства преко Дунава прелазили, као два колѣна єдно одъ другога точно разликовали; на нелемо ни северне Сербе у Мисніи и у Лужицы, као сасѣде и найближе родьаке Чеха, съ южнымъ Сербьима (данашнымъ Сербіянцыма) мѣшати: ними можемо ове непосред-

(3)

ствено одъ оны производити, ако и есу пре и у сѣверу кодъ Карпатски гора пребывали. И онда су се само посредствено еданъ другогъ допицати могли, зашто су измедьу ньи друга колѣна, колѣна лешка, лежала. Егинхардъ броїи измедьу народа, кое е Каролъ Великій побѣдїо и покорїо, Ведетабе, Сорабе, Аботриште и Бемїе; но не каже, да су едныкъ, веньъ само еднакимъ, езыкомъ говорили.

Сва славенска нарѣчія, коликогодъ їй се данасъ пишу и говоре, могу се, кадъ їй човекъ по предреченымъ знаменіяма испыта, у ова два реда раздѣлити:

Къ првомъ принадлежи:

1. Русїйско.
2. Старо славенско.
3. Данашнѣ славенско или Illирско у Бугарской, Сербїи, Босни и Далмацїи.
4. Рватско; а
5. Виндско у Крайшской, Коринту, и Штаерской съ езыкомъ Виндскимъ у Айзенбуржкой вармедьи.

Къ другомъ реду принадлеже:

1. Словачко.
2. Чешко.
3. Вендско у горньой Лужицы.
4. Вендско у долньой Лужицы.
5. Польско съ нарѣчемъ шлескимъ.

И само сасѣдство и честый саспанакъ съ Полацыма причина су томе, што еРусъ и частицу вы поредъ изъ узео, и што росписъ мьсто расписъ пише; у свимъ осталымъ сложеніяма не изговара розъ, веке разъ. И у употребляваню писмена о мьсто а приближуесе Русъ Поляку: городъ, колосъ, соломa; польски: гродъ, клосъ, слома; а и самъ Чехъ съ южнымъ Славенымa задржао е їошт' а: градъ, класъ, слама.

Словачко нарѣчіе естъ прелазакъ како одъ чешкога, тако и одъ польскога у виндско и рватско.

Вендско сшоїи посредп измедьу чешкогъ и польскогъ, но у призрѣнїю дубльегъ самогласногъ писмена о и чешкы звиждны (за д, т) клониссе више польскомъ и непознаваюки лешкогъ изговараня крозъ носъ. И Вендъ именуе съ другимъ Славенымa руку рука, а не ренка.

(Параграфъ петый следуе).

ЈЕРНЕЈ КОПИТАР

СРПСКИ РЈЕЧНИК,

истолкован

њемачким и латинским ријечма.

скупио га и на свијет издао

ВУК СТЕФАНОВИЋ.

Wolf Stephansohn's

Serbiſch = Deutſch = Lateiniſches Wörterbuch.

Lupi Stephani F.

Lexicon Serbico-Germanico-Latinum.

У Бечу (Wien, Viennae),

gedruckt bei den P. P. Armeniern.

1818.

ПАРТИОТСКЕ ФАНТАЗИЈЕ ЈЕДНОГ СЛОВЕНА

1) *Словенско племе.* Старо европско племе Словени, по језику веома сродно с немачким и грчким племеном, између којих сада а можда и одвајкада живи, тренутно броји педесет милиона душа и могло би под повољнијим политичким условима на том огромном пространству које запоседа (пола Европе и једна трећина Азије) за неколико година лако да се учетворостручи.

2) *Словенски језик.* О ванредној природној предодређености Словена да буде истински грађанин света говорио је већ Хердер у својим *Идејама за филозофију историје човечанства* (J. G. Herder: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit*); ми ћемо овде само поменути дивно устројство његовог језика, који је изгледа, с једне стране, својом деклинацијом без члана и беззаменичком коњугацијом, као створен за старогрчке метричке стопе, док је, с друге стране, будући да има више вокалских завршних слогова него иједан други европски прајезик (немачки има сада само завршни слог на *е*), једини језик који ће, својом мелодичношћу и благозвучношћу које су неопходне претпоставке за оперу, моћи да се понесе са лепим италијанским мешанцем.

3) *Гране словенског племена.* Ово племе се по свом језику дели на две главне гране: на југоисточну и југозападну.

У прву грану спадају:

I. Руси са 25-30 милиона душа;

II. Словено-Срби јужно од Дунава, Саве и Купе, све до Балканског масива заједно са њиховим колонијама (насеобинама) у јужној Мађарској и Славонији са око 5-6 милиона душа;

III. Словени у унутрашњој Аустрији, Провинцијалној Хрватској и око Балтичког језера у западној Мађарској са милион и по душа.

У другу грану спадају:

IV. Пољаци са 10-12 милиона душа;

V. Чеси и Моравци са Словацима у северној Мађарској са око 5-6 милиона душа;

VI. Лужички Срби, који се зову и Срби, са око милион душа.

4. *Додирна тачка између две главне гране.* Испод Беча, на панонском Дунаву између Братиславе и Коморана, налази се тачка у којој ове две гране, преко Словака и Словена, географски и (лингвистичко)-генетски једна другој пружају руке. Ова лингвистичка чињеница и околност да су се баш ове две гране задовољиле само пуким општим племенским именом (*Словáк* и *Словенец*, само са другачијим завршним слогом), док су млађе гране себи узеле још посебна имена (Чеси, Лехи /Пољаци/, Хрвати, Срби, Руси) недвосмислено говори у прилог традиционалне представе да је панонски Дунав био постојбина Словена.

5. *Историја словенског црквеног језика.* Јужни Словени, духом и телом достојни свог дивног тла, данас су, будући да су тако распарчани под влашћу страних господара и сходно томе нигде не чине јединствену целину, највише заостали. А ипак су они, као што то приличи јужњацима, међу Словенима били први који су писали својим језиком.

У другој половини деветог стољећа, када су Хрвати, Бугари и Срби уливали страх Византинцима и када је изгледало да ће моравски Светоплук осветити своје Словене на Францима, на панонском Дунаву су се, по жељи и на позив Светоплука и панонског Коцеља, појавила два грчка мисионара, браћа Константин и Методије, родом из Тесалије, које је Константинопоље сигурно радо послао. Они су по легенди донели један већ готов словенски превод барем Новог завета и Псалама. Овде су превели и грчку литургију; цело богослужење обављано је на словенском језику. Словени су се веома обрадовали, каже Нестор, када су за велика божја дела чули на свом језику. Салцзбуршки мисионари који су ове Словене само покрстили, не потрудивши се при томе да науче њихов језик, побегли су кући када су видели онолику привржености Словена овим грчким апостолима. Међутим, папа, који је ова два монаха позвао к себи поводом оптужбе франачких бискупа да богослужење обављају на словенском језику, прихватио је њихово образложење, па је Методија поставио за надбискупа Панониje и Моравске. Константин је пак умро у једном манастиру, где је примио име Ћирило. Да би могли да пишу на словенском језику, два брата апостола послужила су се својим грчким писменима, с тим што су их, будући да нису били тако беспо-

моћни као теутонски писари – који су касније Шеридану (Sheridan), Вејлију (Wailly), Клопштоку (Klopstock), Шлецеру (Schlöcer), Фосу (Voss), Ферноу (Fernow) и др. измамили толико праведних ах! – са правим грчким увидом у биће словних знакова, обогатили новим, измишљеним словима, како би на тај начин могли да означе особено словенске гласове. Словенски језик има око тридесет простих гласова, а алфабет мисионара, који је касније ради разликовања од гломазне глагољице назван ћирилицом, једини је потпуни алфабет у новијој Европи који за сваки глас има један посебан писани знак. Превод Библије Ћирила и Методија је очуван, само су га Руси, као и сами Срби, у штампаним издањима, наравно, модернизовали. Једна критичка рецензија (редакција) на основу старих рукописа који се налазе у руским и турским манастирима, онако како то опат Добровски ради, била би за све слависте драгоцен поклон. Кажем за слависте, иако се зацело словенски попови при том не би понашали онако дивље као што су се почетком шеснаестог столећа понели према ученом монаху Максиму са Атоса, који је као мученик једног сличног подухвата умро у једном руском затвору. Језик тог превода, – он је могао бити прамајка данашњег словено-српског дијалекта или словенског (за обе претпоставке постоје разлози) – налазио се на путу да постане општи литерарни језик свих грана словенског народа да није дошло до раскола (шизме) између Рима и Константинопоља. Рим наиме није допустио да он доспе до Чешке и Пољске и чак га је потиснуо из Панонније, бискупског седишта Методија, и делом из Далмације, где је један бискуп још за Методијева живота за своју паству узео један препис преведеног псалтира. Тај се језик само дубље у унутрашњости земље, на словенском Југу и Истоку, нашао ван домашаја љубоморе Рима. Тамо је он онда даље цветао као учени језик: на тај језик није само преведена већина црквених отаца, затим животи светаца и сличне црквене књиге, као, на пример, Несторова Хроника, која је, захваљујући Шлецеровом коментару, постала тако значајна. На том језику, дакле, сви Словени грчког обреда (било да им је главни језик руски било српски) све до данашњег дана читају своју Библију и певају своју литургију; на том језику су написани и катехизми. Само је штета што га Руси све више потискују из свог дијалекта, док Срби опет, који би га лакше могли сачувати, пошто им је у свом изворном облику разумљивији него Русима, немају просветних установа, ни штампарију (јер је штампарија коју је под Јосифом II у Бечу основао Курцбек и која се по чистоћи слова не може упоредити са руским сада налази у страним рукама и, изгледа, она не хаје много за поверење илирске нације, будући да је и оно мало књига

што штампа нечитљиво због великог броја штампарских грешака). Тај црквени дијалект се, дакле, више нигде не говори у народу, па је можда отуда баш због тога подеснији за свечани говор богослужења. Али се он опет не може сматрати мртвим језиком, пошто се према живим дијалектима који се још говоре, односи отприлике онако као што се Хомеров језик односи према познијим, издвојеним грчким дијалектима у доба Сократа и Аристофана. О том словенском црквеном језику Шлецер (Нестор, III, стр. 224) понавља своја стара уверења: „I. Међу свим новијим језицима словенски је један од најразвијенијих: о његовом богатству и његовим другим предностима овде нећу говорити; његов узор је био грчки језик и словенски језик је био изузетно способан да усвоји и прихвати његове особености и лепоте. II. Међу свим новијим језицима он се најраније развио. Како су у тринаестом, четрнаестом столећу изгледали немачки, француски, енглески језик! Колико смо нарочито ми Немци у закашњењу (јер, уистину ми тек седамдесетак година пишемо један уобличен немачки језик, а до тога смо дошли превасходно преводима са француског и енглеског), то веома живо осећам када једну за другим читам једну руску (то значи словенску) легенду, рецимо из четрнаестог столећа, и потом једну немачку књигу проповеди, штампану 1674. године (при чему потпуно пренебегавам комичну садржину прве и обе упоређујем само по стилу). Тамо у излагању налазим ред, целовите периоде, споредне реченице повезане са десет врста партиципа, звучне, снажне и дивне речи итд., а овде пак бедног немачког проповедника (да не заборавимо ондашњег регенсбуршког канцелисту)."

Постоји неколико граматика старословенског језика, али поред тога што су веома танушне, уз то су још састављене на старословенском, тако да су недоступне људима са Запада. Под Петром I је сачињен један танушни лексикон (речник) са грчким и латинским објашњењима. Још се раније у Кијеву 1627. године појавио један словенско-руски лексикон. Најновији речник са руским објашњењима је црквени лексикон Петра Алексејева. Шлецер се жали да у њему није нашао понеку реч свог Нестора. Дакле, остаје да се још саставе једна граматика и лексикон у духу Аделунга и Добровског.

6. *Литература новијег словенског језика у Панонији.* Панонски Словени, који су после Методијеве и Сватоплукове смрти потпали под немачку или мађарску врховну власт латинске цркве, почели су тек у доба реформације да своје просте народне дијалекте пишу латинским словима (која међутим нису обогаћивали по угледу на

Ћирилову методу, него су се при томе повели за теутонском методом, тако да се то у Крању радило на један начин, у Хрватској на други начин, а код Словена око Блатног језера опет на трећи начин). Њихова литература је до сада одговарала њиховом безначају у политичком погледу. Овај дијалект се дели на три подврсте: крањски или штајерски у Крању, Корушкој и Доњој Штајерској, хрватски у Провинцијалној Хрватској и поново штајерски у западномађарским жупанијама између Муре и Раба, чинећи прелаз од крањског ка хрватском.

Крањци имају један лутерански превод целе Библије од Јурја Далматина, два посебна превода Новог завета од Приможа Трубара и друге црквене књиге у доба реформације, као и једну католичку Библију од Јурија Јапеља из 1784. Хрвати тек треба да добију један превод Библије, али зато имају већ три употребљива речника свог дијалекта (од Хабделича, Белостенеца, Јамбрешича), док унакажени речник патера Марка и слабашни немачкомихеловски речник патера Гутсмана још увек срамоти Крањце и Штајерце. Протестантски мађарски Штајерци имају одличан превод Новог завета са изворног грчког текста од Штефана Кузмича из 1771. године.

7. *Литература католичких Словено-Срба.* Код ових ствари стоје као и код претходних панонских Словена: они своја три дијалекта – дубровачки, босански и славонски – пишу латинским словима по разним теутонским системима комбиновања. Славонци имају тек само неколико прилично добрих граматика, Босанци имају неколико црквених књига, а Дубровчани духовне, па чак и еротске песме. (Када би се само међу њима нашао један Хердер или барем један Фортис који би сакупио многобројне неримоване народне песме! Качићева збирка ни издалека не задовољава!) Микаља (Micalia) Дела-Бела (Della-Bella), Волтиђи (Voltiggi) и Стули (Stulli) су написали речнике и кратке граматике тог дијалекта. Ови Илирци (како радо воле да их називају) од Библије имају на свом дијалекту штампано само јеванђеље, али кажу да у Риму (сада можда у Паризу) постоји цела једна Библија у рукопису. Уосталом, Илирци су умели да по целој западној Европи рашире једну своју опроститву предрасуду, по којој је њихов дијалект најчистији и најстарији међу свим дијалектима, против чега наравно могу да протестују сви неилирски Словени већ из тог разлога што Илирци утолико мање могу да буду судије по својој сопственој ствари што чак ни површно не познају дијалекте осталих Словена. Не дајте, браћо, да се већ и иначе слаба

повезаност Словена, због велике раширености, оваквим људским слабостима још више отежа! Уједините се, на пример, барем ви огранци који пишете латинским писмом, на тај начин што ћете прихватити једну једнообразну ортографију уместо досадашњих седам до десет које вам сада загорчавају читање једне других!

Овде је место да се помене и такозвано глагољско писмо. То су ћириличка слова која је, по вероватној хипотези Добровског, у време када је Рим у Далмацији прогањао словенску литургију, неки патриотски калуђер намерним, вештим изобличавањем тако изменио да су она могла да се издају и прихвате као проналазак св. Јеронима.

Ћирилов превод је подешен према римском обреду и бревиру и пренесен је на јеронимско писмо (као што је некада хебрејска Библија пренесена са самаританског на халдејско писмо), па је папа то прихватио било из поштовања према наводном Јерониму било из мудре попустљивости према људима који би се иначе приклонили грчком обреду.

Дакле, глагољица је тешка за писаање; она је, сходно томе, једна ружна подврста ћирилице. Глагољаши су католици који, међутим, не читају литургију и бревир на латинском него на словенском; језик глагољског мисала и бревира је језик ћирилске Библије, само што је писан другим писменима. Глагољаша има у Истри и Далмацији: не треба их бркати са поунијаћеним Грцима који су се одрекли само неколико догми, али су иначе припадници грчког обреда – *graeci ritus*; глагољаши су *latini ritus* (по закону римског двора) и имају само привилегију да богослужење могу да обављају на словенском језику.

8. *Литература грчких Словено-Срба.* Ови су као и Руси до Петра I у својим књигама запостављали свој домаћи дијалект и давали предност црквеном и ученом језику, као што је то чинио и Шваба и Доњосаксонац у Немачкој, запостављајући и пренебрегавајући свој дијалект у књигама. Тек се за време Јосифа II, 1783. године, међу њима појавио још увек живи словенски Анархазис, Обрадовић из Чакова у Мађарској, који је на свом новосрпском језику изговорио речи анђеоске љубави према слободи и отаџбини и фенелоновској врлини. Његова аутобиографија, његови савети здравог разума, његове езоповске басне итд. заслужују да још дуго буду читанка Срба. Јанковић је превео неколико комедија Голдонија (Goldoni), Соларић је издао један земљопис а Стојковић једну физику. Српска литература може једног дана да постане опасан ривал руској литератури; јужно поднебље и старословенски црквени језик представљају предности које се не смеју пренебрећи. Ови Срби се служе

руским такозваним цивилним писмом, али колико је мени познато још увек немају на српском језику ни граматике ни лексикона (Курцбеков је једно чудовиште); наравно, и овде су употребљива дела католичких Словено-Срба.

9. *Литература Руса.* За време Петра I покушао је један холандски словорезац да незграпним црквеним словима да допадљивији облик, па је онда њима одштампао неколико световних ствари, као, на пример, новчани систем, итд. (пошто би иначе калуђери били надигли галаму због јереси да се неко усудио да њихове незграпне уницијале у црквеним књигама замени овим елегантнијим словима). Отуда и она разлика између црквених и цивилних слова у руским штампаријама: са првима се још увек штампају свете (теолошке) ствари, док се овим другима штампају световне (профане) ствари. Већ смо горе поменули да су Руси све до Петра I у књигама запостављали и игнорисали свој домаћи дијалект. Права руска литература датира тек од Катарине II. „Непојмљиво је дуго потрајало", каже Шлецер, „док су Руси дивоту словенизма (црквеног језика) пренели на свој новоруски језик. Тек од неких педесет година итд.." Али, као што смо рекли, Библија, литургија и друге свете књиге тамо егзистирају само на старословенском црквеном језику. За руски језик постоје употребљиве граматике и речници.

10. *Литература Чеха.* Од северозападне главне гране словенског племена, до које Ћирилова Библија и алфабет нису допрли, Чеси су били први који су писали својим дијалектом (са немачким словима по теутонској методи комбиновања). Они још од тринаестог столећа пишу књиге, тако да број њихових књига до проналаска штампарије није био мали, а међу Словенима су били први који су применили свој проналазак у циљу ширења књига састављаних на њиховом језику. Они су већ 1475. штампали један Нови завет, а 1488. су објавили целу Библију и од тога времена је изишло све више књига разног садржаја; Пелцел (Pelzel) за период 1500-1600. наводи бројку од 131 штампане књиге. Али од 1620. Чеси у погледу штампаних књига не могу да се пореде са Пољацима, а од 1700. ни са Русима. Златно доба чешко-словенског језика пада у четрнаесто и на почетак петнаестог столећа, када је, по налогу златне буле Карла IV, сваки кнез-изборник немачког Рајха био обавезан да научи словенски, и када је у чешкој литератури, у доба костничког синода, већ увелико царевао дан, док је у Немачкој, а и у Француској, тек почињало да свањива. Да је култура Чешке наставила да се тако

даље развија, није искључено да би, при тако блиском сродству многих народа у Европи који говоре словенски, данас француски учитељ језика морао да уступи место словенском учитељу. (Иако су Фос и Фихте (Fichte) у праву када тврде да је један изворни језик бољи од неког мешаног језика, Европа код такве једне замене ипак не би ништа изгубила).

Словачки језик је једна по себи мање тврда, старословенском ближа, мање развијена, али и мање изобличена подврста чешког језика. Међутим, и Моравац и Словак читају чешки књижевни језик. Католички духовници су додуше око 1790. под вођством Бернолака хтели да се заложе за свој дијалект, али су се протестантски духовници томе супротставили, и *Crusca* словенско-чешке језичке канцеларије у Братислави данас смотрено бди над чистотом чехизма и међу Словацима.

Од свих Словена Чеси из руку Добровског поседују најбољу, класичну граматику (када би само хтео да састави такву граматику старословенског црквеног језика, што би зацело само он могао) као и добар речник од Томсе (наравно, један потпунији у рукопису).

11. *Литература Пољака.* Пољаци су религију и науке примили из Чешке. Отуда су они испрва свој дијалект писали чешким (швабашким) словима и чешком ортографијом, с тим што су оно прво од последње трећине седамнаестог столећа заменили латинским. Њихов дијалект има највећи број пискаваца и како запажа Жан Паул (Jean Paul), због својих (само ортографски чистих) сугласника оставља на око тврд и дречав утисак, док у живом говору делује љупко и благо. Пољаци имају богату литературу у прози и стиху, а захваљујући Копчинском (Korczyński), Бандкеу (Bandtke) и Линдеу (Linde) имају и одличне граматике и речнике.

12. *Литература лужичких Словена.* Лужичанима је пастор Бирлинг (Bierling) 1689. саставио ортографију помоћу немачких слова. Њихов дијалекат се дели на две подврсте: на дијалект Горње и на дијалект Доње Лужице. За оба дијалекта постоје употребљиве граматике од Матеја (Matthäi) и Хауптмана (Hauptmann); наводно се најзад појавио и један речник, али га писац ових редова није видео. Лужичани поседују и један превод целе Библије.

13. *Разматрања.* I. Тако је, дакле, већ у деветом столећу дијалект Ћирила био на путу да постане општи књижевни језик свих Словена, као што је за дванаест милиона Италијана то постао флоре-

нтински, за 28 милиона Француза *Isle de France*, за 30 милиона Немаца пак горњосаксонски дијалект итд. Али судбина је хтела да се сада пишу свих шест главних дијалеката и чак и неколико поддијалеката, као што је то некада било с грчким. И то је добро: само нека се онда, као што је то било код грчких, пишу једним писмом и по једном а не по туцету противречних система писања. Ту би био пожељан један мудар деспотизам који би будале присилио да буду разумне.

II. Грчки дијалекти су се, пошто је Александар стао на чело Грка, слили у један књижевни језик: тако ће могуће једном бити и са словенским. Само би тада било пожељно да то буде или стари ћирилски или пак један од млађих јужних дијалеката који по природи својој нису тако тврди као северни. Ако би пак срећа била више наклоњена чак и најтврђем дијалекту и дала њему предност, и у том случају би тај још увек, по Жану Паулу, у поређењу са осталим језицима деловао љупко и благо.

III. Како ће једног дана бити лако једном словенском Аделунгу да на основу тако богатих извора као што су Библија и лексикони свих главних и тако многобројних поддијалеката састави један упоредни речник!

14. *И још о нечем што би у Аустрији требало пожелети.* Чешки дијалекат има у Аустријској монархији пет катедара, на којима се он предаје по граматици, у Прагу, Братислави, Винер Нојштату, и у самом Бечу у Терезијануму и на Универзитету. Међутим, Аустрија влада над Словенима свих дијалеката (ту су, поред Чеха, још Пољаци у Шлезији и Галицији, Руси – Русини – у Галицији и источној Мађарској, Словено-Срби у јужној Мађарској и Славонији, Словенци у унутрашњој Аустрији, Провинцијалној Хрватској и западној Мађарској). Праведно би било да се свима њима посвети дужна пажња. А дужна пажња би била свима посвећена, па и Чесима, када би на Бечком универзитету, поред катедара за чешки и друге језике, била отворена и катедра за старословенски језик, којем се сви данашњи дијалекти утолико више приближавају, уколико се више праве до њиховог исходишта. Управо због тога је старословенски језик од заједничког интереса за све слависте, а за аустријске слависте је још од посебног интереса зато што му је баш ту место, тако да Аустрија не би требало његово изучавање да препусти прљавим рукама Руса. Дух овог гласила нагони нас да изрекнемо још једну родољубиву напомену, чија истинитост произилази из саме природе ствари, а

чињенично се у обилатој мери може поткрепити на примеру Обрадовића; наиме, оних два или три милиона Срба (Илираца) који су се временом из Турске доселили код нас, управо би тек после једног уверљивог доказа о љубазном поштовању онога што им је најдраже, њиховог светог језика, у пуној мери осетили благодети аустријске врховне власти. Психолошке препреке треба превазићи психолошким противсредствима, треба делати с љубављу поради љубави. – Иначе је довољно познато да остали турски Срби, који се још увек боре за своју слободу, упиру свој чежњиви поглед на по језику и вери сродни али далеки Север, зато што се, изгледа, *raesentior deus* за њих мање брине. И само би у Бечу, стецишту Словена свих дијалеката, једна таква катедра *linguae slavicae antiquissime communis et ecclesiasticae*, како је Дурих зове, била на свом правом месту и од опште користи. Из те институције, добро вођене, могла би временом у том центру да израсте једна словенска Централна академија, према којој би све оне изван овог центра већ постојеће и академије које ће се још основати биле само филијале.

ПАВЛЕ ЈОЗЕФ ШАФАРИК

СЛОВЕНСКИ НАРОДИ И ЊИХОВА НАРЕЧЈА

А. ГЛАВНА ЈУГОИСТОЧНА ГРАНА

Огранци

I. Руско стабло

1. Руси. Руси чине главни део становништва европске Русије, а насељавају целу средњу Русију, провинције које леже између језера Илменић и Белог језера, крајеве око Двине, Волге, реке Москве и око Оке и Донску губернију. Поред тога има их расутих по целом царству, осим у његовом азијском делу где су настањени унутар других народа. Да је ова маса од око 32 милиона људи агрегат више стабала и њихових делова, лако је погодити, што и историја потврђује, мада би генетичке дедукције појединих делова морале бити посебно проблематичне. Козаци у малорсуким насеобинама на Бугу, доњем Дњепру, у доњем току Дона, на Црном и на Азовском мору и т.д. једним су делом потомци Руса, дакле рођени Словени, док су другим делом, по језику и религији, руски Черкези и Татари. Летонце у Курландији и Литванце у Вилни, Гродном, Бјалистоку, који говоре летонски језик – мада их неки, као на пр. Хазе, проглашавају за једну грану која је временом постала непрепознатљива као изворно словенска, како је тачније, и како мисле Гатерер и Добровски – треба сматрати или за засебно национално стабло, или за финско-скитску грану. И српске колоније у Јекатеринославу већ су се русифицирале. Руси су, уопштено гледано, привржени грчком обреду.

2. *Русњаци (Русини, Малоруси).* У Малорусији, у Пољској, Галицији, Буковини, а осим тога у североисточној Угарској, има их

око 3 милиона, сви источнога обреда, и то делом гркокатолици (обично звани унијатима), делом неунијати.

II. *Српско стабло*. Овде рачунамо Бугаре, Србе, Босанце, Црногорце, Славонце и Далматинце.

1. *Бугари*, настањени у некадашњем Бугарском царству, сада турској провинцији Софијски вилајети, између Дунава, Црног мора, Балканских планина и Србије. Овде насељена словенска племена наводно су се у језику и обичајима стопила са Бугарима придошлим са Волге 679. године. Броје око 600 хиљада, од чега је већи део грчког обреда, док је само један мањи део католичке вероисповести.

2. *Срби*. Имали су првобитно српско краљевство, сада турска провинција Серф-Вилајети, са обе стране Мораве, између Тимока, Дрине, Хума, Саве и Дунава, али су се, међутим, веома рано, и то особито крајем 16. века, у великом броју иселили у аустријску Славонију и јужну Угарску. Странци их зову „Рацима", јер је један њихов део настањен на реци Рашка, која је некад делила земље на Србију и Рашку. У турским Серф-Вилајетима има их око 800.000, а у Угарској (без Славоније) 350.000, дакле укупно око 1.500.000 Срба. Сви они признају грчку цркву.

3. *Босанци*. Настањују земље између Дрине, Врбаса, Далмацију и огранке Хума. Броје око 350.000, а вере су хришћанске, западнога и источнога обреда. Многи од њих су постепено прешли у ислам, задржавши међутим до најновијих времена свој словеносрпски језик.

4. *Црногорци*. Тако се зову словенски становници Црногорских планина у турској провинцији Албанији, које се простиру од морске обале код Бара у правцу Босне. Никад сасвим покорени од Турака, и данас су слободан народ под влашћу владике, око 60.000 на броју (по Зомиресу 1812. године било их је само 53.168), без изузетка хришћани источнога обреда.

5. *Славонци*. Становници Краљевства Славоније, како Провинцијалне области, тако и области Војне Крајине, која се граничи са

---

1 Ове Словене, са изузетком Бугара, обично називамо Илирима. Већ сама имена „Илири, Илирија" су кроз употребу и злоупотребу добили толико значења, да је постало немогуће са овим називима повезати један одређени смисао, због чега их ја ређе користим. Стари Илири, сродни Трачанима, чији су потомци данашњи Албанци, ионако нису били Словени. Иначе се Илирима називају час Далматинци и Славонци, час ови и Срби, а посебно по настанку новог Илирског Краљевства сви Јужни Словени, не изузимајући чак ни Хрвате и Словенце.

Хрватском, а Дравом, Дунавом и Савом са Угарском, Србијом и Босном. Славонији припада и Сремско Војводство, између Босута, Дунава и Саве. Славонаца има око 1/2 милиона, а припадају делом латинском (253.000) и делом грчком (247.000) обреду.

6. *Далматинци.* Живе уздуж јадранске обале, између Хрватске, Босне и Албаније у 4 округа Краљевства Далмације: Задар, Сплит, Рагуза, Котор, око 300.000; са око 80.000 Далматинаца у Херцеговини који су под турском влашћу, њих има укупно 380.000, од чега су око 70.000 грчкога обреда а остатак латинскога.

Ш. *Хрватско стабло.* Садашња краљевина Хрватска, која није идентична са старом Хрватском Константина Порфирогенета, а простире се између Штајерске, Угарске, Славоније, Босне, Далмације и Јадранског мора, има у Провинцијалној области и у области Војне Крајине (рачунајући и мали турски део у Бањалучком Санџаку са 30.000 становника као и колоније у Угарској) око 730.000 словенских становника. Од тога су 174.000 грчкога обреда, а остатак припада латинској цркви.

IV. *Виндско стабло (Словенци).* Словени који живе у делу који се некад звао Ужа Аустрија, а чине га Војводство Штајерска, Корушка и Крањска, што данас чини Илирско Краљевство, и који, такође, живе још и у западној Угарској на Мури и Рабу, зову се у својој земљи Словенцима, а у иностранству Виндима. Има их око 800.000 и сви припадају католичкој вери, осим малог броја протестаната у Угарској.

Б. СЕВЕРОЗАПАДНА ГРАНА

Огранци

I. Чешко стабло

1. *Чеси. 2. Моравци.* Чешко Краљевство и крајишка грофовија Моравска, која се налази између Саксоније, Шлезије, Угарске, Аустрије и Баварске, имају око 3.700.000 словенских становника, од чега 2 и по милиона отпада на Чешку, а 1.200.000 на Моравску. Осим 100.000 протестаната, како хелветске, тако и аусбуршке конфесије, сви су остали католици.

II. Словачко стабло. Словаци настањују северну Угарску, и то жупаније Тренчин, Турице, Орава, Липтов и цео Зволен, као и већи део жупанија Њитра, Спиш, Шариш, Теков, Земплин, Гемер и Хонт. Сем тога, расути су по целој земљи, са пуно разлика у наречјима. Има их око 1.800.000, од чега су, отприлике, 2/3 католици и 1/3 протестанти.

III. Пољско стабло. Насељено у самом Пољском Краљевству, у провинцијама које су 1772, 1793. и 1795. припојене Русији, у пруским кнежевинама Познањ и Шлезија, у аустријском Краљевству Галицији, у Републици Краков, све у свему око 10.000.000. Изузимајући мали број од око 1/2 милиона протестаната, масовно су католичке вере.

IV. Лужичкосрпско-вендско стабло. Остаци старих Сораба и других словенских племена у пруско-саксонским крајишким грофовијама Горња и Доња Лужица, и делом у Бранденбургу. Има их око 200.000, а протестанти су и католици.[2]

1. СЛОВЕНИ КАО РОДОВСКИ СРОДНИЦИ И СТАНОВНИЦИ ПОЈЕДИНИХ ЗЕМАЉА

А) Главна југоисточна грана

I. Руско стабло:	
1) Руса	32.000.000
2) Русњака	3.000.000
Укупно:	35.000.000
II. Српско стабло:	
1. Бугара	600.000
2. Срба,	
а) у Угарској	350.000
б) у Турској	800.000
3. Босанаца	350.000
4. Црногораца	60.000

2 Чини нам се сврсисходно да дамо један општи преглед свих грана у односу на три аспекта: као родовских сродника и становника појединих земаља, као поданика и као верски сродних грана.

5. Славонаца	500.000
6. Далматинаца	
а) у аустријској Далмацији	300.000
б) у Турској	80.000
Укупно:	3.400.000
III. Хрватско стабло:	
Хрвата:	
а) у аустријској Хрватској и зап. Угарској	700.000
б) у Турској	30.000
Укупно:	730.000
IV. Виндско стабло Винда:	
а) у Штајерској	300.000
б) у Корушкој	100.000
ц) у Крањској	350.000
д) у Угарској	50.000
Укупно:	800.000

Б. Главна северозападна грана

I. Чешко стабло:	
1) Чеха	2.500.000
2) Мораваца	1.200.000
Укупно:	3.700.000
II. Словачко стабло:	
Словака	1.800.000
III. Пољско стабло:	
Пољака:	
а) у Пољском краљевству	3.500.000
б) у руским губернијама	1.500.000
ц) у галицији и аустријској Шлезији	3.000.000
д) у Прускоj	1.900.000
е) у Кракову	100.000
Укупно:	10.000.000
IV. Лужичкосрпско стабло:	
Лужичких Срба – Венда:	200.000

Укупан број словенских становника у Европи и Азији: 55.270.000

II. СЛОВЕНИ КАО ПОДАНИЦИ

I. Русија	
1) Руса	32.000.000
2) Русњака у Малорусији и Пољској	2.260.000
3) Пољака	
а) у Краљевству Пољском	3.500.000
б) у руским губернијама	1.500.000
Укупно:	39.260.000
II. Аустрија	
1. Чеха и Моравaца	3.700.000
2. Словака	1.800.000
3. Пољака у Галицији и Шлезији	3.000.000
4. Русњака у Галицији и Угарској	740.000
5. Срба	
а) у Угарској	350.000
б) Славонаца	500.000
ц) Далматинаца	300.000
6. Хрвата	700.000
7. Винда	800.000
Укупно:	11.890.000
III. Пруска	
1. Пољака у Познању, Шлезији и Пруској	1.900.000
2. Лужичких Срба – Венда	150.000
Укупно:	2.050.000
IV. Турска	
1. Бугара	600.000
2. Срба	800.000
3. Босанаца	350.000
4. Далматинаца	80.000
5. Хрвата	30.000
Укупно:	1.860.000
V. Црна Гора	60.000
VI. Саксонија	
Лужичких Срба-Венда	50.000
VII. Краков	
Пољака	100.000

III. СЛОВЕНИ КАО СРОДНИЦИ НА ОСНОВУ ВЕРОИСПОВЕСТИ

I. Гркоправославци	
1) Руси и Русњаци	33.000.000
2) Срби	
а) Бугари	575.000
б) Срби у Србији и у Угарској	1.150.000
в) Босанци	250.000
г) Црногорци	60.000
д) Славонци	247.000
ђ) Хрвaћани (Срби у Хрватској)	174.000
Укупно:	35.526.000
II. Римокатолици и поунијаћени Словени	
1. Чеси и Моравци	3.600.000
2. Словаци	1.300.000
3. Пољаци	9.500.000
4. Русњаци	2.000.000
5. Бугари	25.000
6. Босанци	100.000
7. Славонци	253.000
8. Далматинци	310.000
9. Хрвати	556.000
10. Винди	785.000
11. Лужички Срби	50.000
Укупно:	18.479.000
III. Протестанти	
Аусбуршка и хелветска конфесија	
1) Чеси	60.000
2) Моравци	40.000
3) Словаци	500.000
4) Пољаци	500.000
5) Лужички Срби	150.000
6) Венди у Угарској	15.000
Укупно:	1.265.000

Поред набројаних племена, могуће је да постоје и неки остаци и колоније Словена који живе у Немачкој, Седмоградској, Молдавији и Влашкој те даље у Турској; њихов без сумње мали број делимично није лако установити нити пак детаљи о њима припадају овом пре-

гледу. Уосталом, није потребно ни подсећати на то да се код свих тих навода ради о једној од могућих истина које се приближавају некој завршној бројци. Тачни подаци спадају у статистику, за нас су бројеви тек споредна ствар.

СЛОВЕНСКО ЈЕЗИЧКО СТАБЛО НА ПОЧЕТКУ 19. ВЕКА

Исто онако као што сваки већи народ чини више родова (племена) повезаних заједничким пореклом, тако се и језик племена може сматрати агрегатом различитих начина говора. Да отуда и језик Словена – једног тако широко распрострањеног народа – мора бити подељен на више наречја, јасно је свакоме. Међутим, није лако одредити број тих различитих наречја и свести их на једно заједничко извориште. Најстарије је мишљење, које и данас ту и тамо влада, упркос тачнијег става које нуди наш данашњи језикословац, господин Добровски, да су сва данашња наречја словенског језика, по свој прилици, деца једне прамајке, једне славословенске „Matrix", а да „matrix" мора бити онај од словенских језика који поседује најстарије писане споменике свог формирања и надградње.

Истина је, дакле, да међу словенским језицима најранији култивисани језик чије остатке поседујемо не може бити ниједан други од онога којим су се Ћирило и Методије служили у 9. веку у свом преводилачком раду и који се до дана данашњег, свакако без већих промена, задржао у обредним црквеним књигама Словена грчкога (православнога) верозакона. Такође би могло бити доказано да је тај језик, у то доба, био у живој употреби код Словена настањених око Дунава, код Бугара и Срба, или код Словенаца, Словака и Мораваца, јер за то постоје разлози код свих њих. Било би само преурањено из тога закључити да је старословенски у том веку, или неколико векова раније, био општи језик свих словенских народних племена. Ако би се пак и претпоставило, што је наиме невероватно, да су тадашњи огранци, који су обухватали Бугарску, Србију, Босну и Панонију говорили једним јединственим језиком, то се ни у ком случају не би могло рећи за удаљене огранке, на пример за чешки на Молдави и за лехитски на Висли. Предћириловске чешке јуначке песме, које су у својој – скоро истовременој, а неке од њих и у истој верзији – сачуване у рукописима Краљичиног двора, те фрагменти Либуше, довољни су докази за то да је чешко наречје било много

сличније староцрквено-словенском језику него данас, али се опет оно и по садржају и по форми ипак разликовало од њега. Ако би се даље следили такви трагови, показало би се да и најстарији сачувани руски и српски рукописи библијских књига већ поседују појединачне граматичке и ортографске разлике које су својствене њиховим домаћим наречјима, а не изворном староцрквенословенском језику, из чега произилази да се црквенословенски још у најстаријем добу морао разликовати и од руског и од српског. Стога се такозвани старословенски језик, као што треба доле нагласити, и могао сачувати као најстарији култивисани дијалекат свесловенског језика, као власништво ученог црквеног клера Словена док су још били пагани, те као најстарије речничке, деклинацијске и коњугацијске форме. Међутим, старо-словенски језик није био непосредни и ближи изворник свих преосталих словенских дијалеката. Они се нису из њега, него поред њега развили. Према томе, извор, како старословенског тако и преосталих наречја, треба тражити у давним временима. Чеси и Пољаци нису никад сасвим прихватили ћириличку азбуку јер их нису покрстили источни него римски попови. Како би се иначе могле објаснити велике разлике у старословенском из 10-12. и у чешком и пољском језику из 11-13. века ако се не би прихватила чињеница да је постојало више наречја још и пре Ћирила и Методија? У току 2. до 3. века ниједан се језик није толико променио као што је то био случај са овим горе поменутим.[3]

Наравно, пре су разлике између дијалеката биле много мање; језичко стабло још није било раздељено на толико много огранака. Али, на основу разлика унутар главних стабала, баш су у најстарије доба морали постојати најмање два главна наречја која се, на основу одређених унутрашњих константи заједничких обележја, могу прибројати једноме од постојећих дијалеката. Током времена, због све већих раздаљина, саобраћаја и суседства са другим народима – где

3 Већ Егинхард, писар Карла Великог (умро 835), међу народима које је Карло покорио, помиње Велетабе, Сорбе (Лужичке Србе), Аботрите и Чехе; он њима не приписује један ј е д н о л и ч а н него само с л и ч а н језик. Његов одабрани израз: *lingua quidem paene similes* вероватно упућује на различитост наречја. Кад потом Прокоп 562. године каже: *„una est utrisque (Slaves et Antis) lingua*, мислећи при том на њему позната племена Словена и Анта, то је слично ономе кад кад Eneas Silvius (Aeneas Sylvius) године 1457. (*Historia Bohemica*, т. 1) пише да Чеси говоре исти језик као Далматинци (*sermo genti et Dalmatis unus*). Испада тако да би се, по Егинхарду, могло рећи да Словени и Анти говоре истим језиком, али не и истим дијалектом, а по Силвиусу да је чешки језик једно словенско наречје као што је то и далматинско.

нису постојали поводи за прихмање страних речи или са творбом и калкирањем према моделима других језика - словенска наречја су се међусобно толико удаљавала једна од других да многа од њих данас готово сама себи не сличе. Два главна наречја убрзо су се сасвим распала на више подврста, ови опет на варијетете. И тако се број словенских дијалеката попео до једне задивљујуће цифре. Сваки од њих са собом носи печат времена, на темељу кога се лако види који му је народ био суседом. Без обзира на то, још увек је разлика између два главна стабла, па према томе и између два главна наречја, очигледна. Иако се овде, због недостатка речника идиома, не може помишљати на систематску класификацију свих словенских дијалеката, скупа с њиховим варијететима и њиховог појединачног стапања – ипак их је лако подвести под два главна правила, тако да свакоме од њих припада одређено место те да се, по могућности, олакша преглед целине и поимање њених појединих делова. Након многих претходних покушаја да се словенски дијалекти генетски класификују, заснованих на неодрживим темељима, – почев од Геснера, Мегисера, Валвасора, Асеманија, Долчија, Поповича, Антона и других – тек је господин Добровски прокрчио пут до правог распореда класа.[4]

По њему, свеславенски, или боље речено свесловенски језик у најширем смислу речи, распада се на идиоме два реда, на класу А и на класу Б.

Обележја на основу којих се дају утврдити обе класе јесу следећа:

A	*B*
1. раз: разум	roz: rozum
равен	roven
рабоша	robota
расту	rostu
2. из: издати	vy: vydati
3. л epentheticum	
корабль	korab
земля	zemia
поставлен	postaven
4.	d epentheticum
сало, крило	sadlo, kridlo
правило	pravidlo
молитися	modliti se
5. пещи, мощи	peci, moci
пещ, мощ	pec, moc
6. звѣзда, цвѣт	gviezda, kviet

7. тъ. той	ten
8. пепел	popel
9. птица	ptak
студенец	studnica
10. десница	pravica

Ако се истражују на основу наведених обележја, сва словенска наречја на којима се данас пише или говори, могу се свести под ове две класе. Без сумње, за прву ће се изјаснити: 1) Рус, 2) Србин, с њим и Бугарин, Босанац, Далматинац и Славонац, 3) Хрват, 4) Винд или Словенац у Крањској, Корушкој, Штајерској и Западној Угарској, тј. грана југоисточног стабла; док ће се за другу класу определити: 1) Чех скупа са Моравцем, 2) Словак, 3) Горњолужички Венд (Србин) и 5) Пољак скупа са Шлезијанцем, или грана северозападног стабла. Из тога, сама по себи произилази следећа табела словенских наречја:

---

4 Геснер, Мегисер, Валвасор, Асемани, Хосиус, Бандури, Катанчић, Фриш, Поповић, Антон и други, класификовали су, свако према свом схватању, словенске народе и наречја тако да ни једна од тих подела не би одговарала истини. Валвазор је издвојио 13 словенских очеваша и дао повода погрешној претпоставци да постоји и 13 словенских наречја. Долчи говори о више од 20 наречја илирског језика, при чему је имао у виду само ситне варијетете далматинско-босанског наречја. Асемани је сањао о готово небројеним дијалектима насталим из старословенскога. Не упуштајући се у ближа одређења, и не упадајући у замке, Хосиус (1558), који је приметио разлику између јужнога (илирскога) и пољског дијалекта, и Бандури, који је Славонце, Хрвате. Босанце. Србе и Бугаре, супротставио Чесима и Пољацима, били су већ ближи истини. Поповић издваја две класе: 1) вендску, где спадају виндски у Крањској и вендски у Северној Немачкој, и 2) славонску, у коју убраја чешки, пољски, руски и илирски или далматински са хрватским. Катанчић је установио имена врста: илирски са српским, босанским, далматинским, и сарматски са пољским, чешким, моравским и руским. Антон сврстава словенске језике у четири групе: 1) норијски, као: а) руски, б) чешки, 2) српски: а) пољски (а1. кашупски), б) српски посебно и то а1. у Горњој Лужици и а2. у Доњој Лужици, а3. полапски. 3) илирски према својим племенима: а) српски, б) хрватски итд. 4) словеначки или виндски, и то: а) у Крањској, б) у Корушкој итд. Шлецер (all. Nord. Gesch. 8 332 ff) набраја девет врста: руски, пољски, чешки, лужички, полапски, виндски, хрватски, босански и бугарски. Старословенски је сматрао мртвим наречјем. Тек је господин Добровски успоставио праву класификацију, темељену на брижљивом испитивању свих наречја. (...)

СЛОВЕНСКО ЈЕЗИЧКО СТАБЛО

Класе	*Наречја*	*Подврсте*
А		
	1. старословенски	
	2. руски	а) великоруски б) малоруски, русњачки ц) белоруски итд.
	3. српски	а) бугарски б) српски, далматински, босански итд.
	4. хрватски	
	5. словеначки или виндски	а) горњокрањски б) доњокрањски
В		
	1. чешки	а) чешки б) моравски
	2. словачки	
	3. лужичкосрпски (у Горњој Лужици)	
	4. лужичкосрпски (у Доњој Лужици)	
	5. пољски	а) великопољски б) малопољски ц) шлески итд.

Великоруски, малоруски (русњачки) и белоруски чине наиме подврсту (дијалект?) сверуског језичког стабла, као што су и суздаљски, олонекијски, новгородски итд. варијетети ове подврсте. Бугарски је подврста свесрпског; насупрот томе су далматински, босански, славонски итд. само варијетети правог српског језичког стабла. Словеначки или виндски и пољски ипак се распадају на више језичких

врста, које се по жељи ипак могу назвати подврстама или варијететима (то нису дијалекти). Словачки твори властито наречје иако су се Словаци столећима у књижевности, из разумљивих разлога, прикључивали Чесима. Отуда проистиче, само по себи, и то који се народи међу собом лакше споразумевају. По правилу се најлакше споразумевају они народи који су на основу својег порекла у ближем сродству, без обзира на њихов садашњи географски положај. Хрват ће, дакле, својег ближег језичког сродника, Крањца, много лакше разумети него Руса, али и њега много лакше него ли Чеха; Рус ће Србина или Славонца лакше разумети него Пољака, без обзира што је овај Русу сада сусед; јер народи из прве класе међусобно се много лакше разумеју него ли неки од њих са некима из прве. Чак и појединa наречја из друге класе су међусобно, мање-више, сродна. Тако је на пр. лужичкосрпски у Горњој Лужици веома сличан лужичкосрпском у Доњој Лужици, али се први ипак више приближава чешком, а други пољском. Старословенски на табели заузима прво место зато што је култивисан пре рускога и српскога. Али се зато полабски, којим говоре само остаци Оботрита у Линенберској Области, на њој уопште не појављује, јер се сматра потпуно изумрлим. Кашупски у Померану је само једна врста искварeног пољског.

УВОДНЕ НАПОМЕНЕ У „СРПСКЕ ПАБИРКЕ"

Међу словенским научницима веома је уобичајено мишљење да су садашња словенска наречја у целини младе, измењене верзије једног истог, недавно несталог старог матерњег језика. Многобројни поштоваоци црквеног језика Словена грчке цркве тврде, ослањајући се на ово схватање, да је то онај стари, дивни матерњи језик из кога су, као мутни потоци из заједничког изворишта, потекла сва остала наречја, па тако тај језик најрадије називају старословенским. Они наводе да је тај језик још у 9. веку био општи говорни језик, ако не свих, онда свакако већине племена великог словенског народа, из кога (језика) се временом, кроз политичко назадовање појединих грана и кроз утицај других језика, развила већина данашњих националних наречја, а поименце српско наречје. Поменута наречја из тог разлога и не представљају ништа више него сасвим младе, искварене језике простог пука, који су у односу на чистоту и ваљаност далеко испод племенитог матерњег језика, па истраживач словенских језика већ и због тога не би смео да им придаје особиту важност.

Као аргумент против оваквог схватања могло би се навести да се садашњих 12 словенских дијалеката, укључујући црквенословенски, строжије гледано, појављују као варијанте једне врсте – дакле у координантном су а не у субординантном положају – и да је њихово постојање чињеница која се, ближе гледано, чини старијом од наших прадедова и њихове историје. Могли бисмо се позвати на сведочанства из историје других језика, поименце грчког и германских језика, која показују да су дијалекти једног великог националног племена увек старији од историје свога народа, која је документима утврђена и потврђена. Њихов настанак пада у доба када је народ био ближи свом природном стању. За разлику од управо предоченог стања културе, које се надовезује на природно стање, оплођавајући језички нагон се гаси, дијалекти бледе под утицајем разума који све регулише, поједностављује, уопштава, а природно снажна и разноврсна разноликост све се више претапа у једну целину. Аналогно би се, по самој природи ствари, могло закључити да је и велико слове-

нско племе – које је много пре 9. века било, како историја каже, распрострањено на обимним просторима појединих земаља – ако не у прадоба, а онда сигурно у периоду његове документоване појаве на европској историјској позорници, дакле у 5. веку, нужно морало говорити на више наречја.

Становишта ове врсте могу, међутим, изазвати приличне сумње у тачност горе наведеног схватања код познавалаца језика који уз то и мисле. Такве сумње, међутим, не би никако могле да доведу до задовољавајућег решења овог тешког проблема. Увек би се, с правом, могло указати на другу страну овог питања: где су материјални докази за постојање данашњих дијалеката у оно старо време? Где су натписи, документи, акта, рукописи, укратко сви они језички споменици који представљају необорив доказ за њихову наводну старост?

Да бисмо допринели да се ово веома важно питање реши на једини исправан начин, који би уз то био целовит и довео до постојане убедљивости, а и да бисмо и друге подстакли на сличне, само још марљивије и свеобухватније покушаје, трудићемо се да, на основу аутентичних извора, и кроз јасне ставове, истражимо питање старости данашњег српског дијалекта, упоредо са отварањем питања његовог постојања у времену које се непосредно граничи са столећем Ћирила и Методија, да све то докажемо на основу аутентичних извора и кроз јасне закључке. Намера нам је да ову расправу следи једна о русинском, а после о црквенословенском и новобугарском дијалекту чиме би се употпунио круг наших истраживања у овој области.

Истраживач словенских језика није те среће да му на располагању стоје тако стари језички споменици као, на пример, истраживачима немачког језика: ми немамо Улфилске фрагменте Библије из 4. века, ни словенске глосе из 7. века, не поседујемо ни један једини комадић пергамента нити иједан ред неког натписа који не би убедљиво били млађи од 10. века, а наши датирани споменици, сви скупа, нису старији од 11. века. У оваквој нужди истраживач словенских језика, који тежи једној свеобухватној перспективи, мора да, осим своје језичке области, обиђе и прође и ареале суседних језика и марљиво потражи и забележи словенске речи случајно сачуване у грчким и латинским документима раног средњег века, особито у дипломама и хроникама. Ако тежи да још дубље проникне у стара времена, онда може да узме у обзир чак и римске натписе, и кратке натписе писане рунама, новчиће, табле, и друге предмете са тзв. варварским инскрипцијама, као и више старијих и новијих европских језика који су пуни словенских речи, и то готски, литвански, мађар-

ски, влашки и албански. Све то зато да би одасвуд сакупио слабе зраке светлости и ујединио их у једном средишту, а потом усмерио на, за сада нерасветљен, предмет истраживања.

Овај наш посао је, срећом, много једноставнији. Српски поседује из старога века изворе и помоћна средства, довољна да се најкраћим и најсигурнијим путем разреши питање његове старости и дораслости у односу на друга словенска наречја. Треба само саслушати сведоке, а српске споменике испитати хронолошким редом према природи наречја која садрже, да би се дошло до сазнања да је у Србији од давнина, и то управо од 9. века, поред црквеног дијалекта, који је писан ћирилском азбуком и драговољно преузет из Бугарске, као готов књижевни језик, постојао и српски национални дијалекат, подударан у свим кључним тачкама са данашњим. Један такав дијалект је Ана Комнена године 1081. назвала заједничким (comunis dialectus), а српски преводилац „Властарске синтагме" (која је настала после 1335, а издата 1390) назвао га је „простическиј језик", што би новији српски мајстори језика, на свој фини начин, већ хтели назвати „свињарским и говедарским језиком".

Да би се дошло до управо наведеног крајњег резултата, поред овог пута који је предложен и коришћен са наше стране, могло би се запутити и једном другом, широм стазом. Богатије би последице имало ако би се пошло од становишта да је језик Срба грчког обреда у Србији, или језик Срба или Илира латинског обреда у Далмацији, само једно наречје. Следствено томе, латиницом или глагољицом писани стари језички споменици Далматинаца у решавању овога питања могу се и морају с истим правом користити као и ћирилички рукописи и узимати се у обзир код истраживања. Такво становиште, међутим, било би истинито и исправно, јер је, историјски и лингвистички, доказива чињеница да Срби у Србији, Босни, Славонији, Херцеговини, Црној Гори и Далмацији, без обзира да ли припадају источној или западној цркви, сви листом представљају само један огранак великог словенског племена. Исто тако је и њихов језик само једно наречје, премда са више безначајних варијетета. Постоји, међутим, опасност да, као последица прехитре и широке примене овог становишта, дође до тога да део оних који су овим питањем погођени, мене осумњиче за примену тзв. circulus vitiosus-a. Овакво сумњичење могло би се очекивати од оног дела који сматра да је језик католичких Илира управо онај покварени језик простога пука, који не заслужује никакву пажњу, и који је путем дегенерације настао од старословенског, а који је пак, по њиховом схватању, језик својствен Србима. Отуда се прво мора обратити пажња само на ћири-

личке језичке споменике Срба грчкога обреда. Да се, међутим, не би у овој опрезности ишло предалеко, и да се из претераног страха не би истраживању одузели важни ослонци, направићемо изузетак, па ћемо и нека документа Срба латинског обреда, која су захваљујући својој старости вредна посебне пажње, узети у обзир. Места која одатле цитирамо за расветљавање наше тематике нека буду, од стране оних који сумњају, у тој мери призната као обавезујућа у којој нису супротна сведочанствима у другим, ћирилским изворима тога доба. Да ти документи потичу од далматинско-хрватских кнежева, то не би требало да буни зналца ових ствари, ако се сетимо на то каква је све различита значења имала реч „хорватски". Стара Хрватска јужно од Купе са резиденцијама Бихаћ у данашњој Босни и Биоград (Zara vecchia) у данашњој Далмацији од ваикада је по језику припадала српском племену и наречју. Оно што старији аутори из ових области називају „хрватским" је чисти српски, док се данашњи тзв. хрватски дијалект у насловима књига из 16. века још увек назива словеначким. Овде се назив и објект морају строго разликовати.

Циљ ове расправе никако није да потпуно расветли разлике између данашњега српскога наречја и словенског црквеног језика. Онај ко се о томе жели обавестити, треба само да узме у руке граматике оба дијалекта, или, ради сажетости, чланак господина Карацића у Даници из године 1826, стр. 41-69. Још мање смо у стању да све важно, а делимично и ново, представимо и применимо, шта у односу на граматику и лексику црквенословенског језика пружају старосрпски језички споменици. То ће бити тема једног засебног истраживања, а оно што се од тога овде нађе, нека буде схваћено као случајни додатак. Циљ нам је само и једино да се из старословенских споменика, писаних делом словенским црквеним наречјем, а делом славеносрпском мешавином, путем систематског скупљања ексцерпираних србизама, колико је то могуће, одреди старост садашњег српског дијалекта. Можемо да гарантујемо да су ћирилски споменици, које смо користили, аутентични, а гарантујемо и за тачност извода и за коректност репринта. Наша је жеља била да онима који нису у могућности да непосредно имају увид у изворе, које смо користили, репринт замени, колико је то могуће, те оригиналне изворе, односно оригинале. Напомене и разматрања, придодати изводима, не теже ни апсолутној верности, ни потпуности. Оне су ту да би читаоцу мало „зачинили" труд око суво парне лектире, исто онако као што су и аутору „зачињавали" сувопарни рад на низању и преписивању. Текст је ту, па нека свако сам чита и коментарише.

I. PŘEHLED NÁRODŮW

A. PODLÉ NÁŘEČÍ A STÁTŮW.

	W Rusku.	W Rakausku.	W Prusích.	W Turecku.	W Krakově.	W Sasích.	Dohromady.
A. 1.							
1. Welkorusowé	35,314.000	—	—	—	—	—	35,314.000
2. Malorusowé	10,370.000	2,774.000	—	—	—	—	13,144.000
3. Běloruswé	2,726.000	—	—	—	—	—	2,726.000
2.							
4. Bulharowé	80.000	7.000	—	3,500.000	—	—	3,587.000
3.							
5. Srbowé č. Illyrowé	100.000	2,594.000	—	2,600.000	—	—	5,294.000
6. Chorwati	—	801.000	—	—	—	—	801.000
7. Korutanští č. Slowenci	—	1,151.000	—	—	—	—	1,151.000
B. 1.							
8. Poláci	4,912.000	2,341.000	1,982.000	—	130.000	—	9,365.000
2.							
9. Čechowé a Morawané	—	4,370.000	44.000	—	—	—	4,414.000
10. Slowáci	—	2,753.000	—	—	—	—	2,753.000
3.							
11. Lužičané							
a) Horní	—	—	38.000	—	—	60.000	98.000
b) Dolní	—	—	44.000	—	—	—	44.000
Dohromady	53,502.000	16,791.000	2,108.000	6,100.000	130.000	60.000	78,691.000

KMENE SLOWANSKÉHO.

B. PODLÉ NÁŘEČÍ A NÁBOŽENSTWÍ.

	Řeckého wyznání.	Řecko-katolického wyznání.	Katolíci.	Protestanti.	Mohammedáni.
A. 1.					
1. Welkorusowé	35,314.000	—	—	—	—
2. Malorusowé	10,154.000	2,990.000	—	—	—
3. Bělorusowé	2,376.000	—	350.000	—	—
2.					
4. Bulharowé	3,287.000	—	50.000	—	250.000
3.					
5. Srbowé č. Illyrowé	2,880.000	—	1,864.000	—	550.000
6. Chorwati	—	—	801.000	—	—
7. Korutanští č. Slowenci	—	—	1,138.000	13.000	—
B. 1.					
8. Poláci	—	—	8,923.000	442.000	—
2.					
9. Čechowé a Morawané	—	—	4,270.000	144.000	—
10. Slowáci	—	—	1,953.000	800.000	
3.					
11. Lužičané					—
a) Horní	—	—	10.000	88.000	—
b) Dolní	—	—	—	44.000	—
Dohromady	54,011.000	2,990.000	19,359.000	1,531.000	800.000

ILIRSKI JEZIK

§ 13. *Teritorija, karakteristike i narečja*

TERITORIJA. – Od sela Podgorja, nedaleko do Kisega (Kyseg) u županiji Železne (Železne) sve do ušća reke Bojane u turskoj Albaniji, i od Temišvara u Ugarskoj i Negotina u Srbiji sve do gradića Bjele (Bělé) u Mletačkoj republici pa ka Gorici, Trstu i Kopru u Kraljevini Iliriji, običan narod koristi, sa malim izuzecima, isti slovenski jezik, podeljen na tri veoma srodna narečja, koji najprikladnije, i po ugledu na druge, možemo označiti kao ilirski jezik na osnovu opšteg geografskog imena. Zemlje u kojima se ovaj jezik govori, sasvim ili bar delimično, pripadaju dvema državama, austrijskoj i turskoj, a to su ove: u Austriji: Štajerska, Kraljevina Ilirija ili Koruntanija, Kranjska i Primorje, Mletačka Republika, Ugarska, Hrvatska, Slavonija, Vojna granica ugarska i Dalmacija s ostrvima; u Turskoj: Bosna i Hercegovina, Stara Raška ili Krajina od Novog Pazara ka Novom Brdu, Srbija, Crna Gora i Albanija. Unutar ove geografske celine žive ljudi koji govore istim jezikom naročito u Ugarskoj u naseljima sve do Bratislave, u Moravskoj na imanju Drnoholeckom (Podlužani koji su prihvatili češkomoravski jezik) i u Rusiji u Hersonskoj guberniji. Računa se da je svih ljudi ove grane bilo 1842. godine 7.246.000 od čega se nalazi pod austrijskom vlašću 4.546.000, pod turskom 2.600.000, pod ruskom 1.000.000. Od njih je rimokatolika 3.803.000, pravoslavne vere 2.880.000, protestantske 13.000, muhamedanske 550.000. Neznatan broj takozvanih unijata u Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji ne uzimamo u obzir.

KARAKTERISTIKE. 1) *e* umesto *ę*: mesec, pamet, peta, red, pet, meso kao u bugarskom. 2) *e* umesto *y* u deklinaciji: ribe (ryby), glave (hlavy), sestre, krave, dare, grěhe, knjige, junake. 3) *i* umesto *y*, kao u novobugarskom: riba (ryba), kiša, gibati, sin, mi, vi, ti, pri čemu *d*, *n*, *t*, ispred *i* uvek ostaje tvrdo, kao kod Malorusa, npr. hoditi, odnosno kao da je na češkom napisano hodyty. 4) *dj* i *j*, hrvatski i *dž*, umesto *žd*: rodjen, rojen, sudjen, sujen, nudjen, nujen, tudj, tuj. 5) *r* umesto *ž*: more (može), renem (ženu), jere (jež, ježto), ar (až), zar (zdaž), dokler, ure, vre, tere; javlja se, iako veoma retko, i u donjolužičkom. 6) Gen.

sg. prideva na *-ga*: dobroga, hrv. dobrega, kor. dobriga (češ. dobrého), zelenoga, zelenega, zeleniga (češ. zeleného). 7) Prvo lice sadašnjeg vremena pl. na *-mo*: igramo, sipamo, oremo, pletemo, držimo, merimo, trgujemo.

NAREČJA. Kako je narod koji govori ovim jezikom navikao da se naziva Srbi, Hrvati i Slovenci, tako u njihovom jeziku jasno razlikujemo i tri, mada u celini veoma srodna narečja, i to srpsko, hrvatsko i slovenačko ili korutansko, pa ćemo ovo treće, radi boljeg razlikovanja, nazvati poslednjim imenom kao starijim.

§ 14. *Srpsko narečje*

TERITORIJA. Linija koja ograničava prostiranje ovog dijalekta polazi od reke Moriša blizu Arada u Ugarskoj, pruža se prema zapadu, te obilazi Lak nastanjen Slovacima i druga mađarska naselja i stiže preko Sent Mikulaša i Bebe do Tise ispod Segedina; odatle se Tisom spušta na jug čak do Sente i suvim putem na jugozapadu čak do Heđeša; odatle se penje na sever i severozapad preko Topole, Almaša, Svetog Ivana, prema Baji na Dunavu; odatle vijuga južno sve do Sombora, te prelazi Dunav ispod Bezdana i pruža se vijugavo na zapad preko Mohača, Šikloša, Pečuja, Sv. Varvineca, Bakšija, Sihota (Sw. Wavrinec, Bakši, Syhot), Čokanja sve do Drave iznad Barča; odatle, posle prelaska Drave, ide preko Pitomače iznad Virovitice do Bjelovara; pa se upućuje na sever preko Rovišta i Crkvenog i spušta se jugozapadno pored Kapele sve do Lepoglave; odatle se pruža na jug kroz Ivanić sve do izvora Čazme, savija se na severoistok prema Rečici i Jelenskoj, spušta se na jug kroz Kutinu i Lipovljane do Jasenovca na Savi; odatle posle prelaska Save vijuga krivudavo ka severo-zapadu porečjem Save do Petrinje i južnim tokom Kupe preko Trepče i Moravica pod Gornji Karlovac, zatim nastavlja najpre na zapad ka Kupi (Kulpa) pored Vukove Gorice, te se savija ka severu tokom Kupe do Paka i suvim putem blizu Krasića sve do Pokleka iza Breganice obilazi vojni srez Uskoci ili Žumberak i prelazi kod Drage do Kranjske; odatle ide na jugozapad visom Uskočkih planina kroz Semič pored Hočevaraca (Chočewarcuw) sve do Donjeg Loga, te pored nemačkih sela odeljenih na severu sedlima planina i dolinom Kupe, iznad Kaštela i pored Reke sve do Osivnice (Osiwnica) kod ušća Kupe i Čabranke; potom koritom Čabranke sve do njenog izvora; odatle vijuga naizmenično na jug, severozapad i jugozapad razdvajajući Krajinu najpre od Zagrebačke županije, potom od Istre sve do Ćićskih (Čičskich) planina; odatle se savija na jugozapad kroz Kocijančić, te u brdima smera dolinom reke Dragone do rudnika soli u Piranu i do mora; pa se odatle vraća na severoistok preko sinjeg mora, vrludajući oko hrvatsko-

dalmatinskih ostrva, sve do ušća reke Bojane; odatle se penje na severoistok Bojanom do Skadra, pa dalje na sever istočnom obalom Skadarskog jezera do Žabljaka i pored Morače istočnom stranom njene doline do Cijevne; prelaskom Cijevne penje se odatle visokim planinama pod Gusinje; odatle savija na jugoistok sedlima planina koje omeđuju Metohiju na zapadu, spušta se do Đakovice i smera na jug pod Prizren; pa se penje na severoistok i dodiruje kod Kačanika liniju koja ga razgraničava s Bugarima na njihovom zapadu i tom linijom ide na sever i istok čak do Bregova na Timoku; odatle okreće na severozapad desnom obalom Dunava uključujući u svoje okvire Negotin i Brzu Palanku i ostavljajući van svojih okvira vlaška naselja na srpskoj obali Dunava, sve do ušća Rečke u Dunav; odatle se penje na severozapad koritom Dunava sve do St. Moldave; pa vijuga na severoistok i sever najpre ivicom Dunava ka N. Palanci, posle predelom kroz Belu Crkvu, V. Kakovu, Moravicu, Detu, Žebel, Temišvar, Vingu (Winga) ka Aradu na Morišu gde je njen kraj. Unutar ove celine žive Srbi u brojnim i u velikim naseljima u Austriji, u južnoj Ugarskoj, među Mađarima i Nemcima, na Dunavu od Višegrada do Pentele u Beogradskoj županiji, na ostrvu Rakovine (Rakowine), kao potomci iseljenika iz Turske za vreme Patrijarha Arsenija Čarnojevića (1690), dalje u različitoj meri u županijama Šomođi i Baranja, zatim u Bačkoj gde su većim delom nastanili Suboticu, u Čongradu (prvobitno Crni Grad), Čanadu i Aradu itd. U Rusiji, u Hersonskoj guberniji, nekadašnjoj Novoj Srbiji, od Krilova i Kaljužne na Dnjepru, do Torgovice na Sinjuši, kao potomci iseljenika iz Slavonije i južne Ugarske za vreme carice Marije Terezije i Jelisavete (1751-1753); na kraju u Turskoj među Bugarima i Arbanasima u zemljama koje pripadaju Srbiji i Crnoj Gori. S druge strane, u okviru navedene granice, živi zajedno sa Srbima konglomerat naroda. Govore se različiti jezici, i to u južnoj Ugarskoj i Slavoniji Mađari u županijama Baranja, Bačka (Temerin, Bezdan) itd., Torontal i Tamiš; Nemci su naročito brojni u istim županijama i u Požegi (Kutina i Kula), te u Petrovaradinskom i u nemačko-banatskom puku; Slovaci u županiji Bačka (Petrovac, Gložan, Kisač, Kulpin, Bajša, Lalić, Pivnice itd.), Torontal (Aradac), u Petrovaradinskom puku (St. Pazova), u nemačko-banatskom (Padina, Kovačica); Vlasi u županiji Bačka, Torontal i Tamiš; Rusnjaci ili Rusini u Bačkoj (Kucura, Krstur) i Sremu (Šid); Arnauti u Petrovaradinskom puku (Hrtkovci i Nikinci), a da ne govorimo o poznatom konglomeratu stanovništva u gradovima Ugarske. U Istri i u Dalmaciji ima gradova, naročito primorskih, koji su potpuno ili većinom italijanski; u Turskoj, izuzev Srbije i Crne Gore, pri čemu samo u Beogradu, Šapcu, Smederevu, N. Ršave, Sokolu i Užicu, živi mali broj Turaka a u kladovskom srezu, u takozvanom Ključu, takođe u Krajini od Negotina do ušća Rečke, ima trideset vlaških sela; u Crnoj Gori u Kučkom kraju, u Zatrebačkom plemenu, postoji nekoliko arnautskih sela, u svim

ostalim zemljama, Bosni, Hercegovini, u staroj Raškoj ojačali su i raširili se Turci naročito u većim i jakim gradovima i Arnauti, posle seobe pod Čarnojevićem (1690), oko Plavskog jezera, u ravnici Metohije i na Kosovu, oko Novog Brda, Istrine, Kratova, Medoka, sve do Bele Crkve, dakle u nekada čisto srpskim oblastima, koje su predstavljale jezgro srpske kraljevine. Odredićemo zato odmah i detaljnu granicu kneževine Srbije i Crne Gore, kao domovina čisto srpskih. Kneževina Srbija je na severu ograničena Savom od Rače do ušća Timoka, posle ovom rekom do sutjeske Vratarnice, a zatim njenom istočnom obalom sve do Svrljiga, odatle poprečnom linijom preko planina do sela Draževci na Bugarskoj Moravi ispod Niša, kako je to ranije u poglavlju o Bugarima preciznije navedeno; na jugu su granice južna padina Jastrepca i Kopaonik, selo Belo Brdo (4,5 milje istočno od Novog Pazara), selo Rudnica (1 milja istočno od Ibra), selo Kaznović na Ibru, te reka Ibar, dalje planina Golija i Javor severozapadno i zapadno od N. Pazara; na zapadu planine Zlatibor i Ivica sve do sela Predol na Drini, te Drina sve do ušća u Savu kod Rače. Međe Crne Gore su na severoistoku planina Komovi i oblast Kuča, koji su uglavnom u Turskoj; na istoku je granica reka Cijevna i to sve do ispod Zatrijepča; odatle severozapadno ide savijutak iznad Podgorice iza Spuža, grada na Zeti koji leži tako reći u grlu Crne Gore, zatim okomita linija na jug, zapadnim krajičkom Morače, sve do Žabljaka i dalje preko Skadarskog jezera sve do pod Seoce u srezu Crmničkom (Černickem); odatle vodi južni luk planinama nad Barom; na zapadu linija ide po planini od Boškovićeve Kule, preko manastira Stanjević do Kotora, ispod planine Lovćen, i dalje ka Grahovu, onda severoistočnim pravcem prema planini Mrkavici, planina Lukavica pored Nikšića, Onogošta, Župe sa malim savijutkom ka istoku u unutrašnjost Crne Gore, oko Dubokog, čak iznad sela Ljevište i Uskoka, kod izvora Morače u blizini Drobnjaka. Srbi, posmatrani kao kompaktna celina, graniče se na severu s Mađarima duž linije od Arada u pravcu Drave nad Barčem, odatle sa Hrvatima od Drave do Pokleka; sa Slovencima, odnosno Korutancima, duž linije od Pokleka do solana u Piranu u Istri; sa Arnautima duž linije od ušća Bojane do Kačanika; sa Bugarima duž linije od Kačanika sve do Bregove; sa Vlasima duž linije od Bregove i Negotina sve do Arada na Morišu. Njihova prostrana naselja prostiru se u raznoimenim zemljama austrijske i turske države: zahvataju južni deo Ugarske, Slavonije, deo Hrvatske i Kranjske, Istru, ugarsko primorje, vojničku Hrvatsku, slavonski i ugarski ili banatski pojas i Dalmaciju; zatim Kneževinu srpsku, Bosnu, Hercegovinu, staru Rašku (zemlja između Novog Pazara i Novog Brda) i Crnu Goru.

U ovim prostranim zemljama sačuvalo se više nego igde mnogo posebnih imena, pokrajinskih i narodnih. Nećemo razmatrati nebitan spor oko prednosti ili važnosti i rasprostranjenosti imena *Ilir* i *Srbin* (Srb) (svesni smo da zapadna grana koja pripada rimokatoličkoj crkvi ne koristi ime Srbin već

sebi pripisuje razne druge nazive), nećemo razmatrati ni uopšte poznata imena *Bosanci*, *Hercegovci*, *Crnogorci*, *Dubrovčani* itd., zadržaćemo se na nekim drugim. *Horvati* (Chorwati) ili *Hrowati* (Chrowati) zovu se stanovnici Dalmacije i ostrva od Istre do Neretve, kako je to bilo još u vreme Konstantina Porfirogenita, kao i žitelji Černomelja i Metlike u Krajini (ovo su i *Beli Kranjci*), iako i jedni i drugi danas koriste srpsko narečje, a među njima posebno *Brajci* oko izvora Kupe, *Morlaci* u dalmatinskom Primorju, *Čakavci* ostrvljani (od reči *ča* umesto *što*, od čega na drugoj strani postoji ime štokavci na dalmatinskoj obali, kao i *Kekavci* za prave Hrvate od *kaj* mesto *što*), ovi pak i *Boduli* što se smatra uvredljivim nadimkom, i Krčani pre svega *Čuci* (dakle sove). *Ćići* su na *Ćićjem polju* u Istri; *Uskoci, Žumberčani* u južnim predelima Krajine i posebnom srezu Slunjskog puka, koji leži između Krajine i Hrvatske su iseljenici sa juga, naročito iz Senja, iz godina 1533, 1596. i 1617. *Šokci* su svi Srbi rimokatoličke vere za njihovu braću grčke vere, to je i njihov deo u Ugarskoj koji se zove *Bunjevci*. Sa druge strane, Srbi grčke vere su kod svoje braće rimske vere *Vlasi* ili *Raci*. Prvo, drugo, treće i četvrto ime su samo nadimci: *Raci* umesto *Rašani* zovu Srbe grčke vere i Slovaci, Mađari i drugi po Rasu, koji je nekad bio glavni grad cele Srbije (sadašnji Novi Pazar na reci Raška); *Mačva, Braničevo, Kučevo, Ključ, Krajina, Šumadija, Stari Vlah* itd. su uobičajeni, delimično već veoma stari nazivi posebnih srezova i delova u kneževini Srbiji, a njihove stanovnike zovu *Mačvani, Braničevci, Ključani, Krajinci, Šumadinci* itd.; *Semberija* je ugao Bosne između Save i Drine, otuda se njeni stanovnici nazivaju *Semberci*; *Zeta*, danas samo kraj između reke Cijevne i Morače pod Podgoricom, je ostatak stare prostranije Zete koja je sada sa istoimenom Zetom priključena Crnoj Gori. Godine 1842. broj stanovnika ovog narečja iznosio je okruglo 5.294.000, i to, po detaljnom rasporedu ovako: u Ugarskoj i u Banatskom pojasu 532.000, u Slavoniji i slavonskom pojasu 738.000, u Hrvatskoj i Zagrebačkoj županiji i hrvatskom pojasu 629.000, u južnom delu Krajine 40.000, u Istri i na ugarskom Primorju 254.000, u Dalmaciji 391.000, ukupno u Austriji 2.594.000; u kneževini Srbiji 950.000, u Bosni, Hercegovini, staroj Raškoj, i u pokrajinama Arnautske 1.552.000, u Crnoj Gori 100.000, ukupno u Turskoj 2.600.000; u Rusiji 100.000. Po veroispovesti računamo da u Austriji, Turskoj i Rusiji ima njih 2.880.000 grčke vere, rimokatoličke u Austriji i Turskoj (u Bosni i Hercegovini) 1.864.000; muhamedanaca u Bosni, Hercegovini i staroj Raškoj koji su napustili staru veru, ali su ostali verni prirodnom jeziku, ima 550.000.

KARAKTERISTIKE. 1) *a* umesto ь i ъ: dan (dьn), mač (mьč), tama (tьma), šipak, sabrati, sakriti. 2) *o* umesto *l* na kraju sloga: pepeo, mio, seoski, seoce (selski, selce), žeteoci, dao, video, kopao. 3) *u* umesto *l* u sredini reči: dug (dlg), pun, sunce, vuna, tučem, stub, vuk. 4) *u* mesto *v* kao predlog i na

početku reči ispred suglasnika: u ruku, udovica, udov, uz goru. 5) *jo* mesto *je* u rečima: jova, jošte (još). 6) Poluglasničko *r* slogovno i u jednosložnim rečima bez dodavanja glasa: krv, crn, brk, trčati, mrviti, mrziti. 7) *h* umesto *ch*, najslabije i skoro nečujno: hlad – čitaj lad, hleb – čitaj leb, duhovnik; ponekad u sredini i na kraju umesto *h* čuje se *v*: suv, uvo, ili *j*: smej, grej, kijati (kihati), ili *g*: orag (orah), prag (prah), ili *k*: ženik, ali kod Dubrovčana svugde *h ch*, kod Crnogoraca jako *h*. 8) *ć* umesto bugarskog *št*: noć, moć, peć, tisuća, kuća sreća (*ć* pišu Iliri latinskog pisma). 9) *c* umesto *č* ispred *r*: crn, crv, crevo, crep. 10) *c, s, z* mesto *k, ch, g*, pred *i* u dat, lok. i instr. plurala: prostacima, junacima, siromasima, kožusima, rozima. 11) Gubljenje *l, d, t*, a umesto poslednjeg često *j*: čovek, Raosav (Radoslav), Vlaisav (Vladislav), Mejak (Medak), Brajen (Braten); javlja se i u bugarskom. 12) Instr. sg. žen. roda na *om*: ženom, rukom, dušom, zemljom. 13) Gen. pl. na *a*: jelena, žena, polja; u Crnoj Gori jelenьh, ženьh, poljьh; kod Ilira latinskog pisma *ah*: jelenah itd. 14) Dat. lok. i instr. pl. na *-ima, -ama*: jelenima, poljima, ženama.

DIJALEKTI. Po Karadžiću od dijalekata razlikujemo: a) *hercegovački*, u Hercegovini, Bosni, Crnoj Gori, Dalmaciji, Hrvatskoj i u Srbiji sve do Mačve, Valjeva i Karanovca u kome se izgovara *je* umesto kratkog *ě*, a *ije* umjesto dugog *ě*: pjevati, djed, stidjeti se, dijete, cvijet, pijevac, vrijeme; b) *sremski*, u Sremu, Banatu, Bačkoj, Južnoj Ugarskoj i u Srbiji oko Save i Dunava u kome umesto *ě* imamo ili *e*: vera, mera, seme, ili *i*: letiti, viditi, stiditi se, koje *i* su zavoleli naročito Iliri latinskog obreda u Slavoniji itd.; c) *resavski*, u Braničevu, Resavi, Levču, Temniću, i gore po Moravi, u okruzima Paraćin, Crna Reka i Negotinskoj Krajini gde je svugde *e*: leteti, videti, vrteti; dat. sing. muškog roda na *-em*, umesto *-om*: dobrem, belem; dat. i lok. sing. žen. roda na *e* umesto *i*: devojke, glave, a u ak. pl. *z, c, s* umesto *k, g, h*: roze, Turce, kožuse. Postoji i veliki broj lokalnih govora. Dubrovčani izgovaraju, kao što je rečeno, *h* (ch): strah, prah, greh, dođoh, uho, hudoba; imaju u gen. i lok. pl. prideva *-ěh* (dobrěh, ubozěh, visocěh) u dat. *em*: dobrem, ubozem, visocěm. Crnogorci i komšije Primorci izgovaraju staroslovensko ь kao oslabljeno *e*: dьn, otьc, mьgla, kьd, junakьh, ženьh, te *h* umesto *ch*, dosta jako, izuzev početka reči kada ga ne čujemo, te *č, ž, š* umesto *c, z, s*: bačiti (umesto baciti), reči (umesto reci), žnam (znam), bež (bez), šneg (sneg). Paštrovići, Dalmatinci i ostrvljani menjaju na kraju sloga *m* u *n*: zapantiti, govorin, iden, vodon, nožen. Crnogorci i Dubrovčani epentetsko *l* nekad izgovaraju, nekad, i to češće, menjaju u *j* što Korčulani rade sa svakim *l*: zemja, ulovjen, žeja (mesto želja), košuja, posteja; prvo je uobičajeno i u bugarskom na osnovu vlaškog. U Hrvatskom Primorju, takođe u Bosni i Crnoj Gori, često se čuje *c, s, z* umesto *č, š, ž* kao kod Mazura: *ca* umesto *ča*, hoceš, kazeš. Da rimokatolički Slavonci i Dalmatinci umesto *ě*

govore *i*, već je istaknuto. U južnim predelima okruga Novo Mesto u Kranjskoj, oko Metlike i Černomelja, Kastela, Osivnice itd. često je *o* za *q* (roka), *l* na kraju sloga, a *č* mesto *ć*: noč. To je prelaz od srpskog narečja ka korutansko-slovenačkom.

KNJIŽEVNOST. Polazeći od pisma, književnost se deli na tri grupe: *istočnu*, kod Srba grčke vere pisanu ćirilicom, *zapadnu* kod Ilira rimske vere pisanu latinicom i *glagoljsku* kod katoličkih sveštenika koji su zavoleli ovo posebno pismo. U prvoj ili srpskoj književnosti možemo odrediti dva glavna perioda: 1) od uvođenja hrišćanstva sve do potpunog potiskivanja moralnog vaspitanja u turskoj Srbiji u 17. veku; 2) od obnavljanja književnosti kod srpskog življa u Austriji sve do danas (1733-1842). Srbi grčke vere su se ispočetka, posle primanja ćirilskog pisma i slovenske liturgije, obrazovali na crkvenom jeziku, ne zanemarujući domaći. Iz pisanih izvora sačuvanih na pergamentu (membranae rescriptae), od kojih neki potiču iz 11. veka, vidimo da su se obrazovala dva stila: crkveni i kancelarijski; prvi se pridržavao bugarskih uzora, drugi je bio slobodniji, sa domaćim srpskim elementima. Primere kancelarijskog stila nalazimo u službenim aktima i poveljama slobodnih gradova, srpskih kneževa i kraljeva od kojih je jedan deo izdat u Beogradu (1840), kao i u starim pravnim zapisima skupljenim u doba cara Dušana (1349, 1354); u drugu grupu spadaju ne samo knjige svetih i propovednih spisa, već većim delom i ostali spisi, pre svega istorijski, koje su ostavljali sveštenici i monasi. Od pisaca prvog perioda ovde će biti pomenuti: *Stefan Prvovenčani*, veliki župan, kasnije srpski kralj (veliki župan 1195, kralj 1222, umro 1228) opisivao je dela svoga oca Stefana Nemanje (rođen 1114, umro 1200); *Sveti Sava*, brat prethodnog, arhiepiskop (rođen 1169, umro 1237), pisao je ustave manastira, autor je žitija svoga oca itd.; *Domentijan* (oko 1263), hilandarski monah, napisao je žitija Svetog Simeona i Svetog Save; *Danilo* (1291-1338) opisao je dela srpskih kraljeva i živote arhiepiskopa, sve to je u rukopisu. Posle pada srpske države (1389) srpska narodnost se branila i sa njom kakva-takva književnost u nekim potpuno zavisnim ili pak poluzavisnim kneževinama – u severnoj Srbiji, Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori. Pored prepisivanja liturgijskih knjiga nije zapostavljano ni sastavljanje letopisa; uskoro posle nastajanja štamparstva zahvaljujući pre svega dvojici jakih i fanatičnih velikaša *Đurđa Crnojevića* (1493) i *Božidara Vukovića* (1519) štampane su knjige u Srbiji, na Cetinju (1494), u Goraždu (1529), u manastiru Rujan (1537), Mileševa (1544), u Mrkšinoj crkvi (1562), u Beogradu (1552), Skadru (1563), kao i u inostranstvu – u Mlecima (1493), Brašovi, Trgovištu (1512) i drugde. U ovo staro doba nema pesničkih plodova, osim narodnih pesama i epova, od kojih je znatan deo nastao u tim vremenima. Na kraju ovog perioda, nakon duge pauze, pisao je *Đorđe Branković* (1645-1711) srpsku istoriju; ostala je u rukopisu.

Posle buđenja Srba usmerenog ka novom duhovnom životu pod austrijskom vlašću (1733, 1741) istakao se više od svih čovek uzvišenog duha i duboke pameti *Dositej Obradović* (1772-1811) koji je svojim brojnim spisima, prevashodno moralnog sadržaja (sabrani u Beogradu 1833. u 9 knjiga), otvorio put čisto srpskom stilu. Od tada izlaze češće srpski spisi, naročito u Budimu i Beču. Od pesnika se najviše pročuo *Mušicki* (umro 1837). Ka drugom, višem stepenu uzdigao je čisto narodnu književnost *Vuk Stefanović Karadžić* (1814) čija delatnost još traje. On je autor dosad jedine, iako nepotpune čisto srpske gramatike (1814, 1818), rečnika (1818) i zbirki narodnih pesama (1814, 1823, 1840) uz što je vredno pomenuti zbirku *Milutinovića* (1837). U naše vreme je polje srpske književnosti znatno prošireno osnivanjem škola i štamparija u novoj Kneževini Srbiji. – Kod Ilira rimske vere se, za razliku od Srba grčke vere, razvila svetovna književnost, a pre svega poezija, ranije i plemenitije. U 12. veku sastavio je anonimni sveštenik Dukljanin ilirske letopise najpre slovenski („slavonica litera"), a potom latinski: na žalost, od celog njegovog spisa sačuvao se samo neznatan deo. Iz 13. i 14. veka imamo samo još nekoliko rukopisnih knjiga na čisto narodnom dijalektu. Na kraju 15. veka Dubrovnik je postao ilirska Atina, obasjan svetlom donetim iz Italije, i ovu slavu je sačuvao sve do polovine 17. veka. U to doba pročuli su se po obrazovanju, nauci, a naročito po poeziji i neki drugi gradovi i dalmatinska ostrva. U 15. veku poeziju su stvarali *Držić* (1463-1507), stariji *Menčetić* sa nadimkom *Vlahović* (1475-1524), i *Vetranić* sa nadimkom *Čavčić* (1482-1580). U 16. i 17. veku pročuli su se i u Dalmaciji više od drugih: *Hektorović* (1532), *Čubranović, Bunić-Babulinović* (1550), *Ranjina, Zlatarić* (1597), *Gundulić* (1620), *Ivanišević* (1642), *Palmotić* (1657) i drugi. Početkom 18. veka zasjala je još jednom na poetskom horizontu ilirskog neba svetla zvezda u liku *Đorđića* (1724) pesnika koji se utrkrivao – iako na drugom polju – sa Gundulićem. U duhu narodnih pesama stvarao je *Kačić* (1729) preko mere uspešno, čeličeći duše hrabrih Ilira svim poetskim čarima ka junaštvu protiv njihovih nenasitih ubica i ugnjetača. Polje književnosti, suženo u ovom veku na jugu, počinje da se širi na sever i istok: u Slavoniji su, naime, pisali pesme solidni pesnici *Kanižlić* (1759) i *Vid Došen* (1768). Na prevodu Biblije za katoličke Ilire radio je *Kasije* već od početka 16. veka, posle od 1750. do 1770. g. Rosi i oko 1880. *Burgadeli*, ali ovi prevodi nisu štampani. U ovom pogledu je bio srećniji *Katančić* čije tumačenje sa latinskim tekstom je ugledalo svetlo u Budimu 1831. g. Nastupom *Gaja* sa družinom na pozornicu književnosti i osnivanjem književnog centra u Zagrebu (1826-1842) počinje novo doba ilirske književnosti o kome će budućnost doneti sud. Dosad najpotpuniju gramatiku napisao je *Brlić* (1833, 1842), rečnik *Stuli* (1806). Preostaje nam da napomenemo da je kod katoličkih Bosanaca odavna sve do kraja prošlog veka bila omiljena vrsta ćirilice, koja se nazivala bukvica, na kojoj su od 1571. sve do 1716. godine zaslugom svešte-

nika franjevaca štampane verske knjige u Mlecima, Rimu i Trnovu. – Domovina glagoljske književnosti, čiji je početak još zavijen velom tame, treba tražiti u Hrvatskom Primorju, od reke Raše u Istri do Zrmanje u Dalmaciji, odakle se tek posle 1248. godine, širila dalje. Rekli smo već u 11. glavi da je jezik u liturgijskim knjigama glagoljaša bio prvobitno crkveni ili ćirilovski sa primesom narečja ilirskog, i to primorskog dijalekta, a ta se primesa sve više širila i jačala. Glagoljica kao pismo unutar granica Hrvatskog Primorja nikad nije sasvim prihvaćena, iako se sa štampanjem glagoljskih knjiga počelo veoma rano, i to sa misalom u Rimu ili u Mlecima 1483. g. a sem toga tu su se pisali glagoljicom službeni spisi i povelje, inače sastavljane na narodnom jeziku. Među ove sada veoma retke spomenike svetovne glagoljske književnosti spadaju zakoni slobodnog grada Vinodola (1280), u rukopisu, kao i povelje i pisma raznih gradova i hrvatskih velmoža od 14. do početka 18. veka od kojih su neki, štampani na raznim mestima, ostale raštrkani po raznim arhivama i bibliotekama.

§. 15. *Hrvatsko narečje*

TERITORIJA. Granična linija počinje na severu u županiji Salad na ušću Krke u Muru i ide na zapad Murom sve do granice Štajerske; odatle se spušta na jug granicom županije Salad i Štajerske i to sve do iznad Preseka gde se odbija na zapad i ulazi u Štajersku obuhvativši nekoliko sela, te se vraća u Hrvatsku kod Križevaca; odatle se spušta na jugozapad i zapad predelima Varaždinske i Zagrebačke županije, blizu štajerskih granica, preko Vinice, Višnjice, Cvetlina, Vinogora, Poljane, Sela, Klanjeca, Kraljeveca, Rozga ka Savi kod Prudnice, a preko Save dalje međom Zagrebačke županije, najpre sa Krajinom, zatim sa vojnim srezom Žumberačkim sve do sela Poklek iza Breganice; odatle ulazi jugozapadna, južna i istočna granica hrvatskog narečja u granice već opisanog srpskog narečja, sve do Čokanja iza Drave u Šomodskoj županiji; pa se vraća istočnom obalom Drave raznim vijugama i krivinama na sever i severozapad preko Giga, Behena, M. Komarnog i V. Kanjiže sve do ušća Krke u Muru. Van ovako ograničenih oblasti Hrvati žive u dosta brojnim i velikim naseljima (preko 120 sela) u Zapadnoj Ugarskoj, u županijama Mošonjskoj, Đerskoj, Šopronskoj i Železnoj, počev iznad Litave kod Dunaja pod Bratislavom do reke Lobnice u županiji Železna koja se uliva u Rabu kod Monoštora. Ovi Hrvati, koji potiču navodno od primorskih Hrvata i koji se dele na dve grane, severnu ili takozvane Vlahe i Poljance, od Kisega do Litave i Bratislave, i južne od Kisega do Lobnice i Rabe razlikuju se dijalektom u izvesnoj meri od autohtonih Hrvata u Varaždinskoj i Zagrebačkoj županiji, približavajući se Srbima. Postoje još Hrvati u Moravskoj, kao i u Austriji, na

granici moravsko-ugarskoj (Mannersdorf, Au, Hof itd.), koji su, osim Drnoholčana, prihvatili češki jezik. U ovom obimu hrvatskim narečjem obuhvaćene su cela Varaždinska i Križevačka županija, dve trećine Zagrebačke, znatni južni delovi Saladske i Šomođske županije i manji delovi županija Križevci i Sveti Juraj. Narodno ime *Hrvata* prelazi daleko međe koje smo odredili hrvatskom narečju; jer i stanovnici poluostrva Istra, počev od reke Raše, celog Primorja i njegovih ostrva (Čakavci) sve do reke Cetine (Boduli), odnosno sve do same Neretve, a odatle na istok u turskoj Hrvatskoj zovu se do danas, kao u vreme Konstantina Porfirogenita, *Hrvati*, ali ove smo na osnovu karakteristike narečja uvrstili među Srbe, ne osporavajući njihovo ime. Od posebnih imena javljaju se *Bezjaci* i *Puhovci*, centralni ili autohtoni Hrvati u Zagrebačkoj županiji i okolini, od kojih ćemo navesti onaj prvi, sada već veoma stari nadimak *Kekavci* (od reči *kaj* umesto srpskog *što* kao što je već rečeno), *Majdaci*, stanovnici planinske samoborske doline, a nećemo se zadržavati na lokalnim imenima tipa *Zagorci, Međumurci, Podravci, Poljanci*. Broj Hrvata 1842. godine iznosio je 801.000, od čega 316.000 u Zagrebačkoj županiji, 284.000 u Varaždinskoj i Križevačkoj, 56.000 u Križevačkom i Svetojurajskom puku i 145.000 u Saladskoj, Šamođskoj, Železnoj i Đerskoj županiji. Svi su rimokatolici.

KARAKTERISTIKE. 1) *e* umesto *ě*: svet, telo, vera, deva. 2) epentetsko *e* a) u slogovima i rečima sa slogovnim *r*: deržati, serdce, perst, smert, terpljivo; b) svugde drugde gde je u crkvenom ь, a u srpskom *a*: den, konec, harbet; izuzev sloga i reči sa slogovnim *l* gde je *u* kao u srpskom: pun, vuna. 3) Ponekad *u* umesto *o*: kuliko (koliko), tuliko (toliko). 4) *v* umesto *u* na početku reči: vbog (ubog), vre, m. vže (uže), vmiram, vmivalište, včiniti, vgasiti; ponekad umesto ove izmene protetsko *v*. 5) *h* jače nego češko, umesto *ch*: hvala, hitro, duh, suhoča. 6) *l* na kraju slogova i reči bez izmene: jalša, dal, spal, skakal, vučil (učio), mozol (žulj), vugel. 7) *dž* mesto *dj*, bug. *žd*: dogodžaj (događaj), zbudžen (probuđen), tverdžen, medža, predža. 8) *č* mesto *ć*, bugarskog *št*: noč, ostroča, suhoča, opčina, znajuč, nasledjuč. 9) Izostavljanje *v* ispred *la*: las (vlas), last (vlast), ladati, Ladislav (Vladislav). 10) protetsko *v* pred inicijalnim *u*: vud (ud), vučen, vuho, vusta, vuzda, vumreti. 11) Zamenica *kaj* umesto češkog *čto* (primorskog *ča*, srpskog *što*). 12) instr. sing. na *-um*: ribum, dušum, pticum, svetum, dobrum, menum, tobum... 13) Dat., lok. i instr. se razlikuju: D. obrazom, gospodarom, popevkam, nočam, telom, vremenam; L. obrazih, gospodarih, popevkah, nočih, telih, vremenih; I. obrazmi, gospodarmi, popevkami, nočmi, telmi, vremenmi.

DIJALEKTI. Iako je teritorija hrvatskog narečja mala, ništa manje nema pokrajinskih načina govora. Vredan pažnje je zagorski dijalekat kojim govore

stanovnici uz reku Krapinu, od mesta Krapine do Stubice i od Bele do Berdovca na Savi, odnosno Zagorci. U njemu se čuje *a*, odnosno srednji glas između *a* i *o* umesto čistoga *a*: åli, naplåtiti; *ä* umesto *e*: näbä, jä, zämlä, našägo, svätägo; *ö* umesto *o*: bög, čudö, göspön, jedinöga; *ou* umesto *u*, ćir. *ꙋ*: soud, zoub, mouž, rouka, gouba; tvrdo *l*: platiti, glava itd. Govor Hrvata u zapadnoj Ugarskoj naliči na dijalekat u Hrvatskom primorju i u Dalmaciji, kao da stoji u sredini između njega i izvornog hrvatskog. Za nj je karakteristično: ča umesto kaj, zač m. zakaj; *a* m. *e*: otac; *uo*: buog, buoži; izostavlja se *e*: krstjenik, zvrhu, srdce, prvo; *h* umesto *ch*: hoditi, greh; *dj* m. *dž*: rođen; izostavljanje *v*: sa, saki m. vsa, vsaki; va m. vu itd.

KNJIŽEVNOST. Početak hrvatske književnosti u tim okvirima, koje smo ovde odredili za hrvatsko narečje, dakle izostavljajući Primorce i ostrvljane, ne prevazilazi 16. vek. Bilo je to vreme kada je učenje nemačkih reformatora duboko prodrlo – iako za kratko vreme – u Kranjsku i Hrvatsku i neki sveštenici su pokušali da napišu knjige za narod prostim jezikom. Od njih je *Bučić* izdao katehizis i druge verske knjige (verujemo i Novi zavet) u Nedelištu (1564-1574), kasnije uništene i sada nepoznate. *Pergošić* je preveo ugarske pravne spise (1574) a *Vramec* je sastavio opšte letopise (1578). U 16. veku preveo je plemić *Zrinjski* (pogubljen 1671), praunuk sigetskog heroja Nikole Zrinjskog, junačku pesmu *Sirena* (1660) koju je na mađarskom napisao njegov brat Nikola. *Habdelić* (1670), *Belostenec* (1675) i *Vitezović* (1684-1713) sastavili su rečnike od kojih su prva dva izdata, a treći je ostao u rukopisu: poslednji pisac se ogledao i u istoriji i poeziji, svakojako se trudeći, iako uzalud, da Hrvate zainteresuje za duhovni život. U drugoj polovini 18. veka broj hrvatskih pisaca počeo je postepeno rasti s tim da je početkom 19. veka taj rast ubrzaniji. Na njihovom čelu, kada je reč o obimu i prostonarodnom stilu, stoji *Mikloušič* (umro 1833), ka višem pesništvu su stremili *Koritić* (1826), koji je prepevao psalme i Virgilija, i *Krizmanić* koji je u prozi tumačio Miltona, što je sve ostalo neštampano. Iz Svetog pisma štampan je samo *Psaltir* (1816) i delovi Jevanđelja i epistole (1651); cela *Biblija* dosada nije izdana, iako su se već mnogi zalagali za njen prevod. Od vremena kada su istaknuti hrvatski pisci, inspirisani *Gajem* (1826-1842), prihvatili ilirsko narečje kao književni jezik, na hrvatskom narečju izlaze samo spisi za običan narod, i to retko. Najnovija gramatika toga narečja je od *Kristijanovića* (1837); stariji rečnici su od *Habdelića* (1670), *Belosteneca* (1740) i *Jambrešića* (1732); noviji rečnik ne postoji, kao ni zbirka narodnih pesama. Za upoznavanje ugarsko-hrvatskog dijalekta mogu da posluže knjižice izdate od *Laba*, posebno „Veliki katekismuš" (u Budimu, oko 1820) i „Kratka šumma katekizmuša" (u Bud. 1814).

§. 16. *Korutansko narečje*

TERITORIJA. Linija koja omeđuje ovo narečje polazi od gradića Monoštora kod ušća Lobnice u Rabu u Železnoj županiji u zapadnoj Ugarskoj i nastavlja na zapad rekom Lobnicom sve do granice Ugarske sa Štajerskom: odatle se spušta na jug pomenutom međom sve do sela Černci na istoimenoj rečici gde ulazi u Štajersku; odatle smera na zapad preko Gorice do grada Radgonja na Muri, prelazi ovu reku, pruža se radgonjskim putem pod Murek na Muri, zatim planinom koja se zove Plač iznad sela Svičani, Sv. Jurij, Sv. Križ, Sv. Jernej, S. Sobota i Bernica, gde ulazi u Koruśku i nastavlja na zapad iznad sela Sv. Janeci na Ojsteru, kroz Kozji Vrh, gradić Grbinj, sela Ubri, Otmanji, Gospa Sveta, Picov, Možburk, Deholci, Sv. Juraj, Kožidalm, peko gradića Beljak, sela Podrto, Čačemi i Borovlje; odatle se okreće na jug iza Brda sve do Lepalivsi na Bele; pa se spušta dolinom Bele sve go granice Italije i dalje ide granicom Koruške i Italije do planine zvane Kanin; odatle prelazi u Mletačku do mesta Videmske u oblasti zvanoj Furlanija, obilazi Rezjansku dolinu u kojoj se nalaze slovenačka sela Bela (S. Gorgio), s Lipovcem i Ravencem, Njiva, Osejan i Stolbica, pa se vraća na jugoistok putem od Vencone preko Terčeta (Taracento) i Starog Mesta skoro do same Gradiške prešavši na tom putu kod sela Brazani (Brazzany) reku Idriju i ušavši opet u Ilirsku Kraljevinu, odatle dolazi kroz južne nizije planina, među Dobrdom i Tržičem, ka Trśćanskom zalivu i solanama u Sv. Janezu iza Dujma; te ide jugoistočno morskom obalom sve do solana u Piranu; odatle ulazi na jugu i severoistoku u granice srpskog narečja na liniji od pomenutih solana sve do sela Poklek iza Breganice, i dalje na istoku do već predstavljene granice hrvatskog narečja, po liniji od Pokleka do ušća Krke u Muru; odatle se penje na sever oko Donje Lendave, pored ugarskog Dobrnaka, Čestruga itd., sve do Monoštra kod ušća Lobnice u Rabu gde je njen početak i kraj. U ovako određen okvir spadaju sledeće oblasti: deo Štajerske (celjski kraj i manje od tri četvrtine mariborskog kraja) koji Slovenci zovu Mala Štajerska, Koruška (nešto više od četvrtine), takoreći cela Kranjska izuzev južnih predela novomestskog okruga, zemlje Ilirskog primorja (Gorica, Gradiška, Trst), deo Istre, uzani pojasevi Zagrebačke i Varaždinske županije, te deo Železne i Saladske županije (delimično granice dosežu na istoku do gradića Donja Lendava, na jugu do Mure, na zapadu do granice Štajerske, na severu do Lobnice; tu ima 160 sela, sa 18 katoličkih i 4 protestantske parohije). Van navedenih granica govori se korutansko-slovenačkim narečjem u nekoliko malih sela u Štajerskoj i Koruškoj a verovatno i u Istri; a unutar ovog područja nalaze se brojna naselja Italijana u Furlaniji i na Ilirskom Primorju, naročito oko Gradiške, Gorice i Trsta, te vlada u tim krajevima i gradovima talijanski; u Koruškoj na Bele i u okolini ima šest nemačkih gradova i sela (Malberget, Trbiž, Kokowa,

Label, Lužnica itd.); u Kranju ceo Hočevarski srez sa 8 parohija i 7 bratstava i u njima 21.000 stanovnika (selo Sorica na reci Sori, nekada nemačko, se navodno poslovenilo); ne računajući posebno ovamo germanizirane gradove Celovec, Ljubljanu, Velkovce i druge, što je već poznata stvar. Korutansko narečje dodiruje se na istoku sa hrvatskim na liniji od ušća Krke u Muru u Saladskoj županiji sve do Pokleka u Žumberku; na jugu sa srpskim duž linije od Pokleka do solana u Piranu; na zapadu sa italijanskim jezikom duž linije od solana Sv. Janeza do Lepalivsi na Beloj; na severu najpre sa nemačkim jezikom duž linije od Lepalivsi do granice Ugarske sa Štajerskom, zatim sa hrvatskim narečjem po reci Lobnica sve do njenog ušća u Rabu kod Monoštora; na kraju, na istoku sa mađarskim jezikom duž linije od Monoštora do ušća Krke u Muru. Postoji tu mnogo posebnih imena: sem opštih, narodnih i geografskih, kao što su *Slovenci* u Ugarskoj, Štajerskoj i Koruškoj, *Štajerci* u Štajerskoj, *Korušci* ili *Korutanci (Goratanci)* u Koruškoj (Goratan = Korutan) i *Kranjci* u Kranjskoj; javljaju se još u Štajerskoj *Pogorci, Pogorjanci* u planinama Pogorje južno od Drave; *Goričani* u Gorici, tj. u planinama slovenske Gorice, južno od Mure, *Polanci* dvojaki, murski u ravnicama od Radgone do Lotmerka, i podravski na ptujskoj ravnici kod Drave, *Haložani* u Halozima, tj. u predelima donje Drave, *Pesničari* na reci Pesnici, *Šavničari* na Šavnici; u Kranju *Gorenjci* u Gorenjskoj, tj. u Gornjoj Kranjskoj (u Ljubljanskom srezu), *Dolenjci* u Dolenjskoj, tj. u donjoj Kranjskoj (u novomeskom srezu), *Notrajci* na obroncima planine Kras, *Pivčani* na reci Pivci, *Vipavci* na reci Vipavi u okolini istoimenog grada; u Koruškoj *Žilavci* na reci Žili, u Italiji *Rezjani* i *Slavonti*, prvi na reci Rezji, drugi u planinama ispod prvih u Furlaniji itd. Svih Slovenaca koji govore ovo narečje bilo je 1842. godine oko 1.151.000, i to u Štajerskoj 378.000, u Koruškoj 84.000, u Kranjskoj 398.000 u ilirskom Primorju (Gorici, Trstu itd.) 247.000, u Furlaniji 220.000, u Ugarskoj 52.000. U mnogo većem broju su katolici, tj. 1.138.000, izuzev oko 13.000 protestanata u zapadnoj Ugarskoj.

KARAKTERISTIKE. Poluglasnik *è*, koji po izgovoru stoji između *e* i *i*, umesto ćiriličkog ь i ъ: lèv za ljv; mèč za mjč, herbèt, tenèk, tèrg, tèrn, mèrtev; u uobičajenom pravopisu se, međutim, to piše i *i*, ponekad *a*, a ponekad se sve to izostavlja: lovc (lovac), lonc (lonac). 2) *é* mesto *ě*, a ponekad i čistog *e* zvuči kao vezano *iè*, *jè*, a ponekad kao *èj* približavajući se glasu *i*: vèra, srèda, smèh, sètva, vèčno, lèto. 3) *o* mesto *ǫ*, srp. i hrv. *u*: golob, sosed, mož, soditi, delajo, grizejo. 4) *ô*, u sredini između *o* i *a*: gospôda, kôsec, kôtel, lôvc, vôda, rôsa. 5) često *v* mesto *u*, kao u hrvatskom, iako ne svugde: vbog (ubog), vboj (ubistvo), vmor. 6) *ch* tako jako kao u češkom, iako se piše samo *h*: hlad, hlapec, hleb, hromota, duh, vuho (čitaj chlad itd.). 7) *v* sa prethodnim glasom stapa se u *au, eu, in* itd. umesto tvrdog *l* koje zatvara slog, često uz

promenu prethodnog glasa: kováv, dáv (dao), délov (delao), skákov (skakao), vesév (veseo), pepév (pepeo), gniv, piv (pio), dóv (dole), sóv (so); umesto *èl* je samo *u*: nagu (umesto nagel), pèrjatu (prijatelj), kôzu (kozel), a u sredini reči *ov* umesto lъ: dovg (dug), povn (pun), vovk (vuk), boucha (buva), sovnce (sunce); u svim ovim slučajevima piše se *l*, ni u kom slučaju *v*. 8) *j* mesto *dj*, ćir. *žd*: preja, saje (znači čađ, u češkom saze), meja (međa), sojen (suđen), slajen (slađen). 9) *č* umesto *t, ć* ćir. *št*, kao u hrvatskom: peč, sveča, tisuč, mačoha (maćeha), svečen, delajoč (delujući, radeći), vučeć (učeći). 10 *Per* umesto *pri*: per konjih, perhaja (prilazi), perbiti, pergnati, permorje, perprava. 11) Dat. lok. i inst. pl. različit: rakom, rakih, raki; kovačem, kovačih, kovači; ribam, ribah, ribami; klopem, klopih, klopmi; letam, letah, leti; semenam, semenih, semeni. 12) Dual u potpunosti kao u crkvenom narečju i u lužičkom narečju.

DIJALEKTI. Ovo narečje, kao govor gorštaka, uz to književno neujedinjen, razdeljen je na veliki broj dijalekata i još više govora. Poznavaoci domaćeg govora za takve priznaju pet grupa: a) *Gornjokranjske* u kojima postoji trojako *l*: meko, tvrdo i srednje; *č* ili *ć* umesto *k* ispred *e* i *i*; *č* mesto *čr* u rečima če m. čres, češna (trešnja), čeva (creva) itd.; *h* m. *g*: hovorim, hora; *d* na kraju sloga kao grčko θ (th), mestimično jako *s*: ras (red), medves (medved); *ch* mesto *d* ispred *k*: rechko (retko), hlachko (glatko); i umesto *g* na kraju reči: snech (sneg), roch (rog). b) *Donjokranjski* u kojima ima samo dvojako *l*, srednje i meko; *ej* mesto *é*: srejda, mejsto, *je* mesto *ę*: mjeso, svjety; *u* mesto *o*: nebu. c) *Unutarkranjski* u kojima postoji jedno srednje *l*, a epentetski poluglasnici *i* i *u* se potpuno izgovaraju: bolezin (nemoć), dlug. d) Takozvani *Korutanski* u kojima je *ue* mesto *o*: gospued, bueg, skuez; prvobitno *ě*: beseda, potreba, zvezda; *a* umesto *e*: v nabesih, tabej i tabe (tebe); *h* mesto *g*: hora, hovorim. e) *Štajerski* u kojima se izgovara *ü* umesto *u*: krüh, küpil, kücharka; ovo *ü* je delimično i u Donjoj Kranjskoj, u tzv. Krajini. Ovima kao poseban govor treba dodati i f) *ugarski* u zapadnoj Ugarskoj, koji predstavlja nastavak štajerskog, te g) *razjenski* i *slavonski* u Italiji, oštro izdvojenu vrstu korutanskog dijalekta.

KNJIŽEVNOST. Veoma stari i dragoceni spomenici ovog narečja sačuvali su se u latinskom rukopisu, nekad frižinskom, sada minhenskom, koji je pisan između 957-994. godine i koji je sličan rukopisu frižinskog biskupa Abrahama; to su tri lista verske sadržine, izdata u Petrogradu (Pamjatniki slow. slowesnosti, 1827) i u Beču (Glagolita Clozianus, 1836). Posle sledi pauza od nekoliko vekova, sve do polovine 16. veka, kada je u Štajersku, Korušku i Kranjsku prodrlo učenje nemačkih reformatora; učeni sveštenici *Trubar* (1550-1586), *Juričič* (1562), *Krell* (1567), *Dalmatin* (1576-1589), rektor

plemića iz Ungnada, odštampano mnogo različitih liturgijskih knjiga u Ljubljani, Tibingenu, Urahu, Vitenbergu, Regensburgu, Nirnbergu i drugde, između ostalog i cela Biblija (Vitenb. 1584). *Bohorič* je sastavio prvu korutansko-slovenačku gramatiku (1584). Posle zabrane protestantizma u ovim zemljama početkom 17. veka po nalogu cara Ferdinanda II, pre svega angažovanjem i delom biskupa *Kröna*, izdavali su katolički sveštenici knjige potrebne za versko i moralno obrazovanje na domaćem narečju, i to ređe u 17. veku, a češće od druge polovine 18. veka do danas. Krajem pomenutog veka prevedena je i izdata, uz zajednički rad nekoliko agilnih sveštenika, i cela Biblija (u Ljubljani 1791). Radilo se posebno vredno i na gramatici i na rečniku. U ovaj period spadaju i prvi uspešni pokušaji *Pohlina* (1780), *Deva*, *Linharta* i *Vodnika* (1780-1819) u poeziji na što se nadovezuju u novije vreme ne manje uspešni plodovi *Jarnika* (1814), *Prešerna* (1830), *Kastelice*, *Župana* i drugih. U grupi obrazovnih spisa ističu se radovi biskupa *Ravnikara* (1813. i dalje) kako čistotom tako i uspešnošću stila. Dobru gramatiku po sistemu Dobrovskog izdao je *Matelka* (1830), a za štajerski dijalekat *Dainko* (1824), za korutanski *Jarnik* po *Gutskamu* (1839); rečnici su izašli od *Jarnika* (1832) i *Murka* (1832); zbirka narodnih pesama od *Vraza* (1839) i *Korytka* (1839). Osobine štajersko-slovenačkog govora u zapadnoj Ugarskoj mogu biti proučavane na prevodu Novog zaveta od *Küzmiče* (1771, 1818), iz Kancionála od *Barle* (1823) i drugih verskih knjiga, kao i na osnovu gramatike mađarskog jezika od *Košiča* (1833) pisane na ovom govoru.

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ

105

. ПРИМІЕТБА.

Ни ѣедан народ (премда говори ѣедним ѣезиком) не говори свуд ѣеднако, него у сваком готово предѣелу налазисе, гди мања гди већа, разлика у говору. Ова иста по предѣелу разлика има и у Сербском ѣезику, и по њоѣ се може раздѣелити Сербски ѣезик на 3. предѣелна нарѣечиѣа, коѣа ѣесу:

1ио ХЕРЦЕГОВАЧКО, коѣему принадлеже сви Сербљи. коѣи живе по Херцеговини, по Босни (како Греческога, тако и Мухамеданскога вѣероисповѣедања), по Церноѣ гори, по Далмациѣи, по Хорватскоѣ, и по Сербиѣи озго до Мачве, до Вальева, и до Карановца.

2го СРЕМСКО, коѣему принадлеже Сербљи, коѣи живе по Срему, по Бачкоѣ, по Банату, и по Сербиѣи око Саве и око Дунава, као и. и. по нахиѣи (окружѣу) Шабачкоѣ, до пола Вальевске, по своѣ Београдскоѣ, по Смедеревскоѣ, Крагуѣевачкоѣ, по Ресави, по своѣ нахиѣи Пожареначкоѣ, по Церноѣ ријеци, и по Крајини Неготинскоѣ до Тимока.

3ће СЛАВОНСКО, коѣему принадлеже Сербљи Римокатолическог вѣероисповѣедања, коѣи живе по Славониѣи, по Хорватскоѣ, и по Далмациѣи.

106 Наѣвећа разлика из медьу ови предѣела ѣест у изговарању писмена *ѣ:* сви су Сербљи примѣетили (као да им ѣе нетко ишао редом те казивао) да ѣе писме *ѣ* сложено из *ї* и *е;* зато су га ХЕРЦЕГОВЦИ и у говору раздѣелили у неким ријечма, и изговараѣу га као *ие,* и. и. свиет, риеч, диек, сниег, свиећа, стиена, риека, биеда, диен, циел, цвиет, диете, смиешно, риедко, сливац, пиемац, гниездо, и пр. А у неким ријечма узели су опет *ї,* за умегшателни знак, као *ъ,* и. и. дьевоѣка, дьед, овдье, гдье (или дье), льето, льекар, льепота, дьеца, и пр. А у неким опет ријечма изговараѣу га цѣело, као слившено *ѣе,* и. и. вѣера, вѣстар, сѣера, мѣера, сѣ[illegible], тѣме, пѣеспа (или пѣесма) мѣесто, невѣеста и пр.

А СРЕМЦИ су са свим *ѣ* изоставили, и из писмена *ѣ* само *е* изговараїу, н. п. вера, мера, девоїка, цвет, свет, лец, и пр. Тако су опет СЛАВОНЦИ изоставили *е*, и само *ѣ* изговараїу, као *и*, н. п. вира, дите, лино, и пр.

А у осталом (што се тиче склањања имена, мїестоимениїа, и спрезања глагола и пр.) код простога народа, нигди неїма разлике ни учему: осим мало у гласоударењу: будући да Херцеговци све речи изговараїу берже и остриїе, него Сремци, а Славонци опет разтежу више. А што їедни зову дїевоїку цуром, а други ложицу кашиком, то їе мала разлика у говору.

— LXIX —

ALPHABETI SERBORUM

cum

viciniorum popularium et aliis cultioris Europae alphabetis παραλληλισμός,

Serb. graec.	Serb. lat.	Hungar.	Croat.	Carniol.	Bohem.	Polon.	German.	Ital.	Gall.	Angl.
А а	a	á	a	a	a	a	a	a	a	—
Б б	b	b	b	b	b	b	b	b	b	b
В в	v	v	v	v	w	w	w	v	v	v
Г г	g	g	g	g	g̊	g	g	g: gara	g: gant	g: gold
Д д	d	d	d	d	d	d	d	d	d	d
Ђ ђ	dj, gj	gy	dy, gy	—	d'	—	—	—	—	—
Е е	e	e	e	e	e	e	e	e	e	e: bet
Ж ж	x	zs	s	sh	ž	ż	—	—	j	s:osier
З з	z	z	z	s	ž	z	ſ: leſen	s: rosa	z	z:razor
И и	i	i	i	i	i	i	i	i	i	ee, y
Ј ј	j	j	j	j	g	i: ia	i	j	i: mien	y: yes
К к	k	k	k	k	k̆	k	k̆	c: caro	c: car	k
Л л	l	l	l	l	ł	l?: wilk	ł	l	l	l
Љ љ	lj	ly	ly	lj	—	l: li	—	gl: gli	il: ail	—
М м	m	m	m	m	m	m	m	m	m	m
Н н	n	n	n	n	n	n	n	n	n	n
Њ њ	nj	ny	ny	nj	ñ	ń	—	gn	gn	—
О о	o	o	o	o	o	o	o	o	o	o: note
П п	p	p	p	p	p	p	p	p	p	p
Р р	r	r	r	r	r	r	r	r	r	r
С с	s	sz	sz	ſ	ſ, š	s	ß	s: sono	s: son	s: so
Т т	t	t	t	t	t	t	t	t	t	t
Ћ ћ	ch	ty	—	—	ť	—	—	—	—	—
У у	u	u	u	u	u	u	u	u	ou	oo
Ц ц	c	cz	cz	z	c	c	ž	z: zio	—	—
Ч ч	cs	cs, ts	ch	zh	č	cz	tſch (?)	c: ciò	—	ch:child
Џ џ	—	—	—	—	—	—	—	ge	—	
Ш ш	sc	sh	ss, sh	ſh	š	sz	ſch	sc:esce	ch:cher	sh
Ъ ъ *)	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Ф ф **)	f	f	f	f	f	f	f	f	f	f
Х х **)	h?	h	h	h	ch	ch	ch	—	—	—

*) Nil sonat (nisi forte vocalem mutam), sed r literae, quae Serbis, sicut Bohemis, vel sola absque ulla vocali, syllabam facit, apponitur, ne eadem r litera ad praecedentem aut sequentem syllabam trahatur, e.g. умрло, заръкати, lege u-mr-o, za-r-kati.

**) Sonos ф et х vix invenias in vocibus genuine Serbicis; sed utramque literam ob voces peregre adscitas ex alphabeto Cyrilliano retinuimus.

ALPHABETI SERBICI

c u m

VICINIORUM POPULARIUM ET ALIIS CULTIORIS EUROPAE ALPHABETIS PARALLELISMUS.

Serbic.	Croat.	Bohem.	Polon.	Hungar.	German.	Ital.	Gall.	Angl.
А а *a*	a	a	a	á	a	a	a	—
Б б *б*	b	b	b	b	b	b	b	b
В в *в*	v	w	w	v	m	v	v	v
Г г *г*	g	ğ	g	g	g	g: gara	g: gant	g: gold
Д д *д*	d	d	d	d	b	d	d	d
Ђ ђ *ђ*	dj [đ]	d'	—	gy	—	—	—	—
Е е *е*	e	e	e	e	e	e	e	e: bet
Ж ж *ж*	ž	ž	ź	zs	—	—	j	s: osier
З з *з*	z	z	z	z	ſ: leſen	s: rosa	z	z: razor
И и *и*	i	i	i	í	i	i	i	ee, y
Ј ј *ј*	j	j	j	j	j	j	i: mien	y: yes
К к *к*	k	k	k	k	k	c: caro	c: car	k
Л л *л*	l	l	—	l	l	l	l	l
Љ љ *љ*	lj [ļ]	- —	l: li	ly	—	gl: gli	il: ail	—
М м *м*	m	m	m	m	m	m	m	m
Н н *н*	n	n	n	n	n	n	n	n
Њ њ *њ*	nj [ń]	ň	ń	ny	—	gn	gn	—
О о *о*	o	o	o	o	o	o	o	o: note
П п *п*	p	p	p	p	p	p	p	p
Р р *р*	r	r	r	r	r	r	r	r
С с *с*	s	s	s	sz	ſſ	s: sono	s: son	s: so
Т т *т*	t	t	t	t	t	t	t	t
Ћ ћ *ћ*	ć	t'	—	ty	—	—	—	—
У у *у*	u	u	u	u	u	u	ou	oo
Ф ф *ф*	f	f	f	f	f	f	f	f
Х х *х*	h	ch	ch	h	ch	—	—	—
Ц ц *ц*	c	c	c	cz	z	z: zio	—	—
Ч ч *ч*	č	č	cz	cs	tſch	c: ciò	—	ch: child
Џ џ *џ*	dž [ǵ]	—	—	—	—	ge	—	j
Ш ш *ш*	š	š	sz	s	ſch	sc: esce	ch: cher	sh
Ъ ъ ъ*)	—	—	—	—	—	—	—	—

*) Nil sonat, sed *r* literae, quae Serbis, sicut Bohemis, vel sola absque ulla vocali, syllabam facit, apponitur, ne eadem *r* litera ad praecedentem aut sequentem syllabam trahatur, e. g. умръо lege u-mr-o. [Pro *ръ* in hac editione (III.) substituitur *р̈*.]

ПИСМА ПЛАТОНУ АТАНАЦКОВИЋУ

(...) И само писање слова ѣ у онијем ријечима, у којима га народ *ни҃гдје* не изговара (н. п. *лѣкъ, лѣ҃ъ, сѣ҃ѧ҃ти, смѣ҃ѧ҃ти* се, *Бѣо҃гра҃дъ* итд.), ја бих рекао да иде у *кварење* језика: кад би за Српска уста било лакше и за Српско ухо љепше *љек* него *лијек* или *лек*, и *Бјео҃гра҃д* него *Бијо҃гра҃д* или *Beo҃гра҃д*, заиста би то народ тако задржао, а не би мијењао. Доиста је чудно и смијешно, да ми *благо҃гласије* у туђим језицима хвалимо, а у своме га језику кварамо и грдимо.[1]

1 У овакијем догађајима гријеше и наша браћа Римскога закона пишући *једно* самогласно слово ě на онакијем мјестима, гдје су по народноме говору *два* слога, н. п. rěč (место riječ или riеč), lěk (м. lijek или lick), cvět (м. cvijet или cviet), bělo (м. bijelo или bielo) и т. д. Ја сам се још прије њеколико година о овоме разговарао у Карловцу са Г. Ант. Вакановићем, и он је одмах признао, да ја имам право. И прије сам ја говорио, да не мрзим ни на једно нарјечије нашег језика, само мислим да их не треба мијешати и пишући ријечи ни по какоме градити још њекако ново, којега у народу нема никако. А кад бисмо се договарали, које би нарјечје било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао, *ово* јужно: оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво готово до Будима, а од југа у Србији готово до Биограда (у Буковику слушао сам 1839 године гдје људи и оданде и из оближњијех села говоре: *дијеѣе, бијело, лијеѣо* и т. д.); осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једном другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења словима не могу разликовати, као н. п. *сједим* (ich sitze) и *сиједим* (ich verde grau), *заѣијевати* (anfangen zu singen) и *заѣијевати* (wehklagen), тако *оѣѣијевати* и *оѣѣијевати*, *поѣијевати* и *поѣијевати* и т. д.; 3) оно је најближе и Славенскоме нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у Дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом Римскога закона, која с радошћу нама руке пружају; ми сви ваља да се трудимо, дотле да дотјерамо, да нам језик у књигама буде тако једнак, да се свака књига може од слова до слова прештампати од Латинскијех слова Славенскима а од Славенскијех Латинскима, пак ћемо онда (и *само* онда) бити један народ и имати једну књижевност, као н. п. Нијемци закона Римскога и Луторанскога (а кад нам се по времену придруже и она по роду и језику браћа наша закона Турскога - по Босни и по Херцеговини - онда ћемо бити као Нијемци закона Римскога, Луторанскога и Калвинскога, па од свију свачијој вјери част и поштење, а од

свакога своме владаоцу покорност и вјерност). Когод опази и каку сметњу, нека слободно каже, пак ћемо се сви старати да је с пута уклонимо: тако се и ја ево усуђујем казати, да они немају право што пишу *а* пред *р* на онијем мјестима, гдје се не изговара, н. п. *варсша, шарви, шарсш, бардо, гарло* и т. д. За што да се пише слово, које се не изговара? А осим тога многе се ријечи различне и у изговору и у значењу не могу у писању разликовати, н. п. *шарнушши* и *шрнушши, шаркашши* и *шркашши, сарма* и *срма, баркa* и *брка* и т. д. Гдекоји сад над такво *а* (које се не изговара) мећу знак (*а̀*), да би читатељи знали, *да га не шреба изговарашши*, но то је још смјешније: није ли боље и паметније не писати га, неголи га писати па читатеље учити да га не треба изговарати? А прости читатељи, који, по правди и по разуму, мисле, да се свако написано слово у читању мора изговарати, опет га изговарају: тако може бити да је од села *Грчин* (у Бродској регементи) постао *Гарчин* (?). Гдјекоји се у томе правдају говорећи, да слог на ријечи не може бити без самогласнога слова; али ето у нас може, па не само у нас, него и у Чеха, а и у књигама оне западне браће наше, која су писала глаголитскијем словима, може се наћи примјера од тога. Још већма немају право они, који у поменутијем догађајима пишу *е* мјесто *а* (такођер говорећи, да га не треба изговарати): јер кад би се које од ова два слова изговарало, то би у нашему јужном нарјечију јамачно било *а*; а осим тога и они многе у изговору и значењу различне ријечи морају једнако писати, па читатељи нека *шоґађају* како их ваља читати, н. п. *дернушши* и *дрнушши, керче* и *крче, Церница* (варош у Херцеговини) и *Црница* (нахија у Црној гори) и т. д. Овде сад морамо напоменути још једно. Данашњи је Илирски или Загребачки правопис бољи него сви дојакошњи и остали садашњи правописи јужнијех Славена Римскога закона, али још није онаки, какав би требало да је: они би ваљало према Латинскијем словима да сачине осам новијих слова (мјесто *ђ, ж, љ, њ, ћ, ч, ш, ц*), а č, ć, ž, š и е да изоставе, па би тако они имали најсавршенији правопис на свијету, и по правди би могли казати да је њихов правопис бољи и од Славенскога. Кад би се ово поправило, то Гајеву славу не би умалило, него би је још умножило.

СРБИ СВИ И СВУДА

Ово је писано још 1836 године да се штампа пред *Црном Гором и Боком Которском*, као што ће се видјети на много мјеста, па кад се до сад онако не наштампа, ево га сад само овако.

Заиста се зна да Срби сад живе у данашњој Србији (између Дрине и Тимока, и између Дунава и Старе Планине) у Метохији (од Косова преко Старе планине, гдје је Душанова столица Призрен, Српска патриаршија Пећ, и манастир Дечани), у Босни, у Херцеговини, у Зети, у Црној гори, у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном подунављу од више Осијека до Сентандреје, у Славонији, у Хрватској (и Турској и Аустријској крајини), у Далмацији, и у свему Адријатичком приморју готово од Трста до Бојане. За то у почетку рекох *заиста* се зна, јер се управо још не зна докле Срба има у Арнаутској и у Маћедонији. Ја сам се на Цетињу (у Црној гори) разговарао с двојицом људи из Дибре, који су ми казивали да онамо има много „Српскијех" села, по којима се говори Српски онако као и они што су говорили, т. ј. између Српскога и Бугарскога, али опет ближе Српскоме него правоме Бугарскоме.[1]

У поменутијем овдје мјестима биће најмање око пет милиона душа народа, који говоре једнијем језиком, али се по закону (религији) дијеле на троје: може се од прилике узети да их око три милиона има закона Грчкога, и то: један милион у цијелој Србији (с Метохијом), један милион у Аустријскијем државама (у Банату, у Бачкој, у Сријему, у десном подунављу, у Славонији, Хрватској, Далмацији и Боци), а један милион у Босни, Херцеговини, Зети и Црној гори; од остала два милиона може бити да би се могло узети да су двије трећине закона Турскога (у Босни, Херцеговини, Зети и т. д.), а једна трећина Римскога (у Аустријским државама и у Босни, Херцеговини и нахији Барској). Само прва три милиона зову се *Срби* или *Србљи*, а остали овога имена не ће да приме, него они закона Турскога мисле

1 Од како сам почео купити наше народности, једнако сам жељео да обиђем ове југоисточне крајеве народа нашега, и Босну и Херцеговину, али се до данас никако не даде, и по свој прилици ћу ову жељу однијети са собом на они свијет.

да су *прави Турци*, и тако се зову, премда ни од стотине један не зна Турски; а они закона Римскога *сами себе* или зову по мјестима у којима живе, н. п. Славонци, Босанци (или Бошњаци), Далматинци, Дубровчани и т.д., или, као што особито чине књижевници, старинскијем али Бог зна чијим именом, *Илири* или *Илирци*; они пак први зову их у у Бачкој *Буњевцима*, у Сријему, у Славонији и у Хрватској *Шокцима*, а око Дубровника и по Боци *Лаћинима. Буњевци* може бити да се зову од Херцеговачке ријеке *Буне*, од које су се, као што се приповиједа, негда амо доселили; а *Шокци* може бити да су прозвани подсмијеха ради (од Талијанске ријечи scioccо?), али данас и они сами реку н. п. „ја сам Шокац", „ја сам Шокица", као и Буњевац, Буњевка. Какогод што они закона Грчкога ове закона Римскога зову Буњевцима и Шокцима, тако исто и ови закона Римскога и они закона Турскога њих зову *Власима*, а осим тога још они закона Римскога у Далмацији око Спљета и Сиња и *Ркаћима* или *Хркаћима*). А у пријатељскоме разговору они закона Грчкога зову ове закона Римскога *Кришћанима*, а ови њих *Хришћанима*. Кад човјек помисли, н. п. да Мађара има и Римскога и Калвинскога закона, па се сви зову Мађари; или да Нијемаца има и Римскога и Лутеранскога и Калвинскога закона, па се опет сви зову Нијемци; мора се чудити како се барем ови Срби закона Римскога не ће *Срби* да зову. Арнаути су у овој ствари за нас још ближи и приличнији примјер него и Мађари и Нијемци: њих (Арнаута) има и Римскога (а може бити гдјешто и Грчкога) закона, па се сви зову Арнаути, и да речемо да се између себе мало мрзе, али према другијем народима живе као и браћа, као да су сви једнога закона, и један би од њих Турскога закона убио десет правијех Турака за једног Арнаутина макар кога Хришћанскога закона, као што би и Арнаутин Римскога закона убио десет Талијанаца за једног Арнаутина Турскога закона.[2]

2 Године 1813 скриве нешто у Србији на Каравлашкој граници два човјека, па утеку у Каравлашку и отиду у Краљево. Обојица ови били су Срби, али родом један из Ужичке нахије, а други чак од Пећи, и овај је знао Арнаутски, као и Српски. Српска власт пише у Краљево кајмакану да се ови људи похватају и пошаљу у Србију. Кајмакан пошаље пандуре, те их нађу и похватају, али кад их поведу к двору кајмаканову ударе поред неколико Турака Арнаута, који су ондје били бешлије (Турски војници који су по уговорима између Руса и Турака сједили у Влашкој те пазили да Турци у Влашкој не би каково зло учинили), онда онај Србин од Пећи повиче Арнаутски да га не даду, на то Арнаути скоче и отму га од пандура говорећи да он није Србин, него Арнаутин, њихов брат, и да нема посла у Србији кад сам не ће да иде, а ако је онамо коме крив или дужан, нека дође ондје да га тражи.

Ја ћу огледати еда ли би се могли наћи узроци, за што је код нас мимо остале народе (а особито мимо Арнауте) могла у овоме догађају постати овака мрзост, да народ и на своје име омрзне.

Дубровчани, а може бити и друге гдјекоје приморске Српске општине које су се саме управљале, још од старине бојале су се српскијех краљева из Херцеговине, да их не би покорили и слободу им одузели; за то су им често и данак плаћали, а и обрану против њих у другијех владалаца тражили. Ко се кога боји, он на њега мрзи. У народу се нашему још мисли да се сви ратови воде само око закона; али у историји има доста примјера да су у овакијем догађајима државе једнога народа и закона бивале највећи непријатељи између себе (н. п. Спарта и Атина). Кад се цркве раздијеле и постане главна брига и посао ко ће с киме остати, Срби се нађу у сриједи између Рима и Цариграда. Главни дио народа, који је ближе или наручније Цариграду, остане с Грцима, а приморци се прилијепе Римљанима. Готово се друкчије није ни могло чинити него овако; а још кад узмемо да су приморци не само на јачу и силнију браћу своју преко брда мрзили, него и да су, као приморци и сусједи Талијански, могли имати узрока и поносити се од ње (особито Дубровчани), и да онда људи, оставивши наскоро свој стари закон, у Хришћанскоме још овако нијесу били утврђени као данас, може се рећи да су они ово вријеме једва дочекали да се од њих са свијем одвоје, и тако да би то што је могуће више учинили, не само мало по мало приме и Латинска слова, него и само народно име оставе њима. Код онијех Турскога закона још је лакше наћи узрок. Арнаутски је народ и према Српскоме мали, а као брдски народ могао је свагда бити у већој слободи и једнакости између себе, а уз то још не имајући свога писма ни књига на свом језику, ни Хришћански се закон никад међу њима није био укорије-нио; тако је ласно могло бити да њихови потурченици остану без и какве разлике од остале браће своје, и да сви више гледају на свој језик и на обичаје, него на закон, за који и данашњи дан слабо мари и један од њих. У Босни је морало бити све друкчије. Срби су с помоћу књига, попова и калуђера, црквава и манастира били и онда много побожнији од Арнаута, а по свој прилици имали су и више господе која се доста разликовала од простога народа. Из историје знамо и видимо да су се у Босни изнајприје истурчила највише господа, а од које су гдекоји и до данас стара презимена своја сачували, као н. п. *Кулини, Видићи, Љубовићи, Бранковићи, Тодоровићи, Филиповићи* и т. д. Кад су се господа прије разликовала од свога простога народа, с којим су у једну цркву ишла, и из једне се чаше причешћивала, шта је природније него да се сад, примивши и закон не само са свијем

друкчији од њиховога, него и на другоме *језику* и с другијем *писмом*, постарају још већма разликовати се. Тако они дојакошње своје име *Срби*, које је са законом Хришћанскијем и с прећашњим животом њиховијем врло скопчано било, не само одбаце, него им жао будне и *раја* њихова да се њиме дичи, и назову је *Власима*. Као што су ови потурченици прије у Хришћанскоме закону били побожни, тако исто постану и у Турскоме, и данас може бити да у цијеломе закону Мухамедову нема побожнијих људи од Бошњака: то показује и данашња њихова непокорност Султан-Махмуту и мрзост нањ и на његове нове уредбе и премјене.

Овако ја, од прилике, мислим да су Римски и Турски Срби изгубили своје народно име. Али било то како му драго, сад је мрзост ова попустила. Сви паметни људи и од Грчкијех и од Римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или са свијем искоренили или барем умалили што се више може, само је онима Римскога закона још тешко *Србима* назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако не ће да су *Срби*, они немају никаквога народног имена.[3] Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никаквога народа. Да реку да су *Славени*, то су и Руси и Пољаци и Чеси и сви остали Славенски народи. Да реку да су *Хрвати*, ја бих рекао да ово име припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Порфирогенитовијех Хрвата и којих се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него и једном Славенском нарјечју;[4] а по том *данашњијем* Хрватима у Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала *Хрватском* послије Мухачког боја, који је био 1526 (а донде се звала *Горња Славонија*) и којијех је језик ко пријелаз уз Крањскога у Српски; али не знам како би се тим именом могла назвати она браћа наша закона Римскога који живе н. п. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонији, или у Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби.[5] Ако би ко рекао да се и од њих гдјекоји могу назвати Хрвати по томе што на онијем мјестима гдје је у Славенском

3 Да није ове разлике било у имену, него да су се Срби звали и они римскога закона, онда би наш народ у царству Аустријскоме био много јачи, јер би имао својијех барона, грофова и кнезова, а овако како је који примио Римски закон, не имајући никаквог народног имена, одмах је гледао да се што прије помијеша међу Нијемце или међу Мађаре; али би за закон наш била то велика штета, јер би онда лакше било наше људе обраћати у Римски закон.

4 Гледај на крају овога чланка на страни 16 под бројем 1.

5 Гледај на крају овога чланка на страни 24 под бројем 2.

језику ѣ говоре *и*, н. п. *дѣте, вира, сѣме* и т. д.; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброћани и остали који ни те разлике немају? А осим тога, кад би ова разлика у говору могла бити довољан узрок да се они који говоре *дѣте, вира, сѣме* не могу звати *Срби*, како би се онда *Чакавци* (који говоре *дѣте, вира, сѣме*) и *Кекавци* (који говоре *дете, вера, семе*) и мало прије поменути *Штокавци* (који говоре *дијете, вјера, сјеме*) сви заједно могли звати *Хрвати*? Да реку да су *Илири* или *Илирци*, то је мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историчари доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само за то називали што живе у земљи која се негда звала Илирик, по чему би се и сви остали народи који у старом Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли. Ја не знам како је у Аустријске канцеларије прије сто и неколико година ушло ово име Illyrier, illyrisch, али се види да оно показује само *Србе закона Грчкога који живе у Мађарској*. Особити спомен и похвалу овдје заслужују Мађари: они зову *Рац* (од Rascianus од Рашке из *Расије*) свакога онога који српским језиком говори, а ако дознаду да је такови Римскога закона, и ако би хтјели то да покажу, онда веле да је *паїшшїа Рац*.

Од онијех пак Турскога закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на *Турскоме језику*, и они ће одмах дознати и признати да нијесу Турци него Срби.

Ко после овога не разумије, могао би рећи да је и име *Срби* од данашње *Србије*, као н. п. Славонац од Славоније, Херцеговац од Херцеговине, Црногорац од Црне горе и т. д.; али који штогод од славенске историје управо познаје онај мора знати да су Срби с тијем именом у наше земље дошли, и земља се од њих тако прозвала. Гдје је данашње Србије јужни крај (Косово и Метохија) ондје је старе била *сриједа*, а крајеви су јој допирали од Дунава до Архипелага, и од Адријатичког мора до у Маћедонију. И ја мислим да је ово име *Србија* постало у новија времена, пошто је Српско царство пропало; јер не знам би ли се гдје могло наћи да се који од нашијех краљева или царева звао краљ или цар од *Србије*, него *Србљем*. Добровски и Шафарик доказали су да су се *Срби* негда звали сви славенски народи, и да је име *Срби* старије него и *Славени* или *Словени*.

Срби су по стању политичкоме још различнији него по закону. У Црној гори сачували су своју слободу до данашњега дана, као што ћемо послије видјети; у царству Аустријскоме једни су граничари и војници без престанка, те чувају границу од царства Турскога; једни уживају са свијем права Мађарска, а једни се (као у Далмацији)

управљају по начину Аустријскоме. У царству Турскоме живе опет на различите начине: у двије трећине данашње Србије (од Дрине до Тимока, и од Дунава до близу Новога Пазара) у наше вријеме отели су се помоћу Руса од Турака, те између себе сами суде и управљају, а Султану плаћају осјеком (око педесет хиљада дуката на годину); у осталој Србији, у Босни, Херцеговини и Зети, сви су раја Турска, само што они око Црне горе живе мало слободније него други, као што ће се послије видјети, а они у Босни горе него и гдје, јер их највише немају ни кућа својијех, већ живе по Турскијем кућама као закупници.

Ово сам ја све напоменуо највише за то, да би и мени и читатељима лакше било кад се стане говорити о Црној гори; тога ради опет ћу се повратити да речем још неколико ријечи о закону с друге стране.

Српска је црква још од старине била под патријаром Цариградскијем. У првој половини XIV вијека Српски цар Стефан силни (Душан) постави свога митрополита *патријаром Српскијем*. Грци се на то врло расрде, али послије дуге срдње и (по обичају ондашњега времена) анатема признаду Српскога патријара, којега столица остане у Пећи, а влада над Грчком црквом у свему стараме *Илирику*. Кад Турци обладају Српскијем царством и народом, патријара и они оставе у пређашњој власти, тако да се и под њима звао и потписивао: „Божіею милостію православный архіепископ Пекскій и всѣмъ Сръбліемъ и Бльгаром, Поморію, Далматіи, Босни, швоньполъ Дѵнаіа и цѣлаго Ілирика Патріархъ," и све је ове земље обилазио и по њима владике и митрополите постављао, а њега (као што се приповиједа) постављали су митрополити, који су у патријаршији као синод састављали. Године 1690 патријар Чарнојевић, Арсеније III., на позивање ћесара Леополда I. побуни народ српски против Турака и преведе у Мађарску 37.000 фамилија; а године 1737 патријар Арсеније IV. на позивање ћесара Карла VI. подигне опет народ да бјежи под Аустријску владу, али Турци некако опазе зарана, и Бог зна колико хиљада народа погубе, а он с малином једва утече. Турци се по правди на то врло расрде, а Грци у Цариграду то једва дочекају и године 1765 закупе Српску патријаршију (што сведочи Раић у књ. XI, гл. XIV, & 17, за 40 кеса карагроша.)[6] У том је мјесто Арсенија IV за патријара у Пећи био постављен *Василије Бркић* који кад чује да је његова патријаршија закупљена, и да је њему одређено негдје заточеније, он побјегне у Црну гору, а оданде 15 октомбрија 1779 године са Рускијем

6 Ако *карагрош* овдје значи Турски грош, онда ово износи 20,000 форинти у сребру; ако ли Шпањолски талијер, онда двапут толико.

језику ѣ говоре *и*, н. п. *дѣте, вира, сѣме* и т. д.; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброћани и остали који ни те разлике немају? А осим тога, кад би ова разлика у говору могла бити довољан узрок да се они који говоре *дѣте, вира, сѣме* не могу звати *Срби*, како би се онда *Чакавци* (који говоре *дѣте, вира, сѣме*) и *Кекавци* (који говоре *дете, вера, семе*) и мало прије поменути *Штокавци* (који говоре *дијете, вјера, сјеме*) сви заједно могли звати *Хрвати*? Да реку да су *Илири* или *Илирци*, то је мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историчари доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само за то називали што живе у земљи која се негда звала Илирик, по чему би се и сви остали народи који у старом Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли. Ја не знам како је у Аустријске канцеларије прије сто и неколико година ушло ово име Illyrier, illyrisch, али се види да оно показује само *Србе закона Грчкога који живе у Мађарској*. Особити спомен и похвалу овдје заслужују Мађари: они зову *Рац* (од Rascianus од Рашке из *Расије*) свакога онога који српским језиком говори, а ако дознаду да је такови Римскога закона, и ако би хтјели то да покажу, онда веле да је *папишта Рац*.

Од онијех пак Турскога закона не може се још ни искати да мисле што о овоме сродству; али како се међу њима школе подигну, макар и на *Турскоме језику*, и они ће одмах дознати и признати да нијесу Турци него Срби.

Ко после овога не разумије, могао би рећи да је и име *Срби* од данашње *Србије*, као н. п. Славонац од Славоније, Херцеговац од Херцеговине, Црногорац од Црне горе и т. д.; али који штогод од славенске историје управо познаје онај мора знати да су Срби с тијем именом у наше земље дошли, и земља се од њих тако прозвала. Гдје је данашње Србије јужни крај (Косово и Метохија) ондје је старе била *Србија*, а крајеви су јој допирали од Дунава до Архипелага, и од Адријатичког мора до у Маћедонију. И ја мислим да је ово име *Србија* постало у новија времена, пошто је Српско царство пропало; јер не знам би ли се гдје могло наћи да се који од нашијех краљева или царева звао краљ или цар од *Србије*, него *Србљем*. Добровски и Шафарик доказали су да су се *Срби* негда звали сви славенски народи, и да је име *Срби* старије него и *Славени* или *Словени*.

Срби су по стању политичкоме још различнији него по закону. У Црној гори сачували су своју слободу до данашњега дана, као што ћемо послије видјети; у царству Аустријскоме једни су граничари и војници без престанка, те чувају границу од царства Турскога; једни уживају са свијем права Мађарска, а једни се (као у Далмацији)

управљају по начину Аустријскоме. У царству Турскоме живе опет на различите начине: у двије трећине данашње Србије (од Дрине до Тимока, и од Дунава до близу Новога Пазара) у наше вријеме отели су се помоћу Руса од Турака, те између себе сами суде и управљају, а Султану плаћају осјеком (око педесет хиљада дуката на годину); у осталој Србији, у Босни, Херцеговини и Зети, сви су раја Турска, само што они око Црне горе живе мало слободније него други, као што ће се послије видјети, а они у Босни горе него и гдје, јер их највише немају ни кућа својијех, већ живе по Турскијем кућама као закупници.

Ово сам ја све напоменуо највише за то, да би и мени и читатељима лакше било кад се стане говорити о Црној гори; тога ради опет ћу се повратити да речем још неколико ријечи о закону с друге стране.

Српска је црква још од старине била под патријаром Цариградскијем. У првој половини XIV вијека Српски цар Стефан силни (Душан) постави свога митрополита *патријаром Српскијем*. Грци се на то врло расрде, али послије дуге срдње и (по обичају ондашњега времена) анатема признаду Српскога патријара, којега столица остане у Пећи, а влада над Грчком црквом у свему староме *Илирику*. Кад Турци обладају Српскијем царством и народом, патријара и они оставе у пређашњој власти, тако да се и под њима звао и потписивао: „Божіею милостію православный архіепископ Пекскій и всѣмъ Сръбліемъ и Бльгаром, Поморію, Далматіи, Босни, швоньполъ Двніа и цѣлаго Илирика Патріархъ," и све је ове земље обилазио и по њима владике и митрополите постављао, а њега (као што се приповиједа) постављали су митрополити, који су у патријаршији као синод састављали. Године 1690 патријар Чарнојевић, Арсеније III., на позивање ћесара Леополда I. побуни народ српски против Турака и преведе у Мађарску 37.000 фамилија; а године 1737 патријар Арсеније IV. на позивање ћесара Карла VI. подигне опет народ да бјежи под Аустријску владу, али Турци некако опазе зарана, и Бог зна колико хиљада народа погубе, а он с малином једва утече. Турци се по правди на то врло расрде, а Грци у Цариграду то једва дочекају и године 1765 закупе Српску патријаршију (што сведочи Раић у књ. XI, гл. XIV, & 17, за 40 кеса карагроша.)[6] У том је мјесто Арсенија IV за патријара у Пећи био постављен *Василије Бркић* који кад чује да је његова патријаршија закупљена, и да је њему одређено негдје заточеније, он побјегне у Црну гору, а одande 15 октомбрија 1779 године са Рускијем

6 Ако *карагрош* овдје значи Турски грош, онда ово износи 20,000 форинти у сребру; ако ли Шпањолски талијер, онда двапут толико.

кнезом Ј. В. Долгорукијем навезе се у Грбљу на море и отиде пут Русије.[7] И тако Срби изгубе и ово свештеничко господарство, које је после царске круне најважније било; и од тога времена стану се из Цариграда слати владике и митрополити по свој Турској Европи.

Језгра овога народа су све сами *сељаци* и *тежаци*.

Од онијех закона Турскога врло мало има сељака, него су највише варошани, међу којима има и тежака. Иза овијех у њих иду занатлије и трговци, по том аге и спахије, па онда бегови; тако међу њима има „*виша класа*" народа, али једно за то што се њихова виша класа од простоте не разликује никаквом науком или особитијем знањем, него само богаством и госпоством, а друго што њихов и најпростији сељак и тежак, само ако има откуда, може носити хаљине и оружје, јахати коња, начинити себи кућу и живљети као и највећи ага или бег, и с помоћу јунаштва и разума, особито рјечитости, постати највећи господин, за то њихова виша класа готово нигдје није са свијем одвојена од простоте.

У Дубровнику за времена републике прва господа која су управљала земљом и народом, била су *власшела*; не само што су се они и правима и госпоством врло разликовали од свега њима подручнога народа, него су и међу варошанима били *пучани* (као ње Пићуи) који су се разликовали од мањијех варошана и од сељака тежака. Налик на Дубровачку властелу било је у стара времена господе наше закона Римскога и у Котору, и у другијем гдјекојијем приморскијем градовима; али је мало по мало све то ишчиљело још прије него у Дубровнику, и сад су мјесто њих само царски чиновници и гдјекоји поталијањеник.

И данашњи Хрвати (у вармеђи Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој) имају своју господу, која се од народа простога, а и од варошана који нису племићи, врло разликује.

Али у онијех који су Грчкога закона, и који се управо Срби зову, језгра је само сељак и тежак.

У Црној гори нити има града ни вароши, и за то се не може ни мислити да има какијех другијех људи осим сељака и тежака. Међу првијем старјешинама, н. п. сердарима, војводама, кнезовима, којима старјешинства ова остају од оца сину, као и међу осталијем главарима и кућићима много их више има који не знаду читати него који знаду, и ни један се од њих ни одијелом ни живљењем нити и какијем особитијем правом не разликује од осталијех Црногораца, а њихова браћа и синови чувају овце као што се пјева и приповиједа да их је

7 Вриједно би било дознати да ли је дошао до Русије или је умрьо гдје у путу, и гдје му је гроб.

чувао Тројанскога краља син Парис и Душанов нећак Милош Воиновић. И сами свештеници њихови не разликују се од осталога народа никаком другом науком нити знањем (као ни одијелом ни живљењем) осим што знаду којекако читати и што записати. Западни сусједи Црногорски по селима су као и Црногорци, а и варошани њихови слабо се чим другим од њих разликују осим одијела, кућа и бољега и љепшега живљања, и од њих се ни мало не поносе. Овако су од прилике Срби и у Далмацији.

У Херцеговини и у Босни од прилике је тако као и у Црној гори. Оно мало варошана и грађана сједе међу Турцима, друкчије се од народа носе и живе, и с њима се не мијешају ни у какијем народним пословима; за то се међу народ готово и не броје.

У Србији је до нашега времена било као што рекох да је у Босни и у Херцеговини. Сад се тек вароши почињу насељавати и варошани као народ умножавати; али су сељаци једно за то што су они највише данашњу слободу земљи придобили, а друго што их је највише и што највише плаћају и у сваком догађају највише учинити могу, у земљи најпретежнији.

Само у царству Аустријскоме, особито у Мађарској, Срби имају вишу класу или своју господу, која се разликује не само од сељака и од тежака него и између себе. Највећа су им господа владике, које су се до сад по законима Мађарскима слабо бојале и цара. Послије владика су спахије и племићи, који су по законима Мађарскима од осталога народа далеко, што но се у нас рекне, као небо од земље. Међу грађанима и варошанима имају „*пургери*" (Bürger) који се не само од сељака и тежака него и од осталијех грађана и варошана разликују као што су се разликовали Дубровачки пучани. Између племића су и овијех грађана доктори, адвокати, свештеници, учитељи и сеоскијех општина писари (натароши).

Виша класа у народу ваљало би свој језик љепше и чистије да говори, да је од народа ученија, мудрија, ућудниja, складнија и родољубивија (јер она племенита и чиста и права љубав к народу, по којој човек воли народ и његову корист и славу него себе и свој живот, и од које су Грци и Римљани оставили примјере, не рађа се с човјеком, него се добива кроз науку и одгојење); али у наше је више класе све то све наопако. Истина да су многи од господе наше учили и знаду неке науке којијех народ прости не зна; али су то они понајвише учили као каке занате, који су многима разуму и срцу учинили више штете него користи; у осталоме они су се поред Нијемаца и Мађара понијели и као потуђили од свога народа и од његовијех обичаја; поред туђијех језика на којима науке слушају, којима послове службене раде и у

друштвима се разговарају, заборавили су Српски и мислити, и њихов народни језик, којега силу и сладост и богатсво они већ и не познају, чини им се прост и сиромашан, за то су га искварили и једнако га кваре. Што су пак они који великијех школа и наука нијесу учили, с господом заједно пали у оваке гријехе против народа својега, узрок ће бити да су се повели по господи, и разум свој као давши господи под закуп више гледају *ко* што ради и говори него *шта* и *како* ради и говори.

Нашијем официрима по граници лакше се може опростити што су за народ свој слабо марили, јер су они царске слуге, који су данас овдје а сјутра Бог зна гдје, а уз то још опажали су да им каштo смета што су Срби; за то су гдјекоји вичући на своју подручну браћу гледали да се удворе Нијемцима, те је тога ради бивало да су људи наши у мјесту своме вољели официра макар ког другог народа него Србина.

Ја не велим да су сви од наше господе и варошана оваки, него признајем да их има и онакијех који мисле као што треба, али тако мало да се према онима другима слабо смију и показати. Ово се слободно може рећи: Што је који богатији и од народа своме по богатству различнији, онај је и у осталоме од народа даље: тако су од свију овијех мајстори и трговци (особито мањи) најближи к народу и највише маре за њега и за његову корист и славу. За чудо је што и они од господе наше који су народ љубили и жељели му добро чинити, понајвише нису знали *како* ће, него су радили против своје жеље и намјерења! Ја мислим да овоме није други узрок него што им наука није прицијепљена на здрави народни разум, него су овај науком забунили и оставили га, а праве науке нијесу присвојили. За то се умотворинама народа нашега сва учена Европа чуди и диви, и њих ради наш народ слави и хвали, а умотворине су нашијех ученијех људи понајвише такове да им се свак ко их позна мора смијати и жалити народ што према себи нема ученијех људи. Па још поред свега овога *виша класа* мисли и говори да је она према Европскијем народима управо као што треба, а народ прости да је заостао и да не ваља и да га је она Бог зна каком мудрошћу надвисила! Тако н. п. Лукијан Мушицки у *„Гласу народољубца"* године 1819 каже:

„Свћетъ хвали вышшу классу нашег' рода,
Ал' на просту баца срамъ"

На ово сам ја још онда писао:[8] „Ово је по нашој мисли управо *наопако* речено (и истинито). *Проста класа* народа нашега (т.ј. она класа која у данашње вријеме народ саставља) не уступа ни у једноме

од 5 или 6 себи оближњијех народа ни у *разуму* ни у *пошћењу*, нити и у каквој другој добродјетељи; а *вышша класса* онакова је као што се отхрањује и у каквом стању живи. Ако простој не чини срамоте, части сувише не чини нигдје."

Да је народ наш барем од педесет година амо у напредак имао према себи људи за управу у данашњем времену, он би већ давно био сам свој, и тај му је недостатак и данас највећа сметња и несрећа, која је за нас с тијем већа што је у уређеној и готовој кући лакше управљати него је изнова начинити и уредити.

1

По свједочанству Грчкога цара и списатеља К. Порфирогенита (који је умръо 959 године у 54 години својега живота) *Хрвати* су се у наше крајеве доселили од некуда иза Карпатскијех гора у првој половини седмога вијека (кад и Срби у Маћедонију и Илирик). Дошавши амо они су се раздијелили на двоје, па се једни намјестили у данашњој Хрватској граници и у Турској Хрватској и Далмацији, а други остали у Панонији између Дунава и Саве. Границе овијех првијех (Далматинскијех) Хрвата назначују се: поред мора к југу ријека Цетина, к Херцеговини Имоски, а к Босни Лијевно, ријека Врбас и град Јајце, а столице њиховијех владалаца биле су Биоград код Задра и Бихаћ више Трогира; за Панонске пак зна се да им је столица била у Сиску, али границе области њихове теже је назначити него онијех првијех.

У Далмацији на сухој земљи (осим самога приморја и острва), гдје је било срце Хрвата, данас нема никакога народа који би се по језику разликовао од Срба, али на острвима и у приморскијем мјестима, из којих су се људи слабо мијешали с онима са сухе земље (као н. п. у Трогиру и Омишу), говори се језиком мало друкчијим од Српскога, и ја мислим да су ови приморци и острвљани остаци или потомци старијех Хрвата. Ја ћу се овдје потрудити у кратко да назначим главне *садашње* разлике њиховога језика од Српскога.

8 У рецензији о „Гласу народолюпца", која још није штампана, него сам је њему послао у рукопису и писао сам му, ако мисли он да има право, ја ћу рецензију на своју срамоту и свој одговор штампати, ако ли мисли да ја имам право и да би се он осрамотио, не ћу је штампати, али он ваља да отпјева, т.ј. да порјече оно. На то ми је он отписао да ће отпјевати, већ рецензије да не штампам. Др. Ђорђије Мушицки, синовац Лукијана Мушицкога, казивао ми је да му је стриц говорио да ће стихове оне по мојој рецензији поправити и да је нешто поправљао, али колико их је и како поправио ја управо не знам, јер нијесам имао кад поредити их с онима што су послије штампани.

1) Мјесто *што* или *шта* они говоре *ча*, према Словачкоме *чо* (по чему их наши онуда зову *Чакавцима*), а по варошима *ца* (према чешкоме *цо*).

2) На крају ријечи изговарају *л* мјесто *о*, н. п. *котал, рекал, молил* и т. д.

3) Мјесто *ђ* и *љ* говоре *ј*, н. п. *преја, меја, постеја, земја, скупје* и т. д.

4) На много мјеста гдје је у нас *ћ* (од *ш*) они говоре *шј*, н. п. *брашја, прушје* и т. д. По томе се и у Босни може чути *брашја*, као што има и у првој књизи народнијех пјесама у пјесми 510, а по свој прилици овамо иде и оно што сам ја у Хрватској слушао од нашијех људи *нешјак* мјесто *нећак*, а по некијем мјестима *шја* мјесто *ћа*.

5) гдјегод ми *щ изговарамо шт*, они говоре *шћ*, н. п. *пришћ, огњишће, шћаш*, и т. д. (али *пошшен*, гдје је *ш* постало од *ч*, и они тако говоре).

6) Свуда изговарају *х* управо као Нијемци *ch*.

7) У род. мн. кажу н. п. *градов, жен*; а у сказ. *градових, женах* и. т. д., откуда се по свој прилици и у Сријему говори: по *кућа*, по *ливада*, по *сели*, на *коли* и т. д.

8) Које се ријечи мушкога рода у Славенскоме језику свршују на ь, у онијех он и у род. мн. имају на крају *их*, н. п. *голубих, прсшених, пуших* и т. д. Може бити да је и у нас отуда: *црви, мрави*, и – у Сријему и у Бачкој – *пушш*.

9) Као што у нас глаголи *могу* и *хоћу*, а и *вељу* и *вићу*, имају на крају мјесто *ем* и *им*, тако се и у њих у свим глаголима говори и једно и друго (као и у нас *вељу* и *велим, вићу* и *видим*), али опет више на *у*.

10) Накл. неопр. код свију глагола говоре без *и* на крају, н. п. *писаш, молиш, вућ* и т. д.

11) Код глагола који се у нас у сад. вр. свршују на *ем* и *им*, у трећем лицу мн. бр. (тога истог времена) имају на крају *ду*, н. п. *пишеду, говориду, хоћеду, молиду* и т. д. И ово је по свој прилици искварено у новија времена, као што су и наши гдјекоји од њих или примили или искварили.

12) Мјесто *који* говоре и *ки*, мјесто *које ке*, мјесто *моја ма* и т. д.

13) На крају слога место *м* свагда изговарају *н* (као што је казано за Паштровиће у предговору к Српскијем пословицама (1836. на страни XXXI) н. п. видил *сан* га сто путих.

14) Мјесто *језик* они говоре *јазик* (од чега је по свој прилици и око Ријеке постало *заик*); тако говоре и *јаш, пријаш, ујаш, јамаш, јамање, јамашва*, које би ријечи по јужноме Славенскоме нарјечију

морале имати *е* мјесто *а*, као што се даље к југу и говори *јемаштй* (брати, н. п. виноград), *јемање* и *јемашйва*.

15) Мјесто *гроб* говоре *греб*, мјесто *растем рестем*, мјесто *врабац, вребац*. Све три ове ријечи ја сам овако слушао и у Дубровнику. Може бити да је по њиховоме говору и *ластовица* мјесто *ласшавица* које се говори не само у свему приморју (и код Штокаваца), него и у самој Црној гори.

16) Гдје је год у Славенскоме језику ѣ, они говоре *и* (као и Русини а гдјешто Чеси и Словаци) н. п. *вира, дите, дид, нисам* и т. д. По овоме сад можемо знати како је дошло те се и у нас гдјешто (по сјевероземаднім крајевима) говори: *нисам* (мјесто *нијесам*, или *несам*), *гдц, овди, онди, гњиздо* (мјесто *гнијездо* или *гнездо*), *прид* кућом, *прико* Дунава, *ники* људи и т. д.

17) Осим овијех разлика имају они много и ријечи којијех ми немамо: такова је ријеч и *крух*, која је и у нас позната; тако је и *криж*; отуда и ми кажемо *кришка* и *крижаши*; ја мислим да је њихова ријеч и *жудим, пожудим* и *пожуда*, од чега сам ја и у Тршићу слушао: *жудан* и гладан.

Свак може видјети да су ове разлике, кад се говори о два различна језика и народа, врло малене; а још кад се узме да их је највише могло и морало постати у нашијем крајевима (пошто су се Срби и Хрвати амо доселили) за хиљаду и двјеста година; тако врло ласно може бити да су Срби и Хрвати, кад су се само доселили, били један народ под два различита имена, као н. п., сад гдјекоји што говоре и пишу: Срби и Бошњаци, или: Срби и Црногорци, или: Срби и Далматинци, или Serbi и Hrvati и т. д.

Да би се још лакше видјети могло да језик овијех Хрвата није ближи никакоме другом Славенском од Српскога, додаћу овдје што из књиге њиховога списатеља Ивана Иванишевића, која се зове *Кипта цвитја разликова* (Kitta cvitya razlikova), и која је штампана у Млецима 1642.

а) „*Госп. Петру Дујму*". (Као посвета).

Она жељa[9] којом (вирни и становити пријатељу мој) вазда гораше, и гориш за плодити у крипости, понука тебе већекрат да ме

9 По данашњему чакавачком говору ваљало би да је *жеја*, а ја управо не знам или су њихови списатељи овако писали по Дубровчанима, или су онда и Чакавци сви овако говорили, па послије *љ* на *j* промијенили. Тако ваља мислити и за *плодити* м. *плодиш* итд.

упиташ: како сам се научи[10] пети[11] Спомињем се да сам теби одговори: љубећи; јере умити пети крипост је, а крипост свака од љубави исходи; и како говоре мудраци стари друго крипост није у животу овому, него ли љубити ча се има љубити. Бог се има љубити, дакле љубити Бога крипост је; искрњи се има љубити, дакле љубити искрњега крипост је; непријатељ се има љубити, дакле љубити непријатеља крипост је; добро свако има се љубити, дакле љубити добро крипост је. Меу осталими добри уминје алити мудрост добро је велико, дакле љубити мудрост крипост је; а тко љуби мудрост труди се свакојако за достигнути ју, каконо ствар коју ишће, коју жели, коју љуби, и коју за то ишће, за то жели јере љуби; јер оно ча се не љуби нити жели, нити се ишће; и тако не губећи[12] се упушћа ча се љубећи дотиче. Не знам јели ови мој одговор био задовољан разбору твојему, за то желећи згодити теби даријем крипости твојој и прикажујем цвит овај који мише[13] науком како се научи пети. Прими га весело за зламен и свидочанство виковито моје с тобом становите љубави, држећи га прид очима без престанка, за доћи (љубећи наук) на крипост од петја, по путу од бдинја, труда и зноја, у којој желим да учиниш они плод како си учини у закони с поштењем великим не само твојим, да и мојим и све твоје куће поштене и града истога. Бог с тобом.

Иван Иванишевић"

б) *Плач госпоје Каше жене госп. Николе Вусића у смрш сина свога Јачинша"*

„Може л' бити да зелени
И млад јавор цватућ вене?
Може бити, обој мени!
Јер усахну сада у мене,
И сад ми се искорени,
Несрићници обој мени!

10 *Научи* мјесто *научил*, и послије *одговори* мјесто *одговорил* и т. д. ја не знам дали се је кад говорило и дали се и сад говори. Иванишевић има у овакијем догађајима и *о* мјесто *л*, у чему се он по свој прилици повео по Српскоме, особито по Дубровачкијем књигама; а има и *л*, као н. п. у једној строфи *сшворио* и *хшил*.

11 *Пеши* мјесто *пишти* и послије *пеше* и *пише* (и на другоме месту *пешник* м. *пишник*) јамачно ће бити по Дубровачкијем књигама.

12 *Губећи* да није штампарска погрјешка мјесто *gliubechi*.

13 *Мише* да није штампарска погрјешка мјесто *мирише?*

Смрти отровна и немила,
Ради гриха на свит дана,
Ча[14] с' ми синка уморила
Прем у исток лиших дана?
И зач ми га искорени?
Несрићници обој мени!

Њега небо, земја и море,
Сва господа, људи и виле,
Њега поља, њега горе
Љубиле су и грлиле,
А ти ми га искорени,
Несрићници обој мени!

Цвит младости и исто цвитје
Од липоте у њем бише,
Дичаше се премалитје,
И усред зиме њиме цватише,
А ти ми га искорени
Несрићници обој мени!

Ча ми из срца срце искиде,
Ча ми из душе душу измаче?
Сви уздишу ки ме виде,
Лебут цвили, слављу плаче,
Јер ми синка искорени!
Несрићници обој мени!"–

Од велике би користи и потребе било кад би се скупило у Чакавачком језику све оно што данас није Српско. Онда би се могло судити које се од овијех разлика слажу с језиком њиховијех западнијех сусједа Крањаца, које ли су саме њихове, и ове с којијем се од Славенскијех нарјечја слажу. А уз ово бисмо ми добили силу чистијех Славенскијех ријечи, које се данас у нас не говоре.

Ја рекох мало прије да села ни општина људи који овијем језиком говоре, нема данас у Далмацији на сухој земљи, а по свој

14 У овој књизи коју имам на много је мјеста измјешано *с (ц)* и *ç (ч)*, а особито мјесто великога *Ç* највише је *С*. Ја сам казао да варошани говоре и ца мјесто ча, а слушао сам у Сењу гдје се говори сенича мјесто шеница; али што су ова слова овдје измијешана, ја мислим да ће највише бити штампарске погрјешке.

прилици неће бити ни у Босни; али их има у Хрватској војничкој крајини како се прије̏ће Велебит, и у западној Мађарској и у Аустрији готово до самог Беча! Како их је нестало у Далмацији? Ја мислим да су се од Срба и од Турака разбјегли, а који су ондје остали они се посрбили задржавши само *и* на онијем мјестима гдје је у староме Славенскоме *ѣ*.[15] Они пак који сад живе у западној Мађарској и по суседној Аустрији, и које Нијемци зову *Васер-Кробоцен*, јамачно ће бити потомци Панонскијех Хрвата, али откуд овако далеко на сјеверу: или им Порфирогенит мјеста владе није добро назначио, или су и они у новија времена побјегли од Турака?

Из овога што је овдје казано види се да се јужни Славени сви осим Бугара по језику дијеле на троје: први су *Срби*, који говоре *што* или *шта* (и по чему се према *Чакавцима* и *Кекавцима* могу звати *Штокавци*) и на крају слогова имају *о* мјесто *л*; други су *Хрвати*, који мјесто *што* или *шта* говоре *ча* (по чему се зову и *Чакавци*) и на крају слогова не промењују *л* у *о*, а у осталоме се врло мало разликују од Срба; трећи су *Словенци*, или како их ми зовемо *Крањци*, који место *што* говоре *кај* (по чему их наши и Кекавцима зову), који се и од Срба и од Хрвата по језику много више разликују него Срби и Хрвати између себе али су опет међу њима ближи него и једноме другом Славенскоме народу. Међу Словенце иду и данашњи Хрвати у вармеђи Загребској, Вараждинској и Крижевачкој, којијех је језик као пријелаз од Крањскога у Српски; али је чудо откуд они ондје гдје су сад? Ако је истина што Порфирогенит каже да су Панонски Хрвати били између Драве и Саве, и да им је столица била у Сиску, онда би ваљало да су ондје Чакавци а не Кекавци!

Што се тиче броја овијех јужнијех Славена између себе ја бих рекао да ће Штокаваца бити најмање три пута онолико колико Кекаваца и Чакаваца заједно, а Кекаваца биће много више него Чакаваца.

15 Гдјекоји наши људи мисле и говоре да су браћу нашу закона Римскога на ово изговарање *и* наговорили и натјерали њихови свештеници, да би их од нас боље одвојили. Ово ће слабо ко за истину примити: али сватко мора признати да су потомци многијех нашијех људи који су закон Римски примили, навалице оставили прећашњи свој говор и примили овај да би се од прећашње браће своје још више разликовали а међу нову још лакше умијешали. О том би се могло показати примјера и из нашег времена.

2

Многи старији списатељи ове браће наше закона Римскога писали су Српски чистије од нашијех не само својега времена него од многијех и данашњега. Ево на то неколика примјера: *Сатир Рељковића* који је први пут наштампан (Латинскијем словима) у Дрездену 1761, а овај што га ја имам у Осијеку 1779 (обоје прије прве књиге нашега Доситија), а *Дошенова аждаја седмоглава* прештампане су и Славенскијем словима, прва 1793 године, а друга 1803, али по обичају нашијех списатеља обје су искварене и нагрђене, н. п. у Сатиру први и други стих у оригиналу овако стоји:

Славонијо земљо племенита,
Веле ти си[16] липо узорита,

а нашијем је словима прештампано овако:

Славоніе земле племенита,
Весма тьки лепш ꙋзорьіта.

Таковијех и још горијех погрешака пуне су ове обје књиге, али ћу ја само напоменути још што Рељковић, у почетку другог дјела каже „Baron Ljubibratich od Tribinja," а Стефан Раић, „којијем је, као што он вели, Сатир „преведенъ на простій Сербскій езыкъ," ово је прештампано овако: „Барон Любибратичъ отъ Требинѣ". Ово је управо као што неки данашњи наши књижевници (још и у Србији) пишу *Ужица* место *Ужице!* И опет се наши књижевници срде кад им се рече да кваре језик!

Осим ова два споменута списатеља додаћу овдје још неколико стихова из *Roxalie Antuna Kanislicha*, која је штампана у Бечу 1780 године (дакле опет три године прије прве књиге Доситијеве). Ево:

За тим ја зазивах зору, како рекох,
Јер још не просива будући далеко.
Сини, зоро, сини; кад ме бижи санак,
Ти ми мрак измини водећ били данак.
Тако ти сунашца и данка, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.
Једа те сан тавни, да на ружа[17] спава,

16 У овој књизи што је у мене мјесто *си* стоји *се*, које ће јамачно бити штампарска погрјешка.
17 Овако управо без *х*.

Он мој злотвор главни још'те задржава?
Тако ти сунашца и данка, о зоро!
Немој ми сунашца кинит, сини скоро.
Једа се одиваш и китиш за гором,
Или се умиваш румениме мором?
Што ми се умиваш? липа си и чиста,
Што ми не просиваш? о липото иста!
Тако ми сунашца и данка, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.
Ах! устани гори, и за свитлост танку
Јутарња отвори враца малом данку.
Тако ти сунашца, отвори, о зоро!
Немој ми срдашца кинит, сини скоро.

Ова су три поменута списатеља Славонци: ево ћу још додати пошљедњу пјесму (искони мајке Божије у Синьу) далматинскога Фратра Петра Кнежевића из његове књиге: „Pisme duhovne razlike", која је наштампана у Млецима 1765 (дакле опет прије прве књиге нашега Доситија). Ево те пјесме:

Уресу Синьски, и мајко чудеса,
Краљице земље и свију небеса,
Прими труд ови, кога дуг мој нови
Поклања теби.

Сву помњу моју ставио сам био,
Потпуно да би тебе пофалио,
И да сва твоја каже слабост моја
Изврсна чуда.

А тко ће чуда сва сказати твоја,
Кад су толика да им није броја?
Свак дан се чују, и свуд прогласују
Милости нове.

Нека ји кажу који боље знају
И нек ти дужне пофалности дају,
Јер моје знање и слабо слагање
Задоста није.

А и ја пака, кад би милост крио,
Коју ми даде, нехаран би био,

Јер слиш будући, а тебе зовући,
Ево сад видим.

Задости видим, и фалу ти дајем,
И колик могу, фалит не пристајем,
А ти ми прости, ак' од тебе дости
Рекао нисам.

Молим те да труд ови благословиш,
И сврху мене благослов поновиш,
Да сина твога спаситеља мога
Из срца љубим.

Да га повољноо нигда не вридим,
И посли смрти да г' у рају видим,
Гди ш њим прибиваш, и сидећ уживаш
Раскошја вичња.

KNJIŽEVNI DOGOVOR

Dolje potpisani znajući da *jedan* narod treba *jednu* književnost da ima, i po tom sa žalosti gledajući, kako nam je književnost raskomadana, ne samo po bukvici, nego i po jeziku i pravopisu, sastajali smo se ovijeh dana, da se razgovorimo, kako bismo se, što se za sad više može u književnosti složili i ujednili. I tako smo:

1. Jednoglasice priznali, da ne valja miješajući narječja graditi novo, kojega u narodu nema, nego da je bolje od narodnijeh narječja izabrati jedno, da bude književni jezik; a to sve a) zato, što nije moguće pisati tako, da bi svak mogao čitati po svom narječiju, b) zato, što bi svaka ovakova mješavina, kaono ti ljudsko djelo, bila gora od kojega mu drago narodnoga narječija, koja su djela božija, a c) i zato, što ni ostali narodi, kao n. p. Nijemci i Talijani, nijesu od svojijeh narječja gradili novijeh, nego su jedno od narodnijeh izabrali, te njim knjige pišu.

2. Jednoglasice smo priznali, da je najpravije i najbolje primiti južno narječje, da bude književno, i to a) zato, što najviše naroda tako govori, b) što je ono najbliže staromu slavenskom jeziku, a po tome i svijema ostalijem jezicima slavenskijem, c) što su gotovo sve narodne pjesme u njemu spjevane, d) što je sva stara dubrovačka književnost u njemu spisana, e) što najviše književnika i istočnoga i zapadnoga vjerozakona već tako piše (samo što svi ne paze na sva pravila). Po tome smo se složili, da se na onijem mjestima, gdje se po ovome narječju dva sloga (syllaba) pišu *ije*, a gdje je jedan slog, ondje da se piše *je* ili *e* ili *i*, kako gdje treba, n. p. *bijelo, bjelina, mreža, gonio*. A da bi svak lakše mogao saznati, gdje su po ovome narječuju dva sloga, gdje li je jedan i gdje treba pisati *je*, gdje li *e*, gdje li *i*, zamolili smo svi ostali g. Vuka Stef. Karadžića, da bi napisao o tome glavna pravila, koja su dolje priložena.

Ako li kogod iz kojega mu drago uzroka ne bi htio pisati ovim narječjem, mi mislimo da bi i za narod i za književno jedinstvo najprobitačnije bilo, da piše jednijem od ostala dva narodna narječija, kojijem mu volja, ali samo da ih ne miješa i ne gradi jezika, kojega u narodu nema.

3. Našli smo za dobro i za potrebno, da bi i književnici istočnoga vjerozakona pisali *h* svuda gdje mu je po etimologiji mjesto, kao što oni vjerokazona zapadnoga pišu *h*, i kao što narod naš obadva vjerokzakona na mnogo mjesta po južnijem krajevima govori.

4. Svi smo priznali, da *h* u sastavnijeh imena na kraju u rod. mn. ne treba pisati, jer mu ondje ni po etimologiji, ni po općenome narodnome govoru, ni po starome slavenskom jeziku, ni po ostalijem današnjijem jezicima slavenskijem nije mjesta. Mi smo se opominjali, da će se naći književnika, koji će reći, da bi ovo *h* samo zato valjalo pisati, da se ovaj padež razlikuje od ostalijeh, ili najposlije, da bi ove razlike radi mesto *h* valjalo pisati kakav drugi znak. Ali jedno zato, što se u mnogijeh riječi ovaj padež po sebi razlikuje (n. p. *zemalja, otaca, lakata, trgovaca* i t. d.) a drugo, što u nas ima i drugijeh padeža jednakijeh, pa ih u pisanju nikako ne razlikujemo, i što ovakvijeh stvari ima mnogo i u drugijeh naroda, mi svi smo pristali na to, da se ni *h* niti ikakav drugi znak na pomenutome mjestu ne piše, osim samo kad se iz smisla ne bi moglo razumjeti, da riječ stoji u rod. mn. da se naznače akcenti (koje nam valja činiti i u ostalijem ovakovijem događajima).

5. Svi smo jednoglasice pristali, da se pred *r*, gdje ono samo sobom slog čini, ne piše ni *a* ni *e*, već samo *r* neka stoji (n. p. *prst*), i to a) zato, što narod tako govori, b) što književnici istočnoga vjerokazona svi tako pišu (osim jednoga, dvojice), c) što i Česi tako pišu, d) što su i mnoge slavenske knjige glagoljskijem slovima tako pisane, e) što se sad dokazuje, da ni u starome slavenskom jeziku na ovakvijem mjestima nije trebalo pisati jerova ni kod *r* ni kod *l*, jer su ova oba slova na ovakvijem mjestima bila samoglasna, kao i u Sanskritu.

Ovo smo dakle za sad svršili. Ako da Bog, te se ove misli naše u narodu prime, mi smo uvjereni, da će se velike smetnje književnosti našoj s puta ukloniti, i da ćemo se k pravome jedinstvu mnogo približiti. Zato molimo sve književnike, koji upravo žele sreću i napredak narodu svojemu, da bi na ove misli naše pristali, i po njima djela svoja pisali.

U Beču 28. ožujka p. n. 1850.

Ivan Kukuljević, s. r.
Dr. Dimitrija Demeter, s. r.
I. Mažuranić, s. r.,
Vuk Stef. Karadžić, s. r.
Vinko Pacel, s. r.
Franjo Miklošić, s. r.
Stjepan Pejaković, s. r.
Gj. Daničić, s. r.

GLAVNA PRAVILA ZA JUŽNO NARJEČJE

Kao što je mnogo puta napominjano glavna je razlika u jeziku našemu u izgovaranju onijeh glasova, koji se u slavesnkom jeziku pišu sa slovom ѣ; i po tome izgovaranju jezik se naš dijeli na tri glavna narječja, t. j. *istočno, južno* i *zapadno.*

U *istočnome* se ovaj slog izgovara kao *e*, n. p. *vera, seme, koleno, ded, devojka, dete, seno, belo, lepo, nesam, sejati, smejati se, želeti, voleti, videti, vrteti, gde, ovde* i t. d. Ovako se poslije u mnogim riječima i u današnjemu slavenskom jeziku *e* mjesto ѣ, n. p. песокъ, млеко, a osobito posle *r* na pr. время, пре (прекрасный), предъ, престолъ, i t. d.

U *zapadnome* se izgovara svuda kao *i*, n. p. *vira, sime, kolino, did, divojka, dite, sino, bilo, lipo, nisam, sijati, smijati se, želiti, voliti, viditi, vrtiti, gdi, ovdi* i t. d.

U *južnome* pak izgovara se od više ruku:

1. Gdje se u istočnome i zapadnome na ovijem slogovima glas oteže (nego ili se izgovara oštro sa znakom ` ili ̀, kao n. p. *sȅnica* i *sìnica*, die Meise i *sȅnica* i *sïnica*, die Laube, ili samo polako bez ikakoga akcenta, kao n. p. *ùveriti* i *ùviriti*) ondje se izgovara kao *je*, n. p. *vjera, sjeme, pjevati, cvjetovi, bježati, sjenica, uvjeriti* i t. d.

2. U ovome događaju kad je ovaj slog poslije *d, l, n* i *t*, onda se svuda (kao i u slavenskome i ruskome jeziku što mi čitamo) pretvori *l* u *lj* a *n* u *nj* (n. p. *ljeto, njedra*) a po mnogijem mjestima (kao n. p. u Hercegovini i u Crnoj gori) *d u đ j*, a *t* u *ć*, n. p. *gjed, gjevojka, gjeca, vigjeti, ovgje, ongje; vrćeti, lećeti, ćerati*, i t. d. ; po nekijem pak mjestima, osobito k zapadu (kao u Dubrovnku i u Bosni - osobito po varošima) ova se dva slova ne pretvaraju, nego se govori: *djed, djevojka, djeca, vidjeti, ovdje, ondje; vrtjeti, letjeti, tjerati*, i t. d.; a za ovo moglo bi se reći, da je gragjanski ili gospodski govor južnoga narječja, koji mi velimo, da bi trebalo uzeti za književni jezik u svemu narodu našemu.

3. Poslije *r* izgovara se u ovom događaju kao *e*, n. p. *pred, preko, pretopiti, sreća, vreća, ždrebeta, jastrebovi*, i t. d. Istina, da sam ja u Tršiću još u djetinjstvu slušao *rječit, grješnik, grješnica*, ali u Dubrovniku i u Crnoj gori govori se *grešnik, grešnica*, i t. d. Ovako su i Rusi u današnjem slovenskom jeziku na ovakijem mjestima pometali *e* umesto ѣ, kao što je malo prije napomenuto.

4. Gdje se u istočnome i zapadnome narječju na ovijem slogovima oteže (sa znacima ^ ili ') ondje se svuda izgovara kao *ije*, n. p. *dijete, sijeno, bijelo, lijep, nijesam, riječ* i t. d.

Tako se po ovijem pravilima govori, koje mnogi naši književnici još nikako ne mogu, da razumiju, n. p. *dijete* i *djeteta* (ili *gjeteta*) i *djeca* (ili *gjeca*) *lijepo* i

ljepše i *ljepota, vrijeme* i *vremena* i *vremenit, sijeno* i *sjenina, prelaziti* i *prijelaz, pretopiti* i *prijetop, prevariti* i *prijevara,* i t. d.

Kao što se kaže, da nikakoga pravila nema bez iznimke, tako se i protiv ovoga pravila nalazi nekoliko riječi, u kojima se slogovi izgovaraju kao *jê* mjesto *ije*, i to je u rod. mn. kod onijeh riječi, koje se u imen. (nominat.) izgovaraju sa *jȅ*, na p. *djȅlo djêla, mjȅsto mjêsta, vjȅra vjêra, zdjȅla zdjêla,* i t. d. Ako bi se našla još koja riječ, da se gdje u imen. (nominat.) ovako izgovara, u onoj ne bi niko pogriješio, kad bi napisao *ije* mjesto *je*.

5. Pred samoglasnijem slovima i pred *j* (po slavenskome pred *я* i *ю*) izgovara se kao *i*, n . p. *vijati, sijati, smijati se, Biograd, izio* (izjela), *vidio* (vidjela) i t. d.

Kad pomislimo, da svaki književnik zakona istočnoga zna ili *mora* znati, gdje bi po slavenskome jeziku valjalo pisati *ѣ*, a tako svaki književnik zakona zapadnoga, da zna ili da *mora* znati, gdje bi po dojakošnjemu pisanju mnogijeh valjalo pisati *ě*, a uz to svi da znadu ili da moraju znati, s kakijem se glasom koja riječ u narodu izgovara, onda se slobodno može reći, da svaki odmah bez ikakvoga učenja može znati, ne samo kako se koja riječ po južnome narječju izgovara, nego i u onijem riječima, gdje se *ѣ* ili *ě* izgovara kao *ije*, na kojemu je slovu i kakav akcenat, n. p. po slav. *лѣкъ*, po istoč. *lȅk*, po zapad. *lîk*, a po juž. *ljek*; tako slav. *лѣчити*, istoč. *léčiti*, zapad. *líčiti*, juž. *lijèčiti*; tako gdje je god u istočnome narječju na *e* i u zapadnome na *i* znak ^, ondje je u južnome oštri (ˆ) na *i*, a gdje je u istočnome na *e* i u zapadnome na *i* znak ', ondje je u južnome malo slabiji (ˋ) na *e*.

Osim naznačenijeh ovdje mjesta još se u južnome narječju izgovara *ije* (mjesto *i* u obadva druga narječja): 1) u imena pridav. (adjekt) i u zamen. (pronom.) koja se kao i ona sklanjaju, u rod. mn., n. p. *dobrijeh, ovijeh* i t. d. 2) u ovijeh riječi muškoga i srednjega roda u tvor. jedn. (inst. sing.) i u dat. tvor. i skaz. mn. (dativ inst. i loc. pl.) sva tri roda, n. p. *dobrijem čovjekom, djetetom, dobrijem* i *dobrijema ljudima, ženama, selima* i t. d. U našijem narodnijem pjesmama južnoga narječja, gdje je od ova dva sloga valjalo načiniti jedan, ondje se na pregjašnjim mjestima izostavlja *i*, pa ostaje samo *je*, kao n. p. *d'jete, gn'jezdo, b'jelo*; u ovijem pak padežima izostavlja se *je*, te ostaje samo *i* po izgovoru drugijeh narječja, n. p. *ovih, tim*; a i u govoru po južnijem krajevima (kao n. p. u Dubrovniku i Crnoj gori) kad bi ko rekao n. p. *dobrim, dobrih, dobrima,* ne bi bilo ništa osobito; za to mislim, da bi književnici, koji bi voljeli u ovome držati se južnoga narečja, mogli (za sad, dok se ne bi drukčije u dogovoru odredilo) i u prozi pisati ili samo ovako (*dobrim, dobrih, dobrima*), ili miješati i jedno i drugo (*dobrim* i *dobrijem, dobrih* i *dobrijeh, dobrima* i *dobrijema*), kao n. p. što se govori i piše *mojega* i *moga, mome* i *mojemu* i t. d.

Vuk Stef. Karadžić.

СРБИ И ХРВАТИ

Ја сам 1848. године у *„Ковчежићу"* говорећи о Србима, као мимогред казао да су данашњи *„Чакавци"* остаци или потомци Порфирогенитовијех *Хрвата*. По том је Г. Шулек доказивао да то није истина, него да су Чакавци у Далмацији и по њезину приморју и отоцима били још прије него су се Хрвати у оне крајеве доселили.

Ако је ово доказивање Г. Шулека истинито, онда се слободно може рећи да Хрвата не само данас нема нигдје никако, него да их нигда није ни било, као народа који се разликовао од Срба, већ да се је једна грана српскога народа звала Хрватима, као н. пр. данас што се зову Црногорци, Брђани, Херцеговци и т. д.

Али ја не ћу са свијем овако да кобим Хрвата, као што их кобе њихови родољупци, него и сад мислим да су се стари Хрвати у језику разликовали мало од Срба, и да су данашњи Чакавци прави њихови остаци и потомци, и да се *по правди само они могу звати Хрватима.*

Данашњи родољупци Хрватски јамачно у себи мисле и могли би рећи да је Чакаваца данас мало према негдашњијем Хрватима; али кад се узму сви *Икавци* (који у онијем слоговима гдје се у Славенском језику пише *ѣ* говоре *и*) за које ја мислим да су негда били Чакавци пак се посрбили послије кад су Срби из Босне и Херцеговине бјежећи од Турака навалили у њихове крајеве, онда ће их изићи отприлике онолико колико их је и прије било.

По овоме се управо може рећи да они наши људи Римскога закона који у поменутијем слоговима мјесто *ѣ* не говоре *и* него *је* или *е* нијесу постали од Хрвата него су њихови стари били прави Срби, пак су или у стара времена у Римскоме закону остали својевољно (као н. п. Дубровчани, Конављани, Пераштани, Прчњани, Доброћани, Барани), или им је у новија времена закон овај на силу наметнут (као н. п. у Хрватској у Жумберку, и по другим мјестима).[18]

18 А врло ласно може бити, да су гдјекојима и од онијех предњих Млечићи на силу наметнули Римски закон, јер је познато да су свима онијем приморскијем мјестима која су они с воде бранили и свагда држали били људи само закона Римског, а што они с воде нијесу могли бранити, него је Турцима харач плаћало, оно је понајвише закона нашега.

Као што је познато по свједочанству Порфирогенита, Хрвати су се у наше вријеме доселили у првој половини седмога вијека (кад и Срби у Маћедонију и Илирик). Дошавши амо они су се раздијелили на двоје, па се једни намјестили у данашњој Хрватској граници, у Турској Хрватској и у Далмацији, а други остали у Панонији између Драве и Саве. Границе овијех првијех (Далматинскијех) Хрвата назначују се: поред мора к југу ријека Цетина, к Херцеговини Имоски, а к Босни Лијевно, ријека Врбас и град Јајце, а столице њиховијех владалаца биле су Биоград код Задра и Бихаћ више Трогира; за Панонске пак зна се да им је столица била у Сиску, али границе области њихове теже је назначити него онијех првијех. Што у данашње вријеме има Икаваца (који су постали од Чакаваца) преко овијех граница на све стране, то није чудо никакво: тако н. п. и Кара-Влаха има на десној страни Дунава и у Бугарској и у Србији, који су у различнијем догађајима амо испрелазили; тако и Чеха, Словака и Бугара има и по Банату.

Хрватски родољупци садашњега времена, видећи да је Чакаваца према Србима тако мало и желећи Хрвате умножити макар какијем Славенскијем племеном, не само нијесу марили да истражују гдје станују данас Чакавци и колико их има, него се још срде и на мене што се о томе трудим;[19] али ћу ја и овдје опет да кажем јоште што о данашњијем Чакавцима, не ради поменутијех Чакавскијех родољубаца, него ради познања нашега (Славенског) народа.

Главна су станишта данашњијех Чакаваца острва или отоци Јадранскога мора од Истрије до иза Корчуле. Осим овијех мјеста они станују: 1) поред мора од Ријеке до иза Сења; 2) у Далмацији у гдјекојим приморскијем мјестима, као н. п. у Омишу, у Спљету, у Кастелима, у Трогиру и у Шибенику; али се у свијем овијем мјестима осим Омиша и Трогира у језику умањавају мало по мало сваки дан: у Спљету и у Кастелима мијешајући се једнако са сељацима већ су и језик свој помијешали са Српскијем; у Шибенику изван града у варошн нема их никако, а и они који су у граду поред мора, сад због пароплова, који ондје ради товарења угља готово сваки дан стају, све више и више мијешају свој језик са Српскијем. У Задру готово је сва служба од Чакаваца са острва, и они се ондје не могу посрбити, него ће се многи поиталијанити. 3) Чакаваца има и у Хрватској војничкој граници, особито у Оточкој регименти, него по свој прилици и они свој језик све више и више мијешају са Српскијем; 4) њих има много у

19 Ја сам прије неколике године молио знатнога Словенца Г. професора Кљуна да би ми преко својијех пријатеља у овоме што помогао, пак су у Загрепскијем новинама за то викали и на мене и на њега!!

западној Мађарској и у сусједној ондје Аустрији готово до Беча, које Бечлије обично зову *Восеркробоīн*. По свој прилици су ови свој језик мало измијешали са Словенскијем, али се у главнијем разликама опет познаје да су Чакавци. – Колико у свијем овијем мјестима има Чакаваца ја при свој жељи и труду до сад нијесам могао дознати.

Да речем сад још коју ријеч о нашијем *Икавцима* који су нама свакојако ближи од Чакаваца. Срби свакога човјека који је Римске вјере а говори нашијем језиком обично зову *Шокцем* (а Мађари кажу: *īаīшишīа рац*, то јест: *Србин Римскоīа закона*). Али се Шокци између себе опет разликују: једни говоре чисто Српски, само што мјесто *је* или *е* на поменутијем мјестима изговарају *и*, а други осим особитијех појединих ријечи у гдјекојим ријечима на *друīијем* слоговима глас растежу или оштрије изговарају него што се чини у Српском језику, и по томе се одмах како отворе уста познаје да су Шокци. Ови први имају готово све обичаје као и Срби Грчкога закона, и у Бачкој, гдје их има врло много, зову се *Буњевци*, у Барањи *Бошњаци*, а у војничкој Хрватској граници осим Буњевци гдјешто и *Мађари* и *Мађуке*; и за њих се све приповиједа да су се доселили из Босне или из Херцеговине. Овако као Буњевци говоре Шокци и по Далмацији и Босни и Херцеговини. Вриједно би било управо дознати за што се они други или прави Шокци у језику онако разликују од чистога Српскога језика: ја бих сад рекао да је томе узрок што су се Буњевци или Бошњаци одавно посрбили, а ови други доцније, и може бити да су постали од онијех Хрвата који су били између Драве и Саве, за које би и то могла бити свједоџба што они највише станују у Славонији, а особито поред Саве.

Ово је све што сам ја до сад казао као предговор или приправа к ономе што треба управо казати. Шта ћемо у овоме смислу казати за данашњу хрватску краљевину? У њој, осим војничке границе, која још управо и не припада њој, и гдјекога приморског Чакавца, *нема Хрваīа ни једноīа*, него су само *Словенци* и по гдјекоји Србин. Тако је *Хрваīска* краљевина само политичко и географичко име, као н. п. *Швајцерска*. Не би ли по томе правије било да се у нашему језику људи који састављају Хрватску краљевину не зову Хрвати него *Хрваћани*, као у Швајцерској што се зову *Швајцери* и Нијемци и Французи и Талијани? Ја мислим да би ово име примио сваки Србин и Словенац а и Нијемац и Мађар који би у Хрватској макар гдје становао, јер би поред њега сваки могао задржати и име својега племена или народа. А овога имена нијесам ја измислио него ми се

чини да сам га читао у Доситијевим „Совјетима здравога разума."[20] Ја горе рекох да се *нашијем језиком* тако зову становници Хрватске краљевине, а Нијемци и остали иностранци нека их зову као и до сада или како им драго.

У осталоме пак, које су *Срби* које ли *Хрвати*, ја другачије не знам казати него овако:

Хрвати по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ обикли.

Срби по правди могу се звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали; и они се, осим мањијех разлика, од Хрвата разликују тијем: 1) што не говоре ни *ча* ни *кај* него *што* или *шта*, а 2) што на крају слогова *л* претварају у *о*, н. п. мјесто *кōпал, казал, жēтелци*, говоре *кōпао, казао, жēтеоци* и т. д.

Ако Хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по *закону* или *вјери*: ко је год закона Грчкога или источнога онај се макар гдје становао неће одрећи Српскога имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је *Хрват* који год хоће. Истина да би се иностранци могли насмијати овакоме нашему дијељењу народа у данашње вријеме, али шта ћемо кад смо несрећни људи те се другачије не може. Ако ли ко нађе што боље и правилније и за обје стране повољније, мени ће бити још милије.

Ја се надам да се Срби за ове моје мисли и ријечи не ће срдити на мене, а сваки Хрватски паметан родољубац да ће њима са свијем бити задовољан; ако се у овоме надању не преварим, примићу за највећу срећу и част, што сам се ради заједничке користи и слоге, којекако наканио на писање овога чланка.

20 Овај сам чланак ја написао 6. Јунија а 10. читао сам у 24. броју Видова Дана како је преосвештени Господин Петар Јовановић, владика Горњокарловачки, казао на сабору Хрватскоме: "Ја сам *Србин*, а када живим у Хрватској рећи ћу да сам *Хрваћанин*". Тако је ова ријеч позната сасвијем у народу нашему.

ОЧИТОВАЊЕ

У 51. броју Вашијех новина од 4. о. м. видио сам да је Г. Ј. Мишкатовић криво разумио моје ријечи у „Ковчежићу" – „Срби сви и свуда". Он мисли, да сам ја тијем ријечима хтио казати, *да су свуда све сами Срби*; а то није истина. Оне су ријечи (*Срби сви и свуда*) надпис над чланком, и ја сам њима хтио показати, да ће у овоме чланку бити говор *о Србима свима, макар гдје становали*, као што би се њемачки казало: „Von den Serben uberhaupt."

А и саме моје ријечи у ономе чланку јавно доказују, да Г. Ј. Мишкатовић криво разумије и неправо тумачи поменути надпис мојега чланка, јер сам ја казао, *да су Срби само они који говоре српскијем језиком без разлике вјерозакона и мјеста становања*, а за Чакавце и Кекавце нијесам казао да су Срби.

Молим Вас Господине! да бисте ово неколико мојијех ријечи наштампали у Вашем „Позору".

Вук Стеф. Караџић

JAN KOLAR

О КЊИЖЕВНОЈ УЗАЈАМНОСТИ

О Літтерарной (књижевной) Займности међу народи и наречіяма Славенскимъ, одъ Іоанна Коллара.

§. 1. Уводъ.

Єданъ одъ найкрасніи и знатніи цветова, кои се у новіимъ временама на земльи многоколеногъ народа славенскогъ показао, єсть займность у Літтературы (књижеству). Идеа и стваръ та, будући да є у садашньой Европи нова, єдинита, сасвимъ подлина (орігінална), за Славенскій пакъ народъ важна и виспрена, заслужуе свестрано вниманіе и прилѣжно посмотреніе (разсужденіе) свакогъ изображеногъ Славяна съ тымъ выше, што она премда у себи невынна, опеть лагко заблуѣніяма и злоразумѣніяма прилику дати може. Занста чимъ є выспренін и знаменитіи кои предметъ, колико веће части людства се тиче, колико є плодніи и богатіи у слѣдствама, колико лагкше може злоупотребљенъ быти: толико честће треба о нѣму размышлявати, говорити и писати, толико се брыжніе треба трудити права понятія и знаня о нѣму распространявати. Пакъ то є и наше намѣреніе у овомъ сочиненію.

§. 2. Шта є займность по слову и по смислу.

Займность піе новоскована речь, него у старочерквеномъ, польскомъ, русскомъ, сербскомъ и другимъ наречіяма одъ давна употребливана; одговара латінскомъ reciprocitas немецкомъ Wechselseitigkeit, Gegenseitigkeit. Значи дакле међусобно пріиманѣ и даванѣ, међусобно содѣлаванѣ и уживанѣ. Літерарна є пакъ или књижевна славенска займность, међусобно свію страна и колена обще участвованѣ у душевнимъ производима свога (целогъ Славенскогъ) народа, займно купованѣ и читанѣ књига у свимъ славенскимъ наречіяма излазећій. Ческа речь обапол-

ность не означава тако ствaр, као займность, єрбо речь о б а само се на две поле или стране относи, займность пакъ место може имати и међу тры четири и выше странама и наречіяма.

§. 5. Шта ни є займность.

Она се не состои у політичномъ свію Славяна соединенію. Літерарна займность може лепо обстати и налазити се и тамо, гди єданъ народъ подъ различнымъ берлама (скиптрима) стои, гди є и на много Кралѣвства и власти разделѣнъ. Займность може и онде быти, гди, се у народу єдномъ различность вере и закона, слова и писмена, поднебесности и предѣла, навичаи и обичаи налази. Она ніе опасна светскимъ властима и земальскимъ господаромъ: єрбо займность границе земаля (предѣла), завысимость подайника одъ овогъ или оногъ владѣтеля и овимъ подобна обстоятелства не дира, она све при садашнѣмъ стаю ствари оставля, са свакимъ се начиномъ и свакимъ видомъ Владѣнія слаже, права и законе иностраны земаля не дира, словомъ са свакимъ своимъ государомъ у миру, са свакимъ соседомъ у пріятельству живи. Она є тихо невыно ягнѣ, кое премда къ єдномъ великомъ стаду принадлежи, опеть у особитомъ чопорку и у своіой долини пасе. Та се займность не состои у нѣкомъ баснословномъ усвеобштествованю или насыпной смеши свію славенскій наречія у єданъ главный и књижевный езыкъ, као што су гдикои о томъ саняти почели. Славенска су наречія одъ части грамматічно єдно од другогъ много далѣ вешъ удалѣна, него да бы се природнымъ начиномъ у єданъ езыкъ слити и сковати дала, отъ части су пакъ гдикоя одъ ньи філологіческій тако изображена и знаменитимъ књигама обогаѣена, да се одъ слабости, самолюбія и суете човеческе и неда очекивати, да бы кое колено свою какву такву самосталность жертвовати, на свое до садъ прибавлѣно благо као заборавити, и ньи се одрѣши хтело.

§. 4. Колико Славенскій наречія принадлежи къ той займности, и кои су то?

Славянъ, не высокоученый, но опеть за изображеніемъ и просвѣштеніемъ макаръ првогъ степена тежећій, треба да зна ова четиры садъ живеће и књиге издаваюћа изображенія главна наречія, т. є. Русско Іллірско, Сербско, Польско, и Ческо-Словенско (Словачко). Славянъ, ученіи и изображеніи, кои на другомъ степену стои, упустѣа' ће се и у мања наречія и поднаречія, као н. п. у Русскомъ упустаће се и у мало Русско, у Іллірскомъ и у Хорватско, Крайнско, Бугарско; у Польскомъ и у Лужичко и т. д. — Славянъ на трећемъ степену іошть выше ученъ, а особито испытатель езыка и догађая Славенскій треба да зна безъ изятія сва Славенска наречія, жива и мертва, изображена и неизображена, далеко или манѣ распространѣна, глаголітічески и кириллически, латінски и швабахски писмени написана. Међу мертвимъ Славенскимъ наречіяма треба на первомъ месту да стои староцерквено. Но и соседне и са Славенскимъ выше или манѣ сродне езыке познавати ученомъ є Славянолюбу (Славісти) совѣтно и полезно, н. п. Летскій, Літванскій, Курскій, Влашкій, Арбанаскій (Албанезкій) Новогреческій и т. д. У нашемъ времену ніе доста быти само добрымъ Руссомъ, єзыкоискуснымъ Полякомъ, ніе доста быти само высокоученымъ Сербљиномъ, само Сербскій єзыкъ говорити и знати, макаръ како дубоко. Єдностраный закови тій вешъ минуше, духъ садашнѣга Славенства задае намъ другу вешу дуность, т. є. створити займну Обще-Славенскуу Літературу.

§. 5. Како се далеко има та займность простирати?

Вышій или нижій степенъ знања ніеславенскій наречія зависи одъ особа (персона, лица) њиныя цѣли, волѣ и могућства; но опеть свакіи изображеніъ Славянинъ нека има поне грамматікалексікално вѣжество наречія своій єдно-

племеника, т. є. нека зна смысль речи своме наречію своиствены, нека зна њиних крой, видъ, форму, склоненія, у колико се одъ другій сродны наречія одликую. Немыслимо, као да бы свакій Славянъ сва Славенска наречія говорити и у њима књиге писати умети морао, него треба да разуме свакоґ говореґег Сославяна, сваку славенску књигу. Не захтевамо ни то, да бы свакій Славянъ све у свима наречіяма излазеће књиге, списанія и новине куповати морао, него само оно, што є избрано, што є классіческо, и по своме содержанію Обще-Славенско.

§. 6. Примери займности кодъ другій народа.

Међу новымъ народма нигди не налазимо такову займность єръ нигди нису такове потребе и нужде, кое бы займность ту родиле быле, као кодъ Славяна. Кодъ другій народа н. п. Француза, Енглеза и пр. утаманило є одма у почетку народноґ живота єдно наречіе сва остала. Пакъ опеть и кодъ Француза свакій изображеный родолюбацъ учи и друга сродна Римскомъ или латінскомъ колену принадлежеђа наречія; премда су ова много удаленія и неподобнія између себе, нежели Славенска; свакій скоро изображенъ Енглезъ говори и француззкій, талиянскій, шпанскій, португалскій; свакій изображенъ Талиянъ чита и француззкоґ Волтера, енглезскоґ Шекспіра, шпанскоґ Сервanта, португалскоґ Каменса. Кодъ Немаца до Лутера рекао бы, да є нешто подобноґ было, али то є выше было неко противоборенѣ, пека война и надмеђанѣ различній наречія међу собомъ, него займность, докъ ніе найпосле Саксонско наречіе сва другапрогутало. Найподобніи смо мы Славяни у томъ призрѣнію старымъ Грекомъ: и тамо є быо єданъ народъ, а многа єдно покрай другоґъ живеђа и изображаваюћа се наречія, т. є. Іоніческо, Еолічеcко, Доріческо, Аттіческо, кои су сва постала изъ Старо-хелленскоґъ у предѣлу Фтіотісъ, у земльи Тессалской говореноґ праезыка. У свимъ тымъ наречіяма писане су, куповане су и читане су књиге, и у свима налазимо классіческе списателѣ, имено:

у Іоніческомъ наречію писа: Хомеръ, Хесіодъ, Херодотъ, Хіпократъ;

у Еоліческомъ Алцей, Саффо, Ѳеогнисъ (Арістофанъ, Хомеръ);

у Доріческомъ Ѳеокрітъ, Пиндаръ, Віонъ, Мошусъ, Архімедъ;

у Аттіческомъ Исократъ, Демосѳенъ, Тукидідъ, Ксенофонъ, Платонъ, Есхилъ, Софоклесъ, Еуріпідесъ, Арістофанъ и т. д.

У Хомеру се налазе трагови и места скоро изъ свакоґ отъ та четири наречія хеленска, найвыше пакъ изъ Іоніческоґ и Еоліческоґ. Арістофанесъ є често мешао Аттіческо съ Еоліческимъ. Свакій є изображеній Грекъ читао и безъ тегобе разумевао те равно-наречне љубимце рода своґ. При Олимпіческимъ играма читали су списатели свію колена и у свима наречіяма своя дѣла, пакъ се награде и венцы давали свимъ заслуженымъ безъ пристрастія и сматрања на єдно или друго наречіе. Ко бы рекао, да су та греческа наречія блиска међу собомъ была, негъ што су садъ Славенска, тай се вара. Не само гласоудареніе, часомѣріе (просодіа) него и окончења речи, склапања и спрезања знатно су различна была, шта више и значенѣ ты исты речи у разнимъ є наречіяма различно, а често и са свимъ противно; н. п. λογχη значи у атт. нар. копіе, оружіе у іон. частица; φαρμακον у атт. єдъ, отровъ, у іон. бой; φονος у атт. и іон. убиство, у дор. злочинацъ: αφατος у атт. іон. дор. са свимъ непознато, у еол. Вулканъ (огнѣдушећій брегъ). Да су и Грецы подъ разнимъ вѣдѣніяма и у разнимъ земляма живили, то є познато, пакъ є опеть златный союзъ займности у наукама и у єзыку целій народъ союжавао. Што є дакле кодъ Грека могуће, и занста было, зашто не бы кодъ насъ Славяна быти могло?

(Продужиће слѣдує.)

Учредникъ Ѳ. Павловичъ.

Печ. у Будиму у крал Всеучилища печаткьи.

О Літтерарной (књижевной) Займности међу народи и нарєчіяма Славенскимь, одь Іоанна Коллара.

(Продуженіе и Заключеніе.)

§. 7. Гди є найпре и найживлє изникла та мысль о займности, и у комь се Славенскомь колену понайвыше, у комь найманє развила?

Ко већь има штогодь, тай обично остає при томь што има, и не мысли о тога распространенію: ко іошть ништа нема тай хоће много, хоће све да има. Татранскій (Карпатскій) Словацы до садь іошть ништа собственогь у літтератури ни су имали, зато су они первій наручіи своя отворили, да загрле све Славяне. Нарєчіе ньіово стои и у грамматическомь и у географическомь призренію у средини свію Славенскій нарєчія: єръ карпатіческе су горе гньіздо и колевка свію Славяна. Зато є ідеа займности кодь Унгарскій Словака ако и не найпре изникла, то заиста найбрже и найдубльє укоренила се. Мало се кои међу садашньимь особито млађимь Славистама налази, да колико толико изь другій сродны нарєчія не зна и не чита. За Словацыма и Чехима слєдую Русси, Хорвати, Поляцы, Сербльи. Добровскій премда ни є знао, шта є то Славенска займность, опеть су дѣла нѣгова обще славенска. За Добровскимь или болє заєдно съ ньимь долази Копітаръ. Међу Русси Шишковъ, Кеппенъ, Румянцовъ, учинише красне кораке у славенской займности, међу Сербльи Вукъ и Павловичь пробіяю іой путъ, међу Хорвати Гай. Међу Поляцы Кухарскій, Мацієіовскій, Росћишевскій, Мединьскій учише и друга Славенска нарєчія особито Ческо. Жалити є, да два одь найславніи пѣваца (poeta) садашнѣгъ века т. є. Сербльина Милутиновића и Поляка Мицкіевића духъ займности не оживлява, да погомь па Сербской и Польской земльи стоећій, главомь се по воздуху свеславенскимь не узнашаю, да одь целогъ народа виђени буду.

§. 8. Неузаймность и народно своелюбіе (самосебичность).

Своелюбіе (egoismus) не само єдинственe люде, него и цела колена, нарєчія и народе окужити и заслепити може. Такво колено или народъ падне после у гнусну гиздавость (гордость) и надувеность, цени себе као изворъ людства, као роћена господара надь целомь земльомь, као средоточіе (centrum) света. И међу Славянима є но несрећи у стара времена тай зли духъ многа колена заслепіо. Съ ћутанѣмь прелазимо ненависть међу Вилци и Ободерци, да прећутимо и раздоре међъ Цірціпани и Ретарцы. У нашимь временама іошть нмамо примера подобногъ успиния єдногъ колена надь другимь, или поне немарени и не атаня єдногъ за друга сродна Славенска нарєчія. Читаймо само дѣла списателя Славенскій изъ прошавшій столѣтія: Велеславина, Комменскогъ, Ломоносова, Кохановскогъ, Красицкогъ, Обрадовића и т. д. Како є у ньима све студено, єдностранo неузаймно славенскій. Ако су гди мимогредь што и напоменули о осталой Славобраћи, то више отвраћа, него што привлачи. Была су времена, кадъ є єданъ Славянъ другога єдва за брата и сына тогъ истогъ народа признавао. Сербльинъ н. п. Чеха и Словака ни собственымъ ньиным именемъ Славенскимъ ни є называо, него оногъ по немецкому Пемакомъ, овогъ пакъ по Мађарскому Тотомъ. Хорват є держао, да є Полякъ ближій Хотентоту, него нѣму, а Чехъ є опеть мысліо, да є Руссъ Монголско какво племе. Польскій списатель Войћехъ Швейкоскій у разправи о правопису Польскомь у Варшави 1830 у предговору пише: „Ни самь учіо остале Славенске діалекте, ни умемъ дакле о ньима судити“ а баш у право у испытаваню и осниваню правописа каквогъ нарєчія, неотложимо є потребно знанѣ другы Славенскы нарєчія. У општинскомъ памятнику науки умѣтности у Кракови 1835 изданому ставили су учредницы съ похвалномь и-

меромъ нека избрана Ческа сочинења одъ Шаффарика и Палацкогъ, на Польскій преведена, кои се содержаніе целогъ Славенскогъ народа тицаше. Полякъ некій разсудитель (рецензентъ?) о томе съ увредителномъ гордосћу у Лвовскимъ (Лембергскимъ) новинама тако пише: „Добра є та мысль Славенізірања, и охота ползовати се изъ послова и испытивања сродны племена, али за Бога! смилуйте се! више подлиности (оріґіналности) у производи; милія ће намъ быти наша собствена отечествена Польска о Славянима умствованя, него ли туђа, (да ли є Славянъ Славяну туђъ?) одъ кудъ му драго преведена.“ То є доказателство узкосердчаногъ своелюбія. Тай Польскій Рецензентъ безъ сумнѣ ништа не бы рекао, или бы може быти преводителя похвалію быо, да су те ствары съ Францускогъ Енглезскогъ или Немецкогъ преведене быле, али изъ Ческогъ! то є гле Славенска неузаимность и одтуђеность! Поляцы бы пре морали подобне красне почетке хвалити и подпоравати: єръ заимность ту ништа тако крепко не подпомаже, као управъ то преваћанѣ съ єдногъ наречія на друго. Поляцы бы морали къ сердцу пріймити, што є већ године 1819 землякъ ньинъ З. Д. Ходаковскій изъ Петрограда писао у саставу о Славенству у Кракови 1855 стр. 40 „Овдашньи учени уздишу за то, што између ньи и Польскій іошть трае остатакъ старе неповѣрености, мучања, словомъ ноћъ поларна, гди напротивъ ясна срећа имъ светли одъ полудна и запада Европе, много удалѣніе.“

§. 9. Полза Заимности.

Плодъ є такове літерарне заимности:

1-во Духовній, кои се народнѣгъ изображенія тиче. Народно изображеніе зависи одъ народнѣгъ књижества, обое пакъ съ тымъ скоріе и срећніе успѣва, што є шира окресность ньова, и што свободніе и далѣ на крили свои одъ горе до горе летити могу. Єръ тако изображеніе и литтература добываю више подпоре и побуђеня и добываю неедностравный, великій, выспренъ, чисто човеческій карактеръ, кои зрацы свои не само села, обштества и школе, него предѣле, народе и людство просвећава. При заимности ће се сматрати и држати народъ нашъ, као єдна родбина, нѣгово изображеніе бы ће величествено, нѣгова література бы ће достойна и славна.

2-о. Економическій. Списатељи добываю велико число (обштество) читателя, продава ће много одъ свои дѣла, добы'ће съ тымъ награду за труде свое, и неће долазити у крайну нужду. Безъ заимности списатель, само на своє наречіе ограниченъ, єдва толико комада своє књиге прода, да му се трошкови за печатню поврате. Єдинствена славенска колена, докле годь у незаимности и одтуђености остану, никадъ неће знаменито цветаюћу и дуговечну літературу имати, єръ є ова само онде могућа, гди є списательство, списательство онде, гди су многій купцы и читатељи књига, многій читатељи само онде, гди є много людства, много людства само онде, гди є великій, сложній, себе заимно познаваюћій и любећій народъ. Зато Маћари, будући да су маленъ народъ, путую у друге части света, у Азію Могорыма и Тібетаномъ и т. д. да бы предке и браћу свою, или себи равнъ народъ нашли, и съ тымъ већій просторъ и више читателья за літературу свою прибавили.

3-о. Єзыческій. Свако ће наречіе добыти съ тымъ чисто славенско изображеніе и право славенскій ликъ и изгледъ; моћи ће се у толико лакше у говору страноречія чувати, туђа слова и обраћеня изтребити, латінізме, германізме, татарізме, маћарізме, галліцізме и т. д. одбацыти, пакъ изъ извора се управъ славенскій обогаћавати. Съ томъ заимностію добыва и благогласіе сваког наречія, єръ се суровость и грубость речи єдногъ наречія умекшати и гладити може съ пріятнымъ речма другогъ наречія, а при томъ ће опеть све наше быти т. є. славенскій. Пребацыванѣ нѣкоій, да ће се съ тымъ нашъ єзыкъ поруссити, пополячити, похорватити, као што є само у себи неславенско, тако ништа и не за-

служує него посмей и презирање. Што є годь славенско, где годь было, то є све наше.

4-о. Політіческа полза займности бы ће опеть двогуба:

а) спольна; престаће подизаня и буне Славяна противъ туђенародны владѣтеля, подъ коы скиптромъ живе, єръ са займностію ће престати или баремъ ослабити тугованіе и теженѣ за соединѣніемъ съ другій Славяни. Неђеду имати узрокъ одъ ньы се одтрзати, свакій ће годь куће остати, єръ и кодъ куће моћи ће то имати, што бы кодъ славенскогъ соседа имао.

б) внутренїй; съ тымъ ће престати оружаня и войне Славяна противъ Славяна, єръ ће престати самолюбіе и горда суета прама другій колена и наречія, преста ће узвишаваніе надъ остали, теженѣ за првенствомъ и оттудъ изтичуће угнѣтаваніе друге Славобраће. Онда ћемо познати, да свако наречіе Славенско своє особите красоте и преимущества има. Свако ће колено быти плаветъ, кои ће се окол' сунца Славенства окретати, и своимъ путемъ корачати, пакъ опеть займно и на друге дѣйствовати.

§. 10. Средства къ подпомаганю займности.

1-о. Књижарнице славенске у свимъ великимъ градовма различны нашы колена именомъ у Прагу, Бечу, Пешти, Брыну, Београду, Загребу, Лавову (Лембергу), Краковы, Варшавы, Петрограду и т. д. да бы се књиге иноначечне и брзо и за лакку цену куповати могле. Списатель овы редова кадъ хоће какву русскну или польску књигу преко садашнвы књигопродаваца да прибави, обично полъ године често и целу годину чекати, пакъ двоструку и троструку цену платити мора зато, єръ в сообштенѣ (комуникація) редко и веће зато тежко и скупо.

2-о. Меняње књига међу списательи различны колена: новикари, лѣтописцы и другій, нека єдинъ другомъ своє произходе у промену дају. Тако имъ неће требати готове новце издавати, и чини ће іймъ се, као да су књиге бадава добили. Списатель овога већъ отдавно чини тако съ Г. Мацієвскимъ, одъ кога польске, съ Вукомъ и Павловичемъ, одъ коій Сербске књиге за Ческо-славенске добива.

3-о. Бібліотеке јавне и особне (приватне) тако уређене, да бы се у њыма књиге свію наречія налазиле и на читање давале. Томъ ће се займностію славенске књиге размножити тако, да неће быти могуће сваком поединомъ све купити. Многій треба да своє новце соедине къ єдномъ концу. Особито бы се морале налазити у сваком такоій бібліотеци найболѣ єзыкословнице (граммatike) и словари (речницы) сваког наречія и. п. єзыкословница церквено-славенска и ческа одъ Добровскогъ, польска одъ Копчинскогъ и Бандтке, русска одъ Пухмаіера, Фаттера и Шмідта, іллірска одъ Вука, Мерлича, крайнска одъ Копітара, Дайнка, Метелка, Мурка, и т. д. Словары нанъческій одъ Юнгманна, польскій одъ Линде, русскій одъ Академіе, іллірскій одъ Штуллія, Вука (?) виндиский (крайнскій) одъ Мурка, Хрнинка и д.—

4-о. Сравньиваюће єзыкословнице и словари свію наречія, за лакше увидити разлике, и съ тымъ научити наречія. Издаваня народны песама и пословица, где іошть ніе тако велика разлика међу наречіяма, као у ученомъ слогу. Преваћање списанія и добры књига съ єдногъ наречія на друго.

5-о. Изтребльиваніе туђенародны речи и словосложенія у сваком наречію, пріимање собствены и чисто славенскій, приближаваніе къ ідеалу обштеславенскогъ єзыка, т. е. онакогъ єзыка, кога бы свакій Славянъ, кога му драго колена, лако разумевао. Туђе речи одтућаваю Славяна одъ Славяна, отделюю наречіе одъ наречія, отдалюю колено одъ колена, одъ туђы се слова и кроева єдинственій православяни гнушаваю, и ученѣ имъ се другій сродны наречія отежчава. Ческій є и Польскій єзыкъ особито съ туђимъ речма потопљенъ, и зато є нуждно прилѣжно претресање, оному одъ германізма, а оному одъ германізма, француцізма и. п. pytel (Beutel), kšaft (Gefchäft), uberman (Obermann); — польско sztuka (Kunſtſtück), hufual (Hufnagel), filut (filou) okazia (occasio); — русско очай (изъ татарскогъ), глазъ (oko); — србско вирошъ, шаргарепа, бировъ и пр. (изъ мађарскогъ) ћупріа (мостъ) ендекъ (крвљама) чиракъ (снећнякъ) бырцаузъ (крчме) супна (чорба) и т. д.

6-о. Учителске столице, или катедре наречія славенскій где бы се ученикомъ младићемъ поне руководство къ далѣмъ успѣху давало.

7-о. Путованіе учены Славяна по инаначечнимъ Славенскимъ предѣлма, и често займно посѣћиваніе сродны колена, за моћи се съ ньима ближе и совершеніе упознати. Састанакъ и прилика оныма се яндити, выше чим него мртве књиге. Таковій примѣръ давао већъ Добровскій путованшій у Русію, Польску, Кеппенъ, Кухарскій, кои ће посѣтіо Ческу, Словачку, Хорватску, и Црну Гору, Мацієвскій, одъ части такође и млади Славяни Кампелікъ, Трнка, Ам

мералићъ; Штулацъ; Шторхъ и другій. Шпета, да Кухарскій, кои є скоро по целомъ Славенству путовао, описаніе своге тако знаменитодостойногъ путованя на светъ не пздаде, онъ є то запета целомъ роду дужанъ! — Може быти, да бы се у свое време такође установити могли ученици и займки састанцы Славопріятеля одъ сваког наречія, скаке године у граду другог колена, на подобіе немецкы Изпитателя природе.

8-о. Обще и свенаречне літерарне новине, у коима бы се свака нова књига у оном наречію објавила и разсудила, у ком є писана, т. є. србска у србскомъ, польска у польскомъ и т. д. При тымъ займимым ученим новинама морали бы списатели свію славенскы наречія учестницы быти и приномагати. Ніе сумнѣ, да се кебы такве новине у кругу тако великог и разпространѣног общества одржале.

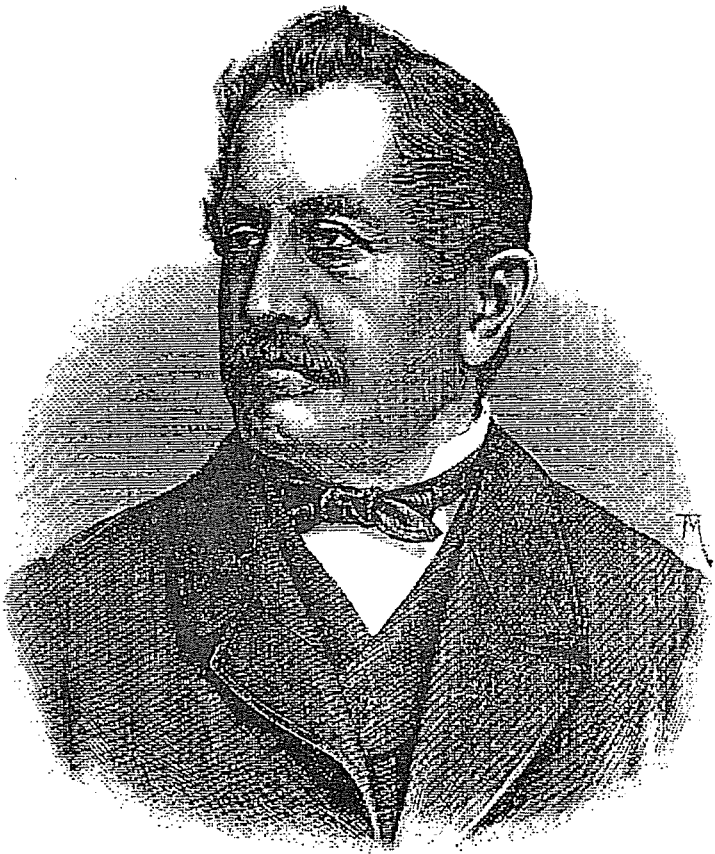
9-о. Єдиоликъ філософическій на духу Славенскогъ языка основанъ правопись (орвографіа) у ком бы се выше или манѣ сви Славяни, или поне они, кои єдно писмо т. є. латінско или кірілско имаю, слагали. На Славенскій правопись не бы требало ни мађарскій, ни немачкій ни таліанскій правопись да има втеченія, єръ шареница правописа не само много времена граби, докъ га ко познa и научи, него отстрашує очи и смета мисли читателя. Право има Г. Шаффарікъ, гдо о Іллірскомъ Парнассу пише у Часопису Музейскомъ 1833 Спез. 1, стр. 32. „То су нѣжни цвети у гадне рыте замотани, кои у томъ подобію нападъ себи наклоности други Славяна придобити не могу. Ту се найпре требе борити съ потворама (чудовиштама) као scgljesc место šlěš (шлѣшъ), bliscgna место bliźńa (ближна), kgniscnizi место kniźnici (кньижницы), oghgnjen место ogńen (огнѣнъ) gghnjevno место gnévno (гнѣвно) и т. д.“ И зато ніе доста хвалити моћи Г. Гая и Хорнате, да су поправомъ или славенизіраћемъ правописа красный и слѣдованя (подраженія) достойный примеръ другимъ Славяномъ дали. Словомъ, за достигнути ову займность, морало све разставляюће и делеће насъ холме спизити и уравнити, све яме и пропасти изпунити, или баремъ месте преко ныи поправити, и руке себи давати, за моћи лакше тамо и овамо прелазити.

§. 11. Заключеніе.

Чрезъ таку само займность поставіо бы се подъ Славяна темель къ собственой и правой народной літературы, чрезъ ню бы престала досадашнѣ осамлѣность, хинезкій тай зыдъ међу єдиствены колени и наречіями, престала бы маловажна предпріятія у літературы, коя чимъ се роде, одма због недостатка маа и простора умиру. Малій потоцы єдва носу балваке и сплавове на волнама своимъ: Дунавъ носи и читаве грдне бродове, гди су му воде у єданъ токъ слівене. Чрезъ ту займность неће се ни єдномъ наречію неправо учинити; єръ свако ће колено при своме індівідуалітету (особености) при своме наречію и своме књижеству остати, него ће само плоде другій колена куповати и читати знати. Полякъ нека не буде само Полякъ, него Славо-полякъ (genus et species) нека познае књиге не само свога него и чешкогъ, русскогъ и србскогъ наречія; Русъ нека не буде само Русъ него Славо-русъ, нека зна и чита дѣла не само свога него и польскогъ, чешкогъ и србскогъ наречія; Чехъ нека не буде само Чехъ, него Славо-чехъ, нека учи не само чешко, него и польско, русско, србско наречіе; Србъ или Іллиръ нека не буде само Србъ него Славо-србъ, нека чита не само србска него и польска, русска и чешка дѣла. Само кои та главна наречія зна, само тай бы се пера лаћати и славенскимъ списателѣмъ быти морао. Не ко є међу Славяни найпредныи, найвећій и найсилніи, него ко є найзаймљивіши и найсливеніи съ другомъ браћомъ, ко животъ и самосталность и оны маньи и слабіи найвыше цени: тай заслужує у нашемъ времену хвалу и красно име Славянка. Томъ приличе оне пѣсника речи:

Я осећамъ цело Славіянство,
Да є моє, да самъ и я нѣговъ:
То є гордость, то покоса моя,
Кою нитко одъзеть ми неће!
Мой бо народъ моя домовина
На хладу не пружа се мила;
Широкіемъ живимъ я у свѣту,
Негъ завида допустити може;
Силнієга самъ я сынакъ рода,
Него она и помыслить смѣе.
Надъ пространомъ домовинномъ моіовъ
Жарко ніе захаћало сунце! —

LJUDEVIT GAJ

ČIJE JE KOLO?

U br. 97. Pražkih novinah nalazi se opazka, da se českí učitelj tanca g. *Raab* za svoga bavljenja u Beču učio od Sèrbaljah tamo živućih njihov narodni tanac „Kolo" zvani, da ga među srodnim narodom Českim razplodi. Ove reči razjare nekog u Beču živućeg Hervata, te on pošalje tobože od strane u Beču stanujućih Hèrvatah u Pražke novine slědeće izjasnjenje: „Mi se usudjujemo onu opazku na toliko izpraviti da kolo nije sèrbski veće ilirski tanac, što se iz istog naimenovanja ovih tancah vidi, dočim se jedan „Kolo hèrvatsko," drugi „Kolo slavonsko" zove, a Serblji svoj narodni tanac „Oro" zvani imadu. Pak k tome nesu Sèrblji već Hèrvati ovi tanac u Beč doněli i rasplodili. Mi dakle za dužnost smatramo vas o stanju stvari obavestiti, jer prirodjena svakomu *Jugoslavjanu* narodna ćut nedopušta, da mirnim okom gleda, kako mu se otima koi dio njegovih predajstvah, ma da je baš samo i jedan tanac."

Gledaj brate, čuda golemoga! pročitaj još jedamput ovo mudro izjasnjenje, pak ćeš se pitati, ko i mi, s koje naměre je ovo izjasnjenje g. dopisnik napisao? Mi barem mislimo, da nije duh razkolničtva ovomu dopisu povod dao, inače bi g. dopisnika nemilostivo prošibati morali; nu uvidjamo, da je neznanstvo neudobnomu hvastanju krivo, i zato sažalujemo g. izjasnitelja, te ćemo mu blagim načinom dokazati, da neima pravog ponjatija o razmerju i odnošenju pojedinih pokrajinah prema ukupnoj Ilirii. „Kolo nije sèrbski veće ilirski tanac," kaže g. izjasnitelj. Ala kako se je sirota porezao! – Nebi l' se onomu smijali koi bi tvardio da neka stvar nije englezka, nego da je velikobritanska? Ovo isto razmĕrje nalazi se među sèrbstvom i ilirstvom. Nu g. izjasnitelja pomešala su ona naimenovanja „kolo hèrvatsko" i „kolo slavonsko", koja su samo zato načinjena, da znadu oni, koji u gradovih živu, te među narod malo dolaze, kakovu su varstu od kola prigrlili Slavonci, kakovu li Hèrvati. – „Kolo" je obće naimenovanje ilirskoga tanca, a „kolo hèrvatsko" i „kolo slavonsko", kao i „Oro" (što izjasnitelj za nekakav različiti serbski tanac darži), jesu samo varste od kola. Neka ide g. izjasnitelj među narod, pak će viděti, da puk nigdě nekaže: hajde da igramo *kolo hèrvatsko* ili *kolo slavonsko*; već se ufate pak igraju *kolo*, ali ne *hèrvatsko* niti *slavonsko* niti *dalmatinsko*, nego onako kako je gde u običaju. U Sèrbii imade kolo od preko 90 načinah, od kojih moglo bi se istom toliko posebnih tako lepih tanacah izvesti, ko što je kolo hèrvatsko ili slavonsko. Ali zašto da se o jasnoj stvari prepiremo? zašto

cěpamo dlake na četvero? Ajdmo na izvor stvari; pitajmo se: tko nam je *kolo ilirsko* sačuvao? pak ćemo viděti, dà li se može kazati, da kolo nije serbski veće ilirski tanac. Jeda li su nam ga sačuvali naši dobri hèrvatski Provincijalci, ali bratja Kranjci ali Štajerci? – Gospodine izjasnitelju, kažite, što vam iskreno sarce na ovo pitanje odgovara! Nije li bělodano, da je kolo upravo majka Sèrbia uzdaržala, i da se je kod pravih Serbaljah i po njih kod ostale ilirske bratje u Hèrvatskoj i Slavonii sačuvalo? – Kad se o istinitosti ovoga pitanja uvěrite, možete proći i na druga pitanja, koja se obstanka ilirske narodnosti tiču, n. p. možete se pitati: u koga se je sačuvao čisti jezik ilirski, u koga običaji, tko li nam je ponajviše gojio od kolena do kolena narodne pěsme ilirske? U svakom odgovoru naći ćete Sèrblje i Sèrbstvo. Kako dakle da se prepiremo, što je kod Sèrbaljah narodno, što li nije; kod Sèrbaljah, u kojih od oltara do čobana ništa biti nemože, što nebi narodno bilo; kod Sèrbaljah, od kojih mi jezik u svoj mudrosti i u svom bogatstvu, i običaje u svojoj izvornosti i čistoći učiti moramo, ako hoćemo da ilirski život obnovimo: kod Sèrbaljah, koji su u svetinji svoga Sèrbstva onaj narodni duh i ono rodoljubstvo uzdàržali, kojim smo i mi u novie doba radi sloge pod prostranim imenom ilirstva novim životom uzkàrsnuli; kod Sèrbaljah, koji su nama od starine sve sačuvali, a kojim mi malo ali sasvim ništa glede samoga narodnog života dati nemožemo. Dakle onaj, koi veli: da što je sèrbsko nije ilirsko, ili što je ilirsko da nije sèrbsko (naravno u smislu same narodnosti) – jest ili neznalica, ili neprijatelj sloge između Slavjanah od velike grane ilirske.

Nadalje misli g. izjasnitelj, da kolo nije sèrbski tanac zato, što su ga Hèrvati a ne Sèrblji u Beč doneli i razplodili. Ala lepe doslednosti! takove nije kadar ni isti *Hegel* izvesti. – Ako su Hèrvati kolo u Beč doneli i razplodili, to su doista hvale vredni, što su nastojali, da naš narodni tanac u velikom svetu cenu dobije; ali se otale nikako ne da izvesti ona posledica, da zato nije sèrbski, što je ilirski. Ta n. p. sav svet znade i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli i uveli; nu nama još ni izdaleka nije na um palo ikada tvàrditi, da to nije sèrbski već ilirski jezik; pače ponosimo se i hvalimo Bogu Velikomu, što mi Hèrvati s bratjom Sèrbljima sada jedan književni jezik imamo.

Još nam je tàrn u oku onaj izraz: *Jugoslavjani*. Neznamo bo, što hoće, da tim izrazom naznači onaj g. izjasnitelj, kojemu sèrbske stvari nisu ilirske. Jeda li je kod njega pònjatje „Jugoslavjan" širjega ili užjega smisla od ponjatija „Ilir?" ili mu je to svejedno? ili možebiti nezna g. izjasnitelj, da je to reč *par force* i za nevolju skovana? – Istina i mi smo ju upotrěbljavali, nu, kako rekosmo, od nevolje; ali odkad nam se ne brani služiti izrazom, koi u narodu i dogodovštini živi, i koi je po razdèljenju slavjanskih granah od svih i najučeniih muževah za našu granu priznat i primljen neimamo razloga, da primamo ime, koje nigdě temelja neima, a još k tomu niti neodgovara ponjatiju *„Slavjan;"* jer ako se mi Iliri *Jugoslavjani* zovemo, naravno je, da bi se Rusi

Sěveroslavjani zvati morali; a što su onda Česi i Poljaci? da li oni nisu Slavjani? Mislimo da će ih g. izjasnitelj kao Slavjane priznati, a kao takovim valjalo bi također ime naděnuti, nu kakovo to neznamo, jer nama su na severu a Rusom su na zapadu. Dakle mislimo, da će najbolje biti, da pristane i g. izjasnitelj k obće priznatomu razděljenju Slavjanah.

Učredništvo

ЈОВАН СУБОТИЋ

ЈОВАН СУБОТИЋ

О СУБОТИЋЕВОЈ „СРПСКОЈ ГРАМАТИЦИ"

Према оцени тако компетентног судије као што беше П. Ј. Шафарик види се да је велика штета што Суботићева „Српска Граматика" у своје време није штампана. Тако пропадоше нашој књижевности и Матичиних 100 дуката и Суботићев труд, и то све због претеране конзервативности старих матичара у правопису.

Рукопис ове Граматике чува се у библиотеци Матице српске. *Кад* га је Суботић Матици дао, није се већ више сећао кад је Автобиографију писао (види стр. 55. ове књиге) а у архиви Матичиној засад се није могло наћи. Рукопис је увезан у тврде корице, има 458 стр. на вел. 4.-ни. Писан је врло лепим читким, нешто ситнијим словима. Цео материјал је подељен у 401. §.

Место овој граматици у историјском развитку науке о нашем језику одредиће кака специјална расправа. Овде ћемо приказати садржину њену, колико да читаоци добију појма шта има у њој.

Од 1.-18. стр. је „Увод" са овим чланцима: §. 1. Језик, §. 2. Мисли о постанку језика, § 3. Наречија, §. 4. Наречија српског језика (у наречја срп. језика рачуна Суб. српско у ужем смислу, „хорватско" и „словенско"; да хрватски и словеначки са српским могу бити дијалекти једног језика, Суб. је доказ немачки језик, у којем се дијалекти још већма разликују), §. 5. Поље и људство наречија српског језика (границе српског, хрватског и словеначког дијалекта; јужна и источна граница српског дијалекта је: Бојана, Ђаковица, Призрен, Качаник, Тимок, између две последње тачке, према бугарском граница није ближе одређена), §. 6 Разноречија наречија српског језика (дијалектичке особине), §. 7. Књижевни језик, §. 8. Српски књижевни језик, §. 9 . Провинцијализми, §. 10. Части граматике.

Суботић дели граматику на три дела: I. Наука о звуковима (стр. 19.-70. §§. 11.-44.), II. Наука о речима (стр. 71-352. §§. 45.-231), III. Наука о слоговима (реченицама, стр. 353. до 458. §§. 232.-321); у додатку говори „о знацима слога" (§§. 392.-401.)

У првој глави првога дела се говори доста опширно „о звуковима посебице", у другој „о слагању звукова", у трећој „о писању

звукова или наука о правопису"; трећа глава је доста опширна, и Суб. иде у главном за тим, да на основу живога говора и писаних споменика докаже, да су за српски језик потребни: 1.) *ђ, ћ, љ, њ,* 2.) *ј*, а да не треба: 3.) *і, ѣ,* 4.) *ъ, ь,* затим 5.) да докаже, да је *р* и вокал, и 6.) да утврди где треба писати *х*. Суботићева азбука има 31 слово (сва Вукова и ћ).

Други део има два одељка: први, много већи, говори „о родовима и видовима речи", други, мањи, „о произвођењу речи". Именице имају четири „склоненија" (парадигме за I. *јелен, колач, зеленко, владалац, момак, Србин, орао, нож;* за II. *реч, мисао, пеш, смрт, цев, страст, јунад,* неправилно *кћи;* за III. *Илија, ливада, церица, мајка, тиква,* неправилно *мати*; за IV. *село, лице, име, дуге, јаје, тиле, унуче, весло*). Глаголи имају шест „видова" (1.) на *-ати*: дати, прати, дизати, лежати, ковати, испитивати; 2) на *-ѣти* и *-ети*: хтѣти, млѣти, почети, узети; 3.) на *-ити*: пити, молити, љубити; 4.) на *-ути*: чути, викнути; 5.) на *-сти*: трести, вести, красти, плести, грепсти; 6.) на *-ћи*: моћи, пећи, ићи). – Други одељак је краћи и говори прво „о корену речи, корене и произведене речи", затим опширно о наставцима именица, краће о наставцима за образовање придева, заменица и глагола, а у додатку врло кратко о сложеним речима.

У трећем делу (у синтакси) после увода се говори о значењу начина и времена глаголских, одрицању и питању, о врстама реченица, значењу падежа и предлога (опширно), о реду речи, о зависним и независним реченицама и врстама им. На крају је у додатку чланак о интерпункцији.

Као што се види из овог кратког прегледа, ово је потпуна, систематски изведена зграда српског језика. Данас је, дабогме, после радова Миклошића, Даничића и др., већи део онога што Суботић пише застарео, те је ова граматика осуђена, да на вечита времена остане у рукопису. Али баш зато ћемо овде прештампати одломке о правопису и о књижевном језику, који ће и данас интересовати шири круг читалаца. (При прештампавању правопис је измењен).

§. 32. *Правопис.* Ретка је азбука, у којој би звук сваки своје сопствено искључително писмо имао; у свима се мање више кубури. Ми би са горе изложеним редом писмена једну од првих ако не прву писменицу имали. Али најпре треба, да се за њу сви изјаснимо, да је сви примимо.

Азбука је нешто сасвим произвољно; то у власти човека стоји, овим или оним знаком у писању служити се. Па зато и видимо, да се она код свију народа све дотле колебала, док се најпосле писарима досадило није нове начине измишљавати: кад им се то већ досадило, онда је један начин мах отео, и до мала тај је постао начином писања општим, и дао писменицу сталну.

Баш зато, што је писменица нешто сасвим произвољно, напослетку је свеједно, или овако изгледала, или онако, само нека је *сталнa*, и нека је оно, што ваља да је, т. ј. нека се могу њом звукови језика изразити.

Но премда је најпосле свеједно, или азбука овако изгледала, или друкчије; али свагда и на то ваља да се гледи, да не буде ружна, кад може бити лепа, да не буде сложена, кад може бити проста, да не буде тешка и замршена, кад може бити лака и разговетна; јер кад нам стоји на вољи ово или оно изабрати, како да изаберемо горе, кад можемо имати боље.

Да ми имамо азбуку, којом се сви једнако служимо, онда о свему овоме говорити сувишно би било; али код нас се тек тражи она азбука, при којој сви да се сложимо. И у оваквом стању ствари дужност је граматике не само на то гледати, како ова или она страна пише, него, како би у датим околностима по основама разума требало да се пише.

§. 7. *Књижевни језик.* Књижевни језик постаје свагда из језика, којим народ говори. Може се истина случити, да из свакога наречија особити књижевни језик постане; али то се ретко догађа, него се понајвише једно наречије над другима подигне, пак после списатељи свију наречија њим пишу, а читатељи свију наречија исто, као своје наречије, разуму и читају. И тако се сви они јако варају, који мисле, да се може народу за књижевни језик други који, од његових наречија сасвим различан језик дати; а варају се и они, који мисле, да се књижевни језик као какво механичко цело на једампут створити и народу дати може. Књижевни језик мора бити пре свега *народни* језик, а друго, мора се органски развити. То нам и сам разум каже, а то и у искуству видимо.

Које наречије књижевним језиком да постане, зависи од случаја, као и kausa ultima; изближе пак зависи од тога, ако се њим више и ваљаније писало, него другима, опсобито пак, ако му је песништво изредно; јер то је са свим природно, да се на ону страну, где што за њих има, куда их што ваљано привлачи, где какав ужитак налазе, изабрани духови окрећу, и спеше, и чешће се враћају, пак и друге за собом доводе; а тако је исто наравно, да је овим предњост наречија призната и основана. Сад нека се само и даље у њему исто тако добро ради, нека и даље у њему духови других наречија оно налазе, што дома немају, пак ће од туда опет по самој природи следовати, да ће а.) оно духовима других наречија својим постати; б.) да ће се баш кроз то над другима још уздигнути. Јер прво; тим, што се употребљава, мора све савршенијим постајати; друго, пак, тим, што се на већи круг растире,

баш оно добија, што је књижевном језику пре свега нужно. Осим овога, по самој природи следовати има, в.) да ће се најпосле њим све боље него другима, а много којешта само њим уредити моћи. А кад наречије које до овога дође, онда није тешко предвидети, да ће списатељи свију наречија радије њим писати, него својим сопственим, јер прво: имају у њему много згоднији алат за свој занат, а друго: кроз њега добијају много веће число читатеља: после овога за мало мора доћи и оно време, кад ће се опште признати, да књижевне послове само тим књижевним наречјем отправљати ваља.

Ово је природни пут, којим ово или оно наречије књижевним језиком постаје; то нам показује и искуство, у ком видимо а.) да је овим путем често наречије слабијег кољена, или наречије по себи лошије књижевним језиком постало; а б.) и то, да је овим путем кроз течење векова једно наречије друго, које се већ књижевним језиком учинило, измјенило, њега с мјеста кренуло, и оно књижевним језиком постало. Тако је језик Дубровника у XVII в. постао књижевним језиком, и прогонио је славенско-српски, којим су се писатељи у писању рукописних књига служили; тако у XIX в. заступао је језик источно-српски, с једне стране дубровачки, с друге пак славенски и славенско-српски. То видимо и у страним повесницама књижевног језика. У Француској се одржало северно наречије, премда је провансалско по себи лепше, због тога што је у време, кад је наречије једним књижевним језиком постати имало, мого стихотвораца и преповедача у њему било. Тако је тошкански дијалект књижевним учинио двор Медицеја, и списатељи, које је исти као оживљавајуће сунце к себи привлачио. Тако је у Енглеској као дворски и књижевни језик важио језик француски, али дође време, роде се духови, који у народном саксонском наречију писати стану: кад то буде, спадне француски, и саксонски постане књижевним језиком Енглеске. У Немечкој пак видимо, да се књижевни језик више пута мењао, и да је свагда оно наречије ту чест носило, у ком се највише и најбоље радило. Тако у XII. в. налази се већ један језик, којим су се сви стихотворци служили, и тај је најприличнији алеманском наречију. Али је Алеманија и била онда главно место немачког песништва. Доцније отме мах франачко наречије, јер се око Нирнберга највише и најбоље радило и певало. У време реформације највише се и најбоље око Лутера радило, те је тако и на језик књижевни ударен печат, који свога виновника на први поглед издаје.

Кад се већ наречије на место књижевног језика попело, онда је наравно, а и искуство учи, да се књижевни језик и од свога рођеног наречија, од кога је постао, удаљује, пак с временом и само ово, кад се

са књижевним језиком сравни, као наречије стоји. Ово бива двоструким путем: 1.) књижевни језик све се већма и већма развија, а наречије говорно или остаје на једном месту, или као обично на путу развитка тек мили, наравно је дакле, да се у образу обадва нека разлика указати мора; даље, књижевни језик друге потребе има, мора се дакле у многом дркчије угодити дати, мора особите начине примити, и мора много којешта ново у себе узети, што у наречију нема, наравно је дакле, да се овим све надаље од говорног наречија размиче; најпосле пак и то много чини, што књижевним језиком изображенија класа народа служи, ова пак другачије и мисли и говори, него прост народ, наравно је дакле, да се и с ове стране књижевни језик од говорног удаљити мора. 2.) књижевни језик, као што смо рекли, рашируje своју владу и на духове других наречија, и они се с њим као својим служе. Ово пак бити не може, да се што и од њиног наречија у књижевни језик не усели. И заиста у искуству видимо, да књижевни језик из свију наречија по што прими, и то по својој потреби разложи и у себе узме; овим пак наравно, да се од свога главног наречија у толико већма удаљује. – И ово је једно добро, које је једном књижевном језику нужно, и њему велику услугу чини; јер тим истим престаје он особена сопственост једне части народа бити, и постаје општим благом, и све га стране онда као једнако свога сматрају и придржавају.

Наравна је пак ствар, да се изговор књижевног језика никад тако општим учинити не може, као његово писмо: он ће у изговору свагда интонацији наречија мање више подлежати морати. Та и у говорном наречију многе речи у писму сасвим једнаке, овако се у овој, овако у оној покрајини народа изговарају. Пак и само писање у стању је речма у књижевном језику сасвим други изговор дати.

§. 8. *Српски књижевни језик.* Сад да пређемо од општег овог сматрања на особито, што се нашег књижевног језика тиче. Од *српскоѓ, хрватскоѓ и словеначкоѓ наречија, које да се за књижевни језик узме*, већ је пресуђено, и све су се стране у том сложиле, да се *српским књижевним наречјем као књижевним* послује. Делање дубровачко у овом наречију у XVII. в.; пословање у њему у почетку XIX. в. кад се у оба друга наречија, тако рећи, сасвим ћутило; песништво, које у народним песмама нешто у целој Европи особито, невиђено представља; и садашњи дух времена, који свуда слагање сила, и тежење ка јединству захтева, учинили су, да се без једне речи признало, да књижевним језиком Славена на југу *српско наречје* бити има.

И у овом смо срећни, те се оно учинило, што је и најправедније и најзгодније; јер да оставимо на страну питање, је ли српско наречије

лепше од друга два своја брата, то ћемо сви радо признати, да оно ако није боље, то зацело није ни горе, ни ружније. При том пак сви знамо, да оно у простору и људству трипут толико има, колко оба друга заједно; да је особито богато, благогласно, и као говорно наречије за чудо развијено. Оно живи и сад у две по језику независне државе, Србији и Црној Гори, којима ће пре или после и трећа, Босна, приступити, може дакле очекивати, да ће све користи, које пријатељства политичка језику дати могу, имати.

А кад је већ српско наречије за књижевни језик одабрано и примљено, то је пре свега нужно и потребно, да се оно потпуно позна. Нужно је дакле да се потпун *Речник* скупи и изда, да тако сваки списатељ ону реч, која му треба, наћи и употребити може, да не буде принуђен, или нову ковати, или страну узајимати; а нужна је и *Грамашика* која ће састав наречија и строј му, као и значај у слогу потпуно изложити, да га тако они списатељи, који га од матере научили нису, добро познати, и чистоту му у писању сачувати могу.

То је код других народа било, па ће и код нас сигурно бити, да ће [у] књижевни језик по гдешто и из других наречија ући, али свагда мотрити ваља, да се таково што не унесе, што је природи његовој противно, или је горе од онога, што се у њему налази. У наше дане лако је то правило одржати, па се зато као прека дужност и захтева.

Видимо код других народа, да су у оно време, док се књижевни језик сасвим утврдио био није, списатељи сваки својим домашњим наречијем писали; ово смо и код нас код куће искусили, јер знамо, да су баш и код наших српских списатеља они, који су у Срему рођени, онако писали како се у Срему говори, а који су родом из Ерцеговине били, ти су опет онако писали, како су онде научили. Па ће тако сигурно још неко време протећи, док списатељи свију наречија сасвим једним књижевним језиком писати буду, а међутим ће Хорвати на хорватско наречије заносити, Словенци пак словенским писати. Ово друкчије бити не може; кад се већ књижевни језик осили, онда ће то само од себе престати. Разум и добри основи могу у садашње време слогу ускорити, но силом се не да ни ту ништа учинити. Добро би било, и нужно би било, да се списатељи једнодушно сложе, и оног се наречија тврдо држе, које је за књижевни језик одабрано: али код свију то нити је могуће, нити ће бити. Многи неће хтети из тог узрока, што им је тешко материнско наречије сасвим оставити; многи због тога, што је код нас мода писати, а језик, којим ваља писати, не научити; а гдекоји и због тога, што му је више стало затим, да што напише и напечата, него да онако напише како би ваљало. Многи ће пак и при најбољој вољи пасти у наречије своје, јер не бива ретко, да

свој глас за општи глас држимо, а и навика: licet eam furca expellas, tamen usque redibit.

§. 9. *Провинцијализми.* Где се књижевни језик већ утврдио, онде постоји разлика између речи књижевног језика и провинцијализма. Свака сиреч реч, која у једном или другом наречију живи, а у књижевни језик примљена није, зове се *провинцијализмом.* Овакве речи у сталном већ књижевном језику употребљавати само је каткад дозвољено.

Код нас место ових провинцијализама заступају речи другог наречија, које на место речи српске не би саветно било. Но имамо још један род провинцијализма. Неки сиреч предмети баш и у самом српском наречију у различитим покрајинама различна имена имају, како ћемо с овима? У овом случају најбоље ће бити овако пресудити. Је ли реч које покрајине у књигама позната, онда другу реч, која исти предмет у другој покрајини означује, као провинцијализам сматрати ваља; ако пак ни једна још примљена није, онда је сваке право једнако, отворити им ваља врата, па тек нека кушају срећу, која ће се одржати.

У провинцијализме пак не треба мећати оне речи, које у једном крају живе, а у другима их нема, какве су н. пр. многе речи морнарске, које ћемо бадава тражити, где мора ни морнара нема. Такве речи не само да не треба искључивати као провинцијализме, него их треба својски пригрљавати, и у случају потребе свагда најпре за њима погледати, пак ако њих не буде, онда тек на то мислити, да се нова кује или страна узме.

ОДГОВОРЪ

Г. ДРУ СТАРЧЕВИЋУ НА НЂГОВЪ ЧЛАНАКЪ У ЗАГРЕБ. НАРОДНЫМЪ НОВИНАМА ОДЪ 27. СЕПТ. 1852.

ОДЪ ДРА І. СУББОТИЋА.

IX. Г. Старчевићъ како гдѣ види име хрватски, таки виче нема Србаля!

Дакле: Ако Истріянацъ католикъ рекне да пише хрватски, е то є правый Хрватъ; ако Дубровчанинъ, или другій горньій Далматинацъ рекне, да пише хрватски, е то є овеяный Хрватъ, и не може быти Србинъ. Ово є врло хрђавъ силлогизамъ, будући да му є основъ шупаль. Ни є данъ Србинъ, коц є католикомъ постао, или се католикомъ родіо, неће да каже да є Србинъ, да пише србски, да говори србски, а то зато, вр є са именомъ Србинъ источна црква скопчана, и католику казати, да є Србинъ чини се да бы толико значило, као да каже, да є источне цркве. Како ће дакле да кажѐ? Онако, како му се найближи други Славени зову: хрватски, — а гдѣ нема другихъ Славена — шокачки, бунѣвачки, словински. Ако дакле Истріянацъ и Дубровчанинъ каже, да пише хрватски, ніє слѣдство, да ніє Србинъ, или

да є Хрватъ; комъ народу истый принадлежи, то се мора са друге стране видѣти. Овдѣ морамо г. Старчевића запытати: кадъ су Дубровчани Хрвати онда, кадъ веле да пишу хрватски, — шта су онда, кадъ кажу, да пишу словински? Очевидно є дакле, да се по томе, што ко каже да пише хрватски, не може заключити, да є Хрватъ.

Г. Старчевићъ позыва насъ, да се чудимо, єръ писацъ Папалићеве кронике вели да пише хрватскимъ єзыкомъ. Мы се заиста морамо чудити, али г. Старчевићу, и то сбогъ тога, што онъ на ту кронику толику цѣну меће. По истой кроники, не само, да є она писана єзыкомъ хрватскимъ, него є и св. Кирилъ свето писмо на хрватскій єзыкъ превео, и свету литургію хрватски уредіо! Нѣму є дакле єзыкъ св. Кирила у св. писму онай истый, кои є и у нѣговой кроники, будући да му є и єданъ и другій хрватскій, а два хрватска єзыка не може быти! У колико є дакле єзыкъ св. Кирила у св. писму хрватскій, у толико є и онай у кроники му хрватскій!

А шта ће рећи г. Старчевићъ, кад му кажемо, да найстаріи списатели провинціялне Хрватске, као Пергошићъ 1574, Врамецъ 1578, издатель евангелія 1651 и други, свой єзыкъ, коимъ пишу, не зову хрватскимъ него словенскимъ?

X. Садъ долази г. Старчевићъ на єзыкъ србскій и хрватскій.

а.) „Сва писма краля хрватскихъ писана су єзикомъ хрватскимъ.“ Ово не стои. Мы имамо писма одъ Трпимира, Муцимира, Кресимира, Звонимира, Стѣпана II. и та су сва латински писана, и ама єдно єдито да є другчіє! Имамо писама одъ еппа, аббата, властела, и та су такођеръ сва латински: само єданъ єдитый епископъ задарски изпричава се, да є морао писмо „простачкимъ єзикомъ“ (lingua rustica)! написати. И г. Старчевићъ смѣ казати, да су сва писма краля хрватскихъ писана єзикомъ хрватскимъ! То є заиста сувише.

Г. Старчевићъ мысли, да є повеля Кресимира IV. писана хрватскимъ єзикомъ, но вара се; само додатакъ къ ньой, о другой сасвимъ ствари говорећи, одъ задарскогъ еппа предъ другихъ свѣдоцыхъ писанъ, написанъ є простачкимъ єзикомъ, а диплома кралѣва не!

Па башъ ове рѣчи еппа задарскогъ свѣдоче, у каквомъ є поштеню єзикъ хрватскіи стояо: ту се за нѣга каже, да є lingua rustica, єзикъ „паорскій;“ у лѣпой є заиста цѣни морао стояти народный єзикъ, кадъ га господа зову паорскимъ.

б.) Хрватъ є имао пріе и свою цркву и у ньой свой єзикъ, „него ли се за Србе знало.“ Та є ли г. Старчевићъ жмурio, кадъ є Порфирогенита читао, те піе видѣо, да су у єдно

време подъ Ираклiемъ и Србльи и Хрвати крштени были и цркву добыли?

„Имали су своју цркву!“ Шта є то? Заръ хрватска црква нiє найпре обшта хрiстiянска, а доцнiє римско-католичка была? Заръ су Хрвати имали особиту вѣру, особите обреде или баремъ особиту хiєрархiю? Ни єдно ни друго, ни треће, него г. Старчевићъ говори, а не мысли, шта говори.

„Имали су свой єзыкъ у цркви.“ Имали су не свой него обштый славенскiй богослужбеный єзыкъ у цркви, али су га на скоро изъ нѣ изгнали. Съ концемъ IX. вѣка добыли су были славенскiй єзыкъ у цркву, а у почетку X. вѣка већъ су га у синоду Сплѣтскомъ подъ анатему бацыли, па како се стао мало отимати, а они га у среди XI. в. опетъ подъ анатему. И одъ то доба нiє могао више главе дигнути. Истина да та є римска столица у половини XIII. в. опетъ одобрила, али є већъ было изнемогао, латинскiй се пакъ быяше за то време оснажiо, и тако му друго не остане, него смирено быће у нѣколико црквiй.

„Прiє него ли се за Србе знало!“ Нуто неволѣ. Та нису ли Србльи и Хрвати, и у закарпатской страни єдни до другихъ живили, па заръ тамо већъ нису Хрвати за Србльѣ знали? А ово є текъ мало пре было, него што су Хрвати свою цркву добыли! И заръ нису Грцы за Србльѣ знали, кадъ су ови у Тесалоничкомъ предѣлу бы-

ли? А ово є и опетъ пре было, него што су Хрвати свою цркву добыли.

в.) Хрвати имаю и своя слова, коя ніє Graeculus изнашао, него народъ Хрватскій!

Опрости му светый славенскій апостоле, што те тако титулира: незна бо, шта ради. Ты си се тако твоимъ разумомъ, твоимъ усрдіємъ спрама насъ Славена, твоимъ трудима и успѣсима, твоіомъ мудрошћу узвысіо, да те неучтивость єдногъ г. Старчевића не домаша.

Хайдемо садъ далѣ.

„Хрвати имаю „своя слова," своя слова? сигурно глаголска? Ово не стои. Глаголска слова найпре се показую у Бугарской и зову се бугарска, и онда су морала преко србскихъ земаля прећи, гдѣ су ime славонска добыла, па текъ кадъ Хрватски кралѣви и владыке славенску методіеву литургію забране, онда се осиле у Хрватской, и стану се звати хрватскима.*) Овако досада по извѣстной хисторіи ова стварь стои; и тако ова Хрватима своя слова гдна Старчевића нису Хрватима своя него Бугарима!

г.) Послѣ књижества долази на єзыкъ и вели:

„Шта да вамъ кажемъ о єзыку? — Знате ли да су крозъ Белградскогъ претора просили Серви новый станъ? — Докъ су се гнѣздили Серви

*) Види г. Шаффар. Погледъ на Древность глаголскогъ писменства. Час. 2. Муз. 1852 II.

у Тессаліи, стао є (?) и народъ, кои га є тако звао. — Серви су се помѣшали са народомъ панонскимъ, кои є ту пріе становао, као и Хрвати, што су се помѣшали єдни съ Авари, а други съ Панонцы.“ — Садъ шта одовудъ слѣдуе? Ако ишта одовудъ може слѣдовати, то слѣдуе ово: Србскій єзыкъ ніе чисто србскій, него панонско-србскій. Є па добро; Србльи су Славени, а Панонцы су Славени; Али ево неволѣ за Хрвате. Кадъ по томе, што г. Старчевићъ, изфилософира, има слѣдовати, да єзыкъ србскій ни є чисто србскій, него да є панонско-србскій, то тако исто слѣдуе, да ни хрватскій ніе чисто хрватскій, него панонско-аварско-хрватскій, дакле а.) іоштъ мешовитіи, а б.) не чисто славенскій, будући да Авари нису были Славени!

Далѣ вели: а.) да є *е* у рѣчи дете, и т. д. у србск. єзыку кайкавачко.

б.) да є *и* у рѣчи дите и т. д. чиста чакавштина;

в.) да є іе у дієте и т. д. синтетизамъ и кавштине и екавштине,

Дакле:

Србскій єзыкъ ніе србскій него кайкавачкій, єръ има дете и т. д.;

Србскій єзыкъ ніе србскій него чакавачкій, єръ има дите и. т. д.;

Србскій єзыкъ ніе кайкавачкій єръ има дите;

Србскій єзыкъ ніє чакавачкій, єръ има дете и т. д.

Србскій є єзыкъ и кайкавачкій и чакавачкій єръ има и дете и дйте и т. д.

Србскій єзыкъ ніє ни кайкавачки ни чакавачкій єръ има дієте.

Коє одъ овога жели г. Старчевићъ да се узме?

А шта бы было, да мы овако изкренемо: у србскомъ єзыку, т. є. у єзыку, коимъ народъ србскій говори, садржи се и кайкавштина, и чакавштина, и синтетизамъ обоега; дакле кайкавштина по себи ніє ништа друго него крнѣтина србскогъ єзыка, а тако исто чакавштина ніє ништа друго, него крнѣтина истога!

Хайдемо далѣ.

„Штокавштина є, као што рекохъ, (дакле штокавштина = єзыку, коимъ Србльи говоре) чедо чакаваца и кайкаваца; „али су штокавштину сковали Хрвати:“ дакле — штокавштину, т. є. єзыкъ, коимъ Србльи говоре, сковали су Хрвати! Погоди! Хрвати су сковали єзыкъ, па су онда ишли по Србскомъ народу, и нѣга томе єзыку учили!

Не постає тако єзыкъ народа, г. Старчевићу!

Друго, друго нѣшто слѣдує изъ вашега мудрованя, а ево шта.

Штокавштина є то исто, што и єзыкъ србскога народа, то Вы кажете;

Штокавштина є то исто, што и єзыкъ хрватскогъ народа, и то Вы кажете:

Дакле,— quae duo sunt aequalia uni tertio — єзыкъ Србскогъ народа то є исто, што є и єзыкъ хрватскогъ народа. То ће свакій казати.

Далѣ. Народи кои имаю єданъ єзыкъ єсу єданъ народъ. Ово є така истина, као двапутъ два четыри.

Далѣ. Народи кои имаю єданъ єзыкъ єсу єданъ народъ; Србльи и Хрвати имаю єданъ єзыкъ: дакле Србльи и Хрвати єсу єданъ народъ. — То изъ ваше науке правымъ путемъ истиче.

Хайдемо далѣ. Єзыкъ свію предѣла, у коима Србльи Порфирогенитови живе, єсть єданъ; єзыкъ предѣла у коима Хрвати Порфирогенитови живе ніе єданъ: далматински Хрвати и панонски Хрвати говорили су и говоре као да су два народа! Тако Копитаръ у своме Glagol. Cloz. XIII. вели: veris in Dalmatia Croatis (nam qui nunc ita vocantur Zagrabienses ad pannonicos potius Slavos pertinent);“ а г. Шаффарикъ у Старж. „Жители югозападне Хрватске (т. є. далматинске) говорили су єднымъ са Србльима єзыкомъ...; напротивъ пакъ жители провинціялне (панонске) Хрватске были су сасвимъ другогъ колѣна.“

Дакле, далматински Хрвати, кои єданъ єзыкъ са Србльима имаю, єсу єданъ народъ са Србльима; и: далматински Хрвати, и панонски Хрвати, будући да немаю єданъ єзыкъ, нису єданъ народъ.

То єсть: Далматински Хрвати нису управо Хрвати него су Срби.

Хайдемо и іоштъ далѣ.

Србскій елементъ пружао се све више и више преко своихъ првыхъ граница.

Тако се на югу пружіо у Арбанаску, тако, да га има чакъ око Манастыра *), главне вароши у Румелиі; на истоку пружіо се у Бугаре, и отео имъ цѣо просторъ између Мораве и Тимока; **) на сѣверу преліо се преко Саве у садашню Славонію, коя є найпре бугарска, ***) послѣ мађарска ****) была, у Хрватску савску, и суху крайну, да што више чакъ горѣ у Вараждинску, и скоро преко цѣле Далмаціе; на западу освоіо є одъ Римляна Дубровникъ и прилежеће томъ приморію морске острове; а у наше ево време добые у Аустріи особиту државу, войво-

*) Müllers Ober Albanien.

**) В. Шаффарикъ Старож.

***) Копыт. Glag. Cloz. Гл. XXIII. 5.) — Шаффар. Старож. — Ту су Мађари Салана, бугарскогъ войводу нашли, кадъ су у ове предѣле подъ Арпадомъ дошли Belae Reg. Notar.

****) Како се мађарштина ту была осилила може се видѣти изъ діпломе Сигмунда краля, коіомъ Іовану Гари поклаия многа села у жупаніи Валковской г. 1427.

довину Сербію. Башъ дакле, да и нису далматински Хрвати одискони Србльи были, лако є разумѣти, да овой буйности србскогъ елемента нису могли противстати, и да су велику изиѣну претрпити морали, а ова се пре свега у єзику показати мора, почемъ видимо, да слабіи елементи за кратко врене єзыкъ свой изгубе, и ячега приме.

Ево шта изъ мудрованя г. Старчевића о єзыку непреривномъ логичкомъ консеквенціомъ долази. Кадъ бы нама до тога стало было, да тражимо аквизиціе за Србльѣ, и то на рачунъ братскогъ хрватскогъ народа, то бы и имали и умѣли іоштъ доста коешта овдѣ навести и извести; али неимаюћи намѣру у Хрвате дирати, него само г. Старчевићу одговорити, престаємо, мыслећи, да ће му быти доста.

X. Садъ долазимо на Србльѣ! О овима г. Старчевићъ а.) каже, да се Србльи управо зову Серви, па онда толкуе са Порфирогенитомъ, да се зову Серви сбогъ тога, што су римскимъ царемъ служили. Г. Старчевићъ вара се, да се Србльи управо зову Серви, єръ самъ Порфирогенитъ не зове ихъ Серви, него Сервли или управо Сербли. Пакъ онда вара се и г. Старчевићъ и Порфирогенитъ, да се Србльи зову Серви, што су римскимъ царемъ служили, єръ а.) онда бы се и Хрвати морали Сервима звати, єрбо су и они римскимъ царемъ служили, а б.) Порфирогенитъ, а съ ньимъ и г. Старчевићъ заборавили су, да су Србльи име то пре имали, него што су римски цареви за

њихъ и чули были. Овымъ є г. Старчевићъ само или свою слабость у мышлѣню, или крайню пакость противъ србскогъ народа показао: одъ овога двога єдно мора на себе узети, кадъ є загазіо. Іоштъ кои данъ, па ће и све Славене робовима звати, єръ странни списатељи пишу Склави, а то є грѣе и црнѣ него Servi, а на нашу несрећу и Слави су служили не само римскимъ царевима, него и Францыма, и Аварима, и Хунима, и коме нису.

б.) Пакъ онда неда г. Старчевићъ Порфирогениту, да су се Србльи по горньой Далмаціи населили, опоминюћи на црвену Хрватску. Мы смо горѣ показали, да му ни ова сграда на тврѣемъ темелю не стои, будући се Порфирогениту вѣровати мора, да су се Србльи у горньой Далмаціи населили, па звала се она кадгодъ црвеномъ Хрватскомъ или не звала.

Што царъ Порфирогенитъ о поселеню Србаля у Далмаціи и Мезій говори, то се мора као базисъ свакога о той ствари разговора узети, иначе цѣла ова хисторія и Србаля и Хрвата пада у ништа. Ако дакле г. Старчевићъ не вѣрує Порфирогениту, што за Срблѣ говори, не може му вѣровати ни оно, што за Хрвате пише; ако онъ нама не допушта оно, што царъ за Срблѣ пише, онда не може искати, да мы нѣму допустимо оно, што истый за Хрвате говори: и тако мора престати свакій разговоръ, мораю се ови листо-

ви изъ хисторіе и србске и хрватске изкинути, а на то надамъ се нико пристати неће.

в.) Па найпослѣ пита: гдѣ є тай народъ србскій? гдѣ є тай єзыкъ? гдѣ су писцы? гдѣ су писма тога народа србскога? Одговарамо му

Ево га:

1. Порфирогенитъ, коме Вы вѣровати морате, дає намъ Србљ и то: а.) у Сербліи, Расси и Босни, б.) у Дукли, в.) у Требиню; г.) у Захумской, д.) у Неретви. Ово є дакле єзгра Србства.

2. Писма бана, кралѣва, царева и деспота, даю намъ Србљ. Да не трошимо безъ нужде хартіе, погледайте само у Србске Споменике 1840 у Београду штампане, па ћете иати и сувише. *)

3. Самъ народъ тай дає намъ Србљ, у своимъ пѣсмама, у томъ поносу свеобштегъ пѣсничства. Да не трошимо у залудъ хартіе, упућуємъ г. Старчевића на С. Лѣт. за год. 1847

*) Мы ћемо само ово навести. а.) Стефанъ краль вьсе срьпске земле, Диоклитиє, и Травуниє, и Далъмациє, и Захльмиє; б.) Стефанъ Владиславъ помоћнию божиювъ краль Србски; в.) Стефанъ въ Христа Бога благовѣрни царь Срьблемъ и Гркомъ; г.) Нинославъ банъ босанскій: ако вѣрує Влахъ Срьблина, да се при прѣдъ баномъ.

Часть I. стр. 142. и д. **) гдѣ самъ већъ єдаредъ у подобномъ случаю о томе обширніе говоріо.

4. Сама земля, и Порфирогенитова Серблія, и Карађорђева Сербія, и ФРАНЦ-ЈОСИФОВА Сербія вичу, ево Србаля! Најпослѣ

5. Хисторія намъ говори: ено Србаля у кнеж. Сербіи, у Старой Сербіи, у Црной Гори, у Дубровнику, у Херцеговини, у Босни, у Далмаціи, у Хрватской, у Срему и Славоніи, у Войв. Сербіи. Све ово хисторія говори: а ако Вамъ није право, а Вы морате другу хисторію кроити.

Ту пакъ гдѣ су Србльи, ту є и србскій єзыкъ ту су и србски писцы; и бадава Вы и Дивковића и Маргетића, и Рељковића и Катанчића, и Дошена и Крнотића, и Палмотића и Гундулића и све друге Дубровачке и далмат. списателѣ Хрватскима наричете; што више, бадава се и они сами было словинскима, было славонскима, было како му драго називаю: они су Србльи, и єсу и остаю србски списатељи, а то є само жалость наша, да католички Србльи неће да се зову онако, како су имъ се прадѣдови звали. Па тако є и са самымъ Вама г. Старчевићу. И Вы кажете да сте штокавацъ = Србинъ, па нећете да се зовете Србиномъ, него

**) Кадъ се жени србскій царъ Стефане; И четыри србска патріара; И по реду србски господари; ко є Србинъ и србскога рода, и одъ србске крви и колена. —

волете пріє цѣо народъ похрватити, него се нарећи онымъ, што єсте. Овако стои ствар, па што є право, оно є и здраво.

Па садъ знате, и гдѣ су србски писцы, и гдѣ имъ є књижевность, и зашто су одъ илирства направили србство, и све друго знате, ако само нећете да не знате.

А што Вы изъ Хрвата правите наше Атиняне, на то се мы нимало не срдимо, него желимо, да и Атиняне и све друге славне народе надвысе, а мы ћемо за њима, ако не будемо могли предъ њима; али то све може быти текъ одсада у напредъ; досада су были Хрвати юнацы, — Хрвати су се у сто другихъ струка славно прославили: али су у књижевности наспрамъ Србаля сиромашніи, него што су были наспрамъ Атиняна Шпартанцы, па то є света истина.

XI. Само тога ради, да покажемо, како г. Старчевићъ и оне ствари, кое у наше дане, предъ очима му бываю, наопако схваћа, спомињемо и ово.

Вели: „У новія времена с' єдинише Хрвати у књижевноме разумку све деснодунайске Славяне подъ именомъ илирскимъ.“

„с' єдинише?“ Није истина; хтѣли су да саєдине, али имъ није за рукомъ пошло.

„С'єдинише?“ И опетъ није истина, него „С'єдинише се“ сами они и то Србльима.

„Све деснодунайске Славяне?“ Није истина. Нити су Далматинцы пристали на то илирско єдинство, ни Србльи остали, ни Сло-

вени, ни Бугари, а ово су све деснодунајски Славени.

„Подъ именомъ илирскимъ?“ Није истина. Почело се оно бияше наметати; али као восакъ предъ лицемъ огня, тако се оно разтопи предъ лицемъ Србства.

XII. А да не остане ни стыдакъ, хоћу ево по нѣшто и на ово да примѣтимъ.

а.) Г. Старчевићъ вели: да мы онай єзыкъ, коимъ се, по нѣговой хисторіи литературе, „хрватски писцы одъ шестъ сто година служе,“ отимамо, и подъ србскій продаємо. Није тако! Мы за србскій єзыкъ издаємо онай, коимъ Србльи говоре, и ондѣ, гдѣ никада нога хрватска стала није, — коимъ се говори свуда, гдѣ су се Порфирогенитови Србльи населили, — кои се чуе ондѣ, гдѣ су Србльи у доцнія времена нове землѣ крвлю своіомъ стекли: ово намъ є право самъ Богъ дао, и крвь, коя намъ у жилама тече. Али каквымъ образомъ вы Дубровачке списателѣ хрватскима зовете, коимъ правомъ овомъ єзыку, коимъ Србльи говоре, име хрватскога намећете: то нити знамо, нити се може знати.

б.) Вели: да мы „источну вѣру зовемо србскомъ вѣромъ.“ Овдѣ га найпре поправити морамо: не вѣру, господине, него вѣру у цркви, обредима и хієрархіи. И имамо пуно право, єръ мы имамо особитый єзыкъ у цркви, мы имамо нѣке своє обреде, своє свететилѣ, своє празднике, имамо особиту свою хіе-

рархію. Али како вы о хрватской цркви говорити можете, кадъ є хрватска црква чисто римска, то се не може разумѣти.

в.) Вели: да мы „хрватско-грчка-латинска слова зовемо србскима.“ Не хрватско-грчка-латинска (ово є исто тако шуплѣ израженѣ, као и сва остала г. Старчевића; но у то се сада упуштати нећемо) него Кирилова, и она, коя су се изъ Кириловыхъ развыла, и имамо право, а ево како! Свети апостоли изнашли су ова слова за све Славене, кое су они крстили, а међу овима су были и Србльи. Ова су дакле слова утолико србска, у колико су ма кога другога славенскогъ колѣна, за кое су ихъ света браћа изнашла, и могли су се толико више србскима нарећи, што су ихъ та друга славенска колѣна одбацыла, а сироти Бугари нити су ихъ требали, нити су се ньима служили.— Да ли пакъ Вы толикимъ правомъ и образомъ бугарска слова хрватскима наричете, то се неда сада іошть потврдити.

г.) Вели: да мы „пѣсме народа хрватскога“ србскима называмо. Ово є заиста сувише. Пѣсме у земляма Порфирогенитовыхъ Србаля спѣване и пѣване, назвати пѣсмама народа Хрватскога, то є заиста сувише!

А турскій фесъ, хрватскій ћуракъ, и орієнталске димліе покланямо г. Старчевићу, и онако є за свой красный чланакъ заслужіо даръ у Србаля.

КРАТКІЙ СЛОВАРЬ

ШЕСТИ СЛАВЯНСКИХЪ ЯЗЫКОВЪ

(РУССКАГО СЪ ЦЕРКОВНОСЛАВЯНСКИМЪ, БОЛГАРСКАГО, СЕРБСКАГО, ЧЕШСКАГО И ПОЛЬСКАГО)

А ТАКЖЕ ФРАНЦУЗСКІЙ И НѢМЕЦКІЙ

ПО ПОРУЧЕНІЮ

ЕГО ИМПЕРАТОРСКАГО ВЫСОЧЕСТВА

ПРИНЦА ПЕТРА ГЕОРГІЕВИЧА ОЛЬДЕНБУРГСКАГО

СОСТАВЛЕННЫЙ ПОДЪ РЕДАКЦІЕЮ

ПРОФЕССОРА Ф. МИКЛОШИЧА.

П. Ст.

С. ПЕТЕРБУРГЪ и МОСКВА
КНИЖНЫЕ МАГАЗИНЫ ТОВАРИЩЕСТВА
М. О. ВОЛЬФЪ

ВѢНА
В. БРАУМИЛЛЕРЪ
ГРАБЕНЪ 21.

1885.

ФРАНЦ МИКЛОШИЋ

СРПСКИ И ХРВАТСКИ

Старословенском гласу ѣ одговарају различити гласови: *е, ије* поред *је* и *и*. У вези с овим гласом распада се српско језичко подручје на источну и на западну зону: у првој је *е* уместо ѣ: *бе̑г, бѣ̑гъ; бѐжати: бѣжати*; у другој је изворно продужено ѣ замењено са *ије*, непродужено ѣ са *је*, испред вокала, *ј* и *ђ* са *и*: *бијег, бјежати, био* поред *бијел: бѣлъ, сијати: сѣјати, сиђети: сѣдети*. Западно од друге зоне влада хрватски у којем се старословенско ѣ редовно замењује са *и*: *биг, бижати*. Источну зону српског језика чини Срем, Банат, Северна Србија, Ресава, Источна и Стара Србија; западна зона обухвата Црну Гору с Боком Которском и Северном Албанијом, Дубровник, Херцеговину, Босну, чији становници католичке вероисповести говоре хрватски, и један део Славоније; ту спадају и Срби из Угарске. Хрватски се говори у Истри, Приморју, Далмацији, северно од Неретве, те католици Босне и Херцеговине, бивше Војне Крајине и Славоније (Будмани XIII) надаље колонисти у многим губернијама западне Угарске, Хрвати доње Аустрије у подручју река Лајте (Leithe), Таје (Thaye) и Мархфелда (Marhfelda) те они настањени у Моравској. Њима се придружују и Хрвати доње Италије. (G. Vegezzi-Ruscalla, Le colonie serbo-dalmate del circondario di Larino provincia di Molise. Torino 1864). На основу замена јата, рачунајући Србе и Хрвате заједно, разликују се екавци, ијекавци и икавци. Икавци, међутим, нису сви Хрвати, чакавци; има икаваца који чисто српски говоре, само што старословенско ѣ замењују са *и*. Ови, наиме, имају исте народне обичаје као и Срби, док се они други, не узимајући у обзир њихове појединачне властите изразе, од српског удаљују у наглашавању. Та разлика међу икавцима вероватно је проузрокована тиме што су први раније посрбљени од ови последњих, „што су се" како Вук каже, „Буњевци или Бошњаци одавно посрбили, а ови други доцније". Онај ко наводе Константина Порфирогенита о пребивалиштима Срба и Хрвата повеже са географским распоредом ијекаваца, биће склон мишљењу да су Порфирогенитови Хрвати уствари Срби. Однос је поремећен сеобама Срба, особито од устоличења турске владавине у Европи, те неодољивом асимилационом снагом српског

народа на тај начин што су на западу посрбљени Хрвати, на југу Шиптари, свугде Власи (Румуни) те на истоку и југоистоку Бугари. Хрвати су свуда остали католици; исто пак важи и за Србе да су свуда остали православци, до којих је наиме сеобама са истока продирала грчка црква. Овде бих желео да истакнем још и то да су за мене српски и хрватски два језика и да израз „језик српски или хрватски" држим погрешним. Наравно да се овакво гледање не сме протумачити као одређивање пута којим ће та два народа кренути у политици: они су потребни једни другима.

BOGOSLAV ŠULEK

SRBI I HRVATI

Svoje čuvaj, tuđe poštuj!
Nar. posl.

B. Š. Rieč je, da se o dobroj ženi i negovori. Ovo bi se moglo i za slogu kazati, da je ondje najviše ima, gdje se o njoj najmanje sbori. Kod južnih Slavenah toliki su pjesnici uznosito spjevali slogu, i toliko pjevali o njezinoj spasonosnosti, da nebismo više znali rieči k tomu dodati, i da nitko o njezinoj koristi dvoumiti nemože. Ele sloge neima te neima, a nesloga iz svakoga kuta proviruje. Zašto? Ponajviše zato što isti oni, koji su zastavu sloge razavili, i koji svesrdno žele, da se i kod nas složnimi silami raditi počne, ili neshvaćaju ili neće da shvate pravu narav i sućtvo sloge. Ima ljudih, koji zahtijevaju, neka sav svijet onako misli i radi kako oni žele, i da će biti sloge. Nu tko tako mudruje, negradi hrama slozi nego samovolji. – Drugo je sloga! Ona diže svoj svietli priestol samo u onom kolu, gdje ne biva sve po volji jednoga nego po volji obćoj. Al upravo zato je sloga rietko bilje; jer koliko je ljudih, toliko je i ćudih, toliko je i pomislih; a najmučnije je čovjeku odstupiti od svoje misli; nekmo li od svoje želje. No bez toga ne ima sloge: odstupiti valja svakomu ponješto od svoga uvjerenja, makar ono bilo i posve istinito; popustiti valja u nječem onomu, s kojim hoćeš da se složiš, kao što se opet i on mora ogledati na tvoju želju i uvažiti tvoju rieč. To je ona žrtva, koju sloga zahtijeva, nu tu je i ona teta, koja jugoslavenskoj slozi smeta; to je onaj zid, koji južne Slavene razstavlja, i s kojega se nemogoše na književnom polju – jer se samo o takvoj slozi ovdje besjedi – sve do danas ujediniti. Svak viče „da u slozi stoji spas", pak opet svak brani uporno svoje mnjenje, i ne bi ni za dlaku od njega popustio ni u neznatnoj i malovažnoj stvari. Tako poznajemo Hrvata, kojemu se i njegov prijatelj zakleti morao, da se neće nikada služiti ovim sadašnjim pravopisom; ima opet drugih, koji bi se za jedno slovo i za jednu slovku zaratili i poklali: ni kod Srbah nije ništa bolje. Na pokojnoga Todora Pavlovića digoše hajku zato, što je bio iz svojih novina izostaviti htio ъ, kojega nitko neizgovara; smiješno je bilo gledati ovu ratobornu četu, gotovu pobiti se za taj debeli jer, kao za kakav amanet narodni. I to je poznato, kako je srbska vlada anatemu udarila na najljepši biser srbskoga književtva, na djela Vuka Karadžića, zato što je iz svoje azbuke (horrendum dictu!) izostavio *jer* i *jeri, jat* i *ju* – sve pismena bez kojih

se također srbski može pisati.– A što smo ovdje o pravopisu naveli, to valja i za druga odnošenja. Svatko uviđa potrebu sloge, a nitko neće da joj u prilog donese koju misaocu svoju. I to bi se jošte podnieti moglo, samo da se nije u najnovije doba koješta drugima upravo počelo i narivati, te se ovako pregrada, štono razstavlja brata od brata, u mjesto da se razgrađuje, jošte u vis gradi. Dokazom nam može biti razpra za obće ime južnih Slavenah.[1]

Niesam nakan kovati u zviezde sve što su Hrvati predlagali i radili, odkada im se je narodnost podmladila: nu to mora svaki nepristrastni sudac priznati, da su obćoj slozi, osobito takozvani provincialni Hrvati, neizmjernu žrtvu donieli, ne samo gledeć na jezik nego i gledeć na ime. Želeć u tom zadovoljiti narodnoj potrebi, predložili su hrvatski rodoljubi prastaro ime ovih zemaljah, ime *ilirsko*, za obći naziv, buduć da su se imenom ovim i u novije doba južni Slaveni kojegdje služili. Nu kod kuće imali su radi toga žestoka boja s neukom svjetinom, bojećom se, kao što govoraše, za svoje liepo hrvatsko ime; od druguda pako napadoše na njih jedni, da ih žele imenom ovim pošokčiti, drugi da povlašiti, i Bog sam zna, što se bijaše sve u tom nedužnom imenu nanjušilo. – Zatim bude predloženo ime *slovinsko* ili *slovjensko*, kojim mnogi naši dubrovački pisci od mnogo vekovah nazivahu ukupno sve južne Slavene. No neznam, dali se je i jedan Srbin ovim imenom poslužio, akoprem nije zaista neshodno. – Napokon budu Srbi ponuđeni imenom jugoslovenskim. Ni ovo nije prodrlo. Tako dakle ostade sve nastojanje Hrvatah u tom poslu jalovo;[2] dapače se čini da se je tim u njekih Srbah probudilo krivo mnjenje, da Hrvati svoga hrvatskoga imena neštuju i njeljube i da samo zato za drugim hlepe. To je možebiti uzrok, što su od ovo nekoliko godinah srbski pisci ime srpsko počeli protezati i na Hrvate, i to izprva samo na Štokavce, a kasnije i na Čakavce, Hrvatske Kekakavce, pače i na sve ostale Slovence. (Gledaj zemljovid srbski: Земљ у којима пребиваю Србљи) Da to samo ovaj ili onaj učini, nebismo o tom rieči prosborili, jer „nitko nemože natkati mahramah da cielom svietu usta poveže:" no nametanje ovog srbskog imena vrlo je mah otelo na veliku žalost hrvatskih rodljubah, koji svoje hrvatsko ime isto tako ljube i štuju, kao što i Srbi svoje. – Da ima ikoliko prilike, da će Hrvati prigrlitri srbsko ime, nebih se zaista u tom poslu pera mašio; jer ja štujem i

1 Gdjekojemu će se možda neshodno činiti, što smo u ovu nježnu stvar dirnuli. Nu valja znati, da je „Srbski dnevnik" u Novom Sadu u 57. broju naročito pozvao hrvatske pisce, „da se late te stvari s pravom i poštenom voljom (kao što je to sam Srbski dnevnik učiniti nakanio) i može biti, da će se taj najveći čvor međusobne nesloge i svadje sretno razdriešiti".– Bog dao, da se to sbude.

2 Srbski časopis „Sedmica", štono izlazi u Novom Sadu pod uredništvom dra. Medakovića, u ljetošnjem 25. broju upravo protestira proti zajedničkom imenu južnih Slavenah, koje bi Hrvati Srbljem rado nametnuli, i zahtijeva, da, ako žele slogu i ljubav (!!!) neka već jedankrat točno razlučivaju ime srpskoga naroda od hrvatskoga, a G. V. K. izrijekom zahtijeva da se i Hrvati zovu Srbi. "Ex hoc fonte derivantur clades Romanorum!"

ljubim srbsko ime, te bi mi drago bilo, kad bi sva jugoslavenska plemena složilo. No ja štujem i hrvatsko ime, koje je također slavno i slavensko, i ne bi mi se dalo na žalost, kad bi ga Srbi posvojili, jer bi se time ista svrha postigla. Kako stvari stoje, zaludu bi se tko nadao, da će to i Srbi učiniti; ja pako, živeći blizu dvadeset godina među Hrvati i tako poznavajuć prilično njihovu ćud i narav, uvjeren sam, da ni oni svoga narodnog imena neće zamieniti sa srbskim; a razlog tomu ću malo niže navesti. Ako već neće nijedan da zameni ime, neka bar svoje drugome nenameće, jer će se time jošte manje svrsi prikučiti, kao što nam pokazuje primjer Magjarah. To se mora priznati da Hrvati svog imena Srbljem nenameću.[3]

Žao mi je što ne mogu i za Srbe isto kazati, a jošte više žalim, što im u tom poslu prednjači inače velezaslužni g. Vuk Karadžić, koji je svojim člankom „Srbi svi i svuda" u Kovčežiću, kao što se meni čini, najviše toj razpri povoda dao. „Wenn die Könige bauen. haben die Kärrner zu thun" kaže Schiller. Tako je bilo i ovdje. Kad je g. V. K. ime srbsko protegnuo samo na Štokavce, ostali su ga i dalje počeli vući i dokazivati, da su samo takozvani Kekavci pravi Hrvati, štono oko Zagreba stanuju. Istina je da se Zagrebčani za Hrvate drže, makar im bio svagdanji jezik ponješto različan od književnoga; no svaki književni jezik (i srbski) ima narečjah, i ovoj se je razlikosti u Zagrebu doskočilo tim, što su i Kekavci jugoslavenski književni jezik u svoju književnost primili. U ostalom zna se, da je sadašnja provincijalna Hrvatska u novije vrieme ime ovo starijim svojim imenom Slavonije zamienila. Govoriti dakle, da samo u ovoj novijoj Hrvatskoj ima pravih Hrvatah, buduć da se ovi od ostale braće ponješto razlikuju, to znači tvrditi, da samo u sadašnjem novom srbskom vojvodstvu ima pravih Srbah, govoreći *lépo. bélo* itd. a oni na jugu Srbije da niesu više Srbi, jer govore *liepo, bielo* itd. Granice stare Hrvatske mogle su se istio tako razširiti, kao što su se razmakle granice stare Srbije.

Drugi stežu ime hrvatsko na Čakavce, zato tako nazvane, što mjesto *što* govore *ča*, a stanuju u primorju hrvatsko-dalmatinskom. Evo što o tom piše g. V. K. na 6. str. svoga Kovčežića: „Сви паметни људи и од Грчкијех и од Римскијех Срба признају да су један народ и труде се да би мрзост због закона или са свијем искоренили или барем умалили што се више може, само је онима Римскога закона још тешко Србима назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако не ће да су *Срби*, они немају никаквога народног имена. Да реку да су једни *Славонци*, други *Далматинци*, трећи *Дубровчани*, то су све имена од мјеста у којима живе и не показују никавога народа. Да реку да су *Славени*, то су и Руси и Пољаци и

3 Jedini hrvatski pisac, koji je u prežestokoj obrani Hrvatah podaleko zabrazdio, bio je radi toga od samoga hrvatskoga občinstva kuđen.

Чеси и сви остали Славенски народи. Да реку да су *Хрвати*, ја бих рекао да ово име припада најприје само *Чакавцима*, који су по свој прилици остаци Порфирогенитовијех Хрвата и којих се језик мало разликује од Српскога, али је опет ближи Српскоме него и једном Славенском нарјечју; а по том *данашњијем* Хрватима у Загрепској, Вараждинској и Крижевачкој вармеђи, којијех се домовина прозвала *Хрватском* послије Мухачког боја, који је био 1526 (а донде се звала *Горња Славонија*) и којијех је језик ко пријелаз из Крањскога у Српски; али не знам како би се тим именом могла назвати она браћа наша закона Римскога који живе н. п. у Банату, или у Бачкој, или у Сријему и Славонији, или у Босни и Херцеговини, или у Дубровнику, и говоре онакијем истијем језиком као и Срби. Ако би ко рекао да се и од њих гдјекоји могу назвати Хрвати по томе што на онијем мјестима гдје је у Славенском језику ѣ говоре *и*, н. п. *дијете, вира, симе* и т. д.; али како ће Дубровчани, Конављани, Пераштани, Доброђани и остали који ни те разлике немају? А осим тога, кад би ова разлика у говору могла бити довољан узрок да се они који говоре *дијете, вира, симе* не могу звати *Срби*, како би се онда *Чакавци* (који говоре *дијете, вира, симе*) и *Кекавци* (који говоре *дијете, вера, семе*) и мало прије поменути *Штокавци* (који говоре *дијете, вјера, сјеме*) сви заједно могли звати *Хрвати*? Да реку да су *Илири* или *Илирци*, то је мртво и тамно име, које данас не значи ништа; јер сад сви знатнији историчари доказују да стари Илири нијесу били Славени, и тако би се они тијем именом само за то називали што живе у земљи која се негда звала Илирик, по чему би се и сви остали народи који у старом Илирику данас живе (н. п. Бугари, Арнаути, Цинцари и т. д.) исто тако звати могли."

Da uzmognemo na ovo umstvovanje temljno odgovoriti, valja nam se povratiti u kolievku srbsko-hrvatskoga naroda. Glavni i gotovo jedini izvor povjesnice Hrvatah i Srbah u njihovoj sadašnjoj domovini jeste grčki car Konstantin Porphyrogeneta, koji je u sredini desetoga stoljeća živio i u svom djelu „o upravi carstva" mnogo toga o Hrvatih i Srbah zabilježio. – Evo šta pripovieda u 30. poglavlju svoga djela: Divlji Avari bili su među god. 600-630. poslie Isukrsta osvojili sadašnju domovinu Hrvatah, koja je onda pod carigradske careve podpadala. Grčki car Heraklije, nemogav sam Avare odanle protjerati, pozva u pomoć Hrvate, koji onda stanovahu izza današnjih Tatrah (Karpatah) negdje u iztočnoj Galiciji, a zemlja ta se je onda zvala Velika ili Biela Hrvatska. Okolo god. 634. krenu odanle Hrvati u svoju sadašnju domovinu, iz koje poslie krvava rata od više godinah Avare protjeraju il utamane. Nastanili su se pako u današnjoj južnoj i u turskoj Hrvatskoj (Bosni)

sve do Vrbasa, a u Dalmaciji do Livna (Hljevna) i Cetine; druga pako strana Hrvatah smjestila se je među Savom i Dravom, u današnjoj Slavoniji, a Sisak im je bio glavni grad.

Srblji su onda prebivali u Bieloj Srbiji, u susjedstvu Biele Hrvatske, dakle u današnjoj Ruskoj i Poljskoj. Valjda potaknuti primjerom Hrvatah, zamoliše oko 636. istoga cara Heraklija, da im dopusti nastaniti se u Iliriji. Car Heraklije izpuni im molbu i odredi im stan blizu današnjega Soluna, kamo se i sbilja jedna strana onih sjevernih Srbah preseli: al im se ondje nedopade, i oni se premjeste k svojoj hrvatskoj braći u današnju Srbiju i Bosnu do Vrbasa, a na jugu u južnu Dalmaciju sve do Bara (Antivari).

G. V. K. tvrdi, da su dan danas ostaci starih Hrvatah, doselivši se na jug, samo tako zvani Čakavci, dakle da samo njima pripada ime Hrvatah, a tkogod govori narječjem štokavskim, on da je Srbin. Nu zaludu ćeš tražiti u Kovčežiću razlogah, iz kojih bi se to izvoditi moglo, zaludu svjedočanstvah povjesničkih, koja bi to potvrdjivala, da se veliki negdašnji hrvatski narod u šaku Čakavacah u primorju skvrčio; on kaže na str. 7. *ja bih rekao*, a na str. 17. *ja mislim* da su samo Čakavci Hrvati.

G. V. K. nije dakle ni sam tvrdo uvjeren o nepobitnoj istini svoje izreke; jer tvrdome uvjerenju o kakvom događaju hoće se razlogah i svjedočanstavah, on pako samo misli i mni, govori i želi. Opet se je našlo mladih pisacah, koji su ovo subjektivno mnjenje u apodiktičku istinu primili, i time si samo o svojoj povjesničkoj znanosti testimonium pauperitas napisali. Tko želi zanijekati existenciu jednomu narodu, taj treba da se dobro naoruža razlozi vadjenimi iz naravi stvari i svjedočanstvi vjere dostojnih povjesnikah.

Da su sadašnji Čakavci jedini ostatak starih Hrvatah, to bi se moglo samo onda tvrditi, kad bi se dokazalo, da su stari Hrvati sbilja čakavski govorili, i da u Hrvatskoj nikad nije drugoga slavenskoga plemena stanovalo do Čakavacah.

Ni jedno se nemože dokazati; prvo ne, jer neima iz one stare dobe nikakih pomenikah o jeziku Srbah i Hrvatah kojim govorahu, kad su se na jug selili; a drugo ne, jer povesnica upravo protivno povieda.

Da stavimo, da je istina što nam se kaže, da stari Iliri niesu bili Slaveni (akoprem je i ovih danah izišla knjižica „De origine et sedibus veterumn Illyriorum" od Poljaka Kazimira Szulca, dokazujućega slavenstvo starih Ilirah); no da pristanemo, velim, uz g. V. K., „da svi znatniji historici dokazuju, da stari Iliri niesu bili Slaveni:" odavde se samo to može izvoditi, da sve one prostrane zemlje, koje su se odprije zvale Ilirija, niesu bile uviek naseljene od starih Slavenah. No da su već prije dolazka Hrvatah i Srbah na jug u njihovoj sadašnjoj domovini stanovali i Slaveni, to tvrde i oni povjestnici, koji inače niječu slavenstvo Ilirah.

Da su bili stari Heneti ili Veneti, štono u davnih davninah, prije Rima i rimskoga carstva, u jadranskom primorju, po imenu i današnjih Mletcih

(Veneciji) življahu, da su bili ovi Veneti pravi Slaveni, to, da mučimo o Hrvatih[4] i sam kritički i toli oprezni Šafarik potvrđuje ovim riečmi: „Slažemo se sa štovanimi istraživaoci starinah, Mannertom i Surowieckim, držećimi, da se je u mraku nedostižne davnine veliko i prastaro pleme Vindah ili Venedah (t. j. Slavenah) steralo od mora Baltičkoga sve do Jadranskoga.[5] I najstariji slavenski povjestnici Nestor, Kadlubek, Boguchwal i Dalimil pišu, da su već u prastaro doba Slaveni u Jadranskom primorju prebivali. Sve je ovo privoljelo Šafarika, te kaže na str. 219 svoga slavnoga djela „S historčkom izvjesnošću znamo da su naši predi pod inostranim imenom Vindah ili Vendah, i pod domaćimi imeni Srbah, Slovenah, Poljanah, Hrvatah, Sjeveranah itd. od vremena Herodota (god. 456 prije Is.) prostrane zemlje za Tatrami i pred Tatrami, s jedne strane od Baltičkoga mora tja do Dunava i do iste Jadranske obale, s druge od izvora Volge i Dona do među Vislom i Odrom stanovali, dok ih iz južnih (podtatranskih) stranah niesu Celte ili Vlasi izagnali i na sjever uzmaći prisilili." Ovo se dogodi oko g. 350. pr. Is. Istina je dakle, da su Celte iztisnule Slavene iz juga; nu Celte ih jamačno niesu sve iztriebili, već su se mnogi u nepristupnih gorah i na otocih spasili.[6] Jošte je izvjestniji i svake dvojbe prost taj faktum, da su se Slaveni, poslie odlazka Celtah, malo po malo u staru domovinu povraćali, i to u 5. i 6. stoljeću poslije Is., dakle jedno sto godinah prije seobe Hrvatah i Srbah. – A može li se pomisliti, da od svih tolikih ovih Slovenah nije više ni potroška bilo u Iliriji, kad su se Hrvati i Srbi selili; da od njih ne ostade ni piličnika, te su bili već svi do jednoga iztrijebljeni, kad su Hrvati i Srbi onamo stigli. – Pogledajmo Židove. Ima tomu više od 15 stoljećah, što su po svem svietu razasuti, što ih Kršćani i Turci gone, tlače i muče: a dan danas ima ih možda jošte više nego što ih bijaše u vrieme njihova razsutka. – Pogledajmo baltičke Slavene. Tisuća godinah trebala je, dok su se napokon ponijemčili, pak i to samo krvoločnom silom i grozovitmi sredstvi, da se čovjeku koža ježi, kad čita njihove muke. Možemo dakle i bez naročita svjedočanstva vjerovati, da onolikih ilirskih Slavenah do došašća Hrvatah i Srbah nije bilo sasvim ponestalo, da niesu svi bili izkopani ili polatinjeni. O tom će nas sliedeće okolnosti još bolje osvjedočiti.

Hrvati došav ovamo, bijahu se nastanili jedni među Dravom i Savom u današnjoj Slavoniji, a ostali na jugu među bosanskom riekom Vrbasom, Istriom i Jadranskim morem, t. j. u zemljah, koje su Avarom otjeli. Nu primorskih gradovah i bližnjih jadranskih otokah koje Avari nebiahu držali, niesu ni oni osvojili, nego su stanovnici istih gradovah i otokah i nadalje ostali pod carigradskim žezlom. Primorske ove strane zvale su se radi toga *Dalmatia Romana*, za razliku od ostale Dalmacije, u kojoj stanovahu Hrvati i Srbi.

4 Gl. „Tko su bili stari Iliri?" od Dr. Gaja, u Danici 1839. br. 10.
5 Gl. Šafarikove Starožitnosti Slowanske str 216.
6 G. Starožitnostih stranu 215.

Rimska ova Dalmacija spade pod Hrvatsku vladu stoprv za slavnoga hrvatskoga kralja Petra Kriešimira, koji je radi toga i naslov dalmatinskoga kralja primio. Primorski gradovi i bližnji otoci bili su dakle onda već naseljeni, kad su Hrvati i Srbi u Dalmaciju stigli i kad su ih kasnije Hrvati pod svoju vlast okrenuli: no navadno se misli, da su ondje Latini stanovali. Da je ondje bilo i Latinah, budući da su ovi svom zemljom vladali, to je tako naravno, kao što kod nas ima Niemacah, a u Bosni Osmanlijah. Nu ako ondje Latini sami stanovahu: kako se je to dogodilo, da su najstariji pismeni spomenici iz ovih mjestah, osobito iz gradovah, pisani ili čakavski, ili, istina, latinski, no tako, da se očito vidi, da je latinština ta samo prievod slavenskih mislih. To je spazio i ruski profesor, istraživalac starih dalmatinskih zakonah, Reutz, u svom djelu *„Vervassung und Rechtszustand der dalmatinisch Küstenstädte und Inseln. Dorpat. 1841."* te kaže na str. 5., da čim su starija ondašnja pisma, tim više ima u njih slavenskoga duha i nemože se ni dvoumiti da su ih pisali Slaveni. Ako pak otoci ovi i stari primorski gradovi ni osvojeni, a kamo-li niesu bili od Hrvatah naseljeni: kako je mogao na njih hrvatski jezik onako mah oteti? Na ovo se pitanje ne da odgovoriti, već da su se ondje jošte prije došašća Hrvatah i Srbah nastanili Slaveni, govoreći čakavski. Oni su uživali pod carigradskom vladom mnogo municipalnih slobodah i zato se nehoćahu podložiti Hrvatom, makar i po jeziku srodnim, no u obrazovanosti daleko zaostavšim; kao što se i Dubrovnik otimaše sve do najnovijega vremena svakoj srbsko-hrvatskoj vladi. – Samo ako ovo priznamo, možemo si protumačiti, zašto se još i dan danas čakavski najčišće govori na ostrvih i u bližnjih im mjestah, a dalje od mora niti neima čistih Čakavacah.

Još ćemo se bolje o tom uvjeriti, ako stanemo podrobno razlagati čakavsko narječje. I onaj, koji nevjeruje, da su Hrvati i Srblji jednim jezikom govorili, kad su ovamo stigli, mora opet priznati, da im je bio srodan jezik, budući da su od starine zajedno stanovali, te ih svi pisci za rođake drže. No ako zavirimo podublje u ustrojstvo čakavskoga jezika, naići ćemo u njem na svojstva i rieči, sasvim protivne duhu istočne slavenštine, kamo i hrvatsko-srbski jezik spada, a tim primjerenije jeziku zapadnih Slavenah, po imenu Slovenacah, Čehah i Poljakah. Samo mi je žao, što do sada neima čakavske obširne gramatike ni čakavskoga idiotika, koji bi sadržavao sve rieči i izraze ovoga narječja. A vriedno bi bilo posvetiti se tomu poslu, jer bi se toga u čakavštini valjda mnogo našlo, što bi u prilog bilo ne samo slavenskim jezikoslovcem, nego i povjestnikom. No stvar ova je vele mučna, jer koliko ima selah, gotovo toliko ima čakavskih narječjah, kad što sućnimi svojstvi se razlikujućih. Ali upravo različitost ova, budući da su sve te razlike primjerene duhu slavenskog jezika, posvjedočuje koju starinu Čakavacah, koje raznost njihova porekla. Meni je naš revni rodoljub g. M. Sladović priobćio nješto

čakavske osobine, koju je ponajviše na otoku Krku (Veglia) iz ustah doznao, a nješto sam ja sam iz starih pisamah sakupio: i već ovo malo dokazat će istinu mojih riečih. Ima Čakavacah koji govore: *tegtati* = (slov.) *tehtati; žlahtina* (vrst grožđa, tako i slov.); *tečno* = točno; *vlih* = malo prije; *runak* = uvojak, odatle naše runo; *kire* = koji; *ner, nere* = nego, *vazam* (slov. vuzem) = uzkrs; *vrganj, vrnj* = plug; *sesec* = sisa; *tvar* = trovanje; *vem* (slov.) = znam; *vzeti, zeti* (slov.) = uzeti, i opet *uzprijeti; vaspet* = opet; *deri* = tja do; *h kćeri* (slov.) = ka kćeri, *hiža (slov.) = kuća, isto* = istina, *listo* (slov. lestor) = samo, *jagla* = igla, *izkoliti se* = dovršiti se, *kon* = kod, *kresti* = krasti, *resti* = rasti, *okon* = konac, *osobojno* (slov.) = osobito, *tač* = tako, *učer* = jučer, *ošće* = jošte, *ureh* = ures; *vid* = liečenje, *vred* (slov.) = odmah; *zrcati* = ogledati se, *zrcalo* = ogledalo, *domov* (slov.) = kući; *tar, tare* = ter; *požgati* = požeći; *mrtveški* (slov.) = mrtvački; *lobura* = lubura; *ladva* = lađa; *kasnoba* (slov.); *pirvi*, drugdje opet *parvi, smardi, čarnilo* itd. = prvi itd.; *dvera* (čes.) = vrata, *delji* (čes.) = dulji; *voljaki* (slovački) = tkogod; *lis* (čes.) = šuma; *lisnika* = divljaka-jabuka; *osilo* (čes. osidlo) = vigovi, omče; *ret* = rt, rat; *gdikoli* (čes.) = gdegodier; *var, obara* (slov. varstvo, obvarovanje) = čuvanje; *poličnica* (čes. poliček) = pljuska; *praviti* (čes.) poviedati; *ul* (čes) = ulište; *račiti* (čes.) = hotjeti; *zlati* (čes.) = vrst novca; *vas* (slov. i čes.) = selo; *vina* (čes.) = krivica; *nat* (čes.) = cima; *laskati se* (čes. ljeskati se) = laštiti se; *plk* (staročes.) = puk; *pln* (čes.) = pun; *dlgo* = dugo; *mlčati* = mučati; *slza* = suza; *klk* (ključ od vode); *pelnica* = punica; a drugdje opet *valk*= vlk; ili *vona* = vuna; ili *jabelko* (čes.) i *jaboko* = jabuka; *jak* (čes.) = kako; *dim (čes.) = kažem; prasec, kotel* itd.; *ča* i *čo* (slovački), a po gradovih *ca* (čes. *co*) = što;[7] *gledaje, leže, govore* itd. (čes.) = gledajuć, ležeć, govoreć itd.; *vineti* (čes.) = izvaditi; *jatra* (čes. jetra; *mani (čes.) = zaman; golac, golica* (čes. holek, holka)=mladić, djevojka; *izba* (slovački)=soba; *otavan* (čes. zotaven)=okriepljen; *smoknuti* (čes.)=pokisnuti; *oli* (čes. podle)=polag; *rič* (polj.) = stvar, *uprašati* (polj.) = pitati; *akrut* (polj.) = posuda, *bo(t) (polj.) = jer.*

Ako pako čakavsko narječje sravnimo s crkveno-slavenskim narječjem, još ćemo se bolje o tom uvjeriti, da Čakavce valja razlučiti od Hrvatah, došavših sa Srbi u Iliriju. To je bio opazio već g. dr. Božidar Petranović, te piše u Zori Dalmatinskoj II. str. 251. „Narod na otocima – uzčuvao je puno više staroslavjanskih rečih, gramatičkih formih i staru slavensku prozodiju nego tako zvani Vlasi". – I zaista, kad tko stane razglabati čakavštinu, čudom će se začuditi njezinoj srodnosti s narječjem crkvenoslovenskim, i to ne samo u pojedinih riečih, nego u čitavom ustrojstvu. Čakavsko sklanjanje (deklinacija) slaže se više s crkvenoslavenskim nego štokavsko, po imenu u drugom padežu množine; a ostali su padeži stalniji i stanovitiji nego u Štokavacah. U čaka-

7 Crkveno-slavensko čьto sastavljeno je od čь (ča) i to, kao što se i u Češkoj gdješto govori *co-to* mjesto *co*.

vštini uzdržao se dvobrojnik (dualis) ne samo u samostavnikah nego i u zaimenikah (pronomen), n. pr. vaju t. j. vas dvojice; i u glagoljah (n. p. sritosta se). Pričestnici i vremena glagoljah mnogo su više razvita nego u štokavštini; Čakavci svršuju prvu osobu sadašnjeg vremena *u*-om n. p. *budu, volju*, mjesto budem, volim; ovamo ide dočetak *homo* u množini prošastoga vremena; n. p. veljahomo, veljahote itd. Pisme *h* se dosljedno piše i izgovara (izim rieči *hoću*), a mnogi ga Štokavci neizgovaraju; predlog *v* i *va* rabi se mjesto *u*, n. p. va nebo. – Tomu valja dodati tuštu i tma riečih crkvenoslavensko-čakavskih, Štokav-cem slabo ili ni malo poznatih. Evo samo njekoliko ih, kako mi upravo na um dodjoše: *jati* = uhvatiti, *jazik, saj* = ovaj, *pečal* = briga, *čislo* = broj, *počten* = pošten, *pročtit* = proštiti, *dvignut* = dignuti, *razvi, razmi* = osim, *hram* = sgrada, *kri* = krv, *buku* = bukva, (a kod Čakavacah ima još i *tiki, loki, smoki, ladi* itd. = tikva itd.), *vina* = uzrok; *vas* i *ves* = selo, *čado* = čedo, *čest* = sreća (prema crkven ЧѢСТИТЪ = srećan), *črid, čred* = red, *čriž* = kroz, *daleč* = daleko, *dil* (crk. ДѢЛѢ) = radi; *dreselje* = tuga, *har* = milost; *izući* = osobit, izvrstan, *kami* = kamen, *liše* = više, *obuziti, obezati* = obvezati; *progruziti se* = zaroniti, *prijazan* = prijateljstvo, *sulica* = koplje, *teg* = posao, *trus* = potres, *vnititi* = užeći, *zaveliti* = zapovediti, *bližik* = rođak, *začelo* = počelo itd.

Molim štioce, da mi oproste, što im dosađujem ovim izbrajanjem golih riečih. Znam da takvo suhoparno izbrajanje negodi onomu, koji nije jezikoslovac: no kad se vadi povjesnički dokaz iz jezika, nije dovoljno gdekoju rieč napomenuti, već toga treba što se više može nabrojati, da čitatelji i sami u ustrojstvo jezika zavire. Ja bih mogao ovakvih riečih jošte više navesti, da pišem za same jezikoslovce; no čini mi se, da će mi i ovo dosta biti za moju svrhu, naime za dokazanje srodnosti čakavskoga i crkvenoga narečja. Ovo crkveno narečje bijaše odprije narodan jezik sadašnjih Bugarah, prije nego što su im ga azijatski tuđinci, svladavši ih i izmiješavši se s njima, izkvarili. To dokazuju slavenski povjesnici po imenu i Šafarik. Bugari ovi stanovahu iza Srbah; Srbi su među njima i Hrvati prebivali. Nu srodnost narječja staro bugarskoga i čakavskoga jasno dokazuje, da su se oba ova plemena dugo miešala, jer se je samo onako mogla razviti tolika srodnost njihova jezika. Ako su pako Čakavci ostaci starih Hrvatah, došavših ovamo malo prije Srbah, nije moguće, da su bili Čakavci u tješnjem odnošenju s Bugari, budući da su ih od njih Srbi razstavljali. Kako ćemo dakle srodnost ovu drugčije raztumačiti, već ako priznamo, da su u današnjoj Hrvatskoj već prije došašća Hrvatah Slaveni prebivali, koji su se s Bugari, odavno u južnoj Evropi stanujućimi, miešali. Onda pako nije da kako moguće držati Čakavce samo za otržak zatatranskih Hrvatah, nego za starosjedioce sadašnje njihove domovine.

Stari pisci (n. p. Prokopij, koji je živio ok. god. 552 po I.) opisujući Iliriju prije seoba Hrvatah i Srbah na jug, navode mnogo vlastitih imenah, o kojih se ne može dvojiti, da su slavenskoga porekla. Evo što o tom Šafarik sudi u svom

djelu *„Über die Abkunft der Slawen"* str. 147: „Es ist mir sehr wahrscheinlich, das alle diese Orts – und Personennamen ihrem wahren Ursprunge nach Eigenthum der hier (in Illyrien) von jeher wohnenden Ueberreste slowenischer Illyrier sind, mit denen sich die spater, zu verschidenen Zeiten, vor, unter und nac Justinian eigewanderten norddonauischen Slowenen vermischt haben. Denn dass hier wirklich eine solche Vermischung statt fand, geht aus der Analyse der altslowenischen Kirchensprache und ihrer Vergleichung mit andern Mundarten ziemlich klar hervor." – Od ovih vlastitih imenah samo ćemo njekoja napomenuti: grad Στολπον, *Colapis* (Kupa), *Delminim* ili *Dalminium*, njekada *Dlmno*, sada *Duvno* (odanle je stekla ime *Dalmacija*). Kao što smo već gori kazali, ima još i današnji dan Čakavacah, koji govore *pln*, mlčati itd.: nije li dakle vjerovno, da su se oni ovimi vlastitimi imeni služili?

Ono, što sam o čakavskom jeziku naveo, mislim, da će svakoga uvjeriti o osobitih svojstvih ovoga razrječja. Nu ako te osobine dan danas toliko ima, koliko je j' moralo biti prije 1200 godinah, t. j. onda kad su se Hrvati i Srbi ovamo doselili? Jer uzajamnim općenjem Štokavacah i Čakavacah za sve ovo vrieme mnogo je toga prešlo iz jednog narečja u drugo, tako da se dan danas već za jedno narečje držati mogu. No valja utuviti, da negovori svaki Čakavac uprav onako kao što smo gori kazali, nego u jednome mjestu ima jedne osobine, a u drugom druge: tako je djelovala na njih većina Štokavacah, da su se dan danas već svi Čakavci više ili manje od svoga prvobitnoga jezika udaljili. Tim se dogodi, da čakavština, koja je u staro vrieme bila naposebno narečje, dan danas već samo razrečje štokavštine. Koliko je iz nje u štokavsko narječje prešlo, to se sada nemože više potanko naznačiti, budući da nam jezik onih starih Hrvatah i Srbah nimalo nije poznat. No budući da je Čakavacah najviše bilo do mora, dakle u susedstvu Hrvatah, to je naravno, da je njihov jezik utjecanjem čakavštine isto tako promijenjen bio, kao što je s druge strane bugarština utjecala na Srbe. Možda je *i* u riečih *vinac, tilo, kripiti, lipota* (vienac, tielo, kriepiti, ljepota) itd. jedno od svojstavah, koje su štokavski Hrvati od Čakavacah primili; kao što su Srbi *e* u istih riečih (venac, telo, krepiti) od Bugarah prisvojili. Da su se pako Hrvati i Srbi, došav ovamo, izmiešali s prijašnjimi ovdje stanovavšimi Slaveni, to i Šafarik nagađa u pomenutoj malo prije njemačkoj knjizi, i Kopitar u „Hesychii Glossographi discipulud" na str. 62.[8]

Nu povjestniku nevalja svu svoju sgradu na nekoliko riečih osnovati, te natežuć ih lievo i desno, koješta iz njih izvoditi. Tko na ovakvu temelju

8 Serborum genus, natum sive e novus a. 640 a septentrione advenis, ut vult Porphyrogenitus, qui eos Serbos simul et Chrobatos vocat, sive, quod probabilius est, auctum tantum et mixtum veterioribus insolis Slavis, pannoniorium et moesiacorum (t. j. Slovenacah i Bugarah) fratribus, novisque a. 640. advenis. Illyros eos nunc amant vocare.

povjesnicu gradi, lasno zaluta. Dokazi vađeni iz pojedinih riečih treba samo da nam *podupiru* sgradu, a *uzdržati* je sami nemogu. Treba dakle da se pobrinemo još i za druge dokaze, vađene iz same naravi stvari, iz samoga života naroda, o kojem govorimo.

Ilirski primorci slovili su od starine sa brodarstva i trgovine. Već u vrieme Rimljanah bijahu na glasu mornari, i današnje hrvatsko-dalmatinsko primorje bijaše im glavna brodarnica. Ovdje su gradili svoje brodove, ovdje su kupili vojsku ili momčad za nje.[9] – To je sve bilo prije došašća Hrvatah i Srbah. A Konstantin Porphyrogeneta hvali također (u 31. poglavju) silno brodovlje Hrvatah i prostranu njihovu trgovinu. To potvrđuje i pomorska pomoć, koju su Hrvati dali caru Vasiliji g. 868., kad je išao sa svojim pomorstvom na Saracene kod Bara u Italiji.[10] – Kao što je poznato, Hrvati i Srbi došli su ovamo iza Tatrah, iz udaljene od mora zemlje: pomorsko brodarstvo bijaše im dakle stvar tuđa, nepoznata; oni bijahu ratari i pastiri. Pošto su se u Iliriju preselili, osvojiše izprva poudaljenije od mora strane, kao što to svi pisci poviedaju. Stoprv pomenuti grčki car Vasilije predao im je 230 godinah poslie njihova došašća pobiranje danjka od primorskih gradovah i jadranskih ostrvah.[11] Ako sada jošte na um uzmemo, kako je to mučno promieniti u narodu dondašnji način življenja, nekmo-li pretvoriti pastire u mornare: to će nam se sve ovo hrvatsko pomorstvo i njihova pomorska trgovina učiniti pravom zagonetkom, koju ćemo tek onda povoljno odgonetnuti, ako uzmemo, da su Hrvati i Srbi, došav ovamo, našli srodne braće, na glasu sa pomorske plovitbe i trgovine, na koju se je i ime jednorodnih zatatranskih došlacah proteglo. Ovo nam potvrđuje i događaj, što se je sbio ljeta 662., dakle malo izza seobe Hrvatah i Srbah. Ove godine bili su Hrvati otišli u Apuliju, i to, kao što ljetopisac naročito kaže „cum multitudine navium".[12] Kada i kako su Hrvati toliko brodovah stekli? Zar su ih za ono 30 godinah svoga ovdašnjega boravljenja sagradili? Tko zna, kako se sporo brod gradi, tko zna, da još i dan danas više godinah prođe, dok se jedan brod sagradi – taj toga neće tvrditi. Da rečemo, da su Hrvati odmah prve godine primorje osvojili, kao što niesu: je-li moguće, da su se za 30 godinah i primorskomu životu priučili, i morske puteve uvježbali, i brodove graditi naučili, i zbilja množtvo brodovlja sagradili? Eto prošlo je mnogo vjekovah, što su Nijemci, zatamanivši baltičke pomorske Slavene, do mora sjeli, da opet sve do danas, bolni, u zalud uzdišu za flotom!

Narodu, u kojega je bila trgovina i obrtnost tako razvita, kao što je bila kod predhrvatskih, rek bi, primoracah, nije mogao ni duh u mrtvilu i gluposti čamiti. Tomu se možemo s razlogom domišljati, makar i neimali pisanih

9 Gl. Der osterr. Lloyd. br, 73. od g. 1843.
10 Gl. Lucii De Regno Croat. et Dalm. L. II. cap. 2.
11 Gl. Const. Porph. u poglav. 30.
12 G. Paulus Diaconus L. IV c. 46.

pomenikah. Oni su dakle imali svoje pismo i svoje knjige; i promotriv zrelo sve okolnosti, mislim da se nećemo od istine odkloniti, ako stavimo, da su se oni ilirski primorci služili *glagoljicom*, ili kao što su je stari Hrvati zvali, bukvicom. Na to nas nuka prvo, njezina sličnost s južnimi alfabeti; a da su je Hrvati i Srbi sa sjevera ovamo donieli, bila bi sličnija sjevernim runam. Drugo, velika starost, dapače pravječnost glagoljice. Ćirilica je dosta stara, i opet joj se ne zna za postanak: a početak glagoljice skriva se u nedostižnoj davnini. Dan danas se znade, da su njekoji od najstarijih crkveno-slavesnkih ćirilicom pisanih rukopisah prepisani bili iz glagoljskih, dakle još starijih, izvornikah.[13] I to je važna okolnost, što su se najstariji glagoljski spomenici, dopirući do g. 982., našli kod susiedah starih ilirskih primoracah, kod Bugarah; a Šafarik dokazuje, da je glagoljica, kao što je Hrvati pišu, već oblikom svojim starija od bugarske; akoprem do sada niesmo našli u Hrvatskoj starijih glagoljskih spomenikah, al odatle se nemože izvoditi, da se neće nikad naći. – Nikola rabski svećenik, prepisav g. 1220. glagoljski psaltir, dodaje da ga je iz rukopisa prepisao. – Da je pako glagoljica prastarom u Hrvatskoj držana, to među drugim posvjedočuje bulla pape Innocentija, pisana g. 1248. senjskom biskupu, u kojoj glagoljicu odobrava, pišuć: „Porecta nobis tua petitio continebat, quod in Slavonia est litera specialis, quam illius terrae clerici se habere a b. Hieronymo asserentes, eam observant in divinis officiis celebrandis." – Ovdje se kaže da je sveti Jeronim glagolicu stvorio. To, istina, povjestnici niječu, s toga bih rekao, da je glagoljica podmetnuta sv. Jeronimu samo zato, da se njegovim ugledom spasi od propasti, na koju bijaše od prenapetih kršćanah osudjivano sve što je bilo pogansko. Nu ako su jošte g. 1248. vjerovali, da je glagoljica plod uma Jerolimova, koji je živio u IV stoljeću: svakako je morala biti stara, starija od ćirilice, za koju su onda znali, da ju je sv. Ćiril u IX stoljeću izumio. Dapače Kopitar se domišlja, da je sv. Ćiril uzeo u ćirilicu jednu trećinu glagoljskih slovah.[14] – Znamenito je pako to, da najstariji srbsko-hrvatski spomenici niesu pisani čistim štokavskim narječjem, nego kao što u prvo vrieme Srbi pisahu jezikom i azbukom svojih susiedah i učiteljah bugarskih, isto tako pisahu i Hrvati izprva jezikom i pismom svojih u primorju već zatečenih susiedah, t. j. čakavštinom i glagoljicom. Jezik Srbo-Hrvatah došavših u Iliriju, nije bio valjda dovoljno uglađen, nit je imao pisma: zato su prionuli jedni za Bugare, drugi za stare primorske Slavene (s toga su u Hrvatskoj svi gotovo stari

13 Gl. Šafarikove Pamatky hlagolskeho pisemnictvi str. XIV.

14 Evo njegovih riečih: "Sat probabilis hinc sponte se quasi vel invito tibi obtrudit conjectura, Slavos cisdanubianos ante S. Cyrillum habuisse et ad civilem usum adhibuisse literas glagolicas, sicut Germani ad isum civilem latinas, sed Cyrilum pro sua ipsius commoditate ex illorum alphabeto nonnisi trientem (1/3) adoptasse, reliqui bessis (2/3) loco retentis commodioribus sibi graecis litteris simplicibus, aequvalenttibus totidem simplicibus slavis etc. (Hesych. Gloss. p. 39.)

spomenici u primorju pisani); no buduć da su ovdje bili Štokavci brojem pretežniji, zato se je već od starine sve to više štokavštine uvlačilo u književtvo, dok je napokon posve mah preotela. Čim se više primičemo našemu vieku, tim više nestaje čakavštine iz knjigah. Moglo bi se reći, da je stoprv Gundulić stazu prokrčio štokavskomu narječju u književnost; akoprem gotovo neima naške knjige proste od čakavštine, samo nevalja misliti, da se ova dva razrječja tek rečcom *ča* razlikuju. – Možda će tko prigovoriti: „Čakavski jezik je očevidno hrapaviji i tvrđi od štokavskoga; pak ako su Čakavci ovdašnji prvoselci, imali bi uprav oni, kao jugovići, imati uglađeniji i mekaniji jezik od štokavskih severnjakah". – Da stavimo, da je čakavština tvrđa od štokavštine, a prema drugim južnim jezikom, n. p. talijanskomu, imala biti blažja i glađa od nje. Hrapavim i tvrdim moglo bi se čakavsko narječje samo zato zvati, što se u njem govori *pln, mlčati, vlk* itd.: usuprot Čakavci govore *smardi, parvi*, a ne *prvi, smrdi* itd. kao Štokavci: dakle se jedna hrapotina može prebiti za drugu, i bit će oba ova narječja izjednačena. Nu ima tu jošte jedna. Čakavsko narječje nije zaista hrapavije od crkveno-slavenskoga, pa ovo je očevidno južni plod; nasuprot štokavština nije bogme mekša od ruskoga jezika, koji se je na sjeveru razvio. Dakle je bjelodano, da prigovor ovaj nestoji.

Zavirimo sad u naše stare primorske pisce, da vidimo, kako su zvali jezik, kojim su svoje knjige pisali? Mnogi su do njih živili prije trista godinah, bili su dakle mnogo bliži izvoru nego mi što smo, i mogli su bolje poznavati pravo ime svomu jeziku. Osobito bijahu Dubrovčani u srednjem vieku gotovo jedini trgovci u turskom carstvu, poznavajući svaki kut njegov; po imenu pako bijahu u neprestanom odnošenju sa srbskimi vladaoci, s kojimi su bili toliko ugovorah učinili, i uviek sa Srbi trgovali. Oni su dakle i Srbe i njihov jezik dobro poznavali. Da vidimo pako, kako su svoj književni jezik zvali! Evo u tu svrhu naslovah od njekoliko starih knjigah.

„Istoria svete udovice Judite, u versih *hrvatki* složena od Marka Marula, Splićanina. U Mletcih g. 1522."

„Elektra itd. Iz veće tuđijeh jezika u *hrvacki* izloženo po Dominku Zlatariću, Dubrovčaninu. U Bnecieh 1599."

„Pistule i Evanjelja po sve godišće, *hrvatskim* jezikom stumačena od J. Zborića, Trogiranina. U Bnetcih 1586."

„Cvit svitih, to jest život svetih itd. prenešen i složen na *hrvatski* jezik po O. F. Fransišku Glaviniću, Istraninu. U Benetcih 1628."

„Svitlost duše verne. Od Fr. Glavinića napisana na ugoditi bratji i vernim, a navlastito *hrvatskomu* jeziku i mojim Istrianom. U Bnecieh 1688."

„Istumačenje obilnie nauka krstjanskoga, prinešeno u jazik *hrvatski* zapoviđu sv. otca pape Urbana VIII. Tumačenjem Ivana Tomka Marnavića, Bošnjanina. U Rimu 1708."

Zakon crkovni složen i upravljen za naučenje i prosvitljenje redovnikov *hrvaskoga* naroda od Anđela Dela Kosta, popa crkve prvostolne splitske. U Mlecih 1708."

„Pisan od pakla itd. Složi u *hrvatski* jezik Otac F. Lovro iz Ljubuškoga (u Hercegovini). U Mnecih 1727."

Pripravljenje za dostojno reći svetu misu, u *hrvatski* jezik privedeno po Otcu fra Bernardinu Pavloviću iz Dubrovnika. U Mletcih 1747.

Mogao bih nanizati cielu povorku od književnih naslovah, kojih pisci življahu u raznih hrvatsko-dalmatinskih mjestih, a svi zovu jezik svoj *hrvatskim*, ili što im je istovjetno, slovinskim; pa nećeš naći knjige pisane glagoljicom i latinskom abecedom, koje pisac bi bio jezik svoj srbskim prozvao, dapače knjige pisane i takozvanom bosanskom *ćirilicom*, zovu jezik svoj također hrvatskim ili slovinskim, a ne srbskim.

Pa kako bi ga i mogao bio hrvatski pisac srpskim krstiti, kad su u ono doba sve do novijeg vremena Srblji pisali njekom smjesom od crkvenoga, ruskoga i srbskoga narječja, koju su oni serbskim ili serbičeskim jezikom zvali? U književnosti je štokavski jezik sve do ovoga vieka samo kod Hrvatah cvatio; a kod Srbah je njim samo prosti narod govorio i sačuvao ga čista, nepokvarena: obrazovana pako Srbska klasa prezirala je upravo ovaj čisti krasni Srbski jezik, dok joj nije oči otvorio neumrli Dositej Obradović, a jošte više slavni Vuk Karadžić. Da tko nemisli, da stvar ikoliko pretjerujem, evo rieči samoga g. V. K. u predgovoru k prvomu izdanju njegova „Srbskoga rječnika" (g. 1818.): „Već ima blizu iljada godina kako Srbљи imaју svoja slova i pismo, a do danas još ni u kakvoj knjizi nemaју pravoga svog jezika! Dok su Srbљи imali svoje kraљeve i careve, da se u ono doba ovako mlogo pisalo, kao što se danas pише po ришћанским држављама, jamačno bi oni počeli još onda svojim jezikom pisati; ali se onda može biti još maње pisalo, nego što se danas pише po Turskim državama; zato se nije trebalo ni starati da svi ljudi razumiју ono što se pише; a nekolike ljudi mogli su lasno pisati kojekako. Ostavše dipломe od naši kraљeva i od careva, i drugi rukopisi od oni vremena svjedoče, ... da su pisari u pisanju miješali narodni jezik s crkvenim jezikom, kao i danas što se radi. – Tek 1783-ће godine prvi je Dositej Obradović kazao, da treba pisati Srpskim jezikom kao što narod govori, i sam je počeo, kolike je znao, tako pisati. Za njim su pošli mlogi učeni Srbљи, i za ovo 35 godina napisali različne (tobože Srpske) knjige; ali (za prevelike čudo!) do danas još nemamo nijedne knjige da je upravo napisana po Srpskoj gramatici, kao što narod govori! – Ponajviše naši književnika i veće gospode Srpske po Mađarskoj kažu, da

је Славенски језик (што имамо данас по њему Библију и остале књиге) прави Српски језик, а овај, што њим говори народ (*и они*), да је све то само *свињарски и говедарски језик*, и да је покварен од првога.[15] А како треба данас писати за Србље, ни они сви нијесу сложни, него су се подијелили на двије стране: једни кажу да треба писати управо Славенски, а народни језик оставити са свим, као покварен, свињарски и говедарски језик; а други (којије највише има) кажу, да не треба управо ни Славенски ни Српски, него да народни језик треба поправљати, и писати мјешовито између обадва језика, да се приближава к Славенскоме и да се гради књижевни језик, да се Славенски језик опет поврати у народ и оживи."

Da su i hrvatski pisci više putah zalutali, sad miješajuć čakavske i crkveno-slavenske elemente u štokavski jezik, sad dotjerujuć ga na talijansku – to je stvar izvjestna. Ovim sam dokazati samo htio, da nijesu imali razloga zvati ga srpskim. – Nu odavde se i to vidi, da je onda g. V. K. o svoj ovoj stvari gotovo onako mislio, kao što ju ja ovdje razlažem; samo što onda tako zvano ikavsko razrječje (gdje se govori (*vinac, lipo* itd.) nije pribrojio srbskomu jeziku, valjda zato, što ga pogotovu sami Hrvati govore. A u „Kovčežiću" već mu je ikavsko razrječje srbsko, i samo čakavsko hrvatsko. – To je jedna od najvećih zaslugah g. V. K. što je srbsko ime, do njega provincijalnimi imeni pogaženo i gotovo svagdje zapušteno, po svem srbskom narodu razprostranio i dostojnu mu čast pribavio. Zato mu baš ni nemožemo zamjeriti, što ga je plemenito uzhićenje za narodno njegovo ime podaleko zanielo. „Quandoque bonus dormitat Homerus."

„Glas naroda, glas sina Božjega!" reći će tko. Da vidimo dakle, kako narod sam zove svoj jezik. Da ga na istočnoj strani njegova područja srbskim zove, tome neima prigovora, kao ni tomu, da ga u Hrvatskoj zove hrvatskim: al da ga tako i u Dalmaciji zove, o tom se je g. V. K. sam uvjerio, putujuć onuda prije nekoliko godinah s g. A. M.; a da ga u zapadnoj strani Bosne i Hercegovine također hrvatskim zovu, to su nam i ovih danah vjere dostojni

15 O pokvarenosti ovoj prijašnjih srbskih pisacah zanimiv nam primjer pripovieda g. V. K. u „Kovčežiću" (str. 24.). Kao što je poznato, Relković je napisao čistim hrvatskim jezikom knjigu „Satir". Ovo djelo izdade Stefan Raić ćirilskom azbukom, a na naslov stavi, da ju je preveo na prosti srbski jezik. Ovimi bi se riečimi lasno tko zaveo, misleć da je knjiga na Vukov način pisanja dotjerana: a Raić ju je samo izkvario, načiniv od nje crkveno-srbsku smjesu. Tako n. p. mjesto Relkovićeva

> Vele ti si lipo uzorita – Raić napisa:
> Весма тыси лепо узорыта.

Pak opet su bili lani njekoji srbski pisci graknuli na prof. A. Mažuranića, što je kazao, da Dositej nije pisao ovim tobožnjim srbskim jezikom, nego onim, kojim Hrvati pišu.

svjedoci zasvjedočavali. Time pako neniječemo, da ga u svih ovih zemljah doselivši se u novije vrieme Srblji srbskim zovu, a kašto u neznanstvu svom i vlaškim i rackim.

Prigovorit će tko, da Slavonci nezovu svoj jezik hrvatskim nego slavonskim i šokačkim. To je istina, nu jamačno ga ni srbskim nezovu. – A što su mu nadjenuli ime slavonsko, to su zato učinili, da ga razlikuju od narječja provincijalne hrvatske. No tjerajući lisicu iztjeraše vuka, jer je upravo provincijalna Hrvatska prava Slavonija, pa i jezik njezin zvao se je odprije *lingua slavonica*. Da se pokvareno, latinsko i od tuđinah izmišljeno ime slavonsko nemože na jezik protegnuti, pravo je već g. V. K. u „Kovčežiću" primietio, „jer je to ime od mjesta, u kom živе, a nije ni od kakvoga naroda." – Da se pako taj tobožnji slavonski jezik hrvatskim ima zvati, to posvjedočuje i povjestnica i narav istoga jezika. Hrvati, doselivši se ovamo, nastanili su se ne samo u sadašnjoj južnoj Hrvatskoj, nego i u sadašnjoj Slavoniji, kao što to Porphirogeneta (u pogl. 30.) naročito kaže. Rieči njegove potvrđuje sliedeća povjesnica. Tko nezna za Ljudevita, slavnoga vladaoca ovih posavskih Hrvatah, koji se prvi odvažio na krvoločne Franke, da narod svoj oslobodi pretežkoga jarma? – Da su Slavonci pravi Hrvati, vukući lozu od starih Hrvatah (osim kasnijih priseljenikah), to im i jezik njihov dokazuje; jer uprav tako govore, kao što i bosanska i južnohrvatska braća, zadržav iste one *nuance*, koje se i u jeziku ovih nalaze, što je nepobitni svjedok njihova zamjenita porekla. Tako n. p. i Slavonac govori *našast* mjesto nađen, *pričet* m. početi, *prija* m. prije, *crkvih* m. crkavah, *pisat* m. pisati, *listje* m. lišće; *došal* m. došao; tako i on dodaje glagoljem slovku *du*, n. p. hoćedu; drugim riečim *ka*, n. p. ondika, dolika, i *kare*, n. p,. menikare; i predlog *za* upotrebljava jednako s njimi, i Slavonac bi upravo tako kazao, kao što čitamo u najstarijem hrvatskom ljetopisu: „za osvetiti smrt otca svoga." Ovamo ide još i promjenjivanje dvoglasa *ie* u *i*, n. p. vinac, misto itd. Sve ovo nalazimo i u hrvatsko-štokavskom, po imenu pak i u čakavskom narječju. Ali zato opet Čakavcem – u Slavoniji neima traga, a to je opet voda na naš mlin. Jer ako su bili stari Hrvati Čakavci, moralo bi ih biti i u Slavoniji, kao što ih svagdje ima, gdje ih u staro doba u veliko nalazimo. No u Slavoniji, naseljenoj od starih Hrvatah, ima samo Štokavacah, a Čakavacah nimalo: dakle ovi posljednji niesu potomci zatatranskih Hrvatah. Ako bi tko kazao, da su Slavonci bili Čakavci i da su samo kasnije primili štokavsko narječje: na to odgovaram, da se to neda nijednim historičkim svjedočanstvom potvrditi. Možda je bilo i po Slavoniji gdješto Čakavacah, nu odavde se nemože ništa izvoditi; jer g. V. K. našao je i u pravih srbskih stranah čakavizmah, n. p. kruh, križati, požuda, velju itd.: pa zar ćemo i odatle izvoditi, da su ondje sami čakavci stanovali?

Što se dakle stanovnici Slavonije zovu Slavonci, Dalmacije Dalmatinci, Dubrovnika Dubrovčani itd., to su sve imena politička a ne narodna, odatle se nemože dakle izvoditi, da im nepripada ime Hrvatah. Jer i stanovnici Bačke se zovu Bačvani, Bosne Bošnjaci, Banata Banaćani, Hercegovine Hercegovci itd., nu zato se mogu obćim imenom Srbah služiti.

Odavde se vidi, da se to nimalo neslaže, kad se najprije dokazuje, da se je dosadašnja provincijalna Hrvatska odprije zvala Slavonija i njezin jezik slovenski; a malo kasnije tvrdi, da ime Hrvatah pripada po pravu upravo ovim provincialnim Hrvatom.

Da smetnemo za koji čas s uma sve ono, čim se pobija mnenje, da su se Čakavci izza Tatrah sa Srbi ovamo doselili: nehotice nam se nameće pitanje, kud ih je nestalo? Narodi nit neniču nit nepropadaju za jednu noć kao gljive. Po svjedočanstvu Porphyrogeneta imali su Hrvati 100,000 pješakah, 60,000 konjanikah, 80 brodovah sa 3200 momčadi, a 100 šajkah sa jedno 1500 momčadi. Sve ovo pokazuje, da je onda Hrvatah mnogo bilo, kad su mogli toliku vojsku uzdržavati. Ako uzmemo da je svaki dvadeseti vojnik bio, evo ti tri i pol miliuna dušah. Pak ovi svi da su se stopili u šaku Čakavacah? Zašto? Kada? Kako? Quis, quid, ubi etc.

Na ovo nam se odgovara: „*Mislim* da su se od Srba' i od Turaka' razbjegli, a koji su ostali, oni su se posrbili, zadržavši samo *i* na onijem mjestima, gdje je u starome slavenskom ѣ"

Dakle, „Hrvati su se od Srba' razbjegli!" To bi se bilo moglo samo onda dogoditi, kad bi bili Srbi Hrvate pobiedili i podjarmili. No ne samo da Srbi niesu nikada Hrvatah nadvladali, dapače se nikada s njimi ni zaratili niesu. Kao što su se pojedine srbske grane jedna s drugom više putah zavadile, tako su se i hrvatske; a kadšto su se i pojedina plemena s hrvatskimi oklala: nu Hrvati i Srbi kao narod posvjedočili su cielim svojim životom istinu svoje krasne poslovice, da „krv nije voda" – nikada nije jedan na drugoga ustao. Neima dakle razloga, za koji bi se bili Hrvati od Srbah razbjegli. – No stavimo ipak, rek bi od šale, da su se razbjegli? – Pogledajmo sad u narodopis? Međa je bila njegdašnje srbske i hrvatske Dalmacije rieka Cetina. A svatko se može i sam o tom uvjeriti, da ima danas i preko Cetine, sve do Dubrovnika i Kotora ne samo štokavskih Hrvatah (tako bo se sami zovu), nego još i Čakavacah. Tako n. p. osta Hvar, Brač, Korčula, za koja Konst. Porphyrogeneta izriekom kaže, da su podpala pod Srbe (u pogl. 36.), dan danas su gotovo sva čakavska. – Može-li se po tom tvrditi, da su Čakavci ostaci starih Hrvatah, ili da su se Hrvati od Srbah razbjegli? U starijih dubrovačkih pisacah nalazimo također puno čakavštine, i nemože se sumnjati, da je i ondje bilo Čakavacah: zar su se i ovi od Srbah u Srbiju bili razbjegli? Dapače čakavštine ima i u Crnojgori, i ondje govore *poklič, remik, rabota, gleda* (mjesto gledao) *vazda*, na *svijet* (m. na svietu), *vi, ni* (dual, m. vas, nas) itd., a Crnogorci su se odprije i sami zvali Hrvati, dok nije

pokojni vladika ime srbsko kod njih razprostranio; no u Carigradu poznati su i dan danas samo pod imenom Hrvati. – To su oni Hrvati, o kojih smo više putah u novinama čitali, da grade saveznikom željeznicu u Krimu.– Bili smo nakanili smetnuti s uma naše mnjennje o nastanku Čakavacah: pa evo nehotice nailazimo na nove dokaze toga mnenja. – No da čujemo dalje!

„Hrvati su se razbjegli od Turakah!" kaže se nadalje, da se dokaže, zašto ih je dan danas tako malo; računajuć ovamo naravno samo čakavce. No svatko znade, da Srbi stanuju među Turci i Hrvati, i da Turci samo preko srbskih krajevah mogu do Hrvatske doprijeti. Pak eto čuda! Hrvati su se od biesnih Turakah razbijegli po svietu kao rakova djeca: a Srbi su se pod turskimi kopitami razplodili i razmnožili. Koliko to protivslovje! – Većim pravom moglo bi se protivno dokazati, jer povjestnica svjedoči, da Turci niesu ni toliko Hrvatske osvojili koliko Srbije, ni tako je dugo držali kao što su Srbiju.

I ako se povratimo u stara vremena, naći ćemo naročitih datah, ne samo da su se upravo Srbi razbjegli nego još i to, da su baš u Hrvatah utočišta našli. Tako bugarski car Šimeon ok. g. 925. provali u Srbiju, i sav narod, što nije pobjegao k Hrvatom, zarobi i odvede sa sobom. Dapače je (valjda radi svoga utočišta) g. 927. i na Hrvate udario, al je bio od njih hametom potučen.[16] Stoprv g. 934. sakupio je bio srpski vojvoda Česlav razštrkane po Hrvatskoj Srbe i osvojio opet svoju domovinu. – Da mučim o kosovskom boju, o kojem pjeva srbski pjesnik, pok. vladika crnogorski:

„Srbskoj kapi svud ime pogibe!
Postadoše lavi ratarima,
Izturči se plahi i lakomi. –
Što utječe ispod sablje turske,
Što na vjeru pravu nepohuli,
Što se nehće u lance vezati,
To se sbježa u ove planine,
Da ginemo i krv prolivamo!"

No zato opet nijednomu Hrvatu nije na um palo dokazivati, da je Srbah nestalo i da su se pohrvatili. Ta gledajmo nesretnu Bosnu! Koliko ju vjekovah bezdušni Turci svakih mukah muče, pa narod naš niesu opet sve do sada razselili, niti iztriebili. Nemojmo dakle izmišljenimi historičkimi dati jedan drugoga upravo vriedjati.

„Hrvati su se posrbili!" Tu opet neima nikakva razloga, zašto bi to bili uradili. Srbi političke vlasti nikada nisu na Hrvate protegli, samo Dubrovnik im je jedno vrieme danak plaćao. Na znanstvenom polju niesu također Srbi

16 Slični primjeri bratske ljubavi izkazaše Dubrovčani srbskomu despoti Brankoviću. Gl. u rječniku Gundulićevog Osmana rieč Branković.

Hrvatom prednjačili, pače kao što smo videli, Hrvati su prvi svoje štokavsko narječje u književtvo uveli; dapače po mnenju Srboljuba Hilferdinga, Srbi su se za Hrvati povodili. Evo šta on piše u svom vrstnom djelu „Писма объ исторіи Сербовъ и Болгаръ" (na str. 220):

> „До сихъ поръ, во все продолженіе періода, въ которомъ руководствовалъ нами расказъ Константина Багрянороднаго, Хорватскій народъ постоянно являался главнымъ историческимъ дѣятелемъ и двигателемъ въ Славянскомъ Иллирикѣ, увлекающимъ за собою и Сербовъ, погруженныхъ еще въ какую-то младенческую апатію. Хорваты первые пришли изъ-за Карпатъ въ Иллирикъ, Сербы послѣдовали за ними; Хорваты первые приняли крещеніе въ VII вѣкѣ, и среди ихъ, хотя въ неподвластномъ имъ Латинскомъ городѣ (Сплѣтѣ), установлена была митрополія для Иллирійскихъ Славянъ; чрезъ ихъ землю христіанство передано было Сербамъ; первые опятъ въ IX вѣкѣ Хорваты возобновили, посредствомъ сношеній съ Римомъ и Константинополемъ, угасавшее у нихъ христіанство и первые показали на дѣлѣ преданость церкви; Сербы шли за ними; у Хорватовъ началась народная проповѣдь Славянская, прежде чѣмъ перейти къ Сербамъ; у нихъ, прежде чемъ у Сербовъ, она принесла плоды; наконецъ въ X в., когда властолюбїе царя Болгарскаго стало замышлять завоеваніе Адріатическаго края, Сербія допустила его вмѣшательство въ свой внутренній распорядокъ, и сдѣлалась его жертвою, а Хорваты побѣдоносно отстояли свою независимость, дали у себя пріютъ гонимымъ Сербамъ и потомъ явили имъ помощь, когда Чеславъ возвратился на родину возстановителемъ."

Ovo niesam zato naveo, da umalim pred svietom slavna djela srbskoga naroda (srbska slava procvala je u svom veličanstvu stoprv u drugoj periodi, kada su bili Hrvati već s Ugarskom sdruženi): nego samo da se vidi, kako grieše oni srbski pisci, koji u svojoj sliepoj strasti nedostojno o Hrvatih pišu.

„Kažider nam dakle, gdje su Srbi, a gdje su Hrvati. Gdje je međa od oba ova naroda i njihova jezika?" Toga niti mogu ja kazati, niti itko na svietu.[17] Da uzmemo za tu među stare granice. Onda današnje vojvodstvo nebi se moglo zvati srbskim, jer u staro doba nije ondje bilo Srbah nego Bugarah. – Da uzmemo za među razrječja *i*-kavsko i *ie*-kavsko, tim se ne da također područje jednoga i drugoga naroda ustanoviti, budući da se vrlo često u istom selu i jedno i drugo govori; da kažemo da je ono hrvatsko, gdje ima čakavštine, to bi se također krivo činilo Srbljem, jer kao što oni priznaju, tragovah čakavštine ima i u granicah stare Srbije. – Da uzmemo za među ćirilsku azbuku i latinsku abecedu, to nas također k cilju neće dovesti. Jer bosanskom ćirilicom služili su

se upravo samo Hrvati, a sadašnjom ćirilicom tiskane su knjige i u Zagrebu, kao što ima knjigah tiskanih u Biogradu latinskom abecedom, i tako bi Biograd tobože Hrvatom pripao, a Zagreb Srbljem. – Da uzmemo vjeru za među, to će biti jošte veća mješovina. Jer kao što g. V. K. pravo kaže, da ima Srbah pravoslavnih, katoličkih i turskih, tako kažemo i mi, da ima i Hrvatah od sva ova tri zakona. Ako jošt uzmemo na um, da na više mjestah, gdje su sada pravoslavni, bilo je otrije katolikah, i opet gdje su katolici, da je pravoslavna vjera vladala: onda ćemo se podpunoma uvjeriti o tom, da se vjerom nerazlikuje jedan narod od drugoga. – Da uzmemo za među sadašnje političke granice: onda bi svi oni Bugari i Rumuni, kojih sila živi u sadašnjoj iztočnoj Srbiji, bili pravi Srbi, a ne zna se, komu bi pripala Bosna, Hercegovina itd. – Dakle nije moguće naznačiti potanko granicu, kojom se luči hrvatski narod od srbskoga.

Iz svega ovoga, kao što sada rekoh, vidi se, da su Hrvati i Srbi *jedan narod, jednoga roda i koliena.* Ovu istinu potvrđuje ciela povjestnica: već u staro vrieme držali su ih pisci za jedan narod,[18] i pravo kaže sam g. V. K. na str. 19. svoga „Kovčežića," „da vrlo lasno može biti, da su Srbi i Hrvati, kad su se amo doselili, bili jedan narod pod dva različna imena; i da to svi pametni Srbi i Hrvati priznaju, da su jedan narod." Ako su pako bili *jedan* narod, mora da su imali i *jedan* jezik, ta narodi se upravo jezikom razlikuju. Kakav je to jezik bio, kojim Srbi i Hrvati onda govorahu, kad su ovamo došli, o tom se samo toliko zna, da je bio od prilike onaj isti, koji je i dan danas,; nu potanko se to neda ustanoviti, buduć da neima pisanih spomenikah od one dobe: prepirati se dakle o tom, u čem se je razlikovao jezik Hrvatah od jezika Srbah, to će reći iztraživati Markove konake. Ako je možda i bilo kakve razlike u njihovu jeziku, nestade je za ono tisuću godinah neprestanoga obćenja, miešanja i selenja. A takve stvari, kao što je n. p. razno izgovaranje crkveno-slavenskoga ѣ, sad kao *e*, sad kao *i*, sad kao *ie*, to se nemože držati za razlučilo jednoga

17 Tomu je netko prigovarao, kažuć, da se Srbin već tielom razlikuje od Hrvata, jer je Srbin crnomanjast, smokos i crnook, a Hrvat je bieloputan, plavokos i modrook. No ako uzmemo na um, da su Hrvati i Srbi iz iste zemlje iza Tatrah, dakle od sjevera, ovamo došli: to se onda nemože drugo ni pomisliti, nego da su imala oba ova srodna plemena isti, naime sjeverni typus, t. j. bili su plavokosi i modroki (to je u obće telesna karakteristika Slavenah). Istina je, da ima dan danas vrlo mnogo Srbah južnoga typusa; no sad ima i mnogo crnomanjastih Hrvatah, osobito na jugu. Ova crnomanjatost, da tako rečem, prešla je na Srbe i Hrvate od njihovih crnomanjastih susiedah, po imenu od Bugarah (koji su slavensko-azijatska smjesa i kojimi je do blizu polovica današnje Srbije nascljena), zatim od Karavlahah, Grkah, Talijanah, Arbanasah. – Nu Slavonci u obće nisu crnomanjasti kao što su Srbi, i opet da su kao Štokavci Srbi – kako se to slaže?

18 Zato čitamo više putah kod bizantinskih pisacah: Serborum gens, quos etiam Chorvatos vocant;" i opet: "Gens Chorvatorum, quos nonulli Serbios vocant". (Gl. Stritteri Memoriae II. 165. i 400.)

jezika od drugoga, kao što se nedrži ni u ruskom jeziku; jer neima na svijetu povećega naroda, u kojega ne bi bilo, neću reći ovakvih, nego puno znatnijih razlikah. Pomislimo samo na Talijane i Niemce, kolikih tu ima nariečjah i razriečjah, pak opet se drže za narod jednoga jezika. Srbi su se s vremenom razsprostranili na iztok i sjever; Hrvati su se pružili na zapad i jug. Srbi su si pridružili silu Bugarah, primivši i u svoj jezik mnoge bugarske osobine; Hrvati su si pripojili Čakavce i Kekavce, prelivši u svoj jezik koješta iz njihova narječja. Zato se svi ovi mogu nazvati *narod jednoga jezika* kao što ih je bio nazvao već mudri *Dositej Obradović*, pišuć: „Ko nezna da žitelji crnogorski, dalmatinski, hercegovski, bosanski, srbijski, horvatski, slavonijski, sremski, bački i banatski (osim Vlahah) jednim istim jezikom govore?" Nevalja dakle radi neznatne razlike u govoru turati koga iz hrama *obće narodnosti*; već ono, što su jedni i drugi granice naroda razprostranili, nek se drži za obću stečevinu, a ne za razlog razdora. – Dobro bi zaista bilo, da se Srbi i Hrvati jednim imenom zovu; nu različitost imena nemože im, ako su pametni, smetati u tom, da se ljube i štuju, kao što nesmeta rođenoj braći da se paze, što se jedan zove Ivan a drugi Pavao. Isto tako misli o predmetu tom i u glavnoj stvari i učeni Šafarik, i buduć da ga i sami Srbi za svoga prijatelja (i to svim pravom) drže, zato nam se nemože na ino nego navesti od rieči do rieči njegovo mnjenje o toj stvar. Ugled tolika muža učinit će možda, da moje umovanje o Srbih i Hrvatih nebude onako samo naprečac zabačeno. Šafarik zaglavljuje svoje razglabanje najstarije srbsko-hrvatske povjestnice ovimi važnimi riečmi:

„O povstání dvojího nářeči v obvodu dřevních Chorvat rozdílných zpytatelův rozdílná jsou zdání. Někteří myslí, že původ jednoho z ních do novější padá doby, do toho času, když po vpádech tureckých zpustlé Chorvaty prchlými stěhovanci (Uskoky) z Bosny, Hrecegoviny, a Srbska znova zalidněny byly. Což třebas o Slavonii, déle Turkům podrobené, poněkud připustiti by se mohlo, ač i tam tuze podobné není, o západnich Chorvatech důvodně tvrditi se nemůže. Nejen že krajiny pomořské od Cetiny až do Istrie, kde se nyní illyrsky mluvi, nikdý cele nezpustly a od lidi srbského pokolení na novo zalidněny nebyly, nybrž nejstarší písemné památky nadto vysvědčují, že v nich již v 9tém a 10tém stol. nareči dnešnímu veskrze podobné panovalo. Jiní předstírají, že původní Chorvati od Bosňákuv a jihodalmatských Illyrův řeč přejali, ode domácího svého nářečí upustivše. Tato domněnka ještě mnohem méně, než ona, podobnosti do sebe má. Takováto změna bylaby již mezi 1. 640-800 zběhnouti se musila; než tehdáž, jakož i později, rozdrobení Srbové a Illyrové na samostatné Chorváty tak velikého vplyvu neměli, by jim byli své nářečí vnutkati mohli. Nezbývá tedy, leč přijiti za pravé, což věc sama podává, že ve dřevních Chorvatech, jakož podnes, tak i ve prastaré době, dvoje, ovšem jen málo od sebe rozdílné panovalo nářečí, jehož původ v rozdílnosti slova-

nských čeledí a větvi, v těch zemích se osadivších, hledati se musí. Obyvatelé jihozápadnich Chorvat, ač jménem od Srbův rozdílní, nářečím od nich nebyli rozdílní: obojí někdy v jedné a též zatatranské krajině, v Červené Rusi, přebývali (§. 31. č. 1.), obojí vystoupivše téměr stejným časem z ní a všedše do Illyrikum, zase v sousedství se rozsadili."

Dakle Hrvati i Srbi su braća i po krvi, i po mlieku, narod jednoga roda i jednoga jezika – to je posljedak nepristranoga povjesničkoga iztraživanja, to je cilj i svrha ove moje razprave. Ja nit sam rođen Srbin, nit Hrvat: kao Slavenin jednakom ljubavlju ljubim oba ova meni srodna plemena; jednakim štovanjem štujem njihov značaj i njihova slavna djela; jednakom željom želim im sreću i napredak. Samo ova ljubav i želja, samo ovo štovanje probudi me, da se primim pera – Bog dao, bilo u dobri čas! – nebi-li mi za rukom pošlo zaroniti jaz, razstavljajući Hrvate i Srbe, koji su, istom nedavno ponješto zasipani, klete ruke opet počeli izkapati. Zato sam pisao „sine ira et studio, quorum causas procul habeo," i dokazivao sam ne pretežnost ovoga ili onoga nego ravnopravnost obojice. Jer oba ova pobratim-naroda jednako su stara i hrabra, slavna i dična; oba su jednakih zaslugah oko nezahvalne Evrope stekla, odbijajuć poput željezna zida poplavicu azijatskog barbarstva; oba su riedkim u povjestnici junaštvom uzbijala biesne navale u Tatarah i Turakah, i Franakah i Talijnanah, dok su napokon ovu svojom i otaca svojom krvlju napojenu domovinu srećno spasili, i sad ljepšoj budućnosti idu u susret. No da budućnost ovu postignu, treba im uzajamne ljubavi, treba im da se paze kao blizanci, da rastu u poredo kao dva jaka krošnjasta stabla, nikla iz jednog koriena, koji je oba veže, iz kojega oba svoju hranu crpe. A korien taj je njihov krasni narodni jezik. Huda sreća raztrga državni vez, koji ih u davnoj domovini vezaše; nemila sudbina razstavi ih još vjerom, i imenom, i azbukom, sada ih samo jezik kapča, jedina, istina, nu jaka kopča. On je njihov amanet, njihov otac i majka: zato treba, da se kao dobra djeca natječu u plemenitoj ljubavi i njegi ove svoje mile majke, a ne u ispraznu dokazivanju, da ovomu ili onomu nije prava mati nego samo maćeha. – Znam, da Srbi žele razprostranjivanjem svog imena postići samo ono veće jedinstvo kod južnih Slavenah; nu narodno ime može se samo dobrovoljno primiti, a nametnuti se neda, zato im Hrvati odgovaraju nar. pjesmom:

„A ja junak nametnice neću,
Da se ne bih nikad oženio!"

I ovdje valja dakle istina poslovice „preprijatelj neprijatelj." Želeć da srpsko ime Hrvatom omili, bezrazložnim njega narivanjem mržnja se proti njemu probuđuje; želeć slogu gojiti, u prvelikoj revnosti razdor se zameće. A u sadašnje doba svestranog udruživanja (associatie) treba južnim Slavenom za

njihov duševni razvitak više nego ikad sloge, ako neće da se, budući razciepkani, razplinu u moru velikih narodah Evrope.

Hrvati i Srbi živili su već 1200 godinah bez rata jedan uz drugoga: a sada da se svađaju i kolju za golo ime? Na takvo šta može ih samo neprijatelj nagovarati.

Neka dakle ime srpsko živi i nadalje uz ime hrvatsko,[19] kamo ga je sudbina postavila. Hrvat neka se raduje srbskomu napretku, a Srbin hrvatskomu; jedan neka drugoga pomaže, podupire, zaklanja, brani; što je hrvatsko, neka bude zajedno i srbsko, al što je srbsko, neka bude takodjer i hrvatsko.[20] Hrvat neka se naslađuje knjigami Dositeja i Vuka kao svojom svojinom, a Srbin neka ljubi Gundulića i Đorđića kao svoje gore list; Srbin i Hrvat neka se svietle kao dvije zviezde posestrime, kao Lelj i Polelj (Castor i Pollux); jedna neka drugu obasjava svojim svjetlom, da se tako obje podvostručenom svjetlošću viekom sjaju na slavenskom nebu.

19 Tako i Kopitar piše u svom djelu „Glagolita Clozianus" str. LIII. LIV. LV.: „Dialecto illyrica rectias Serbochrovatica sive Chrovatoserbica"

20 Smjeliji od mene filolog dokazao bi još, da je ime Srb = Hrvat. Jer kao što se h promjenjuje u s (n. p. duh, dusi, vrh, vrsi) tako se i v i b (n. p. ljubezan, ljuvezan itd.) često zamjenjuju.

ŠIME LJUBIĆ

PROSTOR HRVATSKO-SRPSKOG JEZIKA

Poviestnica nas uči, da Hrvati i Srblji, ostaviv prostrane prediele izza tatranskih briegova, jedni malo nakon drugih dodjoše u ove strane, gdje sada pribivaju, za Eraklije iztočnoga cara. Nije dvojbe, da su ova dva pokoliena, kad su se amo doselila, govorila jednim te istim jezikom, bez i ma kakve promiene, i da su tako napredovala, dok se ne razlučiše po vieri i po pismenih, i to veće po različnosti naseljena položaja i nastavšeg političkog odnošenja.

Srblji po naseljenju ostadoše strani svakomu uplivu zapadnih naroda i prosviete, bivši oda svake strane obastrti slavjanskim i grčkim narodom. Grčka izobraženost i jezik, s kimi su se u tiesnom savezu nalazili, jedinito mogli su dielovati na njihovu korist. No izobraženje i jezik kod Grka već onda propadaše radi domaćih i izvanjskih borba, te stanu jako slabiti i iznemagati, dok jih asiatska divljač po sve ne satre. Hrvati naprotiv u odabranoj si zemlji nađoše rimsko pleme već nešto ojačeno; s kim su u prijateljskom odnošaju obstojati imali, da ne uvriede iztočnoga cara, koji je još onda na ove strane pri obali sterao svoju vlast. S takvoga dakle odnošaja i odtud međusobnog obćenja za sve to veće se razvijajućim rimskim plemenom, koje amo tamo zasiecaše u tielo njihove države, naravno morali su Hrvati malo po malo pasti pod upliv latinskoga jezika, koi tada zastupaše u zapadu evropejsku prosvietu. Stupivši pako odmah po dolazku u tiesni savez sa rimskom stolicom, prokrčiše put latinskom jeziku u crkovne stvari, koje su barem prostomu narodu najmilije, te zato uspiešnije deluju na njegov razvitak. Za Karla Velikoga, s uvedenjem latinskih škola u Hrvatsku, latinština prodre napokon i u državne i diplomatske stvari; česa radi najstariji narodni spomenici preostali su nam u latinskom odielu. Što je ovdje rečeno za Hrvate, to stoji za Slovence, a što za Srblje, to za Bugare.

Taj u prastari viek, izim njekih malenkosti nastavših tiekom vriemena, po sve isti hrvatsko-srbski jezik i dan danas obuzima vas onaj prostor, koi posvojiše Hrvati i Srblji kad se amo doseliše. Govori se dakle on u Srbskoj kneževini, u Staro-Srbskoj do preko Balkana, u sievernoj Arbanaškoj, u Crnojgori, u Hercegovini, u Bosni, u Dalmaciji, u Istriji, u južno-iztočnoj Hrvatskoj, u Vojničkoj Granici, u Slavoniji, u Srbskoj Vojvodini i u Banatu; te gdjegdje njegova moć još na dalje prodira i dosiže. Ovaj hrvatsko-srbski jezik ima pako s desne strane bugarski a s lieve slovenski; oba tako mu srodna i

bližnja, da se sva tri kao trojci, naime plodovi jednog istoga porijekla, smatrati mogu. Odnošaj dakle zemljopisni i filologični u kom se naš hrvatsko-srbski jezik nalazi naprama slovenskomu i bugarskomu, i njegova mnogo veća razširenost i plemenitija postojanost uz predašnju i sadašnju prosvietu, mogli bi, ako li ne drugo, dovoljni razlozi biti, da sklone i ove dvie uzorite grane jugoslovenske obitelji, naime Slovence i Bugare, da ga prime za književni, ko što primiše italijanska plemena toskanski. Prosti Mlečanin još dan danaska i manje razumieva susednoga Lombardeza ili Friulanca, nego li Srbin Bugarina a Hrvat Slovenca, no ipak u pismu svi se istim jezikom, naime toskanskim, služe. Neka dakle i kod nas svakom plemenu ostane njegovo posebno narečje; ali na polju znanja i umietnosti neka i nam bude jedan istovietni jezik gojen i obogatjen našom ukupnom voljom i trudom. Po jedinstvu u književnosti samo mogli bi smo mi Jugoslavjani malo po malo steći i političku zadrugu; jer gdje književnoga jedinstva nema, tu badava ćeš tražiti pravi narodni život. Ono jedinstvo jest najmoćnija poluga narodnoga razvitka, koja sama mogla bi izčupati tudjinstvo od vijekova sried nas nasilno posadjeno, koje kao zlokobni ljulj, davi ili truje svaki plod naš, stavljajući nas jošte kadkad na ruglo, valjda da bolje ćutimo njegovu gvozdenu ruku. I tu ne davna čuli smo, gdje se iz istih zakonodavnih stolica, od neznalica našega jezika bez dvojbe, smielo i smiešno trubilo, da naš jezik nije sposoban ni za sudove, a kako li za plemenitije porabe diplomatičkog i gradjanskog života. Ej Slovenci i Bugari, braćo i krila naša, umireno primite moju rodoljubnu izkrenu rieč, rieč našega i vašega spasenja. Sloge u jeziku književnom, pak jedinstvo je gotovo, a budućnost osigurana.

§. 2.

Različitosti obstojeće među hrvatskim i srbskim govorom.

Rekli smo gore, da njeke no po sve slabe razlike obstoje uprav među hrvatskim i srbskim govorom. Mnogo se do sada o njih pisalo s različitog gledišta i cilja. Njeki se latiše pera, da ih sravnaju, svetom odlukom, da na taj način to veće približe ova dva bratska plemena na polju književne prosviete i gradjanskog pokreta, što je sbilja najsposobnije sredstvo, po kom bi se jednom jugoslavjanski narod utjeloviti mogao. Drugi su žalibože uprav protivnom stazom udarili, u namieri naime, da jih to većma razdvoje i u razdoru učvrste. I ovi nesrećnici, često tuđim novcem podmitjeni, do sada su pobiedu održavali; a hoće li i od sada? Srbsko i Hrvatsko pobratimstvo, u narodnih piesamah i običajih s osobitimi otajstvenimi posvećeno i uvienčano, već se iz duga sna skroz uzburkanu prošlost probuđuje, da izumrli život obnovi. Marko nije

umro, spava; a često se i sada kod našega naroda čuje, da se već uzdriema i na noge diže. A Marko slava je hrvatska i srbska isto, po istom pravu posiedbina Hrvata i Srbina, svez je njihovih duša na otaru narodnoga preporođenja.

No te razlike nisu ipak tolike kolike su one, koje obstoje između mnogobrojnih izgovora talijanskih. A ipak Italija se nije nipošto otimala, da jedan samo za književni primi; znaduć dobro, da bez sjedinjenja u govoru nema ni političkoga ni književnoga života. Da su pako zaista malenkosti te razlike među srbskim i hrvatskim izgovorom, sviedoči nam prvi sada živući slavjanski filolog slavni naš slovenac *Fr. Miklosić* piše: *die geringen Verschidenkeiten des chorvatischen und serbischen haben mich bestimmt sie unter einem zu behandeln (Lautlehre p. IX.);* a i lasno bi se o toj stvari osviedočiti mogao svaki koji bi hteo nješto pobližje proučiti i s otim u obzir imao na ono hiljadu i dvjesto godina, od kada su se ona plemena razdvojila po vjeri i po pismu, i na položaj, koji su po dolazku posvojili, koji jih stavi odmah u različni i tiesni odnošaj, naime Hrvati sa Rimljane nuz jadranske obale, Srblje sa Grci preko Balkana. Ali da se mogu točno procieniti, trieba najprije barem u kratko najvažnije te razlike naznačiti. Evo jih:

1. Miesto *što* i *šta*, s kojima se Srblji uvijek služe, Hrvati upotrebljavaju višekrat *ča* (a gde god po većih varoših, gdje je talijanština imala više upliva, i *ca*); te isto sa predlozi, izostavljajući *a*, n. pr. *zač, uzać* itd.

2. Na kraju nekojih rieči Hrvati izgovaraju katkada i *l* miesto srbskog *o*, n. pr. *posal, učinil* itd. miesto *posao, učinio.*

3. Miesto *dj, lj,* Hrvat ima često *j*, n. pr. *meja, poveja* itd. miesto *medja, povelja.*

4. Gdjegod u Hrvatskoj miesto *ć* rabi se *tj*, n. pr. *bratja, prutje*, miesto *braća, pruće.*

6. Gdje Srbin ima *št* Hrvati govori i *šć*, n. pr. *ognjišće* miesto *ognjište.*

6. Hrvati mal da ne svugdi izgovaraju *h* (kao Niemci *ch*), Srb ne.[1]

7. U drugom padežu višebroja Hrvat katkada pokratjuje ovako: *gradov, žen,* itd. miesto *gradova, žena.*

8. Koje se rieči mužkoga spola u slavenskom jeziku svršuju na ь, u onih Hrvati u roditeljnom višebroja imaju katkada na kraju *ih*, n. p. *golubih, prstenih, putih* itd.

9. Kao što kod Srbalja glagoli *moći, hotieti, veliti* i *viditi* imaju *u* ili *em* i *im* u prvoj osobi sadašnjega vriemena pokaznoga načina, naime: *velju* i *velim, vidu* i *vidim* itd., tako i kod Hrvata u svih se glagolih govori i jedno i drugo, ali gdjegdje samo na *u.*

1 U roditeljnom višebroja rietko se i kod nas čuje, te zato naši stari pisatelji višekrat ga izostavljaju; čega radi i ja ga ne pišem.

10. U neopredielenom načinu Hrvati obično ne izgovaraju zadnji samoglasnik, n. pr. *vuć* miesto *vući* itd.

11. U glagolih na *em* i *im* u sadašnjem vriemenu pokazivnoga načina miesto na *u* i *e* kada se svršuju na *du* n. p. *pišedu, molidu* itd. miesto *pišu, mole.*

12. Miesto *koji, koje, koj* govore Hrvati i *ki, ke, ka;* miesto moja govore *ma.*

13. Na koncu rieči miesto *m* Hrvat kadšto izgovara *n* n. pr. *vidil san ga*, miesto *vidio sam ga.*

14. Hrvati rabe *i* i *e* miesto *ie* ili *je*, n. pr. *vira, dite, did* itd. miesto *viera, diete, djed*; a obično miesto *a* izgovaraju *o* n. pr. *pok*, m. *pak, vrotiš*, m. *vratiš.*

15. Miesto *grob*, Hrvati govore *greb*, i tako *restem* m. *rästem, vrebac* m. *vrabac* itd. te i kadkad *saki, se, zeti, vazeti* itd. miesto *svaki, sve, uzeti*; te još *kamik* m. *kamen, va* m. *u*, itd.; a imaju ne malo rieči, kojih Srblji nemaju, n. pr. *kruh, križ, osakomina* itd.

16. Hrvati obično ne izgovaraju *t* na koncu samoglasnika treće sklonitbe, n. p. *lipos, svis*, miesto *liepost, sviest* itd.

17. Najglavnija napokon razlika među čakavštinom i štokavštinom jest po gdjekoji naglasak; čak: *glàva, vodà, gardobà,* miesto štok. *gláva, vòda, grdoba*; tako *prijàtelj, stvorìtelj* miesto *prìjatelj, stvòritelj*; a u Dubrovniku i inudje *gospòdja* m. *gòspoja*; u Koturu *dobrà noć* m. *dobra noć, svetegà Luke* m. *svetega Luke.*

Da li se pako ove do sada navedene razlike, i možda koje druge još slabije, uprav obstojale izmedj Srbalja i Hrvata za vriemena kad su se amo doselili? mislim da niesu, no držim bolje, da je kod ovih plemena, samo po imenu razlučenih, ko što su sada Hercegovci i Crnogorci,[2] jedan te po sve isti jezik onda vladao. U toj misli to većma utvrđuje me, što vidim da Kronika Dukljanska, najstariji spomenik našega jezika pisana bez dvojbe od Srbina u srbskoj zemlji,[3] i diela najstarijih pisatelja dubrovačkih i kotorskih rodom srbskih i odgojenih barem pod uplivom srbskog narečija, kako n. p. Šiška Minčetića[4] Gjore Daržića itd. sadržavaju mal ne sgor navedene razlike. A i dan

2 Stari spisatelji drže Hrvate i Srblje za jedan te isti narod. Curopalates (*ad an. 1074*) *„Ind. XI. Serviorum gens, quos etiam Corvatas vocant, exiit, ul Bulgarian ut Bulgariam in servitutem redactura." Isto Zonaras (V. Lucius str. 83): „Tertio porro anno imperii (sc. Parapinacis) gens Grobatorum, quos nonnulli Servos vocant" itd. Zato Šafarik (Slav. Alter. II. 104.): „von den Namen Serben ist der name Chorwaten in der altslawischen Geschichte fast unzertrenlich; uberaus oft werden breide Volker neben einender gesetz und erwhnt."* I naš Rački ovako sudi (Odl, str. 12.): *„Narod hrvatski i narod srbski polaze iz jedne zakarpatske pradomovine, naseliše se u tračko-ilirskom poluotoku jedan tik drugoga, govore jedan te isti jezik, imaju jednake običaje i jednu ćud. Ova srodnost u svem, što narode inače karakterizuje, sada je prevelika, a njekada bijaše još veća".*

3 Natiskana bi ova knjiga u Arkivu za poviestnicu jugoslavensku (*Knj. I.*) a u njoj stoje i *ča, zač, vazeše* itd. polak *što, zašto* itd.

4

danas većina sgor navedenih načina, koji se hrvatskomu polemenu pripisuju kao njegova vlastitost, ne samo se nahodi kod Slovenaca[5] i Bugara, no još veće kod Srbalja pri prostom puku barem u njekojih stranah, gdje hrvatskoga uplova nije igda bilo, ko što se katkada ne usuđuje zanijekati ni slavni *Vuk*,[6] a ja sam se sam o tom osvjedočio putujući kroz čisto srbske prediele. Uz to dobro je jošte napomenuti, da ako se pomnjivo prouče najstarije povelje srbske i drugi ma kakvi spomenici srbske obitelji, lasno će se i u njih opaziti tragovi barem onih istih promiena, koje se sada jedinito hrvatskomu plemenu pribrajaju. S toga mogao je s razlogom pisati *Dimitrija Davidović* u svojoj srbskoj poviesti (str. 5.) *„i nama je različan jezik u gradovi od jezika po seli"*.

S druge strane veoma bi mučno bilo riešiti temeljito, da su zgor naznačene razlike izvorni plod samo hrvatske porodice, da nijedna od njih nije uprav obstojala u općem hrvatsko-srbskom govoru sedmoga vieka, da u napreda nije se igda ma kakva promiena uvela kod Srbalja polak grčkoga upliva ili drugoga u nariečju, i da prije isti narodi a u skora vriemena isti srbski spisatelji nisu išta pokrojili na novo. Zašto dakle kod njekojih sadašnjih Srbina toliko lelekanja proti onim razlikam? Zar nisu jugoslavjani hrvatskoga poriekla već odavna ponajveći dio onih promiena izostavili barem u književnom spisu, i ozbilja primili tako zvane srbske načine i oblike jezične, da tako se to bolje k svojoj braći približe i s njom sliju? Nebi li uprav takovi ljudi bolje svoje vrieme upotrebili, kad bi se stavili da dokažu s jedne strane Slovencem u Stajerskoj, Koruskoj i Kranjskoj, a s druge Bugarom, ko što sam već napomenuo, da za Jugoslavjane, ako hoće da steku ikad narodni život, treba najprije da se porazume i spoje na književnom polju, te da zato, ko što je Italija Dantov jezik primila za obću porabu bez oskvrnutja prava pojedinih talijanskih izgovora, moraju i oni svakojako, a što prije to bolje, primiti najizobraženiji hrvatsko-srbski za književni i dotično za jugoslavjanski jezik? A nemaju baš Slovenci

U spisih Šiška Menčetića (Kukulj. St. Pjes. Sv. I.) nalazi se *ča, zač*, i *što* na izmjenice (kô što i u Hektoreviću); te još *velju, padju, nebolju, služu, čuju* itd. u prvoj osobi sadašnjega pokazivka; i tako *človik* miesto *čoviek*; *carljen* m. *cerven*; *vazni* miesto *uzmi*, *lipos* miesto *liepost* itd.

5 N. pr. *na mjesti* miesto *na miestu*, stoji u Gunduliću, te isto tako čuje se i u dalmatinskom primorju, i u Stajarskoj, Koruškoj i Kranjskoj (Kopitar. *Gram. der Slav. Spr. in Krain. Laibach 1808 str. 287*)) itd.

6 Veli *Vuk* da i kod Srbalja govori se u roditeljnom višebroja *cervi, mravi*, a u Sriemu i u Bačkoj *puti* u istom padežu. U Crnoj gori izgovaraju i pišu uviek h u roditelj. višeb., gdje se govori jošte *lastovica* miesto *lastavica* itd. I kod sjevero-zapadnih Srbalja govori se: *nisam, gdi, ovdi, ondi, gnjizdo, prid* (kućom), *priko* (Dunava), *niki* (ljudi) itd. Ni u naglasku pravo rekši nema razlike. Isto se čujer kod Srbalja kako i kod Hrvata: *ràvnica* i *ravnica*, *gòvori* i *govòri*; *nà verh* i *na vèrh*; *ù kèrv* i *u kèrv* itd.

7 Njeki da to bolje kvare u jugu bratimstvo i slogu, bezočno tvrde da svi štokavci su Srbi, a čakavci Hrvati; i tako još da Katolik je Hrvat, a Grk Srbin, kad jasno je, da i Hrvati, već od

liepoga izgleda u Vrazu i u drugih njihova plemena, a još bolje u sadašnjih Hrvatih, koji nema puno na Gajev poziv odlučno odstupiše od svoga pomiešanoga poriekla, a primiše do ciela hrvatsko-srbsko u učenju, i u javnom životu sa tolikom koristju naše Jugoslavije?

Jugoslavjani braćo! svrgnimo jedamput u nas, i vrieme je, međusobne razprave i obća griešenja, koja žalibože do danas nas deraše, i još nas taru na korist naših dušmana, i svi jednodušno pri otaru, svejedne domovine i prosvjete polagujući zakletvu dičnu i svetu međusobne bratske ljubavi i sloge, naperimo sve narodne sile naše na to, da jednom i Jugoslavija uz sadašnji evropejski pokret steče ono dično sielo, koje joj od Boga bi odlučeno, a ide joj po položaju i po vladajućem pravu.[9]

---

najstarijeg vriemena kako i danas, govore izmjenice *ča* i *što*, i da ima pravoslavnika ne malo po krajini, u Bosni i Dalmaciji, koji se zovu Hrvati, a tako i katolika u istoj srbskoj kneževini koji se zovu Srbi. U Slavoniji bili ovoga ili onoga vierozakona obično se zovu *Raci*. S druge strane njeki s istom namierom traže, ne ipak na poviesničkom temelju, gdje ne nalaze trstike da jih podapre, no po jeziku dokazati, da Slavonija spada na srbsko pleme. No ako je istina, da se je u Slavoniji naselilo tečajem prošastoga stoletja uprav mnogo Srbalja, i da se je tako razasulo amo tamo i ukorienilo po ovoj zemlji srbsko narečje, to ništa drugo ne bi dokazalo nego samo to, da su Hrvati u Slavoniji, pri nuždi svoje braće, razširili svoja bratska krila i primili ju u svoja niedra, te poslije oba tako slivena plemena dojila međusobno svoj porod istim mliekom kao plod iste krvi. I sbilja u istoj iztočnoj strani one države, gdje je srbski živalj jači, često se pojavlja u govoru kratki roditeljni padež kod prostog naroda, i još koje šta čisto hrvatskoga poriekla; što jasno dokazuje, da se je ondje u hrvatsko uvuklo srbsko nariečje, i da ovo nije ipak kroz više od stolietnog natiska satrti moglo prvašnji hrvatski značaj.

8 Treba ipak odprto izpovieditи, da su Slovenci već napredovali ovom stazom, i da do mala bit ćemo braća prava i po krvi. U ostalom slovensko narečje malo se odalečuje od našega. Veli Šafarik (Slaw. Alterth. II. 346): „Der Mundart nach sind die Winden die nächsten Stammverwadten der Chorwaten und Serben, und dies in solcher Weise, dass die Mundarten dieser drei Stamme gewissermassen blos als Idiome derselben Sprache gelten können"; te odatle izvodi da su se ova plemena iz iste pradomovine amo doselila.

9 Ovako pjeva naš slavni *Ivan Mažuranić* (*Osman Pjev. XV.*):

O Slovinska zemljo liepa,
Što sagrieši nebu gori,
Da te taki udes ciepa,
I jadom te viečniem mori?

Potišteni tvi sinovi,
Gospodičnoj niegda vlasti,
Izrodi su il' robovi,
Željni s ovcam' travu pasti.

danas većina sgor navedenih načina, koji se hrvatskomu polemenu pripisuju kao njegova vlastitost, ne samo se nahodi kod Slovenaca[5] i Bugara, no još veće kod Srbalja pri prostom puku barem u njekojih stranah, gdje hrvatskoga uplova nije igda bilo, ko što se katkada ne usuđuje zanijekati ni slavni *Vuk*,[6] a ja sam se sam o tom osvjedočio putujući kroz čisto srbske prediele. Uz to dobro je jošte napomenuti, da ako se pomnjivo prouče najstarije povelje srbske i drugi ma kakvi spomenici srbske obitelji, lasno će se i u njih opaziti tragovi barem onih istih promiena, koje se sada jedinito hrvatskomu plemenu pribrajaju. S toga mogao je s razlogom pisati *Dimitrija Davidović* u svojoj srbskoj poviesti (str. 5.) *„i nama je različan jezik u gradovi od jezika po seli"*.

S druge strane veoma bi mučno bilo riešiti temeljito, da su zgor naznačene razlike izvorni plod samo hrvatske porodice, da nijedna od njih nije uprav obstojala u općem hrvatsko-srbskom govoru sedmoga vieka, da u napreda nije se igda ma kakva promiena uvela kod Srbalja polak grčkoga upliva ili drugoga u nariečju, i da prije isti narodi a u skora vriemena isti srbski spisatelji nisu išta pokrojili na novo. Zašto dakle kod njekojih sadašnjih Srbina toliko lelekanja proti onim razlikam? Zar nisu jugoslavjani hrvatskoga poriekla već odavna ponajveći dio onih promiena izostavili barem u književnom spisu, i ozbilja primili tako zvane srbske načine i oblike jezične, da tako se to bolje k svojoj braći približe i s njom slìju? Nebi li uprav takovi ljudi bolje svoje vrieme upotrebili, kad bi se stavili da dokažu s jedne strane Slovencem u Stajerskoj, Koruskoj i Kranjskoj, a s druge Bugarom, ko što sam već napomenuo, da za Jugoslavjane, ako hoće da steku ikad narodni život, treba najprije da se porazume i spoje na književnom polju, te da zato, ko što je Italija Dantov jezik primila za obću porabu bez oskvrnutja prava pojedinih talijanskih izgovora, moraju i oni svakojako, a što prije to bolje, primiti najizobraženiji hrvatsko-srbski za književni i dotično za jugoslavjanski jezik? A nemaju baš Slovenci

U spisih Šiška Menčetića (Kukulj. St. Pjes. Sv. I.) nalazi se *ča, zač*, i *što* na izmjenice (kô što i u Hektoreviću); te još *velju, padju, nebolju, služu, čuju* itd. u prvoj osobi sadašnjega pokazivka; i tako *človik* miesto *čoviek*; *carljen* m. *cerven*; *vazni* miesto *uzmi*, *lipos* miesto *liepost* itd.

5 N. pr. *na mjesti* miesto *na miestu*, stoji u Gunduliću, te isto tako čuje se i u dalmatinskom primorju, i u Stajarskoj, Koruškoj i Kranjskoj (Kopitar. *Gram. der Slaw. Spr. in Krain. Laibach 1808 str. 287*)) itd.

6 Veli *Vuk* da i kod Srbalja govori se u roditeljnom višebroja *cervi, mravi*, a u Sriemu i u Bačkoj *puti* u istom padežu. U Crnoj gori izgovaraju i pišu uviek h u roditelj. višeb., gdje se govori jošte *lastovica* miesto *lastavica* itd. I kod sjevero-zapadnih Srbalja govori se: *nisam, gdi, ovdi, ondi, gnjizdo, prid* (kućom), *priko* (Dunava), *niki* (ljudi) itd. Ni u naglasku pravo rekši nema razlike. Isto se čujer kod Srbalja kako i kod Hrvata: *ràvnica* i *ravnica*, *gòvori* i *govòri*; *nà verh* i *na vèrh*; *ù kèrv* i *u kèrv* itd.

7 Njeki da to bolje kvare u jugu bratimstvo i slogu, bezočno tvrde da svi štokavci su Srbi, a čakavci Hrvati; i tako još da Katolik je Hrvat, a Grk Srbin, kad jasno je, da i Hrvati, već od

liepoga izgleda u Vrazu i u drugih njihova plemena, a još bolje u sadašnjih Hrvatih, koji nema puno na Gajev poziv odlučno odstupiše od svoga pomiešanoga poriekla, a primiše do ciela hrvatsko-srbsko u učenju, i u javnom životu sa tolikom koristju naše Jugoslavije?

Jugoslavjani braćo! svrgnimo jedamput u nas, i vrieme je, međusobne razprave i obća griešenja, koja žalibože do danas nas deraše, i još nas taru na korist naših dušmana, i svi jednodušno pri otaru, svejedne domovine i prosviete polagujući zakletvu dičnu i svetu međusobne bratske ljubavi i sloge, naperimo sve narodne sile naše na to, da jednom i Jugoslavija uz sadašnji evropejski pokret steče ono dično sielo, koje joj od Boga bi odlučeno, a ide joj po položaju i po vladajućem pravu.[9]

---

najstarijeg vriemena kako i danas, govore izmjenice *ča* i *što*, i da ima pravoslavnika ne malo po krajini, u Bosni i Dalmaciji, koji se zovu Hrvati, a tako i katolika u istoj srbskoj kneževini koji se zovu Srbi. U Slavoniji bili ovoga ili onoga vierozakona obično se zovu *Raci*. S druge strane njeki s istom namierom traže, ne ipak na poviesničkom temelju, gdje ne nalaze trstike da jih podapre, no po jeziku dokazati, da Slavonija spada na srbsko pleme. No ako je istina, da se je u Slavoniji naselilo tečajem prošastoga stoletja uprav mnogo Srbalja, i da se je tako razasulo amo tamo i ukorienilo po ovoj zemlji srbsko narečje, to ništa drugo ne bi dokazalo nego samo to, da su Hrvati u Slavoniji, pri nuždi svoje braće, razširili svoja bratska krila i primili ju u svoja niedra, te poslije oba tako slivena plemena dojila međusobno svoj porod istim mliekom kao plod iste krvi. I sbilja u istoj iztočnoj strani one države, gdje je srbski živalj jači, često se pojavlja u govoru kratki roditeljni padež kod prostog naroda, i još koje šta čisto hrvatskoga poriekla; što jasno dokazuje, da se je ondje u hrvatsko uvuklo srbsko narieče, i da ovo nije ipak kroz više od stolietnog natiska satrti moglo prvašnji hrvatski značaj.

8 Treba ipak odprto izpovieditи, da su Slovenci već napredovali ovom stazom, i da do mala bit ćemo braća prava i po krvi. U ostalom slovensko narečje malo se odaleČuje od našega. Veli Šafarik (Slaw. Alterth. II. 346): „Der Mundart nach sind die Winden die nächsten Stammverwadten der Chorwaten und Serben, und dies in solcher Weise, dass die Mundarten dieser drei Stamme gewissermassen blos als Idiome derselben Sprache gelten können"; te odatle izvodi da su se ova plemena iz iste pradomovine amo doselila.

9 Ovako pjeva naš slavni *Ivan Mažuranić* (*Osman Pjev. XV.*):

O Slovinska zemljo liepa,
Što sagrieši nebu gori,
Da te taki udes ciepa,
I jadom te viečniem mori?

Potišteni tvi sinovi,
Gospodičnoj niegda vlasti,
Izrodi su il' robovi,
Željni s ovcam' travu pasti.

VATROSLAV JAGIĆ

O ZASLUGAMA VUKA ŠTEFANOVIĆA KARADŽIĆA

(...) Ovako su stvari stajale (srpski jezik i njegov pravopis) kada se na književnom poprištu nađe mladi „Srbijanac"

VUK ŠTEFANOVIĆ KARADŽIĆ

upravo prije pol vijeka – godine 1814. Ako čovjek danas, pošto su se umirile strasti ljudske, a tihi grob zaklopio osobne zavisti i neprijateljstva, razmotri i uvaži svekoliko književno djelovanje ovoga do nedavno Nestora u našoj knjizi, usadit će čvrsto osvjedočenje u njegovo srce, da je rijedak slučaj i osobita milošta providnosti, što je zbilja jedan čovjek, makar ga bog i dugim životom obdario, toliko dobra uzmogao tvoriti i toliko korisna iznijeti na svijet za svoj narod, koliko – Vuk Št. Karadžić. Prostu sinu prirode, mlađahne hitre pameti i bistra uma, ali bez nikakovih viših priprava, zapade sudbina, da ako i od drugih potaknut i opomenut, poćuti krasotu te upozna dragocjenost onoga blaga, koje iz pastirskih dneva i pameti nosijaše, te da preko toga sredstva dođe do zdravih misli i nazora o jeziku narodnom, da nađe onaj pravi put, koji premda je toliko blizu, ipak toli rijetko ljude namjera na nj namjeri – taj jest, da narodu narodnim jezikom pisati ne možeš, ako se nisi s narodom dobro i upoznao. Ovako je, putujući raznimi krajevi našega hrvatskoga i srpskoga roda, sakupio i čitavu Evropu zapanjio divotom narodnoga pjesništva; ovako je, poznavajući temeljito jezik, napisao p r v u narodnu slovnicu i izdao p r v i r j e č n i k toga jezika, – djelo toli uzorito, da će još zadugo na ugled i primjer služiti ne samo nam Hrvatom i Srbom, već i ostalim Slovjenom.

N a r o d n e p j e s m e, s l o v n i c a i r j e č n i k – ove su tri stvari ona stožina, oko koje se kreće sav ostali rad Vukov, ali i neoborivi temelj njegovih zasluga i slave. Naduta učenost nije imala pravo podrugivati se njemu neuku, jerbo se ni sam nije nigdje svoje prostote postidio, nigdje zatajao, da ga je sretna zgoda namjerila na posao, koji doskora imađaše prekrasnih posljedica. „Prije osam godina" – piše god. 1814 – „ja sam čuo u Karlovcima sremskim, gdi zahtevaše g. sadašnji arhimandrit Lukijan Mušicki, da mu napišemo, ako koji zna, prost' pjesama serpski'. Ja sam istina onda imao u pameti različnoga roda pjesana, pet puta više a deset jasnije nego sad, ali mu niesam smio ni jedne

napisati i dati, jerbo sam celo mislio, da se on črez to podsmijeva nama, kao momčadma, koja su po šumi kod svinja, kod koza i kod ovaca odrastla. Potom, kad je mene bijedno siromaštvo od nauka rastavilo i u otečestvo odteralo, našao sam onamo jednu veliku pjesnaricu (od Kačića) sa latinskim pismenima pečatanu, koju kako sam uzeo u ruke i vidio, da su pjesne, i baš ovakve iste, kakove naši Serblji kod vatre sjedeći uz gusle pjevaju, odma sam počeo sumnjati, da je g. Mušicki s nama šalu provodio, a kad sam onu pjesnaricu pročitao, onda sam tek počeo njegovo namjerenije događati". – Ove iskrene riječi Vukove mora da su svakomu nas tim milije, što nam otvaraju i najtajnije skrovište njegova srca, u kojem duboko upisano bijaše, kako evo sam reče, ime našega Kačića! Protivnikom pako Vukovim pada mraz na obraz, što nisu umjeli shvatiti moralne vrijednosti i duševne snage prosta čovjeka, koji govoreći o svojih kukavnih naucih, nazva jih predmetom, koji je najdragocjeniji duši njegovoj postao i kojemu sva „sokrovišta" i sve sladosti ovoga svijeta „predpočituje". Kada on god. 1814. izdade „Pismenicu jezika srbskoga" – kaza također, da je osvjedočen, da ima u našem narodu dovoljno muževa, koji bi za onakav posao mnogo sposobniji i vještiji bili, ali na nesreću ne mare za nj! On dakle „neuk" odlikovaše se od „učenih" tim, što je mario za korist svoga naroda; ovo revno nastojanje držalo bi ga, da ne klone duhom, i onda kada se imao boriti s prevelikimi i neslućenimi teškoćami. Danas, kadno se poslenik prestavio u večnost, a nam samo njegov posao ostaje, mogu se kao natpis Vukove radinosti uzeti riječi što ih je izrekao u „Pismenici" str. VIII.: „mene je istinita revnost k rodu mome obodrila, i prinudila me, da zažmurim i da jedanput tumarim glavom kroz ovo trnje, makar na onu stranu sav poderan i krvav izišao!"

Prve tri knjige Vukove (t. j. Pjesnarica I. dio u Beču 1814., II. dio 1815. i Pismenica od god. 1814.) imaju historičku znamenitost, a važne su također iz drugih razloga, koje hoću da spomenem. Što se najprije tiče pjesama u prvoj Pjesnarici (ženske pjesme i šest junačkih), to već ondje ispovijeda sam izdavatelj: „U tome može me kritizirati kakva Srpkinja prosta ili Sarajevka; ali ja se nadam, da će i one meni oprostiti, ako štogod, po njihovom mnjenju, promenjeno i izostavljeno nađu; jerbo ja, kao što sam kazao, pjevač nijesam, a drugo, otkako sam ja ove pjesne slušao, do danas, mogao sam i svoje ime zaboraviti", a kasnije otkri i opet sam iskreno neke pogreške ove knjige, što su potekle, veli, „koje iz neznanja, koje želeći jezik popraviti". U slijedećoj pjesnarici, izdanoj samo godinu dana kasnije, već se vidi posve drugačija sigurnost i vjernost kritička: ondje nije više popravljao jezika, do jedite riječi prozor m. pendžer, a pjesme bijahu štampane upravo onako, kako jih je čuo od naroda. Što se tiče „pisme-

n i c e"; ona je prvi trn, zaboden u oko tadanjih S l a v e n o s r b a; koliko god Vuk čedno govori o njezinoj znanstvenoj vrijednosti, da je ni sam ne bi htio usporediti niti slovnici Adelungovoj niti Dobrovskovoj, opet je naravsku pozornost probudila i kod domaćih i kod stranih ljudi. Vuk je u toj knjizi prvi d o s l j e d n o izveo pravila i primjere prosta narodna govora; već je i to m n o g o bilo; no dosta jače još uzbuni neobikli svijet njegovo nemilice dokraja dotjerano pravilo: „piši kao što govoriš", pravilo, od kojega je on sam u nekih točkah poslije odustao (što će se kasnije kazati). Ne ima sumnje, da to, što se danas posve pravo drži, da je neznatno ili barem manje važnosti, za onda bijaše glavni povod onim nečasnim izrazom o „svinjarskom i govedarskom" jeziku! Ja sam osvjedočen, kada Vuk napisa „српски" mjesto „сербски" itd., oprostiše mu staroj navadi priučeni književnici težnje tu novštinu negoli s v e o s t a l e slovničke oblike!

Žalibože književnost bijaše u ono doba još toli nejaka, da se većma gledalo na ovake lupine nego li na zdravu jezgru. Vuk, poznavajući slabost ljudsku, ispovjedi i sam u „P j e s n a r i c i" i „P i s m e n i c i", da se najviše boji p r a v o p i s a (on razumjeva ovdje g r a f i č k o, ne f o n e t i č k o gledište); on dokaza veliku oprezu, kadno se pozivao, veoma bezazleno, na učeno društvo, koje bi imalo sastaviti slovnicu i rječnik, te će, veli, svakomu milo biti da barem zna, kako je s našim pravopisom, makar se imalo pisati ne samo ѣ ili ъ, već upravo ѫ. „Pak onda crn mu obraz, koji ne bude umjeo ili ne bude hotjeo vladati se po onome" (Pjesnarica I. 21). Dapače Vuk je god. 1815. upravo i popustio, te u drugu pjesnaricu natrag uveo ъ i ы, я, ю i ть m. ћ, dočim u „Pismenici" od god. 1814. slijedeć ponajviše predloge Merkajlove, piše ћ, i i (mjesto kasnijega j) i bez ы, i bez ъ. Ja mislim da je taj njegov čin najboljim dokazom, da nije ničijega savjeta slijepo prihvaćao, već razmišljajući i kano boreći se sam sobom napredovao te preinačivao što je držao da je bolje; a možebiti ne ima ljepšega pojava iz života i značaja Vukova, nego li je onaj mirni, ali sigurni korak, kojim bi napredujući u znanju sam sebe ispravljao, ne bojeć se, kao mnogi slabi ljudi, niti sama poricanja, gdje je trebalo dokazanu pogrešku zamijeniti čimgod valjanijim.

Ovako imamo si tumačiti, što je Vuk namah poslije godine 1815. iznovice uzeo misao u glavu, kako će unaprijediti narodni jezik i s grafičkoga gledišta izvesti one promjene, o kojih je već g. 1814. u „Pismenici" držao, da bi bile potrebne. Njegovo mišljenje, da bi bio posao učenoga društva, da izradi takove stvari, kano su pravopis, slovnica, rječnik itd., bit će mu prijatelj Kopitar pobio i naustice onako otprilike, kako se čita u recenziji „Pismenice" od g. 1815; zato smijemo naći očit upliv i Kopitarevo mišljenje u ovih njegovih riječih (u Rječniku g. 1818. str. XVI.): Đekoji naši misle (mi smo čuli, da je do malo godina nazad i Vuk tako mislio. V. J.) i govore, da rječnik treba čitavo društvo da piše, a ne samo jedan čovjek; no to misle ponajviše oni ljudi, koji

niti znadu što je društvo, ni što je jezik, ni što je rječnik, ni kako se on piše. Mi vidimo danas u Evropi, da su najbolji oni rječnici, koje su pisali jedini ljudi... a ne one, što su pisala društva, poznato je, da se jednako spisatelji Talijanski i Franceski tuže i bune, i da ih svaki dan popravljaju. Dosta puta u društvu lud pokvari, što pametan načini, a dosta puta i pametan na ime društva onakovo što napiše, što pod svojim imenom ne bi nipošto izdao! – Čim ovakva misao zavlada u glavi Vukovoj, bijaše posao napola gotov. On se stane dogovarati o tom ne samo u razgovoru s Kopitarom, nego i preko pisama s Gligorijem Geršićem, s Pavlom Solarićem i s Lukijanom Mušickijem. Za љ i њ pristanu s v i, da je ovako najpriličnije, kao što se nalazi i u starih slovjenskih rukopisih i kao što je sam on još u „Pismenici" otprilike predložio; za ђ pak od sviju primjera, koje su svaki po svojem mišljenju pokazivali, učini se Vuku i Kopitaru najpriličniji onaj, koji mu posla M u š i c k i, po kojem on poslije naruči, da se malo ђ izreže za štampu gotovo u svem onako, a veliko Ђ dosta drugačije, prema ostalim velikim pismenom. Teško bih vjerovao, da je Vuk pri tom poslu ikoliko slutio, da će mu najvećih neprilika zadati ona promjena, koja je najnaravnija i najlaglja bila, t. j. da zamjeni ї u j; u rječniku (str XI) brani se radi toga vrlo mirno i vrlo mudro: „Da je u grčkom jeziku bilo j, zaista sv. Ćirilu ne bi nikad palo na um, da načini я i ю; no buduć da u grčkom jeziku nigdje ne ima *ja, je, ju,* zato je sv. Ćirilo svezao *a e y* sa *i* (я, є, ю), da ne bi ljudi čitali *иа, ие, иу*... Kada se je kasnije o tom zametnula žestoka raspra u srpskoj književnosti, kaza veoma dobro Vuk: kamo sreća, da je tko sva tri ona slova prije mene učinio i *j* uzeo, te se ja ne bih za ono morao mraziti s ljudmi, osobito s kojekavijemi sveznalimi nadriknjigami, koji ne mogu ili neće da priznadu, da sam ja ona slova pravio, a gdjekoja izostavio za nevolju, da bih ugodio razumu i svojstvu jezika.

Iza ovakvih priprava i dogovora izađe 1818. Vukov „Српски рјечник, истолкован њемачким и латинским ријечима", sprijeda s gramatikom znatno opširnijom negoli bijaše pismenica od god. 1814. Ovim su djelom njegova gore pomenuta pravopisna načela potpuno izvedena, i jezik se u jednoj bitnoj točki konačno ustanovio – u izboru južnoga ili hercegovačkoga izgovora za porabu književnu; to su dvije velike stvari, za koje ne bih znao reći, na koju su protivnici većma mrzili, od koje li jače zazirali; nu Vuka ne mogaše smesti ni jedno (mržnja) ni drugo (sumnja), već stupajući izabranom stazom naprijed, odgovarao bi na sve prigovore i klevete začudo mirno i trijezno, a svaki njegov odgovor pun je lijepa nauka ne samo za onaj trenutak, nego i za više vremena, dà, većom stranom još i danas.

Sa starim bečkim izdanjem n a r o d . p j e s a m a , s a s l o v n i c o m i r j e č n i k o m zaključuje se p r v i o d s j e k knjiž. rada Vukova; temelj bijaše položen, na kojem se dalje gradi. Koliko je Vuk vatreno ljubio svoj

narod i njegov krasni jezik, vidi se i odatle, što nije prestao također posredno koristiti mu tim, da vrijednost njegovu daleko po Evropi razglasi i raširi. Znamenito mu posluži sretan slučaj, što se još god. 1813. u Beču upoznao sa Kopitarom i J. Grimom, a prijateljstvo ove dvojice bijaše onaj ključ, koji mu je otvarao vrata i od mnogih drugih imenitih učenjaka onoga vremena.

Kao jezikoslovci uvažavajući znameniti napredak, koji će iz ovako izrađenih djela Vukovih zapasti toli slovjenskoj filologiji naoseb, koli općenitomu pojmu o narodnom pjesništvu, o kojem se upravo onda mnogo i živahno raspravljalo malo da ne po čitavoj Evropi, a ne sluteći nimalo, da će prijateljstvo, što ga sa svom iskrenosti pokloniše mladom Srbinu, pakost i zloba izvrnuti na himbu i zaludivanje – pratila bi pomenuta dvojica (Kopitar, Grimm), a preko njih još mnogi drugi slavna imena muževi svako književno djelo Vukovo velikom pomnjom, naviještjuć učenomu svijetu s ushitom i radosti, kolike krasote sakriva u sebi naš nepoznati narod, toli svojim jezikom, koli svojim narodnim pjesništvom.

Nam je Vuk i tu krasan primjer dao, u koji bi se valjalo vjerno ugledati. Pošto nije sam toliko njemački razumio, moljakao bi oko znanaca i prijatelja, koji kasnije stranom na nj i zamrziše, da mu riječ po riječ prevedu narodne pjesme i slovnicu na njemački jezik, da jih može ponijeti u Njemačku i s njimi učeni svijet upoznati. Vrijedno je čuti, što piše sam o gramatici: Ja sam i prije znao, da mnogi inostranci žele učiti naš narodni jezik, osobito zbog narodnijeh pjesama, zato sam spremajući se u Germaniju (g. 1823.) i namolio g. Tirola, da gramatiku onu prevede na njemački jezik, da bi potom kakvoga učenoga Nijemca lakše nagovorio, da je izda na svijet. Kad se u Lipisci nanovo uvjerim, da najznatniji njemački književnici, kao n. p. Göthe, pitaju za knjige, iz kojih se jezik naš može učiti, zamolim pokojnoga doktora Vatera, koji je mnogo gramatika različnih jezika pisao, ne bi li se primio, da prevod onaj srpske gr. preradi i na svijet izda, no on mi odgovori, da bi to rado učinio, ali ne će moći naći „verlegera", jer knjižari teško primaju gramatike da ih o svome trošku štampaju. Po tom zamolim u Evropi slavnoga gramatika g. Jakova Grimma, koji mi odgovori, da će trud taj dragovoljno primiti na sebe, i da se nada, da će berlinski knjižar Đorđe Reimer njemu za ljubav primiti da štampa. Dokle on prevod onaj, koji mu ja odmah predam, popravi i za štampu pripravi, dotle mu dođe i od R. povoljan odgovor. (Odgovor 25).

Gramatika ova izađe godine 1824. s dugačkim predgovorom od samoga Grimma s raspravom Vaterovom „Ueber die neuste Auffassung langer Heldenlieder aus dem Munde des Volkes in Serbien." Isto doba štampao je u Lipiskoj novo umnoženo izdanje narodnih pjesama (on jih htjede i opet u Beču štampati, ali ne da cenzura) u 3 knjige, od kojih najprije izađe ispod štampe 3-a (g. 1823.), u kojoj su junačke pjesme poznije, a zatim 1. i 2. K prvoj knjizi ima i dugačak (LXII strane) predgovor, u kojem je najprije preštampana lijepa

presuda treće knjige Jakova Grimma, zatim slijedi izvrsna rasprava Vukova o postanku i načinu pjevanja naših narodnih pjesama (str. XVII-XXXV.), iza toga neke sitnice o jeziku, napokon o pjesničkom mjerilu (LII-LXI). Sve je to prevažno za historiju jezika; niti se o tom, što je ovdje, prije Vuka išta javno znalo. – Četvrta knjiga ovoga drugoga izdanja narodnih pjesama izađe godine 1833. u Beču.

Tom prigodom, što se radi svojih pjesama u Njemačkoj desio, upozna se i opet s mnogimi glasovitimi muževi inih naroda, a takovo društvo ne prođe bez blagotvorna upliva na način njegova mišljenja. Taj „одъ странны' єзика и одъ сваке науке чистъ" čovjek, kako mu se kod kuće predbacivalo, dokaza na čast svome rodu, pred nadležnijimi suci u stranom svijetu, da mu nisu silni nauci prepunili glave, nu da njegova zrela pamet bolje shvaća, koje se zadaće valja latiti i kako, negoli njegovi protivnici svi do jednoga. Budućnost dokaza, da je pravo imao J. Grimm kadno reče: Istom u naše dane usudi se jedan jediti čovjek spasti srpski jezik od pogrdna mrtvila, i to s uspjehom, kojega valjanost zasada bolje uviđa nesrpski negoli srpski svijet; on dokaza, što može neutrudiva revnost ter uspješna radinost i u najkraće vrijeme izvesti. Za što bi ga u drugih zemljah krunili krunom javna priznanja njegovih zasluga, to može biti da ga u domovini izvrže progonom...

Ja nalazim zbilja, da je Vuk u slijedećem odsjeku neumorne svoje književne radnje, koja bijaše posvećena jezikoslovlju, znamenito napredniji, da se lijepo usavršio i na bolje usvjetovao toli u poznavanju jezika, koli u kritičkih nazorih o književnosti; nu ovaj novi odsjek prekinut je od g. po prilici 1824-1834. djelovanjem književnim s veće strane povjesničke ruke, kano ti su povjesnički članci u zabavniku „Danici", koji je 1826-1828. i 1834. u Beču. a 1829. u Budimu izlazio; dvoji životopis (Đorđa Arsenijevića Emanuela 1826. i Miloša Obrenovića 1828.), i još više toga, što je smjeralo na razjašnjenja zamršenih događaja iz najnovijega vremena, iz srpskoga ustanka. Iz njegovih je poučenja najviše vijesti crpio i glasoviti povjesnik Ranke za svoju knjigu: „Geschichte der serbischen Revolution". Međutim budući da u moju rasudu ne spada historička vrijednost ovih njegovih djela, reći ću samo, da su s jezičnoga gledišta pravi uzori najčistije prostonarodne proze, i da se mogu dostojno usporediti ostalomu poslu kao valjani primjeri za pravila, gramatikom i rječnikom ustanovljena, dokazujuć očito, da je Vuk umio ne samo zboriti, već i tvoriti. Jezikoslovnoga su sadržaja iz te dobe samo dvije omanje rasprave u Danici": prva u godini 1826. radi o „najpoglavnijih razlikah između slavenskoga i srpskoga jezika" te je za tadašnje rasrpre u sasvim zgodno doba pisana (kasnije joj umalilo vrijednost njegovo djelo „Примјери"), i druga u godini 1828: „glavna svršivanja „существителни и прилагателни имена" u srpskom jeziku" – izbraja veoma točno dometke, kojimi se riječi tvore, zatim kako se

riječi s a s t a v l j a j u, dodavši svagdje mnogo čistonarodnih primjera, tako da je ova raspravica puno vrijedna još i danas.

Prelazeć u raspravu potonje i znamenite radnje Vukove, valja nam se ponajprije na ono obazreti, što je nuz njega bivalo u književnosti srpskoj budi na korist budi na štetu narodnog jezika; inače niti bismo potpuno razumjeli držanje Vukovo u književnosti, niti dokučili njegovu ustrajnu borbu, koje da ne bude bilo, bili bismo siromašniji za gdjekoji cvijet domaće kritike, koji u jezikoslovom smislu odličnu vrijednost imade; ne bojim se ipak nimalo, da će me itko u laž utjerati, ako li već unaprijed reknem, d a j e p o v i j e s t p r a v o g a n a p r e t k a s r p s k o g a u j e z i k o - s l o v n i h z n a n o s t i h n a z a d o v i h 5 0 g o d i n a – s v e ć e s t r a n e p o v i j e s t k n j i ž e v n e r a d i n o s t i V u k o v e.

Što ima važno do godine 1814., dakle prije Vukove pismenice, sve je sprijeda kazano, van kad bih još imao spomenuti Mrazovićevo: „Rukovodstvo", jedino vrelo, iz kojega su Slavenosrbi vadili znanje iskvarenoga jezika; iza godine 1814. kao i prije nje narod bijaše potreban i željan dobre knjige, ali njegovi učeni ljudi ne znadijahu mu pravo pomoći, te što bi trebalo da sebi u grijeh upišu, obarahu na nevini narod. Mislite si početak književnosti od fizikalnih, kemičkih, filosofičkih i t. d. rasprava i od najnevaljalijih skoro romana – a to pisano nerazumnim „slavenosrpskim" jezikom! I opet dobri narod počitavao bi i ovakve knjige, te ih čuvao kao tajne sibilinske, ali koja korist kad nije čitao!

Proti naopakomu pravcu čitave književnosti bijaše mnogo težje vojevati negoli proti samomu jeziku: znatno pomože i tu Davidović novinami, a Vuk pjesmom; glavnom ipak zadaćom, da se toj nevolji doskoči, imala se je smatrati – M a t i c a S r p s k a, utemeljena god. 1826., poglavitim nastojanjem M i l o š a S v e t i ć a, koji je već godine 1823. s M a g a r a š e v i ć e m i M u š i c k i m o književnih odnošajih dogovore vodio, koji je god. 1825. revno podupirao Magaraševića, kada poče izdavati časopis „Сербска Лѣтопись" (3 sveske), koji se napokon i sada (g. 1826.) ozbiljno postarao, da taj časopis ne propadne. Ovako se početkom 1826. udruže s e d m o r i c a s glavnicom od nekoliko stotina for. i utemelje m a t i c u, kojoj bijaše prva briga, da uzdrži „Ljetopis". Povod i namjera ovog društva izrazuje se ovako: Povod k zavedeniju Matice srpske jest jedina ljubov i revnost k opštem blagu; a namjerenije jest rasprostranjenije književestva i prosveštenija naroda srpskog, to jest da se knjige srpske rukopisne na svijet izdaju i rasprostranjavaju...

Tko ne bi rekao, da je društvo ovakova smjera upravo potrebito bilo, te da je način, kako se zametnulo, veoma krasan i pun požrtvovanja? Ali tko se ne bi i ražalio, imajući pred očima posljedak, što zlobni slučaj htjedne, te su namah ovdje na početku rada utemeljitelji i glavni pomagači Ljetopisa protivnim pravcem zaputili negoli prije deset godina Vuk. Odatle porodi se dakako

naskoro međusobno zadirkivanje i bockanje, a iz malih zađevica izađe zatim očita nenavist i mržnja te žestoko napadanje jednih na druge, što je silno obustavljalo znanstveni napredak: organ Matice Srpske (Ljetopis), lišen krepke potpore od cijele jedne književne stranke, osobito poslije smrti Magaraševićeve (+ 1829.), posta i osta za dugo vremena glasilom samo nekolikih, manje znamenitih, a u jezikoslovnih predmetih upravo nenaprednih književnika, mjesto da bude moćnim središtem, iz koga bi traci prosvjete obasjavali svekoliki srpski narod. Najbolje svjedočanstvo, da je tomu zbilja tako bilo, daje nam bivši urednik Matičinog časopisa od g. 1832-1841. T. Pavlović, koji ovako tuži: Dobrovoljnih između znatnijih naših spisatelja priložnika rijetko je bilo; moralo se moliti i govoriti često i sve češće, pismeno i usmeno, javno i privatno, te se tako tek jedva tko od zvanih i izabranih sklonio i privoljeo, da katkad ljepšim i znamenitijim prilogom ljetopis ukrasi; inače sam pak morao ja iz oka iz boka izići moravši (!) ljetopis, sočinjenja ili sam isposlovati ili za isposlovanje predmete iznaći, pa ili ovomu ili onomu, koji mi se i kako kad desio, revnosnim Srbljima razdavati, pa otuda jih zajedno skupljati i tako otkud-otud ljetopis stvarati! – Ne čudimo se dakle nimalo, što u mnogo svezaka ljetopisa po broju imademo malo vrijedna sadržaja, što u njegovu smjeru ne ima prava nutarnjega sklada niti jedinstva; znanstvene stvari bijahu i onako sami prijevodi, ali se slabo gledalo, pristaju li u časopis, kolike su vrijednosti, ne dokazuje li jedan protivno od drugoga, pak kojemu da svijet vjeruje itd.

Ne imajući pako Matica Srpska i njezin organ „Ljetopis" niti dovoljno života u sebi niti onoliko snage, da bi podobni bili priokupiti oko sebe cvijet književnika, rascjepkaše se umne sile naroda na mnogovrsna književna poduzeća, koja su jedno drugomu na škodu bivala, živjeći ponajviše od međusobnoga napadaja i bijeđenja. Tako od god. 1827-1829. izdavaše D. Tirol „Banatski almanah", od g. 1830. izilažaše u očitoj opoziciji Ljetopisu pod uredništvom Pavla Stamatovića „Srbska pčela"; Atanasije Nikolić imađaše svoj almanah „Ružica" od g. 1827-1836; Vasilije Čokrljan započe g. 1832. „Srbski rodoljubac" – sve to štampalo se u Budimu. Najznamenitije jest, što se T. Pavlović g. 1835. latio, da izdaje „Srpski narodni list", a još prije g. 1834. ustanovio u Beogradu D. Davidović „Srbske novine", uz koje izilažaše „Zabavnik" 1833-1836, zatim „Dodatak" i „Podunavka"; od god. 1835-1837. pojavi se u Crnoj Gori na Cetinju „Grlica", a od g. 1839. u Beogradu „Golubica" (uređivao ju je M. Svetić) itd. Ovakova mnogobrojna radinost bila bi istom onda od prave koristi po književnost, da je zadahnuta jednim duhom sloge i zamjenite potpore, ali tim krijepostim nigdje ni traga. – Kada je Matica Srpska, bivši od g. 1834-1837. i po imenu zabranjena, nastojanjem T. Pavlovića ne samo na novi život uskrsnula, nego nadarena bogatimi prilozi veledušnih rodoljuba, naročito Save

Tekelije, svojimi sredstvi upravo prvim slovjenskim zavodom u Austriji postala, bijaše u njezinom organizmu ta znatna pogreška, što su se među članove brojili većinom sami ljudi neknjiževni, a imala je biti i gradila se kao „društvo učeno", koje daje pravac književnosti. Toj se nevolji dosjetiše g. 1839., zaključiv da pozovu u društvo za članove također nekoliko književnika, makar i ne plaćali ništa. Koja je posljedica toga zaključka, vidi se lijepo godine 1839., kadno Platon Atanacković na preporuku Matice srpske, da u dogovoru s nekoliko članova sastavi i odredi srpsku ortografiju, upita Vuka Štefanovića i – Savu Tekelija, kako njih dvojica misle o ovoj stvari, a Sava Tekelija odgovori mu god. 1842. posve odrješito, da ako se Matica srpska ne okani novotarija Vukovih, „то азь и всѧ моѧ изостати вѣдѣт ѿ Матице", a što se Atanacković bio izrazio, da će također Šafarika i Kopitara za savjet upitati, odgovori starac vrlo karakteristički: оныи правда ученъ и людіе сѫть, но оныи – не мы, им славенскіи ѧзык с' вѣроизповѣданіем вѣри нѣсть сожженыи, намже славенскіи ѧзык есть ѧзык вѣри... Dok je društvo Matice srpske u takovu stanju, ne može doista biti riječi ni o kakovu napretku u narodnom jeziku.

I zbilja najlošiji od svega bijaše posao Matičin i Ljetopisov oko narodnoga jezika. Pod neki tobožnji pravopisni konzervativizam zaklanjaše se, da istinu kažemo, puko neznanje; sve rasprave, kojih ima prilično mnogo, vrte se oko jedne – azbuke, i kao da je sudbina tako dosudila, od samih predloženja i naširoko raspredenih misli o književnosti ne dođe se do ničesa! Dok je Vuk, držeći se čvrsto jednog temelja, sve dalje te dalje gradio i svakom godinom novih priloga prilagao, da bi se svestrano poznala narav, bogatstvo i sadanji život našega jezika, izmučiše si glavu njegovi nasljedbenici tim, da pronađu, što jih je također Vuk opomenuo i naučio već god. 1818. u rječniku, kako bi ruskoslovjensku azbuku ispravili i prilagodili potrebam jezika srpskoga, ali da nipošto ne primu Vukova jota!

Kolovođa Matičin na tom putu bijaše pohvalno već sprijeda spomenuti Miloš Svetić, drugim imenom J. Hadžić, urednik Srpskoga Ljetopisa nakon smrti prvoga utemeljitelja i urednika Magarašević, od god. 1829. do 1832. poznat kao prevoditelj staroklasičnih (rimskih) pjesnika, osobito Horacija, od godine 1837. na duže vremena baveći se u raznim (zakonarskih) poslovih kneževine Srpske, a od godine 1864. urednik „Ogledala Srpskoga". Čitajući on rado i s velikom željom sve što se slovjenstva ticalo, osobito ako bi se protezalo na jezik, ne imajući ipak sustavna znanja jezikoslovnoga, čini se da je nazorom svojim o književnosti, naime o jeziku, iz kojekakvih tuđih knjiga više naudio negoli koristio, da je misli svoje većma pomutio negoli razbistrio; svakako mu savkolik jezikoslovni posao veoma nesretno za rukom pođe, niti počamši od „sitnica" god. 1838. sve do „iskra" god. 1864. igdje dokaza, koje da se škole, čijega li sustava drži. Po onom što pisa god. 1829. u

Srb. Ljetopisu o „obražavanju srbske rěčij", što sudjelova kod Matice, da se raspiše nagrada za najbolju srpsku gramatiku itd., očekivahu mnogi od njega, da će upravo sam napisati opširnu gramatiku srpskoga jezika, koja, to se već znalo, ne bi doista povladivala pravopisnim načelom Vukovim, ali bi se u jednoj hitnoj stvari s njom sudarala, da prizna potpuno pravo narodnoga govora na jezik književni! Mjesto toga izađu g. 1838. „Ситнице єзыкословне", gdje se dokazuje, kolika je sreća za književnost srpsku, „što do danas još potpune i u sistemi napisane gramatike Srblji ne imaju ili pone što su uvjereni, da takove nemaju", a za Hrvate (to će reći po njegovoj terminologiji za Srbe zapadne crkve) tvrdi to isto: „da nije O. Ardelie della Bella od g. 1728., Relkovića slavonske gramatike od 1867. i Lanosovića od 1778., Josipa Voltiđe 1803. u sistemi bilo, teško bi se toliko pogrešaka u jeziku Srbalja zapadne crkve u njihove knjige uvuklo"; a najposle veli, da je i Brlić mnogu pogrešku izvadio iz Vukove gramatike.

Možete si misliti, da je ovakovo neslućeno umovanje Svetićevo mnogim za veliko čudo bilo, a napose dade povoda Vuku, te napisa prvi „Одговор на ситнице језикословне" u Beču 1839.– i tako se zametnu pravda između njih dvojice, koja je trajala javno do godine 1846., a znamo, da je i poslije same smrti Vukove Hadžić ove godine iznovice potaknuo isti spor. Sa svim tim, što je ona pravda prekoračila umjerene granice sama jezikoslovnoga povoda, može se reći, da su nekoje rasprave Vukove upravo cvijet i uzor naše filološke kritike. Ovdje bo ukaza se Vuku zgoda, kako nigdje, da dokaže svoju zrelost i razboritost, te da razvije temeljite misli o najvažnijih pitanjih naše književnosti i našega jezika, prema kojim se, govoreć uopće, načela Svetićeva nisu mogla nikako održati. – Umah na prvo dokazivanje Svetićevo o gramatikah odgovara (str. 7. Odg. I.) kako valja: „Ako su gramatike krive, što se toliko pogrješaka uvuklo u knjige, to bi valjalo, da su knjige Srbalja istočne crkve, koji gramatike još nemaju, ili „pone" koji su uvjereni, da je nemaju, bez pogrješaka u jeziku; a vidimo, da to ne samo što nije istina, nego bi se gotovo moglo dokazati, da u ovijeh pogrješaka ima više nego u onijeh"; – a to mu bijaše veoma lako i dokazati iz samih spisa svojega protivnika, koji se, jednako s većinom tadašnjih književnika, nije u pisanju tvrdo držao niti jednoga pravila, na vlastito kod ѣ nije njim bilo niti do istočnoga narječja niti do južnoga niti do zapadnjega, nego su bez reda miješali sve troje. Ja pak mislim, da između mnogih zasluga Vukovih doista niti je posljednja niti najmanja, što se upravo na taj važni predmet o narječnih razlikah našega jezika opet i opet povraćao, pripovijedajuć čas na kraće čas na duže, koje su razlike i gdje se u narodu čuju, iduć sam naprijed primjerom narječja južnoga. O tom, kako se u nas izgovara starobugarsko ѣ, pisa u Rječniku (od g. 1818.) str. XVI-XVIII, u prvoj knjizi narodnih pjesama (od god. 1824.) str. XXXV-XXXVII, u odgovoru I. na sitnice (od g. 1839) str. 13-17; u

pismu Pl. Atanackoviću (od g. 1845) str. 19-21, u Narodnih novinah g. 1850. broj 76-77 itd. Ali koje bi narječje valjalo odabrati za knjigu, o tom ne kaza za dugo vremena ništa; nego u rječniku 1818. str. XVII čitamo: „Meni se ni jedno ovo narječje ne čini ljepše ni milije od drugoga, nego su mi sva tri jednaka; a ovu sam knjigu zato pisao ercegovačkim: a) što se tako govori ondje gdje sam se ja rodio i tako sam najprije od majke i od oca naučio govoriti; a b) da vide Srijemci, Bačvani i Banaćani kako njihova braća i po onim zemljama govore". Isto tako g. 1839. prekida razgovor o tom riječmi: „no to ćemo ostaviti za drugi put i za mjesto priličnije"; istom g. 1845. kaza nešto izvjesnije, kako bi on mislio (Pisma Pl. At. 19): I prije sam ja govorio da ne mrzim ni na jedno narječje našega jezika, samo mislim da ih ne treba miješati i pišući riječi ni po kome graditi još nekako novo, kojega u narodu nema nikako. A kad bismo se dogovarali, koje bi narječje bilo najpriličnije da ga u pisanju knjiga svi primimo, ja bih rekao ovo južno: ono od zapada u Srijemu dopire do Vukovara i uz Dunavo do Budima, a od juga u Srbiji gotovo do Beograda, a osim toga glavnoga uzroka mogu se još spomenuti i ovi: 1. da su gotovo sve naše narodne pjesme u njemu postale; 2. da se ni u jednom drugom narječju gdjekoje riječi različnoga značenja slovima ne mogu razlikovati, kao n. pr. sjedim i sijedim, zapjevati i zapijevati itd.; 3. ono je najbliže i slavenskomu narječiju, od kojega mnogi viču da se ne treba udaljavati; 4. ovo je narječje i u Dubrovačkijeh spisatelja, i tako se samo črez njega možemo ujediniti s našom braćom rimskoga zakona, koja s radošću nama ruke pružaju: mi svi valja da se trudimo, dotle da dotjeramo, da nam jezik u knjigama bude tako jednak, da se svaka knjiga može od slova do slova preštampati od lat. slova slovenskima, a od slavenskijeh latinskima, pak ćemo onda (i samo onda) biti jedan narod i imati jednu književnost... Sravni jošte u „Pismih" str. 93, i što sam ja kazao u Književniku str. 342, ali u svijetu ima mnogo pojava, kojim ne smiješ za razlog pitati, jer su odviše plitki: takvo je još dan danas postupanje većine srpskih književnika, koji se drže ekavštine.

Druga nevolja, koju je Vuk imao sa svojimi protivnici, bijahu izrazi crkveni izopačena oblika po naravi i glasovnih zahtjeva jezika ruskoga, otprilike onako, kako nađosmo kod Dositeja. Ništa toli naravno, no da je Vuk i tomu prigovarao, da je prigovarao bez prestanka, svakom prigodom, mirno ali odvažno, ne psujući već razlažući, kako jedno valja a drugo ne valja. Ovako se je morao pravdati za množinu pojedinih riječi, što jih krivo upotrebljavanje već izopačilo, kanoti: čast mjesto čest i naopako (Vuk. Pisma 4), knez m. knjaz (Odgov. na Laži i Opad. 15-16), načelnik m. načalnik (na ist. m, 17-18) itd. Pune su nauka njegove raspravice „Чишћење и поправљање српскога језика" str. 30-47 i „Критика у језику" 47-54 (u „Pismih"). Općenito govori on o tom vrlo lijepo g. 1845. ovako: Nije li sad već došlo to

srećno vrijeme za našu književnost, da se prestane jezik naš kvariti i da se počne popravljati ono, što je dosad iskvareno? – Kad bismo se mi sad uputili u napredak, onda bismo se za prošavše tumaranje mogli tiješiti i tijem, što su i Rusi išli otprilike onijem putem, samo što su oni i u ovome bili od nas srećniji i pametniji.– Oni su ispočetka pisali gotovo više slavenski nego ruski, no poslije su se sve približavali i sad se jednako približavaju k narodnome jeziku; zato mi bolje razumevamo Lomonosova i Deržavina no Krilova i Puškina. A i to je ovdje vrijedno spomenuti, da je Rusima mnogo lakše uzimati slavenske riječi nego nama; jer su oni slavenski jezik najbolje popravili prema svome narodnome: da je carstvo Dušanovo ostalo, pa da su naši stari samo onoliko slavenski jezik posrbili, koliko su ga Rusi porusili, i nama bi sto puta bilo lakše uzimati slavenske riječi, i mnoge se ne bi poznale u srpskome jeziku. Na pr. kako su Rusi načinili od отьць: отець і od отьчьство: отечество, tako bi naši stari načinili отаць, отачаство itd. „Ко god nepoznaje ovijeh razlika između staroga i današnjega slavenskoga jezika i između srpskoga i obadva ova, onaj ne može biti dobar učitelj ni u slavenskome ni u srpskome jeziku".

Sravnite si tome krasni „završetak" u Pism. 81-95, gdje se i primjeri razjašnjuje, što je srpski, što li slavenski itd.

Što mogu tomu, pomislit će tkogod, prigovoriti svi neistomišljenici Vukovi na usta svoga vođe M. Svetića? Lijepo im reče Vuk: „Ja ne mislim da znam sve tako, što se bolje znati ne može i da ne mogu pogriješiti; samo mislim, da u glavnoj stvari imam pravo, a u sitnicama može biti da će se i ovdje u mene naći pogrješaka. U današnjemu stanju naše književnosti niko se ne može sačuvati od pogrišaka, i takove valja svakome rado opraštati, samo kad se o glavnoj stvari misli kao što treba, i kad nije više pogriješeno nego pogođeno. S ljudma, koji bi se u glavnoj stvari sa mnom slagali, ja bih se u mnogijem sitnicama s velikom radošću dogovarao, i pišući ovu knjižicu (Pisma) mislio sam na mnogo mjesta, kako bi to bilo dobro". I zbilja dođe do odgovora, premda ne u toli plemenitom smislu, kako si je Vuk želio, i možebiti očekivao. Načela nevukovaca razvijena su u „Utuku III.", koji radi о єзыку и правопису србскомъ, a izađe kao odgovor na Vukova „Pisma" g. 1846. U tom je odgovoru, kao uopće, najglavnije pogrješka što se tvrdilo, da između Vuka i njegovih protivnika ne ima drugačije van pravopisne razlike. Tako se čita na str. 11: Ова се разлика свести може на две главне точке: 1. Г. Вукъ и нѣгови послѣдовательи држе и исповѣдаю и нѣки и по томе раде, да у писаню єзыка србскога нетреба наблюдавати етимологію и коренитостю рѣчіи србски, но само да треба пазити на изговоръ и гласъ или звукъ слова,... я пакъ, кой къ другой страни

принадлежимъ, са овимъ основомъ правописа никако се не соглашавамъ и држимъ и исповѣдамъ оно што самь выше пута' о томе писао и говорио да itd. 2. Г. Вукъ са нѣговимъ послѣдователььима држи и исповѣда, да у смотренію самогласница' правопись нити по начину и основу славенскога єзыка, нити иначе наблюдавати треба, ко сматра свакій звукъ као чистъ и да таковый безъ свакога призрѣнія на зачетакъ, изворъ или подобность коренитости истога звука свуда са еднымъ истымъ простымъ словомъ написати валя... (To će reći, razumljivije govoreć, da niti Vuk niti tko mu drago živ na svijetu znade, čemu nam u našem jeziku uz prosto i (и) još ы, ый, ій... Ovoj dakle teoriji pravopisnoj, koju u točki drugoj ne može niti dokučiti onaj čovjek, koji i malo pozna historički razvoj našega jezika (sr. Knj. 336 ss., ovdje 24 i d.), a u točki prvoj i sam Vuk manje važnosti nahodi, dosuđuje se g l a v n o з н а ч е њ е u p r e p o r n o m p i t a n j u, a samo mimogredice spominje se ono, što je zbilja g l a v n a razlika između jezika Vukova i kakovim je pisan Утукъ Ш. Ovdje se veli: Што се пакъ тиче употребляваня оны рѣчій коє се за особыте мысли, понятія или предмете у србскомъ народномъ єзыку н е н а л а з е, у томе натежу и помажу се и едни и други како болѣ знаду. Тако н. пр. є д н и у таковомъ случаю употребе славенску рѣчь, у колико є могуће посрбити є, и ньомъ се помажу, д р у г и безобзирце кую нове рѣчи, а у томе найвыше мотре, да по изгледу и слоговима слажу се са србскимъ рѣчима, чуваюћи се текъ и избѣгавајући да само неналиче на славенске и немыслећи о томе, да оне природи и духу србскога єзыка одговараю. Ми н. пр. потребуємо да означимо „das Entzücken" па неналазимо рѣчи у србском єзыку, па нашавши у славенскомъ в о с т о р г ъ исту тако употребимо, а да другима то звони славенски, па зато или кую рѣчь нову, или од славенске прекроє текъ да є по слоговима наликъ на србску; и тако я (Svetić) бы могао именовати одличногъ нашегъ едногъ списателя, кои є у томъ случаю одъ в о с х и щ е н і я начиніо у с' и ћ е н ѣ, претворивши механічески *вос* у *ус*, *хи* у *и*, *ще* у *ће*, и *ніе* у *нѣ*; и у овоме се нарочито отликую браћа наша западне цркве... Ja sam ove riječi zato potpuno naveo, što se mogu kao program uzeti, po kojem se gradio bio (a djelomice i sada još gradi) slog i jezik onih s Vukom u pravdi stojećih književnika; a svatko mislim da vidi već iz ovih nekoliko redaka, kada jih usporedi jeziku Vukovu, da razlika nije samo pravopisna (іотовско безкоренство) nego mnogo veća i važnija.

Osim Svetića i Matice Srpske nađe Vuk i na drugoj strani velika otpora, gdje mu se čovjek manje nadao bio, t. j. u D r u š t v u s r p s k e s l o v e s n o s t i. Već g. 1840. dogovarahu se profesori kragujevačkog liceja o društvu,

kojega bi zadaća bila, da radi oko obrazovanja i uljuđivanja narodnog jezika i raširivanja nauke; nu istom g. 1841., kada se praviteljstvo i licej premjesti iz Kragujevca u Beograd, nastaviše vijećanja naročito A. Nikolić i J. Popović, i uspješe donle, da se skoro zatim pod pokroviteljstvom samoga kneza sastavilo „Društvo srpske slovesnosti". Djelovanje ovoga društva bijaše ispočetka takovo, da si pojedini članovi razdijele između sebe zadaće, koje će izraditi i u društvu pročitati, a osobito još da razvide pojedina književna djela. Kada se društvo ovo, koje bješe skoro zapelo, godine 1844. obnovi i redovitije za posao prionu, upotrijebi g. 1845. zgodu Vuk, da, sam glavom prisutan, kaže, što misli, kako bi valjalo raditi na pravu korist narodnoga jezika. Pismo, što ga pisa popečitelju Jankoviću, i govor držan u jednoj sjednici, mogu se čitati u 'Pismih' 14-30. Njegov predlog „da bi društvo srpske slovesnosti najbolje učinilo zasad, kad bi se potrudilo, da bi književnici naši poznali i naučili svoj narodni jezik i to kako u r i j e č i m a tako i u m i s l i m a" znače ono isto, što je već toliko puti govorio i branio, da valja „jezik očistiti od svega tuđega, utvrditi njegova pravila" itd., nu kad se ovako čitavome društvu istina kaže, da srpski još ne zna, to je još krupno i nemilice kazano, i Vukov predlog – propade; Društvo srpske slovesnosti pođe svojim putem, a Vuk također svojim.

Ovako se sve to veći jaz prolamao između Vuka i njegovih književnih protivnika, dok nam sreća ne dade nekoliko bistroumnih posredovatelja, koji videći Vukov lijep napredak, njegovo razmišljeno držanje, i da ga strasti nisu toliko opsjenile, te bi svoj posao za bezpogrešan držao, stadoše u samoj Matici glasom pravedna priznanja govoriti o književnih zaslugah Vukovih.

Među ovakovimi posrednici zaslužuje prvo mjesto dor. J. S u b o t i ć, koji, preuzevši nakon Pavlovića g. 1842. uređivanje Ljetopisa, podiže ga u nekoliko godina do onakve valjanosti, kakovom se ne može podičiti ni prije ni poslije: toli u izvornih, koli u prevedenih člancih vidi se sada dobar izbor prema tendencijam i cilju časopisa, u pitanju prepornih vlada veća umjerenost i razboritost, da, sam urednik unaprijedi porazumljenje nekolikimi raspravami, koje su, makar i proti Vuku dokazivale, opet sasvim drugim duhom pisane negoli „Sitnice" i „Utuci", te su, rekao bih, most gradile, preko kojega će se što lakše prijeći s jedne strane na drugu, kanoti Subbotićevi članci: Nešto o nekim pismenima 1838. č. 3. O srpskoj azbuci 1839. č. 4., O pismenu *ы* (dokaza da je suvišno) 1842. 1., Aforizmi jezikoslovni 1843. 2. itd. U njegovu sastavku „Њке черте изъ повѣстнице Србскогъ књижевства" (Ljetopis 1846-1847. č. 75. 76.) čita se pravedan sud o djelovanju Vukovu, kako ga je jedva otprije u Ljetopisu naći: „Vuk ima jošt jednu zaslugu o srpskom književstvu", piše Subotić, „a ta se sastoji u p r a v o p i s u, kojim se on, najpostojaniji u tome od sviju srpskih spisatelja, neprestano od 30 godina služi, koja kako u p r o s t o t i, tako u c j e l i s h o d n o s t i r a v n u s e b i t r a ž i, koju bi trebalo svi srpski spisatelji oberučke da prigrle, i

koju će sigurno prije ili poslije svi primiti morati, ako ne će gore kod boljega da izaberu. Ispočetka je Vuk u jeziku pretjerivao i pod narodni jezik sve što je pučko uzimao; no ovo je s jedne strane naravno bilo, jer koja reforma u početku nije na protivnu stranu preko granice prešla; s druge strane pak bilo je i nužno, jer ako se htjelo dobiti nešto, moralo se iskati sve. Služilo je pak to na dobro još i u tom, što se tim taki jasno doznalo, šta ne treba, dakle i šta treba. I on sam je već odavna na uže šestar svoj povukao, s druge strane zemljište narodnog jezika raširio. Sad mu nije Hercegovina srpski Pariz, nego mu je Hercegovina svuda, kud se srpski govori, t. j. sve zemlje, u kojima Srblji žive i srpski govore, jednako mu se vrijedne čine, da se na njih „vnimanie" obrati. Kroz Vukovo djelanje postalo je srpsko književstvo i drugom slavenskom svijetu živućim. U smotrenju jezika imao je Vuk najveći upliv na srpske spisatelje, koje directe koje indirecte, t. j. koje što su po njemu išli, koje protiv njega"...

Ovomu napretku, koji Subotić spominje, o kojem se je i čitatelj ponešto već mogao osvjedočiti iz često navođenih riječi samoga Vuka, nešto su uzrok rasprave i prepirke, što ih je vodio javno i skromno, pismeno i usmeno sa svimi književnici srpskoga i hrvatskoga naroda, nešto njegovo opetovano putovanje i obilaženje po narodu (najznamenitiji je put u Crnu Goru god. 1834-1836), a najviše vlastiti književni rad.

Ako ga je rasprava i pravda, što bi je o kojem pravilu ili riječi narodnog jezika zametnuo, kadšto na pogrešku opomenula ili u sumnju dovela; ako je u narodu mnogu riječ ili oblik čuo i zabilježio, koji mu otprije ne bijaše poznat: ipak si najviše pitanja potaknu sam vlastitim naukom i razmišljanjem, kad ushtjede ili da što napiše, a posumnja, kako bi, ili mu se koji nenadani slučaj usprotivi dosadanjim pravilom, ili da uspoređivanjem primjera uđe u trag pogreški.

A da se je mogao svaki ovaj slučaj i više puti dogoditi, dokazuje nam već sam dugački red njegovih djela, koja ću ovdje napomenuti:

Osim napomenutih rasprava, među godinami 1839-1846, zarediše njegova ostala, veća i znamenita djela od godine do godine ovako. Godine 1836. izađu na Cetinju „Poslovice", godine 1841. novoga bečkoga izdanja Narodnih pjesama knjiga prva; godine 1845. knjiga druga, g. 1846. knjiga treća, g. 1847. Novi zavjet; g. 1849. Kovčežić i novo izdanje „Narodnih poslovica"; g. 1852. drugo umnoženo izdanje „Srpskoga rječnika"; g. 1853. „Narodne pripovijetke"; god. 1857. Primjeri srpsko-slavenskoga jezika; godine 1860. Pravitelstvujušči sovjet; godine 1862. Narodnih pjesama knjiga četvrta. Osim toga ima u Miklošićevoj „Slavische Bibliotek" I. od godine 1850. lijepo protumačena riječ kmet; Slav. Bibl. II. od god. 1854. ima kratka rasprava pod naslovom: Vuka Stefanovića Karadžića pismo J. Steriji

Popoviću osrpskoj prozodiji st. 232, i više drugih pomanjih stvari po raznih časopisih i novinah.

To su plodovi, i doista obilni plodovi, zrele dobe Vukove; sve do godine 74. svoga vjekovanja, dok ga višnji otac uze iz sredine naše i k sebi pozva, bijaše neumorno radin na korist našega naroda; a ja ću iz tih plodova da sakupim kitu cvijeća, u koju će upletene biti njegove glavne misli o našem jeziku i književnosti.

1. Vuk je imao nekolikokrat prilike i povoda, da svoje pravopisno načelo „piši kako se govori" ponešto preinači te ispravi.

Najvažnija promjena tiče se glasa *h* (x). Dok on nije po zapadnih krajevih putovao, nije ga u izgovoru nigdje čuo, dakle niti nigdje pisao (ovako mu ne ima traga niti u „pismenici" niti u „pjesnaricah", već se čita n. pr. na str. 21 „pjesnarice I.": осим льубовни и њежни песана; овакови песана я би могао и више овде додати itd. Kasnije, razmišljajući o svem, nije niti na *h* (x) zaboravio; u Serb. Novinah g. 1818. str. 398 odgovara nekomu g. ц te veli, da je i on nekada bio za *h*, ali da sada више није; a tomu će biti uzrok, što je i Mušickoga pitao, kako misli o tom slovu, a Mušicki mu god. 1817. odgovorio (preštampano u Ljetopisu 1838. 4 knj. 45. str. 65-83) dugačkom raspravom, koja mnogo umuje o Evrejcih, Grcih i Latinih, ali napokon, što mi je od Mušickoga veliko čudo, zaključuje ovako: Вы слѣдите, у кньизи народной, нѣговой вольи. Ніє ни онъ самоволянъ. Воля є нѣгова прометати се по вольи народа. Вольа є народа (на вкусу и благогласію основана) законъ Лексікографу. Нек' вичу педанти колико им' драго... Ови премноги хѣрови чисто заглушаваю музическо благогласіе єзыка. Безъ њи ясніе и пріятніе звони єзыкъ на подобие форте-піану кад' се отвори. Безъ њи на толико нам' се мести окончаваю речи самогласныма писмены! Тымъ превосходи Италіянскій єзыкъ све проче. Тымъ се србскый єзыкъ италіянском' приближава паче прочи. Što mogaše na taj odgovor slijediti, nego da Vuk niti kasnije nije primio *h* (x) u svoje knjige; ovako je štampan rječnik g. 1818., gdje na str. XXXV. veli, da x srpski jezik ne ima; a u azbučnom redu pod x nijedne riječi. Tako su sve njegove knjige do god. 1836., dok ne izda na Cetinju „Narodne srpske poslovice", gdje je prvi put povraćen *h* onamo, kamo mu je po etimologiji mjesta: ondje je također točno kazano, gdje se *h* i kako se izgovara: „Koliko sam ja dosad naroda našeg vidjeo, mogu kazati da se danas u Dubrovniku pravi glas ovoga slova najbolje izgovara... Crnogorci pravi glas slova h izgovaraju na kraju rod. mn. kod sviju suštest. imena... U Dubrovniku ovoga običaja nema." To je jezgra njegova povoda, da primi *h*, i to isto pripovijeda se u prvoj knjizi Narodnih pjesama od g. 1841. u predgovoru: „Gdje sam ga naštampao, naštampao sam ga samo, gdje bi se po etimologiji moralo izgo-

varati, kao u njemačkom *h*." Od toga vremena u napredak pisao je zbilja Vuk *h* ne samo u gen. množ. pridavnih imena, već i u druge riječi kamo valja; na pr. u novom izdanju rječnika (od g. 1852) dolaze pod *h* riječi: *hvatati, hvaliti, hitar, hljeb, hrana* itd., a u prvom su izdanju pod raznimi slovi: vatati, valiti (!!), itar, ljeb, rana.

Nadriučenost protivnička rugala bi se dakako Vuku, što popušta, na se pak nije gledala, da i ona ispravi, što ne valja (Утукъ III. 26); čudne li ironije, Vukov „bezkoreni jotovski" pravopis piše po etimologiji, a prvaci „korenoga, bezjotovskoga pravopisanja" pišu na pr. ovako: къ распространяваню и утврђиваню ованковы едностранны мыслій о србскомъ кньижевству itd.

I povrh toga slučaja s *h* ima više primjera o pretvaranju suglasnih slova, gdje se Vuk kasnije povratio na uže granice, kanoti na pr. da ne piše ljucki već ljudski, ne ljuctvo već ljudstvo, da piše vojvodski, vojvodstvo itd., a prema tomu valjalo je da se piše: robski, srbski itd., i tako će se, tko bi Vukov započeti posao dalje tjerao, napokon na ono otprilike doći, što sam ja kazao u Književniku str. 176.

2. Jednako je Vuk ispravljao i usavršavao naglas riječi, da, i same znakove u drugom je izdanju rječnika ponešto preinačio. U „pismenici" str. 11 stavlja po Luki Milovanovu četiri naglasa, ovako: ´, ^, ˆ, ˇ; to isto čita se u gramatici uz rječnik 1818. Ovdje vidimo da još ne ima razlike među ` i ˇ, premda je u rječniku tu pogrešku već sam osjetio, te naročito spominje (str. XXXVI), da će za veću oštrinu glasa uzeti udvojeni znak ˇ; ali se to u rječniku ne nalazi svagdje, gdje bi trebalo, sr. vjèra (m. vjȅra) brȁt (m. brat) djȅd (m. djȅd) itd. U drugom izdanju rječnika sve je to ispravljeno, kako valja. Nu zato je izostavljen znak ^, koji prije dolazaše uz ˆ, a čini se, da ga je Vuk uzimao za onake otegnute slovke, gdje je sledeća slovka također duga, dakle samo u gen. množine. U gramatici na pr. naglasuje ovako: žêna, knjîga, mûka, ali u drugom rječniku, kako valja: žénâ, knjîgâ, mûkâ. Još u „zavjetu" ima gdješto onaj stari znak: na pr. od djêla 490, naraštâja 508, andêla 510, od jêla 529 itd.

3. Vojujuć proti „slavenskomu" jeziku, kako smo sprijeda čuli, nalazio bi Vuk i u svojem pisanju mnogih pogrešnih ostanaka, kojim je kasnije sve to pomnije izbjegavao, čim je bolje proučio razlike između jednoga i drugoga jezika. Na pr. za rječnik od god. 1818. kaže se na naslovu „истолкован", god 1852. „истумачен"; prije pisao bi on: opšte, opština, sveštenik itd., kasnije nikako drugačije, van opći (obći), općina (obćina), svećenik, sr. str. 56 (a tko bi sravnjivao opština i sveštenik sa oprošten i pušten ili peć sa prišt, kao na pr. u Утуку III. str. 50-51, dokazao bi, da toga posla ne razumije); mjesto člen ispravio je sam, da valja pisati član (sr. Pisma 23) itd. Osobito bi s početka često zapeo koju proti zakonom našega

језика творена реч на *-estvo* или *-eski*, на п. у пјеснарици I. str. 12 o t e č e s t v o, u Danici 1827. str. 27 r o m a n t i č e s k o itd., али је и то изрijекom исправљено у Pism. на str. 48-50; овако је сам на str. 21 у Pism. протумачио, зашто је боље k n j i ž e v n o s t negoli k n j i ž e s t v o, и што значи једно, што ли би друго. Напокон је погрешка недослиједности остала у многих ријечи средњ. спола на ије, коју је такође сам осјетио.

С друге стране опет побојао би се Вук кадшто облика правог народнога, мислећи да је „славенски"; тако на пр. најприје писа увијек m l o g o и све што је одатле изведено са *l*, али касније исправи како ваља u m n o g o, и то исто ваља за ријеч s u m l j a i s u m n j a itd. (sr. Daničićev Rat za srp. jezik 43.)

4. Ако је Вук противан био језику „славенскому", да се смјеша са народним, ругајући се већ у рјечнику год. 1818., да „никаковим језиком на овоме свијету није ласно писати као овим: што не знаш српски, метни славенски, што не знаш славенски, метни српски, а што не знаш ни српски ни славенски, метни како ти драго" – то ваља узети на ум, да је сваки почетак веома тежак, и кад би он изрекао или макар само дозволио начело, да се могу такође „славенске" ријечи употребљавати, тешко да би у свом настојању око правилности и чистоће нашега језика толико оправио био, јер би свагда i b e z n u ž d e prigrlio његову у начелу изречену слаборитину, тим прије као он сам признаје, да „је данас тешко и претешко писати чисто српски, и да је сто пута лакше писати по својој волји како год неголи народни језик учити и његовијем се правилима и својствима покоравати; али ваља помислити, које је од овога двога паметније и за народ боље" (стр. 17). Овдје ми ваља ипак протумачити, да су се Вукови противници понајвише зато тако борили за „славенштину", што су држали, да је то стари српски језик, и да се између славенскога и правога српскога не могу никакве границе повући; на то јим Вук каза и доказа (у Pismih str. 82), да има r a z l i k a i g r a n i c a, и „да они, који то одриче, не знаду, што говоре", а „кад има така разлика и граница између славенскога и српскога језика, онда, по правди и разуму, ни ми можемо у писању књига к славенскоме језику приближавати ни од њега удаљавати; јер се то ниједно не може чинити без кварења и штете нашег народног, а и славенског језика. Што год ми више ову разлику и границу између славенског и српског језика уштуваемо, то ће бити боље за обадва ова језика; докле је год не признамо и не станемо чувати, дотле управо нећемо моћи знати ни српски ни славенски. N e p r i z n a v a n j e i n e č u v a n j e o v e r a z l i k e i g r a n i c e n a j v e ć i j e u z r o k, што се учени људи осталијех славенскијех народа подсмијевају славенскоме језику свију наших списатеља питајући, „какав је то језик". „– Ако ове ријечи нису јасне и разговјетне, онда није ништа на свијету; а тко је правеdан, признат ће, да у њих не има ни непријателјства ни презирања наспрам црквене словјенштине, него само праведно начело – свакому своје. Дапаче Вук иде и даље, те признаје, да се сасвим без славенскih ријечи ни не може бити: „ја не велим, да ми у писању књига можемо бити сасвим без

slavenskijeh i bez novijeh riječi, nego bih rad, da se riječi take ne uzimaju i ne izmišljaju bez nevolje (str. 17); isto tako priznaje važnost slovjenštine za znanstvenu nauku narodnoga jezika, samo se treba tom naukom razborito poslužiti: valja znati, koji razmjer postoji između „slavenskoga" i narodnoga jezika, te da je stari slavenski jezik posve različit od novoga. „Jezikoispitatelj mora znati i stari i novi slavenski jezik, a osobito svoj narodni. Ako svoga narodnog jezika on upravo ne zna, slavenski će ga prije navesti na pogrješke nego će mu pomoći, makar ga kako znao; jer se srpska gramatika ne može pisati po slavenskom jeziku, nego se mogu samo pravila jednoga jezika isporediti s pravilima drugoga, osobito da se čovjek na gdjekojijem mjestima uvjeri, šta je pravilnije..."

5. Ovako je Vuk u svojoj zreloj dobi o „slavenštini" mislio, ovako je i radio: eno nam dokaza u prijevodu sv. pisma: „Novi Zavjet gospoda našega Isusa Hrista 1847", gdje u predgovoru daje točan račun o svih riječih, kojih misli da nije slušao u narodu, a opet jih primio u prijevod u svoju knjigu; među njimi ima po njegovu razlikovanju i „slavenskih" i „načinjenih", za koje želi, da bi se pomiješale među naše narodne riječi. Na one „slavenske" i „načinjene" riječi dobro su mu drugi primijetili (na pr. u Glasniku dr. srb. slov. dr. Steić), da s jedne strane ima i preko ondje izbrojenih jošte nekih izraza, kojih se rijetko ili nikada ne čuju u narodu, s druge strane da su jamačno mnoge riječi već odavna i u narodu i u knjigah, za koje on misli, da bi jih istom prvi učinio bio. Nije velike muke dokazati, da je to zbilja istina: evo samo nekoliko primjera iz onih riječi, kojih „nije čuo Vuk, nego sam načinio": karač (mikalja), rugač (stulli), sijač (mik.), izbranik (mik. st.), osvetnik (st. palmotić), vrtar (habdelić), vratarica (mik.), neznabožac (stulli), djevojaštvo (habd.), smjernost (stulli), svetost (vrančić), izbavljenje, izvršenje, očišćenje, poznanje, pokajanje, pomirenje itd. (mik. stuli). Dapače nekoje riječi bio bi Vuk u ljepšem obliku našao negoli su njegove „načinjene", kanoti: gudac (u vrančića i stullija) ljepše nego gudač, slušalac (mik.) ljepše od slušač, šaptavac, (st.) ljepše od šaptač itd. Isto tako od „slavenskih" riječi udomaćile su se mnoge već davno prije Vuka: spasitelj ima u vranč. mik. habd. st., proročica, jedinost, jedinstvo, bližnji, duhovni itd. sve su same takve riječi, koje hrvatski narod i knjiga dobro poznaje. Kako ćemo si dakle protumačiti strah od ovakih riječi? Ne doista kao strah od riječi, nego kao strah od one protivnosti, u koju dolazi ovdje prvi put samo njegovo postupanje s njegovimi načeli. Jer ako se i smije punim pravom kazati, da je jedan čovjek Vuk više dobra uradio za naš jezik nego čitava društva, opet mu ne doteče niti vremena niti snage, da bi proučio život jezika ne samo kako je sada u ustiju naroda, nego također kako bijaše u prošlosti, iz bogate književnosti hrvatske od 15-18. vijeka, te bi svojim

tanahnim čuvstvom za pravilnost jezika odabrao dobro od zloga, valjano od nevaljanoga, narodno od nenarodnoga.

6. Mi ćemo se svakako zadovoljiti i tim, što je Vuk izrijekom priznao, da smo vlasni onim putem udariti, da kritički preko sviju vijekova razaberemo bogatstvo našega narodnoga jezika i da gdjekoje njegove slaboće od danas podupremo krepkom prošlosti, ili da ono, što ne valja u narodnjem govoru na jednoj strani, ispravimo boljim jezikom sa druge strane. Priznati valja, dakako, da on nije umah ispočetka ovako mislio, ali tim veća slava njemu, što se vlastitim domišljanjem dovio toj velikoj istini. On piše na st. 91 svojih „Pisama" ovako: „Kamo sreća kad bismo mi mogli knjige pisati kao što narod govori! No to sad već ne možemo... Sad spisatelj naš mora da se trudi raspoznati čisti narodni jezik od onoga, što se govori pokvareno; koji tako uzradi, onaj će i po želji mojoj pisati narodnijem jezikom i po želji naših jezikopopravitelja i jezikograditelja ne će pisati kao što prostota pokvareno govori, nego će imati književni jezik. Neka prostota na pr. u Bačkoj govori: *ja veljaše,* spisatelj neka piše: *ja veljah*; neka prostota govori: *mirišim, mirišiti, jašim, jašiti, pužati, bole me glava, bolu me usta, govoru* i *govoridu, ućeju* i *ućedu, molu* i *molidu, idedu, mećati* i *metajući, razmenuti, kanem se, kanuti se, korem koreti, brinim* se, *briniti* se, *oženit, slomit, pokvarit* – spisatelj neka piše: *mirišem, mirisati, jašem jahati, pužem puzati, mole, idu, hoće, metati* i *mećući, razmijenim, razmijeniti, kanim se kaniti se, korim, koriti, brinim se brinuti se, oženjen, slomljen, pokvaren;* neka prostota (osobito u složenijem riječima) govori *pre* i mjesto *pri*, na pr. *prestati* i kad znači aufhören i kad znači nachfolgen ili in etwas einwillingen itd., spisatelj valja dobro da razlikuje *prestati* i *pristati*, kao i *prebiti* i *pribiti, prevesti* i *privesti, pretrčati* i *pritrčati* itd. (pa kad stane to razlikovati, onda ne će pisati ni *prečistiti* i *prečešće*, nego *pričestiti* i *pričešće*; neka prostota govori i *priko* polja, *priko* Dunava, spisatelj neka piše preko polja, *preko* Dunava; neka prostota govori gdje mu drago: *žeteoc, pratioc, kooc,* spisatelj neka piše: *žetelac, pratilac, kolac*; neka prostota govori: *otišao u Temišvaru, izide pred kućom, metnuo u njedrima, u našim selu*, na *dobrim* konju, po *zlim* vremenu, spisatelj neka piše: *otišao u Temišvar, izide pred kuću, metnuo u njedra, u našem selu*, na *dobrom* konju, po *zlom* vremenu; neka prostota govori: *braćama* i *decama* (ili *dicama*) spisatelj neka piše u dat. *braći* i *deci*, a u tvor. *braćom* i *djecom*; neka prostota govori u zv. padežu *svijetu* i *mjesecu*, spisatelj neka piše: *svijete* i *mjeseče*; neka prostota govori: *u Bosnoj, u Bački, u Užici*, spisatelj neka piše: *u Bosni, u Bačkoj, u Užicu*; neka prostota govori *u ruki, na nogi* spisatelj neka piše: *u ruci, na nozi*; neka se u narodu gdje govori: *žnam, pražno, ljubažni, šnijeg, kršno* ime, *žli* čas, *kožle, zaveživati, opišivati, bačiti, prebačivati, ljudi,* spisatelj neka piše: *znam, prazno, ljubazni, snijeg, krsno* ime, *zli* čas, kozle, zavezivati, opisivati, baciti, prebacivati, ljudi itd. Kako

stanemo svi ovako pisati, odmah ćemo imati *književni jezik*, koji će se razlikovati od jezika pokvarene prostote, a opet ne će biti ništa drugo do čisti narodni srpski jezik". Ovako, da znate, pisa Vuk god. 1845.

Ove riječi neka budu odmah dokazom, kako krivo sude o Vuku svi, koji drže, da je samo onako nasumce hvatao riječi narodne, da nije pomno razlučivao i odabirao, što valja, što li ne valja; ja bih želio, da si riječi njegove zapamte osobito svi oni, koji misle, da se može narodnim hrvatskim ili srpskim jezikom pisati bez nauke, koji se dapače rugaju, kad im rekneš, da valja jezik učiti. „Da su naši svi dojakošnji književnici mislili kao i ja, sve bi se ovo, što se god spominje u ovoj knjižici, svršilo i odredilo još prije prvoga prelaska moga u Srijem, pa ja ili ne bi srpski spisatelj ni bio, ili bi došao na gotov jezik, koji bi valjalo samo naučiti iz knjiga" (Pisma 95).

7. Vuk je dakle sav svoj trud namijenio i posvetio jednomu čistomu i pravilnomu, književnomu jeziku. Čistoća dostići će se, ako spisatelji nikada ne upotrijebe bez nevolje riječi tuđih, niti „slavenskih" niti „turskih"; pravilnost pak, kada valjanim narodnim riječima ne dadu kriva oblika. I u tom bijaše Vuk najstrožiji: „Da rečemo, da skotina bezumna može raditi svoje poslove bez pravila i bez promišljanja, ali čovjek valja svašto da radi po pravilima, po umu i po promišljanju. A koji spisatelj u svome pisanju nema nikakovijeh pravila, onoga treba recenzirati kao đaka babe Smiljane, makar o nekakvoj materiji pisao; zašto nije moguće, da bi onaj io kakvoj materiji mogao što dobro i pametno napisati, koji nije kadar u jeziku svome nikakovih pravila držati". Ovako glasi strogi sud na one, koji nam i danas još kvare jezik; neka dakle znadu, da jim ne ima izgovora o tom, što nisu književnici, kada nogama gaze i preziru prvu dužnost obrazovana čovjeka, da pozna svoj narodni jezik. – Povrh toga znao je Vuk dobro i to, da se jedan i drugi ovaj zahtjev još u nekom višem smislu razumije i uzima: ima još pravilnost sinonimička, ima čistoća stilistička. I ovo i ono bijaše njemu također na pameti; ali znajući, da se ne može sve najedmput, dokaza svoju veliku razboritost, kadno reče: „Dok narod nema osobitoga književnoga jezika, dotle ne može imati predjelnih (pokrajinskih) riječi, koje se u knjigama nemogu upotrebljavati. U takovome je stanju i naša današnja književnost. Danas je u nas svaka riječ narodna, koja se u narodu govori, makar i u jednome selu, osobito ako je od slovenskoga korijena; a kad skupimo sve narodne riječi, koliko se to može u živome jeziku, i kad književnici naši upravo poznadu svoj narodni jezik, onda će se tek moći kazati, koje su riječi svega naroda, koje li su predijelne, i koje nevalja upotrebljavati u knjigama. A kad bismo u današnjem stanju naše književnosti stali to određivati, mogli bismo mnoge prave narodne i općene riječi oglasiti na predjelne, a predjelne za općene." – Dakle zasada i najprije riječi kupiti i

narječja ispitivati – to je zadatak, preporučen svekolikim našim jezikoslovcem od muža najdostojnijega, koji si je ovima dvjema predmetima upravo i zaslužio neumrlu slavu. A što sam rekao za čistoću stilističku, na to opominje on i riječmi i primjerom, te odbija prigovore o toboţnjem siromaštvu našega jezika u riječih: „tome", kaže, „nije toliko kriv jezik, koliko su krivi oni, što riječi jezika svoga ne poznaju, a još više, što ne misle srpski, nego njemački ili latinski". Kako to Vuk uzima, vidi se iz njegovih dragocjenih sitnica razasutih po različitih knjigah, koje kad bi se posakupile, izašao bi dugačak niz najkrasnijega bisera; ja bih to želio da učini onaj, komu će dopasti ruka i ostala bogata književna ostavština Vukova.

8. Uspjeh i vrijednost svakoga posla u tijesnu je savezu sa sretnim izborom; ako nisi sretan u izboru predmeta, o kojem misliš i radiš, teško ćeš i doći do dobra uspjeha, rad tvoj neće biti puno vrijedan. Tko se muči s predmetom, koji nije prema njemu i njegovim silam, troši zaludo vrijeme, i postaje napokon smiješnim. Kako se Vuk znao čuvati od te velike pogreške, dokazuje nam na pr. njegova pravda sa Svetićem o korijenu riječi: князъ, законъ, книга itd.; mjesto da bi se dalje upuštao nego li sam pravo razumije, ispovijeda naprosto: ja to ostavljam gg. Kopitaru, Grimmu i Šafariku i ostalijem pravijem i dostojnijem sudijama u ovakovome poslu, pa neka oni prosude (str. 11). Drugom prigodom, kada se g. 1842. istaknuo neki filolog te dokazivao, da se ne smije pisati *mogao, rekao* itd., već *mogo, reko,* prvo zato, što onomu *a* nema ondje mjesta, a drugo, što bi u gramatici smetalo u sastavljanju vremena – odvrati mu Vuk (Pisma 52), pošto je prvi nerazlog razložito pobio, na toboţnji drugi razlog veoma krasno ovako: „Neka se g. K. P. u ovome događaju nimalo ne brine za pravila o sastavljanju vremena. Ko je za taj posao, naći će on, kako to biva po svojstvu jezika; a ko za to nije, onome će sve smetati, a ništa mu ne može pomoći. Ko je god rad, da se miješa među književnike svoga naroda, valjalo bi da zna, kako se upravo govori i kako pisati valja po svojstvu narodnoga jezika; a zašto je onako i otkuda je što postalo, to je posao drugijeh ljudi, od kojih je jedan u sto godina dosta za sav narod naš od sve tri vjere"!! U tih je riječih također velika mudrost i mnogo istine; da se je kod nas uopćeno nešto manje umovalo i manje pravila iz glave gradilo, a više iz ustiju naroda i dobrih knjiga jezik istraživao te sravnjivalo ovo s onim, staro s novim itd., bili bismo doista u većem napretku.

9. Vrijedno je zatim da napomenem, što i kako je mislio Vuk, koji bijaše toli neustrašen borilac na mejdanu narodnoga jezika, – o razmjerju i odnošaju spisatelja prema čitateljem i prema kritici; odatle ćete najbolje sami prosuditi, što je onaj silni nutarnji nagon, koji je i njega uvijek naprijed nagonio, što li osvjedočenje, koje i njemu toliko krijeposti i hrabrosti poda, te je ustrajnošću jedan nadmogao mnoge. Sjetite se njegova stanja od godine 1814-1820: skoro sam samcat bori se proti tolikim dojakošnjim uglednikom,

јербо га храбри ова мисао: "Списатељ не треба да угађа којекаквијем читатељима (који не знаду ни колико списатељ), него треба онако да пише, како ће се допасти људима, који ствар управо познају и разумију, па макар таковијех данас не би било у народу нашем ни по један на сто хиљада: доћи ће вријеме, кад ће их бити и више; треба писати за потомство, које ће бити чисто од свију данашњих будалаштина нашијех, и које не ће толико питати, ко је написао и шта вели о њему овај или онај, него ће гледати оно шта је написао, и по ономе ће судити о уму и о срцу списатељеву."

Особито је знаменит за ону прву добу његова дјеловања неки одговор од године 1820., који писа проти Станимиру Живковићу. Тај би викнуо на искусне старце, који су остарили у наукаһ па не ће да пишу, него из грма стријељају, т. ј. виче на списатеље и куде их, приватно рецензирајући; и каже им, да не плаше младеži, нашіх списатеља, својим празним аукторитетом или поносно и презирно намрштеним челом, него нек изиђу на мејдан и дјела своја свијету нек покажу, да их једамput видимо и познамо, тко су и како су. – На ове мисли Живковићеве написа дакле Вук своја „Примјечанија" овако: „Истина да код нас засад (т. ј. г. 1820.) највише млади људи пишу књиге, а старци не ће, него живећи госпоцки приватно рецензираju и виче на списатеље, али зато опет не треба викати на старце, што они на списатеље виче и макар приватно их рецензираju; који се списатељ уплаши од њихова празна аукториteта, од њихове вике и приватнога рецензирања, од онога ни онако не би било велике полze; а добријем је списатељима од полze старачка вика и приватно рецензиранје; и онако рђаво пишемо, а још да нас нико не псује и не рецензира, него да и нама као старцима виче сви људи: „Тако је" и да одобравају и наше највеће будалаштине, чудећи им се како су мудре и паметне, онда бисмо још горе писали и мислили. Ако старци гдје имаju правo, ми ваља да се поправимо; а гдје старци немаju правo, ми ћемо им се смијати (приватно, као и они нас што рецензираju) и гледат ћемо, да наш посао учимо све боље и боље, знајући да имамо непријатеља, који ће с лучем тражити погреške у нашим дјелима. Други људи троше небројено благо, да доznаду шта се говори о њима, а старци нама то казуju онако. О! како би гдјекоји старци срећни били, да имаju кога, да им кадшто каже у очи, да није онако, као што они мисле и говоре, или барем да им каже, како се други људи смију њиховим будалаштинама, које они држе за највеће и само њима познате и од њih измишљене мудрости. А на мејдан не вјерујемо да ће изићи, макар ih колико звао (већ ако гдје у мраку), зашто се то њима чини срамота, као на пр. што би се спахији чинило срамота, да изиђе на мејдан своме сељаку, или игуман ђаку манастирскоме".

Да је Вук истину рекао, макар и крупну, признат ће свакo, чим се и колико упозна са станјем српске књижевности око год. 1820., или кад си за прилике предоči станje хрватске књижевности отприлике око г. 1840. Ну дашто, с оволиким поuздањем може говорити само Вук и сваки онај списатељ, који зна, да

mu je posao valjan, jer ga je pomno, marljivo i pošteno radio, i što bi pogriješio, da će moći ispričati dobrom namjerom i ozbiljnom voljom, koja kadšto uza sav trud ne može doći do istine. Od takova čovjeka ne možemo se drugo niti nadati, van da će biti strog i prema sebi i prema drugim, da se neće bojati kritike niti da je piše, niti da je sluša. I zbilja Vuk dokaza, da može podnijeti kritiku, a kao pravi književnik prizna o njoj svakom prigodom, da je literaturi od velike koristi i da je valja mnogo cijeniti; dapače on bi želio, kaže, da se mogu presuditi sve knjige, kako sada izlaze, a gdjekoje i pređašnje, osobito „onijeh spisatelja, za koje se misli, da su između prvijeh". On drži da se i spisatelji mogu već i po tom raspoznati, kako govore o recenzentih; evo samih njegovih misli, koje ne ću reći da su upravo izvorne, ali su doista lijepo izražene: „Ko se boji vrabaca, nek ne sije proje. Koji se spisatelj boji recenzenata, on slobodno nek ne uzima pero u ruke, niti će literatura u njemu izgubiti kakva dobra: zašto on sam svjedoči, ne samo da ne zna, nego i da nije rad znati. A pravoga spisatelja recenzenti i zakonodavci dovode u veće savršenstvo; zašto zna, da će pred svijetom davati odgovor za svaku riječ svoju, pa se pišući stara, da može za svaku riječ kazati, zašto je onako upisao a ne drugačije. Takovi spisatelj ako i pogriješi, on s voljom i misleći pogriješi, a ne slučajno. On ne samo što se ne boji recenzenta, nego mu se još raduje i želi ga, da mu se djelo okuša, kao zlato u vatri, i ako što bude pogriješeno, da popravi još dok je živ. Zato se obično spoznaje cijena spisateljeva po mislima o recenzijama i o recenzentima: pravi spisatelj, koji svoj posao razumije i želi što naučiti, ako što ne zna, kaže u predgovoru, da će njemu mila biti svaka recenzija, bila gruba ili učtiva, samo da se može iz nje što naučiti i popraviti; a srednji spisatelj kaže, da će mu svaka učtiva recenzija biti mila; rđav spisatelj ne će nikakve recenzije, nego više u predgovoru svome na recenzente i kaže, da ih se ne boji, da oni iz zavisti i iz pakosti recenziraju". I to je istina.

10. Ne smijem napokon da ne spomenem i ne protumačim jednu pogrešku ili da kažem krivo načelo, koje ne polazi upravo od Vuka, ali se njegovim posredovanjem najvećma razišlo po slovjenskom i neslovjenskom svijetu; to je mnogo nu nesretno (a stranom možebiti i nespretno) raspravljano pitanje o jeziku, a potom i o narodu hrvatskom prema srpskomu. Ja sam što mislim kazao već sprijeda na str. 332-358 Književnika niti sam naumio ovdje ono isto opetovati, tim manje, pošto znam, da onako misle svi razumni ljudi hrvatskoga i srpskoga naroda; zato mi je puno ugodnije, što mogu Vuka s toga gledišta, ako ne baš sasvim opravdati, to ipak ispričati. Pokuđeni članak „Srbi svi i svuda" koji je štampan istom g. 1849. u „Kovčežiću", pisa on već godine 1836., dakle ono doba, kad se o prošlosti našega naroda veoma malo znalo, a o prošlosti njegova jezika deset puti manje. Kako se prvi slovjenski ugledník Šafarik sam sobom borio, vidjesmo

iz izreke na str. 346-347 ovdje, a dokazom su i njegove Starožitnosti (sr. Književnik str. 164. pod zvjezdicom); i ja sam rekao već nekolikokrat da je pravomu poznanju istine najviše na putu bila nova, koncem 18. i početkom 19. st. osobitom revnošću podignuta hrvaština u Varaždinu-Zagrebu, koja se otprije s etnografičkoga i filolologičkoga gledišta mnogo razložitije slovenštinom nazivala. Zato je Dobrovski u „Slovanki" pod imenom „horvatski" uvijek samo današnje kajkavce razumijevao, a što su pravi „Horvati", tomu nije znao drugačijega naziva negoli „ilirsko-dalmatinski" itd. Proti tomu miješanju imena i pojmova podiže svoj glas prvi Kopitar u presudi Dobrovskove „Slovanke" god. 1814. odgovarajući mu ovako: „Uostalom primjećuje recenzent, da mu se ime Hrvat (razumijeva se u smislu Dobrovskoga) ne čini pravim genetičkim: genetički Hrvati bijahu još za Trubera na jugu Kupe, gdje se srpski ili hrvatski govori"; i na drugom mjestu veli otprilke to isto: Ali recenzent prosvjeduje i opet proti imenu hrvatski i to će dotle činiti, dok mu se ne dokaže, da su zbilja slovenski stanovnici županija Varaždin-Križevci-Zagreb, a ne oni u Hrvatskoj Krajini i turskoj Hrvatskoj – pravi Hrvati: jerbo je jezik ovih dvojih Hrvata po narječju različit; samo jedno narječje može biti pravo hrvatsko, a svi dokazi potvrđuju ovo drugo napram onomu prvomu za pravo i istinito hrvatsko. Pridajte tomu još Šafarik Serb. Lesekörner str. 7, pak ćete naći, da je početkom 19. vijeka ime hrvatsko, s jedne strane poznato po čitavoj Evropi, s druge pak strane, i to od najznamenitijih slovjenskih učenih ljudi, u toli nezavidnom položaju, da se onim, koji si ga prisvajaju, odriče, a onim, koji se ga već i odrekoše, ne prisvaja: ovako oni isti, koji su s jedne strane obarali, ne imađahu odvažnosti, da barem na drugoj strani novu zgradu uzgrade.

To se dakako razumijeva samo za književnost, koja je koncem prošloga stolj. iznemogla i otuđila se na zapadu, a uskrsnula na istoku; sam pak narod ne presta i na zapadu svoje najveće svetinje zvati onako jezikom hrvatskim kao onaj na istoku j. srpskim. Pomislite si dakle u taj „chaos" zemljopisnih, državnih i narodoslovnih imena stavljena Vuka, koji je svoje mnijenje o ovom pitanju osnovao sasvim na ugledu tuđem, a razlike pojedinih narječja samo, kako su sada, poznavao, o prošlosti ne imajući nauke – može li štogod u svijetu naravnije, nego da će takav čovjek sve i svuda, kad čuje da se jednim jezikom govori, – i svoj narod naći i svoje mu ime nametnuti? Ne učini li to isto i Dositej? Ili ako se vratimo u još starija vremena, Mauro Orbini i mnogi drugi povjesničari misle također, da svi Slovjeni – „ilirički" govore! itd.

I znanost ima svoju mlađahnu, nestašnu dobu, koja što prije što poslije prelazi u zrelu muževnost, a komu je suđeno, da se rodi u njezin mladi vijek, taj i pada kao nesmiljena žrtva njezine obijesti. Za primjer ću kazati, kakono je sudbina prerano donijela našega neumrloga Katančića: kao jezikoslovac, i

napose etimolog, a to mu bijaše po nesreći glavni posao, nije on ništa drugo negoli nevina žrtva prerana nastojanja; uzevši pak na um, da je upravo prije njegove smrti (+1825.) jezikoznanstvo zamahnulo sasvim novim pravcem, žalio bi se čovjek na sudbinu, što ga nije za pol vijeka kasnije pričuvala za ovaj svijet, te bi posve drugačije koristi bili plodovi njegova umovanja za naš narod. Vuka obrani sreća, koja je vjerno pratila njegovo djelovanje, od takovih nezgodnih pokušaja, za koje nije bio dostojno pripravan, naputiv ga na posao mnogo naravniji i za nj puno dostojniji.

*

Ne mislim, da bi mi trebalo izbrajati množinu svakovrsnih odlikovanja, kojimi je domaći i strani svijet priznao zasluge Vuka Štefanovića Karadžića: krasnije negoli zlatni redovi i časni naslovi držat će slavu njegova imena u uspomeni zahvalnoga naroda ona dragocjena književna djela, kojimi je narod svoj bogato nadario, one proste, bez lažna nakita, pune mudrosti riječi, kojimi progovara nami – sretnijemu potomstvu; priznanje pako naći će najveće i najmilije njegov neumrli duh onda, ako ozbiljno uvažimo njegove lijepe nauke, da nad grobom pokojnikovim danas sutra nikne i procvate jedna ruža, koje će blagoduhni miris širokim i dalekim svijetom pršiti: ta je ruža – književna sloga Hrvata i Srba.

UVOD U „HISTORIJU KNJIŽEVNOSTI NARODA HRVATSKOGA I SRPSKOGA"

Na južnoistočnom poluotoku živi dan današnji četiri plemena *slovjenska*, na ime *Slovenci, Hrvati, Srbi* i *Bugari*. Prema njihovoj braći, što su na sjeveroistoku od Evrope, zovu ih obično jednim imenom: *južni Slovjeni*, razumievajući cjelovitu gomilu od preko 13 milijuna duša. Nego ova rieč *južni Slovjeni* uzima se čas u širem, čas u užem pače i najužem značenju. U širem su značenju *južni Slovjeni* sva četiri plemena zajedno; ali počem su od već negda pak sve do danas Bugari odieljeni i u historijskom i u književnom pogledu od ostalih grana jugoslovjenskih, dok nesvane i na Balkanu zora bolje budućnosti, uzima se rieč južni Slovjeni obično u užem značenju tako, da odbivši Bugare, ostaju Slovenci, Hrvati i Srbi. Napokon u najužem značenju zovu kad i kad već same Hrvate i Srbe jedniem imenom južnih Slovjena, ali taj se naziv ničim ne preporuča. U ovoj se knjizi razumievaju pod imenom južnih Slovjena niti u najširem niti u najužem značenju, ova tri plemena: Slovenci, Hrvati i Srbi; gdje se pak napose govori o dviem posljednjima, zvat će se svojim pravim imenom *Hrvati i Srbi*, a jezik im jezikom hrvatskim i srbskim ili kadgod kraće: jezikom *hrvatsko-srpskim*.

Zemlja, u kojoj živu južni Slovjeni u najširem značenju rieči, proteže se, uzevši općenito, od zapada prema istoku, od rieke Soče i jadranskoga mora do crnoga mora, a od sjevera prema jugu, od rieka Drave, Mure i Dunava do Bojane, Šare planine, blizu k Archipelagu i k rieci Ardi u Traciji. Na tome prostoru stanovaše negda, koliko se danas zna, dielovi velikoga naroda *tračko-ilirskoga*, koji je zauzimao skoro čitav današnji balkanski poluotok te dosegao daleko prema zapadu u krajeve alpinske. U četvrtom vieku pr. Iskr. pridružiše im se *Celti*, posjedavši među Ilirima u krajevih alpskih i posavskih, od prilike gdje danas sjede Slovenci i Hrvati. Među njimi održaše se može biti nekoliki ostaci naroda *slovjenskoga*, koji se je prije dolazka Celta pružao preko Panonije čak do blizu mora jadranskoga. U doba tako zvane seobe naroda opustješe ove zemlje strašno. Na njihovoj istočnoj strani počeše oko g. 500. posl. Iskr. prelaziti preko Dunava mnoge čete onoga naroda slovjenskoga, koji je kasnije prozvan *bugarskim*; oni dođoše iz Ruske na Dunav te posjedoše staru Meziju, Macedoniju i Traciju, dapače pojedini ogranci sađoše čak do današnje Albanije, Tesalije i do prave Grčke i Moreje, tako da su se oko god.

1000 Grci tužili, da im je skoro čitava istočna rimska država poslovenjena. Zapadne krajeve staroga Ilirika, opustošene i obladane malo prije od Avara, zauzeše tečajem šestoga i u sedmom vieku među 600-640 *zatatranski Slovjeni*, i to: krajeve alpinske *Slovenci*, krajeve posavske i dalmatinske *Hrvati*, a oviem na istoku i jugu krajeve na rieci Moravi, Drini i Neretvi *Srbi*. Oviem Slovjenom, premda su si veoma srodni bili, nepođe ipak za rukom, da se u toj novoj domovini udruže u jednu ili barem dvie državne cjeline; nego zapadni Jugoslovjeni, na ime Slovenci, postadoše u brzo plienom Niemaca, od kojih se tek jedva i s teškim naporom odbraniše Hrvati; istočni, na ime Bugari, utemeljiše doista mogućnu državu na poluotoku balkanskom, ali moradoše bez prestanka ratove voditi sa zavistnimi Grci; napokon Srbi razdrobljeni u male dijelove neiskopaše se dugo iz svoje slabosti. U poviesti južnih Slovjena sjaju doduše imena: Simeun bugarski, Petar Krešimir hrvatski, Stjepan Nemanja srbski, Ivan II Asenj bugarski i Stjepan Dušan srbski – ali nijedan od ovih vladalaca nedospje da bi sabio pod jedno žezlo barem veću čest južnih Slovjena, nego rastrgani na mnogo komada, poizgubiše redom skoro svi svoju samostalnost i slobodu, padši u vlast Niemaca, Talijana, Magjara, Grka i Turaka. Istom u najnovije doba okreće se njihovo stanje na bolje; rodila se misao jugoslovenske uzajamnosti, koja za danas u knjizi živi, a za nedugo očitovat će se i u daljih sferah narodnoga života.

Zadatak je ove knjige, da pripoveda o duševnom životu naroda *hrvatskoga i srbskoga*, kako se je počamši od prvih vremena sve do danas poglavito u književnosti pokazivao, koja ako i nije jedina, ali je svakojako najznamenitija strana narodne eksistencije. Ali kako se u svakoga čovjeka hoće mnogo priprave, dok uzvriedi pisati knjigu, tako se i čitavi narodi dugo pripravljaju do života književnoga; zato poviest književnosti negovori samo o pojedinih knjigah, već treba da uzme na um svekolike uvjete, o kojih visi razvitak, cvjetanje i propast književnosti, treba da iz cjelokupnoga života narodnjega crpe onaj plemeniti nagon duha ljudskoga, koji se očituje u radnji književnoj. I ova će knjiga tiem pravcem poći, koliko joj dopušta prostor djela, koje je ponajviše mladeži namienjeno, za tiem današnje stanje ove još posvem neobrađene nauke.

I. *Ime i obseg naroda*

Historijska je istina, uz koju pristaju svi učeni ljudi našega i drugieh naroda, da su Hrvati i Srbi od vieka dva najbliža i najsrodnija plemena jednoga te istog naroda, ali da je razlikost nabožnoga i državnoga života tečajem viekova raskidala uda istoga tiela i brata bratu otuđila. Historija priznaje samo dva *narodna* imena: *hrvatsko* i *srbsko*, koja su iz prva za cielo jedina narodu poznata bila i u njegovim ustima živjela, dok se s rascjepkanosti političke

neuvukoše pokrajinske rieči, uzajmljene od Dalmacije, Dubrovnika, Bosne, Slavonije i t. d., a domaći i tuđi književnici uvedoše još općenitija imena: slovinsko i iliričko. Ipak trebaše više viekova, da se dođe do onolike smetnje, kolika vlada u knjigah prošloga vieka. Na priliku prije tri do četiri stotine godina življaše jošter i u Dubrovniku, premda je već odavna odružen bio od ostale Dalmacije i politički tako prozvane Hrvatske, pravo narodno ime *hrvatsko*, uz koje zavlada, a do skora i mah preote ono drugo „učeno" ime *slovinsko* (u latinskom prievodu: lingua *illyrica*). Upravo naopako u tako zvanoj provincijalnoj Hrvatskoj znadoše negda za svoje pravo narodno ime *„slovensko"*, kasnije pako zamieniše ga državnim „hrvatskim".

K tolikoj pociepanosti državnoj pridruži se jošter i *vjera*, koja je kod sljedbenika istočne crkve uzko skopčana s *narodnošću*. Srbska patrijaršija u Peći (Ipek) i samosvojna crkva „srbska" sačuvaše se vazda u spomeni naroda kao najveća svetinja, pokle je već odavna propala i državna i vjerska samostalnost; nesretnomu narodu bijaše ovo sveto ime još jedini štit i zaklon toli od islama koli od tuđega navaljivanja na njegovu narodnost.

Dok je ovako jedno ime (srbsko) i preko svojih narodnih granica zavladalo u značenju nadbožnom za savkolik „narod pravoslavni", pridržavahu sljedbenici zapadne crkve pod uplivom religioznoga kosmopolitizma ono, što je bliže očima i ušima, to su pokrajinski političko-geografski izrazi, kano ti: dubrovački, dalmatinski, bosanski, slavonski, i t. d.; pače žalostno je ali će istina biti, što Hilferding o Bosni pripovieda, da se onde katolici mjestimice i sami zovu *„latinima"*; n. pr. u gradu Jajcu odgovoriše mu na pitanje: „u nas neima nijednoga Srbina, mi smo svi Latini". Teško tome, ko za tuđom pameti ide!

U sedmom vieku posle Isukr. stanovaše narod hrvatski i srbski u ovih krajevih: na sjeverozapadu u današnjoj Dalmaciji i Hrvatskoj s dalm. hrv. otoci i Istrom do Labina i Raše; zatim činjaše granicu prema Slovencem Kupa po prilici do Metljike i Krka do Save, odavle do utoka Sutle, a odanle crta povučena prema Ptuju. Sa sjevera bieše granicom Drava, ispod koje se pruža današnja Slavonija, prema istoku do Dunava. Na istoku i jugu zaokružuju Bosnu, Srbiju s Metohijom, Hercegovinu i Crnu Goru crta povučena od Biograda naporedo s Moravom, a protegnuta duž rieke Ibra i Mitrovice i odavle vijugajući se krivudasto nad jezero skadarsko i Bojanu. U taj se prostor naseliše oba pomenuta plemena tako, da nas Savom i Vrbasom, zatim idući Neretvom k jugu do Dubrovnika, svuda što je k zapadu, posjedaše Hrvati, a što je od istih granica na jugu ili istoku, svuda posjedaše Srbi. Ovako u sedmom vieku, sliedeći ali ponešto i ispravljajući poviest cara Konstantina Porfirogenete (Sr. Šafar. Starož. II. č. IV. §. 32.; č. V. §. 34. Rački odlomci 13-19.) Ispravak se tiče *južne* granice, koja je od rieke Cetine pomaknuta dalje na jug

do ispod Dubrovnika; zašto su još u XV. vieku naši stari pjesnici, rodom Dubrovčani, pjevali narječjem *čakavskim*, a jezik zvali *hrvatskim*.

Usporedi li se ovomu naseljenju sedmoga vieka naš današnji položaj, to ćemo negledeći na seobu po Ugarskoj i Austriji, ove od prilike razlikosti pronaći: U Dalmaciji oblada hrvaština i onimi gradovi i otoci, koji se na početku kao rimski potomci nehtjedoše miešati s nadošlicami barbarskimi. Takova su mjesta: Dubrovnik, Spljet, Trogir, Zadar, Rab, Osor i još nekoji otoci. Dubrovnik bi pohrvaćen već u desetom vieku, nešto malo kasnije Spljet, Trogir i Zadar. Što neki misle, da su Dubrovčani već u XI. vieku upotrebljavali slovjenski jezik, to se za cielo neima misliti na upotrebljavanje pismeno, već ustmeno u društvenom životu. Isto se tako raširi narodnost hrvatska po Istri na zapad i preko granica Konstantinovih, na ime preko Labina i Raše, tako da se sada smatra pravom granicom crta, povučena od čičkih gora niz dolinu, kojom teče Dragonja sve do Pirana i odavle na istok.

Na istoku i jugu pomenutih granica dogodiše se ove znatnije promjene. Zna se, da je župan Nemanja koncem XII. vieka raširio vlast srbsku u bugarske krajeve, gdje bjehu na jugu gradovi: Priština i Prizren, na istoku Niš i pomoravlje. Tomu pridobiše njegovi nasljednici istočni kraj Morave do Timoka. Razlučiti valja doista političke osnove srbskih vladalaca, kojih očevidna nakana bješe, da šireći vlast svoju prema jugu združe priestol srbski s bizantskim – od snošenja narodnih te bi se lako prevario, tko bi pomislio, da je svuda dokle dopre državna vast srbska, umah već i narodnost srbska zavladala. Toliko je ipak istine, da se je narodnost srbska pružila na zapadu do Negotina i Timoka, što je danas granicom kneževine srbske – ali skoro čitav kraj s onu stranu Morave do Dunava i Timoka, naseljen je narodom vlaškim. Glasn. srb. slov. IX. 201. –; na jugu pako, kamo je srbska politika prenesla i priestol carstva (Prizren) i središte crkve (Peć) kuda su se dizale ponosite zadužbine kraljeva i careva srbskih – onuda življaše zbilja u XIII.-XV. vieku cvijet naroda srbskoga, što nam najočitije svjedoči kobni prelaz od preko 40 hiljada familija srbskih u Austriju g. 1690., sa dosta malena prostora. Toga radi opustješe ovi krajevi te ih većinom posjedoše Arbanasi. Ipak se najnovija istraživanja učenih putnika (Hilferdinga, Lejeana, Hahna) o tih južnih granicah srbske narodnosti ni malo neslažu niti među sobom niti sa starijim označenjem Šafarikovim.

Osim ovih promjena na granicah hrvatsko-srbske narodnosti spomena su vriedni neki unutanji događaji. Život našega naroda, premda je skroz mirovite naravi, bijaše u razno doba silno uznemiravan; nigda gore nego li od XV. do XVIII. vieka, kada biesni Turci ne jedanput pregaziše čitavu našu domovinu, plieneći je i pustošeći, a velik njen diel skučiše upravo pod jaram svoga okrutnog gospodstva, u kojem mnogo naše braće još i danas stenje. Tada nasta na čitavom jugu veliko komešanje; jadni narod naš po Bosni, Hercegovini i

Staroj Srbiji, nemogav odoljeti tolikim biedam i nevoljam, poče se razbjegavati na sve krajeve, tražeći utočišta i nove domovine ponajprije među braćom na zapadu i sjeveru: Evropa doživlje novu seobu naroda, a to nesretnoga naroda našega. Na uspomenu onieh burnih vremena govori se narodna poslovica: „Hercegovina sve zemlje naseli a sebe ne raseli". Posljedak toga narodnog gibanja i seljenja bijaše taj, da se je malo ne čitavo lice naše domovine skroz izmienilo. Mnošto starosjedilaca hrvatskih ispod Kupe i Une preseli se što dalje na sjever među Savu i Dravu, što izvan granica domovine po sjevernoj Dalmaciji, po današnjoj hrvatskoj krajini u primorju, u tako zvanom distriktu žumberačkom, u tadašnjoj gornjoj Slavoniji (današnjem provincijalu hrvatskom i tako zvanoj varaždinskoj krajini) oko Koprivnice, Križevaca i Ivanića, napokon po Slavoniji, osobito u distriktu požeškom (negdašnjoj maloj Valachiji) i u Sriemu. Potanje pripovedanje o teškoj sudbini hrvatsko-srbske emigracije XVI. i XVII. vieka nespada ovamo; dovoljno je priznati istinu, da je ovo golemo iseljavanje više štete nego li koristi donielo razvitku našega narodnoga života. One bo mnoge hiljade porodica hrvatskih, koje se naseliše po sjeverozapadnoj Ugarskoj (ima ih po mošonjskoj, šopronskoj, željeznoj i požunskoj županiji preko stotina sela, govore čakavski, te se dielomice još i danas zovu *bosanski* Hrvati) ili kojih sudbina otište čak u Austriju i Moravsku (bit će ih još danas oko 8000 duša), odkinuti od svoje matere domovine, te odasvud okruženi narodom tuđim (njemačkim i magjarskim) neće se za cielo nigda razviti do duševnoga života a da sačuvaju narodnost. Jednako se čuje tužba i za Srbe u južnoj Ugarskoj, da ginu i propadaju, gdje god ih sukobi Niemac ili Vlah (Rumunj). I zbilja njihov današnji broj po Bačkoj i Banatu i uzduž Dunava do Budima, računa ih se zajedno s Bunjevcima na 400 hiljada, strašno je malen prema onomu, koliko se iz historije zna da ih je razno doba prelazilo u Ugarsku. Na jednoj dakle strani nedobismo skoro ništa, a na drugoj izgubismo one krasne krajeve (staru Srbiju), koji su negdašnju Zetu, današnju Crnu Goru, spajali sa Srbijom. Isto su tako za uviek izgubljene za narodni život one tisuće Srba, koji se god. 1751.-1753. preseliše u južnu Rusku, te već do sada skoro posvem izmieniše svoju narodnost u rusku. To se isto dogodi i oniem Hrvatom, koji se koncem XV. (m. 1467.-1494.) vieka naseliše u Apuliji; do danas sačuvaše svoju narodnost samo dva sela; Acquaviva (Voda Živa) sa 1823 duše i San Felie Slavo sa 2208 duša. Lakše će se valjda održati srbske naseobe, što ih ima među Arbanasi i Bugari, osobito oko ohridskoga jezera (Lejean).

Napram ovomu dosta znatnomu gubitku naše narodnosti izvan granica naše stare domovine, pokazuje se u tome njezina velika životna snaga, što je doslije kadra bila progutati svaki zalogaj tuđega naroda, koji bi se ma gdjegod u nju utiskivao. Pravo je čudo, što je naš narod, podieljen među toliko raznih gospodara, ipak narodnost svoju očuvao čistu kao čisto zlato; niti Niemac niti

Talijan, niti Magjar niti Turčin nemogaše mu je narušiti. Pače i u gradovih (n. pr. u Dalmaciji, Hrvatskoj), ma koliko tuđi bili (talijanski, njemački, turski), preotima ipak mah narodnost hrvatsko-srbska; pa zato nisu riedki primjeri, da se je čisto njemačkim porodicam, koje se prije pedeset, sto i više godina doseliše ovamo, još jedini trag sačuvao u tuđem prezimenu; a gdje gdje neima više ni toga.

Tko uvaži, što je sasvim u kratko rečeno o kolebanju našega naroda u XVI. i XVII. vieku, neće za cielo tražiti, da mu se potanko naznači, gdje i koje su danas baš Hrvati, gdje li i koje li Srbi; jer se je na mnogo mjesta bratska krv tako izmiešala, da je odieliti hrvatsko od srbskoga upravo onako nemoguće, kao što bi i suvišno bilo. Samo općenito može se reći, da na istoku zajedničke domovine sjede Srbi, na zapadu Hrvati, ili da je u trojednoj kraljevini pretežna većina Hrvata, a u Bosni, Hercegovini, Crnoj Gori i Srbiji još pretežnija većina Srba. Kako je današnje faktičko stanje hrvatsko-srbske narodnosti, priznati nam je, da postoji neki dualizam, koji sve to blažiji biva, ali se on ne osniva toliko na narodnosti, po kojoj se niti nebi da nije što drugo nikakva razlikost osjećala, koliko na oba, s vana religijom i kulturom dobavljena faktora, a to su „zakon" (vjera) i pismo. Duh napredka i prosvjete izravnat će prije ol poslije i te hrape te porušiti onaj posljednji prieboj, koji dieli brata od brata.

U svakoga povećega naroda ima narječja, kojimi se pojedini krajevi između sebe razlikuju. Bilo bi dakle veće čudo, da ih baš u nas neima nego li što ih ima, i to više na zapadu nego li na istoku. Naročito valja spomenuti, da se sjevero-zapadni kraj Hrvata – to je tako zvani hrvatski provincijal – od svega ostaloga hrvatskoga i srbskoga naroda narječjem svojim u toliko razlikuje, da sudeći po današnjih zakonih jezične srodnosti ovo niti je čisto hrvatsko ili srbsko narječje (štokavsko ili čakavsko), već je znamenito pomiešano sa zapadnom slovenštinom, ili pravije: to je slovenština, koja zanosi na hrvatsku. Zato i kazaše prije dva-tri vieka ovdašnji književnici (Pergošić Vramec, Petretić, Habdelić) da pišu jezikom *slovenskim*. Počem historija ništa o tom nezna, da bi igda kasnije slovenština toliko natrunila bila narječje hrvatsko, te bi iz one mješavine izašlo današnje kajkavsko-hrvatsko narječje, a svi razlozi jezični slute na nekakov proces miešanja, gdje bješe slovenština pretežnija od hrvaštine, to je sva prilika, da su u nejasnih viestih Konstantinovih, koje pokazuju kako nije ni sam o tom upućen bio, sakrivene velike tajne etnografske o narodnih odnošajih između Slovenaca i Hrvata sedmoga vieka. Pomenuta lakonička viest cara Konstantina govori ovako: Od Hrvata, koji dođoše u Dalmaciju, odruži se neki diel te zauze Ilirik i Panoniju; i oni imađahu također svoga velikog župana, koji je k velikomu županu hrvatske zemlje samo radi prijateljstva poslanike (s darovi) odpravljao (gl. 30).

Po onomu, kako danas dohvatamo ugled, veličinu i važnost plemena *slovenskoga*, koje se po ravninah panonskih prema današnjoj Sloveniji pružilo

a na istoku čak srodnoga se bugarsko-slovenskoga naroda dodirnulo, nečini se nemoguće, da je tako zvana hrvatska kajkavština otuda postala, što su se Hrvati provaljujući na jug, u tih gornjih stranah nove domovine, t. j. među Dravom i Savom, izmiešali sa našastimi već onuda prednjaci poriekla slovenskoga. Naprotiv nije ni istini podobno, što Konstantin pripovieda, da bi se istom iz Dalmacije čest Hrvata natrag put sjevera krenula, odakle upravo bjehu došli; ta dolazak Hrvata i Srba na jug nije posljedak prijateljskih poziva niti diplomatskih dogovora, već silovito navaljivanje napadača, koji su morali boreći se i krv proljevajući svaku stopu zemlje hrabrošću izvojevati. Čini se i to, da su se Hrvati prije na državnu uredili u sjevernoj Hrvatskoj (među Dravom i Savom), nego li u južnoj (u Dalmaciji i primorju).

Među ovolike Slovence, koji su od početka naše historije hrvatsku sudbinu dielili, dapače kod mnogih zgoda upravo prednjačili čitavomu hrvatskomu narodu, spajaju današnji stanovnici županije varaždinske, zagrebačke, od prilike do Kupe, i križevačke s polovicom varaždinske krajine, napokon Medjumurje i u Ugarskoj nekoji krajevi duž Drave. Točnije granice kajkavštine naspram štokavštini (na zapadu) i čakavštini (na jugu) idu ovako: mislimo si crtu povučenu od Drave kod Pitomače na Viroviticu uz Belovar i Cirkvenu, kraj Kapele do Lupoglave; odatle idući uz Ivanić Moslavinom do sela Lonje i Jasenovca na Savi, zatim Savom do Petrinje i Kupom do Karlovca; odatle k sjevero-zapadu preko Draganića, Krašića, Jastrebarskoga, dok okruživ Žumberak prelazi kod Drage u Kranjsku.

II. *Broj naroda*

U pomenutih granicah živi danas narod hrvatsko-srbski; ali je teško naznačiti, pa makar samo od prilike bilo, koliko duša ima. Brojevi pojedinih učenih ljudi na toliko se razlikuju, osobito kod onieh zemalja, koje su pod turskim gospodstvom, da rieči jednoga potresaju vjerom drugoga i tako su svi skupa sumnjivi. Istinu toga najbolje će osvietliti sami brojevi, navedeni po *Šafaříku (Slovanský národopis)*, *Czörnigu (Ethnographie der österr. Monarchie, 1855-1857.*, i *Statistisches Handbüchlein, 1861)*, *Lejeanu (Ethnographie de la Turquie d'Europe, 1861)*, *Hilferdingu (Bosna, Hercegovina i Staraja Serbija, Petrogr. 1859)*, *Hahnu (Reise von Belgrad nach Salonik, 1861)* i drugih kojekakvih što privatnih što službenih izveštajih.

U austrijanskih zemljah stoje brojevi ovako:

	Po Šafariku	Po Czörnigu Hdb.
U Ugarskoj (Bačka, Banat i ostale županije na jugo-istoku)	532.000	397.954
(Medimurje i ostale županije)	145.000	120.092
U Hrvatskoj, Slavoniji		809.357

i Vojn. Krajini	2,023.000	865.377
U primorju (Istra, otoci a za onda još i kotar rečki)	254.000	134.891
U Austriji dolnjoj		6.871
U Moravskoj		1.000
U Kranjskoj	40.000	16.260
U Dalmaciji	391.000	359.310
U Vojsci		57.000
Ukupno	3,385.000	2,778.111

Nego većina ovieh brojeva može se danas novijimi, po svoj prilici i točnijimi, zamieniti; na ime za Hrvatsku i Slavoniju, u njezinom današnjem obsegu, stavlja prof. Matković 920.000, statistička komisija pače 935.175; mi ćemo odbivši ono što je prieko na tuđince, poprimiti broj od 900.000. Za Dalmaciju smije se broj hrvatskoga naroda za cielo računati na 400.000. U vojničkoj krajini, bez petrovaradinske regimente, ima po Matkoviću 711.480. U „blagoveštenskom" saboru od g. 1861. računano je, da ima hrvatsko-srbskoga naroda po Bačkoj, Banatu, Sriemu i dotičnoj vojn. krajini oko 584.777, a kad se od toga odbije županija sriemska, koja je već gori uračunana, ostaje 480.992; ali kada se opet uzme na um, da ima srbskih naseobina i preko granica onoga zemljišta, koje je srbski sabor g. 1861. predlagao za novu srbsku vojvodinu, na ime duž Dunava čak do Budima, to se može osjeći okrugli broj od 500.000. Ovam još nijesu uračunani oni kajkavski i čakavski Hrvati, što stanuju po jugo-zapadnoj Ugarskoj i u Medjumurju: Šafarik uze, da ih ima 145.000. Napokon po knjizi „Vojvodstvo kranjsko" ima u Kranjskoj 56.000 Hrvata, ako se tako zvani „bieli Kranjci" ovamo pribroje. Po tome novi brojevi stoje ovako:

Hrvata i Srba ima u austrijskih zemljah:	
U južno-istočnoj Ugarskoj	500.000
U južno-zapadnoj Ugarskoj	145.000
U Hrvatskoj i Slavoniji	900.000
U hrv. slav. vojn. krajini (bez petrovarad. reg.)	711.480
U Dalmaciji	400.000
U Primorju	134.891
U Kranjskoj	56.000
U dolnjoj Austriji	6.870
U Moravskoj	1.000
U austrijskoj vojsci	57.000
Skupa	2,912.241

U tom su broju sadržani po narječju štokavci, čakavci i kajkavci. Vriedno bi bilo, ali jošter nije izračunano, koliko kojih napose ima. Lakše je naznačiti broj kajkavaca, nego li čakavaca. Onieh ima u tri hrvatske županije: 466.648, u dvie pukovine (križevačkoj i gjurgjevačkoj): 148.668, u Medjimurju: 55.413–

skupa 670.729. Ovamo valja pribrojiti još do 50.000 od onieh 145.000, što sjede po zapadnih županijah ugarskih, jer ono drugo su čakavci; za tiem 40.000 bielih Kranjaca. Svih dakle kajkavskih Hrvata ima oko: 760.729. Šafarik uze, da ih ima 801.000, koje on prozva Hrvatima, ali je tada krivo pribrojio i one Hrvate, koji stanuju po željeznoj, šopronskoj, mošonjskoj i rabskoj županiji te govore čistim narečjem čakavskim.

Broj Hrvata i Srba u dvie slobodne države, Srbiji i Crnoj gori, izračunan je službenim brojanjem; u Srbiji na 1,108.568; u Crnoj gori god. 1863. na 196.238 duša. Po tome ima u obje države zajedno oko 1,300.000.

Jako je teško saznati pravi broj stanovnika u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji. Šafarik uze, da ima svieh skupa 1,552.000. Napose računaju Bosnu na 900.000, a Hercegovinu na 250.000 duša. Po službenom turskom izvješću za god. 1865. bieše u pet sandžaka bosanskih muških glava *pravoslavne* vjere 262.114, *katoličke* vjere: 125.839, *muhamedovske* vjere: 187.657 – ukupno 575.610. Ako se uzme, da ženskih ima toliko, koliko i muških, to čini svekoliko stanovništvo 1,151.220 duša. Kada se od ovog broja i odbije makar 150.000 tuđe narodnosti, na ime na prave Turke Osmanlije, ipak će ostati još preko jednoga milijuna pravih Hrvata i Srba. U jednome dielu Stare Srbije, sandžaku novopazarskom, koji sada pod Bosnu spada, ima po starom izvješću 48.000 muških glava pravoslavne vjere, dakle svega 96.000 duša; a 33.389 muških glava muhamedovske vjere, t.j. 66.778 duša; nego ovieh muhamedovaca Stare Srbije nećemo pribrojit našemu narodu, jer su to za cielo Šćipetari. Ostaje dakle u sandžaku novopazarskom pravih Srba samo 96.000 ili najviše 100.000. Napokon u Hercegovini, sandžaku mostarskom, naznačuje pomenuto službeno izvješće 77.755 muških glava pravoslavne vjere, t.j. 155.510 duša, a 22.154 muških glava muhamedovske vjere, t.j. 44.308 duša, ukupno 199.818 duša, ili okruglim brojem dvie sto hiljada. Broj katolika nije naznačen, ali će ih biti oko 50.000. Osjekom dakle ima u šest sandžaka Bosne i Stare Srbije i u Hercegovini: jedan milijun i 350.000 hiljada našega naroda. Nego pošto im je u tom političkom uređenju veći dio Stare Srbije izostavljen, na ime sva okolica između Peći, Bielopolja, Prištine, Prizrena i Đakovice, to se mora pomenutomu broju turskoga izvješća pribrojiti još kojekakvih 150 do 200 hiljada (Jukić kaže preko 160 hiljada). Najnovija dakle izvješća prilično potvrđuju onaj broj, koji je već Šafarik naznačio, na ime da ima u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji u svemu jedan milijun i 550.000 hrvatsko-srbskoga naroda.

Izvan Austrije ima dakle na slovjenskom jugu Hrvata i Srba:

U Srbiji	1,100.000
U Crnoj Gori	200.000
U turskih zemljah (Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji)	1,550.000
Skupa	2,850.000

Kada se taj broj sastavi s brojem našega naroda u Austriji, vidi se, da ima svieh Hrvata i Srba na slovjenskom jugu po prilici 5,762.241.

Već je napried rečeno, da razlikost vjerska silno zahvata život našega naroda; jer je u nas za sada još kako nigdje skopčana sa zakonom i kultura, koja je drugačija kod katolika a drugačija kod pravoslavnih, i još drugačija, t.j. nikakva, kod muhamedovaca. S toga je važno znati, kako su Hrvati i Srbi ova tri zakona danas razmjereni. U doli stavljenom priegledu pribrojeni su grčki katolici rimskim, a maleni broj inovjerskih kršćanskih sljedbenika izostavljen je sa sviem.

U austrijanskih zemljah ima:

Zemlja	Hrvata i Srba	Katolika	Pravoslavnih	Muhamedovaca
Južno-istočna Ugarska	500.000	48.138	451.862	
Južno-zapadna Ugarska	145.000	145.000		
Hrvatska i Slavonija	900.000	767.477	132.523	
Hrv. slav. Krajina	711.480	402.329	309.151	
Dalmacija	400.000	322.856	77.144	
Primorje (Istra i otoci)	134.891	134.657	232	
Kranjska	56.000	55.400	600	
Dolnja Austrija	6.870	6.870		
Moravska	1.000	1.000		
Austrijanska vojska	57.000	34.000	23.000	
Svieh skupa	2,912.241	1,917.729	994.512	

U Srbiji i Crnoj Gori sami su pravoslavni. U Bosni, kako je danas razređena, bilo bi po službenom izvješću turskom: 251.678 katolika, 524.228 pravoslavnih, 375.314 muhamedovaca. U Hercegovini, to će reći u sandžaku mostarskom: 50.000 katolika (u služb. tuskom izvješću izostavljeno), 155.510 pravoslavnih, 44.308 muhamedovaca. U Staroj Srbiji, u sandžaku novopazarskom, ima po izvješću turskom: 96.000 pravoslavnih i 66.778 muhamedovaca, koji nisu srbske narodnosti; katolici se nespominju. Od ostalih 150-200 hiljada, što stanuju po Arbanaskoj (negdašnjoj pravoj Staroj Srbiji) može se uzeti, po Jukiću, da ima 10-20 hiljada katolika, ono dugo su što pravoslavni što muhamedovci.

Osjekom ima dakle u Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji oko 300 hiljada katolika, 900 hiljada pravoslavnih, i preko 400 hiljada muhamedovaca. Po tome bilo bi svieh skupa:

Gdje	Koliko katolika	Koliko pravoslavnih	Koliko muhamedovaca
U austrijskih zemljah	1,917.729	994.512	
U Srbiji		1,100.000	
U Crnoj Gori		200.000	
U Bosni, Hercegovini i Staroj Srbiji	300.000	900.000	400.000
Svieh skupa	2,217.729	3,194.512	400.000

Hrvati i Srbi stanuju u kompaktnoj massi, čisti, u trojednoj kraljevini, Dalmaciji, Hrvatskoj i Slavoniji (956,04 kvm.), u kneževini Srbiji (998 kvm.), u Bosni i Hercegovini (1.115 kvm.), i u Crnoj Gori (78 kvm.) dakle na zemljišnom prostoru od 3.147,04 kv. milja. U zadruzi s drugiem narodnostima ali u većem broju stanuju u Istri (85 kvm.), uz malen broj Talijana, onda u Staroj Srbiji, t.j. u pećskoj, đakovičkoj, prizrenskoj, prištinskoj i vučitrnskoj, ponešto i u skadarskoj, leškoj i barskoj nahiji sadanje Arbanaske (375 kvm.), gdje živu sa Šćipetari, onda u južno-istočnoj Ugarskoj, imenito u tamošnjoj krajini (190 kvm.), u bačbodrožkoj i torontalskoj (119 kvm.) županiji, gdje stanuju ispremiešani sa Rumunji, Niemci i Magjari. Može se dakle uzeti: da Hrvati i Srbi zauzimlju u južno-istočnoj Europi prostor od najmanje 3.500 kvm. Nu već onaj prostor, na kojem Hrvati i Srbi stanuju čisti, mnogo je veći od same kraljevine Engleske (2.749 kvm.), a tolik je kolika je južna i srednja Italija (3.189 kvm.); pa ipak, dok na našem prostoru živi jedva do 4,700.000 duša našega naroda, u Engleskoj stanuje 20,205.000, u južnoj i srednjoj Italiji preko 15,000.000 duša; dok u pomenutih zemljah dolazi na 1 kv. milju jedva 1.493 našega naroda, na istom prostoru u Engleskoj stanuje preko 5.000 duša, nekmo li n. pr. u Belgiji sa 8.814 i Saskoj sa 8.186 duša na 1 kv. milji.

Ovo je spomena vriedno zato, da se vidi, kolik je prostor ostavljen razvitku našega naroda u njegovoj današnjoj domovini, koliko li će on za cielo napredovati, kad se uklone sve zapreke, koje mu se dan današnji odasvuda na put stavljaju.

Pošto smo izrekli, kojega naroda duševnu radinost smatramo zadatkom ovoga djela; po što smo izračunali po prilici i broj toga naroda: ostaje da kažemo, kako naumismo u ovoj knjizi podieliti historiju hrvatsko-srbske književnosti.

Samo se kaže, da se naš književni život dieli u *tri dobe*.

Prvo, t.j. *staro doba*, koje bi se moglo također prozvati crkveno ili svešteno doba, proteže se od početka naše historije do u oči prieporoda znanosti i umjetnosti u Italiji; ili s obzirom na naše okolnosti, do konca četrnaestoga vieka. Tko bi se na političke događaje obazreo, mogao bi drugiem riečima: do propasti carstva srbskoga.

Drugo, t.j. *srednje doba*, koje bi se moglo zvati također dalmatinsko-dubrovačko, proteže se od petnaestoga vieka – to je humanizam dalmatinski i početak hrvatskoga pjesničtva u Dalmaciji – do preko polovice osamnaestoga vieka, kada iznemože snaga dubrovačka te si književnost traži nova pristaništa po Hrvatskoj, Slavoniji i Ugarskoj.

Treće, t.j. *novo doba*, ishodi od poroda narodne književnosti kod austrijanskih Srbalja u drugoj polovici osamnaestoga vieka, prikuplja suvremenu kao pređašnju radnju književnika kajkavskih, iz koje izniče nova ilirska književnost u Zagrebu, svraća pogled na pjesničtvo narodno, i napokon nastavlja novu književnost sve do danas.

NEKOLIKO NAPOMENA POVODOM RASPRAVE M. REŠETARA O ČAKAVŠTINI[1]

(Archiv XIII. 1891)

Nisam htio poštovanoga pisca smetati u njegovu dokazivanju, ali bih na kraju njegove rasprave htio dodati nekoliko napomena, u kojima hoću da dadem izraza svojim sumnjama. One se odnose poglavito na njegovo shvaćanje nekih jezičnih pojava, na koje nailazimo u najstarijim dubrovačkim djelima. On brani mišljenje, koje mi je već prije bilo poznato, barem iz usmenih izjava prof. Budmanija u Zagrebu, da se svi tako zvani „čakavizmi", koji se javljaju kod najstarijih dubrovačkih pjesnika, temelje na imitaciji Marulićeva jezika i da se u njima ne ogleda pravo dubrovačko narječje. Rado dopuštam, da je pisac ovu hipotezu svojega učitelja razložio na vrlo dopadljiv način i da je svojim prikazivanjem mnogim dosadašnjim preterivanjima s obzirom na čakavštinu u Dubrovniku otupio oštricu, ali su mi ipak ostale neke sumnje, o kojima bih htio povesti riječ ovdje, u našem časopisu, gdje se o takvim pitanjima može mirno i objektivno govoriti. Nadam se, da kod pisca i kod razumnih čitalaca ne ću probuditi sumnje u nečiste skrivene misli, ako kažem, da ovdje iznesena hipoteza, kako se meni čini, nije tako glatka, kako bi mogla izgledati po piščevu razlaganju. Morao bih dakako početi izdaleka, kad bih htio povesti riječ o svemu, što se može iznijeti protiv izrečene hipoteze, ali se ograničujem na najglavnije. Jedna od glavnih tvrdnja prednje rasprave glasi (str. 383): „Čakavština nije nikada dopirala do Dubrovnika, i ovaj grad je od početka bio štokavski". Samo prvu polovinu ove rečenice smatram i ja točnom, ukoliko se pojam čakavštine definira tako, da se, polazeći od jezičnih osobina sjeverne Dalmacije, postavi sasvim određen skup obilježja, koja bi se

1 Ovaj je članak napisan kao osvrt na Rešetarovu raspravu o čakavštini i njezinim nekadašnjim i sadašnjim granicama (Die Čakavština un deren einstige und jetzige Grenzen) u istom godištu „Archiva".

sva morala bezuvjetno pojavljivati i u jeziku Dubrovnika. U ovom slučaju ne pristaje, priznajem, naziv „čakavština" za dubrovački slavenski idiom. Naprotiv, moram drugu polovinu rečenice otkloniti i izjaviti, da se piščeva tvrdnja, po kojoj je grad Dubrovnik od početka bio čisto štokavski, ne da dokazati. Načelna se pogreška krije u krivo postavljenim premisama, kao da kod Srba i Hrvata imamo posla sa dva, i baš samo sa dva strogo razlučena narečja (ili čak jezika!), od kojih je jedan od početka pa do danas bio i zvao se štokavski, a drugi isto tako od početka pa do danas čakavski. Slaganje je dvaju imena i dvaju jezika ili narečja doduše zavodljivo; kaže se: Srbi su od početka bili čisti štokavci, a Hrvati čisti čakavci, i teški je problem naoko riješen. To se doista dugo vremena i smatralo jedino pravilnim rješenjem, a i danas su još toga mišljenja mnogi filolozi, uz koje pristaje i pisac naše rasprave (up. njegove izjave Archiv XIII. dtr. 387-388). Meni se ne čini, da je stvar tako jednostavna. Ne kao da bih htio poricati u srpskohrvatskom jeziku neki dualizam, koji se pojavljuje d a n a s između štokavštine i čakavštine; ali – imamo li prava prenositi ovaj današnji dualizam i na prošlost? Smijemo li ga dovesti u uzročnu vezu s oba narodna imena? – to je veliko, po mojem mišljenju još neriješeno pitanje, u kojem treba da idu zajedno potanka dijalekatska, antropologijska i antikvarna istraživanja. Profesor se Rešetar drži običajnog mišljenja, premda je bio prisiljen, da razlike između štokavskog i čakavskog narječja, što su ih nekad istakli Vuk i Daničić, podvrgne stvarnoj i uspešnoj kritici, ali kritici, u kojoj je izostavljena važna napomena, da je Daničić kasnije, zašavši dublje u povijest srpskohrvatskoga jezika, ne samo napustio kao netočna mnoga od onih obilježja čakavštine, što ih je bio postavio u svojoj poznatoj raspravi, već je odbacio kao neodrživu i čitavu hipotezu o iskonskoj odvojenosti štokavskog i čakavskog narječja. I zaista, što preostaje na kraju, prema mišljenju pisca prednje rasprave, kao sigurni kriterij obadvaju „jezika"? Ništa više nego dva glavna odvajanja: 1) razlika između štokavskog *đ* i čakavskoga *j*; i 2) razlika između štokavskoga *št* i čakavskoga *čć*. Sve je drugo pisac spreman žrtvovati, čak i čakavsko *a* mjesto staroslavenskoga *ę* iza *j* i iza palatala. Svakako je malo čudno, da je žrtvovao i ovu posljednju točku; očito ga je jezik dubrovačkih pisaca, kod kojih se barem glagol *jati* nalazi neobično često, doveo u nešto nelagodan položaj, da radije ovu točku izbriše iz broja obilježja čakavštine, nego da mora priznati, da je u Dubrovniku ipak bilo ili da ima pojedinih „čakavskih" mrvica. Dopustimo i to, da se glagol p r i j a t i shvati i kao štokavska pojava, ali se svakako mora priznati, da je štokavština s takvim pojavama nešto svoje vrste. Na to ćemo se još vratiti. Htio bih prije svršiti s pitanjem, da li je razlika između *đ* i *j* i između *št* i *šć* takve vrste, da se zaista mora shvatiti kao nešto iskonski karakteristično i kao nešto, što pripada već najstarijoj periodi jezičnoga života? Može li se zaista tvrditi, da je ondje,

gdje se mesto *dj* danas govori *j*, ovaj glas proizašao neposredno iz *dj*, recimo otpadanjem glasa *d*, dok *đ* mjesto *dj* predstavlja već a priori sasvim drugo glasovnofiziologijsko zbivanje? Kad bi posljednje bilo točno, onda bi se svakako moglo kazati, da ova razlika između *đ* i *j* potječe iz prastarih vremena dijalekatske podvojenosti i da je kao takva podesna, da bude dijalekatski kriterij. Ali ja ne vjerujem, da je razmak između *đ* i *j* tako velik, da se i jedno i drugo mora izvesti iz *dj* (razumjevajući pod tim prajezično općeslavensko stanje), nego je prajezično *dj* već dalo jedan jedinstven glas *d'*, koji je temelj štokavskoga *đ* i čakavskoga *j*, kao što je *tj* dalo jedan jedinstveni glas *t'*, iz kojega je kasnije proizašlo štokavsko *ć*[1] i čakavsko *ć*[2]. Treba naime razlikovati i dvostruko *ć*, koje je za fin sluh jedno od drugoga gotovo toliko udaljeno, koliko *đ* od *j*. Jer bi bilo netočno tvrditi, da je *j*, koje je proizašlo iz *dj* posredstvom glasa *d'*, svuda jednako običnom *j*; ja naprotiv, tvrdim, da bi se, kad bi se točnije promatralo, između glasa *j* u riječi *moja* i glasa *j* u riječi *meja* barem tu i tamo otkrila primjetna razlika. To mi daje povoda da nabacim pitanje, na koje dakako još ne mogu odgovoriti, da li zaista smijemo pretpostaviti, da je u tako staroj periodi, kao što je, recimo, vrijeme prvog naseljenja Srba i Hrvata u njihovoj današnjoj domovini, već postojala razlika između *đ* i *j*? Nije li vjerojatnije, da je tada još za oba plemena bio mjerodavan jednak izgovor glasa *dj* kao glasa *d'* i glasa *tj* kao *t'*? A isto bih tako s gotovo još većom sigurnošću ustvrdio, da razlika između *št* i *šć*, koju pisac naročito naglašuje, nije tako stara, da bi se mogla upotrebiti kao karakteristika starih plemenskih razlika. Sasvim je sigurno najstarija glasovna kombinacija, na kojoj se temelje oba današnja izgovora, bila samo *št'*: tko dakle operira s današnjom razlikom između *đ* i *j*, *št* i *šć*, i tko hoće da tu razliku dovede u uzročnu svezu s oba plemenska imena (Srbi, Hrvati), poznata od najstarijih vremena, dolazi u opasnost, da se posluži kriterijem, koji vrlo vjerojatno nije toliko star, da bi se stari Srbi i Hrvati smjeli smatrati nosiocima te razlike. Radi toga moram kazati, da će i ova dva obilježja imati jedva veći domašaj nego mnoga druga, što ih je već pisac prednje rasprave zbog dobrih razloga izučio.

Nego ja bih i ne gledajući na to ustvrdio, da se ovaj sasvim osebujni izgovor glasa *đ* kao *j* ne pokriva baš tako točno s ostalim obilježjima čakavštine, i da se njegovi pojedinačni iverci ne bi bili mogli rastresti i u štokavska jezična područja u staro i u novo doba. Tu dolaze prije svega u obzir pogranična jezična područja, dakle Bosna na istočnoj, a Dubrovnik sa svojom okolicom na južnoj strani. I prema jednoj i prema drugoj strani mogu se iz različitih stoljeća navesti primjeri za *j* mjesto *đ*, i s mojeg stajališta nije potrebno shvaćati ove primjere kao pozajmljivanja ili hotimična prenošenja na tuđe područje, jer se mogu mnogo jednostavnije objasniti geografskim položajem. Tako je prof. Rešetar skupio u svojoj raspravi primjere iz bosanskih

listina, ali je odmah dodao objašnjenje, koje, kako mi se čini, nije potrebno. Jer da pravi Bošnjak, usprkos svojem štokavskom govoru, ne upotrebljava kadkad puno *đ*, već neki glas, koji je bliži glasu *j*, dokazuje nam Divković, kod kojega nalazim dosljedno: *takojer* mjesto *također*, *meu* mjesto *među*, *tuji-tuje* i t. d. mjesto *tudi-tuđe*, a možda i koješta drugo. S obzirom na ovu činjenicu, koja će se bližim istraživanjem moći poduprijeti još većim brojem primjera, ne uviđam potrebe, da bi se sporadični primjeri sa *j* mjesto *đ* u dubrovačkoj književnosti svi morali shvatiti kao hotimična pozajmljivanja i kao pjesničke slobode. Ako kod Divkovića mali broj primjera sa *j* pored običajnih oblika sa *đ* nije namjerno pozajmljivanje, onda može i *j*, koje se pored običajnih oblika sa *đ* tu i tamo pojavljuje kod Menčetića ili Držića, biti jedan od ostataka tadašnjeg jezičnog života. S hipotezom da su se najstariji Dubrovčani u jezičnim oblicima povodili za Marulićem, ne ćemo doći daleko. Tko se dade na povođenje, taj će nastojati da se u svemu povede za svojim uzorom, a ne može se reći, da je jezik Menčetićev i Držićev jednak jeziku Marulićevu. Mišljenje da je sve, što se kod onih najstarijih predstavnika književnog rada u Dubrovniku ne slaže s današnjim dubrovačkim narječjem, namjerno pozajmljivanje iz tuđine, baca na ove najstarije predstavnike Dubrovnika slabo svijetlo; oni izgledaju kao bijedne šeprtlje, koji su se povodili za nedosegnutim uzorom, ali su stali na pola puta. Mislim da ne moram izrijekom isticati, da bi bilo vrlo smjelo zaključivati po današnjem jezičkom stanju, kakav je bio jezik u XV. stoljeću. Jezične se promjene ne događaju svuda u jednakom tempu, one su vezane uz uvjete najrazličitije vrste, kojih današnja nauka o jeziku nije gotovo još ni utvrdila i procijenila. Zasad se može kazati samo toliko, da je u Dubrovniku u svako doba njegove bujne prošlosti bilo obilno uvjeta i za brz jezični razvitak. Kad je dakle poštovani pisac ove rasprave, kako je već spomenuto, napola spreman da glas *a* mjesto *ę* prizna ne samo na čakavskom narječju, nego i dubrovačkom govoru, posljednjem barem za glagol *jati* s njegovim složenicama i izvedenim riječima – onda nastaje pitanje, da li nije priličnije i onako dosta rijetke primjere sa *j* mjesto *đ* i *šć* mjesto *št* shvatiti na isti način kao obilježja pograničnog ili prelaznog jezika. Zbog bojazni, da bi tim mogao biti ugrožen štokavski značaj dubrovačkoga govora, ne smije se u znanosti prezati: treba priznati, da dubrovački govor nije bio štokavski u onom smislu ili opsegu, kako taj naziv danas obično shvaćamo. Još i danas ima u dubrovačkom narječju štošta, o što bismo se lako mogli spotaći, kad bismo htjeli dubrovački govor svrstati u isti red recimo s govorom Beograda, Sarajeva ili Mostara; što da pretpostavimo istom o stanju toga govora, kakav je bio prije 400 godina? Nije li činjenica, da se još danas govori prid, priko, pridat (прђдати), jasan znak, da je ikavština bila nekoć u Dubrovniku raširenija, što se lako može potvrditi jezičnim spomenicima toga grada? Ili ako

još dandanas mnogi (makar bili i u manjini) izgovaraju obično *lj* prije kao *j* (dakle *boje* mjesto *bolje*), onda ipak mislim, da su i u XV. stoljeću mnogi (makar bili i u manjini) mogli na sličan način govoriti *tuji* mjesto *tudi*, *meju* ili *meu* mjesto među i t. d.

Ali pisac – reći ćete – donosi pozitivne dokaze za to, da se one „čakavske" jezične pojave najstarijih Dubrovčana nisu govorile u samom gradu. On se poziva 1) na ćirilske listine pisane u Dubrovniku, na dva do tri dubrovačka prozna djela. Ispitajmo dokaznu snagu ovih sredstava za objašnjavanje. Što se tiče listina, pisac će i sam vjerojatno lako dopustiti, da one nisu sasvim valjan dokaz za lokalni značaj narječja. U Dubrovniku je očevidno pri sastavljanju takvih listina imao bitna udjela i utjecaj druge, nedubrovačke strane; jer su se u ovom, srpskom obliku one listine smatrale uvijek nečim tuđim, nečim što služi za obavještavanje, umirivanje ili osiguravanje druge strane (gospode iz Srbije, Bosne i t. d.). Upravo radi toga su sastavljanje takvih listina povjeravali posebnim kancelarijama, koji su znali ne samo ćirilsko pismo, nego, ukoliko se smatralo potrebnim, i srpske i bosanske jezične osobine. Ti su kancelati pisali u poznatoj uvodnoj formuli i аѳ҃ха свѣтаго аминь, jer su znali, da je formula kod pravoslavnih tako glasila. A gdje su pak pravi dubrovčanizmi u tim listinama?

Nadalje pisac uzima u pomoć dva prozom pisana rukopisa, koji potječu iz XV. stoljeća, iz kojega sam ja izdao važniji sadržaj,[1] ako i jest pisan u Dubrovniku, prije sastavljao netko iz dubrovačke okolice (ako već ne ćemo da pomišljamo na Bosnu-Hercegovinu) negoli dubrovački građanin. To mora na kraju priznati i sam prof. Rešetar, koji s mnogo vjerojatnosti nagađa, da je onaj zbornik bio namenjen čitaocima, koji su nekad bili pravoslavne vjere, a kasnije su postali katolici i služili se još dugo vremena ćirilskim pismom. Jezik je ovoga zbornika prema tome za lokalne osobine Dubrovčana isto toliko slab dokaz, kao kad bi netko po štokavskim knjigama, koje su se u XVIII stoljeću štampale u Zagrebu, htio zaključiti, da su stanovnici ovoga grada već u XVIII stoljeću bili štokavci, što nisu većinom ni danas, kao što je poznato. Što se pak tiče b) Ranjinina Evangeliaria, mislim da je i tu Ranjina samo prepisao u g r a d u latinskim pismenima neki ć i r i l s k i predložak, sličan onome Leipciškom primjerku, što ga je opisao Leskien. Ja na žalost nisam u položaju da samostalno sudim o tom evangeliariju, jer još nije izdan (nadajmo se, da će ga prof. Maretić uskoro izdati), ali mi se čini, da je po onom, što nam o njem na pohvalan način saopćuje Rešetar, opravdan zaključak, da su pri sastavljanju današnjega primjerka sudjelovala dva čovjeka, koji su se po narječju razliko-

1 U Kukuljevićevu „Arkivu za povjestnicu jugoslavensku" IX („Prilozi k historiji književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga"). Op. pr.

vali jedan od drugoga. Ako je dato non concesso satavljač većega djela teksta, koji je po Rešetarovoj karakteristici čisti štokavac-ijekavac, bio rođen Dubrovčanin, htio bih ipak znati, zašto taj čovjek ili njegov sugrađanin nije i u manjem dijelu teksta bio jednako odlučan štokavac. Jer kako se po svemu čini, cijeli se evangelarij temelji na nekom starom čakavskom predlošku. A ako se uzme, da je samo onaj manji dio teksta, za koji je prof. Rešetar utvrdio, da mu je kao neposredan predložak služio Bernardinov lekcionar, obradio neki dubrovački građanin, onda je njegova popustljivost prema čakavizmima predloška razumljiva: ti mu čakavizmi za njegovo vrijeme još nisu bili tako tuđi i neobični, kao što bi bili današnjem Dubrovčaninu.

Kako čitalac vidi, ja svojim primedbama ne kanim obarati čitavo piščevo dokazivanje. Često isticanom mišljenju, da su stari Dubrovčani govorili čisto čakavski, recimo otprilike kao Splićani, on je nesumnjivo zadao smrtni udarac, samo mi se čini, da ide predaleko, kad pušta iz vida naročiti položaj Dubrovnika unutar srpsko-hrvatskog jezičnoga područja za starija stoljeća – a taj se položaj vrlo lijepo slaže s geografskim položajem toga grada – i kad poriče sve, što u starom dubrovačkom narječju podseća na čisto čakavsko susjedstvo. To ipak ne ide. Naše nastojanje, da narječja sistematski sredimo i da jedno od drugoga ogradimo po nekim obilježjima, ostat će uvjek više ili manje teorija, protiv koje se realni život žestoko buni; realni život pokazuje svuda polagane, neprekinute prijelaze i ne brine se ni za mrve za našu sistematiku. Mi se s našim unaprijed stvorenim mišljenjima možemo lako naći u tjesnacu, zato je bolje da ih za vremena odbacimo. Ja nikako ne uviđam, zašto se u Dubrovniku XV. stoljeća (a da i ne govorimo o starijim vremenima) pored najviše raširenog (ili možda isključivog) *što* ne bi moglo u nekim slučajevima s prijedlozima govoriti na pr. i *zač, nač* etc.? Po mojem je mišljenju više nego vjerojatno da je tada u Dubrovniku živjela još mnoga riječ ili oblik sa *j* (mjesto *đ*) i sa *šć* (mjesto *št*). Da je ikavština bila prilično raširena i da se na kraju još govorilo *l*, to će vjerojatno i sam pisac priznati.

Ovakav je, kako ga ja zamišljam, vjerojatno bio dubrovački govor još u XV. stoljeću, a takav, nama filolozima ne baš povoljni srednji položaj odgovara po mojem mišljenju odlično geografskom položaju Dubrovnika, kojemu su još i danas u nevelikoj udaljenosti prema sjeveru neki južnodalmatinski čakavci susjedi (barem na Pelješcu i na otocima Korčuli i Lastovu), a nekoć su mu bez sumnje i na kopnu bili mnogo bliže.

Ne ću nipošto da kažem, da sam ovim svojim napomenama riješio teško pitanje. Mnogošta još ostaje nedirnuto i nesvršeno. Tako na pr. važno pitanje, kako se razvijao najstariji i prvi proces slaviziranja u gradu Dubrovniku? Nije li aristokratski elemenat svih dalmatinskih gradova, zajedno s Dubrovnikom, bio u užim odnosima među sobom nego prema plebejskom pučanstvu okolice? Kad bi se ovo pitanje istražilo, možda bi se kao dalja posljedica morala

priznati činjenica, da je govor dubrovačkih patricija bio starinskiji, konservativniji, pa prema tome različitim čakavskim obilježjima bliži nego govor plebejaca i čistoga puka. – Drugo se pitanje tiče imena „slovinski jezik", koje se je, kako se čini, isključivo upotrebljavalo sve do najnovijeg vremena. Mislim da se u znanstvenom filološkom časopisu može kazati, da Dubrovčani nisu svoj etnički tip (dakle u prvom redu jezik) nikada identifikovali s hrvatskim ili srpskim; taj jezik nije po njihovu shvaćanju bio ni „hrvatski" ni „srpski", nego – „slovinski". Ja sam nekoć mislio, da je ovaj naziv proizvod učenih kombinacija njihovih historičara i arheologa, ali me pravilni, ikavski oblik riječi, koji sasvim točno odgovara staroj riječi словѣньскъ potiče da još i o tom razmislim. Taj bi se naziv ipak mogao temeljiti na prastarim predajama. Razumije se samo po sebi, da tim ne kanim krnjiti ljubav i poštovanje, koje oba plemena, Srbi i Hrvati, goje za nekadašnju veličinu i značenje Dubrovnika; ovaj biser pripada jednako jednima i drugima.

GRAMATIKA I STILISTIKA HRVATSKOGA ILI SRPSKOGA JEZIKA. NAPISAO DR. T. MARETIĆ. ZAGREB 1899.

(Archiv XXII. 1900)

Napisati gramatiku modernoga književnog jezika (bilo kojega) nije laka, a nije djelomično čak ni ugodna zadaća. Najednom iskrsavaju mnoge sumnje i kojekakva neriješena pitanja, kojima se nijesmo nadali, a da se i ne govori o nekom prisilnom položaju, u kojem se po sili okolnosti nađemo, kad se radi o tom, da opravdamo ono što je moderno i što odgovara književnosti, ne obaziruć se mnogo na proces historijskoga razvoja. Svaki je književni jezik više ili manje rezultat najraznoličnijih kompromisa; čak se i ono što nije sasvim pravilno, ako je sankcionirano općom upotrebom, mora uzeti u zaštitu, prema načelu: usus tyrannus, mjerodavnom za književni jezik. Kako se ciljevi književnoga jezika ne kreću uvijek u granicama znanstvenog istraživanja, događa se vrlo često, da se najbliži stručnjaci samo nerado upuštaju u sastavljanje priručnika i udžbenika, koji služe za praktične svrhe; oni takve zadaće radije prepuštaju pedagozima i kompilatorima, koji, neopterećeni dubljim pogledima u historijski razvoj dotičnoga jezika, umiju s više ili manje spretnosti jedriti ravno prema najbližemu praktičnom cilju. To pravilo vrijedi i za gramatiku srpskohrvatskoga jezika. Većina udžbenika toga jezika, napisanih od prvih decenija XIX. stoljeća, potječe od pedagoga i diletanata. Maretićevo veliko djelo ide u red rjeđih izuzetaka, jer ga je pisao učenjak poznat u gramatičkoj literaturi po odličnim istraživanjima, tako da je njegovo mjesto među nevelikim brojem djela, kakvi su gramatički spisi Vuka, Daničića, Budmanija i Novakovića. Po spoljašnjem opsegu nadmašuje Maretićeva knjiga znatno svoje prethodnike. Budmanijeva gramatika obuhvaća 250, Novakovićeva u posljednjem izdanju 512, a ova Maretićeva punih 700 strana znatno većega formata. To ne dolazi toliko od toga, što kod Maretića osim običajna četiri dijela gramatike (t.j. fonetike, morfologije, nauke o tvorbi riječi i sintakse) ima i dodatak o stilistici – dodatak je kratak, obuhvaćajući otprilike 50 strana - već njegovo djelo odudara bitno od djela njegovih prethodnika

drugačijom obradom predmeta. Budmani ili Novaković ograničili su se na analizu predmeta prema odnosnim gledištima, dok se Maretić tim ne zadovoljava, već rezonira o činjeničnom stanju, komentirajući činjenice. Svojim rezoniranjem hoće očito da čitaocima svojega djela – imajući na umu više široko obrazovano občinstvo negoli mladež na naukama – nadomjesti učitelja, a možda je htio i da izbjegne inače uobičajenu suhoparnost gramatičkih udžbenika. Koliko mu je taj pokušaj pošao za rukom, pokazat će uspjeh. Po mojem mišljenju, koje možda nije sasvim objektivno, morala bi možda Maretićeva knjiga još uvijek privlačiti svakog obrazovanog čitaoca, pa i ako je već davno završio nauke, ukoliko hoće da obnovi ili oživi donekle izblijedelo školsko teoretsko znanje svojega lijepoga materinskog jezika, bez obzira na to, da li ga naziva hrvatskim ili srpskim. Ako djelo nađe u ovom smislu odjeka, bit će dosta teška zadaća i nemali trud piščev obilno nagrađeni. A moralo bi se i očekivati, da u modernim vremenima jezičnih borba, radi kojih je svakom narodu, makar kako malen bio – Hrvati i Srbi, da su duhovno ujedinjeni, kao što su po jeziku jedinstveni, ne bi bili među najmanjim evropskim narodima – njegov jezik to draži, što je žešće ugrožen od moćnijih susjednih jezika – da, velim, u takvim vremenima preuzima vrlo zahvalnu ulogu, tko se obveže da svoj narod, njegovu inteligenciju, što temeljitije pouči o pravilnoj upotrebi materinskog jezika, nosioca ukupnog duhovnog života.

Historijski je doduše dokazano, da se periode intenzivnog gramatičkog obrađivanja jezika i njegova najsnažnijeg razvoja u književnosti ne slažu uvijek, ali bi ipak bilo nepravilno, kad bismo po pojavi obširne gramatike moderenog srpskohrvatskog jezika zaključili, da je i srpskohrvatski jezik u opadanju. U danom se slučaju pitanje potrebe ne smije postaviti u ovom smislu. Kao nepristran posmatrač iz daljine mogao bih naprotiv smjelo ustvrditi, da se u obrađivanju srpskohrvatskog književnog jezika od poslednjih decenija XIX. stoljeća, otkada zadaće koje se od njega traže, dobivaju sve složenije oblike, ne samo ne opaža nikakva dekadenca, nikakvo opasno opadanje, već prije utješljiv polet, naročito otkada čitavo jezično područje srpskohrvatske narodnosti sudjeluje u duhovnom životu i otkad književna produkcija istoka sve više prodire prema zapadu, a književna produkcija zapada prema istoku, i otkada se obje struje malo pomalo miješaju. Ja dakle pozdravljam Maretićevo djelo ne u smislu nekog ljekovitog sredstva, koje je postalo potrebno, da se odstrani bilo što zlo, nego kao utješljivu pojavu, rođenu iz temeljne crte modernog vremena, koje hoće da se o svemu pouči. Kad se pišu popularne knjige o prirodnim znanostima, o fizici i astronomiji, kemiji, elektrotehnici i t. d. , zar nije tada vrijeme, da se najširem krugu čitalaca jednom pruži i lako shvatljiva poučna knjiga o svim svojstvima jezika, kojim se dnevno služimo u javnom i privatnom životu, koji se uči u školama, za koji

se podižu najviši znanstveni zavodi i za koji se vode borbe u parlamentima, ne bi li se proširila njegova prava?

Ovako shvaćam zadaću knjige, o kojoj sada hoću da kažem nekoliko riječi. Vrlo bih se radovao, kad bih znao, da se pisac djela u tome sa mnom slaže. On to ne kaže izrijekom u predgovoru, ali već iz toga, što je priredio izvod iz ovoga velikog dijela za školske svrhe (za srednje škole), slijedi samo po sebi, da svojim velikim djelom uistinu apelira na želju za čitanjem i poukom širokoga obrazovanoga občinstva.

Da Hrvati i Srbi sada imaju jedan jedinstveni književni jezik, bit će, može se reći, opće poznato, premda sam istom malo prije godina morao jednom bivšem austrijskom ministru u prisutnosti drugog aktivnog ministra objašnjavati ovu činjenicu, koja je poslednjem bila poznata, dok ju je prvi smatrao nečim nevjerojatnim. Ali do pred kratko vrijeme moglo se o jednom srpskohrvatskom književnom jeziku govoriti samo u općim crtama; jedna se jedinstvena gramatika, naročito kao inventar gramatičkih oblika, nije još mogla postaviti. U sjeverozapadnom hrvatskom kutu stajala je takozvana zagrebačka škola i s obzirom na pravopis, a da se i ne govori o pismu, i s obzirom na neke gramatičke oblike na konservativnom stajalištu čuvanja starijih predaja. Istom poslednjih deset godina učiniše vodeći zagrebački pisci dalji korak naprijed, odričući se, da bi dali još vidljiviji izraz jezičnom jedinstvu, etimologijskog pravopisa u prilog fonetičkomu i napuštajući isto tako u gramatici one starije jezične oblike. Odsad bi dakle gramatika mogla u svim svojim dijelovima za čitavo jezično područje Srba i Hrvata postati jedinstvenim objektom pedagoškog, književnog i znanstvenog obrađivanja, kad ovom skoro dostignutom idealu ne bi bile na putu dvije malenkosti. Mjesto starog crkvenoslavenskog samoglasnika ѣ pišu istočni Srbi (u kraljevini, u Srijemu i u južnoj Ugarskoj) prema njihovom lokalnom izgovoru *e*, a jugozapadni Srbi i Hrvati po drugom izgovoru *ije, -je*. S obzirom na ovu razliku mora se konstatovati, da je Beograd otpao od ideala Vukova i Daničićeva, a taj je otpad onda prirodno povukao za sobom i karlovačko-novosadske književnike, dok je i sam Branko Radičević nekoć (na početku pedesetih godina, u drugom sveščiću svojih pjesama) bio pristao da se pokloni Vukovoj i Daničićevoj ideji. Ovo se uskogrudo shvaćanje Beograđana ne može odobriti, ali vraćanje jednoga dijela srpstva k svojem lokalnom glasu nije moglo jedinstvu književnoga jezika nanijeti spomena vrijedne štete. Više moram požaliti, što se pri utvrđivanju novog latiničkog pravopisa mjesto znaka *gj* za *ђ* dala prednost znaku *đ* pa se pored *gj*, koje je već prije bilo u upotrebi (na pr. poslije Vuka i Daničića kod nekijeh Dalmatinaca, a zatim u Bosni), stvorila suvišna dubleta. To je to manje potrebno, što je sastavljače pravopisa inače vodio prirodan takt, pa nisu htjeli da uvedu oznake *ļ*, *ń* koje je Daničić fiksirao za čisto naučne svrhe.

I tako bismo eto imali jedinstveni srpskohrvatski književni jezik. Neka se zove na istoku srpski, na zapadu hrvatski, neka se piše ćirilskim ili latinskim slovima; jedinstvo će se, kako se može očekivati, odsad pod svim okolnostima održati, dok bolje duhove naroda prosvjetljuje i jedna iskra zdravog ljudskog razuma. Ja bih sa svoje strane želio svim sadašnjim i budućim hrvatskim i srpskim piscima dozvati u pamet riječi I. Turgenjeva, koji je o sebi samom jednom rekao: преданность моя началам выработанным западною жизнью не помешала мне чувствовать и ревниво оберегать чистоту русской речи. Tako neka postupaju vodeći duhovi Hrvata i Srba: visoko držati zastavu evropskog kulturnog napretka, ali prtom uvijek sveto čuvati čistotu srpskohrvatskog jezika!

Tko predstavlja pravi i čisti srpskohrvatski književni jezik? Prema shvaćanju pisca ove knjige, koja hoće da bude normalna gramatika, ograničuje se građa, iz koje je crpao, na dva imena: Vuk i Daničić. Kao polazna točka za naš današnji srpskohrvatski književni jezik može se ovaj izbor smatrati besprijekornim, premda se ne može poreći, da na zapadu, kod Hrvata, korijenje štokavskoga književnog jezika seže dublje u prošlost. No Vukov je zahvat bio tako snažan, da su njegove književne tvorevine, nošene od brojnih publikacija narodnog pjesništva i narodne proze, potisnule uskoro i na zapadu tekovine i utjecaje starijih vremena. Moram ovu činjenicu izrijekom istaći, jer bi se inače kraj nedostatka međusobne dobrohotnosti, koji je značajan za unutarnje srpskohrvatske odnošaje novog vremena, moglo iz Maretićeve gramatike lako skovati oružje za bestemeljnu tvrdnju, koju su ponavljali čak i razboriti ljudi, da su Hrvati uzeli Srbima jezik. Točno je samo to, da je književna štokavština, koja je kod Hrvata živjela prije Vuka pod različitim imenima (hrvatskim, ilirskim, bosanskim, dalmatinskim, slavonskim), utjecajem Vukovim i utjecajem njegovih publikacija dobila dosljedniji, narodniji oblik. Utoliko je, po mojem mišljenju, Maretićeva polazna točka izabrana sasvim pravilno. No drugo je pitanje, da li je ta polazna točka morala ujedno biti i završna točka, da li se moderni srpskohrvatski književni jezik zaista smije obrađivati po poslovici „spala knjiga na dva slova"? U tome će se mišljenja po svoj prilici jako razilaziti. Prof. Maretić uspoređuje Vukov jezik i stil u srpskohrvatskoj književnosti s jezikom i stiolom Ciceronovim kod Rimljana. Tim je jasno obilježeno shvaćanje pisca ove gramatike; on joj je time sam udario pečat jednostranosti, dakako jednostranosti, koja se može sasvim dobro čuti i podnijeti.

Tko bi mogao poreći, da su Vuk i Daničić uzorni korifeji u obradbi jezika? Kako su se osim toga obojica iskazali kao teoretičari s finom gramatičkom sviješću, koja im je bila regulator pri svemu što su napisali, bilo je za modernog „normativnog gramatičara" – a kao takav hoće pisac da djeluje – najprirodnije da se skoncentrira na jezik Vuka i Daničića. Pa ipak: tko će danas

tvrditi, da pored Vuka i Daničića inače nitko nema prava da uživa čast uzorna pisca modernog srpskohrvatskog književnog jezika? Ili tko bi danas smio kazati, da su Vuk i Daničić već postigli posljednje i najviše ciljeve modernoga književnog jezika, preko kojih se ne smije ići dalje? Istina je to, da su ta dva pisca kao odvažni prvoborci i barjaktari samo utrli put, kojim se mora nezadrživo koračati naprijed, a to se uistinu i događa. A ja sam uvjeren, da ni oni sami, da su još živi i da ih možemo pitati, ne bi li htjeli da ih smatramo jedinim autoritetima, jer zacijelo nijesu živjeli u tlapnji, da su u sebi skupili čitavo blago srpskohrvatskoga jezika, pa makar samo i sa područja književnog štokavskog narječja. Prof. Maretić može dakako odgovoriti, da se ovdje radi u prvom redu o gramatičkoj obradbi jezika, a ne o bogatstvu riječi i fraza. Ali ni kad se ovako osnovano ograniči njegova zadaća, ja ne mogu odobriti postupka, kojeg se je držao. Ja ne bih imao ništa protiv toga, da je označio kao svoju svrhu, da će napisati gramatiku jezika Vukova i Daničićeva. To bi bila isto tako opravdana specijalna zadaća, kao što bi bilo opravdano obraditi u monografiji recimo jezik Götheov i Schillerov ili jezik Puškinov i Turgenjevljev. Po mojem uvjerenju nije opravdano samo to, kao što je jezik dvojice korifeja odmah uopćujući podigao na stepen srpskohrvatskoga normalnog jezika. To ne ostavlja dobra utiska i više deprimira nego osokoljuje. Čovjek se nehotice pita: zar je pravi i čisti srpskohrvatski književni jezik zaista tako visok ideal, i zar ga je tako teško dostići, da su do sada samo dva čovjeka došla do cilja? Ali ovo shvatanje pati i od unutarnje protivrječnosti. Pisac nam navodi dva imena kao ideale svoje normalne gramatike. A jesu li ta dva ideala u svim pojedinostima identična? Njegova vlastita pojedinačna analiza daje na to djelomično negativan odgovor, Što da se radi ondje, gdje se Vuk i Daničić ne slažu? Ne kanimo li dati obojici pravo, što se u normativnoj gramatici mora po mogućnosti izbjegavati, onda nam ne preostaje ništa drugo, nego pitati, kako se književni jezik u svojim kasnijim fazama vlada prema suprotnosti Vuk-Daničić i kojoj su od dviju mogućnosti kasniji mjerodavni pisci dali prednost. Kad na pr. prof. Maretić u slučaju, gdje se Vuk i Daničić razilaze u postupku s tuđim riječima kao akcent ili akcenat, daje prednost Vukovu postupku, t.j. obliku akcent, onda mi se čini, da je u protivrječnosti s modernom strujom književnoga jezika, koja odlučno daje prednost oblicima akcenat, koncerat, momenat it. d.

Ne ustručavam se izjaviti, da je sintaksa najvredniji dio Maretićeve knjige. I ovdje je doduše strogo provedeno ograničavanje na Vuka i Daničića, ali nas to ovdje najmanje smeta. Građa je za ovaj dio gramatike kod Vuka i Daničića tako obilata, da je sve bitno već na ovom temelju moralo svakako doći do riječi. Na žalost mi nije moguće da se tim dijelom pobliže zabavim.

Moglo bi se pomisliti da je to suvišno, ali ipak želim neprikriveno izreći svoj sud o Maretićevu djelu, označujući ga kao dičan spomenik njegove čestite marljivosti, koji piscu osigurava u gramatičkoj literaturi Južnih Slavena istaknuto mjesto. Pisac je ono, što je sebi preduzeo, proveo energično i uspješno. On je za sva dalja proučavanja na području modernoga književnoga jezika položio čvrst temelj svestranom analizom jezika dvojice korifeja, kojih su djela glavni, ako i ne jedini temelj modernoga srpsko-hrvatskoga književnog jezika.

ПРОСПЕКТЪ

ЭНЦИКЛОПЕДІИ СЛАВЯНСКОЙ ФИЛОЛОГІИ.

ВВЕДЕНІЕ.

1. Исторія славянской филологіи. И. Ягичъ (прибл. 10 листовъ. *Выпускъ 1*).
2. Обозрѣніе современнаго славянства. Л. Нидерле (6—8 лл. *Выпускъ 2*).
3. Графика у славянъ (прибл. 15 л. *Выпускъ 3—4*):

а) Вопросъ о рунахъ. И. Ягичъ (1/3—1 л.).

б) Греческое письмо въ IX стол. В. Гардтгаузенъ (1—2 л.).

в) Глаголическое письмо. И. Ягичъ (2 л.).

г) Кирилловское письмо (6—7 л.):

У южныхъ славянъ. П. Лавровъ (3 л.).
На Руси. А. Соболевскій (3 л.).
У румынъ. Э. Калужняцкій (1/2—1 л.).

д) Тайное письмо (1—2 л.):

У южныхъ славянъ. Д. Костичъ.
У Русскихъ. М. Сперанскій.

е) Латинское письмо у югозападныхъ славянъ:

Поляковъ. А. Брикнеръ (1/2 л.).
Чеховъ. І. Гебауеръ (1/2 л.).
Лужичанъ. Э. Мука (1/4 л.).
Словенцевъ. К. Штрекель (1/4 л.).
Хорватовъ. М. Решетаръ (1/2—1 л.).

ж) Греческое письмо у Болгаръ. Л. Милетичъ (1/4 л.).

ПЕРВЫЙ ОТДѢЛЪ.

СЛАВЯНСКОЕ ЯЗЫКОВѢДѢНІЕ.

I.

ОБЩЕСЛАВЯНСКІЕ ВОПРОСЫ ВЪ ОБЛАСТИ ЯЗЫКА.

1. Психическія основанія, примѣнительно къ славянскимъ языкамъ. И. Бодуэнъ-де-Куртенэ (2—3 л.).
2. Физіологія славянской рѣчи. В. Богородицкій, О. Брокъ, І. Розвадовскій, А. Фринта (5—7 л.).

   (I. 1. 2: *Выпускъ 5*).
3. Славянскій языкъ въ средѣ индоевропейской. Іос. Зубатый (4 л.).
4. Очеркъ праславянской грамматики. Ф. Фортунатовъ (5—6 л.).

   (I. 3. 4: *Выпускъ 6*).
5. Славянское словообразованіе. Г. Ульяновъ (4 л.).
6. Главныя черты славянскаго синтаксиса. А. Лескинъ (4 л.).

   (I. 5. 6: *Выпускъ 7*).
7. Праславянское удареніе. А. Шахматовъ (3 л.).
8. Славянская метрика въ произведеніяхъ народнаго творчества. Ѳ. Коршъ (5—6 л.).
9. Классификація славянскихъ языковъ, нарѣчій и говоровъ. И. Бодуэнъ-де-Куртенэ (2 л.).

   (I. 7. 8. 9: *Выпускъ 8*).

— IX —

II.

ОТДѢЛЬНЫЕ СЛАВЯНСКІЕ ЯЗЫКИ ВЪ ГРАММАТИЧЕСКОМЪ ОТНОШЕНІИ.

1. Церковно-славянская группа (лл. прибл. 18):

а) Историческое введеніе. И. Ягичъ (1—2 л.).

б) Грамматика церковно-славянскаго языка по древнѣйшимъ памятникамъ. А. Лескинъ (6—8 лл.).

в) Измѣненіе церковно-славянскаго языка съ примѣсью діалектической:

На почвѣ чешско-моравской. Фр. Пастернекъ (¾ л.).
На почвѣ болгарской. С. Кульбакинъ (1 л.).
На почвѣ сербской. А. Беличъ (1 л.).
На почвѣ хорватской. И. Мильчетичъ (½ л.).
На почвѣ русской. А. Соболевскій (3 л.).
На почвѣ румынской. Э. Калужняцкій (1 л.).

г) Ударені̀е въ церковно-славянскихъ текстахъ. П. Лавровъ (2—3 л.).
(П. 1: *Выпускъ 9—10*).

2. Русская группа (лл. прибл. 30):

а) Историческое введеніе. А. Шахматовъ (2—3 л.).

б) Историческая грамматика древнерусскаго языка. А. Шахматовъ (6 л.).

в) Образованіе современнаго литературнаго русскаго языка. Е. Будде (прибл. 8 л.).

г) Обзоръ современныхъ великорусскихъ нарѣчій. А. Соболевскій (5—6 л.).

д) Бѣлорусскія нарѣчія. Е. Карскій (2—3 л.).

е) Образованіе современнаго литературнаго малорусскаго языка. П. Житецкій (3—4 л.).

ж) Малорусскія нарѣчія. Е. Тимченко (4—5 л.).

з) Русское ударені̀е. Р. Брандтъ (3—4 л.).
(П. 2: *Выпускъ 11—13*).

— x —

3. Польско-полабская группа (прибл. 18—20 лл.):

а) Историческое введеніе. А. Брикнеръ (1—2 л.).
б) Грамматика древнепольскаго языка. В. Нернигъ (3—4 л.).
в) Образованіе соврем. литер. польскаго языка. В. Нернигъ (2 л.).
г) Обзоръ польскихъ нарѣчій. В. Поржежинскій, К. Ничъ (3—4 л.).
д) Особенности кашубско-поморскихъ говоровъ. Ф. Лоренцъ (2 л.).
е) Особенности полабскаго нарѣчія. І. Миккоза (2 л.).
ж) Ударені̀е въ польскомъ языкѣ. С. Кульбакинъ (½ л.).
(П. 3: *Выпускъ 14—15*).

4. Чешско-лужицкая группа (прибл. 18—20 лл.):

А. Чешскій языкъ.

а) Историческое введеніе. В. Флайшгансъ (1 л.).
б) Историческая грамматика древнечешскаго языка. Э. Сметанка (3—4).
в) Образованіе современнаго литературнаго чешскаго языка. В. Вондракъ (2—3).
г) Обзоръ чешско-моравскихъ нарѣчій. Фр. Пастернекъ (3—4).
д) Образованіе современнаго литературнаго словацкаго языка. Фр. Пастернекъ (2 л.).
е) Обзоръ словацкихъ нарѣчій. Фр. Пастернекъ (2 л.).
ж) Чешско-словацкое удареніе. А. Фрипта (1 л.).

Б. Лужицкій языкъ.

По аналогіи чешскаго языка все отъ а) до ж) Э. Мука (4—5 л.).
(П. 4: *Выпускъ 16—17*).

5. Южно-славянская группа (прибл. 30 лл.):

А. Словенскій языкъ.

а) Историческое введеніе. Ст. Шкрабецъ (1 л.).
б) Образованіе современн. литературнаго словенскаго языка. К. Штрекель (2—3 л.).

в) Обзоръ словенскихъ нарѣчій и говоровъ въ предѣлахъ Австріи. К. Штрекель (3 л.).

г) Особенности словенскихъ говоровъ въ сѣверной Италіи. И. Бодуэнъ-де-Куртенэ (1 л.).

д) Словенское удареніе. С. Шкрабецъ (2 л.).

Б. Сербско-хорватскій языкъ.

а) Историческое введеніе. И. Ягичъ (1 л.).

б) Историческая грамматика на основаніи кирилловскихъ памятниковъ до конца XV ст. А. Белићъ (3—4).

в) Грамматика литературнаго языка Далмаціи и Дубровника, а также Босніи и Славоніи, съ конца XV по конецъ XVIII стол. М. Решетаръ (3—4 л.).

г) Образованіе современнаго литературнаго языка сербско-хорватскаго. Л. Стояновичъ (2—3 л.).

д) Обзоръ сербско-хорватскихъ нарѣчій (5—7 л.):

α) Штокавскихъ восточной половины. А. Белићъ (1—2 л.).

β) Штокавскихъ западной половины. М. Решетаръ, Д. Богдановичъ (2—3 л.).

γ) Чакавскихъ говоровъ. М. Решетаръ (1—2 л.).

е) Особенности кайкавскаго нарѣчія въ бывшей литературѣ и живыхъ говорахъ. Г. Шурминъ (2 л.).

ж) Сербско-хорватское удареніе. М. Решетаръ (2 л.).

В. Болгарскій языкъ.

а) Историческое введеніе. П. Лавровъ (1).

б) Образованіе современнаго литер. языка. Б. Цоневъ (2 л.).

в) Обзоръ нарѣчій и говоровъ. Л. Милетичъ (3—4).

г) Болгарское удареніе. Б. Цоневъ (1—2 л.).

(П. 5: *Выпускъ 18—20*).

III.

СНОШЕНІЯ СЛАВЯНСКИХЪ ЯЗЫКОВЪ МЕЖДУ СОБОЮ И СЪ НЕСЛАВЯНСКИМИ ЯЗЫКАМИ. ОТРАЖЕНІЕ ВЛІЯНІЯ НА ЛЕКСИКѢ И СИНТАКСИСѢ.

1. Праславянскій языкъ:

Слѣды древнѣйшаго чужого вліянія, преимущественно германскаго. Э. Бернекеръ (½—1 л.).

2. Церковно-славянскій языкъ:

а) Вліяніе греческое. М. Фасмеръ (1 л.).
б) Вліяніе западное (латинское, нѣмецкое). В. Вондракъ (1 л.).
в) Вліяніе чешско-моравское. В. Вондракъ (½ л.).

3. Русскій языкъ:

а) Вліяніе церковнославянское. А. Соболевскій и А. Шахматовъ (2—3 л.).
б) Вліяніе греческое (помимо церковнославянскаго посредничества): А. Соболевскій (½ л.).
в) Вліяніе германское. Ѳ. Браунъ и Г. Саблеръ (2—3 л.).
г) Вліяніе польское. С. Кульбакинъ (2 л.).
д) Вліяніе восточное. Ѳ. Коршъ (2—3 л.).
е) Слѣды литовскіе и финскіе. І. Миккола (½ л.).
ж) Вліяніе французское въ литературномъ языкѣ. Е. Будде (2 л.).
(III. 1. 2. 3: *Выпуски 21—22*).

4. Польскій языкъ:

а) Вліяніе чешское. В. Нерингъ (½ л.).
б) Вліяніе латинское (1 л.).
в) Вліяніе нѣмецкое. А. Брикнеръ (2 л.).
г) Вліяніе восточное (½—1).
д) Вліяніе мадьярское (¼ л.).
е) Вліяніе итальянское и французское (1—2 л.).

5. Чешскій языкъ:

а) Слѣды вліянія церковнославянскаго. В. Вондракъ (¼ л.).
б) Вліяніе латинское. В. Флайшгансъ (2 л.).
в) Вліяніе нѣмецкое. А. Бееръ (2 л.).
г) Вліяніе русское. В. Францевъ (½ л.).
д) Вліяніе мадьярское въ словацкомъ языкѣ. И. Мелихъ (½ л.).
(Ш. 4. 5: *Выпускъ 23*).

6. Южно-славянскіе языки:

а) Вліяніе нѣмецкое и итальянское въ словенскомъ языкѣ. К. Штрекель (2 л.).
б) Вліяніе нѣмецкое въ сербско-хорватскомъ языкѣ. Т. Матичъ (1 л.).
в) Вліяніе итальянское въ сербско-хорватскомъ языкѣ. П. Будмани (1—2 л.).
г) Вліяніе латинское въ литер. кайкавскомъ языкѣ. И. Ягичъ (½ л.).
д) Вліяніе греческое (помимо церковно-славянскаго посредничества) въ болгарскомъ и сербскомъ языкахъ. М. Фасмеръ (½ л.).
е) Вліяніе церковно-славянское въ сербскомъ языкѣ. И. Ягичъ (1 л.).
ж) Вліяніе русское въ болгарскомъ языкѣ. П. Лавровъ (1—2 л.).
з) Вліяніе русское въ сербско-хорватскомъ языкѣ. А. Беличъ (1 л.).
и) Вліяніе хорватское, чешское и русское въ словенскомъ языкѣ. К. Штрекель (½ л.).
і) Вліяніе румынское въ болгарскомъ языкѣ. Л. Милетичъ (½ л.).
к) Слѣды албанскіе въ сербскомъ и болгарскомъ языкахъ. А. Лескинъ (1 л.).
л) Вліяніе мадьярское въ южно-славянскихъ языкахъ. О. Ашботъ (1—2).
м) Вліяніе турецкое въ южно-славянскихъ языкахъ. Р. Дворжакъ, Ив. Шишмановъ
(Ш. 6: *Выпускъ 24*).

7. Слѣды славянскаго вліянія на сосѣдніе языки:

а) На языкъ средне- и новогреческій. П. Кречмеръ (½ л.).
б) На языкъ албанскій. А. Лескинъ (1 л.).
в) На языкъ румынскій. Д-ръ. Зандфельдъ-Ензенъ (3 л.).

г) На языкъ мадьярскій. О. Ашботъ (3 л.).

д) На языки литовско-латышско-прусской группы. В. Поржезинскій (2 л.).

е) На языкъ финскій. І. Миккола (1 л.).

ж) Слѣды славянскихъ элементовъ въ германскихъ нарѣчіяхъ. Э. Бернекеръ (½ л.).

з) Слѣды славянскихъ элементовъ въ романскихъ языкахъ (за исключеніемъ румынскаго). К. Штрекель (½ л.).

(Ш. 7: *Выпускъ 25*).

ЂУРО ДАНИЧИЋ

РАЗЛИКЕ ИЗМЕЂУ ЄЗИКА СРБСКОГА И ХРВАТСКОГЪ.

Написао Ђ. Даничићъ.

Колико є име Хрватско чувено у свету, самъ є народъ Хрватскій врло непознатъ. У истой књижевности коя се найвише зове Хрватска распра є коє су Хрвати. Како се народи найаче разликую између себе єзицима коимъ говоре, могло бы се и за Хрвате найпоузданіе знати коє су кадъ бы имъ се сазнао єзикъ. Єзикъ њиховъ радъ самъ показати у овомъ чланку и то изъ књига у коима се или изрекомъ каже да су писане Хрватскимъ єзикомъ или ако се у коіой то не каже а оно є у њой єзикъ са свимъ онакій какавъ є у онима у коима се то каже. А да ће то доиста быти єзикъ Хрватскій, може се мислити и по томе што бы было безъ имена и онъ и народъ кои њимъ говори кадъ се не бы тако звали и што бы онда име Хрватско было безъ народа кои бы се њимъ звао, єръ свакій другій народъ и єзикъ кои бы ко хтео њимъ звати има друго име. Те су књиге ово:

Законъ Винодолскій, напштампанъ у Колу III у Загребу 1843.

Pistule i evanyelya po sfe godischie harvatschim yazichom stumacena, nouo pristampana i s pomgnom priuiyena, po nacinu nouoga missala nareyena po sfetoy materi crichni. V Bnetcih 1586.

II. Хекторовића Ribanje i ribarsko prigovaranje i razlike stvari, izdao S. Ljubić, u Zadru 1846.

Hanibala Lucića Skladanja novoizdana troškom Dra. Ljudevita Gaja, u Zagrebu 1847.

Колико се могло іошъ самъ употребио и Хрватске старине штампане у долкошњимъ књигама

Arkiva za poviestnicu jugoslavensku, и Д. Раньше piesni razlike, у Загребу 1850, у коима є језикъ мешовитъ, и Ивана Иванишевића што є штампано у В. С. К. Ковчежићу (стр. 20—22) у Бечу 1849. Луцићеве књиге писамъ могао употребити колико бихъ радъ био, еръ є врло неверно прештампана, кое се и у предговору нехотице признае, а старога издања немамъ. Хекторовићева књига истина ние онако вешто прештампана као Луцићева, кое ће се показати где затреба, али є прештампана много верніе, кое се може мислити и по реченой невештини; за то самъ є и ньне употребио.

Што су о Хрватскомъ језику писали А. Мажураничъ у Колу 3, стр. 87—92, В. С. Караџићъ у Ковчежићу стр. 17—19, и Ф. Миклошичъ у Vergleichende grammatik der slav. sprachen I и 3, и то самъ употребио колико ми є требало.

Пишући ово Србима мислимъ да є доста споменути само оно што є у Хрватскомъ језику другчіе него у Србскомъ. За што се годъ дакле изрекомъ не каже како є у Хрвата оно є у њихъ онако како є у Срба.

Изъ овога се свега може видети да су найглавніе разлике између Србскога и Хрватскогъ језика ове три:

1. што Срби имаю гласъ *ѣ* а Хрвати га немаю него место њега *и* (в. § 35—38);

(*) Безъ сумње ово треба овако читати, а не *мисти*, као што стои у новоме Задарскомъ изданю.

(**) На оба ова места у новоме Задарскомъ изданю стои *шта*, кое є очевидна погрешка.

2. што Срби глась *й* кои у наставку *ий* постае одъ *и* съ гласонима иза коихъ доље преливаю у друге, а Хрвати не (в. § 31);

3. што Срби глась *л* на краю слога претвараю у *о*, а Хрвати не (в. § 27); — ово є трое и потребно и довольно да се може найпоузданіе разазнати є ли што писано Србски или Хрватски.

Да бы што користи одъ овога чланка было и оннмъ Србима кои не читаю радо овако сухопарнихъ ствари, ево неколико врста изъ књиге, кои є писана Хрватскимъ єзикомъ найчистінмъ између свію другихъ кое имахъ предъ собомъ пишући овай чланакъ.

Пистуле 19. Іов. 5. (*)

1. Бише дан благдана жудијскога, и взиде Исус в Єрусалем. 2. А вет в Єрузолиму локва, ка се зове жудијски Бетсаида, а то вет кади се овце за посветилиште перху, и около себе нет пристрешак имише. 3. И в њих лежаше велико множтво немоћников, слипац, хромих и сусих, ки чекаху гануть воде. 4. Анђел тада Божји по времену схожше и локву и смућеваше воду. И ки найпрва слизше в локву по смућенју воде, здрав будше, од ке годи немоћи немоћан бише. 5. А бише нки чловик онде тридесет и осам годиш имиоћи в немоћи своіой. 6. Овога како види Исус лежећи, и позна да велико врше бише имил в немоћи своіой, рече

(*) У оригиналу є одъ слова до слова овако:

1. Bisce dan blagdana xudiyschoga, i vzide Issus v Yerusalem. 2. A yest v Yeruzolimu loqua, cha se zone xudiyschi Betsaida, a to yest chadi se ofçe za posuetilischie perihu, i ocholo sebe pet pristrischach imisce. 3. I v gnih lexasce veliko mnoxtuo nemochnichof, slipaç, hromih i susih, chij cechachu ganutye vode. 4. Anyel tada Boxyi po vrimenu shoyasce v lochnu i smuchienasce vodu. I chij naypria slizisce v loqun po smuchenyu vode, zdraf budisce, od ke godi nemochi nemochian bijsce. 5. A bijsce niki clonik onde trideset i ossam godisch imiyuki v nemoki suoyoy. 6. Ouoga kako vidi Issus lexechi, i pozna da velicho vrime bisce imil v nemochi suoyoy, rece

њму: хоћеш ли да будеш здрав? 7. Одговори му немоћник: господине, човика нимам ки би ме поставил в локву онда када се смути вода. Ѓре докле я приду, ини при мене в ню слизу. 8. Рече њму Исус: устани се, и вазми постелю твою, и ходи. 9. И тудь здрав би човик, и вазе постелю свою, и холяше. А бише субота в они дан. 10. И говораху Жудиїи оному ки здрав бише учињи: субота вет данас, не пристоиї се тебі взети постелю твою. 11. А он њим одговори: ки є мене здрава учинил, он ми є рекал: вазми постелю твою и ходи. 12. И вапиташе њга: тко є он човик, ки ти є рекал: вазми постелю твою и ходи? 13. А ов, ки бише оздрављи, не знаше тко бише. Исус тада уклони се од множтва, ко се бише скупило онде. 14. По том тога найде га Исус в темплу, и рече њму: ето си учињи здрав, юре не хтиї веће сагришити, да ти іош горе нич не приде. 15. И нойде он човик и навести Жудием да Исус бише, ки здрава њга вет учинил.

---

gniemu: hockiese li da budese zdraf? 7. Odgouori mu nemochnich: gospodine, clouicha nimam chi bi me postauil v loqun onda chada se smuti voda. Yere dochle ya pridu, ini pri mene v gniu slizo. 8. Riece gniemu Issus: ustani se, i vazmi posteglin tuoyu, i hodi. 9. I tudye zdraf bi clouich, i vaze posteglin suoyu, i hoyasce. A bisce subota v oni dan. 10. I gouorahu xudiyi onomu chi zdraf bisce veignien: subotta yest danas, ne pristoyi se tebi vzeti posteglin tuoyu. 11. A on gnim odgouori: chi ye mene zdrana veinil, on mi ye rekal: vazmi posteglin tuoyu, i hodi. 22. I vpitasce gniega: teho ye on clouich, ki ti ye rekal: vazmi posteglin tuoyu i hodi? 13. A ouf, ki bisce ozdraufglien, ne znasce teho bisce. Issus tada vehloni se od mnoxtua, cho se bisce scupilo onde. 14. Po tom toga nayde ga Issus v templu, i riece gniemu: eto si veignien zdraf, yure ne htiy vechie sagrisciti, da ti yose gore nie ne pride. 15. I poyde on cluouich i nauisti xudiem da Issus bisce, chij zdraua gniega yest veinil.

КЊИЖЕВНИК[1]

(...) Када је ријеч о књизи у којој има више чланака, па још тако различитих као у овој, нико неће тражити да чује суд о сваком појединце, него се може надати само суду о цијелој књизи, суду у ком се гледа на главно које се може наћи у свијем чланцима. А најглавније што налазим у *Књижевнику* уједно је и најважније за нашу књижевност; то је научна озбиљност. Без ње нема напретка у књижевности, а ње у књижевности нашој има мање него ичега другога што треба књижевности, и што ње нема, зато баш нема и другога којечега. Она сама добавља похвалу ономе у кога је и ондје гдје је од више стотина година, а како јој се не бисмо радовали, како је не бисмо поштовали, како бисмо похвалу за њу одрекли *Књижевнику* ми у којијех су дјела научне озбиљности још првине? Разумије се од себе да је та научна озбиљност у *Књижевнику* у једнијем чланцима јача, у другијем слабија; али и у најслабијима – какви мислим да могу казати да су Шулекова „Обрана ахавца", Пацелов „Наглас" и Веберов „Хрватски хексаметар" – очевидна је бар тежња за њом, чиста од бенетања надрикњишкога. Уздајући се у ту озбиљност посленика *Књижевникових* не бојим се да ћу кога змеђу њих увриједити ако, желећи читаоцима овијех врста обратити пажњу на *Књижевник*, речем да су по мом мишљењу чланци г. г. Рачкога и Јагића душа *Књижевнику* ове године; чланци онога првога историјски, а овога другога чланци о језику и историји књижевности далеко надмашују друге и важношћу ствари своје и опширним разлагањем и дубоким претресањем и обилатим знањем и суђењем. Радњу њихову гледајући, дужан сам ово казати ако се и не слажем с њима никако у гдекојим главним ресултатима које у радњи својој наводе. – Похвале коју је *Књижевник* с праве научне стране заслужио у пуној мјери, не може ни најмање окрњити што говорећи о њему не могу с друге стране премучати да ће Србин који зна и осјећа да је Србин, који није

1 Цео наслов: *Književnik. Časopis za jezik i povijest hrvatsku i srbsku, i prirodne znanosti. Uređuju i izdaju (podporom Matice Ilirske) Dr Rački, V. Jagić, J. Torbar. Godina I. U Zagrebu 1864.*

откинут од прошлости своје – оне коју зна и осјећа, наћи у *Књижевнику* на мисли које ће му бити врло немиле. То су мисли које излазе све из ове једне: да су имена Србин и Хрват два имена једног народа. Не гледајући може ли та мисао бити истинита или не, ја мислим да у њој самој нема ништа што би морало бити врло немило Србима, јер, како је ја разумијем, требало би по њој да Срби за себе говоре да су и Срби и Хрвати, а Хрвати опет за себе да су и Хрвати и Срби, па кад би се и једнима и другима досадило носити два имена, онда би дошло да се изабере једно, а које би више заслуживало да се изабере и по томе које би било изабрано, о томе мислим да Србин нема ни најмање узрока сумњати. Али се у *Књижевнику* не разумије та мисао тако; и што се ни у њему не разумије тако, него се она мисао стеже, те се хоће радо да се Срби називају ако не само Храватима а оно барем и Србима и Хрватима, а неће се никако да се Хрвати називају и Хрватима и Србима, премда је у њих настала она мисао те би они требало још први да је изврше; то је што мислим да мора да је Србину врло немило. Држим да не може бити да она мисао остане још дуго да се не разумије потпуно ондје гдје је постала, и зато сам увјерен да ће мало по мало нестати из *Књижевника* поменутих немилих ствари. – Али свакојако треба да захвалимо *Књижевнику* на послу што је досад урадио и да му желимо сваки напредак у научном раду, а да би му напредак био јачи и сјајнији потребно је највише да најближи земљаци његови престану нагонити га да силе – какве су Јагићеве, за које су послови много већи и важнији, које им могу откривати много знатније ствари, и које би не само далеко више користи могле приносити народној књижевности него јој и пред страним ученим свијетом образ освјетлати – троши на ствари ништаве, који само срамоте оне којима су потребне, као што је доказивање да не ваља писати vȅk, pèrvi, pušakah.

Премда посленици *Књижевникови* добро знаду да им ваља јако пазити на правилност и чистоту и љепоту народнога језика, ипак мислим да не може бити згорега ако им се то и изријеком препоручи, да не би у *Књижевнику* било ствари као што су *по̄чем* (И парт. прает. аџт. 131, 134), *та̄тари бје̄ше* (132) *шта̄оц* (136, 137), *у Босно̄ј* (334) или: *долажаше све више у о̄преку са црквеним пра̄во̄писом* (456), а најпослије и *словјенски*, које је по мом мишљењу данас погрјешка као што би било нпр. *дрвјен* или *те̄бје, рибје.*

(Видов дан, бр. 127. од 7. нов. 1864)

ДИОБА СЛОВЕНСКИХ ЈЕЗИКА

(из лекција професора Велике школе др Ђ. Даничића)

..... Међу језике племена индоевропскога припадају и словенски језици. Познавати их изближе, биће нам послије једнако посао, колико год вријеме допусти. За сада их познамо само по имену и углавном – колико се може – по сродству њихову. – Словенски су језици редом којим се помињу обично ови:

1. Стари словенски језик. Сад нема народа који би говорио тијем језиком, него су њим писане најстарије књиге словенских народа. То није овај језик што сад њим у цркви појемо; тај језик постао отуда што су Руси у црквенијем књигама стари словенски језик дотеривали према своме. А није баш ни онај којим су наши стари писали и штампали црквене књиге; у тијем су књигама наши стари дотјеривали према своме језику стари словенски. Него се стари словенски језик сачувао у старијим рукописима, као што је нпр. Глаголита Клоцов, који је издао на свијет Копитар године 1836, а послије нашавши још два листа допунио Миклошић 1860; – Остромирово јеванђеље, које је на свијет издао Востоков године 1843; – Рукопис супрасалски, који је издао на свијет 1851. године Миклошић; – Асеманово јеванђеље, које је издао Ф. Рачки 1865. године. – Рекох да сада не говори тијем језиком ни један народ. Али имате разлога запитати: који је народ говорио њим? О томе је била дуга распра, која ни сада још није свршена, тј. ни сада још није са сваке стране признано да су Словени говорили тијем језиком. Једни мисле да су њим онда кад је свето писмо превођено на тај језик говорили садашњи Бугари, па га зато и зову старијим бугарским. Ту је мисао најбоље подупирао покојни Шафарик. Између свијех разлога из којих се изводи та мисао најзнатнији је што су Ћирило и Методије, који су први преводили црквене књиге на стари словенски језик, били из Бугарске. Али се тај разлог, који се узимао из историје, обарао другим, такође историјским, а то је: што Ћирило и Методије, ако су и били из Бугарске, нијесу свето писмо преводили за Бугаре, него за друге Словене, који су их на тај посао к себи

позвали. То је основа другој мисли по којој је стари словенски језик био језик онијех Словена који су живјели у старој Панонији, југозападном дијелу садашње Угарске, којима су државу Мађари дошавши у Европу расули, а они које изгинули које се смијешали с Мађарима. Ту мисао подупиру осим реченога историјскога разлога још и лингвистички разлози. Да старијем словенским језиком нијесу говорили садашњи Бугари онда кад су на њ превођене црквене књиге, то се доказује тијем што су у то вријеме све главне особине данашњега бугарскога језика без сумње већ биле развијене, као и особине других језика словенских, те би језик који зовемо старијем словенским у самијем главним стварима био другојачији него што га у поменутијем споменицима имамо, кад би црквене књиге IX вијека биле превођене на тадашњи језик садашњих Бугара. А да су старијем словенским језиком говорили поменути Словени у Панонији, то се осим онога историјскога разлога доказује између осталога особито тијем што у мађарском језику има толико словенских ријечи да су оне могле у њ ући у оноликом мноштву само из народа који се је с Мађарима смијешао, а то су били речени Словени, па су те ријечи и данас у мађарском језику таке да ни једном између језика словенских не могу припадати толико колико језику који имамо у најбољим споменицима старога словенскога језика. Што су се дакле у мађарском језику сачувале ријечи старога словенскога језика, а оне су могле доћи у њ само од поменутих панонских Словена, одатле излази да је језик стари словенски и језик тијех Словена исти, или да су старијем словенским језиком говорили ти Словени. Ову мисао одавна брани Миклошић тако да је к њој пришао и покојни Шафарик пред смрт своју, а особито је потанко разлаже и силно утврђује Миклошић у преговору к најновијем издању своје науке о облицима, које је овијех дана изашло на свијет, тако да ја мислим да ће доскора бити свуда примљена.

2. Нови словенски језик у Штајерској, Корушкој и Крањској.

3. Бугарски језик.

4. Српски језик с хрватским. Не мисли се свуда једнако које су Срби које ли Хрвати. Зато мислим да ће добро бити да се ту – код самијех себе мало забавимо. Код нас се најобичније мисли да су Хрвати у три старе жупаније краљевине хрватске, који мјесто *што* говоре *кај*, те их зато зову кајкавцима. Они се доиста и сами зову Хрвати, и кад год треба, дјелом доказују да се осјећају и знају да су Хрвати. Али је језик њихов пријелаз од новога словенскога на најближи сусједни; по томе ако се тај језик и зове хрватски, нити се

управо може звати другачије, опет име хрватско није могло за њ постати, па не може ни припадати само њему, него је за њ прешло од сусједнога, ка којему је оно пријелаз, па очевидно томе сусједноме ваља да припада име хрватско још више него њему. – Други прибрајајући Словенцима те Хрвате против њихове воље, против њихова осјећања и против самога језика њихова, који колико би могао бити словенски толико и није, – други, велим, прибрајајући их Словенцима мисле – као што сам и сам негда мислио – да ће Хрвати бити народ у хрватској војничкој крајини на западу, по сусједном приморју далматинском и оближњим острвима и у неким жупанијама западне Угарске до самога Беча, који се сами зову такође Хрватима и између осталога мјесто *што* говоре *ча*, те их зову чакавцима. Али су разлике у језику, којима се они разликују од својих сусједа у Хрватској и Далмацији, врло мале и незнатне, а и које су најзнатније оне су готово све у старо вријеме биле и од сусједа њиховијех, те су се у старо вријеме још мање разликовали него сада, тако да је тешко мислити да би тијех разлика ради постало само за тај дио народа особито име народно, а по томе би и сада име хрватско припадало само том дијелу народа. – Доиста, осим поменутијех Хрвата, једних и другијех, кајкаваца и чакаваца, има народа који говори сасвим овако као ми, али се не зове Србима него Хрватима, и то име љуби и њим се поноси исто тако као што ми љубимо српско име и њим се поносимо. По томе ја мислим да не може бити друго него да су Срби и Хрвати један народ, само имају два имена, па се један дио зове Србима, а други Хрватима. А што имају два имена, томе су узроци могли бити различни, и то још од почетка њихова. Осим свега другог што је могло бити, споменућу само да је и од првијех породичних старјешина, од којих се послије народ народио, могла доћи разлика у имену; та се разлика – био узрок тај или који му драго – послије утврдила политичким животом, кад обје стране основаше свака себи државу, па ако и бијаху у сусједству, не би прилике да се сједине и државно име једне половине народне пренесу и на другу или да сједињеној држави намјетну треће име, која би учинила оба она непотребним, оба их замијенило и од државе прешло и на народ који је у њој. Што је народно и државно име било исто, а државе биле двије, – што је исти народ био у двије државе и по њима се у имену разликовао, зато кад се и једној и другој половини држава разби, те се људи и једне и друге половине помијешаше задржавши своја стара имена, зато – велим – сада се не могу никако разликовати, међу њима не може бити разлике. – А кад су Срби и Хрвати један народ, – кад говоре истијем језиком, онда није чудо, него је сасвим наравна ствар, ако они који се

зову Срби оне који се зову Хрвати – видјећи их да говоре исто као они – зову по себи Србима, – или ако они који се зову Хрвати оне који се зову Срби – видјећи их такође гдје говоре исто као они – зову по себи Хрватима. – Истина може некоме бити тешко кад га ко зове другим именом него што се он сам зове; али овдје не бива тешко само једној страни, него исто тако и другој; то би већ могло тегобу прилично олакшавати, а још би се више олакшала кад би се узимало на ум да је њу сама историја нашега народа донијела, те припада међу толике друге невоље народне, које нам ваља јуначки подносити, докле их не укинемо, а које се не укидају никаквим расправа, него великим историјским дјелима. Да така дјела може народ чинити, о томе нам ваља радити, а мислим да ћемо о том најпоузданије и само онда радити ако сваки од свијех сила прионемо да што даље дотјерамо у послу на који се дамо.

5. Језик малоруски.
6. Великоруски језик.
7. Чешки језик са словачким.
8. Полски језик.
9. Горни лужички и
10. Дони лужички, оба се зову и српски.
11. Полапски језик, који је већ изумро, али му је граматику написао покојни Шлајхер.

/......./

[*Видов дан, 5. и 6. октобра 1874.*]

ЛАЗА КОСТИЋ

ПОРУКА ЂУРИ ДАНИЧИЋУ

(...)Значење тискати и ударати прелази у подударати се, слагати се, пристајати, приликовати: **lijep** (adj.), **љепо́та, љепотица, лијепо̑ст, лѐпушкаст** (у источном говору), **љепо̀рјечица, љепорјѐчив, љѐпошета, Љѐпава, Љѐпосава, лѐпшати, уљѐпшати, уљепшивати.**[1]á

1 Види: Korijeni s riječima od njih postalijem u hrvatskom ili srpskom jeziku, napisao Gj. Daničić, na svijet izdala Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti. U Zagrebu 1877. Str. 180.
Не можемо пропустити ове прилике, а да не кажемо нашем чувеном знаоцу језика коју искрену, озбиљну реч. Ђуро Даничић је први књижевник и филолог, не на словенском југу, већ у свету, који је назвао језик што га говори и пише *хрватским или српским* (у предговору својих „коријена" каже: ваљда ради пуног паритета: *српски или хрватски*. Сви остали прваци филологије у страних народа зову тај језик просто: *српским*. Тако на пр. чувени немачки научењак Шлајхер међу живим језицима хрватскога никако не познаје; а првак међу свима на свету знаоцима језика, Макс Милер, слаже се у том погледу са Шафариком, те овако вели: The Kroatian, according to Safarik, should not be reckoned as a separate language; the provincial Kroatian being but a continuation of the Slovenian, while the language of the Kroats, as spoken on the military frontier, is simply Servian (Max Müler, The languages of the seat of war in the East. London and Edinbourgh. 1855).
Према томе што таки авторитет, као што је Шлајхер, хрватскога језика не познаје, кад старешина свих филолога, Макс Милер, с којим се у погледу научењачке величине наш Ђуро Даничић, поред свих својих огромних заслуга за науку, неће никад моћи упоредити, кад и он вели „да хрватски језик не треба узимати као засебан језик, јер онај језик што се говори у провинцијалној Хрватској, то је само наставак словенског (крањског), а онај, што се говори у хрватској крајини, то је „просто српски"; кад све то узмемо на ум, онда нам је сасвим јасно, да Ђуру Даничића нису никако могли руководити *научни разлози* кад је свој језик назвао „хрватским или српским". Разлог му је једино могао бити *политички*, и то *књижевно-политички*. Сваки прави родољуб, или Србин или Хрват, а још пре ако је књижевник, а понај и најпре испитивач језика мора с болом и са стидом гледати на неприродну поцепаност у књижевности *једног језика* који је народу на срамоту и поругу, а непријатељима му на радост и подсмех. Кад би тај најсакатији од свих дуализама сматрали са гледишта нашег начела, онда би морали казати, да је зато сасвим несмислен, те и неплодан укрштај; ништа се само са собом не може

укрстити, као што и у органском животу спаривање врло сродних врста или остане сасвим јалово, или рађа богаље, те зато и сваки таки покушај у људи изазива гнушање и поругу гледалаца. И Ђуро Даничић, јамачно није могао више поднети стида са те срамоте, те се решио учинити са своје стране све, *ма и на штету науке*, што би допринело уједињењу књижевности. Но вредност политичког, па и књижевно-политичког дела мери се на успеху, те ако има успеха, онда се може на повреду чисте науке којекако и кроз прсте гледати; но ако га нема, онда се силовање научне истине мора тим жешће осудити. Па је ли Даничићев књижевно-политички смер имао какав успех? До сада ама баш никаквог. Од српских књижевника и новинара још се где-где може читати компромисна фраза: „српско-хрватска књижевност", ал' у тако званих хрватских писаца, т.ј. оних што пишу српски језик латиницом, нестала је та фраза, у колико је некада било, сасвим без трага. На против, очигледно је да је у нашој *латиничкој* књижевности почео безобзирни хрватизам отимати мах баш од оно доба кад је Даничић почео своју помирљиву књижевно-политичку радњу. По томе се види, да тај смер не само да није имао жељеног успеха, него је постигао *баш противно од оног што је хтео*. То је права трагичност. Јунак те трагедије, Ђуро Даничић, није постао мањи књижевник те има права на нашу пуну симпатију. Нама пак та симпатија даје право замолити га, да се окане политике, те да се врати чистој науци, ако неће, да га даљи развитак те трагичности доведе до катастрофе. У *политици* компромиси имају места, јер практичка политика и није друго до систем компромиса. Ал' у *науци* компромиси могу компромитовати, ако не и науку, ал' бар научењике.

СТОЈАН НОВАКОВИЋ

НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ

(...)

Вратимо се, дакле, ипак мало натраг, да погледамо како се међу Србима и Хрватима почело књижевно кристалисање око ових основа, да бисмо му касније могли потражити даље перспективе.

У Хрватској је у Загребу, као у централноме месту, избио покрет за сједињење са Србима радом Људевита Гаја. За Вуком Ст. Караџићем с једне и за старим писцима дубровачким, који су још у XVII почели писати јужним говором, брзо су пошла сва српска или хрватска западна племена римске цркве, и тамо су за примером Хрвата и Љ. Гаја обласни говори уступили место јужноме српском говору као књижевном језику и за Србе и за Хрвате. На тим западним странама покрет је, дакле, ишао доста лако и без великих тегоба, иако више спољно.

На источним странама и међу Србима грчке цркве није ишло тако лако. Прилике су биле друкчије, а те прилике нису могле остати без утицаја.

Нова српска држава подигла се у пределима старе Мачве, Шумадије и Поморавља, баш онде, где се најлепше н најчистије говори српски источни говор. Тим говором се говори и по Срему, Банату и Бачкој као и иначе по Угарској, где се налазила на остави традиција из Пећи и Старе Србије, где је било највише просвете, и где је било прво средиште новоме пробуђењу књижевнога живота. Тим је говором писао и Доситије Обрадовић, родом из Баната, који је на народном језику штампао прве књиге сувременог интереса и који је с убеђењем и живом енергијом потражио књижевна права народноме језику. У ослобођеној Србији тај је говор с места постао државни пословни језик. Др. Ј. Панчић је непрестано писао источним говором. Апсолутна већина српских књижевника, песници, приповедачи, научници, историци који су до сад писали, са врло малим изузецима, радили су и раде на том говору. За лексичко образовање народног књижевног језика, за стил, за акценат тај је говор неоспорно имао одсуднога утицаја, и то се може опазити и у писаца који јужним говором пишу, јер је јасно, да се лексички састав и стил садашњега народнога књижевног језика није образовао у области јужног, него у области исто-

чног говора. Нико није устао да доказује да В. Ст. Караџић и Ђ. Даничић нису имали право што су онако мислили о говору који треба усвојити за српски књижевни језик; напротив обично су готово сви стручни људи истицали њихову мисао, хвалили је и препоручивали да се врши. Највећа трпљивост свуда предусрета и јужни говор. В. Јагић 1864 писа „како у свијету има много појава којим не смијеш за разлоге питати, јер су одвише плитки; такво је још и дан данас поступање већине српских књижевника, који се држе екавштине."[1] Па опет мимо све то развитак на истоку одсудно је ишао у прилог источном говору, и у српској се књижевности, по досадашњој практици, од почетка до сад пише по источном говору, као што се у хрватској књижевности и у оним списима што се на западу српски публикују, пише по јужном говору.

Не можемо, дакле, да не опазимо оно што нам као разговетан чин пред очи излази, а то да је у погледу говора развитак пошао подељено. Исток се скоро сав служи источним говором, и тај се говор ту утврђује и развија као говор књижевнога језика и онде где се говори јужним говором.[2] Публикације јужним говором на овој се страни морају узети као изузеци. На западу, међу тим, и то од Дрине на запад, у свима публикацијама Цетиња, Сарајева, Дубровника, Задра, Загреба, Осека, и Срби и Хрвати, и католици и православни служе се у књижевности јужним говором, па говорило се у околини јужним или западним, кајкавским, чакавским или штокавским говором. Овај век унео је толико напретка, што су на западу пред српским штокавским и јужним говором, којим су стари Дубровчани најпре почели служити се, у књижевности ишчезло многе ситне разлике западнога, кајкавског и чакавског говора.

---

1 1) V. Jagić, Zasluge Vuka Stefanovića Karadžića za naš narodni jezik. Zagreb 1864. У истом смислу пише и П. Будмани у Radu, LXXX, 167 и 184. На стр. 184 расправе „Поглед на историју наше граматике и лексикографије" у поменутој књизи Rada стоји: „Учинимо корак даље, примимо облике падежа какви су код штокаваца, и књижевни језик биће посве народни, примимо фонетичку ортографију, те и Србијанци неће имати изговора онда, да остају при свом источном дијалекту.". Али ни ту није узето у рачун све што је *с истока* требало у рачун узети; и ту се *изговору* даје претерана значност – дијалекта; и ту се узимље да „Србијанце" уздржава оно што њих не уздржава ни мало. Али савет који Будмани даје Хрватима потпуно је добар и води онамо куд и ми желимо. Ми указујемо само на тачке које нису схваћене истинито. Јер у овим питањима не одлучују само разлози филологије него много више из живота, пошто је језик за живот народни. Нек се, дакле, за сад изједначи све друго осим изговора, и нек само изговор остане - *неизједначен*. И тим ће напредак постати много сјајнији и значнији.

2 Г. М. Ђ. Милићевић ми казива да је опазно како у Србији и у самом народу јужни говор попушта и почиње се мешати с источним.

Каква је даља будућност овога развитка?

Може ли се знати, какво гледиште према томе развитку да заузме Академија?

Да ли се може претрес о говору који ће постати основа српскоме књижевном језику сматрати за потпуно свршен, или ће се још на ново отварати?

Тешко је одговорити на та питања без пажње и свију могућних обзира. Али има погледа, који би заслуживали нову оцену или исправку. Гдекоји разлози, на које се позивао Вук, нису одржали вредност коју су имали у његовим очима.

Најновија истраживања износе на видик да се јужни говор развија тек од XV века на овамо[3] и да се дотле на западним странама држао западни, а на источнима, као и сад, источни говор. Могло би се само нагађати, под каквим се погодбама негде у Херцеговини развио и одатле даље раширио јужни говор.

Као најновији по постању, везан за акценат и за појаве јотовања, развијене где на један где на други начин, говор је тај тако пун тегоба за писање и изговор, да се без устезања може казати, да се осим Вука и Ђ. Даничића још једва који писац може показати који је тим говором писао потпуно доследно и без икакве погрешке. Свак ће то лако појмити, кад напоменемо да су замене *ије* и *је* везане за акценат, а да је акценат променљив и по пределима и по лицима. Замене још иду којекако за мачванско-сремску полу источнога говора, која има исту систему акцентуације. Али су оне врло тешке за моравско-косовску полу источнога говора, која се на толиком пространству говори.

Не да се сложити с данашњим знањем ни да је јужни говор најближи староме словенском, пошто се баш у српском источном говору ѣ изговара онако како се и у староме словенском некада морало изговарати.[4]

3 В. Јагић у чланку о слову ѣ у *Archiv für slavische Philologie* III.

4 Живојин П. Симић у својој књижици «Предавања из српског језика на практичним учитељским предавањима у Неготину 1882. Београд, 1882" казујући како су учени филолози изнашли да се ѣ у старом словенском изговарало као средина између *е* и *и* пише: „У некојим селима тамнавског среза у ваљевском округу, као у Врелу и другима, ѣ се и данас са свим тако изговара тим старинским гласом. Тамо се не каже ни *дете* ни *дите* него дѣте" (стр. 55). У Српској граматици за основне школе у краљевини Србији. Београд 1887" исти писац каже: „Слово ѣ имало је глас који није био ни чисто *е* ни чисто *и*, него нешто средње између е—и. Тај његов глас може се и данас чути у живом говору по ваљевском округу, нарочито у срезу тамнавском" (стр. 177). И сам сам лично опазио тај изговор у људи с тих крајева, а г. Ж. П. Симић, родом баш с тога краја, уверава ме, да се тај глас чује само на местима старога ѣ.

Кад је др. Ј. Стејић 1849 бранио источни говор, поменуо је као разлоге што се говори по местима где су се у оно време књиге писале и продавале (по Србији, Срему, Банату, Бачкој и т. д.), што је и у старо време био основа књижевнога говора (позивајући се у томе на Душанов законик), и што је Доситије њиме писао. Остало не вреди ни да се помиње. Међу тим на страни источнога говора има више повољних страна које би га — ако се баш не би могло терати двоструко — истицале, и које без сумње нису без утицаја на толику упорност којом се он држи на источним странама, где љубав за јединство народно заиста није ни мања по себи, ни мање стварна него на западним странама. За то се барем не треба на доказе позивати.

Источни говор и његова замена старога ѣ са *е* (гдегде у наставцима са *и)* веома је стара, најближе ономе звуку тога старог словенског гласа. Како ја мислим да је у етнографски склоп српскога народа на источним његовим странама ушло више племена која су некада припадала разним племенима онога словенског народа који се населио по источним странама Балканског полуострва, источни је српски говор за рана постао савезна копча, којом се српско племе још од старина ширило пут истока.

У погледу на књижевност, као што је јужни говор ушао у књижевне радове старих Дубровчана од XVI века, источни налазимо у свим књижевним споменицима источних Срба од XII века па до данас. Што је још 1849 др. Ј. Стејић опазио, данас је нама много већма познато. Ако би се, дакле, држало на то, да се и са старим књижевним језиком одрже у новој књижевности и у новом језику све везе које су могуће, једна би се сама собом нудила у источноме говору.

Колико је јужни говор везан за извесну систему акцентуације, те су с њоме и саме његове замене у органској вези, источни говор много боље подноси различиту акцентуацију без икакве штете и промене, и тим је подеснији за ширење, потребно и неизбежно ономе говору који улази у књижевност. То је једна страна источнога говора, која је играла знатну улогу у досадашњем ширењу источнога говора, и која је и у будућности позвана да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретици међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој су се и у старо време налазила. У томе је једна културно-национална мисија Србије, која ће без сумње исто тако бити мила нашим племенима на западу.

---

5 Интересно је како је подељена замена старога ѣ од Јадранског до Црног Мора. Међу Дрином и Искром је *е*, од Дрине даље на запад махом *је* (или *и*); од Искра даље на исток махом *ја*.

Има још један разлог који се не да превидети.

Југоисточни крајеви нашега народа још су данас мало познати. Тек у наше дане М. Ђ. Милићевић, Јов. Живановић и В. Карић помогли су да се нешто јасније угледају две главне половине источнога говора: сремско-мачванска и моравско-косовска, које је Вук Ст. Караџић у почетку свога рада само наговестио. Ко зна какве ће се још грађе изнаћи, кад се на то питање мало већа пажња обрати. А пре него што се испита све што треба, било би прерано исказивати последњу реч.

Ја нисам рад изазивати ни спор ни расправу. У овоме довде старао сам се, да за оба говора по досадашњем развитку кажем оно што су они у књижевности могли изазвати или што би могли изазвати. Правци њиховога развитка оваки или онаки за нас нису питање без интереса, и ми смо дужни пратити га.

Ни из далека не мислим да би било време још данас изрицати коначан суд о тим говорима, и то је баш главни разлог који ме је навео на овај говор.

Признајем да јужни говор за западне крајеве има исто онако меродавних разлога, какви се још пре и по јачим узроцима морају признати источноме говору за источне крајеве.

Мислим тога ради, да треба рећи с овога места да развитку једнога и другога говора не треба стављати никакве препреке, да их треба једнако држати у потпуној равноправности. Што је Вук Ст. Караџић рекао за њих још 1818 у првоме издању речника „да му се ни један не чини ни лепши ни милији од другога, него да су му обадва једнака", држимо и данас.

Баш и онда када би се обадва та говора одржала, не би било никаква сметња целини књижевнога језика српског. Наш јужни и наш источни говор не могу се поредити ни са средње-француским, ни са тосканским, ни са саксонским народним говором. У тим је примерима цео склоп говора, и фонетички и лексички, имао да се избија поврх других. У нас је сва разлика изговор једнога слова у неким речима. С тога не само да не може бити разговора о *дијалекту,* кад се хоће да говори о оној разлици која сад двоји јужни и источни говор у српској књижевности, него се та разлика не може с разлогом звати ни *говором;* њој би највећма приличило назвање *јужнога* и *источног изговора.* Још 1845 Вук није сматрао за немогућно, да остану непрестано оба говора, и том приликом је написао знамените речи: „И стари су Грци у највећему цвијету своје књижевности писали различитијем нарјечијама, између којијех је била много већа разлика него у нас." Још лакше се то може тражити кад се узме на ум, да је цело питање о *изговору једнога старо-словенскога гласа.*

Оставимо, дакле, и даље времену питање о изговору, а ми се, међу тим, старајмо, да приберемо и на углед ставимо шта се до сад у развијању

тих говора *лексички* урадило за стварање народнога књижевног језика, о чему је већ раније говорено.

Што се тиче јужнога и источнога изговора, време ће показати хоће ли се моћи један од њих извити изнад другога, и хоће ли моћи који од њих надвладати. Дотле пак, пошто то питање није и не треба да буде питање ауторитета, него треба и даље да остане, као што је и до сад било, питање снаге и питање развитка – оставимо и даље неспречен, слободан ток природном развитку, нека он покаже животне моћи и културне упливе који су се до сад у двоструком правцу обележили.

У чланку који сад долази показаћемо шта мислимо да треба чинити за даље изучавање говора који не улазе у књижевни језик и којима ће остати задатак, да га својом снагом само подупиру.

IV.

Шта чини Академија да би извршила свој задатак у неговању језика српског.

Из свега што је напред наведено, разговетно је, да је нашој Академији за то што је Академија, и именом и традицијом и положајем и народним очекивањем прописан задатак у развијању и неговању књижевнога језика српског. Тај задатак је једна од првих дужности Академије.

У разлагањима која су напред изнесена ја сам покушао да осветлим стање главних питања о нашем народном и књижевном језику. Постарао сам се, да у општим цртама обележим којим се путем у ком правцу ишло, докле се где дошло, какви су изгледи за будућност и како мени изгледају даље линије развитка тих наших питања у будућности и дужности ове Академије у томе развитку.

Тим разлагањима и размишљањима задатак је био да приготове и образложе завршетак, на који сад долазим, и у коме мислим да изнесем позитивне предлоге.

Дужности Краљевске Српске Академије у неговању језика српског различите су.

У неким питањима Академија ваља да се стара само да ауторитет и тежину свога имена не употреби на спречавање природног развитка, и да томе развитку осигурава кретање пуно слободе, остављајући природном току, да у самом животу питањима даје оно решење које би одговарало

потребама и околностима, управо да само држи отворен пут тежњама и раду снаге народне.

У другим питањима Академија не може радити сама, већ може раду давати правац, изазивати га и науку упућивати оним местима из језика, која траже више светлости или у којима потреба језика и књижевности тражи што више лингвистичког расветљења, претреса и испита.

Има, најпосле, послова који су и дужност и задатак Академије, а које осим Академије у нашим приликама нико не може с иоле успеха радити.

*

Прва врста питања, то су питања о говору књижевнога језика. Напред је разложено шта ја мислим о тим питањима, и онде су наведени обзири, који у претресању тих питања у нашој књижевности нису до сад у рачун узимани, а који се никако не могу изван рачуна оставити. Међу тим, ако, по моме мишљењу, Академија није позвана, да у ток природног развитка на том полу утиче, дужност јој је, да упућује пажњу на извесна питања, да обасјава тамне стране и да тражи и на видик износи што је непознато.

У том погледу ево шта би, по моме мишљењу, требало предузети.

Говор књижевнога језика издиже на опште-народну висину један народни говор; лексички га богати и оплемењава радом свестранога духовног живота; формално га богати и оплемењава одабирањем најправилнијега у језику. Тим путем се развија и ствара говор духовнога народног живота и свију кругова и места која томе животу припадају, ма где се она налазила у народу. Тиме самим сви други говори постају прости локални говори, ограничени на локалну пределну употребу и на стешњене потребе простога материјалног и свакидашњег живота, издижући се само до ниске међе усмене народне књижевности. Али ма да тако тражи потреба народнога живота — у оним говорима што су осуђени да се забаце и пропадну, остаје много ситница које су јако потребне за изучавање етнографско-лингвистичних особина народних, за етнографску народну историју, за познање пределних особина народнога језика, за све оне тајне историјске, етнографске еволуције, којима се из појединих братстава и сродних племена мало по мало образовала народна целина, и у које наука треба да погледа или да их расветли. Осим просте потребе потпунога знања, ти су пределни говори још вечити извор и рудник за многе и многе ситнице, у којима књижевни језик може осетити потребу ради свога развитка или попуњања. И сами интереси народног уједињавања били би послужени тиме, што би се проделни говори познавањем примакли, приближили и омилели опште-народноме говору.

С тога Академија не треба да запусти изучавање дијалеката као таквих у њиховоме гласовном, граматичком и лексичком саставу. Пошто ће досадашњом еволуцијом у књижевноме говору, која се на источној страни нашега народа показала, Академија по свој прилици постати природни чувар источнога говора у књижевности, и пошто су Академији више него икоме другоме на руци дијалекти по источним и југоисточним странама нашега народа, природно се њеноме изучењу препоручују источни говори, који су најмање изучени и у којима лежи толика драгоцена грађа за најинтересније питања етнографске историје о формацији словенских група на Балканскоме полуострву и о њиховоме националном кристалисању од VII века на овамо. Белешке Вука Ст. Караџића, М. Ђ. Милићевића, Јов. Живановића, В. Карића и И. Јастребова само су нам отшкринуле ту књигу пуну интереса. Али њу треба отворити, и из ње треба и нашој науци и свету показати сву ону обилату грађу која се у њој налази.

Ево којим путем може Академија радити на томе задатку.

Изучавање дијалеката има пуно угледа у лингвистичкој словенској књижевности. У нашој књижевности у томе погледу може послужити као углед једина расправа Ђ. Даничића „О разликама српскога и хрватскога језика" (Гласник IX) . Академија може у томе бити на руци обавештењима, и давањем грађе, и давањем потребне материјалне помоћи у изучавању. Сви разни говори уз Тимок и Мораву к пределима Струме и Вардара треба да постану предмет нашег изучавања. Из године у годину Академија треба да је спремним и за то обдареним књижевницима на руци средствима којима ће их у изучавању помоћи. Из године у годину Академија треба да те радове изазивље расписивањем награда, било што би поименце обележила предмет који хоће да се поближе испита, било што би у кругу својих средстава свагда награду расписивала, остављајући писцима слободу у избору тема.

Још у почетку наше књижевности нешто је рађено на познавању дијалеката. Касније се то забацило и изобичајило. И тек у најновије време више узгред, поводом етнографских радова о Србији, обраћено је нешто пажње на та питања. У Хрватској међу тим почело се о нашим западним дијалектима озбиљније мислити. С тога је време и да ми на источне дијалекте погледамо, не само што је у томе наша књижевност сиромашна, него и што та питања заслужују нарочиту, живу и најживљу пажњу.[6]

---

6 Ево шта се у последње време радило за познавање западних дијалеката, што би могло послужити као углед за изучавање дијалеката на истоку:
1. *Čakavisch- kroatische Studien* von D. Nemanić. Erste Studie. Accent-lehre. Wien 1883, 8°, 68. — Као продужење овога посла изашла је друга књига у Бечу 1884, 8°, 71. В. Јагић у Archiv-u Band VII. стр. 490—491 и Band VIII стр. 155. врло похвално говори

То је све што се може радити у прилог питања о дијалекту. Питању о говору књижевног језика ваља и даље оставити сву слободу и употребити сав ауторитет, да се народноме духу у тој ствари само никакве препреке на пут не мећу.

*

Друга врста питања то су питања граматике и даље развијање граматичког изучења нашег језика.

Напред сам на свом месту опширније говорио о томе, докле се и у ком правцу до сад развила научна радња на граматици.

Онај правац изучења језика који сам говорио да је нашем књижевном језику у његовом даљем развијању потреба, треба Академија да да или радом самих академика или изазивањем рада осталих књижевника који се о језику баве.

Тај правац су све стране синтактичког, лексичког и стилистичког изучења језика, којима се језик везује с логиком и стилистиком.

Академија може ту радити опет давањем задатака и расписивањем награда.

Награда би се могла поставити или за целу српску синтаксу или за поједине главе њене које још нису израђене, а које би ваљало израдити. Синтакса глагола; значење и употреба глаголских облика; глагол и његове допуне (прости падежи или падежи с предлогом); начин одрицања у српском језику; значење, ред и место речи у свему пространству своме какав се показује према духу језика и какав је за прави српски стил, прилози и речи и обрти који се као прилози употребљују (locutions adverbiales), и место њихово у стилу — све су предмети који треба да се обраде од прилике начином којим је Ђ. Даничић обрадио падеже. Из тих послова би синуло много светлости за познавање српскога језика у његову правоме духу, а изашло би много ванредне користи за образовање српскога стила.

Интерпункција ако није предмет науке, предмет је велике практичне потребе. Има у њој питања која се могу расправити тек пошто би се пре тога синтактички опширно расправиле реченице предметне и атрибутне

о овом раду.

2.. *Dubrovački dijalekat kako se sada govori*, написао П. Будмани. Загреб 1883, 8°, 25.

3. Osobine današnjeg riječkog narečja, Napisao R Strohel. Изашло у Програму ријечке гимназије за 1882/3 у Загребу 1883. г. 8°, 54 Јагић у Archiv-у VII. стр. 453 хвали врло овај рад.

које се почињу са *који,* са *да,* са *што,* са *како* и т. д. и у којима данас у интерпункцији влада највећа неједнакост. Кад би се предмет у целини расправио како ваља, вештим радом би се и ту правила сама собом показала.

Сви ови послови могли би се узети у један општи задатак који би тражио целу српску синтаксу. Али пошто је то дуг и тежак посао, по моме мишљењу Академија би боље учинила да га расклопи, па да прави задатке од појединих глава и одељака. Осим што је свакоме лакше прихватити се такога рада, ја сам уверен да се претходним засебним и делимичним обрађивањем појединих питања боље испитује предмет, да се тако на њ већа пажња обраћа и да се он свестраније испитује него што би то могло бити кад би један човек за све у један пут и грађу купио и све у исти мах обрађивао. Ако би Академија била срећна да у брзо добије више израда на поједине теме, лако би било после одредити нарочиту награду за израд целине.

*

На послетку долазе трећи послови, они које може радити само Академија, и који се, особито у малим народима, и не очекују ни од кога другог него од Академије. То су лексички послови.

Напред сам изложио којим се путем развијала и докле је дотерала наша лексикографија. Овде је место да посебице и у потанкостима изложим шта може Академија у том правцу радити, па да задовољи она очекивања која се у њу полажу.

Први је задатак *Речник народнога књижевног језика српског,* у ком би се с критиком и разбором изложило и изнело све што је до сад одабрани део литературе урадио за лексичко развиће и усавршење народнога књижевног језика. Речнику би томе био задатак, да изнесе и представи садашње стање народнога књижевног језика српског. Почетци тога језика тражили би се, према природном његовом развићу, у народном говорном језику од почетка књижевности, у народним усменим умотворима, у делима признатих писаца свију струка књижевности и науке, почињући од Доситија па до данашњих, за које се нађе да им дела треба да уђу у ред оних писаца из којих ће се црпсти грађа за речник.

Круг тога речника по моме мишљењу ваљало би одредити не само по лингвистичким него више по литерарним потребама; лингвистиком се послужити за методу, а не за опсег речника. Тако би властита имена свију врста, тамне речи (као из загонетака) и сав речнику књижевног језика

несродан материјал требало изоставити из тога речника. На супрот томе фразеологији, гранању значења и свему чим се природни опсег речника књижевног језика боље осветљава, ваљало би дати најпространије место.

У послу овом рад мора поћи извесним редом према саставним деловима његовим. Ја бих га овако замишљао.

За народни и књижевни језик у исти мах ваља употребити лексикографска дела Вука Ст. Караџића, Д. Исаиловића, Шулека, Ђ. Поповића, Ив. Филиповића, Панчића и Јов. Ђорђевића који су сви за разну потребу или искупљали српске речи или били у прилици да за стране називе или појмове српске речи истражују. Тога ради ће у делима већине осталих осим Вука Ст. Караџића, који је непосредно сам купио речи из народних уста и из народних умотвора, бити много нескладних нових речи, незгодно скованих, невешто употребљених. Али се у свима тим делима може наћи негде у већој, негде у мањој мери по нешто употребљиво, згодно, понешто узето и из самог народног језика, или удесно сковано по законима језика, што не би требало да се изгуби, и што се више пута баш одатле, природним путем, ширило у књижевност и у жив књижевни језик. Требало би, дакле, све књижевне послове те врсте прегледати и исцрпсти с највећом пажњом и изабрати из њих све оно што се нигде не сукобљава са законима језика што је срећан избор или зрела чудесна творевина.

Народни језик из живих уста ваљало би исцрпсти с много више систематичности него што се то до сад чинило. Тешка времена много назадније народног и књижевног образовања, у којима је Вук Ст. Караџић радио, неуређен посао и огромност задатка која је пред њим стајала, чинила је, те се Вук трудио сам колико је могао, и задовољавао се с помоћу која му се од куд могла указати. Док се купила грађа за академијски речник загребачке Југословенске Академије, полазило се од онога, до чега је довео Вук, и тражило се оно што у Вука нема, остављајући околностима и случају да то попуне колико се могло. За речник наше Академије ја мислим да би требало са свим друкчије и систематичније поступити. Као што је познато, језик је средство којим народ води и држи свој друштвени живот, исказује своје мисли, врши своје послове и радње. Језик је, дакле, средство друштвеног саобраћаја и духовног живота, и у исти мах оруђе којим се у животу воде и врше толики послови. Тога ради језик се и расклапа на разне мање или веће кругове и саставне делове по разликама сталежа, послова и радова који чине целину народнога живота. Струке ове послова и према њима и струке језика згодно би се могле упоредити са струкама књижевности. Као што је језик математичара различит од језика песника, језик филолога различит од језика приповедача, језик политичара и правника различит од језика педагога или васпитача; тако сваки круг

рада, сваки круг живота, сваки сталеж има свој засебан језик, са засебним обртима, засебном терминологијом, речима, фигурама и значењима. Ако се све то систематично не узме на ум, језик ће се народни исцрпсти непотпуно, случајно, без системе; такав рад неће моћи задовољити праведна научна изискивања, и развиће књижевнога језика имаће штету често ненакнадну и неопростиву. У овоме погледу може се наша Академија с великом коришћу угледати на Румунску Академију наука, која је већ почела публиковати свој речник румунског језика, и овде би се с коришћу могао применити поступак, који је та Академија узела за црпење речи из народа. Румунска је Академија зарад скупљања грађе из народа начинила особита питања, која је упутила на све стране по народу, и у тим је питањима узела на ум све горе наведене обзире. Као што сам имао прилике у Букурешту се лично известити од уредника речника г. академика Хъждеа, Академији се одговорима на њена питања одазвало с разних страна румунскога народа преко хиљаду лица. Да бисте видели како је тамо тај посао рађен, ево неколико главних црта из тога румунског упутства.

У почетку се око педесет питања баве фонетичким дијалектичким особинама језика. За тим питања прелазе на кругове речи. Ту се траже називи за доба године, климат, положај места, пластику земље, називи за руде и камење, за боје и упоређења која су с рудама и камењем у вези. За тим се прелази на дрва и биље, на њихове делове, боје имена, називе и белеге, у чему је за нас покојни др. Ј. Панчић толики материјал прикупио. По том долази терминологија шуме, вина, виноградарства и винарства, баштованства, воћарства и пчеларства, у чему последњем имамо леп материјал прикупљен од Јов. Живановића, који би се овим начином, без сумње, још више могао обогатити.

Даље се иде свима врстама стоке и животиња и траже се све речи које к томе иду и које чине целину тога круга терминологије. За тим долазе рибе и птице, у чему ми опет имамо радове Ј. Панчића, који се такође може попунити новим тражењем. Ваља ми још додати, да се та терминологија још попуња речима или обртима за исказивање боја или гласа животињског. После долази лов и све што се тиче лова. За рибе долази у попуну рибање или риболов, у коме имамо за јадранско приморје интересантну радњу Л. Зора. На онај исти начин требало би испитати рибарску терминологију свију наших река, бара и језера у којима се риба лови. Прелазећи на сеоску кућу и сеоски живот, на сточарство, на ратарство, на коларство, терминологија и ту црпе све до разлика у деоби времена (ако их има) којим се служе људи који се о оним пословима баве, до њихових оруђа, до различитих делова тих оруђа и т. д. Даље се иде на сва остала оруђа која се обично употребљују, на хаљине, јела са свима речима које су с тим у вези,

па по том на све врсте заната, као што су ткачки, дрводељски, зидарски, ковачки, кројачки, млинарски, и т. д. Најпосле долази, на ред друштвени народни живот, и ту се траже народни обичаји, карте, игра, музика и музични инструменти, о чему имамо нешто раније од Кухача. Најпосле се прелази на болести и на њихово лечење, што је у нас такође претресано једном радњом д-ра Владана Ђорђевића. И на послетку се прелази на празноверице и вражбине, на веровања, народне обичаје и т. д. у чему ја не мислим да би требало следовати румунском речнику, јер су и из тога само речи за речник, а описи су за публиковање на друкчијем месту и у друкчијем облику.

Овде сам навео пример који показује којим су се начином могла најпотпуније исцрпсти ризница народнога језика у свим њеним предрадњама и крајевима. У горе наведеном правцу, Академија би лако израдила питања, која би ваљало упутити интелигентним пријатељима тога посла и академијског речника у народу, а на питања би се током времена и личним настојавањем и понављањем, не остављајући ништа случају, могло добити лепих одговора. Познато је како је тим начином и В. Богишић купио грађу за свој Зборник народних правних обичаја. Наравно да се у томе послу не би заборавило ни на остале лингвистичке појединости што се тиче сигурности извора, акцента, пажње у бележењу, и на бележење свију оних појединости које су од утицаја и значења у овоме послу. Нарочите мере морале би се предузети како да се људи упуте да им белешке и јављања могу бити од праве користи и да не дају повода злом разумевању и погрешкама.

Долазе на ред усмене народне умотворине и производи литературе, главни извор из којега нам треба вући најдрагоценију грађу за речник Академије.

И у једноме и у другоме послу Академија би морала узети тачну библиографију, ако не сама прикупљена и објављена дела, те да по њима одлучи шта се може узети као извор за речник, руководећи се у томе при усменим народним умотворинама по критичности издања, а при производима литературе по вредности за речник.

За усмене народне умотворине и круг је мањи и задатак лакши. По свему што смо напред говорили, главни посао, главни задатак речника налази се управо у црпењу из књижевничких списа. Наша је мисао не само да се траже речи и значења из народа, него и оно што се с тим речима и с

7 Etymologicum magnum Romaniae. Dictionarul limbei istorische si proporene a Romanilor de B. Petriceicu Hasdeu. Bukuresci 1887.

тим значењима учинило од како је народни језик постао књижеван, и од како се њиме пише. На то ћемо и ми више пажње обратити.

Горе је показано како се језик живих уста народних састоји из разних посебних слојева и кругова и како све те слојеве и кругове са систематичном пажњом треба проћи, ако се хоће да се исцрпе сва ризница тога језика.

Исти је тај систем у склопу језика књижевнога само у далеко већој и у много разгранатијој мери. С тога би Академија ваљало да поклони највећу пажњу списку дела која би ушла у ред извора, из којих ће се црпсти за академијски речник.

У том послу ваља више гледати на богатство и правилност језика, на јако осећање језика у извеснога писца него и на шта друго. Гдекоји би писац био увучен у тај списак само за то, што својим делом представља известан круг језика за речник.

Не само, дакле, песници, приповедачи, правници, моралисти, историци и т. д. од Доситија на овамо што би се имали узети у ред извора, него и сви остали писци, у којих има прилога за попуну оне потпуности речника по круговима језика, коју смо ми у овоме смишљању поставили као идеал. И сами државни и политички списи ваљало би да се у извесној мери уврсте у исту линију.

Кад би се један пут с те стране утврдио списак извора, настало би бирање речи и примера, који би посао морали узети сами академици, и књижевници потпуно поуздани да процене која реч, који обрт или начин говора немају недостатка по законима српскога језика и могу ући у речник. Тај би посао морао трајати више година, док се извесним радом не би на тај начин претресло све што је као извор одређено. Тај је посао више спор него досадан и тежак , и може га радити са више људи на разним местима, чим би се извесни знаци за преписаче одредили и препоручили онима који су се примили да бележено исписују.

Посао исписивања на листиће онога што су горњим начином изабрани људи побележили морао би се радити у самој Академији, управо у засебној канцеларији за речник, која би се морала наћи, и тај би се посао могао почети одмах са бележењем, чим би се о свему раду донеле потребне одлуке. У том послу могли би наћи поуке и заслуге гдекоји млади људи, који су спремни за тај посао, и у коме треба осим студије и познавања науке имати више свега пажње и љубави к предмету и к раду.

Кад би се течајем времена на овај начин, без икакве хитње и журбе, претресли сви извори, покупила сва грађа, ваљало би мислити на коначну редакцију.

Први корак к томе ваљало би још с почетка спремати тиме, што би се материјал, који би брзо нарастао до великих размера, одмах с почетка

распоређивао по словима, а касније у поједине крупније подразделе. Пошто су све то послови који траже ванредну тачност и особиту пажњу, само се собом види, да би рад на речнику морао имати кроз више година засебно место, с великом пажњом и сигурношћу.

О коначној редакцији могло би се мислити кад би већ материјал био потпуно сакупљен, пошто за то треба више година. У овај мах могао бих само то напоменути, да би се у коначној редакцији требало служити примерима с великом пажњом и великим тактом. Као што оскудица примера управо одузима снагу речнику, лишава га најснажније светлости коју може дати, чини ми се да у истом правцу може речнику нудити и превелико мноштво примера. Осим тога превеликим мноштвом примера речнику се умањава употребљивост и прегледност, два својства, од којих у највећој мери зависи његов живот и онај велики уплив, који од њега очекујемо, као и велике наде за ширење и оснажење јединства народног, које у њ мећемо.

Велико оригинално издање с целим научним апаратом, ако би се с довољном пажњом, с потребном критичношћу и достојно високога позива извело, било би широка пирамидална основа за даљи развитак језика. У већим и мањим издањима, за разне потребе изведеним и скраћеним, која се без тога великог издања не даду ни замислити, речник би се ширио по свима круговима, по школама и на све стране по народу. Тада би се тек видела и осетила она велика корист за духовни народни живот коју ми од њега очекујемо. То је оно чему ми тежимо и чим желимо да принесемо свој прилог напретку наше духовне моћи народне. Из овога што је напред наведено, могли сте видети, колико је лепоте и величине и у извршењу те намере, а како је пут к њој мучан и тежак. Али истрајност и с трпљење одолевају свему. А ако тај задатак Академија не изврши, извесно је, да га нико други у народу српском не би могао извршити.

Моја је намера била, да својим силама покажем овај задатак, да изнесем све оно из досадашњега народног развитка, што Академији овај задатак на душу ставља, све оно што будући развитак народни од Академије као њену дужност тражи. Моја је намера била, да Академији овом посланицом о задаћама њеним у неговању језика српског покажем, како мислим да се досадашња тековина народнога књижевног језика прибере, уреди и за широко уживање приготови; како мислим да се језик српски потпуније развија и негује, да у будућности покаже свуколику снагу, гипкост и лепоту своју; да што позитивније обележим чак и у појединостима и начине којима то може бити. Још даље појединости даду се лако извести из овога што је довде изведено, али је то посао засебних разговора и академијског рада.

Уверење да ће се тим радом уздићи слава и глас Србије и младе српске науке, да ће се тим радом сјајно послужити оним великим метама које загревају свако српско срце и које су једини основ боље будућности, надам се да ће учинити да овај предлог не уђе у ред цветова који опадну не оставивши рода, него да ће учинити да се о њему даље размишља и ради. На тај начин недостаци му не би били узрок пропасти, него би се изнашли и уклонили, а пошто би се и то свршило, к извршењу би се могло поћи снажним, постојаним кораком.

Много смо ми дужни сенкама и гробовима јунака који су дигли ову земљу, сенкама и гробовима умних радника који су у њој духовни живот основали. Нисмо достојни ни једних ни других, ако њихову велику задужбину не умемо и очувати и унапредити. Помишљајмо и на то, кад год је време да предузимамо дела од општег и великог значаја, еда бисмо се својих дужности боље сећали, еда бисмо вршећи их снажније истрајали!

ДИМИТРИЈЕ РУВАРАЦ

ЈЕЗИЧКО И ЕТНИЧКО РАЗГРАНИЧЕЊЕ СРБА И ХРВАТА

Трећи главни узрок тужаљци српског народа, против увреда хрватских, јесте то што Ви данашњи Хрвати, говорите и пишете, да Срби источно-православне вере, ил како нас данас називате грчко-источњаци, у Славонији, Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини, (шта више, сам Ваш академичар г. *Армин Павић*, рече после смрти *Даничићеве*, да и у Београду Срби) говоре хрватским језиком, и да су свој језик узели од Хрвата.

Да Срби, без разлике говоре српским језиком, живели ма где, и да нису узели свој језик од Хрвата; то је тако позната истина, да њу није вредно ни једном речи бранити и доказивати.

А да су данашњи Хрвати, т.ј. „кајкавци" и „чакавци", које ми као што рекосмо, једино за праве данашње Хрвате држимо, мада су први више Хрвато-словенци и Хрвато-крањци, но чисти Хрвати, узели за свој књижеван језик, српски језик; и то да и нама не би пребацили, као што сте недавно пребацили онима који су то исто тврдили, рекавши им: „како се може тако лакомишљено избацити нека тврдња, која вређа циели народ, а да се у исти час не мисли и на образложење такове тврдње", навешћемо вам „*Обзораши*" овде своје образложење за горњу нашу тврдњу.

Запамтите добро „*Обзораши*" да ћемо ми овде говорити само о данашњим „чакавцима" и „кајкавцима", а не о Србима католичке вере, које ви проглашујете данас и који себе држе са Хрвате, мада то у самој ствари нису, и који су себе изодавно звали: Шокцима, Славонцима, Далматинцима, Босанцима.

Вама је добро познато да је др. *Људевит Гај* издао у Загребу 10. просинца (28. новембра) 1834. 1. број своје:

„DANICZA
Horvatzka, Slavonzka i Dalmatinzka"

У своме огласу од 20. (8.) октобра и. г. рекао је ово:

Вси скоро Европеански народи ву знаностјах и навукех вре так далеко доспели су, да се при њих материнскем језиком писане књиге и новине не само ву змножнех дворех, него дапаче вре ву истех припостех кућах штеју и прештимавају. Ни ли анда скраднье време, да и ми котерих славни прећи, какти целе Европе хранитељи и чувари чез внога столетја свеудиљ оборужени за всега човечанства препород храбрено скознували су итд.

У 1. броју *„Danicze"*, на првом месту налазила се песма под насловом:

Danicza.

Z Daniczum
Szelan v zemlyu plug zabode,
U razrese drachne plode;
Da sze zterni z nye podigne,
Pune lati k zemlyu prignu.

Ову је песму спевао *Драгутин Раковец*, кајкавац.

А ево како је у 6. бр. спевао песму Славонац *Ђура Тординац*, под насловом:

Slavonia sestram.

Boxe mili! il je sanka,
Il je prav istina,
Da Danica u pol danka
Siva nami z visinah?
Pa shto vishje! od zapada
Zrake szvoje kazuje
Istok vech je, ko da sada
Neporadja – neg shtuje.

У бр. 7. спевао је *Људевит Вукотиновић* песму под насловом:

Rastanak od lyube.

Zdravo mi oztala mila
Ka szi nebo mi odrila.
Dusnost pelya me z tvog raja,
Szamo kip me tvoj zprevaja
Vu zsamochu ladanysku.

Кад је идуће године у Децембру *Гај*, променуо наслов својој *Даници* те је назвао *Даницом илирском* и уместо кајкавског наречја узео штокавско, тада је у 6. бр. од истог *Вукатиновића* изишла ова песмица:

Tri pesmice u jednoj.

Oj košutko cernooka,
Krasna, tanka i visoka,
Pevat ću ti tri pesmice,
Tri pesmice s jedne žîce.

На тврдњу *Руса Платона Кулаковског, који је у недавно издатој књизи* „*Илиризмъ*" на стр. 397. за Хрвате рекао: „– – въ провинціальной Хорватіи произашло совершенно противоположное етомъ обычномъ пріемъ; вожди литературнаго воздрожденія етой народности отказались отъ обработки и развитія своего мѣстнаго нарѣчія и пришали хотя родственное, и близкое, но все же иное, значительно отличающееся отъ ихъ собственаго роднаго, нарѣчіе сосѣдней славянской народности во имя общихъ литературныхъ и политическихъ задачъ", Ви у 16. бр. „Обзора" о. г. рекосте да је руски писац на кривом путу, почем су Хрвати Гундулић и Палмотић већ у XVI. веку писали истим језиком који су Илирци одабрали за свој књижевни језик.

Да ће сам *Гај*, много боље знати, но Ви данашњи Хрвати, које је наречје и чији је он језик узео у своју илирску *Даницу* и илирске *Новине*, уместо кајкавскога наречја и језика; то нам бар не можете с основом опорећи.

Па да чујемо *Гаја*, шта је он у том погледу рекао.

Кад су оно 1852. године напали *Гаја „Српски дневник"* у Новом Саду, и *„Српске новине"* у Београду, због тога што је у његовим „Narodnim novinama" изишло неколико чланака које је написао данашњи пророк *Анте Старчевић*, и у којима се рекло и ово: *„које је тај језик српски?, какав је то српски језик?"*, „народ хрватски има у своме језику класичност, која се са талијанском свога времена натјече а за друге такмаче у Европи незна", „не да би Хрвати писали којим другим језиком, *него треба да и они писци, који се за Србе или за што друго држе, настоје писати изображеним чистим хрватским језиком*", „Хрвати имају три наречја: штокавско, кајкавско и чакавско и свако је изображеније него ли оно, кога неки „српским зову" –, тада је *Гај* у *Мирогоју* (Мирогој је био летњиковац Гајев, а данас је

гробље) дне 3. студенога 1852. написао: *„Изјављење ради Старчевићевих чланаках о Сербима и серпском језику"*.

У истом се *Гај* извињавао, како је *Старчевић* оне чланке против Србаља протурио у његове новине без његовог знања и одобрења, кад је он био одсутан, те је затим рекао и ово:

> „– – – Као што ја, тако и већа част родољубивих Херватах, који браћу Србље и Сербство као главни темељ југославенске, или како ју ми полаг старе догодовштине назвасмо, илирске народности, сматрају, који славна дјела прошасности, узорно јуначтво и безпримјерно пожертвовање ово и оностраних Сербаљах с љубави пуним удивљењем и одушевљењем, као што заслужују, до звјездах дижу, *паче за звјезде надежнице сматрају*, највећом мержњом осуђујемо, и као љагу од нас одбацујемо све оне, макар како учено изхитрене надритеорије, којима се напосљетку ништа друго недоказује, већ да се онаким употребљењем церпљених датах из иностраних списатељах из најдавније прошасности још и сад на ново посијати може оно сјеме раздора међу рођеном браћом, које су већ у стара времена иностранци приправили. Кад би г. *Старчевић* само у једно дјело свога најближег земљака, који се је такођер на тврдим обалама мора јадранскога родио, *Павла* наиме *Витезовића*, Сењанина, под насловом „Serbia ilustrata" био увирио, био би се увјерио, да је онај наш велики муж полаг све своје херватоманије у 8 књигах, у којима је списао хисторију Сербах, признао величанство и первенство народа сербскога, тако гледе његове народне важности, као што и језика; камо среће, да је он, који се је у своје доба за народни језик борио, на мјесто што је херватски провинцијализам са сербским мјешао и тако непрактично на необориве запрјеке нагазивао, – *камо среће да је он онда, као што ми сада у новија времена, најглавније грање језик, који је у изобиљу изреках и у својој чистоћи најбоље сачувао, у својој цјелости пригерлио и у херватиску књижевност увео, ми би се заисто са свиме на другом степену народњег напретка данас налазили.*

Пре тога пак, *Гај* је у својој *„Даници"* за 1846. у 31. бр., у чланку *Чије је коло?, рекао и ово:*

Пошто је прво наспоменуо, како је у 97. бр. *„Пражких новина"* речено, како је чешки учитель „танца" *Раб*, за свога бављења у Бечу, учио од Србаља тамо живећих њихов „народни танац" *„Коло"* звани, како би га међу сродним чешким народом расплодио.

Ово – рече – разјари неког Хрвата, те даде изјаву, да *„Коло"* није српски, већ илирски танац, а српски је танац *„Оро"*.

На то *Гај* одговори, да то није истина, већ да је „*Коло*" српска игра, те затим му рече:

„Ајдмо на извор ствари; питајмо се: тко нам је „*Коло*" илирско сачувао, пак ћемо видети, да ли се може казати, да „*Коло*" није српски већ илирски танац. Је ли су нам га сачували наши добри хрватски провинцијалци, или браћа Крањци или Штајерци. *Није ли белодано, управо да је „коло" управо мајка Србија уздржала, и да се је код правих Србаљах и по ових код остале илирске браће у Хрватској и Славонији сачувало?* Кад се о истиности овога питања уверите, можете проћи и на друга питања, која се обстанка илирске народности тичу н. пр. можете се питати: *у кога се је саувао чистији језик илирски, у кога обичаји, тко нам је понајвише гојио од кољена до кољена народне пјесме илирске? У сваком одговору наћи ћете Србље и Српство.* Како да се препиремо, што је код Србаљах народно, што ли није; код Србаљах, у којих је од олтара до чобана ништа бити не може, што не би народно било; *код Србаљах, од којих језик у свој мудрости и у свом богатству, и обичаје у својој изврстности и чистоћи учити морамо, ако хоћемо да илирски живот обновимо, код Србаљах, који су у светињи свога српства, онај народни дух и оно родољубство уздржали, којим смо и ми у новије доба, ради слоге под пространим именом „илирства", новим животом ускрснули; код Србаљах, који су нама од старине сачували, а којим ми мало, али са свим ништа гледе самога народнога живота дати неможемо.* Дакле онај који вели: да што је српско, није илирско, исто што је илирско, да није српско (наравно у смислу саме народности) – јест или незналица, или непријатељ слоге између Славјанах од велике гране илирске."

„Надаље мисли г. изјаснитељ, да „*Коло*" није српски танац за то, што су га Хрвати, а не Срби у Беч донели и расплодили. Ала лепе досљедности! таково није кадар ни исти *Хегел* извести."

„Ако су Хрвати „*Коло*" у Беч донели и расплодили, то су доиста хвале вредни, што су настојали, да наш народни танац у великом свиету циену добије; али и отоле се никако неда извести она посљедица, да за то није српски што је илирски."

„*Та н. пр. сав свиет зна и признаје, да смо ми књижевност илирску подигли; ну, нама још нитко издалека није на ум пало икада тврдити, да то није српски већ илирски језик; паче поносимо се и хвалимо Богу великому, што ми Хрвати с браћом Србљима сада један књижевни језик имамо*".

Питам Вас озбиљно све Хрвате, можете ли са основом тврдити, после *овако* јасне и искрене изјаве творца Вашег књижевног препо-

рођаја *Гаја: да Ваш књижевни језик није српски, и да га Ви нисте од нас Србаља усвојили?* На ово питање не ћемо ми да одговарамо, јер је на њега одговорио сам *Гај*.

Истина, у почетку Вашег хрватског књижевног препорођаја, гдекоји су ваши писци, почели да пишу по дубровачким класицима, ну, против њих се подигао сам *Станко Враз*, као што се види из ових речи његових у писму, писатом *Ивану Мажуранићу* 1836. 15. грудна из Граца:

> „Ја цјеним врло Далматинске списатеље, они јесу свикак верстни, најверстнији смием казати између свих старих писатеља Славенских до наших времен, што се тиче хитрости, умности и укуса, ма језик ми се чини одвише по Талијаншчини прикројен. У Далматинцих нема оне живахности православенске, која влада у сербских и осталих илирских (а где су Хрватске народне песме!) народних пјесмах, јербо народне пјесме јесу жива керв пука" (*Фран Марковић*, у „Spomen knjigi Matice Hrvatske." Zagreb 1892. стр 108.).

А у писму *Ербену*, рече *Враз*:

> „Бојим се, даће уплив Дубровчана, још даље и силније нашарати лице књижевности наше, крупним руменилом онога времена, ненаравнога урешавања, за то ће бити од велике користи за здрав развитак литературе наше, ако се уз дубровачке класике издају и народне пјесме, које ће улити у њу здрав, чврст темељ народан, метнути на лице појезије наше румен наравског здравља, и тако уплив Дубровчана спасоносним начином парализирати. (l. c. 13.).

Ово је Враз рекао, кад је *„Матица илирска"* 1842. закључила, да издаје дубровачке класике.

„Матица" је издала 1843. Гундулићевог *„Османа"*. У повести *„Матице хрватске"*, рече г. *Таде Смичиклас* за исто издање ово:

> „Издање *„Османа"* задржало се ради ријечника, који је радио *Иван Мажуранић*. Ријечник сам обузимље ситно тискан у двије поле на свакој страни пуних 137 страна. Зар је требало тако обилни риечник? Зар је требало тумачење сваке риечи на језику њемачком и талијанском? То ће данас питати сви они, који заборављају, да су оно били почетци „књижевног живота." (l. c. 13.)
>
> „Сви млади људи – рече *Таде* – почетници најприје почињу пјевати по начину *Чубрановићеву и Гундулићеву*. Младеж учи

циела пјевања *Гундулићева* на изуст. Идеја *Сїанка Враза* (т. ј. да се хрватски песници више угледе на српске народне песме, но на дубровачке класике) ипак побеђује. Сами дивни допунитель *Гундулићева „Османа" (Иван Мажуранић)* извади из срца народне пјесме свога *„Ченгић-Агу"*, у кратком часу иза своје радње око *„Османа"*.

Навешћемо за пример, како је *Мажуранић* певао у духу српских народних песама, а како је певао у духу дубровачких класика.

По првом је певао овако:

„Док дванаест коња не оседла,
„Златним седлом и сребреном уздом
„Узенђиом од Стамбола града
„И подковом од сухога злата".

А по другом овако:

„Потиштени тви синови
„Господичној његда у власти,
Изроди су ил' робови
„Жељни с овцам траву пасти".

Видели смо, да су се хрватски песници, на брзо оканули певања по дубровачким класицима, пошто су увидели, да „нови Илири", не разуму дубровачког језика.

Остали пак књижевници и то већином рођени у Хрватској, не знајући сами добро српскога језика, као они, који су рођени у Славонији, нису хтели, а ваљда нису ни могли да пишу онако, као они, који су знали добро српски језик, и као што је писао доста добро и сам *Гај*, те створе неки посебан језик, (не управо језик, но граматику), ког назову *„загребачком школом"*, чији је последњи преставник био *Адолфо-Вебер-Ткалчевић*.

У хрватској књижевности, водила се све доскоро борба, за и око *„загребачке школе". Вебер* је у последњем свом чланку *„Брус језика или загребачка школа"* у *„Viepci"* 1884. рекао и ово:

„Од њекога је времена, почело неколико хрватских писаца рушити загребачку књижевну школу (њој је дошао главе наш *Даничић*). Загребачка школа, а то је илирска, имала је задатак, да кајкавце и чакавце, приведе у коло штокаваца, и створи књижевно јединство. Да није забацила силу добрих риечи и фраза и њеке

облике, које су очевидно правилнији него они, које су мјесто њих штокавци развили у новије вријеме, премда нису ни они правилнијих старих облика још посве затрли, била би отеготила, ако не осујетила посао уједињавања. Још би требало у књижевно јединство привести Словенце, а тај циљ ће се сигурније постићи загребачком, него ли Даничићевом школом." (l. c. 334.).

У главној скупштини *„Матице Хрватске"*, одржане у Загребу 17. (29.) студенога 1885., *Вебер* је последњи пут „заговарао загребачку школу." У свом говору, рекао је и ово:

„Опажам, да њекоји млађи наши писци, прианьају уз начин писања, *који се обично зове српски,* а ја га именујем и хрватским, што такав језик говоре и Хрвати (!) на истоку. Ако ме сви знаци не варају, раширит ће се тај начин и даље – – –" (l. c. 335).

Фран Марковић, завршио је животопис *Веберов* с речма: *Ипак ако му и јест противна струја Вукова отимала под крај живота побједу, не ће га минути захвална успомена потомства.„ (l. c.* 338).

Ево, како је прошла и свршила *„загребачка школа!"*

А сада чујте *„Обзораши"*, шта је рекао Ваш *Антун Мажуранић*, какве су муке имали ваши књижевни препородитељи, с дубровачким језиком. *Смодек* је већ 1832. започео предавати на академији хрватску граматику, и то на латинском језику. 1836. започне на гимназији загребачкој *Антун* предавати хрватски језик и литературу ђацима из виших разреда на хрватском језику, и о дубровачкој литератури.

Чујте шта је *Антун Мажуранић*, рекао 1852. за дубровачку литературу, и за почетак вашег књижевног препорођаја:

„Још прије неколико година, скоро нити ко је знао за старију литературу дубровачку, а тко је што и знао, немогаше је разумети. Врло риједки умјели су читати стара хрватска и босанска писма (т.ј. глаголицу и кирилицу), и ови риједки бијаху држани, као њекакви чудни људи и необични. Већина учених Хрвата није ни знала, да су Хрвати, а и они, који су се држали за Хрвате, нису хотјели Хрвата из другог краја признати за Хрвата. – – – *Тим није чудо што ни најбољи, ни најученији наши људи, нису могли складно и углађено ни десет ријечи проговорити нашим језиком* (ту је *Антун* мислио данашњим књижевним српским језиком)" (l. c. 291.)

„Тешки су били ти први почетци – рече Ваш *Таде Смичиклас*, у реченој књизи, у опису живота *Антуновог.* Старац би *Антун*

проплакао, кад је о том стајао приповиједати. Саставити један број политичких новина, то је била велика мука. Њима је тешко о политичким стварима другачије разговарати, него њемачки; *мањкали су им хрватски изрази за најобичније политичке појмове.* Младим људима помаже због ових професор *Људевит Јелачић*, који их упућује, како ће учинити извадке из знамените у оно доба „Augsburger Allgemeine Zeitung" (l. c. 290.).

Па кад су ваши књижевни препородитељи имали *оваке* муке, ил што би рекао стари „пророк" „петљаније" с дубровачким језиком; питамо Вас, није ли то мало више слободна тврдња, кад рескосте: хрватски књижевници кајкавци, оставивши кајкавштину, усвојише за свој књижевни језик, дубровачки језик, т. ј. језик хрватски, којим је писао *Гундулић и Палмотић?*

Рекосмо, да су у почетку хрватског књижевног препорођаја, неки песници почели да певају у *Гајевој „Даници" онако,* како су певали дубровачки класици, т. ј. не баш *онако*, ал су им подражавали. Ну, и ти су набрзо престали певати по њима. Они пак књижевници, који су писали у прози, ти су писали чисто српски, како су и колико су знали.

Да л се *Гундулићев и Палмотићев* језик може назвати хрватским језиком; о томе не ћемо овом приликом да говоримо. Доста да Вам наспоменемо то, да њихов језик не разуму ни Срби, ни Хрвати. Као што је *Мажуранић*, морао своме речнику уз „*Османа*", да тумачи скоро сваку реч; тако исто морао је и наш *Јован Бошковић*, да тумачи многу и многу реч из „*Османа*". Сам пак Ваш *Јагић*, у својој „*Historiji književnosti* naroda *Hrvatskoga i Srbskoga*", рекао је на стр. 145-6. ово: „– – – То и јест, мислим главни разлог, за што је република дубровачка свагда одјелито поминьала људе и језик „српски", од људи и језика дубровачкога, који су обично звали „словинским", ређе „хрватским" језиком".

Рекосмо одмах на почетку овога одељка, да ми кајкавце и чакавце сматрамо више за хрвато-словенце – крањце, него за праве Хрвате. Да нам не би рекли, да смо ми то онако од ока рекли, ево чујте, за што смо ми *то* рекли.

Кад се оно у седници хрв. славонског сабора 3. (15.) Јуна 1861. велики жупан *Иван Кукуљевић*, бранио од тврдње патријарха *Јосифа Рајачића*, да је он у сабору рекао, да у војеној Крајини живи сам хрватски народ, тад је у свом говору рекао и ово:

> Језик онај, што га наш народ хрватски испод *Окића*, око *Самобора*, у *Загорју* и *Туровом-пољу* говори, (а то је кајкавски), није по законих језикословља чисти хрватски, премда се сада тако зове, него је помјешано нарјечје хрватско-словенско, или ако хоћемо хрватско-крањско, те управ именом словенским називао га је сам наш народ „још у 16. и 17. вијеку."

Ваш је књижевни препородител *Вјекослав Бабукић*, у својој *„Ilirskoj Slovnici"* 1836., којом су као што рече Ваш *Иван Филиповић* у својој *„Kratkoj povjesti književnosti hrvatske i srpske"*: „доведени облици народнога књижевнога језика, како је *Вук* учио, у склад са осталими словенскими нарјечији, а на томе основу развијао се је сав потлашњи рад око самог језика", – рекао ово:

> „Сваки народ, поноси се својим језиком, и држи матерински језик за најмилији, најслађи и најјачи, а то с тога, што му је од малинах привикнуо и тако рекућ из његова човечја устројства наравно проистекао, те с тога му допире до срца. И благо свакому народу, који се поноси својим материнским језиком; јер тај ће живјети на вјеке и његовој слави неће бити конца." (l. c. 2.).

Молићемо дакле *„Обзораши"*, реците нам, који је матерњи језик оних 600.000, а можда и више кајкаваца и чакаваца у Хрватској? Да ли је оно којим говоре, или оно којим му ви данас у *„Обзору"* причате о „хрватском државном праву", о „хрватском уставу"? Нама је Србима онај, и којим говори Србин у кући, и којим му наши књижевници причају о српским краљевима и царевима, српским велимо, а не српско-турским, као што ви Хрватима причате о хрватско-угарским.

Ви сте Хрвати свом жестином 1863. ударили на нашег *Вука*, што је у свом *„Ковчежићу"* рекао: *„Срби сви и свуда"*. Шта је у *„Позору"*, одговорено Вуку, кад је он дао очитовање своје, да је његa *Мишкатовић* рђаво разумео, јер он – рече – није у *„Ковчежићу"* рекао: *да су свуда све сами Срби*, већ је он ставио за натпис чланку поменуту изреку, и да је њом хтео показати, да ће у њему бити говора „о Србима свима, макар гђје становали", и да је он у истом чланку казао: *„да су Срби само они, који говоре српским језиком, без разлике верозакона и мјеста становања, а за Чакавце и Кекавце нијесам казао да су Срби"*, изволите завирити у 71. број *„Позора"* за 1863.

Вук ако је и рекао: „*Срби сви и свуда*", истину је рекао; јер Срби немају два-три језика, као што имају данашњи и прави и назови Хрвати.

Прочитајте н. пр. ма ком Србину ове речи: „Објављујем моме драгоме народу, да на неко време полазим на пут изван отаџбине", па живео он у Србији, Босни, Херцеговини, Аустро-Угарско-Тројединици, и био он закона источно-православнога, римокатоличкога или мухамеданскога, он ће их разумети.

Прочитајте пак н. пр. ком Хрвату „кајкавцу" или „чакавцу" ове речи: Žiga je sa svojom sudbinom zadovoljan, samo mu je teško, da se ne može oprostiti s bratom", он их не ће разумети.

А прочитајте ком Славонцу, Бошњаку, Херцеговцу, или ма коме ко није „кајкавац" или „чакавац", ове речи:

> „Ona se anda predaje najžestokešem haharom; ali ovi, poklam kam bi gingavi *Blandine* život cel dan razlučnem načinom bili mercvarili – – –"; или ове: „Stara horvatska veli: „Med kosi tebe videći, za kosa te bum štimal – a če med škvorci piskal buš, veruval bum da si škvorec"; или ове: „Do vpeljanoga v Horvatsku zemlju leto 1607. tak nazvanoga tovaruštva jezuševoga bi moglo reći se, da Horvatov velika stran ili pravemi slavenskemi slovami, koje Rusom i Srbljem grčke cirkve vu običaju, i koje k grčkem mnogo spodobne su; ili pak da slovami tak nazvanemi ćirulicami od sv. Ciriluša, kak poveda se, izmišlenimi, ter Dalmatincem i Bošnjakom katolikom glagolitam navademi knige negda svoje i pisma zpisivali jesu; i da anda ježuiti, kojem vsačko domovne mladosti v navukah nastavljanje i v držanjih vpitomljenje bilo je zručeno, prvi počeli su, na mesto slov materinskomu jeziku privlagodjeneh, stranske latinske ponajviše vpotrebuvati i občinski vpeljivati s toga more biti zroka, da, kak ovakveh redov kotrigom bilo je obično, rimo-katolike od one grčke cirkve i vu tom odlikuje, ter i na taj način bi veliku svoju proti pravoverju osvedočili gorušnost"

(о овом причању *Франа Корипића*, жупника у Ивањској, да се код Хрвата латиница удомила тек 1607. после доласка језуита, проговорићемо коју на свом месту), он их не ће разумети. Не ће их пак Србин ма које вере, или рецимо по данашњем Вашем називу Хрват штокавац, с тога разумети, што језик „кајкаваца" и „чакаваца", није српски језик, већ хрватско-словеначки, ил хрватско-крањски.

Рекло се не једном, и данас се говори, и од српске и од хрватске стране, да су Срби и Хрвати по језику један народ. И ми то велимо, ал само за старе католике из Далмације и Босне, који су свој језик називали словинским, и за оне данашње католике, којима је језик матерински српски језик, као н. пр. Шокце у Славонији, које ви данас

бројите у Хрвате. Ти јесу по језику с нама Србима један народ, *ал данашњи „чакавци", а особито „кајкавци" пословенчени Хрвати, које ми држимо за праве Хрвате, нису с нама један народ по језику. Са свим је други језик њихов, а други наш српски.*

Да су чак и сами Хрвати из загребачке жупаније, сматрали свој хрватски језик, за различит од српског, или као што га они називаше славонског, види се и из тога, што је у главној скупштини жупаније сремске од 25. Августа 1845. прочитано писмо загребачке жупаније:

> „Којим своју репрезентацију за укинуће новог илирског и уведење старог хорватског правописа, за тим за раздвојење основане катедре *хорватско-славонског језика и књижевности, у катедру једну хорватску, а другу славонску саопштавају и за потпомагање моли."*

Ви сте Хрвати, први почели говорити: „да су Срби и Хрвати два имена једнога народа." То сте почели говорити, из политичних разлога, и тек тада, кад сте видели, да Срби не ће ни у „Илире", ни у „Југословене", већ да хоће да остану Срби.

Лепо вам је наш покојни *Даничић* за ту нову мисао и тврдњу одговорио:

> „Не *гледајућ може ли та мисао (т. ј. да су имена Србин и Хрват, два имена једнога народа) бити истиниша или не,* ја мислим да у њој, самој нема ништа, што би морало бити врло немило Србима, јер, како ја разумијем, требало би по њој да Срби за себе говоре, да су Срби и Хрвати, а Хрвати опет за себе да говоре, да су и Хрвати и Срби; па кад би се и једнима и другима досадило носити два имена, *онда би дошло да се изабере једно, а које би више заслуживало, да се изабере и по томе, које би било изабрано, о том мислим да Србин нема ни најмање узрока сумњати."* (Ево Вам Хрвати правог узрока, за што је *Даничић* назвао српски језик, српским или хрватским).
>
> „Али се у „Književniku I. књ. 1864. – рече даље *Даничић* – не разумије та мисао тако; и што се ни у њему не разумије, тако, него се она мисао стеже, те се хоће радо, да се Срби називају ако не само Хрватима, а оно барем Србима и Хрватима, а не ће никако да се Хрвати називају и Хрватима и Србима, *премда је у њих настала она мисао ће би они требало још први да је изврше*, то је што мислим, да мора Србину бити врло немило."

У *„Гласнику"* књ. 9. српског ученог друштва у Београду, написао је *Даничић*, подужи чланак, с насловом: *„Разлике између језика српскога и хрватскога"*.

Даничић је овако започео свој чланак:

> „Колико је име хрватско чувено у свету, сам је хрватски народ непознат. У истој књижевности, која се највише зове хрватска, распра је, које су Хрвати. Како се народи најјаче разликују између себе језицима, којим говоре, могло би се за Хрвате најпоузданије знати које су, кад би им се сазнао језик. Језик њихов рад сам показати у овом чланку, и то из књига, у којима се изреком каже, да су писане хрватским језиком, или ако се у којој то не каже, а оно је у њој језик са свим онаки, какав је у онима, у којима се то каже. А да ће то допста бити језик хрватски, може се мислити и по томе, што би био без имена и он и народ који њим говори, кад се не би тако звали, и што би онда, име хрватско било без народа, који би се њим звао, јер сваки други народ и језик, који би ко хтео њим звати се, има друго име."

Питамо вас *„Обзораши"*, кад ви велите да су Хрвати 1836. узели за књижеван језик, дубровачки хрватски језик, дал Ви данас пишете по дубровачком писању?

У осталом, не треба да смећете с ума, да је друго стари дубровачки језик, а друго је хрватски, (кајкавачки и чакавачки) којим говоре и пишу данашњи прави Хрвати у Хрватској.

Већина дубровачких писаца, називала је свој језик – као што је рекао и г. *Јагић*: – „словинским језиком" а тек по гдекоји од њих, називао га је „хрватским". Знамо осим тога, да су још и касније пјесници дубровачки, у Босни и Херцеговини тражили чистији и правилнији говор нашега језика, него ли бјеше њихов домаћи дубровачки."

Лепо је о *„словинском и харватском језику"* одговорио наш покојни др. *Јован Суботић*, у 88. књ. *„Српског Летописа"* данашњем Вашем пророку *Анти*, који је, као што рекосмо још 1852. почео писати да нема Србаља, на стр. 153.-4. ово:

> „*IX. Г. Старчевић*, како гдје види име хрватски, таки виче нема Србаља!".
>
> „Дакле: Ако Истријанац католик, рекне да пише хрватски, е то је прави Хрват; а Дубровчанин, или други горњи Далматинац рекне, да пише хрватски, е то је овејани Хрват, и не може бити Србин. Ово је врло рђав силогизам, будући да му је основ шупаљ.

Ни један Србин који је католиком постао, или се католиком родио, не ће да каже да је Србин, да пише српски, да говори српски, а то за то, јер је са именом Србин источна црква скопчана, а католику казати да је Србин чини се, да би толико значило као да каже, да је источне цркве. Како ће дакле да каже? Онако како му се најближи други Словени зову: *хрватски*, – а гдје нема других Словена – *шокачки, буњевачки, словински*. Ако дакле Истријанац и Дубровчанин каже, да пише хрватски, није сљедство, да није Србин, или да је Хрват; ком народу шта принадлежи, то се мора с друге стране видјети."

„Овдје морамо г. *Старчевића* запитати: кад су Дубровчани Хрвати, онда, кад веле да пишу хрватски, – и шта су онда, кад кажу да пишу словински? Очевидно је, дакле, да се по томе, што ко каже да пише хрватски, не може закључити да је Хрват".

„Г. *Старчевић* позива нас, да се чудимо, јер писац *Папалићеве* кронике, вели да пише хрватским језиком. Ми се заиста морамо чудити, али г. *Старчевићу*, и то због тога, што он на ту кронику толико цене мење. По истој кроници, не само, да је она писана језиком хрватским, него је и св. *Кирил* свето писмо на хрватски превео, и свету литургију хрватски уредио! Њему је дакле језик св. *Кирила* у св. писму онај исти, који је у његовој кроници, будући да му је и један и други хрватски, а два хрватска језика не могу бити! У колико је дакле језик св. *Кирила* у св. писму хрватски, у толико је и онај у кроници му хрватски."

„А шта ће рећи г *Старчевић*, кад му кажемо, да најстарији списатељи провинцијалне Хрватске, као *Перговић* 1574., *Врамец* 1578., издатељ евангелија 1651. и други, свој језик, којим пишу не зову хрватским, него словинским?"

Какав је био 1852. данашњи Ваш пророк *Анте*, таки сте и Ви данас *„Обзораши"*. Да бисте доказали, да су Далматинци писали хрватским језиком, ви се кад немогосте на саме Дубровчане позвати, позвасте на *Фра Ловру Љубушког Шишатовића*, сина пл. турчина рођ. 1672. у Љубушком у Херцеговини.

А како сте држали, да ће Србима бити недовољан доказ, ако се само позовете на *Хасана*; то сте се подједно позвали и на Словенца *Трубера* који 1560. у посвети свога превода: *„виндишкога тестамента"* пише:

„Да су га њеки њемачки учењаци потакли, да настави преваћање светих књига, јер да их је већ и њеки *Стјепан Конзул*, Истранин зачео преваћати из виндишкога језика на *„харватски"*,

који језик разуме Далматинци, Бошњаци, Серви, па народи све до Цариграда."

Када је Словенац *Трубер*, био *тако* велики зналац етнографије, да је Хрвате нашао и у Србији и у Бугарској, и језикословац, да је држао, да *„харваtски"* разуму не смо Бошњаци, већ и Срби у Србији и сви остали народи до Цариграда; онда се из тога може видети, како је поуздан и јак доказ за „харватски језик", позивање на једног *Примуша Трубера!*

Да видите *„Обзораши"*, а и наш српски свет, какав је био језик *Труберов*, навешћемо нешто из његовог превода св. писма, који је превод он штампао и глаголицом и кирилицом (цирулическими слови).

Он је овако преводио: „Два wдь н'иχь гредиχота wнь исті дан ' в каштель, кн бише далеко стадіи шестдесетw ѿ іерѵсалима, именомь Єммаѵсь, и wна говораχота мею собомь wта всиχ ка се бѣχоу згодила."

Је л ово језик којим говоре кајкавци у Хрватској, који себе изодавно зову Хрватима, и које тим именом и наш народ изодавно зове, и само њих је држао и држи за Хрвате? Одговорите нам!

Онај језик, којим је штампао *Трубер* свој превод св. писма, назвао је Фра *Матија Дивковић*, који је 1565. кирилицом штампао у Млецима „Навкъ Карстиански", „незикъ Словински", а слова кирилска „слови Сарпскиеми." А кад сам *Дивковић, Петар Канизија* 1583.и други из тог доба, назваше свој језик „словинским" онда су заиста они у томе већи ауктoритети, од једног Словенца *Трубера!*

Навели смо неколико примера, какав је језик био и какав је данас кајкаваца и чакаваца похрваћених Словенаца и Крањаца, а овде ћемо да наведемо неколико примера, какав је био „словински", ког су називали гдекоји „хрватским" језиком.

Навешћемо баш нешто из *Паталићеве* кронике, за коју рече, да ју је написао „хрвацким језиком."

„И тако свети муж Констанц (Константин св. Кирил –) нареди попове и књигу харвацку, и изтумачи из гарчкога харвацку књигу, и харвацка изтумачи јеванђелија, и све пиштуле криквене, и тако старога, како новога закона, и учини књиге с папиним допушћењем, и нареди мису, и утварди земљу и виру Исукарстову, и вазе прошћење и обрати к Риму пут свој, који му под послух свети заповедан бише, и греднуће, наврати се краљевство светога пука – – –."

Фра *Рафаел Левaковић*, овако је писао „словински".

„Кој наук, премда је кратак, уфам се, да ће користан бити не само за оне, који жуде латински језик научити, него јуште за дјецу из Далмације, која уче дијачки језик граматиком за Латине писаном, јере дјеца најприе науче материн језик, т. ј. словински (чусте ли, како назва *Левaковић*, језик, којим се у Далмацији говорило!) – –".

Је ли ово „хрватски" језик? Ако јесте, онда какав је ово:

„Ја нечу на вного престимавати оно, кај бетеги, доба и час шкодују, љепота прехађа, истина остаје. – – – Ја зевсема никај не марим за малеке, покехдоб ја вјерујем ву Јежуша Кристуша – – –?"

Класици пак дубровачки овако су певали:

„Проз мостове, ки се дижу
„Занесене у заходе,
„И у долине свак час нижу
„По стрм' и уск' путу сходе."

„Зато, младци ви љувени
„Цић милости драге ваше
„Немојте имати у нециени
„Те љепости миле наше.

„Све створење по нарави,
„Ча му ј' љубко, тим се слави,
„А Приморје Задре тобом,
„Зач си славан ти сам собом,
„Од мудрости брез дна рико,
„Задре граде, наша дико."

Не ће бити с горег, да прочитате *„Обзораши"*, у Вашег *Симе Љубића „Ogledal*-у" I. стр. 60. и 70. где је говорио „о најстаријим списатељима дубровачким и которским, родом српским, или барем одгојеним под упливом српскога нарјечја, како н. пр. *Шишко Мињешић, Ђорђе Држић и др."*

Кад је оно 1852. у 76. бр. *„Narodnih novina"*, неколико хрватских књижевника, позвало све југословенске књижевнике, да се од народних наречја изабере једно за књижевни језик, и да би „најправије и најбоље било, да јужно наречје буде књижевно", тада је *Јован Стејић*

у 44. бр. „Сербских новина" за 1852. одговорио им и замерио, што су неискрени хрватски књижевници, и што се стиде – снебивају, те уместо да рекоше: *„српски језик"*, они рекоше, „о нашој књижевности", „о књижевности источно-западнога вјерозакона", „о јужном наречју".

А за разлог, да треба „јужно наречје" узети за књижеван језик и за то, „што је сва стара дубровачка књижевност у њему писана", одговорио је *Стејић* ово:

> „Ако наше српске народне песме не могу у овоме притегнути, дубровачка књижевност не ће моћи ни толико. Дубровачка књижевност није, право рећи, народна, него мјестна, дубровачка, једва, ако више хоћеш областна, за Дубровник и за његову околину стварана; „југословенство", као што га ми узимамо, свагда је било ван његова домашаја, незнани свјет. Та мала тачка на југу, не ће и не може к себи привући и освојити цјело нашинство, особито наше српство, за које она, по књижевности, нигда није имала битности." (Наш је народ у песмама за Дубровчане рекао: „Латини су старе варалице.")

Из свега реченога, јасно се види, да је језик „словински" и „харватски", којим су писали у XVI. веку *Антун Далматин, Стипан Истријанин, Трубер, Матија Дивковић, Петар Канизија* и остали, мање више српски језик помешан са старословенским, а никако хрватски.

> „У Далмацији – као што рече *Вук* у *„Ковчежићу"* – нема данас „чакаваца" на сухој земљи, али их има у Хрватској, како се пређе Велебит, у западној Мађарској и у Аустрији готово до Беча. Како их је нестало у Далмацији? Ја мислим да су се од Срба и од Турака разбјегли, а који су ондје остали, они су се посрбили задржавши само *и* на онијем мјестима, гдје је у старо словенском *ѣ*"

Немачки путник *Ј. Г. Кол*, издао је 1851. опис свога путовања у Истрију, Далмацију и Црну гору, у ком је и ово рекао:

> „О хрватским славенима мисле, да су се они најпре у Далмацији настанили, и можда једно време целу земљу држали. Цела северна Далмација до *Крке*, чинила је дуже време главни део Хрватске краљевине, и хрватски краљеви, имали су баш ту своју столицу у *Београду* (данашња Zara vecchia). А и све скоро острве далматинске, населили су Хрвати. На југу могли су Срби ту тамо из

одавно седети. Ну, кад је хрватска сила и цвет Мађарима подлегао, а још више, кад су се Србљи с Турцима подударили, стану се српски бегунци све то више у приморје насељавати, и тако буду осим јужних крајева, који су већ од старине к Србији припадали, и северни хрватски све више и више тако рећи посрбљени. Хрватско је племе у Далмацији све више уступало, а српско овлада у читавој Далмацији, поименце пак у средњој и јужној. Особито су пак Бокељи, Дубровчани и дубровачки острвљани, становници око Неретве и Цетиње, такозвани Морлаци и ускоци, чисти Срби; а Морлаци на северу од Крке, имају се сматрати као смеса од Србаља и Хрвата, али са више српства; становници око Зрмање и Велебита као прилично чисти Хрвати сматрати, а на острвима се сачувало чисто хрватско племе" („*Српски Летопис*" књ. 85. стр. 8-10.).

Какав је народ био у околини Дубровника, и какав се насељавао у сам Дубровник, може се видети из записа, који се налази у сакристији *Стонске* франциканске цркве, писатог 1394. год., ког је данашњи високопреосвећени митрополит дабро-босански *Георгије Николајевић* обелоданио у српском преводу у 17. бр. „*Српског народног листа*" за 1839. годину.

Исти запис гласи:

„Пре него је она земља (*Рат, Стон* и др.) дошла до руку господе Дубровачке, стајала је подложна Шизматицима и Патаренима триста може бити година; нит је ту и спомена било о католичкој вери, паче ту су калуђери и свештеници (православни), живили. А после пак по божијој наредби, кад су речена господа онај *Рат* под извесним Данком предузели, давајући краљу Рашком (српском), или бану Босанском сваке године 1000 перпера; сувише пак желећи они *Рат* уздржати, и од силе Шизматика (православних) и Јеретика учувати, начине две прејаке тврдиње, и повуку велики зид с кулама од једне тврдиње до друге дуж читаве миље, за које зграде и друге потребе потроше око 20000 дуката из општинске касе; обећају ту и калуђере и речене свештенике држати, али ако ћеду се као Католици владати; веру Римску ту насаде, фратре наместе, и место им сазидају. Који фратри, содејствујући милости божјој, онај народ обрате и покрсте и до данас обраћају оне, који се досељавају из земаља Шизматика у овај предел и т. д."

После тога записа, рекао је г *Николајевић* и ово:

„Кад су Турци у Србију, после тога и у Босну и у Херцеговину продрли, многе су се тада породице српске из тих земаља, у Дубровник насељавале, и како нису имали у Дубровнику свога свештеника, то су и саме у римски закон прешле."

А не ће бити с горег, да прочитате *„Обзораши"*, шта је рекао професор *Решетар*, зет *Јагићев*, у *Јагићевом „Archiv*-у, у чланку: *„Die Ragusanischen Urkunden des XIII-XV. Jahrhunderts"* и приказ тог чланка у *„Делу"* др. *Ђорђа С. Ђорђевића*, па ћете и сами морати доћи до уверења, до ког и они дођоше, а наиме да је Дубровник по свом постанку латински муниципије био, али се пословенио. А пошто се тај преображај извршио под утицајем српскога племена, то се може казати да се посрбио.

Па кад све ово стоји, питамо Вас *„Обзораши"*, где је колевка српском језику, да ли у Херцеговини, Босни или посрбљеном Дубровнику? Ви одговорите, како хоћете, ми одговарамо, да је у Херцеговини и Босни.

Ево одговора, од куд се у Дубровнику и Далмацији у XVI. и XVII. веку, онако српски писало.

Ви данашњи Хрвати, као што рекосмо тврдите и пишете, да ко живи у Хрватској, Славонији и Далмацији, да не може ништа друго бити, до ли Хрват, и замерате нама Србима, што се ми тобоже због православне вере држимо за Србе и што и римокатолике и мухамеданце, чији је матењи језик, српски, називамо Србима.

Ви данас у Хрватској, Славонији и Далмацији, видите саме Хрвате. А молићемо, кад већ не видите у њима Србе, а где су *„Славонци"?* Где је „славонски народ и славонски језик?"

Ви сте изгледа нам заборавили, на време кад је нестало „славонског народа и славонског језика." Па кад смо већ предузели, да Вас подсетимо на оно, што сте заборавили, држимо да ћете нам бити захвални, што ћемо Вас и томе научити.

Дакле чујте, докле се налази траг „славонском народу и језику."

Да не наводимо ту ваздан наводе Ваших политичара и првака до 1860., ми ћемо навести овамо од 1860. само неколико примера.

Дакле, чујте. Искупљена у Загребу 1860. банска конференција, упутила је из своје седнице, одржане 28. (16.) студенога, на Њег. Величанство преставку, коју је саставио *Иван Мажуранић*, потоњи бан, и у њој се налазе ове речи: „– – – Да се језик народни *хрватско-славонски*, каконо већ патентом од 7. травња 1850. признано бјеше, уведе у све јавне послове."

Ако не знате, знајте, да је тој конференцији присуствовао и: *Штросмајер, Кукуљевић, Вукотиновић, Мажуранић и др. – – -.*"

У 3. седници од 10. просинца 1860., прочитано је царско ручно писмо од 5. просинца, у ком се налази и ово: „– – – наређујем *хрватско-славонски језик – – –.*"

У 4. седници од 17. сијечња 1861., под бр. 4. налази се: „Г. *Кукуљевић* прочита проглас *на народ хрватско-славонски.*"

У истом прогласу, на четир места вели се: *„Хрвати и Славонци!"*

Кукуљевић, упутио је 31. просинца 1860. „Одговор на отворено писмо пресветлога г. кнеза Меда Пучића из Дубровника" у ком је рекао: „– – – од кад смо ми *Хрвати и Славонци – -.*"

У чланку *„Српска војводина"* у 56. бр. *„Позора"* за 1863. рекло се: „– – ми Хрвати и Славонци – – Или зар су Хрвати и Славонци тако нетолерантни, да се морају Срби бојати, да ће латиница истиснути кирилицу?"

Да нас не мрзи тражити, нашли би се још и из доцнијег доба, више признања „хрватско-славонског народа и језика".

Ну, из реченог види се, да је Ваше хрватство у Славонији *„новог датума"*. Прост свет или „пук" у Славонији и дан данас каже да је Славонац, а свој језик назива „славонским", „нашким", ал мало ће ко рећи да је Хрват, и да говори хрватски. Да то каже и призна, за то се данас старају Ваши попови и учитељи.

До пре је Славонац с потсмехом звао Хрвате „ерама"., а и данас се то може чути. У *„Spomen knjigi Matice Hrvatske"*, у опису живота *Матије Месића*, рекао је ваш *Таде Смичиклас* и ово:

> „Родио се *М. Месић* у Броду од сиромашних родитеља. Отац му је био пореклом Хрват из Лике, чиме се старац знао радо поносити. Скромна његова жена, рођена Броћанка, као да се стидила, што је пошла за Личанина, које тек љута невоља гони у Славонију; знала би му приговарати: нека барем то пред дјецом не говори!"

Кад су хрватски политичари и књижевници, увидели, да Срби не ће да приме, ни назив *„илирски"* ни *„нашки"*, ни *„славонски"*, за свој језик, а они опет нису хтели да назову свој језик, „српским језиком", а видећи да са својим не могу оно постићи, што су желели, назваше свој језик „југословенским", мислећи да ће на тај назив Срби пристати.

Тако је у чл. LVIII, 1861. сабор хрватско-славонски закључио § 1.:

„Језик југословенски троједне краљевине, изјављује се овим за савколики обсег троједне краљевине, за једино и искључиво службени језик у свих струках јавнога живота." а у § 5. „Свакому је просто служити се у свих списах латинским или кирилским писмом."

Кад увидеше да Срби не ће ни тај назив за свој језик да усвоје, а они онда – као што рекосмо – ударише у тврдњу, да је хрватски и српски народ по језику један народ, те да је свеједно, рекло се српски или хрватски, и из почетка почеше писати и говорити „хрватско-српски" или „хрватски или српски језик", а од дужег времена остављше се и тога назива, те сад говоре и пишу, да у Троједници живи сам Хрват, и да по томе у њој нема другог до ли хрватског језика.

Што се у томе толико Хрвати осмелили, допринело је доста и то, што је и *Даничић* доцније употребљавао назив „српски или хрватски језик". Истина он је то чинио с тога, што је тврдо веровао, да кад се досади једнима и другима употребљавати два имена, и дође до избора за једно име, а *„које би – као што рече при оцени „Књижевника"* за 1864. – било изабрано, о том мислим да Србин нема ни најмање узрока сумњати." (Разумете ли „*Обзораши*", шта је *Даничић*, овим хтео казати!).

Да је пак *Даничић* веровао у *то*, и за што је он држао српски, а за што хрватски језик, може се најбоље видети из његовог писма, писатог на неколико дана пред своју смрт 4. октобра, а умр'о је 5. Новембра 1882., своме пријатељу г. *Милану Ђ. Милићевићу.*

У истом писму рече *Даничић и ово*:

„Молио бих те да препоручиш *цврсто* (у Србији многи говоре *цврсто м. чврсто, друштво м. друштво*, те се *Даничић* тима хтео мало нашалити) људима и деци око *„Видела"*, да ни једне ријечи не узимају из овдашњих новина (т. ј. хрватских у Загребу) и рјечника, јер узимајући признају и засведочавају да су их овдје претекли, а није тако; *јер је овдје мртвило, а ту је живот*. У мртвилу будући, не могу ни радити тако, да би се том радњом створило што за језик из онога, што у језику има, јер у мртвилу не знају за то; и у њихову мртвилу обамире и оно, што је у језику, јер се не миче, не употребљава. Него како раде? Обамрли, пружају руке око себе, па што им са стране дође, преводе ропски, не знајући (у мртвилу), да може бити друкчије. А ту, где је живот, тим више се треба чувати, да се не увлачи мртвило, јер може бити само немарношћу рђавих писаца. У животу језик и ријечи му развијају се, примајући мало по мало у своје значење нове идеје, пуштају из себе огранке; међу њима из истих жилица постају и нове ријечи. Те

жилице по ријечима, које су идејом налик на ону, која би нова требала, треба тражити, а не газити."

Ево, какво је мњење имао *Даничић* о вашој данашњој *„загребачкој школи!"*

А да тако исто мњење има о њој и Ваш г. *Јагић* упитајте се у Бечу, код његових ђака, па ћете од њих чути, *да он данашњи Ваш књижевни језик, никада не назива хрватским, већ српским језиком.*

Као што је Ваше католичко свештенство криво, што је 1102. год. хрватски народ, признао господство угарско, једино с тога, што су и Угри били вере католичке, тако исто њему имате и имамо захвалити, што у Славонији, Хрватској, Далмацији, Босни и Херцеговини, постоји код римокатоличког „пука", икавско наречје.

Кад већ није могло успети у томе, да „католички пук", друкчије говори од православних, почем су и једни и други Срби били, само што су две вере веровали; они смишљаше на то, да ма какву разлику у томе створе, те се задовољише и у томе, да њихов „пук" у место: је, ије, говори: *и.* Н. пр. у место вјера, вијера, вера, да говори вира.

Само нека је разлика, па ма била за „нокат"!

Ваш је *Гај*, као што рекосмо, јавно признао, да су Срби сачували народне обичаје, а то је рекао с тога, што је добро знао, да су их код Срба католика, свештеници и фратри њихови укинули. То је јавно признао и Ваш *Ј. Фр. Јукић (Славољуб Бошњак)* у свом: *„Zemljopisu i poviestnici Bosne,"* Zagreb 1851., где је на стр. 19. рекао: „Народни обичаји код керстјанах (т. ј. католичких Бошњака) готово су изтребљени, јер свећеници држећи их за празноверје (!), укинули су их и искоренили су их, само гдјекоји остали су."

Српски пак народ и свештеници, нису сматрали своје народне обичаје за празноверје, као што се за њих у самим *„Südslavische Zeitung,"* што су излазиле у Загребу 1851. рече: „Наука Христова проникнула је живот народа српског свестрано, за то се црте побожности код њега примећују скоро при сваком народном обичају или светковини, скоро при сваком, макар и свагдашњем занимању и обичном разговору. И то сачињава ону крепку стену, о коју се разбијају свеколике хитрости западне цркве."

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ

ПРИСТУПНА АКАДЕМСКА БЕСЕДА ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА

Говорена на свечаном скупу Академије 11 јан. 1896.

Господо академици,

Ни на једнога од нас, смем слободно рећи, није тако убрзо пало толико одликовања, као на мене, најнедостојнијег. Тек што сам, тако рећи, ступио у јавност, одликовали сте ме избором за свога дописног члана, и то не због каквих великих заслуга, већ јамачно због нада, које сте на ме полагали. Није прошло много, а гг. професори Велике Школе, изабравши ме за свога друга, поверише ми да предајем једну од најпознатијих за нас наука што се у нашој Великој Школи обрађују. Одмах затим ви сте ме уврстили и у праве чланове. Како ме је ово друго ваше одликовање стигло пре него што сам се и за оно прво одужио, за мене је било јасно, да је то учињено колико мени, толико и моме новом положају који сам добио. У осталом, Велика Школа и Академија и треба да чине једну органску целину, да су један расадник науке и просвете у нашем народу.

Али пословање на две стране, са катедре и у Академији, могу упоредо вршити само они, који дугим радом и годинама имају за собом потпуно утрвен пут. Ја сам се морао окренути прво на једну страну, и окренуо сам се школи. И ступајући пред вас зато мало доцније, да вам захвалим на ретком одликовању које сте ми указали, молим вас да ми то опростите, и да ми за неколико тренутака своју пажњу поклоните.

*

Моја прва реч пред вама биће о првим почецима живота онога објекта, којим се бави наука, што ми је поверена да је предајем.

Од кад живи *српски* језик, од кад је он добио све оне особине, којима се разликује од осталих сродних му језика, и тиме стекао право, да се назове самосталним језиком?

Изван сваке је сумње да су сви словенски народи, док су у мањем броју живели у заједници, говорили једним *прасловенским* језиком, да дакле у то доба није било данашњих словенских језика, па ни словенских народа, већ да је била једна прасловенска етнографска целина, и један прасловенски језик. С друге опет стране, прве веће споменике, писане језиком за који се мора рећи да је српски, имамо из друге половине дванаестог столећа. Али има ситнијих одломака српскога језика још из ранијег доба, очуваних у споменицима писаним на туђим језицима,[1] из којих се види да је српски језик један или два века раније био у главном исти, какав налазимо у дванаестом столећу, те се тако може узети да се већ у десетом веку српски језик потпуно индивидуализовао. У времену дакле од за историју тамног доба словенске заједнице па до десетог столећа постао је српски језик.

По писаним споменицима других словенских језика, то се исто може рећи и за остале словенске језике.

Али овај дуги период да се предвојити једним знатним историјским моментом – сеобом словенских народа, када су Словени изишли из своје старе постојбине и заузели на западу, југу и истоку крајеве у којима сада живе. То размицање словенских граница, изазвато јамачно великом сеобом народа, довршено је крајем шестог столећа после Христа. И ако се овај за историју веома знаменити догађај не узима у рачун, кад се говори о постанку словенских језика, опет је сасвим умесно да се запитамо: јесу ли Словени, изишавши из своје старе домовине, донели собом у нове крајеве један заједнички прасловенски језик, или је тога заједничког језика већ тада било нестало, и Словени су излазили из заједничке домовине као засебни народи са створеним својим језицима?

Сви који су о томе писали узимљу онако à priori да су Словени у време сеобе већ имали у главном готове своје језике, да је дакле и српски језик постао још у заједници, и да су Срби, дошавши у ове крајеве, језиком били различни од н. пр. Бугара и Словенаца.

Тако Шлајхер вели да су српски и словеначки језик најдуже остали заједно, нераздвојени, а то је морало бити пре сеобе, јер су у то време Срби и Словенци географски били већ подељени.[2]

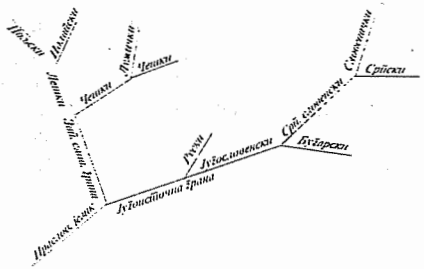
---

1 Jagić, Archiv IV, 397 i dalje; Šafarik, Geschichte der Südsl. Literat. III, 140 i dalje.

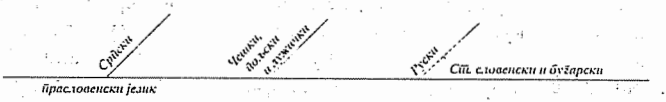
2 А. Шлейхер. Краткій очеркъ. С. Петерсб. 1865. (цитат у Даничића Rad I. 109) и Laut-u. Formenlehre der polab. Sprache, S. Petersb. 1871, стр. 17. Шематички представљена његова деоба словенских језика изгледа овако (J. Schmidt, Vocalismus II. 179):

Исто се то јасно види и по теорији Даничићевој, по којој би српски језик био први који се из заједнице издвојио, а најдуже би били остали заједно бугарски и старословенски с руским. Међутим, зна се да су Срби дошли у ове крајеве или заједно с Бугарима или после њих, а никако раније, дакле је деоба језика извршена пре сеобе.[3]

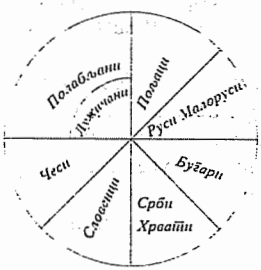
Шмит већ по својој теорији таласања мење у заједницу све словенске народе, и ређа их како су који до кога живели.[4]

3 По Даничићу (Rad I 109, и Дноба словенских језика, Биоград 1874) деоба словенских језика шематички представљена изгледала би овако:

4 По Шмитовој теорији распад словенских народа у заједници био је овакав (Vocal. II, 199):

Чак и Миклошић, који није постављао никаких теорија о деоби словенских језика, вели да су Срби и Хрвати ушли међу „Словене" као клин, и раздвојили Словенце од Бугара.[5]

Што сви овако стављају стварање словенских језика још у доба словенске заједнице, можда је узрок то, што се види, да су се словенски језици од десетога столећа до данас мање изменили, него што је у десетом столећу сваки словенски језик био измењен према заједничком прасловенском; па кад је за скоро хиљаду година у сваком словенском језику извршено тако мало промена, држало се да је свакоме од њих требало засебна живота бар толико, ако не више, да се од заједничког словенског језика развију до оног ступња, на коме их налазимо у десетом веку. Дакле се индивидуализовање словенских језика морало почети много пре сеобе словенских народа.

Али пре ће бити да је оваквом мишљењу узрок у томе, што све теорије о деоби словенских језика нису ништа друго, до теорије о деоби индојевропских језика пренесене на језике словенске. Па како ће се и наш говор оснивати на једној од ових теорија, то да их овде укратко изложимо.

*

Први је био Шлајхер који је поставио систем гранања индојевропских језика у слици језичког дрвета. По њему се индојевропски прајезик прво разделио на две гране, северноје вропску и аријскојужноје вропску; па се прва разделила на германску у балтичкословенску, и ова последња на балтичку и словенску; друга грана разделила се на аријску и јужноје вропску, па аријска на индијску и иранску, а јужноје вропска на грчку и италокелтску, и ова последња на италијанску и келтску.

И ако су Милер, Лотнер, Фик и др. поједине језичке гране друкчије делили, опет је ова теорија у основи стајала као једна све до г. 1872, када је против ње устао Ј. Шмит. Он је доказивао да се ова теорија цепања или гранања уопште не може применити на индојевропске језике, јер се код појединих језика виде поступни прелази, између којих би по теорији цепања требало да се велике разлике показују. Тако се балтичкословенска група не може по неким особинама одвојити од аријске, док је друге вежу за германску. Исто тако и италијска група веже келтску и грчку. И он је истакао нову теорију *шаласања*, по којој индојевропски језици представљају један закључ-

5 Vergl. Gram. I[2], 33.

чен ланац, чији се прстенови вежу овако: аријски, балтичкословенски, германски, келтски, италијски, грчки и овај опет закључен за аријски.

Обе се теорије слажу у томе, што и једна и друга узимају сличности или разлике између појединих језика као доказ ближег или даљег међусобног сродства, а разликују се у томе, што се по првој теорији до данашњег броја индојевропских језика дошло цепањем, т.ј. од прајезика су прво постала два, па од њих четири, итд., а по другој поједине разлике постале су још у заједници, још тамо су се јавили дијалекти, који између себе нису имали оштрих граница, већ су један у други прелазили. А што тих прелаза у историјско доба више нема, могао је бити узрок у томе, што се неко племе, које је говорило једним варијететом тога говора, буди којом надмоћношћу истакло над околним, и потчинило себи суседна племена и натурило им свој говор. Тако је један говор дошао у непосредан додир са говором који је био удаљенији и који је јаче разлике показивао. Ако још узмемо да су у то доба поједине масе народа могле бити једна од друге и одвојене или тиме, што су се једни иселили, или тиме, што су се туђи народи међу њих увукли, онда одмах долазимо на Шлајхерову теорију цепања. Тако би се обе теорије дале сложити да су првобитно били постепени прелази из језика у језик, затим су настала цепања, и тиме прелази уништени, а јавили су се језици са оштрим границама.

Али новија наука о језику обрнула се против обе теорије, јер се новијим испитивањима показало, да се оним доказима, на којима се обе оснивају, не може доказивати оно што се хтело. Не може се по неким једнакостима у језицима доказати да су ти језици некад чинили једну целину према другима. Ако су н. пр. неки језици изгубили аугменат, а други га још имају, то се одатле не може извести да је тај губитак био у доба, када су ти језици били у заједници. Исто тако, ако се у неким језицима налазе неке речи којих у другим нема, из тога не излази да су ти језици били дуже времена нераздвојени, јер су те речи буди каквим узроком могле бити изгубљене у оним другим језицима. Тиме се материјал за доказ сродства јако сузио, и остала су само заједничка подмлађивања у језику као доказ некадашње заједнице. Па и од ових готово све је новије испитивање оборило, доказавши да су то појави много старији, него што се мислило онда, кад су те теорије постајале.

Тако су новија испитивања порушила обе теорије, и признала само то, да је врло лако могуће да индојевропски прајезик није био једноставна целина, него да су се у њему већ биле створиле неке

разлике. То су биле клице оних разлика које се данас виде међу индојевропским језицима. Признајући тако некадашње индојевропско језичко јединство, а немајући поуздана критерија, новија наука се не упушта у доказивање веће или мање старости, или већег или мањег сродства појединих грана његових, осим очевидно сродних језика, као балтичкословенских и индијскоиранских.[6]

И тако је ово питање за подуже времена било скинуто са дневнога реда. Али тај негативан резултат до кога се дошло, не показује да наука то питање и не може решити, већ само показује да не ваља пут, којим се у решавању тога питања ишло.

Нови пут је указао *Херман Хирт* својим знаменитим чланком Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen,[7] којим је то питање стављено на сасвим другу основу. „Прва велика погрешка у целом овом истраживању – вели он – у томе је, што се сувише апстрактно поступало, што се није довољно водило рачуна о историјским моментима." Шмитово објашњење – наставља даље – само је онда могућно, ако се претпостави, да се индојевропски народ из једне области раширио преко других *пустих* крајева, те тако испунио сав онај простор који сада заузима, а у коме пре Индојевропљана није нико живео.

Док међу тим тако није било, јер се зна да је Јевропа још у ледено доба, и у прво доба камене периоде, била насељена. Па и ако се не може доказати да су та насеља непрестано трајала, опет антропологија доказује да јевропско становништво не припада исто тако *једној раси* као што по језику чини *једно језичко племе*. Исто тако се зна да су многе земље, у којима се говоре индојевропски језици, биле насељене и пре Индојевропљана, и да то старо становништво није било истребљено, већ је само покорено, и као многобројан ропски народ и даље живело, а врло је вероватно да је оно и сачињавало главну масу насеља. Ти покорени народи примили су језик својих освајача. А шта је било од индојевропскога народа у устима тих покорених народа, најбоље ће се видети, ако се обазремо на сличне случајеве у модерним језицима. Да узмемо на пример романске језике. Сви данашњи романски језици, као шпански, француски, талијански итд. развили су се из латинског језика, али нико неће тврдити да су сви романски народи некад и говорили једним – латин-

6 О овоме пише у Delbrück, Einleitung in das Sprachstudium, 4. Aufl. 131 и даље, и Internat. Zeitschrift f. allg. Sprachwissenschaft I, 226 и даље, и тамо наведену литературу.

7 Indogermanische Forschungen B. IV, 36.

ским – језиком, јер се зна да се латински говорио само у Риму и у Лацијуму. И кад су освајачи Римљани раширили свој језик по тако грдном пространству и наметнули га разним народима, онда је од њега одмах на разним крајевима постало толико нових латинских – романских – језика, колико је језика било и пре доласка Римљана, т.ј. у Шпанији је постао шпански, у Португалији португалски, у Галији француски итд. итд.

Обратан пример, шта бива са језицима ако се народи с другима не мешају, и ако се језик другима не намеће, имамо у финским језицима, који су се од две хиљаде година тако мало променили, да се у њима и сад лако распознају позајмљене прагерманске речи у својим старим облицима. Исто тако и турски дијалекти се тако мало разликују, да се становници и најудаљенијих крајева врло лако споразумевају, док н. пр. северни Немац не може разумети јужног.

Постанак дакле индојевропских језичких група објашњава се поглавито тиме, што су индојевропски освајачи наметнули свој језик туђим народима, који су га на сваки начин дотерали и променили. Зато је и незгодна слика језичког дрвета за постанак индојевропских језика, и место ње Хирт износи као згоднију хемијску: ако се преко разних хемикалија једно поред другог прелије каква киселина, то ће она на сваку друкчије утицати, и одатле ће постати толико нових продуката, колико је различитих материја било.

У овој је теорији састављена суштина од обе раније поменуте теорије, а избегнути су сви приговори који су и једној и другој чињени. У њој видимо и цепање – географско делење – као и код Шлајхера, али не на две и две гране, већ одмах на онолико грана, колико је било разних покорених народа, које су Индојевропљани заузели. Ту је и Шмитова теорија таласања – сродност коју фактички показују суседни језици, – али не у мањој заједничкој области, већ на широким просторијама заузетим после исељења.

Овом духовитом идејом Хиртовом питање о ближој или даљој сродности индојевропских језика, осим балтичкословенских и аријских, скинуто је једном за свагда са дневнога реда.

*

Може ли се ова теорија применити и на словенске језике? Држим да се без устезања може одговорити са *да*. И по томе би изишло да данашњих словенских језика није било док су Словени живели у заједници; они су тада говорили једним прасловенским језиком, који су сеобом разнели у заузете покрајине. Ту у новој

домовини утицајем несловенских покорених народа изменио се тај прасловенски језик у данашње словенске језике.

Постанак дакле српскога језика пада у доба када су Срби заузели земље у којима данас живе.

То што вреди за Србе, вреди и за остале словенске народе, али да њих оставимо на страну, па да се задржимо само на јужним Словенима.

Ако признамо да су узроци промени језика или бржем развитку једног језика или једног дијалекта у томе, што се тај језик намеће туђим народима; и ако је истина да ће се тај језик иначе изменити, више новина развити, у колико је освојени народ многобројнији, и да у тој борби са домаћим језицима може сасвим и пропасти; и обратно, да ће се један језик у толико чистији очувати и мање измена претрпети, у колико је освајачки народ многобројнији: – ако су све те претпоставке тачне, онда се оне и на југословенским језицима потпуно оправдавају.

На Балканском Полуострву живели су пре доласка Словена, осим Грка на југу, поромањена трачка и илирска племена, и то: Илири су заузимали северозападни крај, а Траки југоисточни. После доласка Словена и стварају се углавном два језика: српски и бугарски, први на илирском, други на трачком земљишту; и где су се та два племена додиривала, ту и данас влада прелазни говор од српскога бугарском. Даље на запад, где престаје илирско насеље, ствара се језик словеначки.

Северном својом страном Словени су се наслањали опет на словенске земље, од куда су све нове и нове масе долазиле, а на јужној страни Словени су се срели не само с културно јаким грчким елементом, него и са згуснутим трачким становништвом, које су они пред собом потискивали. На северу су дакле били бројно много јачи него на југу, и зато је пословењивање северног краја било потпуно, и ту се створила хомогена словенска – српска – маса; на југу пак или је словенско становништво сасвим утонуло, као н. пр. у Грчкој оставивши трага у неким речима и именима месним, или се прошарало непословењеним масама трачким – данашњим Цинцарима, а арбанашко становништво у високим брдима очувало се врло добро и данас.

На северозападну половину Балканског Полуострва, где је словенско становништво било и онако јако, није дошла више никаква туђа навала после Словена. И ту се утицајем несловенског становништва истина развио нов словенски – српски – говор, али сразмерно

мало различан од прасловенског говора, и тај је говор на врло великом пространству био компактан, с врло ситним дијалектичким разликама. На југоисточну пак половину Балканског Полуострва, и иначе слабије Словенима насељену, још пре него што је словенско становништво успело да је сасвим пословени, навалили су са севера Бугари, освајачки народ који је био порекла не само *не*словенског, него и *не*индоевропског, освојили је, основали своју државу, и словенском народу дали своје име. Ту је словенски језик имао да издржи двоструку борбу, и он је из те борбе изишао као победилац, али с многим ранама. На југоисточном делу Балканског Полуострва не само што нема оног језичког јединства, какво видимо на северозападном, него се и тај словенски језик највише од свих словенских језика удаљио од прасловенског језика, и развио нове особине које само он има. Мислим да ће се овим моћи објаснити оно Лескиново: „има уопште доста примера, да се чак поједини језици једне исте породице на разном земљишту врло различно понашају у погледу брзине развића; упореди летски са литавским, бугарски са српским или руским, "[8] као год што и Хирт објашњава истим узроцима бржи развој келтског према н. пр. словенском.

Само ово би било довољно, па да се поколеба оно мишљење да је српски језик још пре доласка у ове крајеве већ био добио своје карактерне знаке, јер се оно, у колико је бар мени познато, не оснива ни на каквим доказима. Ко то тврди, требало би да окарактерише српски језик најстаријег доба до кога се може доћи, и да за сваку особину која га одликује од прасловенског језика, у колико је могуће, одреди да ли се је заиста тако рано развила. Како то до сад није рађено, то да учинимо сад један покушај. Можда ћемо и ту наћи ослонца за оно што напред рекосмо.

Српски језик десетога века био се удаљио од прасловенског у главном у томе, што је:

1) гласове *д* и *т̄* избацио испред *л*, *н*;

2) извршио метатезу и дуљење вокала *ра*, *ла*, *рѣ*, *лѣ* из *ор*, *ол*, *ер*, *ел*, испред сугласника;

3) развио самогласно *р*, *л* из *р* и *л* око којих су били полугласи а испред сугласника;

4) јотовао *дј* у *ђ*, а *т̄ј* и *г̄т̄*, *кт̄* и *хт̄* у *ћ*;

5) полугласе *ъ* и *ь* избацио на крају речи и на крају слога;

8 Die Declination im sl. lit. u. germ. VI.

6) од два полугласа ъ и ь развио један средњи, ближи ка ъ него ка ь;
7) изгубио назале, и заменио ѧ са *е*, а ѫ са *у*;
8) изједначио *ы* са *и*; и
9) биће да је већ тада изгубио свој стари слаби акценат (steigender Ton), и скратио дуге вокале на којима је он био.

За облике тога доба немамо података као за гласове, јер први споменици из којих се о њима може говорити падају пред крај дванестог и почетак тринаестог столећа. Одступања у њима биће да су била мања него у гласовима. Можда се још у то доба већ био развио словенски аорист, перифрастички футур, и партицини се престали мењати. У осталом ове промене и нису тако знатне као гласовне.

Ако сада, по примеру осталих испитивача, узмемо да су све ове разлике постале у заједници, пре досељења у данашње земље, онда се мора узети да се српски језик од исељења из заједничке домовине па до десетог столећа није ништа мењао, а то јамачно нико неће тврдити. Напротив, могло би се онако а priori рећи да је српски језик морао баш у то доба на новом земљишту највеће промене претрпети.

За многе од ових гласовних промена можемо с приличном вероватношћу одредити доба постанка, и видећемо да ће мало што прећи у заједницу, већ ће се готово све ограничити на Балканско Полуострво.

Тако, врло је вероватно да су Срби у деветом столећу још разликовали *ы* од *и*, јер у латинским листинама тога доба (852 и 892), очуваним у преписима четрнаестог века, речи, у којима има *ы*, нису писане са *и* већ са *у*: Nemuslo, Lutimuslo, Nedamuslo, Cresamuslo[9] итд.

Како облик Mincimiro (из год. 892, у доцнијем препису) „није довољан доказ за назализам тога доба",[10] не бих се смео позвати ни на облике као Zenta, Montemerus, Μουντιμηροζ, Τξεντινα[11] итд, јер су те речи могле доћи Грцима од словенских племена која су дуже очувала назализам. Али речи *соупь* и *соудь*: *Соупь-Жоулыянь*,[12] и *соупь Стипань*,[13] *Соудь-Жел(и)янь*,[14] и *Фроугъ*, *Фроушка Гора*, нису могле никако непосредно постати из *sanctus*, *Francus* Φραγγοζ, и Φραγγοχωριον, већ преко назала **сѫпь*, **Фрѫгъ*, *Фрѫжьская Гора*, а то

9 Jagić, Archiv IV, 406
10 Ibd. 407.
11 Šafarik, Gesch. d. s. Lit. 151.
12 Микл. Mon. Serb. 10. рѣаво напгтампано... мете имь вь соуть: Жоулыпань.
13 Даничић, Рјечн., Микл. M. Serb. 494.
14 Споменик III, 10.

несумњиво показује, да су Срби у доба покрштавања, када су те речи примили, имали још назале.

Биће да је и метатеза и дуљење вокала *ра, рѣ, ла, лѣ* из *ор, ер, ол, ел*, испред сугласника, што је једнако код свих јужних Словена, такође овде постало, јер има и у румунском језику позајмљених словенских речи из оног доба, када још није била извршена метатеза: *balte* (lacus, stagnum, блато), *barde* (securis, *брадьı*, брадва), *galvatine* (cranium, глава, главетина), *gard* (saepes, *гр҃адъ*, hortus, urbs), *dalte* (scalprum, длато),[15] а те се речи налазе код нас сада са извршеном метатезом. Кад је метатеза наступила, онда су се томе закону подвргле и туђе речи које су се у језику затекле: *Лабин* Albona, *Раб* Αρβη, *Скрадин* Σκορδονα, *клак* calx, *крап* cargio,[16] итд., док се млађе позајмице држе без метатезе: *карва, марва, рокља, долма, касарна*, итд, итд.

Може бити да би се ово могло објаснити као и *суп҃* из *sanctus*, т.ј. као год што су Срби донели из заједнице назале, и том гласовном закону подрвгли реч sanctus, тако су могли донети и готову метатезу, и њој подврћи позајмљене речи; и да није оних румунских речи, ја то не бих ни помињао. Али ме на ову претпоставку терају колико те речи, толико и то, што видимо да они гласовни закони, што су несумњиво постали у заједници, и који су једнаки у свима словенским језицима, не важе на новом терену. Тако н. пр. у најстаријим нашим споменицима где је на српском земљишту дошло *о* иза *j* не мења се више у *е*: Јешо, Машо, мојом, душом, итд. Још се то боље види код грлених сугласника. Ту не само што се у српском сад трпи *j*, н. пр. *п҃рекључе*, и што се од најстаријег времена трпи *к, г҃* испред *е, и*, које је на српском земљишту постало, н. пр. *ноге, руке, г҃инуп҃ти, кисnуп҃ти*, и ако је изједначење *ы* са *и* било чак негде у десетом веку, него и у старом словенском у позајмљеним речима од *ке, ге*, не постаје нигде *че, же*, већ или тако остаје, или, ако је судити по српском, отуда постаје *ће, ћи, ђе, ђи: ћефалија*, али биће *кедръ, Ђерасим, Ђириљ*, али *г҃иг҃антп҃ъ*, итд.

Није тако с јотовањем *д, т҃*. И ако је још у слов. заједници морало од *г҃т҃, к҃т҃, х҃т҃* постати *ш҃ј*, или се и једно и друго изједначило у нешто треће, опет је потпуно стапање извршено свако на засебном земљишту. И како је то извршено у најстаријим формацијама *међа, свећа*, тако се врши и данас: *оруђе, влаће; ђеца, ћерап҃ти*, или се понегде држи још једно поред другог: тако поред *ђеца* и *ћерап҃ти* има и *дјеца, п҃ијерап҃ти*.

15 J. Schmidt. Vocalismus II. 175.
16 Šaf. Gesch. d. s. Lit. 140 и даље; Микл. Vergl. Gram. I^2, 396.

Исти је такав случај и са *л, н,* и *б, п, в, м.* Као год што постаје *мољен, љубљен*, исто тако постаје: *сољу, здравље, љепота*, итд. – а онде где се говори *ђеца, ћерати*, итд. говори се и *обље, вљера, бљечве*, итд.

А да није такав случај са *з, с* већ ту *ј* или остаје (као код *прекјуче*): *сјутра, сјести, зјало, изјести*; а у оном крају где се говори *ђеца, вљера*, итд. не каже се **шутра, *шжести*, као што би по старом гласовном закону требало да буде, већ су се развили нови гласови *ś* и *ź*: *śутра, śести, źало, иźести*, итд.

Према овоме можда би се за словенско јотовање могао поставити овај ред: Још у заједници почело се *ј* са сугласницима испред себе стапати у један глас, и извршено је то стапање потпуно са грленим сугласницима и са *з* и *с*. Затим је наступила сеоба словенских народа, и сви су понели собом јотоване сугласнике грлене и *з, с,* и тежњу да остале сугласнике такође јотују, али јотовање тих других сугласника извршено је већ на засебним земљиштима.

Зна се да се у старом словенском разликује самогласно *р* од *ръ*(*ь*) + cons. (*прьстъ, крьстъ*), док је у српском на оба места самогласно *р*. Лако је могуће да је и у српском први случај старији од другога, да је дакле прво постало кад и у старом словенском, а друго доцније, али се доба постанка ближе не да одредити. Свакојако: и једном и другом биће постанак на српском земљишту, јер и овај појав обухвата и туђе речи које су се у језику тада затекле: *Крькрь* Κερκυρα, *Крьваштъ* Gervasius, *Срђ* Sergius, *Гргур* Gregorius, *Грк* Grecus,[17] итд.

Може бити да је од свих ових појава најстарији испадање *д, т* испред *л, н*. Јер кад се у старом словенском налази само *пальі* (из **падль*) и *плелъ* (из **плетлъ*) и само *метла, седло* (а никад старије **метьла, *седьло*)[18] значи да тај гласовни закон у доба постанка наших најстаријих споменика већ није био више у животу. Свакојако овај појав неће бити млађи од постанка старословенског самогласног *р, л* и једино за њега не бих смео тврдити да је постао у нашој домовини.

Све дакле карактеристике српскога језика сем ове последње падају по свој прилици у доба после сеобе, а не пре.

Али има у српском језику још један појав, који се никако друкчије не може објаснити већ посрбљавањем несрпског народа. Још од тринаестог столећа налази се доста примера, где се полувокал *ь* у

17 Микл. Vergl. Gram. I^2 389.
18 Brugmann. Grundriss II, 198.

српском заменио са *а*, а има крајева где он и сад још живи. Миклошић вели: Befremdend ist der halbvocal im serb. der Crna gora in *дьн, дьньк, сьн, сьньк* usw... Man wäre geneigt, diesen laut in serb. als aus dem alban. eingedrungen zu betrachten, aus der sprache eines volksstammes, welcher nicht nur der Crna gora benachbart ist, sondern zur bildung del slav. nationalität jener gegenden wesentlich beigetragen hat wenn nicht den in angeführten worten aslov. ъ oder ь entspräche.[19] Па кад се признаје да су Арбанаси много допринели к стварању словенске народности тих крајева, је ли могуће да нису ништа допринели и к стварању језика? Или зар није најприродније објашњење тога полугласа у томе, што су несловенски народи тих крајева пословењавајући се и примајући словенски језик задржали словенско ь, јер су тај глас имали и у свом језику, а избацили н. пр. Ж, Ѧ, итд., којих у свом језику нису имали, и заменили их другим гласовима.

Још нешто. Узимајући овако да су Словени сеобом из заједничке домовине понели собом један прасловенски језик, и да се стварање данашњих словенских језика извршило у садашњим седиштима њиховим, објашњава се још једно тамно питање, које није ни покушавано да се објасни. На име, откуд *Срби* на југу и *Срби* на западу, Лужички Срби; откуд *Хрвати* на југу и *Хрвати* у Чешкој? Зар нису то пре сеобе могла бити једна иста племена, па разишавши се географски створили данас различне језике?

*

Ако се овако схвати постанак српскога језика, онда се одмах на другу основу ставља и питање о дијалектима.

Данас се од Триглава до Црнога Мора развијају три књижевности: словеначка, српска и бугарска, писане трима језицима: словеначким, српским и бугарским. Свакога школованог човека из тих земаља лако је по говору или писању одредити коме језику или којој књижевности припада. Али није тако лако по говору одредити којим језиком говори и прост народ, јер од сто нешколованих људи осамдесет ће се моћи прибројити једном, другом или трећем језику, али ће остати десет за које се не може одлучно рећи да ли говоре српски или бугарски, а за других опет десет тешко ће се рећи да ли говоре српски или словеначки. На словенском дакле југу не говоре се три језика, као што се на трима језицима пише, већ се говори низ дијалеката, које наука о језику, и ако их још није све ни избројила, а толи да им је

19 Vergl. Gr. I^2, 20.

све особине испитала, скупља у три целине, три језика: бугарски, српски и словеначки, остављајући опет између српског и бугарског с једне и између српског и словеначког с друге стране по један појас, који чини прелаз од једног језика к другом, и који се не може сасвим придати ни једном ни другом.

Докле год допиру у старину наши споменици, налазимо и дијалеката, само што су дијалектичке разлике све мање, што је старина већа. Али и кад бисмо могли ићи за њима до самога почетка, не бисмо дошли до једног доба, кад се говорило свуда једнако српски, свуда једнако бугарски, свуда једнако словеначки, јер поступним нестајањем разлика међу српским или бугарским дијалектима, нестаје поступно и разлика између самих језика, тако да ми пратећи који дијалекат ка његову извору улазимо непосредно у прасловенски језик. Једнако се говорило дакле само онда, кад се говорило прасловенски. Чим се од прасловенског језика почео стварати н. пр. српски, одмах су почеле ницати и дијалектичке разлике, које су се у даљем животу све више развијале.

По овоме би изишло да је број дијалеката у старини био исти колики је и данас, само су разлике између њих некад биле много мање него што су сада.

Али овако теоријско решење питања о нашим дијалектима није лако потврдити и писменим споменицима прво због тога, што тих споменика нема у довољном броју из свакога доба и из свих крајева; друго што они, и колико их има, нису веран израз народног говора оног краја где су постали, већ су свакад били под утицајем књижевног језика; треће, што ниједна буквица којом су ти споменици писани није стварана за гласове српскога језика, те се тако њоме од самога почетка само приближно представљао изговор, а да и не говоримо о томе да се она постепено мењала и усавршавала према развитку самога језика. Ово је последње узрок што се писање на један начин држало још дуго после тога, кад се у народу сасвим престало тако изговарати.

Кад се зна да се ни најсавршенијом буквицом не може верно представити изговор, онда је лако увидети, како је тешко било словенским или латинским словима писати српске гласове. И кад треба из речи написаних тим словима погодити изговор, мора човек бити врло пажљив. Ко би н. пр. хтео тврдити да се у једанаестом столећу *ѣ* изговарало као *е* зато што се у речима латиницом написаним на његову месту налази *е*, морао би тврдити да се и *ь* у то доба

изговарало као *и*, јер је *ь* у латиници представљено словом *и*. Такво писање може само значити да су *ѣ* и *ь* својим изговором најприближнији били оним гласовима који су у латинском бележени словима *е* и *и*, и ништа више.

Према томе ја држим да чакавски дијалекат није старији од штокавског, нити да је јужни млађи од западног и источног, поред свега тога што је из *ѣ иje* могло постати доцније, јер се и *иje* и *и* и *е* није развијало једно из другог, већ све троје из *ѣ*, и однос дијалеката био је исти као и сад, само што пре постанка *иje* нису стајали један према другом као данас: *е*: *и*: *иje*, већ *е*: *и*: *ѣ*. Јужни се дијалекат сада разликује од источног и западног што има *иje*, а пре се разликовао што је задржао непромењен стари изговор *ѣ*-та. А да ли заиста у јужном говору пре *иje ѣ* није било постало ни *е* ни *и*, већ да је још живео стари изговор, најбоље се види из тога, што су при развијању дифтонга *иje* захваћене само оне речи у којима је било *ѣ*, а оне са *е* и са *и* су остале недирнуте, што никако не би могло бити да је у то доба *ѣ* било једнако са *е* или са *и*. Ако би рекли да је јужни дијалекат најмлађи, морали би рећи да је он, док је држао стари изговор *ѣ*-та, био најстарији. То што је речено за *ѣ* вреди и за све остале промене у језику. Дијалекти су дакле подједнако стари, а поједине гласовне промене падају у разна времена.

Ако овако постанак дијалеката пада у исто доба кад и постанак језика, онда узрок њихову стварању мора бити исти који смо рекли и за језике. И мени се чини да имамо ослонца да то бар за наш јужни дијалекат речемо. Као год што се бугарски језик према прасловенском још у дванаестом столећу даље развио него н. пр. српски у данашње време, тако исто видимо да се средишни говор српски као вулканском ерупцијом уздигао према крајевима. У њему се развило толико новина у гласовима и у облицима, да су крајњи исток и крајњи запад остали ближи један другоме, него средини, у којој би по правилу требало да се крајеви стичу.

Од свих осталих особина да поменемо само две, дифтонговање *ѣ*-та и повлачење акцента за један слог ка почетку речи. Прва особина, т.ј. дифтонговање *ѣ*-та почиње од крајњега југа, од арбанашког елемента, па иде на север скоро до посавских равница, а друга, повлачење акцента, почиње мало севернije, од Херцеговине, и иде преко Саве. Повлачење акцента не захвата дакле цео јужни говор, али захвата добар део источног и западног, и како готово цела Црна Гора, Васојевићи, Ибар и велики део Поморавља

држе *у гла̏вном* још стари акценат, то је незгодно овај новији звати штокавским, а старији чакавским. Повлачење акцента, нарочито код тросложних речи на *а* није ни у средишном говору свуда извршено, и ако је место јаког акцента дошао слаби.[20] Ова промена у акценту нарочито је важна због тога, што се она на истом земљишту по други пут јавља. Прво је од слабог акцента (steigender Ton) постао јак (ˆ ˜) и дуги вокали на којима је он био скратили су се.[21] Сад јак акценат слаби, али не утиче на квантитет, већ се повлачи за један слог ближе почетку.

Па да не буду свима овим појавима узрок они *Власи* који се кроз цео средњи век помињу као неповлашћеговани сталеж?

Крајеви у којима се говори јужни говор најбрдовитији су од свих српских земаља. Испред словенске поплаве склонило се у планине старо насеље ових земаља, тако да је словенски елеменат морао бити у тим крајевима слабији него на равнијим и питомијим местима, те је природно да је пословењивање планинских крајева морало спорије напредовати.

Али зато што се име *Влах* држи кроз цео средњи век, не мислим да је још тада било какве разлике између „Срба" и „Влаха". Оно је тада означавало само *сталеж*, а то се најбоље види из тога, што, кад је нестало српске господе или кад се она истурчила, име Влах живело је и даље, и означавало је као и пре – сељака. Срби Мухамедовци и данас зову тако Србе Хришћане.

Ни то, што се јужни говор јавља у писму тек од четрнаестог века, није доказ да је и посрбљавање тако позно. Они су се посрбили још онда, кад се *ѣ* изговарало својим властитим изговором, различним и од *е* и од *и*, и док је оно у осталим крајевима прешло негде у *е* а негде у *и*, у овом средишном делу могло је дуже задржати свој прави изговор, онако од прилике као што је *ь* у Црној Гори очувано до данас, па се доцније из њега развило *ије*. А могло је од њега постати *ије* у исто доба кад и *е* и *и*, а што се *ије* доцније јавља у писму не мора значити да је тада и постало, већ може значити да се тада изговор тога нижег сталежа, од кога су се „Срби" за све време државног живота као туђили, толико раширио, да је продро и у властеоске кругове који су се књигом бавили. Као год што ми данас не водимо рачуна како српски изговарају Јевреји или Цигани који су тај језик већ одавно научили, тако се може бити у дванестом веку

20 Упореди примере код Немањића Čakav-Kroat. Studien.
21 Leskien, Unters. I B. 24.

није ништа тицало „Србина" што је „Влах" изговарао *сијено*, *вријеме*, итд.

Однос између „Срба" и „Влаха" у средњем веку ја представљам себи да је био онакав, какав је у осамнаестом веку био у Дубровнику између оне властеле која је водила своје порекло из старине, и оне, која је после великог труса од пучана проглашена властелом.

*

Овим би наш говор могао бити завршен, да нема још једног питања, које сам нарочито избегавао, и о коме је врло тешко говорити, а да човек не зађе у политику. А то је питање о имену.

Рекли смо да сви дијалекти који се говоре између језика бугарског и словеначког чине једну целину, али та целина нема и једно име, већ два: језик *српски* и језик *хрватски*. А како су оба имена подједнако стара, те се не може ниједно оспоравати, настало је питање докле је чије. Али то питање – шта је чије – компликује се нарочито тиме, што је *сада* књижевни језик и оних што се зову *Срби* и оних што се зову *Хрвати* један исти. А кад је тако *језик* престао бити мерило за *име*, онда није никакво чудо, што се у последње време дотерало дотле, да становници једног истог града, који су и исте вере, и исте буквице, а често и крвни рођаци, једни себе зову Србима а други Хрватима. Исти такав појав виђа се и на истоку између Срба и Бугара. Има по Маћедонији села у којима су чланови исте породице неки Срби а неки Бугари. У једном селу била су два попа пашенога и један се звао Србином и признавао је патријаршију, други се звао Бугарином и потпадао је под егзархат.

Кад је тако код необразованих и полуобразованих људи, онда је појмљиво зашто се питање ни у науци не може расправљати без неке нервозности.

По моме мишљењу за време досељења Словена на Балканско Полуострво имена *Срби* и *Хрвати* била су племенска а не географска; имена пак као: *Захумљани*, *Дукљани*, *Травуњани* итд. била су географска. Да се име Србин и Хрват распростирало на велики број народа, а није било сведено на уске границе, види се по истим именима народа у Лужици и Чешкој. Ако је и било других каквих племенских имена, та племена нису била многобројна, и њихова су се имена врло рано изгубила. Српско и хрватско име ширило се докле су се ширили и државе српске и држава хрватска. Нестанком хрватске државе устукнуло је и име хрватско, јер га није подржавала космополитска црква католичка. Српско име одржало се и

после пропасти државне, али само код православних, јер се идентификовало с вером; Срби католици, као и Хрвати, остали су без имена.

Ова за свакога беспристрасног посматрача тако јасна ствар није јасна онима који су од малена навикли да то питање слушају друкчије тумачено. Само тиме се може објаснити, што је са стране којој се пристрасност никако не може пребацити изречена мисао, да у Босни у тринаестом веку име *Србљин* није још означавало народност, већ да је означавало православног или можда патарена, према имену *Влах*, које би тобоже означавало католичког Дубровчанина.[22] Ништа нам се не вели како се звао католички Бошњак.

Кад се зна да су се патарени, кад су хтели да иставе религијску разлику, између себе звали *добрим људима* или *добрим крстјанима*, онда је врло мало вероватно да је и име *Србљин* исту улогу играло. Исто је тако мало вероватно да је у то доба име *Србљин* означавало православног, јер ако је у тринаестом веку у Босни икако и било православља, морало га је бити мало, неуређеног, без црквене јерархије. Кад је у то доба и у Србији једва било утврђено и хришћанство, а камоли православље, као што се то јасно види из Немањиних и Савиних биографија, како ли је тек могло у то доба бити *у Босни* која није имала свога светог Саву? Држати дакле да је у првој половини тринаестог века име Србин било синонимно с православним, не значи ништа друго до појмове осамнаестог века преносити у тринаести.

Па баш и да узмемо да се у дванаестом столећу Дукљани, Захумљани, Босанци, итд. још нису звали Србима, већ да су чували своја стара имена, они су у току средњега века та своја стара имена заменили *српским* а не *хрватским*.

У осталом, ако је тачно оно што смо раније рекли да су сви Словени кад су населили Балканско Полуострво говорили једним прасловенским језиком, и да су данашње разлике у језику постале овде утицајем несловенских покорених народа, онда сва препирка око имена има важности само за политику а не и за науку. Јер да су се н. пр. Срби и Хрвати при досељењу разделили на двоје, па да је једна половина Срба и Хрвата заузела земље на истоку а друга на западу, и да су до сад очували своја имена, данас би Срби и Хрвати на истоку говорили не само једним језиком већ и једним дијалектом, и били би потпуно међу собом једнаки, док би се, поред једнаког имена, говором јаче разликовали од својих имењака на

22 Jagić, Arch. XVII, 62.

западу. Место тога Срби су заузели исток, Хрвати запад; што нису постала и два језика, као н. пр. српски и бугарски, нису узрок ни једни ни други, већ је томе узрок што је покорено становништво на целом пространству било у главном исто.

Да није било Гајева илирског покрета, опет би се како тако могло разграничити српско од хрватског. *Хрватски* дијалекти били би они којима говоре и пишу они који себе Хрватима називају, а *српски* би били они којима Срби говоре. И као год што ја никад *чакавски* дијалекат не могу назвати *српским* у оном смислу у коме то велим за овај дијалекат у коме ово пишем, јер знам да нема ниједнога човека који чакавски говори, а Србином се зове; исто тако и Хрвати не треба да се љуте, кад им се рече да је онај дијалекат, којим говоре и пишу, или боље рећи, којим се труде да говоре и пишу у Загребу, дијалекат *српски*, јер до илирског покрета није било човека који је тако говорио и писао а да се Хрватом називао; напротив тим дијалектом говоре Херцеговци, народ који се од старине само Србима називао. Ко би хтео тај дијалекат звати хрватским зато, што у најновије време има и Херцеговаца Хрвата, могао би га са већим правом назвати и турским, јер има још више Херцеговаца који себе Турцима називају, и то не од скора већ од три-четири стотине година. Како је бесмислена сва ова препирка о имену, најбоље ће се видети ако претпоставимо да су у исто доба кад и Хрвати примили херцеговачки дијалекат за свој књижевни језик и Бугари и Словенци, и назвали га Бугари бугарским, а Словенци словеначким. Зар ми не бисмо изгледали смешни, кад бисмо им стали доказивати да то није језик ни бугарски ни словеначки већ српски?

Да се у макар ком другом народу десио случај, да се једно племе одрече свог дијалекта и пригрли у књижевности језик свога многобројнијег брата, коме је лепоту језика и богатство народне књижевности признала цела образована Јевропа, као што је то био случај са Гајевим покретом, тај би корак био сматран као срећа за оба племена. И то што би код сваког другог народа донело срећу, нама је донело несрећу. У место слоге, братства и јединства наступио је раздор, мржња и поцепаност о каквој се пре Гајева рада није ни сањало да уопште може искрснути међу нама и Хрватима.

Жалостан факт о коме не могу да говорим, јер сам већ дошао на границу одакле политика почиње.

ЈАГИЋ И ОБЛАК О ПРИСТУПНОЈ АКАДЕМСКОЈ БЕСЕДИ ЉУБ. СТОЈАНОВИЋА

I

У XIX књизи Јагићева „Archiv für slav. Philologie", стр.270.-275., штампан је реферат г. *В. Јагића* и писмо пок. *В. Облака* о расправи:

Приступна академска беседа Љуб. Стојановића. Из „Гласа" српске краљевске академије LII. У Београду 1896, 8^0, 29.

Приступна беседа српскога академика, професора Љубомира Стојановића. Она нема каку незнатнију сврху него да расветли тајну постанка српскога језика. Једноме српском академику ова је задаћа за цело блиска, ако се мирне душе не пређе преко онога славног „ignoramus, ignorabimus". Овој се храбрости у толико више морамо чудити, што се решење овога крупног питања не поставља тек као животна задаћа академикова, него се сматра као постигнуто овим приступним предавањем. По мишљењу уваженога академика ова велика тајна може се врло лако објаснити с помоћу и уз примену једне нове хипотезе, коју је он недавно читао у једној расправи Хиртовој и која као да му је необично јако импоновала. Професор Хирт, насупрот пређашњој Шлајхеровој теорији стабла и доцнијој Шмитовој теорији таласа, ставља нову теорију о постанку индогерманских језика: теорију освајања разних неиндогерманских народа од стране Индогерманаца и индогерманизирања њихова од освајача, при чем су освајачи пређашњем једноставном индоевропском језику дали своје индивидуалне црте („Die Verwandtschaftsverhältnisse der Indogermanen у IV св. Indogerm. Forschungen). И ако се Хиртова теорија не може ни доказати, нити је пресудна за објашњење индогерманских сродничких односа, она ипак доводи професора Стојановића у усхићење. Он мисли: fiat applicatio на Словене, и поставља ово тврђење: постанак српског језика пада у време српске окупације оних земаља, у којима Срби сада живе. Док год су Словени живели у старој заједници, није било данашњих словенских језика, чак ни у клицама;

сви Словени говораху тада једним прасловенским језиком. Овај језик би разнесен насељавањем у поједине западноевропске земље, и тек се ту створише нови, данашњи, словенски језици. До сада смо мислили, а ја признајем да се још и сада бројим у таке Епиметеје, – да се постанак словенских дијалеката, на којих се за тим volventibus saeculis развише језици, у неким главним цртама пружа далеко иза историјскога времена, у прадомовину словенску. Професор Стојановић одбацује на страну нашу претпоставку, учи нас нечем бољем, и à la Hirt изводи данашње словенске језике као последицу освајања и процеса мешања, при чем прасловенски освајачи који се иселише чине један, а старије „аутохтоно" становништво, које су они затекли у новонасељеним земљама, други фактор. Ако једноставне прасловенске исељенике назовемо са А, а становништво, које су они затекли у северној, западној и јужној Европи, са a, b, c, d, e... x, то би, по Стојановићу, садашње словенске језике ваљало обележити са Aa, Ab, Ac, Ad, Ae... Ax. Без сумње, ова је формула тачна, и ако нема онај смисао, који би требало да има по Стојановићевој теорији. У свима је словенским језицима велика сума заједничкога, и то се може обележити са А, па и назвати прасловенским, али дабогме у овом је А много других ствари, које далеко превазилазе границе словенскога, тако да се оно А тек са стране доцније изведених одступања и додатака може обележити као заједничко словенско. Али a, b, c, d, e... x, то јест збир онога што је карактеристично за поједине словенске језике, може бити да је постао на врло разне начине и у врло разним временима. Како ће проф. Стојановић доказати, да су ови саставни делови a, b, c, d, e... x изазвани баш утицајем страних језика? По чем се то види на овим карактеристичним знацима? Па онда, шта да се ради са оним Словенима, што су остали у прадомовини или барем у њезиној најближој близини, као што су нпр. Пољаци с ону страну Висле, или западни Руси у мочварама у Пинску? И њихова формула требало би да буде А, али у ствари није, већ однос пољскога језика или руског према праслици (Urbild) раван је потпуно односу јужних и западних Словена према том истом. Па ко је дао Пољацима или западним Русима оне знаке за диференцирање, које би писац хтео у српском да изведе од романизираних Илира? Да ли треба узети, да је за стварање Ах из А довољно већ било мало помицање, где су мало раније могла становати браћа, коју су они потисли даље на запад?

Ми знамо даље да су северо-западни Словени због словенског народног покрета заузели поглавито оне пределе у Германији, које су германска народна племена оставила и напустила. Па како да се

објасни с једне стране њихова међусобна дијалектичка различност, а с друге стране једнакост у стварању нових облика (Neubildungen) у њиховој германској средини наспрам оних у романизираној илирско-трачкој средини јужних Словена или оних у финској средини северо-источних Словена? Од куда то, да онај тобож „једноставни" (einheitliche) прасловенски језик, баш на овим истим местима на југу показује карактерне знаке као и на западу или на истоку? Да ли су се Германци, романизовани Илирци и Трачани, разни народи што владаху руским југом и фински на северу договорили, да „прасловенском" заједничком језику зададу ране баш на истим местима? Треба само изићи из једино блажене изолованости, која тако годи српском академику, па ће се одмах осетити потпуна неоснованост овога новог погледа. Ну проф. Стојановић мало се брине за остале словенске језике, њему је на срцу само српски, или се тек мало обазире на бугарски. Идући у стопу за Хиртовом теоријом, он налази паралеле између Илира и Трачана на једној и Срба и Бугара на другој страни. Да није оних романских балканских племена било ту још пре Словена, Срби би и Бугари по његову мишљењу још и сад говорили „пра-словенски". Илирима треба дакле да захвалимо, што садашњи Срби егзистују. Трачанима (овде до душе има и других додатака), што су Бугари овакви какви су сад. У осталом српски језик, по уверавању Стојановићеву, и тако само врло мало одступа од прасловенскога, он је још у почетку свога постанка на врло великом пространству био компактан, с врло ситним дијалектичким разликама (страна 12). Насупрот северозападно-словенском србизму, где је владало јединство, беседник не налази такога јединства на југо-истоку (стр. 13), и недостатак његов објашњава с једне стране релативно мањим бројем словенскога становништва, а с друге јачим отпором културно моћнијега грчког елемента и на послетку згушњавањем тракијскога становништва, које је Словенима било потиснуто. У таким приликама задржао се овде (на југо-истоку) процес пословењавања и није ни довршен, кад дођоше Бугари као нови освајачи са севера и Словене подјармише, основаше своју државу, па јој и име дадоше. На тај начин бугарски је језик добио облик, који понајвише одступа од прасловенскога језика. Из ових речи могло би се извести, да би Стојановић хтео да садашњи губитак номиналне флексије – јер управо о њој само може бити реч, кад се говори о већим одступањима у бугарском – у главном сведе на утицај неиндогерманских Бугара. Ја не држим да је овај поглед врло вероватан и дајем већу улогу „Власима" т.ј. прецима данашњих Румуна, као што сам то већ неколико

пута казао. У осталом сва та толико наглашена супротност између северозападнога и југоисточнога, коју поштовани академик узима, пати од претераности: тако јединство у језику, као што се овде прокламује (стр. 12), у ствари није ексистовало, ни у почетку историјскога самосталног живота, па ни доцније. То признаје и сам Стојановић после неколико страница (на стр. 20), кад спомиње *низ дијалекатa*, што једино и јесте правилно. Али, ако се једном узме *низ дијалекатa*, онда оде у комаде и „компактно јединство" заједно са посрбљеним Илирима. Јер кад се на стр. 21. правилно каже да се сваки језик састоји из непрекидногa ланца од дијалектичких прелаза, онда се и дејствовање оних истих сила, које су у историјским временима изазвале ове појаве, мора признати и за време пред тим, тако звано преисторијско време. Са свим је погрешно тврђење: *Једнако се говорило само онда, кад се говорило прасловенски.* Тако јединство и једнакост иде у број теоријских фикција: реални језиковни живот никако не признаје разлику између јединственог прајезика (einheitliche Ursprache) и стварања дијалеката, које је тобож почело и наступило тек после неког времена. У животу је све у непрестаном току и прелазу. Нису се од једном развили сви знаци словенскога типа у најближем језиковном сродству (палатализам, монофтонгизам), развитак је текао полагано али незадржано, није повлачио увек исте кругове и није увек подједнако продирао. Без сумње није никада било времена, кад су сви они, које бисмо ми данас по главним типским цртама у њихову језику назвали Словенскима, говорили потпуно једним једнаким језиком.

Проф. Стојановић жели доказе за то, што ми главне одлике српскога, као и сваког другог словенског језика, стављамо чак у тамно рано доба. Њих је лако наћи у упоредном опажању онога, што је заједничко код свих словенских језика, и њихових узајамних сродничких односа. Одавно је већ признато, да поједини словенски језици или дијалекти показују према свом страном суседству неке заједничке црте као доказе свога старог додира. Тако испадање d–t испред l–n (Стојановић, стр. 14) није само јужно-словенско већ и источно-словенско, дакле ипак се не може натоварити на врат Трачанима и Илирима. Али се зна да се код Словенаца који на разним тачкама имађаху додира са чешко-словенским племеном, дијалектички d испред l–n сачувало или бар било сачувано (нпр. спорадички у Крањској, а можда некада и у Панонији, упор. име „Dudlebi"). Позната гласовна група tra-trê (Стојан. ib.) није само јужно-словенска већ и чешко-словачка, дакле опет се може објаснити без кривице

Трачана и Илира. Друге црте могу прескочити најближе суседство, али се ипак чешће опет налазе код целог рода. Тако је у бугарском врло стара тежња да ѣ важи као e^i и e^a; сличну особину налазимо опет код пољскога ie и ia. Исто тако је у бугарском стара одвратност наспрам l epentheticum, која има паралелу у северо-западним језицима, дакле не мора бити „трачка". Прастаро је *ћ* за *тј* и *кт*, али се не своди на илирски утицај, јер и старо-словеначки, где ни Стојановић не тражи илирски талог, такође имађаше једном овај глас (упор. фризин. споменике), а спорадички га има још и садашњи словеначки (код Горице). Тако исто не треба *шт–жд* за *тј–дј* схватити као тракијски добитак, пошто у Панонији, као што је познато, беху ове гласовне групе заступљене (упор. Пешт., Варажд), и ако ни сада нисмо у стању да обележимо обим, у ком се оне тамо налазе.

Господину Стојановићу не иде у главу, да по нашем старом схватању српски језик од изласка свога из словенске прадомовине па до X века није претрпео никаквих промена. Ја бих га у овом погледу могао умирити и рећи, да би они губици, које он набраја на стр. 14, као тачку 5, 6, 7, 8, свакако могли доћи у ову прву периоду самосталнога живота јужнословенских дијалеката, па можда и још по нешто, нпр. и губитак *ĺ* и *ń*, па и изговор *ђ* као *j* у западним крајевима, а исто тако и прво цепање у изговору ћ, а можда и још што друго. Једном речју, мене није страх за процесе развића, за новине, које можемо приписати првим вековима одвојеног живота језика на југу. При том се не сме сметнути с ума, да за сада наше научне комбинације још не проничу довољно дубоко у битност ствари, ми једнако оперишемо са спољашњошћу, понајвише са гласовном карактеристиком. Колико се десило промена у облицима језика, а колико нарочито у синтакси, о којима ми ништа не знамо? На пр. употреба футура са помоћним глаголом *хоштж* можда се још у првој периоди живота југословенских дијалеката раширила по целом истоку, што још и данас карактерише бугарски и српски, док се словеначки и хрватски старијих периода држи принципа творбе чешких и руских дијалектичких група.

Као што ја не узимам озбиљно целу теорију, која нам је овде изнета, тако се налазе и у појединостима чудноватe мисли. Налик је на препирку о речима нпр. тврђење на стр. 22-23, да су сви српски дијалекти подједнако стари, даље да чакавски дијалекат није старији од штокавског. „Дијалекти су подједнако стари, а поједине гласовне особине падају у разна времена" (стр. 22). Па на што се онда мисли, кад се говори о неком дијалекту, ако не на неку количину појединих

промена у гласовима и облицима? Ако у једном дијалекту нађемо ред таквих промена у гласовима и облицима, који наспрам појава у гласовима и облицима код другог дијалекта представљају нешто постеријорно, нешто млађе, шта нам смета, да такав дијалекат обележимо уобичајеним изразом млађи? Само у овом смислу до сада је сваки паметан човек појединим одликама садашњега чакавског дијалекта приписивао тип веће старине, нпр. кад се у неким дијалектима још данас говори *pisal*, важи овај облик као дијалектолошка одлика тек од онога времена, кад у другим блиским сродним дијалектима стоји *пйсао*. Тако исто генитив *жéнâ* према *žén* или *žên* има дијалектолошки домашај. Ако и *pisao* као и *žénâ* према *pisal* и *žen* представља нешто секундарно, шта нам смета, да у погледу на таке односе говоримо о старијем и млађем дијалекту? Зашто у једној језичној зони људи у говору нису остали при *pisal* и *žen* и другим неким старијим облицима, већ од тога начинили *pisao*, *žénâ*, итд, то ми не знамо, барем ја отворено признајем то своје незнање и радо пристајем, да је и овде морало за то бити какога разлога који ми до сада још нисмо изнашли. Чудновата је мисао, што се покушава, да се изговор ѣ као *ије* изведе од „Влаха" (предака данашњих Румуна). Ипак би се очекивало, да отац ове чудне мисли чедо своје ћуди пошље у свет ма са каквим сведоџбама. Не, sic volo, sic iubeo! А и иначе је ова приступна беседа богата тврђењима, која се тешко могу помирити са објективношћу научнога истраживања. Ја цело објашњење овога предмета, нарочито у последњем делу, схватам као нов жалостан симптом, да су сада код мојих драгих земљака с ове и с оне стране страсти задобиле превагу: најзначајније је при том, што се увек сва кривица сваља на другу половину. Тако су се овде, ради промене, морала кола сломити на Гајеву Илиризму! То је одговор српског академика на лепо и озбиљно испитивање Кулаковскога о Илиризму! Морао бих се оградити и против напомена на стр. 26-27. Мој млади пријатељ је тако љубазан, да ми пребацује ситничарске мотиве и пристрасност у расправи публикованој у XVII књ. нашег Архива. Ја се од њега у том и разликујем, што имам храбрости, да у очи погледам историјским фактима, и да при том не питам, да ли је то пријатно нашој модерној таштини или не. Мени истина никад не одузима храбрости, а ја наравно не замишљам да је увек видим, увек налазим.

B.J.

PS. Кад сам се вратио у Беч, нађох у писму пок. др-а Облака, које ми је писао из Циља 26. марта 1896., речи, које се тичу приступне беседе академика Љ. Стојановића и које ниже додајем, да и по смрти мога драгога пријатеља у неколико испуним жељу његову, да ову монографију прикаже у нашем органу, а у исти мах и да покажем, како се наше напомене битно слажу:

„Хтео сам Вас̄ питати, хоћете ли мени оставити приказ академске приступне бе̄седе Стојановића, која чаробним штапом етнолошке мешавине решава све загонетке. Не могу да појмим, како се иначе солидни Стојановић могао завести Хиртовим заблудама. Ново је у Хиртовој расправи само погрешно. Како се може однос романских језика, кад се тиче ретко посејаних колонија, помешати са усељавањем читавих компактних племена? Па и кад би све претпоставке Хиртове и Стојановићеве што се тиче словенскога биле правилне, шта би се тиме добило? Морали бисмо узети, да су они х-народи по свом сродству баш онако били размештени као данас индојевропска или словенска племена. Ко да у то верује? Руси су у се примили масу финских и татарских народића, и то у историјско време, па ипак је између Малоруса, који никад нису са Финцима долазили у додир, и Великоруса исти ток развијања. И обрнуто: штокавци и чакавци амалгамовали су исто племе, Илире, па ипак први имају *ђ* а други *j*, а ово *j* имају и северозападни Словенци, који бар у својим стаништима нису нашли Илире. Већ и опажање, да нема дијалектичких граница, већ само граница појединих језиковних појава, руши целу Стојановићеву духовиту зграду од карата. Како Илирци-Албанези не имађаху назалног вокала, одузет им је у српском њихов назализам: али има баш албанских дијалеката са назалним вокалима. Срећа је, што Стојановић није знао да се и у албанском *е* дифтонгује у *ie, je*, иначе би Албанези били оцеви *ије* дијалекта, а сад су то Власи? Како је морало гласити ѣ поред *е* и *i* у оба друга српска дијалекта? Шта мисли Стојановић под овим српским ѣ у XIII-XIV веку? Морао је ипак бити само један *е*- или *i*-глас. Свакако у животу словенских језика треба се обазрети и на оне најстарије елементе, које су Словени затекли, али они су у главном имали тако исто мало утицаја, као и многа словенска племена, којих је нестало у немачком мору. Мени се чини да је важнији историјски и државни моменат у развитку дијалеката."

СТОЈАНОВИЋЕВ ОДГОВОР

Одговарање на критике, које је код нас тако уобичајено, врло је тугаљив посао, јер се често у тим одговорима (на које обично долазе нови одговори) о свему више говори него о главном предмету. Али и ћутање је такође незгодно. Оно значи, или да се критика ништа не цени, што у овом случају никако не сме бити, или да се сам писац повлачи, што такође код мене није. Ни висина тона, којим су оба приказа написана, ни велики ауторитет, који г. Јагић и пок. Облак у нашој науци с правом уживају, нису ме поколебали у моме мишљењу, јер разлози изнесени у овим критикама нису за ме довољно убедљиви, и у врстама што иду трудићу се, не толико да своје мишљење утврђујем, колико да покажем да оно овим још није оборено. Што се дакле прихватам одговора није ни из какве жудње за полемиком, а још мање из сујете или тврдоглавства да своје поставке што боље браним, већ једино зато, што желим да се до истине што ближе дође. У нади да ће тако, и само тако, узети овај одговор и мој поштовани пријатељ г. Јагић, прелазим на ствар.

Претпостављајући да су читаоци већ прочитали моју беседу, ја ћу се овде ограничити само да истакнем ред мисли у њој. Прво сам рекао да сви који су писали о сродству словенских језика, Шлајхер, Даничић, Шмит и Миклошић, узимају да су словенски језици постали већ у заједници (стр. 3-5); као узрок томе напоменуо сам да ће бити преношење теорије о сродству индојевропских језика на словенске језике (стр. 5-11); за тим сам и сам онако à prioi пренео Хиртову теорију о постанку индојевропских језика на словенске, а нарочито на југословенске језике (стр. 11-13), *и покушао да докажем и да се српски језик развио на данашњем земљишшу, и да није донесен из прадомовине* (стр. 14-19); на послетку сам рекао неколико речи о дијалектима (стр. 20-25) и о имену језика: *српски* и *хрватски* (стр. 25-29).

Држим да се из мога говора јасно види шта сам хтео рећи: Словени су, селећи се из заједничке домовине, понели собом прасловенски језик (ако диференциран, онда врло мало, никако толико, да су у њему још у заједници биле клице данашњих словенских језика), и

да су се из тога прасловеснког језика у данашњим седиштима развили данашњи словенски језици, под утицајем народа који су према Словенима били или као побеђени или као победиоци.

Као што су читаоци видели, у обе се критике врло брзо прелази преко доказа да су Срби и у *овим крајевима* још имали све карактерне особине прасловенског језика, а највише се говори о нетачности Хиртове теорије и у опште и у њеној примени на словенске језике. Тако г. Јагић вели да се она „не може ни доказати нити је пресудна за објашњење индогерманских сродничких односа", а пок. Облак рече да је: „ново у Хиртовој расправи само погрешно. Како се може однос романских језика, кад се тиче ретко посејаних колонија, помешати с усељавањем читавих компактних племена?" Остављајући Хирту да сам брани своју теорију, ја бих само са своје стране рекао, да она само овим што је овде изнесено још није оборена, и да ме она још непрестано „одушевљава", да ми још „импонује".

Али, и поред овако презриве осуде, читаоци су јамачно запазили једно место у критици г. Јагића, из кога се јасно види, да се он – бар у главном – креће на истом земљишту на коме и Хирт. Он вели: (овде стр. 349). „Из ових речи могло би се извести, да би Стојановић хтео садашњи губитак номиналне флексције – јер управо о њој само може бити реч, кад се говори о већим одступањима у бугарском – у главном сведе на утицај неиндогерманских Бугара. *Ја не држим да је овај погледврло вероватан и дајем већу улогу „Власима", т.ј. прецима данашњих Румуна*,[23] као што сам то већ неколико пута казао."

Ако се овим речима хтело рећи, да су на стварање бугарског језика – а ја под стварањем разумем све оне појаве у њему које га одликују од прасловенског језика – утицали *туђи* – било влашки било бугарски – *елементи*, онда ја не видим у чему је разлика између Хирта и г. Јагића. Разлика између њих може бити само *у мери* тог утицаја, а не и у *принципу*. Што ја тај утицај нисам приписао Власима, т.ј. данашњим Румунима, Цинцарима, то је прво зато, што би то исто морало бити и у српском језику, јер северозападни крај Балк. Пол. није могао бити ни мање насељен, ни мање поромањен него југоисточни, па се на северозападном крају деклинација није изгубила; а друго и зато, што – ако је судити по данашњим цинцарским колонијама, које се налазе поглавито поред главних римских путова – мислим да Римљани нису ни успели били да поромане цело Балк. Полуостр., већ само оне крајеве, куда су се кретале њихове легије, да

23 Курсив је мој.

дакле *Румуна* на Балканском Полуострву ни у време Римљана није *много* ни било ван њихових данашњих седишта. А баш пропаст деклинације лакше је, мислим, објаснити неиндоевропским Бугарима, чији је склоп језика сасвим одударао од словенског – индоевропског. У осталом, било једно било друго, главно је да је *туђи елеменаш* ту имао посла. Овде је још један мали интермецо. Из моје беседе извео је г. Јагић овакав резултат: „Да није оних романских балканских племена било ту још пре Словена, *Срби би и Бугари по његову* (моме) *мишљењу још и сад говорили „прасловенски"*. Илирима треба дакле да захвалимо, што садашњи Срби егзистују, а Трачанима (овде до душе има и других додатака), што су Бугари овакви какви су сад."[24] Ако је допуштено овакве закључке изводити, онда ја могу слободно из горњих речи г. Јагића о Власима извести ово: *Да није било Влаха, Бугари би, по мишљењу г. Јагића, и поред бугарске најезде, имали и сад поштено очувану прасловенску деклинацију*. Али ја тај закључак нећу да изводим; нити сам ја рекао оно, нити је г. Јагић рекао ово. Г. Јагић је хтео само рећи: да није било Влаха, данашња бугарска деклинација стајала би према словенској онако, како према њој стоји српска, чешка, руска или ма која друга словенска, а не би сасвим пропала. Тако и ја нити сам где казао ни мислио казати, да би данас Срби и Бугари говорили прасловенски, да није било оних старих насељеника на Балкан. Пол. Из мога се говора види, а тако и сад мислим: да су Илири и Трачани са Бугарима заиста разлог данашњој разлици између Срба и Бугара, јер да су Словени нашли Балканско Полуострво пусто, и да преко њих до данас није наплазила никаква туђа најезда, држим да међу њима не би било толико и тако различних дијалеката као сад, да се измене у прасловенском језику можда не би кретале у правцу у коме су се кретале (а свакојако биле би мање него што су сад), и да би њихов језик био много ближи прасловенском него што је сада. А да ово хипотетско мишљење добије и неку реалну основу, ја упућујем на старо-словенски језик, чија је домовина на Балк. Полуострву, и то јамачно на јужном крају његову, и који је најближи прасловенском језику. Писмом је фиксиран у 9. веку, дакле пре него што су се пословенили Бугари, а можда и пре него што су се сасвим пословенили и старији насељеници Балк. Полуострва, а свакојако пре него што је створен данашњи етнографски тип тих крајева. Кад је он још у то доба био најближи прасловенском, јамачно би, да је 3 века раније фиксиран,

24 (Овде стр. 349.) Курсив је мој.

био ако не баш прасловенски а оно врло, врло близу њему. И ја држим да је он у то доба – 3 века пре слов. писмености – био такав не само на јужном крају Балк. Пол. већ и на Марици, и на Искру, и на Морави, и на Дрини и на Неретви, и свуда где је било словенских досељеника.

Изложивши у облику врло лепе формуле однос словенских језика према прасловенском, г. Јагић додаје (овде стр. 348): „Али a, b, c, d, e... x, тј. збир онога што је карактеристично за поједине словенске језике, може бити да је постао на врло разне начине и у врло разним временима."

Ове речи ја потпуно усвајам, само што место *може бити* мећем *јесте*. Треба само утврдити *начин* и *време* постанка, и онда је цело питање решено. И ја сам покушао да одредим и једно и друго: начин – под утицајем туђих елемената, време – доба после исељења. Али г. Јагић не прима ни једно ни друго. Он вели: „Како ће проф. Стојановић доказати, да су ови саставни делови a, b, c, d, e... x изазвани баш утицајем страних језика? По чем се то види на овим карактеристичним задацима? Па онда шта да се ради са оним Словенима што су остали у прадомовини или барем у њезиној најближој близини, као што су нпр. Пољаци с ону страну Висле, или западни Руси у мочварама у Пинску? И њихова формула требало би да буде A (!), али у ствари није, већ однос пољскога језика или рускога према праслици раван је потпуно односу јужних и западних Словена према том истом" итд. итд., као што су читаоци напред видели.

Да је г. Јагић узео ствар с главе, на име *кад* су постали словенски језици, онда би сва ова питања постала излишна. Јер ако су словенски језици бар у *главним* особинама постали у заједници, онда и моја поставка пада сама по себи, а ако ли се постанак словен. језика датира из доба после исељења, онда се о мојој поставци мора водити мало рачуна. И зато ја, пре него што почнем одговарати на горња питања, морам истаћи као прво ово, што г. Јагић мене на друго место.

Г. Јагић одмах у почетку вели да он држи „да се постанак словенских дијалеката, из којих се затим volventibus saeculis развише језици, у неким главним цртама пружа далеко иза историјскога времена, у прадомовину словенску (овде стр. 348)."

Једини доказ за овакво мишљење налази се, у колико се мени чини, у томе што се поједине прасловенске гласовне групе налазе подједнако измењене у два или више словенских језика, нпр. tort-trat, или tьrt-trt, или јотовање *д* и *т*, итд. Али, ако се могне указати да су те

гласовне промене постале на засебним земљиштима, онда тај доказ мора пасти, а једнакост се мора објаснити случајношћу, исто онако, као што се случајношћу објашњава и једнакост других гласовних промена које се налазе код два или више словенских народа, а зна се позитивно да су те промене постале на данашњем земљишту, свака независно, а можда и у разно доба, н. пр. рецимо прелазак *ѫ* у *у* у српском и руском језику.

Зато се мени учинило да се та до сада свуда примљена претпоставка може слободно склонити у страну, ако се ма и за један словенски језик могне утврдити да су све његове особине постале на данашњем му земљишту, да нису донесене из заједнице. И ја сам то покушао да утврдим за српски језик за стр. 14-19 своје беседе. Од девет ту побројаних тачака г. Јагић прима четири (5-8) и додаје још губитак *ѣ* и *ł* и изговор *ђ* као *j* у западним крајевима и „прво" цепање у изговору *ѣ*. Прво примам као допуну, и друго ако је заиста прасловенско, а треће и четврто не иду овамо, јер су то доцнији појави, који су се развили не из прасловенског него већ из српског језика. О деветој ништа не вели, а за прве четири, и то 1) избацивање *д*, *т̄* испред *л*, *н*, 2) промена tort-trat, tert-tȇrt, 3) промена tьrt-trt, и 4) јотовање *дј* у *ђ* и *т̄ј* и *г̄т̄*, *к̄т̄*, *х̄т̄* у *ћ* вели да су још из заједнице, само зато, што их налази и изван српскога језика.

За све четири особине ја сам се у својој беседи трудио да докажем да су постале на садашњем, српском, земљишту, да нису донесене из заједнице. Тако за 2. и 3. тачку, поред словенских речи у румунском језику са неизвршеном метатезом, доказ ми је што су се туђе речи, позајмљене у доба исељења, подвргле истом закону метатезе као и словенске, нпр. *Лабин, Раб, Скрадин, крај, клак; Крк, Крваш, Срђ, Грг̄ур* итд., док су млађе позајмице остале: *долма, рокља, марва, касарна* итд. (стр. 16 и 18). Ако се из промене *sanctus* у *сӯт̄*, *Francus* у *Фруг̄* итд. сме закључити да су Срби на данашњем земљишту извршили промену *ѫ* у *у*, и ако се така иста промена налази у руском језику, зашто да се из *Скрадин* (Σκορδονα) и *Крваш* (Gervasius) не сме закључити да су на истом земљишту извршили промену и *tort-trat* и *tьrt-trt*, и ако се иста промена налази у чешком језику? Ако је тачно оно прво, зашто да није тачно и ово друго?

Исто тако и за 4. тачку рекао сам (стр. 17) да је још у заједници од *г̄т̄*, *к̄т̄*, *х̄т̄* и *т̄ј* морало постати нешто треће, јер су све те четири групе у свима словенским језицима дале једнак нови глас, али прелазак из тога трећег у *ћ*, као и из *дј* у *ђ*, да је био на српском земљишту, а за доказ навео сам што је и у оним случајевима где је *т̄ј* и *дј* само

српско, не прасловенско, нпр. *тијерати, дјеца*, опет постало *ћ* и *ђ*: *ћерати, ђеца*, док код оног јотовања које је прасловенско није тако било; из *зј, цј* није постало *ж* и *ц*, већ *ź* и *ś*, нпр. од *изјести, узјати, сјести, сјутра*, није постало **ижести, *ужати, *шести, *шутра*, већ *иźести, уźати, śести, śутра*, итд. Поред овога има и других случајева, из којих се види да прасловенски гласовни закони нису више у животу на српском земљишту, док најстарији српски гласовни закони продужују се и у историско доба, и зато ја мислим да ова појава заслужује да се код ње мало стане, а не да се просто зато одбацује, што се *ћ* налази и у словачком.

Изолованост коју ми г. Јагић пребацује може у оваквим случајевима бити само од користи а никако од штете.

За 1. тачку рекао сам (стр. 18) да је може бити најстарији појав, јер се из старословенског *палъ* (*падлъ) и *плелъ* (*плетлъ), с једне и *седло* (*седьло) и *метла* (*метьла), с друге стране, види да тај гласовни закон у доба настанка најстаријих писаних споменика већ није био у животу, и ставио сам тај појав у доба постанка старословенског самогласног *р* или *л*, или можда мало раније.

И ако је ово све заиста овако, онда шта је остало од *српскоī* језика чему би се траг повлачио још из заједнице? То је узрок што Хиртова теорија мени „импонује". Нисам ја њу прихватио што је нова, већ што се слаже са резултатима добивеним на језику. Аку су ови закључци нетачни, онда отпада и њена примена на словенске језике, а ако су тачни, онда се и она не може тако са презирањем одбацити.

Сад тек долази на ред питање: јесу ли туђи елементи при стварању словенских језика имали утицаја или нису? Ја држим да јесу, јер не могу да замислим да један језик може остати неизмењен, стопивши у себе туђе елементе. Да се тај туђи утицај види и у типу српском, а нарочито бугарском, је ли могуће да је језик остао поштеђен? Ако то није довољно, ја ћу упутити на стр. 17-19 своје беседе где сам рекао да се „полуглас" одржао баш у оном крају српскога језика који граничи са Арбанасима, који тај глас имају. На то г. Јагић није обратио никакву пажњу, па и пок. Облак, који прави вицеве код арбанашког *ie, je*, преко овога је муком прешао. Можда би се у данашњем арбанашком нашао још какав доказ, а јамачно би таких доказа било више, кад бисмо имали јасну слику трачког и илирског језика у доба досељења Словена међу њих. То што важи за српски и бугарски језик важи и за остале словенске језике. Ниједан словенски народ није заузео пусте крајеве, па и преко оних Словена, који су се

мало или нимало помакли из својих старих седишта прешла је велика сеоба народа, ни они нису остали чисти. Разуме се да су они свуда били у већини и јачи, јер да их је било мало, било би с њима исто оно што је било са Словенима у Грчкој и у Влашкој – пропали би.

А што се тиче питања: „Да ли су се Германци, романизовани Илирци и Трачани, разни народи што владаху руским југом и фински на северу договорили, да „прасловенском" заједничком језику зададу ране баш на истим местима?" (стр. 349) – имам да напоменем да нису свуда т.ј. у свима словенским језицима на истим местима ране задате прасловенском језику, јер се зна да један или једни словенски језици у понеким особинама стоје на прасловенском земљишту, док су те особине код другог или других измењене, и обратно. А за понеке од особина, где су сви словенски језици одступили од прасловенског ја сам указао на стр. 17-18 своје беседе и зашто.

На послетку, ако се узме да су се словенски језици развијали без икаква туђег утицаја, онда се сва ова питања могу поставити и г. Јагићу. Ако се југословенска и чешка промена tort-trat слаже, зашто се не слаже и *dj, tšj*? Ако се узме да је разлика дошла од разног доба постанка гласовних закона, онда зашто се у *dj* и *tšj* слажу западни Словени, а у *tort-trat* разилазе? Зашто се јужни словени разилазе у *dj* и *tšj*, а слажу се у *tort-trat*? Јесу ли се Срби и Руси договорили да заједнички мењају ѫ у *y*, и зашто се не договорише и за ѧ? итд. итд. Али оваквим се питањима нити што обара нити што утврђује. Неће ми се мислим, замерити, ако се овде послужим изразом г. Јагића и речем да је ово сасвим налик на препирку о речима (Wortfechterei).

Јединство српскога језика (на стр. 12) претерано је само онда, ако се узме апсолутно, али никако ако се упореди са јединством бугарског језика, а ја сам то и имао на уму, јер кад изузмемо прелазни дијалекат између српског и бугарског језика, онда српски дијалекти с једне стране чине много хомогенију целину, него што бугарски дијалекти с друге стране то представљају, и држим да се то не може спорити. Зато што се на Балканском Полуострву налази низ дијалеката који поступно прелазе један у други, г. Јагић тражи да се и то узме и за доисторијско доба у прасловенском, и вели да је нетачно што сам рекао „једнако се говорило само онда, кад се говорило прасловенски". Ако се узме да фактички има онолико језика, колико има људи што говоре, онда је, разуме се, то нетачно. Али, кад се у науци говори о једном балтичкословенском заједничком језику, онда се, мислим, с већим правом може говорити о једном прасловенском

језику. Овим не мислим рећи да у њему није било дијалеката, али прасловенски дијалекти у најмању руку још су нерешене ствари, а још се мање може као поуздано тврдити да су били права клица за развиће потоњих, данашњих словенских језика. Онај континуитет између бугарског, српског и словенског језика доказ је да су те диференције управо на данашњем земљишту постале, јер би се иначе морало узети, да су Словени у новој домовини после досељења, које није у исто време и одједанпут било, потпуно заузели једни према другом исти положај који су и у прадомовини имали, а то је у најмању руку тешко вероватно.

Узимајући сасвим са г. Јагићем да је „у животу све у непрестаном току и прелазу", ја сам и рекао: „дијалекти су подједнако стари, а поједине гласовне особине спадају у разна времена", и ја не знам због чега он вели да је то налик на препирку о речима. Оно што он ту (овде стр. 351) наводи противи се његовим горњим речима. Једина замерка што ми се може учинити та је, што сам то у опште истицао, кад се само по себи разуме да је тако. Ја држим да је у ове крајеве донесен прасловенски језик и из њега се развио српски са својим дијалектима, али тако, да они нису синови српског језика, већ су браћа, а синови језика прасловенског, тј. чим се од прасловенског језика развио – или почео развијати – рецимо *чакавски* дијалекат, одмах, у исто доба, био је према њему и један *нечакавски*. Или да се послужимо сличном формулом, од прасловенског језика А постао је на једној страни дијалекат В, а на другој С. Особине дијалекта В: Ва, Bb, Вс... могу бити као и у А, док су особине дијалекта С: Са, Cb, Сс... друкчије, и онда је дијалекат В старији од дијалекта С. Али у дијалекту В има особина: Bd, Be, Bf... које су друкчије од А, док је дијалекат С својим особинама Cd, Ce, Cf... једнак са А, и онда је дијалекат С старији од В. Г. Јагић је узео за примере чакав. дијалекта *пйсал* и *жен* (gen. pl.) према штокавским облицима *пйсао* и *жена*. Разуме се да је по овим облицима чакав. дијалекат старији од штокавског, али ја сам мало пре рекао да је чакавско *j* млађе од штокавског *ђ* (*међа, меја*), и додајмо томе нпр. чакав. инструм. *богон*, према штокавском *богом*, онда одмах имамо две особине где је штокавски дијалекат старији од чакавског. Старост дијалекта је дакле релативна, час је један старији, а час други, и зато сам рекао да гласовне особине имају своју хронологију а не дијалекти.

О јужном говору г. Јагић вели: „Чудновата је мисао, што се покушава, да се изговор ѣ као *ије* изведе од „Влаха" (предака данашњих Румуна). Ипак би се очекивало да отац ове чудне мисли своје

чедо пошље у свет са ма каквим сведоџбама. He, sic volo, sic jubeo!" (овде стр. 351).

Ја овде упућујем читаоце на стр. 24 и 25 моје беседе, па ће се видети због чега сам ја ту *претпоставку* изнео. Свако нешто има своје зашто, и мени се та претпоставка не чини тако невероватна. Језичких потврда ту нема, јер ми ништа не знамо како су говорили становници крајева данашњег јужног говора, а кад бих смео појаве у другим језицима преносити на српски, нашао бих и ја потврде о томе у романским језицима. Ја не знам арбанашки, те не знам ни однос арбанашког дифтонговања *е* у *ие, је*, за који пок. Облак рече да је срећа што нисам знао, али свакојако тај појав у арбанашком заслужује да се на њега обрати пажња, јер баш јужни дијалекат граничи са арбанашким.

А што пок. Облак даље вели: „Како је морало гласити ѣ поред *е* и *і* у оба друга српска дијалекта? Шта мисли Стојан. под овим српским ѣ у XIII до XIV веку? Морао је ипак бити само један *е* или *і*-глас" (овде стр. 352). Ја се чудом чудим да је овако што он могао написати, и г. Јагић штампати, те тиме рећи, да он и сад тако мисли као и пре (Archiv, VI, стр. 73. и д.). Ја као поуздано држим да српско ѣ XII-XIV столећа није ни могло бити у крајевима јужног говора ни *е* ни *и*, јер не знам како би јужни говор од *снѣг* (снѣгъ) направио *сниједг*, а оставио *лед* (ледъ) и *звек* (звѣкъ) непромењено, или од *сниг* (снѣгъ), направио *сниједг*, а *вид* и (видъ) *стид* (стыдъ) оставио непромењено? Ако би се тај процес у источним или западним крајевима данас појавио свако *е* (ѣ, е, ѧ) или свако *и* (ѣ, и, ы) морали би подједнако том закону подвргнути, јер нико данас не осећа разлику између *е* у *снег, лед* или *звек* или између *и* у *сниг, вид* и *стид*, а тако би морало бити и у XII-XIV веку, да је ѣ било или *е* или *и*. Оно истина и мени су позната неколика примера где је ѧ и *и* дифтонговано, нпр. *јастријеб* (ѣстрѣбъ) и *мијер* (миръ), али према стотинама других примера ови ишчезавају, и не могу се као доказ употребити: за њих се мора наћи друго објашњење. Промена ѣ у *ије, је* може се само тако објаснити, ако се узме да оно није било ни *е* ни *и* већ нешто треће, па макар то и не било исто што и у прасловенском. Оно што г. Јагић назива *првим* цепањем ѣ, ја схватам тако да их је било *три*: од ѣ постало *и*, прво; од ѣ постало *е*, друго; и од ѣ постало *ије, је*, треће цепање, али свако из ѣ, а не једно из другог.

Завршетак реферата који обухвата само четрнаест врста додирнуо је толико питања, да би се о томе могла написати читава књига. И ја ћу се овде ограничити само на двоје.

Ја сам у својој беседи рекао да се језик којим говори народ у Србији, у Босни, у Херцеговини, итд. мора по науци звати *српски*, јер се и народ тим именом зове, и ако њиме *пишу* и Хрвати; и да се језик којим говоре далматински острвљани и неки део приморја, мора звати *хрватски*, јер се народ тако зове, и ако њиме *не пишу* Хрвати, и указао сам на извор данашње аномалије. На моје велико задовољство могу констатовати да се у томе потпуно налазим на земљишту на коме и г. Јагић. У свом реферату на књигу г. Флоринског „Обзоръ важнѣйшихъ трудовъ по славяновѣдѣнію" (одмах иза реферата о мојој беседи), говорећи о мишљењу г. Флоринског о словачком дијалекту, препоручује да се то питање свестрано испита, а не само по гласовним особинама, и додаје (стр. 277): „Ако се тако учини, тада, по моме мишљењу, узима словачки према чешком од прилике у исти положај као доњолужички према горњолужичком, кашупски према пољском, мало-руски према велико и белоруском, *маћедонски* према *бугарском* и **српском**, *кајкавски* према *словенском* и **хрватском**." Овде се истина изрично не каже шта је српско а шта хрватско, али између маћедонског и кајкавског дијалекта налазе се, у главном, само дијалекти *штокавски* (српски) и *чакавски* (хрватски). А друго ја ништа нисам хтео ни казати ни доказати. Да ли сам ја то расправљао објективно или су из мене говориле страсти, то остављам да расправе они, који ту ствар врло добро познају, а који се не зову – ни Срби ни Хрвати.

На моје мишљење о значењу имена Србљин у Босни у XIII веку (стр. 26.-27.), које је противно његову (у Arch. XVII), г. Јагић само вели: „Мој млади пријатељ је тако љубазан, да ми пребацује ситничарске мотиве и пристрасност у расправи публикованој у XVII књизи нашег Архива. *Ја се од њега у томе и разликујем, што имам храбрости, да у очи погледам историјским фактима и да при том не питам, да ли је то пријатно нашој модерној таштини или не.* Мени истина никад не одузима храбрости, а ја наравно не замишљам да је увек видим, увек налазим." (овде стр. 352).

Ја сам свој одговор штампао у децембру 1895. а читао у јануару 1896. г., те нисам могао имати на уму какве његове ситничарске мотиве и пристрасност, и још сам изрично рекао да је тако мишљење изречено *„са стране којој се пристрасност никако не може пребацити."* (ц. 26.). Ја сам само мислио да г. Јагић у овом питању није

истину погодио. А то сам рекао не из какве „модерне таштине", већ са историјом у рукама. Г. Јагић ничим није оборио оно што је Даничић у свом Рјечнику казао, а тек кад би се то могло оборити, онда би се могло приступити оним комбинацијама које је г. Јагић у поменутом чланку изнео. И за мене је истина исто тако света ствар, као год и за г. Јагића. Никад ништа нисам ни рекао ни написао што би, у колико ја то знам, стајало у опреци са њом. Разуме се да ћу ја у томе чешће погрешити него један Јагић, који за собом има скоро толико година знаменитога рада колико ја живота. Али у одважности да историјским фактима право у очи погледам, ту не дам преда се никоме, јер за ме она имају важност као истина, а истина је света. Моја „модерна сујета" нема с тим никакве везе, јер моји идеали нису у *прошлости* већ у *будућности*, а на основу *садашњости*.

Али о свему томе, о односима Срба и Хрвата, па и Словенаца, о чему се говори на стр. 278. Archiv-a, где је нашао места чак и Nothausdruck, ја нећу да говорим, јер се тиме већ залази у политику, а на томе пољу ја се нисам рад сретати с мојим многопоштованим пријатељем г. Јагићем.

марта 1897. год. у Бечу.

Љуб. Стојановић

П.С. Ја бих овај одговор радо послао у Archiv, али из искуства знам да г. Јагић нерадо даје места полемици у свом листу.

МИЛАН РЕШЕТАР

Милан Решетар са супругом Станком и сином Душаном

ДУБРОВНИК И ЊЕГОВ ЈЕЗИК

Дубровник има у хисторији нашега народнога живота уопће а нарочито у хисторији литературе сасвим одвојени положај. Изникавши као неко острво, на које се пасе нешто романског елемента што надживје словенску поплаву, Дубровник се није нигда сасвим изједначио са својом српском околицом: политичкој самосталности дуго помагаше и етнографска одвојеност, а када се стари романски град нешто присељавањем Срба са стране а нешто посрбљавањем домородаца мало по мало, барем у погледу језика, претвори у српски град, Дубровчани опет сачуваше своју индивидуалност; говораху српски али се не осјећаху Србима, јер њима српско бијаше у првом реду оно што припада српској држави, док Дубровник никад не бијаше у њеним границама. Али нијесу само политичке границе дијелиле Дубровчане од осталијех Срба: врло је јака преграда била и вјера и уопће културни правац. Док је на име новооснована држава Немањића одлучно пригрлила православну вјеру те се готово у свему поводила за Византијом, Дубровник не прекиде старијех веза што су га у погледу вјере и друштвенога живота везале за запад – за Рим и Италију. То су узроци с којих је Дубровник, премда се говором посрбио, опет остао усред српских земаља као неко несрпско мјесто, које је својим властитим животом живјело. Ово треба имати на уму кад се хоће да одреди положај што га дубровачка књижевност има у хисторији наше литературе; излази наиме да дубровачка књижевност нема никакве везе са старом нашом литературом XII вијека, па опет и да наша новија литература XVIII и XIX вијека својим заметом нема никаква посла с дубровачком књижевношћу XV-XVIII вијека. Ове три периоде наше литерарне хисторије иду само временом једна за другом а иначе свака стоји за се: стари дубровачки пјесници нијесу ни знали за св. Саву као писца ни за Доментијана, а Доситеј и Вук једва ако су чули за име Гундулићево кад отпочеше свој рад. Гледајући дакле с овога становишта на дубровачку књижевност или на коју њену грану не треба нам се ни за што осврнати на нашу стару ћириловску литературу, јер она нити је дала повода да се покрене књижевни рад у Дубровнику, нити је доцније имала каква утицаја

нањ. Образованост и љубав за књигу дође нашме у Дубровник не с истока већ са прекоморског запада.

Као у свим крајевима у средњем вијеку тако и у Дубровнику образовање бијаше у најстарије доба на врло ниском степену: осим свећеника и општинскијех писара ваља да је мало ко умио читати и писати. Али се набрзо и унутрашње и спољашње прилике у том погледу сасвим промијенише: Дубровчани будући збијени на врло малом простору између брда и мора искаше да себи теку ужитак изван својих ускијех граница. А како су имали веома згодан положај на међи српскијех крајева, који су и имали сирове материје да извозе и којешта требали да увозе, а опет морем били у свези с напреднијим западом, то они наскоро посташе посредницима великог дијела трговине, што је ишла међу тијем крајевима и западом. Трговачкому се раду придружи и индустријски: у Дубровнику се подигоше свакојаке фабрике, па те производе своје домаће индустрије Дубровчани разносише по цијелом Балкану („дубровачке браве"!). Када се пак године 1358 Дубровник оте испод млетачке власти, под којом је био од почетка XIII вијека и која је доста сметала његову трговачку развитку, јер Млечићи нијесу пуштали да њихови поданици с њима озбиљно конкуришу, тада се и с морске стране Дубровнику отвори још шире и слободније поље за његову трговину. И тако мало уточиште бјегунаца из порушенијех градова постаде богатијем трговачкијем и индустријскијем средиштем.

Ово материјално благостање, које бијаше посљедицом географскога и политичкога положаја града Дубровника, донесе опет са собом да су Дубровчани одслије радо поводили за питомијем и углађенијим живљењем сусједне им Италије, с којом су од старине у непрекидној свези. И у тому погледу XIV вијек каже неки прелом: нова талијанска литература и наука, која је с Дантом одскочила тако високо, захвати и Дубровник. У почетку тај је утјецај био врло скроман: зват је само по који учитељ. Али доскора млади су Дубровчани ишли сами у Италију на науке, а у XV вијеку налазимо већ цијелу чету научника и књижевника Дубровчана. Него вас тај научни и књижевни рад није био на српском већ на латинском језику, јер су се у то доба у цијелој Европи научне ствари писале само латински а и у књижевности латински је језик још увјек имао прво мјесто.

Српски се у Дубровнику поче писати тек при крају XV вијека. Сва је прилика да је то покренуто споља и да је почело с црковнијем стварима (пјесмама, еванђељима), које су доношене у Дубровник из Далмације, гдје је служба божија на старом словенском језику, која је тамо била у обичају од краја IX вијека, без сумње помогла те је

народни језик ушао од чести и у латинске цркве. У сјевернпој Далмацији, – која је с Италијом била у истијем одношајима у којима бијаше и Дубровник, и гдје се у XV вијеку такође разви знатан научан и књижеван рад на латинском језику, – рођен је и књижевник за којег се с правом узимље да је између приморскијех први увео народни језик у књижевност. То је Сплићанин Марко Марулић (1450-1524) који осим научнијех и побожнијех дјела на латинском и италијанском језику написа такође и многе побожне и моралне пјесме па двије повеће епске пјесме (*Јудиту* и *Сузану*) на народном језику.

SRBI I HRVATI SU JEDNO

(...) Ali opet još sam uvijek držao one Miklošićeve teorije da su jedno Srbi a drugo Hrvati, te sam tu misao branio i u nekojim člancima spljetskoga Naroda i u svojoj doktorskoj disertaciji, koju mi je štampao Jagić u XIII knjizi svojega Arhiva. Ova je moja radnja dala povoda Jagiću da o njoj tamo progovori i da dokaže, koliko su na krivu putu svi koji traže da sa jezične strane odvajaju Srbe od Hrvata tražeći u jeziku samo dva dijalekta, čakavski i štokavski, i proglašavajući prvi hrvatskim a drugi srpskim „jezikom". Još me je ljepše o mojoj bludnji uglavio Jagić u svojim privatnim pismima, pa imam njemu da zahvalim što sam prešao k onima što ne razdvajaju *jedan narod* zbog njegova *dva imena*, nego naprotiv traže da riječju i djelom posvjedočavaju jedinstvo našega naroda ne čineći nikakove razlike između „srpskoga" i „hrvatskoga" i priznajući opravdanost jednoga i drugoga imena za cijeli opseg našega naroda.

Tako sam ja od separatiste postao unitarac te se iskreno veselim što je sadašnja omladina pametnija nego li smo bili mi, koji smo mislili da nam je „sveta" dužnost dokazivati da nešto jest srpsko a nije hrvatsko i paziti da se koja hrvatska ovčica ne izgubi u srpski tor. Bogu hvala ima sve više i među starijim i među mladima koji misle da je među Srbinom i Hrvatom ista razlika kao i među kruhom i hljebom, to jest – ako izuzmeš ime – nikakva, ali opet ne smijemo se preveć veseliti a još manje smijemo misliti da je stvar svršena, jer na žalost ima i na jednoj i na drugoj strani još uvek dosta separatista, kojima su vjerske, imenske i historijske osobine jače i preče od narodnoga i jezičkog jedinstva i od.... zajedničke narodne nevolje. Bog im prostio i bog ih prosvijetlio prije nego bude prekasno.

НАЈСТАРИЈИ ДУБРОВАЧКИ ГОВОР

Претседник Академије г. А. Белић саопштава: Српска краљевска академија изабрала је 16 фебруара 1940 године г. Милана Решетара за свога правога члана. Пошто је г. Решетар био спречен да лично прочита своју приступну академску беседу, то ми је част прочитати место њега његову академску беседу „Најстарији дубровачки говор".

Претседништво Српске краљевске академије замолило ме је да ја, као стручњак који је међу нашим академицима најближи по научном раду предмету Г. Решетарове приступне академске беседе, прикажем њену главну садржину овоме скупу и прочитам из ње неколико одломака, јер је сувише велика да бисмо је у целини могли саопштити овоме скупу.

Г. Решетар у њој обрађује тему о којој је много пута писао и разматрао је са најразличитијих страна: шта представља дубровачки књижевни језик у току векова, којој се групи наших народних дијалеката он мора приписати. То питање је стављено у нашој науци зато што су неки дубровачки писци, нарочито у 15-16 веку, и то у везаном слогу, тј. песници, употребљавали несумњиве чакавизме. Већ се одавно расправља у нашој науци питање, да ли је у којој фази свог развитка дубровачки језик био чакавски и у којој мери или није. Ако се на то питање одречно одговори, онда остаје друго питање: откуда су се у књижевни језик песника дубровачких увукли чакавизми и шта значе неке особине дубровачког разговорног језика, дубровачког дијалекта уопште, које нам напомињу чакавизме?

На сва та питања г. Решетар одговара, пре свега испитивањем прозног и пословног језика дубровачког. Он прати дубровачки језик од почетка XIII века све до данашњег дана и налази да је разговорни језик дубровачки одувек био херцеговачки. То је – народни српски дијалекат, ако ко дели српски језик од хрватског, или дијалекат српскохрватски за свакога коме су Срби и Хрвати један народ под два имена. Чакавизме су дубровачки песници краја XV и поч. XVI века примили од Марулића, чакавског писца, поводећи се за њим; а нешто особина дубровачког дијалекта које се могу назвати чакавизмима,

чега уосталом има у малој мери, претстављају ширење појединих чакавизама и на територији мале Републике, како можемо констатовати и по другим крајевима нашим (исп. госпоја, пријати, гроб и сл.)

Ето то је, сасвим сажето, кратка садржина г. Решетарове расправе. Ја ћу сада прочитати неколико одломака из ње, задржавајући се на некадашњем романском говору Рагузе, којему такође проф. Решетар посвећује неколико речи. Овако завршује г. Решетар своју приступну академску беседу:

„Зато ја још увек тврдим, као што сам тврдио пред 50 година, да се у Дубровнику није никада говорило, ни у њему цијелом ни у једном његовом дијелу далматинским чакавско-икавским говором него увијек само хервцеговачко-јекавским. Ја не идем даље од тога научнога резултата, а нећу никако да улазим у, на жалост, обновљени спор о српству или хрватству Дубровника, јер су мени Срби и Хрвати један народ под два имена, па ми је зато Дубровник српски и хрватски. Али ко дијели српско од хрватскога мора признати да је Дубровник по језику би увијек српски."

Пошто је Претседник г. А. Белић прочитао приступну академску беседу г. Милана Решетара, одржао је овај говор:

Прочитали смо у одломцима приступну академску беседу ветерана наше науке, многогодишњег професора Бечког и Загребачког универзитета, члана многих словенских академија и учених друштава г-на Милана Решетара. Стара је традиција наше Академије да међу својим правим члановима има људе од великог значаја за проучавање нашег језика, књижевности и историје, макар они и не живели у Београду и не могли непосредно помагати раду Академијину.

Тако је Српска краљевска академија већ при подизању своме изабрала за академике Ф. Миклошића и И. Руварца, В. Богишића и В. Јагића, а доцније Тому Маретића, и сада ево Милана Решетара, Дубровчанина родом, и човека који још и у дубокој старости, у 82 години живота, не престаје да ради на нашој науци, са успехом и необичном свежином.

Класични филолог по основној спреми својој, г. Решетар је већ од 1887 године почео да објављује своје расправе о нашем језику и књижевности, 1890 године изашло је прво издање његова текста и коментара Горског вијенца.

Није ово прилика ни место да устопице пратимо обилан рад г-на Решетара за последњих педесет и пет година његова живота, али ја

морам додирнути макар само у бледој слици његове најзнатније стране и његов значај за нашу науку.

Г. Решетар је почео свој рад онда када је у науци о језику цветала историска школа Бругмана, Лескина, Паула и других младограматичара. Зато се и Решетар сав посвећује томе раду. Његов први већи рад, о некадашњој и данашњој граници чакавског дијалекта, из те је области. Доцнији крупнији радови његови, о језику дубровачких повеља, о акцентуацији југозападних дијалеката, о штокавском дијалекту, о језику српскохрватских колонија 15 века у јужној Италији и многи други такође су из те области.

Али и у тим радовима, а и у свим осталим који ће после њих доћи – главни је интерес Решетаров – утврђивање чињеница. Зато се он испео до велике висине као критичар текстова, као издавач старих писаца наших, надмашујући у том правцу и самога Јагића. Његова издања Гундулића, Ђорђића, Марина Држића и толиких других текстова у различитим збиркама Српске краљевске академије и Југославенске академије знаности и умјетности украс су наше науке. Толико настојање Решетарово да утврди исправност старих текстова, особине дубровачког књижевног и народног говора, његове метрике и данашњег изговора, његово старање да у многобројним издањима Горскога вијенца утврди што боље и основни Владичин текст и протумачи значење тамнијих места, особита пријежност његова око испитивања наших дијалеката – све то потиче на првом месту од сјајних филолошких особина Решетарових. Овим ја не желим потцењивати значај радова Решетарових и на историји нашег језика и наше културе; али и у томе раду најдрагоценије је утврђивање факата који – оштроумном критиком и необичним познавањем старог живота и прилика, нарочито у Дубровнику и Далмацији – постају после Решетарових истраживања стално добро наше науке. Само такав познавалац наше старе културе као што је Решетар могао је написати Дубровачку нумизматику (у два дела), монументално дело, којим се наша Академија с правом дичи.

Али поред овога има Решетар и велики број већих и мањих анализа споменика различитих времена, који припадају највише Далмацији и његовом драгом Дубровнику, у којима је дао углед критичности, филолошке акрибије и филолошког научног метода. Њихов значај прећи ће далеко време за које су рађене.

Све ово побудило је С. К. Академију да, и мало касно, ма и човеку који живи стално у иностранству, пружи доказе о томе како она дубоко цени многогодишњи, одани и необично користан рад за нашу науку и културу г. Решетара изабравши га за свога правога члана.

Приказивањем академске приступне беседе које сам ја учинио место г. Решетара, г. Решетар је испунио све услове које закон тражи и ја га данас, са великом радошћу и унутрашњим задовољством, проглашавам за правога члана Српске краљевске академије и уводим у сва права и дужности академика.

РАДОСЛАВ М. ГРУЈИЋ

IV

СРПСКИ ЈЕЗИК И СРПСКО ПИСМО

»...Od to doba (1906. год.) stalo se u grčko-istočni narod širiti, *što je taj narod i primio,* ..... да је (његов) *jezik srpski...*« (»Оптужница«, p. 67).

»...Napušta se dosadašnje *ijekavsko narječje* i prihvaća *‚srpsko' ekavsko...*« (»Опт.«, p. 71 и ср. p. 75).

»I ćirilsko pismo, tu *tobožnju srpsku osebinu nije* do tog vremena *narod niti poznavao, niti se s njom* služio« (»Опт.«, pp. 13 и 15).

У овим изводима г. државни тужилац сасвим је конзеквентан својим пређашњим тврдњама, а наиме: да православни народ у Хрватској није српскога порекла и да није имао никакове националне свести, а нарочито не српске. Стога он и даље тврди, да *језик тога народа није српски,* те му је то име у најновије доба великосрпска пропаганда наметнула, *као и ћирилицу,* коју православни народ у Хрватској и Славонији до то доба, *не само да није употребљавао, него је ни познавао није* (?!). — После свега онога, што смо до сада говорили о пореклу и националној свести српскога народа у Хрватској и Славонији, скоро да је излишно и забавити се у посебном одељку овим питањем, ну ради бољег прегледа ипак ћу то укратко учинити, пошто располажем и неким новим подацима, који ће нам већ изложене тврдње о пореклу и свести још јаче тврдити, а питање о српском језику и ћирилици доста јасно расветлити.

Видели смо већ како је српски језик на читаву Балканском полуострву, па и преко граница његових,

играо знатну улогу, те је и после пропасти српске државне самосталности у XV и XVI веку, а и касније још, и дипломатским језиком био турског, угарског и румунског двора у њиховим међусобним пословима и уговорима са Дубровчанима;[1] а Дубровчани су од памтивека говорили српски.[2] Ево шта о томе и професор Загребачког универзитета Н. Нодило у LXV »Radu« Југословенске академије речи: »U Dubrovniku, ako i ne od prvoga početka, a to od pamtivijeka, *govorilo se srpski;* govorilo kako od pučana, tako od vlastele, kako kod kuće, tako i u javnom životu. Jest istina, da su se zapisnici raznih vijeća vodili latinski; a prilika je također, da pod knezovima mletačkim, njih radi, na viječima se ponešto raspravljalo i mletačkim kojekakvim govorom. Nego u općini od Mlětaka oproštenoj, *srpski je raspravni jezik.*«[3] Професор др М. Решетар доказао је даље, да су *»ср̄ски«* писари дубровачке општине били прави, рођени Дубровчани;[4] а примера ради споменућу још, како је и 1638. год. у једном дубровачком огласу стајало, да се дотични предмет оглашује *»на ср̄ском језику, да ѣа свако може боље разумеѣи«*.[5]

У Босни, Херцеговини, Приморју и Далмацији видели смо, како су не само *п̄равославни Срби ијекавци,* него и *като̄лици икавци* називали свој језик *ср̄ским*

[1] Vatroslav Jagić, *Historija književnosti...*, p. 46. и упор. расправицу проф. Миленка М. Вукићевића: »Српски језик на Порти XV. и XVI. вијека«, отштампан у »Зори« за 1900. год., р. 162 (бр. 5). Привешћу још један пример у потврду тога. Октобра 1551. год. пише српски и ћирилицом беглербег романијски Мехмед-паша заповеднику темишварском Андрији Баторију и на крају листа вели: »И цо ми посла̀шь лѝстова ї све мї сръбскемь вз̀ыкомь посѝлани, а не фрѣшки«. (Dr. Ивић, »Archiv für sl. Phil.«, Bd XXX, p. 210—211).

[2] Штавише, у то доба и касније, а нарочито путем рукописних и штампаних богослужбених књига — »Србуља«, раширио се српски језик и међу Русинима. Тако нпр. Матија Миехов (Mathias von Miechow) u своме делу: »e Sarmat«. (I, 2, c. I p. 142) пише: »In ecclesiis Rutenorum *lingua Serviorum,* ,e est slavonica, divina celebrant legunt et cantant«. Види: Wenceslav Wanka, ·obrowsky's »Slavin«. Zweite verbesserte, berichtigte und vermehrte Auflage, Prag 834, p. 248.

[3] p. 117. Срав. Вјекослав Клаић, *Povjest Hrvata,* Zagreb 1901, II (²), p. 16.

[4] »Archiv für slavische Philologie«, Bd XVI, p. 336—7.

[5] »...si grida e proclama l' infrascritto tenore in lingua Serviana per maggior intelligenza d' ognuno...« »Српски лист« од 1886. год., бр. 52. Цит. др Ђерић.

језиком,[1] па штавише и сами мухамеданци. Па кад је тако било на старим огњиштима нашим, онда је сасвим појмиво, да су Срби, који су у доба миграција наших из тих земаља, да и не говорим о онима из Маћедоније, Старе и данашње Србије, с потпуно развијеном националном свешћу прешли у Хрватску и Славонију, и даље задржали српско име и за назив свога матернњег језика, — тим пре, што све до новијег времена нико није ни помишљао да им оспорава српство њиховога језика, него су и сви странци, као и они сами, њихов језик називали српским.

Тако нпр. навели смо већ како су 1609. год. нински бискуп Блаж и башки капетан Стјепановић назвали писмо личких Срба — *»ср҃ским ҃писмом«* (sudetta lettera serviana), и уз то нагласили да је *҃писано ср҃ским језиком* (scritta in serviano);[2] а исто тако и 1707. год. издали су многобројни народни представници целе Лике и Крбаве уверење владици своме Љубојевићу, за које се у оверовљеном преводу каже, да је »ex *rastiano* in latinum translatio«.[3] Личанин Винентије Љуштина издао је 1794. год. у Бечу своју талијанску граматику за Србе, у којој каже за језик свога народа »нашъ иллирическїй *или обще сербскїй назва҃тый«;* а нешто касније 1809. наштампао је у Будиму *Численицу или науку рачуна* такође Личанин Атанасије Јов. Дошеновић, који каже за њу, да је »од инострани *єзика на Сербски сабра҃та«*,[4] док опет католички свештеник Симеон Старчевић реплици својој од 26. јула 1834. год., поводом једне наредбе Дворског ратног савета у Бечу, каже, да би у књиге за основне школе ваљало унети личко наречје, јер: »Den Sprachforschern ist bekannt, dass die *Likaner* unter allen

[1] Привешћу овде још један пример. У манастиру Житомишљићу у Херцеговини има једна рукописна »Србуља« (»Препирка Јеврејина са Хришћанином«) у којој пише, да ју је 1669. год. »на ꙗзыкъ сръбскїй ѡ рѣскаго« превео јеромонах Самојло Бакачић (»Гласник Земаљ. музеја у Босни и Херцег.«, XIII, p. 51).

[2] A. Theiner, *Vetera m. Sl. mer.* II, p. 103.

[3] K. u k. Kriegs Archiv у Бечу бр. 151 (IX) ex 1707, No 11 ad 313. Таквих је превода у Ратном и другим бечким архивима сва сила.

[4] Ст. Новаковић, *Ср҃. библ.*, 77—78.

Croaten, Istrianern, Dalmatinern, Bosniern und Slavoniern noch heute zu Tage am reinsten kroatisch, oder *wie mann zu sagen pflegt serbisch* sprechen.«

Исто тако и у Банији називан је наш језик — српским језиком. Тако нпр. наштампао је 1772. год. Бановац Стеван Вујановски своју немачку граматику »въ ползу сербскихъ дѣтей на *славеносербскомъ языкѣ*«, па у њој вели: да F и V ваља изговарати као »*сербское* Ф«, а за S вели »подобно єсть гласомъ *сербскому* С«.[1] — Карактеристично је и што Лоњанац Б. Модрушић, описујући 1863. год. обичаје свога села Лоње, у коме су сами католици, каже: »Upitaš li pako kom prilikom staro ili mlado, osim vojakah, koji su eto u najnovije doba po vojnah, zapoviedih i t. d. od poglavarah *hrvatskomu* privikli, kojim jezikom govori, odreći će ti: *rackim* ili *slavonskim*. A pokrstiš li ga sám onim (хрватским), nadne te s istim i s istoimenoga mu zemljišta izsmjehivati i glasu na ruglo izmetati. Taj zao običaj zavladao je još gorje po Slavoniji, — što ako za boljim nazivom i jezika i naroda neuzhajemo, teško ćemo se ikada ožuđena cilja dokopati.«[2]

За српски језик по Славонији, где и данас још доста старијих људи и жена римокатоличке вероисповести каже, да говори *»рацки«*, сведок нам је и знаменити Матија А. Рељковић, који у своме *Satiru*, на казивање својих Славонаца, да су њихови стари и без школа добро живели, овако одговара:

O Slavonče! ti se vrlo varaš
Kojigod mi tako odgovaraš.
Vaši stari *jesu knjigu znali,*
Srbski štili a srbski pisali...[3]

[1] *Ibidem*, p. 12.
[2] Кукуљевић, Arkiv VII (1863), p. 310.
[3] Најновије издање (Друштва хрват. средњошк. професора) Zagreb 1909, p. 62—63. Професор загребачки Dr. Давид Богдановић, који је приредио ово издање приметио је на овом месту: »Političko (! ваљда пре национално?) ime *srpsko* preneseno je na pismo i vjeru. Srbi su već od sv. Save imali svoju autonomnu crkvu ‚srpsku'. Tako se i *ćirilica* svuda nazivala od starine *srpskim* pismom, kod Rusa *ruskim*, a kod Bugara *bugarskim*«...

И у ђенералату Вараждинском увек је језик наш називан српским језиком, па су га и ту, као и по другим крајевима разликовали увек од језика хрватскога, наглашујући, да су та два језика међусобно врло слична, али ипак не истоветна.[1] — Почетком 1654. године походио је један игуман лепавински патријарха јерусалимског Макарија, који се тада у Трговишту (у Молдавској) налазио, па је патријархов пратилац, ђакон Павле Алепски, у опису свога пута забележио и то, како је тај игуман тада причао, да у његовој земљи »Вратанији« (Брутанији!) православни народ говори *»ср̄ским језиком«*,[2] а у XVIII веку назива народ у том крају (у данашњој Беловарској жупанији) не само наш језик српским језиком, него и књиге, школе па и свој стари календар назива српским, као што ћемо касније, у одељцима о цркви и школи, потпуно се уверити. Стога ћу овде споменути још само то, како је нпр. 10. јула 1778. год. из пакрачке Епархијске конзисторије послат један циркулар свима протама (нарђанском, плавшиначком и северинском) у ђенералату Вараждинском, у коме им се саопштава, да је царица Марија Терезија, одлуком својом од 6. априла и. год., — сазнавши од Синода, да се у оним *»Сербскімъ Календарима«*, који су по наредби њеној од 1769. год. почели се штампати, налазе многе цркви противне погрешке »чрезъ типографа (?) уведене«, које су у народу немир и незадовољство изазвале, — укинула те календаре и дозволила, да се православни Срби по свима крајевима Монархије и даље могу служити својим старим српским календарима. У акту је још додано, да ће то

[1] Сасвим је разумљиво, да су они који су нас Власима називали и наш језик крстили »влашким« језиком, као што и они који нас крстише Илирима и Рацима, називаху и језик наш илирским и рацким. Ну при том се обично наглашавало, да је тај »влашки«, »илирски« или »рацки« језик исто што и српски, те врло сличан хрватском. Тако нпр. Валвазор вели за тзв. Влахе — жумберачке Србе: »Dieses Volck *redet Walachich, welche sprache von der Krabatischen in etwas, von den Krainerischen aber noch was mehr unterschieden ist*« (Die Ehre, II, p. 297); а архимандрит црногорски Авакум, 5. августа 1768. год. рече, да Шћепан Мали говори осим *»сербскаїо и хрвашскаїо, йодобнаїо сербскому, языка,* по нѣмецки, по француски и по италијански« (М. Драговић, »Споменик Срп. кр. акад.« XXII., p. 31.).

[2] »Славянскія Извѣстія«, Спб. 1906, p. 270.

народу по свима парохијама прогласити за то нарочито одређени свештеници у присуству »Єднаго в' јазицѣ сербском' искуснагш, ѿ мїрскїѧ власти наредити се имущаго, лица«...[1] И знаменити књижевник српски из првих година XIX века, Великописаничанин Павле Соларић, називао је увек свој језик — језиком српским. Тако нпр. 1804. год. штампао је он у Млецима своје »Землеописаніе, первο на Єзыкѹ Сербском«,[2] те га и у свом *Кључићу* изданом и. год. спомиње као »просто сербско ... землописаніе« и пита: где нам је речник »Сербско-Немецки и Немецко-Сербски« итд. А парох српско-капелски (код Св. Ивана Жадно), Плавничанин Лука Шешић, уважајући 1848. год. у »Циркуларни Протокол« своје парохије познати поздрав бана Јелачића »Хрватском и Српском Народу« привео је упоредо и српски и немачки текст, те је над српским додао: »*За Сербе у сербском прѣводу*«.[3]

Тако је дакле по свима крајевима Хрватске и Славоније где наш народ живи, а да Срема и не спомињем, увек језик наш српским језиком називан. — Ну г. државни тужилац истакао је још и тврдњу, да је само екавско наречје српско наречје, а ијекавско, којим скоро половина српскога народа говори, не само да није српско, него штавише да га Срби у Хрватској и Славонији тобоже хотимично, у пропагандистичке сврхе, избегавају и замењују екавским. С тим питањем ми Срби бесмо одувек начисто, те је ено и велики број приведених података посведочио нам, да су и Срби, који су говорили и писали ијекавским и икавским диалектом, увек називали свој језик српским језиком, баш као и они који пишу и говоре екавски. А то нам потврђују и научни ауторитети, као што су Миклошић, Јагић, Јиречек и Решетар, поред безброј историјских

[1] Концепат у Владичанском архиву у Пакрацу. Исти акт циркулиран је и свима парохијским званьима по Славонији. Још ћу напоменути, да је доњоварошки учитељ у Осеку Стеван Рајић, кад је 1793. год. спремио прво издање Рељковићева *Сатира* ћирилицом, у самом наслову напоменуо, да је то дело превео на *»йростто сербскій єзыкъ«*. Тако је остало и у другом издању 1807. год.

[2] Ст. Новаковић, *Срйска библиоїр.*, р. 63.

[3] Поменути протокол л. 65, а бр. 95, — у парох. архиву у Срп. Капели.

споменика. Ето шта нпр. др М. Решетар у Јагићеву Архиву[1] вели: »Како се *у старој хрватској искључиво говорило чакавски*, како масу становника старе Хрватске сачињаваху Чакавци и како у првим историјским вековима хрватско име долази само у споменицима писаним у чакавским пределима, то је сасвим оправдано с Миклошићем рећи, да *хрватски исто значи што и чакавски и обратно*. И како нам на другој страни сведоче сви стари писани споменици, да се у *свима пределима, који беху дуже или краће времена делови српске државе, говорило само штокавски и да се у овим пределима употребљавало српско име и за народ и за језик*, такође и у оно време, док није било државне заједнице са Србијом, то је опет оправдано с Миклошићем казати, да су *штокавски и српски два те иста појма*«.[2] Штавише, главни раденик на препорођају хрватске књижевности и хрватског књижевног језика, славни Dr. Људевит Гај овако је изразио се о односају хрватског (илирског) књижевног језика према српском језику: »*Ta sav svieť zna i priznaje, da smo mi književnost ilirsku podigli; nu, nama još niti izdaleka nije na um palo ikada tvrditi, da to nije srpski već ilirski jezik, pače ponosimo se i hvalimo Bogu velikomu, što mi Hrvati s braćom Srbljima sada jedan književni jezik imamo*«...[3]

Касније се породила тежња, да се књижевни језик хрватски више приближи кајкавском и чакавском наречју, како би се и Словенци лакше привели у књижевно јединство, те је створена тзв. »zagrebačka škola«, чији је последњи представник био Адолфо

[1] »Archiv für slavische Philologie«, Bd XIII, p. 387 и 388.

[2] Овој научној тврдњи признатих филолошких ауторитета иде у прилог и та околност, што и данас кајкавски Хрвати око Вараждина зову свакога штокавца — Влахом, без обзира да ли је он православни или католик (види о томе расправу о »Власима« у »Obzoru« за 1880. год., под прим. 5). А ево шта Вежић у »Neven«-у за 1855. год. каже: »*Hrvati, kako rekoh, uvedoše i sami jezik štokavski, akoprem ih je to stalo i stoji neizmjernoga truda, jer im je od svagdanjega domaćega govora dosti daleko*« (p. 190). Срав и казивање Станка Враза у »Kolu« III, p. 31, А. Ткалчевића у »Danici« од 1847, p. 203, Н. Нодила у »Radu« с. I, p. 68. etc.

[3] »Danica hrvatska, slavonska i dalmatinska« за 1846. год., p. 124, бр. 31.

Вебер Ткалчевић.[1] Он је пак последњи пут »заговарао« ту »загребачку школу« 29. новембра 1885. год. на главној скупштини »Матице Хрватске«, где је између осталога и ово рекао: »Оражам da njekoji mlađi naši pisci, sve to više prianjaju uz način pisanja, *koji se obično zove srpski*, a ja ga imenuem *i hrvatskim*, što takav jezik govore i Hrvati na istoku (?)...«[2] Проф. Фр. Марковић описујући живот Веберов завршио је овако: »... pak ako mu i jest protivna *struja Vukova otimala pod kraj života pobjedu*, ne će ga minuti zahvalna uspomena potomstva«.[3] — Могао бих још много ованових и маркантнијих података из пера најугледнијих и најзаслужнијих Хрвата навести, али је већ и ово доста за јасну илустрацију питања о одношају хрватског и српског језика, те ћу зато одмах прећи на ћирилицу, да докажем њену вековну и скоро искључиву употребу у српском народу по свима крајевима Хрватске и Славоније.

Скоро искључиво, сви историјски споменици на српском језику писани су ћирилицом, а тек неколико из најстаријих времена налази се и глаголицом написаних. Ћирилица је заједно са српским језиком владала и у Дубровнику, Далмацији, Приморју, Босни и Херцеговини, па је постала и дипломатским писмом турског, угарског и румунског двора. Њен је углед био увек врло велики, на целом Балканском полуострву и да-

[1] Види његов чланак: »Brus jezika ili zagrebačka škola« у »Vienac« за 1884. год.

[2] »Spomen knjiga Matice hrvatske«, Zagreb 1892, p. 335.

[3] *Ibidem*, p. 338. Из уверења, да Срби у Хрватској и Славонији исто тако имају права називати нови књижевни хрватски језик — својим српским именом, употребио је нпр. и сам Ив. Мажуранић, у представци Банске конференције у Загребу од 27. нов. 1860. год. за тај језик назив »*хрватско-славонски*«, молећи, да се према патенту од 7. априла 1850. год. уведе у све јавне послове; а у LVIII чл. Хрватско-Славонског сабора од 1861. год., у § 1 назван је тај језик »*југословенским*«. Тако се ту вели: »Језик југословенски Троједне Краљевине изјављује се овим за савколики обсег Троједне Краљевине, за једино и искључиво службени језик у свих струках јавнога живота.« Међутим у Босни и Далмацији данас је правилније становиште заузето у називу нашег заједничког језика. Тамо се он званично назива »*српско-хрватским*« језиком. Тако је нпр. Земаљ. влада у Босни и Херцеговини и 14. октобра 1907. год. бр. 188.539 поновила наредбу, да за земаљски језик, без изузетка, има вредити само званични назив »*српско-хрватски језик*«. Слично је и у Далмацији. Тамо се нпр. у окружници земаљ. намесништва од 18. маја 1893. год. бр. 1998/р. 2, каже: »У натјечајима на мјеста учитељска код основних и грађанских школа, у којима је *наставни језик српски* (или хрватски) има се назвати овај: ‚*српско-хрватским*'« итд.

леко преко граница његових, а највећи беше од XV—XVII века, те из тога доба сретамо доста историјских споменика ћирилицом писаних и по јужним и источним крајевима Хрватске. Тако ћирилицом пишу кнезови Нелепићи, Таловци, Иван (Анж) Франкопан, Кеглевићи и др.;[1] а у најновије доба научно је установљено, да је и Никола Јуришић увек само ћирилицом потписивао се,[2] па и на званичним државним актима, из чега се врло вероватно изводи, да он другог писма ни познавао није. Ну, у северозападним крајевима хрватским, где није могао допрети утецај српски, није се ни ћирилица никад употребљавала, све до доласка Срба у те крајеве; а када се Срби и туда населише они су и даље ћирилицу као своје народно и црквено писмо употребљавали, — исто онако као и на старим огњиштима својим.

Ћирилица је такође од памтивека у великом поштовању и употреби била и код славонских и босанско-херцеговачких католика и мухамедоваца. Ови потоњи употребљавали су је редовно у својој међусобној коресподенцији и у коресподенцији са крајишким аустријским и другим заповедницима,[3] — па је налазимо и на мухамедовским надгробним[4] спомеиицима. А католички фратри, већ од XVI века, почињу штампати своје књиге за римокатолике по Херцеговини, Босни и Славонији српским језиком и ћирилицом, коју изрично називају и *срйским йисмом*. Спомену̂ћу примера ради »Плач блажене дивице«, који је у преводу фра-Матије Дивковића из Јелашка издан у

[1] Види: Dr. Šurmin, *Hrvatski spomenici*, pp. 136, 138, 156, 164, 213, 246, 280; Lopašić, *Hrvatski urbari*, pp. 1—12, Lukuljević, *Listine hrvatske*, pp. 147—148, 213, 243, 244, 245, 251, 252—254, 261, Lopašić, *Bihać i bihačka krajina*, pp. 300—302. Сравни такође и прегледан леп чланак »Cirilica u Hrvata« од старог вредног »Glagoljaša«, u »Novostima«, од о. год., бр. 75 и 76.

[2] »Carniola«, Zeitshrift für Heimatkunde. Erster Jahrgang, Leibach 1908, pp. 144—145. Ту је Dr. Oskar Freiherr von Mitis штампао свој чланак: »Zur Biographie des Nicolaus Jurišić«, у коме назива Јуришића Србином и износи факсимил његова потписа на једном реверсу од 21. марта 1528. год., у ствари његова капетанства на Реци (Fiuma).

[3] Види масу докумената о томе у »Starinama« XI, pp. 78—152 и XII, pp. 1—41.

[4] »Гласник Срп. учен. друштва«, LXIX, p. 250.

кои не ѕмие три, али четири иезика и многе сѫ књиге цампали и изтолмачили ѕ иезик босански, алити словима латински, а већи дио ѿ пѫка не ѕмие ѕ она слова; и наша ю цампа оставлюна и забачена посли Дивковића и Посиловића, а веома сѫ потребите књиге ѕ Босни ѕ наша слова и ѕ наш иезик...«[1] А у књизи тога фратра »Фала ѿ свети, алити говорения ѿ светковина забилижени прико годища«, која је 1708. год. штампана у Млецима, рекао је писац, да је ту књигу ћирилицом наштампао зато, што неуки људи (ѕвоги ѿ наѕка) »...не ѕмиѫ разлики иезика, не ѕмиѫ цити књига ни слова латински, (па) да се не могѫ извитовать, да не имаѫ књига ѕ слова и ѕ език босански.«[2]

Кад су тако ревносно чували ћирилицу, као *национално српско писмо* и сами католици босански и славонски, којима је црква латинскога обреда, која је, као што је опште познато, увек пропагирала међу својим верним, по свима крајевима света, не само своје латинско писмо, него и свој латински језик, зар онда још може каково чудо бити, што су Срби православне вере, — који имају своју националну цркву, у којој је све словенизирано и србизирано, — још и данас онако исто,

[1] *Ibidem*, p. 342—343.

[2] *Ibidem*, p. 337—338. Као што је било у Босни било је и у Славонији. И тамо је ћирилица од памтивека и међу католицима владала. Види у Фр. Миклошића, *Monumenta Serbica*, p. 494, где се приводи ћирилицом писано писмо 1465. год. у Броду на Сави. Рељковићев *Satir* такође нас о томе уверава (pp. 54 и 62—63). Игњат Брлић, у свом предговору немачким језиком писане граматике од 1833. год., напомену је, да је у фратарској књижници у Нашицама видео све до 1721. год. манастирске рачуне и нацрте за проповеди писане ћирилицом. У Славонији, међу римокатоличима, почела је да истискује ћирилицу — латиница тек од другог деценија XVIII века, када су почели у њу долазити световни свештеници и калуђери римски из Хрватске, ну ми имамо података, да су се фрањевци томе опирали и у четвртом деценију тога века. Тако нпр. фрањевачки провинциал Лука Карагић издао је 1. јула 1736. год. окружницу на све манастире и фратре њему потчињене, у којој у тачци 6, под претњом строге казне, забрањује и једном фрањевцу да народним језиком писана писма латинским словима пише, него *»искључиво само ћирилицом, јер је и писмо дар Божји, нарочито дарован народима и језицима, а не даје се многима«* (»Praecipitur.... omnibus et singulis Patribus ut quicunque literas in Illirico idiomate ad aliquem scripserit, *nonnissi illiricis characteribus scribat, nec ullus latinis literis Illirica verba exprimat*, qui secus fecerit et deprehensus fuerit illico disciplinae subisciatur..... Nam cum etiam *literae dona Dei sint specialiter nationibus et linguis datae*, quae multis non dantur, si contemptores horum donorum efficiemur maioribus etiam donis privabimur....« Ivanović, *Bunjevci i Šokci*, p. 162. α).

као и пре, ревносни чувари и поштоваоци свога народног писма, којим се од како примише хришћанство непрекидно служе и у црквеним и у светском животу своме?!

Са Балканског полуострва пренели су Срби и писмо своје на хрватска пуста земљишта, по којима их аустријски војени заповедници и хрватски банови населише. — Ено познато нам је писмо поуњских Срба од 1596. год., у ствари погодба о преселењу њихову на аустријску страну, које је писано ћирилицом, а налази се и данас у оригиналу у Државном архиву у Бечу.[1] Па тако и даље непрестано и искључиво пишу не само Срби Бановци, него и они по Лици и Крбави,[2] Карловачком и Вараждинском ђенералату. Шта више, ти Срби у XVII веку, као оно и Никола Јуришић у XVI, и не знају никаково друго писмо осим своје ћирилице. — Загребачки бискуп Вињковић у својој расправи »О влашком или о *срйском* владичанству (марчанском)« у Хрватској, коју је 1640. год. ћаписао тврди, да ни свештеници српски »*nihil praeter scripturam cyrillicis caracteribus scriptam sciant legere*«;[3] а препоручујући фратра Рафаила Леваковића за епископа, тих тобоже поунијаћених Срба, хвали га да зна »perfecte linguam Valachicam *scripturam cyrillicam, qua Valachi utuntur...*«, те предлаже да се за те Србе, међу њима, подигну школе и у њима уче младићи »*cyrillicas, quibus Raschiani utuntur*, quam latinas communes litteras«.[4] И касније, у једној информацији загребачког бискупа Петретића (1662.

[1] »Archiv für slavische Philologie«, Bd XXX, p. 211—212.

[2] Тако је нпр. позната пуномоћ личких и крбавских и горњокарловачких Срба, коју су 1707. год. дали својим изабраним посланицима за први народно-црквени сабор у Крушедолу. Акат је писан чистим српским језиком и ћирилицом, па су га ћирилицом потписали осим свештенства и капетан буњински Кнежевић, са неколико заставника и кнезова, који писмени беху (»Беседа« за 1869; II, p. 159—160). А у Двор. ратном архиву налази се врло много оверовљених латинских и немачких превода са аката писаних српским језиком и ћирилицом, од аустријских и турских Срба, од XVI па до XVIII века. Срав. и код Dr. Ивића, *Сеоба Срба*, p. 15.

[3] То потврђује и молба српских калуђера из Рмња и Моштанице, која је 1642. год. послата у Беч на немачком језику, а игуман Кирил потписао ју је у име свију осталих ћирилицом. Croatica ex 1643, I. No 14. Цит. Dr. Ивић.

[4] Kukuljević, Arkiv, IX, 285, 297.

год.) о српском народу у Хрватској, каже се нпр. за титуларног владику Василија, да у њега »*doctrinae in lingua graeca et cyrillica, qua Valachi in scripturis et sacris utuntur,* non contemnende fuerat«, а за владику Станисављевића »nam vix etiam *propriam scripturam,* multo difficilius alienam, etiam *illis cyrilici, quo Serviani utuntur,* characteris, legebat...«[1]

Ну и осим ових сведочанстава може се свако уверити како је код Срба у Хрватској и Славонији ћирилица одувек и искључиво у употреби. Нека само заће по старим црквама нашим, те прегледа рукописне и штампане књиге од најстаријих времена до данас; нека погледа многобројне записе[2] по њима, не само од свештеничких него и од световњачких руку, као и записе на иконама, крстовима, антиминсима, путирима и другим црквеним утварима; нека затим прегледа парохијске, манастирске и владичанске архиве наше, — ту ће наћи многобројне податке и сведоке културно-просветног живота нашег од првих дана наших у овим крајевима, а понешто и са старих огњишта наших. Сви записи, матице, циркуларни протоколи и сви остали писмени споменици наши писани су само ћирилицом. Ту ће наћи и црквене рачуне од XVIII века, које су водили прости сељаци наши, па ће видети, да су и ти људи, уколико су знали писати, само ћирилицом писали, иако су под крај тога века силом терани у римокатоличке тривијалне школе, у којима су, поред немачке готице, само хрватску латиницу учили; — ћирилицу учили су они сами из љубави према њој, као своме старом националном и црквеном писму, а учили су их ћирилици и

[1] *Ibidem,* p. 321 и д. Dr. Ивић, *Сеоба Срба,* p. 16.

[2] Ја сам нпр. само у протопрезвитерату беловарском нашао 123 комада старих србуљских рукописних и штампаних књига, а још више новијих рускословенских, и исписао сам из њих 655 разних записа ћирилицом, из времена од XIV—XIX века; а нашао сам скоро исто толико записа и по иконостасима, крстовима и др. црквеним утварима. Штавише, нашао сам и у катедралној унијатској цркви у Крижевцима, на св. престолу, један крст из прве половине XVIII века са овим српским записом, за који је дотични каноник, који ми је цркву показивао, мислио да је грчки: »† Сѣ крестъ іеромонаха Рафаила Добрѣвића, ігѹмена а. Ѳ. м. й.« (Добријевић беше игуман манастира Гомирја и ванредан поборник православља и српства, те не знам како је овај крст дошао у посед унијатима).

свештеници српски, који по ћирилицом штампаним или писаним Катихизисима учише их вери православној и љубави према свему што је српско-народно; док их опет не прихватише српске народне школе, које се, као што ћемо видети, брзо основаше и раширише по свима крајевима нашим у Хрватској и Славонији, а главни им предмет беше српски језик и ћирилица.

У прво време респектовали су ту љубав народа нашег, према своме српском писму — ћирилици, и аустријске државне власти,[1] па је и сама царица Марија Терезија наредила 1769. год., да се оснује у Бечу српска штампарија — ћирилским словима, која ће штампати све српском народу потребне књиге за цркву, школу и просвету уопште.[2] И већ почетком 1771. год. штампа се тамо ћирилицом неколико хиљада букварова, сборника и псалтира, о трошку царичину, те се онда бесплатно раздељује српској деци по свима крајевима нашим под влашћу аустријском.[3] Ну пред смрт царице Марије Терезије, 1779. год., поче покушај, са стране државних власти, на наговор римских првосвештеника, да се и православни Срби одуче од ћирилице, те постепено и они привикну на латиницу, као и Хрвати и до тада већ поунијаћени и покатоличени Срби. Тиме су наиме мислили, да ће се лакше прокрчити пут унији с римском црквом васколиког српскога народа под аустроугарском влашћу, — али се и ту у рачуну преварише.

Наскоро после тога умрла је царица Марија Терезија, а њезин син Јосиф II беше противник верског прозелитизма, па је и ова ствар за неко време заспала.

---

[1] Тако нпр. нашао сам и Владичанском архиву у Пакрацу један званичан акат заповедника у Новој Градишци — Рафаила пл. Шенхајма, пр0ти пакрачком Стојановићу, од 24. јуна 1774. год., у ком га извештава како је царица одредила капетана Естерајхера, да проће по народу и поучи га у рационалној економији. Цео тај акат писан је ћирилицом, па га је и сам Шенхајм власторучно ћирилицом потписао. Слично нађох и на једном акту од 31. маја 1779. год., кога је ћирилицом потписао судац пожешки Јосип Сарачевић.

[2] Види »Archiv für slavische Philologie«, XXIX, pp. 511—516.

[3] Концепт писма митрополитова свима владикама, а нарочито горњокарловачком, костајничком и пакрачком, у Митроп.-патријаршиј. архиву у Ср. Карловцима под бр. 19 ex 1771 год.

Ну цар Јосиф имао је друге централистичке и германизаторске тежње, те пропагатори уније употребише то његово расположење, да дођу до свога циља; а пошто је ћирилица код православног српског народа била једна врло важна сметња успешном провађању тих царевих тежња, то су противници православља врло лако израдали, да је цар 3. фебруара 1781. год. обновио наредбу од 1779. год. и позвао администратора српске Карловачке митрополије епископа Мојсија Путника, да све српске епископе и свештенство опомене, да се нипошто не усуде сметати увађању латинице у српске народне основне школе. У том акту није латиница названа својим обичним именом, него »славонским писмом«, па епископ Путник као администратор није се хтео замерати ни једнима ни другима, те нити је епископе и народ о томе известио, а нити је против наредбе реагирао, изговарајући се касније, да је држао »да чрезъ литере Славонійске она писмена развмѣваютъ се, иҳже Народъ нашъ какш въ школаҳ и цр҃квахъ, тако и въ кореспонденціи досѣлѣ употребляавал и еще употребляет...«[1] Али увађању латинице у српске школе стадоше на пут све српске општине, а међу њима беше прва вуковарска општина; и то даде повода цару, да 16. августа и. год. поново енергично опомене, сад већ изабраног и потврђеног митрополита српског Путника, да свима својим подложницима строго нареди, да се имају покорити жељи царевој у ствари увађања латинице *»јер то општа корист захтева«*. Митрополит је одмах о томе известио све епископе, изјављујући, да је тек из ове наредбе право разабрао »якш чрезъ литери Славонійскіа, не писмена въ Народѣ нашемъ в употребленіи сѫщаѧ, но паче характеръ латінскій ѿ Хорватов и Далматов кадолическаго закона пріемленый развмѣваетсе...«[2] И по споразуму са свима епископима обрати се он 25. новембра 1781. год. на цара с молбом, да одустане од

[1] Ориг. извештаја митрополитова владици пакрачком у Владичан. архиву у Пакрацу. Intimata ex 1784.
[2] *Ibidem.*

те своје наредбе, јер »Народ Сербскїй .... своѧ славено-сербска писмена«[1] ванредно поштује и цени, па лако може до побуне доћи. Међутим 1. марта 1782. год. састаде се у Пожуну »Школска Комисија«, ради саветовања о преустројству школа по целој Монархији. Од Срба био је члан њен школски надзорник Теодор Јанковић од Миријева, а од Хрвата каноник и загребачки школски надзорник за целу Хрватску и Славонију Мандић. И овај потоњи, кад је Јанковић поднео своје предлоге о преустројству српских школа, предложи, да се све књиге и за српске школе штампају латиницом. Јанковић је одмах устао у обрану ћирилице, као вековног српског националног писма и изнео уједно све штетне последице које могу по државу наступити, ако се заиста буде хтело ћирилицу забранити, па на место њено латиницу увести. Ну Комисија ипак усвоји предлог Мандићев[2] и записник посла цару на апробацију....

Поводом овог закључка Школске комисије није изашла од цара никакова посебна наредба и народ се наш најодлучније опирао сваком покушају, да се ћирилица напусти и латиница уведе; а земаљски школски надзорници пријавише то у Беч, те 26. јула 1784. год. изађе од цара нов налог митрополиту Путнику, у коме се, с позивом на наредбу од 1779. год., наређује, да се ћирилица, уз црквенословенски језик, може употребљавати само у богослужбеним и верским књигама, а све друге светске и школске српске књиге имају се од сада писати и штампати простим народним језиком[3]

[1] »Гласник Срп. учен. друштва« I, p. 132.

[2] *Ibidem*, p. 133—135. Срав. М. Нешковић, *Исшорија срйских школа у Аусшро-Уīарској Монархији*, Ср. Карловци 1897, p. 74. и A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevinâ Hrvatske i Slavonije od najstarijih vremena do danas*, Zagreb 1907, I, p. 572—573.

[3] Још 4. авг. 1783. год. обратио се из Загреба заповедајући ђенерал de Vins на пакрачког, а сигурно и на карловачког, српског владику, да се Катихизис, који је прописан за граничарску православну децу, преведе са црквенословенског или *сйаросрйској* (alt-servischen) језика на народни хрватски или српски језик (Kroatisch und *respective Ilyrische* Sprache). Ориг. у Влад. архиву у Пакрацу. Intimata ex 1783. год. Fasc. 1. No 59.

и латинским словима.[1] Та царска одлука буде саопштена и надзорницима српских народних школа с налогом, да је имају одмах у живот спровести. Ну чим је народ наш, особито онај по Хрватској и Славонији, за то сазнао, осети одмах у том опасност за веру и народност своју, те се на све стране подиже с протестима и оштрим отпором уважању латинице. Сам врховни надзорник српских школа по Хрватској и Славонији, Бановац Стеван Вујановски, оде лично цару у Беч и извести га отворено какова опасност може се изродити по народ и државу, ако се латиница буде силом уводила; а митрополит сазва све епископе на збор, који у име свога народа и свештенства поднесоше цару молбу, у којој се врло енергично заузеше за ћирилицу и изјавише, да се народ ње никад одрећи неће, *јер је уверен »да св съ ѓубитькомъ ѣисмена и самъ тѣмель одржанїя характѣра народноѓъ обара«*.[2] У исто време обратише се они и на све друге важне факторе у држави, те цар Јосиф повери то питање придворној Школској комисији, да га расправи и њему предлог поднесе. Комисија се састаде 26. јануара 1785. год. и, примивши и од власника српске штампарије у Бечу Ј. Курцбека потребне информације, даде изјаву, да сматра за несходно, да се ћирилица наједанпут у Монархији уништи, с два разлога: прво, што би се у том случају морала дати штампару Курцбеку оштета од 20 442 фор. 30 нов., што их је уложио у штампање српских књига тим словима, а друго ради тога, шта би међу Србима врло лако могли планути опасни немири. Стога је комисија предложила, да се то питање на неодређено време одложи, а цар је предлог усвојио и путем митрополита 29. марта 1785. год.[3]

[1] »...ut characteres Cyrilliaci, et Illyrica Lingua Lithurgica in libris solum ad Religionis Institutionem pertinentibus adhibeatur, alii vero libri scholastici et profani Dialecto vulgari, Illyrica cultiori, et characteribus Latinis typis excudantur....« (Intimata ex 1784. Fasc. 1. Nr. 48. и »Гласник« I, p. 136).

[2] »Гласник« I, p. 137—138.

[3] Митрополит је преко свога агента Керестурија о тој одлуци царевој сазнао много раније, те је већ 27. фебр. 1785. год. известио о томе и владику пакрачког. Intimata ex 1785. год. Fasc. 1. Nr. 48.

известио је све српске епископе и народ, да се ћирилска слова у српском народу и српским школама могу слободно и даље употребљавати.

После овога отпочињу поново и саме државне власти и своје званичне наредбе и законе, за српски народ, штампати српским језиком и ћирилицом, као што је то пре радила и царица Марија Терезија.[1] Тако нпр. 1. новембра 1785. год. штампана је уредба о дезертирцима, под насловом: »Ѹреждєнїѧ ѥже ихъ цєсарокрал: и апостолское величество, вже вы дезерцїи и бѣжанїю нацїѡналнагѡ воинства способнымъ срєдствїѧмъ припѧтствовали, ѵстановити изволили сѣт«;[2] 6. марта 1786. год. штампан је закон о браку (»Брачное Ѹзаконеніе«), који почиње: »Мы Їѡсифъ Ктрый,..... даємо разѹмѣти, какѡ Мы важность брачныхъ ѵговорѡвъ etc.«; 15. априла 1787. штампани су државни закони: »I. о изхожденїи из царства; II. ѡ тѣѭихъ вербѹнгахъ; III. ѡ прелестном ѡведеніи и IV. насилномъ ѡниманїи Подданникѡв«, који такође почињу са: »Мы Їѡсифъ«[3] etc. А то се исто чини и у XIX веку, те ћу споменути само књигу закона за бившу Војену крајину од цара Франца I, (9. августа 1807. год.) под насловом: »Начални Закони за Карлштатско-Карасдинскѵ Банатскѵ, Славонскѵ и Банатскѵ Ковнну Границѵ, прєведенныи изъ немецкога орігінала на Сербскіи Єзыкъ«.

А Срби су и од сада, као и до сада увек, у свима пословима својим само ћирилицу употребљавали, коју су и даље непрестано својим српским писмом називали. Тако сам нпр. нашао у Циркуларном протоколу Српско-Капелске парохије, у Беловарском про-

[1] Она је нпр. штампала три српска Регуламента (од 1770, 1777. и 1779. год.). у којима се налазе санкционисане и прописане уредбе за народно-црквени живот Срба у Карловачкој митрополији, у којима се специално говори и о Србима у Хрватској крајини и Славонском провинциалу; а исто тако штампала је 1776. год. српски и ћирилицом, поред немачког текста и свој школски закон од 2. нов. 1776. год., за наше српске школе у Темишварском Банату.

[2] Интересантно је, да су ове наредбе за све православне Србе у Хрватској и Славонији штампане ондашњим српским књижевним језиком, а за римокатоличке Хрвате и Славонце штампане су оне латиницом, али за сваке од њих посебним правописом и диалектом — за прве кајкавским, а за друге, као и за Србе, штокавским, само не књижевним него народним језиком. (Сва три примерка у Владич. архиву у Пакрацу. Intimata ex 1785. Fasc. 1. Nr. 74.).

[3] *Ibidem,* Intimata ex 1786. и 1787.

топрезвитерату, циркулар Банског савета у Загребу од 16. јан. 1850. год. Nr. 4470/30., у коме се тражи: »Топографическо списаніе парохіа т. ј. статістіка предѣла«, са ћирилицом штампаним формуларима, па је парох капелски Лука Шешић забележио, да су ти формулари »штампати *нашима сербскима словима*« (л. 120. б.). Шта више, у Епархијском архиву у Пакрацу нашао сам и целих протокола, који носе наслов: »Протоколъ *сербскій* на лѣто 1776. Nr. 2« etc., јер су ту концепти разних писама писаних српским језиком и ћирилицом, док су опет у другим протоколима концепти немачких и латинских писама. А у инвентарима српских православних цркава по Хрватској, који су сачувани у епарх. архивима од друге половине XVIII века, налази се често забележено, како се у дотичним црквама, поред нових рускословенских књига, налази и по која »*книга сербска старинска*« и »*сербске штампе*«. Тако се нпр. у инвентару цркве у пређашњој Влашкој, а данашњој Српској Капели од 1772. год. налази забележено, да црква има свега 11 књига, а од тих су: »6 *старіх' сербскіх' книга* разних' (наиме рукописних)«, те »1. Постный Тргодъ *ср'бске штампе*« и »1. Цветній Тріодъ *ср'бске штампе*« итд. итд.

У XIX веку, утицајем српским, добила је ћирилица у нашој Монархији још јачи углед, те је не само дозвољена и даље у српским школама, као основно писмо, него је дикастеријалном наредбом од 7. априла 1861. год. бр. 583/111., путем Намесн. већа, наређено, да се има и у све хрватске школе увести, да, као што земаљ. надзорник А. Цувај вели: »bude tim mladeži našoj pristupna književnost hrvatska i srpska«.[1] Кад је затим и. год. Српски народни сабор у Карловцима, по дозволи и налогу Његова величанства, стварао Уредбу за »Српску Војводину«, тада је у ствари језика, и писма у Војводини донео овај либералан и скроз напредан закључак:

[1] *Grada za povijest školstva...*, Zagreb 1908, II, p. 1086.

»У Војводовини Српској є *єзыкъ званичноїъ дѣловодства* кодъ политичны и судейски власти и код скупштина *єзыкъ Српски са кирилицом*, и то како у унутрашньой служби, тако и у отношенію са вьшимъ властима и обратно. У отношенїю са ванобластнымъ координиранымъ властима има се наблюдавати узайамност.

Власти су дужне наредбе свое, кое непосредно па мѣстне општине управляю, *у оном єзыку издавати, кои є у дотичной општини дѣловодный. Сваком мѣстной општини оставля се слободан избор дѣловодноїъ єзыка у своимъ општинскимъ дѣлима. Сваком є слободно прошенія и тужбе на власти ма у коме єзыку подносити и при скупштинама ма коимъ єзыкомъ служити се, кои се у кругу дотичне власти, или у предѣлу, из коіа је скупштина сазвана, говори.*«[1]

А Хрватско-Славонски сабор од и. год. у 5. §. чл. LVIII закључио је: »*Svakomu je prosto služiti se u svih spisih latinskim ili kirilskim slovima*«, те кад су касније Срби, научени искуством, ипак побојали се за ћирилицу, као за своје национално писмо, које је тако рећи с животом народним срасло, одговорено им је у »Pozoru« од 1863. год. бр. 56 овако: »...Ili, zar su Hrvati i Slovenci *tako netolerantni, da se Srbi moraju bojati, da će latinica istisnuti kirilicu?*«

После свега овога изашао је IX зак. чл. Угарског сабора од 1868. год., којим је узакоњена народно-црквена аутономија православне српске митрополије Карловачке и Његово величанство, у смислу тога закона, издаде 10. августа 1868. год. свој »Превишњи Рескрипт«, којим се уређују сви народно-црквени и школски односаји српскога народа у митрополији Карловачкој, те су том приликом и »*српски језик и ћирилица*« узакоњени као званични пословни језик и писмо свију наших

[1] Дѣянія изванредног Српскогъ Народнѣгъ Собора у Карловцы, одъ 21. марта (2. април.) до 8. (20) априліа 1861, држаногъ. У Карловцы. Митрополітско-Гимназіална Типографіа. 1861, p. 103, чл. VI, закључака саборских. Срав. још и pp. 28 (чл. VI) и 34 (чл. XI), где су изложени предлози већине и мањине одбора о томе, што је горе једногласно примљено.

установа.[1] Све ово узакоњено је посебним законом од 14. маја 1887. год. и за краљевину Хрватску и Славонију, те још у § 3 посебно додато: »Kod svih zemaljskih oblasti u kraljevinama Hrvatskoj i Slavoniji slobodno je strankama služiti se pismom *ćirilskim* kao i latinskim. Ondje, gdje *Srbi* u povećem broju žive, imadu se od prvih molba i riješenja strankama *ćirilskim* pismom na *ćirilicom* pisane podneske izdavati.«

У смислу ових закона поступано је у Хрватској и Славонији и даље,[2] те је законом о уређењу пучке наставе од 31. X 1888. год. као и школским наставним редом од 15. VII 1889. год. бр. 6789, ћирилица подигнута и стављена на исти степен важности на ком је и латиница. А још пре тога учињено је исто, са свима конзеквенцијама, и у другим деловима наше Монархије, где православни српски народ у већим масама живи. Тако је наиме у Далмацији,[3] Босни и Херцеговини, где се и језик наш, као што смо видели, званично назива »српско-хрватским«!

---

[1] Види у Рескрипту § 31 и 32, одељ. III, § 12, одељ. IV А, § 23 одељ. IV Б, где се говори о српском пословном језику и ћирилици у школама, епархијским конзисторијама, митрополијском црквеном савету и народном школском савету. Исто је тако узаконено и у § X превишње потврђеног »Уређења Митрополитско-Црквеног и Народно-Школског Савета«, од 23. VII 1870 (respec. 27. V 1871. год.). а и у другим нашим уредбама касније датума.

[2] И свесни представници братског нам хрватског народа свагда су излазили на сусрет нашим на закону и правди основаним жељама, те нам допустили увести ћирилицу, као наше национално и опште словенско писмо, и у све заједничке наше институције, па су, штавише, држећи се закона и братске љубави допустили нам то и тамо, где смо у мањини. Тако нпр. штампан је у »Narodnim novinama« од 22. I 1899. год. извештај пожешке жупанијске скупштине од те године, која је једногласно закључена: *»da se zapisnici županijskih skupština imadu pisati ćirilicom i latinicom i oba kao izvornici ovjerovitii«*, — па је тај закључак потврдила и кр. Земаљ. Влада својим отписом од 6. II 1899. у § 26.

[3] Ту је штавише »Управитељство Поште и Брзојава« у Задру 31. V 1901. год. бр. 3695, издало одлуку, да и сва проста и препоручена званична писма, пакети, поштанске напутнице итд., од парох. звања, управ. одбора, српских школа, општина и црквтуторства српских, слободно могу адресовани бити *само* ћирилицом, па је Епархиј. конзисторија у Задру својим циркуларом од 15. VI 1901. год. бр. 1458, известила о томе све факторе и наредила им, да од тада све само ћирилицом адресују. А нешто касније, 31. дец. 1901. год. издала је Задарска епарх. конзисторија, по споразуму са државним властима, наредбу свима парох. звањима, школама, управ. одборима etc., да: »Са свима ц. кр. властима има се водити званична преписка само ћирилицом« (бр. 311), те су окружни протопрезвитери нарочито позвати да пазе: »да душестараТељи са свима властима воде званичну преписку ћирилицом«. (Види о томе »Збирка закона, наредаба, и ријешења црквене, грађанске и школске власти, које се тичу цркве, црквене администрације и школе у Далматинско-Истријској Епархији«, од проте Љуб. Влачића, Задар 1906, рр. 230 (24 и 25), 314 (41 и 44) и др.

Кад, дакле, овако стоји право стање ствари у питању српскога језика и ћирилице, коју и у земаљским комуналним школама већ толико деценија уче не само Срби него и Хрвати и др., — а Срби су је и пре увек учили, и ако не у земаљским или државним, а оно у својим школама и од својих свештеника, који су их науци вере увек по ћирилицом писаним или штампаним књигама учили, — тада збиља не знамо шта да мислимо о тврдњи г. државног одветника: да православни народ српски у Хрватској и Славонији све до пре пар година не само није употребљавао, него »није *ни йознавао*« своје вековно национално писмо, које не само он, него ено и многи други од памтивека називаху и називају »*срйским йисмом*« и »*срйским словима*«, као што и данас народ наш и језик свој и све друге установе своје, назива и називао је увек *срйским именом!* А српска ћирилица разликовала се већ у средњем веку од бугарске и руске, а данас и поготово. — Може ли се онда, дакле, још рећи: да је ћирилица само »тобожња особина« српскога народа?!

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ

КАКО СЕ У НАШЕМ ЈЕЗИКУ ОГЛЕДА НАШЕ НАРОДНО ЈЕДИНСТВО?

То питање занимало је у току XIX века и стручњаке и нестручњаке, а највише политичаре који су га и решавали и удешавали према својим комбинацијама. Али су се у та питања мешали каткада и политички интереси великих сила. И оне су тражиле да своје политичке и освајачке тежње на Балканском полуострву поткрепе мало и филологијом. Зато су језичка испитивања ове врсте вршена каткада са великом грозничавошћу, а помало и зебњом да не послуже себичним интересима оних који хоће њима да оправдају своје каткада врло ружне радње. Још нам је у живој успомени како је пре тиестак година аустриска влада искористила у политичке сврхе тумачење „босанског језика" као нечег засебног, одвојеног од српскохрватског језика. Анексија Босне и Херцеговине, која је извршена неколико година доцније, 1908 год., показала је убрзо унутрашњи смисао те изнуђене неистине.

Када је Миклошић, свакако погрешно, поводећи се за разликама међу чакавским дијалектом, који је он сматрао као хрватски језик, и штокавским дијалектом, који је схватао као српски језик, 1852 г., рекао да су то два засебна језика, према којима и словеначки језик стоји као трећи, он је осетио да му је потребно да се огради од могуће нетачне политичке интерпретације тога тврђења и зато је додавао да су Срби и Хрвати једни на друге упућени и да међу њима мора бити узајамног рада.

Али није само политичка заинтересованост сметала тачном гледању на ова питања. И наша наука доскора није била још способна да одговори на питања о пореклу језика или његовом јединству. Чак кад је хтела да буде и објективна, она је често грешила. Јер није тако давно, откада су начела историске граматике и свих дисциплина које су са њом у вези утврђене како треба. Зато су та питања и решавана раније више интуицијом и осећањем, неголи применом правих научних метода. Да није тако било зар би се разилазили у своме схватању тих питања у примени на наш језик и на наш народ Добровски, Шафарик, Копитар, Вук, Миклошић, Даничић и др. Ја о

томе свему нећу данас говорити. Имао сам прилике да се тиме исцрпно позабавим 1925 год., поводом стогодишњице Даничићева рођења (в. моју расправу штампану 1925 год. у Даничићеву зборнику, стр 28-71, под називом Језичко јединство Срба, Хрвата и Словенаца код Ђуре Даничића и његових савременика). Али ћу се ипак задржати на једном интересантном примеру, на Даничићу, који је само за десет година рада показао знатне разлике у овом правцу. Колико је тек тога било за цело столеће развитка тих погледа.

У великој студији својој о разликама међу хрватским и српским језиком 1857 год. (Разлике између єзика Србскогъ и Хрватскогъ, Гласникъ Друштва Србске Словесности IX, 1857, 1-59) Даничић никако није могао да нађе тумачење за *три особине*, које су делиле чакавски дијалекат, који је и он за Миклошићем сматрао за хрватски језик, од штокавскога дијалекта, који је он сматрао за српски језик. Даничић је због тога био принуђен да сматра српски језик и хрватски као два језика, и поред тога што је знао да се у другим особинама својим слажу. Да видимо које су то особине: 1) Срби имају *ђ*, Хрвати *ј*; 2) Срби знају за ново јотовање, Хрвати не знају; 3) Срби претварају *л* на крају слога у *о*, Хрвати не претварају.

Данас, према данашњем стању наше науке и према данашњим научним методама, о овоме ни говора не би било, јер се зна добро да при појачавању умекшаности звук *ђ* може лако прећи у *ј*, а што се тиче новог јотовања и прелаза *л* у *о*, – да су то појави који су се вршили, први од XVI в. до XVIII, а други крајем XIV века у штокавском наречју; они зато не би могли ни у ком случају сведочити против некадашњег, ранијег јединства та два дијалекта.

На основу тога што Даничић у то време никако није могао да уклони ову сметњу језичком јединству нашег језика, види се како су у то време били несавршени методи наше науке.

Ипак при оваквом схватању и Даничић није могао дуго остати. Он је сувише добро познавао наш језик широм целе земље, а нарочито језик наших старијих писаних споменика, да сва једнакост и сличност нашег језика за њ не би ништа значила према ове три сумњиве разлике! И заиста на десет година после овога Даничић је покајао свој грех. 1867 год. (у расправи под насловом Ѣ и *ђ* у историји словенских језика, Рад I 106-123) он из основа мења свој поглед. Пре свега сасвим тачно износи да има и Хрвата у великом броју који говоре штокавским говором, па се никако не може рећи да су Хрвати само чакавци, а да је штокавски дијалекат само српски; друго, сасвим тачно тврди сада да језички нема никакве непремостиве разлике међу чакавским и штокавским наречјем, јер се чак и чакавско *ј* може

извести из старог *dj* као и штокавско *ђ*, а о осталим цртама, раније изношеним сада више нико и не говори.

Истина, начин на који Даничић сада објашњава чакавско *j* није био тачан; али је сам факат био тачан, тј. да чакавско *j* место штокавског *ђ* не може значити да се звуци чакавског и штокавског дијалекта не могу свести на заједничке црте једног језика. То је тек Јагић 1891 сасвим несумњиво доказао, научним доказима и несумњивим гласовним процесима (Јагићев Archiv für slav. Philologie XIII, 161-162).

Али данас ни то није довољно. И тачно тумачење односа чакавског *j* према штокавском *ђ* не би нам дало јасну и одређену представу о правим језичким односима међу различитим деловима нашег народа. Да би се то учинило, потребно је у осветљењу савремене науке дати све моменте који су сарађивали при стварању нашег језика у прошлости и садашњости.

I

Наше прво јединство које обухвата све Србе, све Хрвате и све Словенце пада у време кад још нисмо били населили Балканско Полуострво. Не треба мислити да је то каква шимера. Језичко јединство свих народа припада увек далекој прошлости. А прошлост о којој ми говоримо није тако ни удаљена.

Сви знамо да су некад сви Словени говорили једним, заједничким језиком. Последње место становања опште словенске заједнице било је негде северно од Карпата на тромеђи Пољске, Белорусије и Малорусије. За време сеобе народа, када су са једног краја Европе на други ишла германска и келтска племена, када су се упутила у Европу различита татарска племена – некадашња словенска заједница била је разбијена и распршила се на три стране света: на исток, где су се појавили доцнији Руси, на југозапад преко Карпата – где су се образовали доцније Јужни Словени и на север и северозапад – где су се находили доцније Западни Словени.

Јужни Словени су продужили од III-ег века до краја VI-ог своје померање према Балканском Полуострву, задржавајући се извесно време у равницама Угарске и преживљујући ту, и по другим крајевима северно од Балканског Полуострва, различну судбину.

Од догађаја који су се тада збили, дакле до краја VI века, за нас је од нарочитог значаја један. То је догађај који је учинио да доцнији Срби, Хрвати и Словенци развију између III-ег и VI-ог века после Хр. рођ. известан број особина и међу гласовима, и међу облицима, и у

синтакси, и у речнику свом који ће их оделити од осталих Јужних Словена. Та језичка заједница, тај слични или истоветни развитак многих особина и чини њихово језичко јединство које претпоставља и извесно јединство живота, дакле, и неко национално јединство.

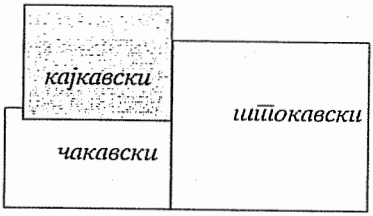
То јединство није могло бити краткога трајања, јер је оно било довољно силно да упути развитак језика ових племена у истом или сличном правцу још за неколико векова. Како је била организована народна заједница која је дала то језичко јединство – није моје да одређујем. Да ли су се сви они сабили у ту заједницу под притиском или под нападом непријатеља или под којим другим околностима, остављамо историцима да то пресуде; наше је да кажемо оно што нам језик показује, а то је – да је тада тог јединства несумњиво морало бити.[1]

II

И други доказ да је тај заједнички живот трајао доста времена јесте то, што се међу представницима тога јединства већ отпочињала извесна језичка диференцијација, извесно дијалекатско цепкање. Оно је знак да су се међу становништвом вршили неки поремећаји, можда премештаји и кретања која су их доводила у неке узајамне везе. Али су та племена ипак била и даље узајамно повезана, јер једна особина која се јавља у једном од њих захвата или делимично друго племе или бар једним делом својим захвата и цело друго племе. Ја стављам у ту епоху, све још до нашег доласка на Балканско полуострво, почетке развитка три основна дијалекта нашег заједничког језика: кајкавског, чакавског и штокавског. И поред извесне разлике међу њима, има увек и велики део нових особина који их спаја: на пр. цео штокавски дијалекат са половином чакавског говора, чакавски дијалекат са кајкавским и сл. Када смо дошли на Балканско Полуострво, кајкавски дијалекат заузео је крајњи северозапад, крајеве јужно испод њега чакавски дијалекат, а исток и према једном и према другом – штокавски дијалекат. Да ти дијалекти нису значили неке засебне националне јединице, види се по томе што је кајкавски дијалекат подељен био на Словенце и Хрвате, а штокавски на Србе и Хрвате; само је чакавски дијалекат био само хрватски; али је зато

1 Исп. чување и код Срба, Хрвата и Словенаца *ћ* и *ђ* (које се после код њих на различне начине мења), сличне облике деклинације и коњугације (на пр. у генит. јд. заменица и придева *ēга* место *ēго* свих других словенских језика, *мо* у 1 л. мн. глагола и сл. наст. у другим лицима итд).

баш чакавски дијалекат небројеним језичким везама повезан са штокавским дијалектом.

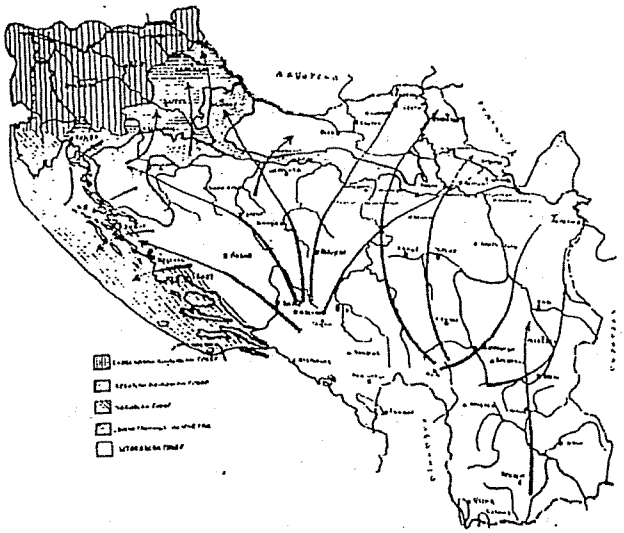
Први распоред наших говора на Балканском Полуострву

III

Кретање штокавског дијалекта, којим су говорили Срби и Хрвати, и чакавског дијалекта, којим су говорили Хрвати, на Балканском Полуострву иде у прво време према југу, према пространој обали Јадранског Мора. Исти правац кретања оба дијалекта учинио је да се добије не само паралелни развитак њихов, већ нова узајамност њихова. Црте језичке које се јављају у једном преносе се на други, и гласовне и морфолошке. Може се рећи да се од VII до XIV века јавља нова штокавско-чакавска узајамност. Није зато чудо што су Дубровчани у XV и XVI веку, иако су говорили одличним херцеговачким (хумским) говором, узели чакавски дијалекат као свој књижевни, толико су га осећали као свој властити. Ја не ћу набрајати овде све нове црте редом чакавског и штокавског дијалекта, али довољно је да речем да нема ниједне која би, ако се развила до краја XIV века у једном од њих, прешла и у други. Тако исто се том сличношћу и узајамношћу објашњава да је у XVIII веку у Далмацији Качић-Миошић, који пише домаћим штокавским дијалектом, могао постати подједнако књижевник и чакаваца и штокаваца.

Поменути узајамни развитак штокавског и чакавског дијалекта од VII до XIV века заустављен је једним великим догађајем који је изменио развитак нашег језика и упутио га новим правцем. Ретко је кад у историји народа и њихове културе један догађај имао тако пресудан значај. То је долазак Турака у Европу и њихов победнички марш кроз Балканско Полуострво и Средњу Европу који је трајао три века, од 1389 г., српске погибије на Косову, до 1683 год., турског пораза под Бечом. Он је учинио да се тада отпочне, а после тог

времена и продужи силан покрет нашег народа са целе линије југа или према северу или западу, где се од мора преко Хрватске, кроз Славонију, Срем и Банат организовало стално војничко насеље, Војна Граница, која је к себи привлачила становништво; оно се кретало и према крајњем југу и југозападу, где је ивицом хрватске и далматинске обале и на острвљу Млетачка Република учврстила своју власт. Тај млетачки басен привукао је к себи многе чакавце и учинио је да се чакавски дијалекат сачува, али у исто време и да се одвоји од штокавског дијалекта. Притисак с југа упућивао је кретања и чакаваца и штокаваца са остале територије, између млетачке области и Војне Границе, лепезасто према северу и западу и чинио да се дијалекти који су се почели удаљавати почну поново изједначавати и једни у друге претапати.

Кретања наших дијалеката после XIV века

Ови догађаји били су од недогледног значаја за наш даљи језички и национални развитак. Штокавско наречје, знатно уједначено, проширило се по целој јужној Хрватској, готово по целој Далмацији

и Славонији. Иза Војне Крајине, у Хрватској, северно од Купе, Цивилна је Хрватска примила потоке и бујице и чакавског и штокавског становништва и заједно са својим кајкавским старим наречјем, примајући и дајући велике масе тога становништва Словенији, – створила је свој данашњи хрватски кајкавски дијалекат, један микрокосмос свих дијалеката наших са претежним елементом штокавског говора. И све је то вршено, без икакве везе са тим да ли је ко Србин, Хрват или Словенац или без икакве зависности од тога да ли је припадао старим самосталним или несамосталним државама нашим.

Језичко се јединство поново извршило: са чакавским дијалектом седмовековним непосредним узајамним везама штокавског дијалекта, са осталим штокавским дијалектима узајамним мешањем које је трајало од XV века до краја XIX, а са кајкавским дијалектом стварањем од XV века хрватског кајкавског говора, са претежним чакавско-штокавским обележјем.

Само је сада на крајњем северозападу изван ових процеса поновне унификација нашег језика остао словеначки кајкавски дијалекат и продужио је да се развија, често врло слично чакавско-штокавској заједници, али ипак мање или више независно од ње. Зато се и књижевност, заснована на њему, не само задржала него и даље развила. Према томе његове родовске везе са осталим делом нашег језика из оног су старог времена о којем сам у почетку говорио.

Све друго што је у тако блиским, непосредним и материјалним везама, само на различите начине, било повезано од VI в. до краја XIV и од краја IV до краја XIX в. морало је добити свој језички израз. То је наш моћни савремени књижевни језик који стоји на ретко уједначеној основици створеној самим унутрашњим развитком нашег народног језика. Има врло мало народа у свету код којих би народно јединство било тако дубоко и тако потпуно оличено у јединству језика као што је то случај са нашим народом. Зато је и Караџићев књижевни језик као израз његов тако брзо освојио цео народ наш.

ВУК – УЈЕДИНИЛАЦ СРБА И ХРВАТА У КЊИЖЕВНОМ ЈЕЗИКУ

Кроз своју борбу, кроз полемичку хуку тридесетих и четрдесетих година, провео је Вук још једно велико начело на које се тада нико обазирао није, а које је 1850 г. заблистало као нов символ који је у наш национални живот унео велики Вук. То је велико питање о заједничком језику свих Срба и Хрвата. Он је до њега дошао поступно, од једне етапе до друге, радећи друге послове, али имајући стално у мислима тај велики задатак. Да тако није било, не би се могло десити да сва усавршавања и књижевног језика и правописа које је предузимао у току времена крећу ка томе циљу, док се нису завршила значајним књижевним српскохрватским договором од 1850 године.

Од почетка књижевног рада Вук се већ морио мишљу да његово основно начело „пиши као што говориш" не доведе до хаоса у књижевности, јер је он знао да се народни говори по различним крајевима и знатно разликују, а да по цену своје реформе не сме истицати један говор над другим. Он је морао тврдити, тражећи да се пише чистим народним језиком, да су сви народни говори подједнако правилни и подједнако употребљиви за народну књижевност. Ако је сам писао јужним говором, он је то чинио, тврдио је тада, зато што је то његов домаћи, његов народни говор.

Вук је добро зао да без ј е д и н с т в а књижевног језика нема правог књижевног језика. Њему је било добро познато да такво јединство постоји у свих уређених европских језика и да га он мора дати и нашем књижевном језику. Узалуд га је тешио Копитар говорећи, што је и сам Вук каткада јавно понављао, да је у старој Грчкој било више дијалеката у књижевности и да јој то ни најмање сметало није да се културно развија; а када се Атина истакла над свим грчким покрајинама својом културом и књижевношћу, онда је атински језик постао општим за све Грке. Вуку су ипак у ушима звучале јаче од тога прекорне речи војвођанских књижевника да је лако истаћи начело о народном језику у књижевности, које и они сви примају, али нека им се каже који од различних народних дијалеката треба да добије ту

част да постане општим књижевним језиком. Вук је осећао да је у одлагању тога питања била слаба страна његове реформе и да се нешто предузети мора.

Године 1830 извршила се књижевна и правописна реформа код Хрвата (илирски покрет) којом су се они знатно приближили Вуку, иако је било и знатних одступања од њега; али главно, штокавско наречје, које су они примили место свог домаћег, кајкавског, значило је врло много, јер је и Вуков и књижевни и народни говор био штокавски. То је било за Вука довољно да се роди код њега мисао о заједничком књижевном језику и Срба и Хрвата. На њој је он после тога упорно радио док је није остварио.

Када је 1834-1838 г. вршио своја значајна путовања по хрватским и српским крајевима, са намером да се задржи код младог владара Црне Горе и књижевника Петра Петровића Његоша, он се уверио да му саме прилике, особине наших говора, иду на руку. У источној Црној Гори и Дубровнику нашао је да се изговара звук *х* којега нема у већине других српских говора, који су Хрвати употребљавали у свом језику, а он га је дотада изостављао у писању. Зато га сада оберучке прима и за цео српски језик и 1836 г. он га употребљава у својој књизи (о пословицама) коју је штампао на Цетињу. Иако се то противило његову принципу „пиши као што говориш", јер тај глас већина нашега народа није изговарала, у интересу оног значајног питања о заједници са Хрватима он га је ипак узео у свој језик.

Затим је пошао даље. У својој полемичкој књижици – одговору на Ситнице језикословне М. Светића 1839 године Вук показује како је свој књижевни језик упростио, угледајући се на језик Дубровника и наших муслимана по босанским варошима. Он је отада писао д ј е в о ј к а, т ј е р а т и, и с л., а н е ђ е в о ј к а, ћ е р а т и и с л. како је и сам говорио и како је било у народним пјесмама које је издао. Тај изговор, са непретвореним *шј* и *дј* у *ћ* и *ђ*, био је старији и, што је најглавније, на известан се начин приближавао ономе што се налазило у тадашњем хрватском књижевном језику. Отада је он свој јужни говор називао обично југозападним.

И, напослетку, и последњи део свога програма Вук је изнео у поменутој књижици: да се допушта у књижевном језику по различним крајевима нашега народа једина разлика према заменицама старога јата (као *е, и* или *ије-је*), иначе, у свему другом, они су морали бити једнаки (управо онакви какав је био језик којим је он писао). И ово је истицало из живота наших народних говора. Заиста је било источних, западних и јужних говора (такви су били говори те врсте у завичају Вукову, Подрињу, Јадру, Поцерини и Мачви) који су се

овако слагали и Вук је сматрао да има права да њихово слагање протегне и на све остале говоре источног, југозападног (јужног) и западног типа.

Тако је Караџић извео јединство књижевног језика код Срба. Мучио га је још једино тројаки изговор јата (*е, и, је-ије*). зато је покушао 1845 год. у својим знаменитим „Писмима о српском правопису" не би ли их свео на један изговор, и то јужни (југозападни). „И прије сам ја говорио да не мрзим ни на једно нарјечје нашега језика, само мислим да их не треба мијешати и пишући ријечи ни по каквоме градити још њекакво ново, којега у народу нема никако. А кад бисмо се договарали које би нарјечје било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао *ово* јужно" (вели Вук у напомени на стр. 19 горње књиге). Оно је вели Вук даље, најмногољудније. „Осим тога главнога узрока могу се још споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; 2) да се ни у једном другом нарјечију гдјекоје ријечи различнога значења не могу разликовати као н. пр. сједим... и сиједим... 3) оно је најближе и словенскоме нарјечију, од којега многи вичу да се не треба удаљавати; а 4) оно је нарјечије и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона која с радошћу нама руке пружају".

Ето то је био Вуков идеал. Један књижевни језик, у свему једнак за све Србе и Хрвате. Али се идеали никад не постижу у целини. И овде је (донекле, посредовањем Вуковим) књижевни изговор сведен само на источни и јужни (југозападни).

На тај начин Вук је спремио и земљиште за разговоре са представницима хрватске књижевности. Илиризам је већ раније примио штокавско наречје (у којем се разликовао глас јат од других гласова, онако као и код Вука), и илиризам је извршио и графичку и ортографску реформу, иако не баш сасвим онако као Вук, и илиризам је признавао велики значај народним српским умотворинама и сл.; све је то било врло повољно за заједнички споразум. И он је заиста и дошао 1850 године. Неколико истакнутих књижевника и научника хрватских (И. Мажуранић, И. Кукуљевић, Д. Деметер, Винко Пацел, С. Пејаковић) са Вуком, Даничићем и Миклошићем, у Бечу, 1850 год., склопили су књижевни договор на начелима Вуковим, са остављањем обеју азбука и тројаког књижевног изговора (доцније је тај изговор сведен само на југозападни и источни).

То је тада био само идејни програм, али је по значају свом далеко премашао границе једног књижевног договора. Он је крчио себи

пута у другој половини XIX века док није био, у главним линијама, примљен.

Остало је да се он доврши до краја: да књига штампана у Београду ћирилицом може, без икаквих и најмањих измена, бити штампана у Загребу латиницом, и обрнуто. Тада би завет Вуков био до краја извршен. Ако будемо имали Вукове истрајности и његове широкогрудости, и не будемо гледали ни на шта друго до на интересе наших народа и на саму ствар, успех поуздано и ту изостати неће. Нека нас зато и ту води дух славнога Вука који се никад у основним питањима живота и културе наших народа варао није.

У рад на српском књижевном језику Вук је ушао са принципом да свако пише својим говором; а после дуге борбе око његова увођења у књижевност он излази са начелом да Срби и Хрвати, сви заједно, треба да пишу једним, и то различним цртама оплемењеним, јужним наречјем. И то је примио збор пробраних људи и са српске и са хрватске стране. Даље се више није могло ићи.

Тако је и значајно дело узајамности књижевнога језика у Срба и Хрвата једна од крупних заслуга и један од највећих успеха Вука Караџића. Не може се рећи да се њоме одређивало у потпуности нешто већ готово, нешто свршено, стварно. Она и претставља круну културно-просветног рада Вукова посвећена нашим народима баш зато што је представљала нов културни и духовни програм који је откривао далеке видике и српском и хрватском народу.

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР

ЗАКЉУЧЦИ НОВОСАДСКОГ ДОГОВОРА

ПОТПИСАНИ УЧЕСНИЦИ САСТАНКА који је сазвала Редакција Летописа Матице српске на завршетку анкете о српскохрватском језику и правопису после свестране дискусије одржане 8, 9. и 10. децембра 1954. године у Новом Саду донели су ове

ЗАКЉУЧКЕ

1) Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је језик. Стога је и књижевни језик који се развио на његовој основи око два средишта, Београда и Загреба, јединствен, са два изговора, ијекавским и екавским.

2) У називу језика нужно је увек у службеној употреби истаћи оба његова саставна дела.

3) Оба писма, латиница и ћирилица, равноправна су; зато треба настојати да и Срби и Хрвати подједнако науче оба писма, што ће се постићи у првом реду школском наставом.

4) Оба изговора, екавски и ијекавски, такође су у свему равноправна.

5) Ради искоришћавања целокупног речничког блага нашег језика и његовог правилног и пуног развитка неопходно је потребна израда приручног речника савремненог српскохрватског књижевног језика. Стога треба поздравити иницијативу Матице српске која је у заједници са Матицом хрватском приступила његовој изради.

6) Питање израде заједничке терминологије такође је проблем који захтева неодложно решење. Потребно је израдити терминологију за све области економског, научног и уопште културног живота.

7) Заједнички језик треба да има и заједнички правопис. Израда тога правописа данас је најхитнија културна и друштвена потреба. Нацрт правописа израдиће споразумно комисије српских и хрватских стручњака. Пре коначног прихватања нацрт ће бити

поднети удруженьима књижевника, новинара, просветних и других јавних радника.

8) Треба одлучно стати на пут постављању вештачких препрека природном и нормалном развитку српскохрватског књижевног језика. Треба спречити појаву самовољног „превођења" текстова и поштовати оригиналне текстове писаца.

9) Комисије за израду правописа и терминологије одредиће наша три универзитета (у Београду, Загребу и Сарајеву), две академије (у Загребу и Београду) и Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. За израду терминологије потребно је ступити у сарадњу са савезним установама за законодавство и стандардизацију, као и са стручним установама и друштвима.

10) Ове закључке Матица српска ће доставити Савезном извршном већу и извршним већима: НР Србије, НР Хрватске, НР Босне и Херцеговине и НР Црне Горе, универзитетима у Београду, Загребу и Сарајеву, академијама у Загребу и Београду и Матици хрватској у Загребу, те ће их објавити у дневним листовима и часописима.

У Новом Саду, 10. децембра 1954.

Иво АНДРИЋ, књижевник и академик из Београда; др Александар БЕЛИЋ, професор универзитета и председник Српске академије наука из Београда; Живојин БОШКОВ, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; Мирко БОЖИЋ, књижевник и председник Друштва књижевника Хрватске из Загреба; др Милош ЂУРИЋ, професор универзитета из Београда; Марин ФРАНИЧЕВИЋ, књижевник из Загреба; др Крешимир ГЕОРГИЈЕВИЋ, професор универзитета из Београда; Милош ХАЦИЋ, секретар Матице српске из Новог Сада; др Јосип ХАМ, свеучилишни професор из Загреба; др Мате ХРАСТЕ, свеучилишни професор из Загреба; др Људевит ЈОНКЕ, свеучилишни доцент из Загреба; Маријан ЈУРКОВИЋ, књижевник из Београда; Јуре КАШТЕЛАН, књижевник из Загреба; Радован ЛАЛИЋ, професор универзитета из Београда; Младен ЛЕСКОВАЦ, књижевник, професор универзитета из Новог Сада; Светислав МАРИЋ, професор и потпредседник Матице српске из Новог Сада; Марко МАРКОВИЋ, књижевник из Сарајева; Живан МИЛИ-

САВАЦ, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; др Милош МОСКОВЉЕВИЋ, професор и научни саветник Српске академије наука из Београда; Бошко ПЕТРОВИЋ, књижевник и уредник *Летописа Матице српске* из Новог Сада; Вељко ПЕТРОВИЋ, књижевник и академик, председник Матице српске из Београда; Ђуза Радовић, књижевник из Београда; др Михаило СТЕВАНОВИЋ, професор универзитета из Београда; др Јован ВУКОВИЋ, професор универзитета из Сарајева.

УВОДНА РЕЧ

ПРЕДАЈЕМО ЈАВНОСТИ јединствени Правопис српскохрватскога књижевног језика. Премда су за тим тежили највећи наши умови почевши од Вука Стефановића Караџића и Људевита Гаја у првој половини 19. столећа и премда су Брозов, Бораниćев и Белићев Правопис били засновани на једнаким начелима, ипак је тек данашњој генерацији пошло за руком да се сложи у правопису који ће вредети на целокупном подручју српскохрватскога језика. У исто време појављује се у Новом Саду и Загребу идентичан правописни приручник: један ћирилицом и екавски, а други латиницом и ијекавски, с потпуно једнаким правописним правилима и с потпуно једнаким правописним речником. То је свакако значајан датум у развоју наше националне културе.

Наука о језику утврдила је у 19. столећу да је народни језик Срба и Хрвата један језик, па су стога неки српски и хрватски филолози и књижевници, међу којима су били Вук Ст. Караџић, Иван Кукуљевић, Ђуро Даничић, Иван Мажуранић и Димитрије Деметер, већ г. 1850. склопили у Бечу Књижевни договор којим су хтели језик српске и хрватске књижевности „приближити, сложити и ујединити". Њихова је намера уродила добрим плодом, тако да су у другој половини 19. столећа и у Срба и у Хрвата победили фонетски правописни принципи, а за књижевни језик узет је штокавски дијалекат нових облика и акцената. Оно што је започето бечким Књижевним договором настављено је г. 1954. у Новом Саду познатим Закључцима о српскохрватском језику и правопису.

Иницијативу за састанак књижевника и лингвиста у Новом Саду дао је Летопис Матице српске расписивањем анкете „о питањима српскохрватскога језика и правописа" у месецу септембру 1953. Након завршене анкете одржан је у Новом Саду од 8. до 10. децембра 1954. састанак двадесет и пет учесника анкете, који су закључили да је и књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца јединствен, са два изговора, екавским и ијекавским. Оба су та

изговора као и оба писма, ћирилица и латиница, дакако, равноправна, а израда заједничког правописа једна је од најхитнијих културних и друштвених потреба. Нацрт правописа треба да изради споразумно комисија српских и хрватских стручњака, коју ће одредити три наша универзитета (у Београду, Загребу и Сарајеву), две академије (у Загребу и Београду), Матица српска у Новом Саду и Матица хрватска у Загребу. Пре коначног прихватања нацрт ће бити упућен друштвима књижевника, новинара, научних и просветних радника да о њему даду мишљење.

Правопис српскохрватскога књижевног језика настао је у потпуности према споменутим новосадским закључцима. Комисија од једанаест чланова израдила је најпре нацрт правописа, упутила га је на мишљење књижевним и научним друштвима и установама и узела у обзир њихове примедбе, па га сад Матица српска и Матица хрватска као покретачи тога посла и предају нашој јавности са жељом да се он правилно примењује у нашој књижевности, науци и публицистици као заједнички српскохрватски правопис с вредношћу на целокупном нашем језичком подручју. У највећем броју случајева донесена су јединствена правописна решења, а у мањем броју писац може узети према властитој вољи једно од предложених решења.

И у ћириличком и у латиничком издању приказана су правила и за екавски и за ијекавски изговор, а у правописном речнику налазе се речи обају изговора. И у том је дакле дошла до изражаја основна мисао која је покренула израду овога правописа.

Како је овај Правопис настао као резултат колективног рада и напора наше културне заједнице, уверени смо да ће га целокупна наша јавност прихватити.

21. II 1959. г. *ПРАВОПИСНА КОМИСИЈА*

НАПОМЕНЕ И КОМЕНТАРИ

Већина текстова које садржи ова хрестоматија није довољно приступачна данашњем читаоцу. Њихово објављивање на једном месту треба да подсети на ауторе и идеје који су значајни за разумевање проблема идентитета српског језика.

Да би слика била што аутентичнија, већину текстова донео сам у оригиналу, без интервенција у језику и правопису, онако како су први пут били штампани.

Број текстова, које би требало да садржи једна хрестоматија посвећана овим питањима, могао је да буде и знатно већи. Али и овај је довољан да ширу публику уведе у проблем, а стручњаке да подсети да се изворима треба враћати.

Уз основне библиографске податке о текстовима који су ушли у ову хрестоматију, дају се и коментари који указују на оно што је битно за проблеме о којима се расправља.

ДОСИТЕЈ ОБРАДОВИЋ (1738–1811)

Писмо Харалампију.– Текст је преузет из једног од школских издања Доситејеве књиге *Живот и приключенија* које је приредио Милорад Павић (1975).

За текст *Писмо Харалампију* знају сви књижевно образовани Срби. *Писмо* је први пут објављено 1783. године у књизи Доситејеве аутобиографије *Живот и приключенија*. Доситеј је у *Писму* навео разлоге због којих се определио за писање на народном језику.

Кад он у *Писму* каже: „ја ћу писати за ум, за срце и за нарави чловеческе, за браћу Србље, којега су год они закона и вере", онда он, пре Вука, али и пре осталих слависта, истиче становиште о разликовању народа по језику а не по вери. До непосредне спознаје о сународницима католичке вере Доситеј је могао доћи већ у Хопову као

сведок пријатељских односа свога игумана и заштитника, православног монаха Теодора Милутиновића са католиком, грофом Марком Пејачевићем. О томе посебно пише Тихомир Остојић у књизи *Доситеј у Хопову* (1907). Сам Доситеј, међутим, сусрет са католицима описује у делу аутобиографије посвећеном путовању кроз Славонију и Хрватску после бекства из Хопова у друштву са другом Атанасијем са којим се био запутио у његово родно село близу Загреба. О сусрету са сународницима католичке вере он говори на почетку другог дела *Живота и приключенија*, у првом писму. Пошто је описао једну живописну свадбу и своје учешће на њој, Доситеј каже:

> Овако смо лепо дочекивати бивали не само у време свадбе, нити на једном месту, но свуда прелазећи преко Славоније и Хорватске. Свуда се они добри људи радују видити кога издалека да истим језиком беседи. Ко год има довољно хлеба у дому, радује се да му ко на ручак дође. Странољубије њима је природно својство и ништа их не раздељује и не очуждава колико црквe греческа и латинска; црква, која би дужна била њих већма присвојавати и у љубави и у доброти соједињавати! Не би ли дакле била крајње полезе вешт добрим људима сврх овога отворити очи и казати им да они могу бити и једне и друге цркве и ништа мање кумити се, пријатељити, почитавати и љубити!" (147)

На почетку другог писма Доситеј говори и о исто тако пријатном сусрету са једним ђаком у Загребу, именом Антун, који је био брат дома госпође код које је становао. „Ови при језуитам слушаше философију и кад год не би имао свога дела, всегда би заједно били. Он ми поклони своју граматику (читати сам могао латински) и зада ми прву милу лекцију „haec musa". Граматике се ту штампају с изјашњенијем дијалекта хорватскога; то ми је помагало." (150). Из ових Доситејевих речи јасно је да он прави разлику између хорватскога дијалекта и српскога језика. У чланку *Писмо Харалампију* он не говори о Хрватима, него само говори о житељима хорватским. Притом има у виду оне „жителье хорватске" који, као и жители сервијски, далматски, бачки и банатски" итд. „једним истим језиком говоре". Хрвати су, за њега, као и за многе слависте доцније, „мужи" који живе у Провинцијалној Хрватској и говоре кајкавским језиком.

Доситејеви ставови о верској толеранцији међу Србима тумачени су на разне начине, па и као ставови који су изражавали идеју братства и јединства између Срба и Хрвата и као становиште о њиховом заједничком језику. Доситеј није и једини писац чији су

ставови о језику интерпретирани на неадекватан начин и нетачно. Одломак песме Бранка Радичевића *Бачки растанак*, под називом *Коло*, чије право значење је позив на свесрпско окупљање, деценијама је био интерпретиран као позив на југословенско окупљање. Сугерирало се, на пример, без нападног инсистирања, да се оно „Хрвaћане" односи на Хрвата, а не на Србина из Хрватске. О значењу израза „Хрвaћан" као Србин из Хрватске има објашњење код Вука, и то у једној фусноти у чланку *Срби сви и свуда*.

Доситејев сусрет са писцима који су писали на народном језику, и његове почетке у писању на том језику, приређивач овог издања, Милорад Павић, представља у *Хронологији* овако:

> Владика Василије (црногорски – П.М.) запопи га о ускрсу, 1864. Враћа се због болести у Далмацију, у Книн. Учитељује у оближњем Голубићу. Потеран кугом пређе на Косово (у Далмацији). Према познијем сведочанству Симе Милутиновића Сарајлије, чита Рељковића, Качића и Дошена. Као сеоски учитељ на Косову саставља за потребе своје ученице Јелене Симић, први покушај свог рада на народном језику, – *Буквицу* – избор најлепших страница из Златоустог у преводу на народни језик. Згодно распоређени по азбучном реду (по „буквици") ови су текстови преписивани и ширени по Далмацији. (261)

Изабравши да пише на српском народном језику Доситеј је наставио једну од традиција српске писмености Срба православаца која се у континуитету неговала од средњег века.

JOSEF DOBROVSKÝ (1753–1829)

Словенска наречја. – Превод одељка из књиге *Geschichte der böhmische Sprache und Literatur* која је објављена први пут 1792. године. Одељак су превели Милош Окука и Весна Цидилко из издања које је приредио Хуберт Росел, Хале (Saale) 1955.

Књижество славенско. *Повести чешкога језика. Параграф Четврти.* – Текст је објављен у листу Новине србске (уредник Димитрије Давидовић), у Виени, у среду 8. јануара 1819. Преводилац текста није потписан. Текст је преведен из књиге Добровског *Geschichte der böhmische Sprache und altern Literatur* која је изашла годину дана раније, 1818. Та књига је друго прерађено издање славне књиге Добровског о историји чешког језика и књижевности из 1792. године.

Поглед на словенске језике Добровски је изнео 1791. у уводу једног речника посвећеног пореклу и стварању словенских језика. Ватрослав Јагић, у *Историји славянской филологии* (1910:107) каже да је Добровски тамо разликовао: 1) руски језик, 2) пољски језик с шлеским, 3) илирски језик с различним говорима: бугарским, рацко-српским (Raitzisch-Servische), босанским, славонским, далматинским и дубровачким, 4) хрватски с вендиским (Windisch) Штајерске, Крањ-ске, Карантаније, 5) чешки с моравским, шлеским и словачки у северној Угарској. – Тај став је, очигледно поновљен, и у *Историји чешког језика литературе* из 1792, а у нешто измењеном облику и у другом ширем издању те књиге из 1818. године. У свакој од тих варијаната Добровски је разликовао илирске говоре од хрватских. Ондашњи читалац текстова Добровског није морао да се чуди што је „патријарх славенске филологије" српски језик називао илирским: у то време постојала је у Аустријској царевини Илирска дворска канцеларија (1791-1792) као нека врста министарства за Србе, основана после Темишварског сабора. Њој је претходио један нешто друкчији облик управе у време Марије Терезије под називом Илирска депутација. Ови органи највише су послужили спровођењу политичке воље царских власти у Аустрији да се Србима у Царевини наметне илирско име. И Копитар често пише „Илири (Срби)"; у својим чланцима он и Доситеја назива Илиром и илирским писцем (види *Serbica*, Матица српска 1984). Копитар, међутим, чини помак у том смислу што илирско име чешће замењује националним српским. Вук иде корак даље па свој језик назива само именом српским.

JERNEJ KOPITAR (1780–1844)

Патриотске фантазије једног Словена.– Текст је преузет из Копитарове књиге *Serbica* (Матица српска, 1984) коју је приредио, предговор и напомене у њој написао др Јоже Погачник. Копитарове текстове је са немачког језика превео Томислав Бекић.

Копитаров текст *Патриотске фантазије једног Словена*, који је први пут објављен 5. јуна 1810. године у часопису *Vaterlandische Blater*, у Бечу, значајан је из много разлога. Најважније, за ову прилику, јесте што чланак даје укратко основне представе о Словенима. Чланак представља снимак стања како га је видео један од најинформисанијих људи о словенским проблемима онога доба. У тексту се Срби католици не помињу само узгред, већ им се посвећује

посебан одељак као и Србима православцима. Из самог текста види се да је Копитар сасвим јасно разликовао Србе католике од Хрвата. Из других Копитарових текстова у тој књизи јасно је да под именом Шокци, ни он, као ни Вук, не мисли на Хрвате већ на католике који говоре српским језиком, а име Илири и код њега је алтернативно име за Србе.

Копитарово бављење Србима трајало је дуго, до краја његовог живота. Оно је нашло израза и у двема његовим познатим теоријама: карантанској и панонској.

Насупрот тези Добровског да је старословенски био, у ствари, старосрпски језик, Копитар је створио теорију да је старословенски језик настао у Панонији, за време мисије Ћирила и Методија. Та (панонска) теорија није касније нашла довољно присталица. У новије време преовлађује Јагићева теза о томе да је старословенски језик по пореклу језик македонских Словена.

По Копитаровој карантанској теорији на Балкану постоје три словенска језика: словеначки, српски и бугарски. Један од рефлекса таквог гледања садржан је и у тексту *Патриотиске фантазије једног Словена*. У томе тексту је Копитар хрватски језик сматрао само за једно од наречја словеначког језика.

Исцрпније о тој теми читалац може да нађе у предговору књизи *Serbica* (1984) Јоже Погачника. У том тексту, међутим, читалац може да нађе и једно место које овако гласи:

> Копитар је у свој јужнословенски програм укључио два политичка захтева: а) језичко-културно отцепљење српског народа од Руса, и б) језичко сједињење Хрвата и Срба. Политичка концепција тражила је изналажење пута који би довео до остварења аустријских намера. (27).

Теза изложена под а) је општепозната и широко елаборирана. Недоумицу, међутим, може да изазове теза б) о томе да је Копитар радио на језичком уједињењу Срба и Хрвата. Ту тезу, у наведеном тексту, Јоже Погачник није шире елаборирао, а она је, уосталом, у супротности са Копитаровом карантанском теоријом, или са његовим општепознатим негативним односом према илирцима (који Погачник у тексту наглашава). Она је, исто тако, неспојива са његовом сталном подршком деловању Вука Караџића у афирмисању српског језика и српске књижевности.

Међу текстовима које доноси ова књига има, међутим, једно место које потврђује оправданост те тезе. То је једна од фуснота у

тексту Богослава Шулека који се зове *Срби и Хрвати*. Уз своју реченицу која гласи: „Нека дакле име српско живи и надаље уз име хрватско, камо га је судбина поставила", Шулек у фусноти додаје: „Тако и Копитар пише у свом делу 'Glagolita Clozianus' str. LIII, LIV, LV.: *'Dialecto illyrica rectus Serbochroatica sive Chrovatoserbica'*. Наговештај сличне тезе читалац ће наћи у овој хрестоматији и у једном цитату при крају Јагићевог текста о Вуку Караџићу. Та чињеница не би требало да изненађује. Копитар се није само бавио филологијом, већ и политиком. Да је стално радио на два колосека најбоље се може видети из књиге *Вук и Копитар* коју је приредио Голуб Добрашиновић (Београд 1987). Творац карантанске теорије имао је довољно разлога да схвати да је боље (за Словенце) ако Хрвате што више у језичком смислу одвоји од Словенаца и прикључи их Србима. У томе је могао да има и подршку званичне Аустрије.

По мом сазнању појава илирског покрета била је један од путева да се „остваре аустријске намере" о којима говори Погачник. Копитарово главно дело, *Glagolita Clozianus* (Клочев зборник), појавило се 1836, дакле тачно у години официјелног јављања илирског покрета. Јављање тога покрета, међутим, није имало само негативне последице по српску интеграцију. У крајњој линији илирски покрет је својим деловањем и референцама водио ка разбијању Аустрије, стварању Југославије а касније и њеном разбијању. Иза свега тога треба слутити референце Копитаровог двоструког деловања.

PAWEL JOSEF ŠAFAŘIK (1795-1861)

Словенски народи и њихова наречја. – Одломак из књиге *Geshichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten* (Пешта 1826) превели су Милош Окука и Весна Цидилко. Ту књигу је Шафарик објавио за време свога боравка у Новом Саду (1819-1833) где је радио као директор (1819-1824) и професор новосадске Велике српске православне гимназије. Књига је један од највећих резултата славистике свих времена, јер је први пут на једном месту представила све словенске народе, њихове језике и књижевности. Њена појава је учинила да Шафарик такорећи преконоћ од мало познатог провинцијског професора постане један од најпознатијих слависта тога доба. (Сви Шафарикови текстови у овој књизи се први пут објављују на српском језику.)

У овој Шафариковој књизи се на више места говори о проблемима који се тичу српског језика или српског народа и њиховог места међу другим народима. Изабрани одломак треба да покаже управо таква гледања. Шафарикова становишта су, у основи, идентична са ставовима Добровског, Копитара и Вука Караџића. Словени, по њему, говоре једним језиком, али разним наречјима. Разлике између тих наречја нису велике, па тако нису велике ни разлике између српског и хрватског језика. Српски језик је, по њему, штокавски, а хрватски језик је кајкавски. Чакавски је само једна подврста штокавског језика која има неке сродности са кајкавским. Шафариково становиште о том питању није идентично с Вуковим становиштем, али му је углавном блиско. Вук је имао став (пре свега у тексту *Срби сви и свуда*) да је само штокавски српски, а да су и чакавски и кајкавски хрватски. Шафарик ће овакво своје становиште о језику задржати и касније. Али ће, већ од почетка тридесетих година чешће употребљавати име Илири уместо имена Срби. У управо наведеном одломку, у првој фусноти, донесено је и његово тумачење имена Илир којем је (тумачењу) остао углавном веран до краја.

У својој *Историји* из 1826. године Шафарик није изразио само своја схватања, већ и схватања широког круга слависта свога времена. Посебно је лако уочити подударности у схватањима изнетим у његовој књизи и у Копитаровом тексту *Патриотске фантазије једног Словена*. У односу на Копитаров текст, Шафарикова разликовања Срба католика од Хрвата и српског језика од хрватског су још јаче истакнута. Те разлике су посебно видљиве у статистичким приказима бројности појединих словенских народа који се овде, такође, доносе. Он је у њима свуда јасно и веома доследно разликовао Србе католике од Хрвата. Његове погледе у тој области не би требало схватити као произвољне. Велики део хрватске популације настао је у каснијим деценијама кроз кроатизацију Срба католика. Процесе кроатизације Срба католика потпомагали су католичка црква и Аустроугарска Царевина.

Уводне напомене уз „Српске пабирке".– То је уводно поглавље у књизи *Serbische Lesekörner* (Српски пабирци) коју је Шафарик објавио непосредно пред одлазак из Новог Сада (Пешта 1833). Текст су превели Милош Окука и Весна Цидилко.

Главна тема ове Шафарикове књиге јесте однос између старословенског и српског језика. Зато је Миливој Павловић, у поговору фототипског издања ове књиге (Матица српска, 1957), с правом њу

окарактерисао као прву историју српског језика. Шафарик у књизи прати паралелан развој црквеног (старословенског и српскословенског) и народног (пучког) језика. Народни језик се, по Шафарику, употребљавао у књижевности раније код Срба католика него код православних.

Претпоследњи пасус овде донетих *Уводних напомена* завршава се реченицом која гласи: „Овде се назив (језика – П.М.) и објекат (т.ј. сам језик – П.М.) морају строго разликовати". Тај Шафариков став тиче се чињенице да има споменика који показују да је језик који он доследно сматра српским на неким просторима старе Хрватске (отприлике од Бихаћа до Задра) био називан хрватским именом. Његову аргументацију утолико пре треба имати у виду што је исти језик био називан и локалним називима (босански, далматински, дубровачки, славонски). Српско име том језику припада по истим критеријима по којима се национално име језика даје другим језицима, без обзира на то да ли им је неко давао другачији назив.

Илирски језик. – То је превод дела треће главе Шафарикове књиге *Slovanski narodopis* (Praha, 1842). Текст је са чешког језика превео Михал Тир. Преведена глава има следеће делове: 1. Територија, писмо и наречје, 2. Српско наречје, 3. Хрватско наречје, 4. Корутанско-словенско наречје.

Начин на који је Шафарик представио језичку заједницу српског, хрватског и словеначког „наречја" указује на утицај концепције Јана Колара из текста о словенској узајамности (види напомену у овој књизи) коју је почев од средине тридесетих година почео да намеће илирски покрет. Шафарик је илирски језик схватио као заједнички језик Срба, Хрвата и Словенаца (бугарски језик је представио у другој глави књиге), али је унутар самог илирског језика правио разлику међу наречјима, српским, хрватским и словеначким. Под српским наречјем разумео је оно што зовемо штокавским наречјем; као хрватско је представљено само кајкавско наречје. Колебање око тога да ли чакавско наречје треба оштро издвојити од штокавског, или га сматрати једним његовим делом, било је изражено и код других филолога. У поглављу О српском наречју под насловом *Књижевности* Шафарик је српску књижевност представио излажући три њена саставна дела у континуитету: литературу Срба православаца, литературу Срба католика и литературу писану глагољицом на српском језику.

Ђорђе Костић, у докторској дисертацији *Павле Ј. Шафарик о новој српској књижевности* (САНУ, 1988) овако представља Шафарикове ставове о језику из *Slovanskog narodopisa*: „У оквиру илирског језика, који ме овде највише и интересује, подела је идентична оној која се код Шафарика искристалисала још почетком тридесетих година, током рада на обимној историји јужнословенских књижевности. Он Србе дели према вероисповедној припадности, на источне, православне, и западне, католике, а једина модификација огледа се у томе што је међу Илире „римске вере" убројао, поред писаца Дубровника, Босне и Далмације, и Људевита Гаја, с којим почиње ново доба „књижевности Илира". Српском наречју прикључена је и глагољица, а хрватско је сведено само на кајкавски дијалекат". (114) То што је Шафарик Гаја представио као српског писца не треба схватити као куриозитет, већ као доследност у мишљењу и ставовима великог слависте. Да је Гај наставио да пише кајкавски, он би га третирао као хрватског писца. Пошто је он прешао на писање српским језиком, самим тиме је, по Шафарику, постао и српски (алтернативно: илирски) писац.

И у овом тексту, као и *Уводним напоменама „Српским пабирцима"* видљиво је да је Шафарик свестан чињенице да има историјских докумената у којима се српски језик (односно српско наречје) назива хрватским језиком. Из овог текста, међутим, јасније је и зашто је он упркос тим чињеницама остајао при ставу да је то језик српски, а не и хрватски. Он је и овде језик као објект одвајао од назива језика. Српско име језику јављало се на огромном простору од Арада и Будима до Јадранског мора, а хрватско на уским просторима око приморја, практично на оним подручјима где је пре штокавског владала чакавштина.

Исте године кад је објављен *Slovanski narodopis* била је у Загребу основана Матица илирска. Шафарик је тај догађај поздравио у писму тајнику Матице илирске Станку Вразу препоручујући илирцима да најпре издају дубровачке класике. Тај Шафариков предлог доводи се у везу са оснивањем едиције Стари писци хрватски (1869), до које је дошло на Јагићеву иницијативу. Шафариково име се, при том, очигледно злоупотребљава. По њему дубровачки писци никако не би могли да буду сматрани хрватским писцима; могли би се сматрати илирским, односно српским, јер је он Дубровчане доследно сматрао Србима католицима.

Преглед народа словенског племена. – То је табела о структури и бројности појединих словенских народа која је дата у прилогу књиге *Slovanski narodopis* (1842). Табелу вреди упоредити са овде датим табелама из Шафарикове *Историје* (1826) и Јагићеве *Историје књижевности народа хрватскога и српскога* (1867) које су, такође, прештампане у овој књизи.

Опширније о Шафариковим ставовима говорим у књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996. и Београд 2000).

ВУК СТЕФАНОВИЋ КАРАЏИЋ (1787–1864)

Примјетба. – Ово је део *Писменице српскога језика*, 1814. Прештампано из књиге: *Скупљени грамматички и полемички списи Вука Стефановића Караџића*, књига прва (државно издање), Београд 1894. стр. 78-79.

Текст је, правасходно, значајан због тога што је у њему извршена раздеоба српског језика на три „предјелна наречја", на: 1. херцеговачко, 2. сремско, 3. славонско и то према критерију изговора гласа јат. Та наречја су ијекавско, екавско и икавско. У тексту се не спомиње израз „јужно наречје" за херцеговачко. Порекло Вуковог израза „јужно наречје" јасно је тек у овом контексту, јер су друга два наречја, сремско и славонско, у односу на херцеговачко, заиста у „пределном" смислу северна.

У тексту се, такође, уопште на помиње оно што називамо штокавским наре́чјем, јер је оно Вуку, очигледно, једнако са српским језиком. На почетку свога рада Вук, дакле, није бирао српски књижевни језик између штокавског, чакавског и кајкавског наречја већ између екавског, икавског и ијекавског дијалекта.

Из овог текста је, такође, сасвим видљиво да идеја о Србима три закона, тј. о Србима православцима, католицима и мухамеданцима, није нешто што је Вук први пут саопштио у чланку *Срби сви и свуда* из 1849. већ, практично, на првом кораку свог рада на кодификацији српског језика.

Сличне ставове Вук је поновио и у Предговору *Српскоѓ рје-чника* (1818). Тамо је наречја такође делио према рефлексу гласа јат, али их је називао ерцеговачко, сремско, и ресавско. У Бечком договору употребљаваће нове изразе: јужно, источно и западно наречје такође полазећи од рефлекса гласа јат и крећући се само у оквиру

штокавског наречја. Ти изрази, односили су се, такође, на ијекавски, екавски и икавски дијалекат.

Љубомир Стојановић у књизи *Живот и рад Вука Стефановића Караџића* (1924:678) доноси писмо Вуку из Славонског Брода од тада непознатог му Игњата Брлића. Из тога опширног писма, писаног 1826, које је објављено и у Вуковој *Преписци* (V, 79) доносим део који је најкарактеристичнији за Брлићев однос према језику:

> Усуђујем се дакле Вас, прије него пут Брода предузмете, непознаним начином писмено поздравити, и у Вашу се љубав препоручити, са срдачном молбом, да ме не би мимоишли, и не походили дошав у Брод, врло бо желим Вас, кано толико вриједнога и заслужнога домородца, собствено познати, и с Вама се кано с једним разумним филологом нашкијем, о стварима које сте ви јурве свршили, а које ја истом сабране срећујем, разговорити се; истина да сте Ви народу србскому писали, а ја Славонцем пишем, али мислим да се ипак разумијемо, и да на сврхи о једној и истој ствари бавимо се, и један језик обрађујемо; с том разликом да Ви у Вашем народу први били јесте, који сте се усудили, то право и јест с чистим материнским језиком писати и показати, да прости србски језик толике љепоте у себи уздржаје, да ако у складности црквени не надвишује, истинито да му се ни подложити усиљен није, јербо, што је италијански језик латинскому, занста да је и наш прости према црквеному, који сврху тога ипак *наш* стари није.

То Брлићево писмо објављено је на почетку главе четрдесет шесте која се зове „Вук и Хрвати". На следећој страници (679) Стојановић за Брлића каже: „Иако као католик себе не зове Србином, не зове ни Хрватом, јер се Славонци тада још нису тако звали. Али за своју граматику, коју је састављао за *Славонце*, вели да је иста коју је Вук написао за *Србе* дакле за један народ по језику. Тако је управо држао и Вук. (...) Његова је граматика изишла тек 1833 и назвао је по наговору Копитареву *Gramatik der illyrischen Sprache*, у место *Slavonischer* као што је у почетку мислио". Брлићева објашњења у предговору тој својој *Грамашици* такође су важна јер указују на стање свести међу оном популацијом коју су Вук и други слависти називали Србима католицима, а они сами себе „радије Илирима називали". То објашњење његовог опредељења овако гласи:

> Сви остали називи обухватају само један део, а откако је француска влада од Крањске, Корушке и једног дела Далмације и Хрватске створила Илирску Краљевину, то неће дуго проћи да ми наш

језик назовемо илирским. Ако би га назвали *славонски* (slavonisch), то би значило све словенске језике уопште. Ако би га звали *српски*, то опет не би обухватио целину, и значило би исто као кад би га назвали славонски, босански, далматински, јер би се тиме само означавале провинције Србија, Славонија и т. д. и остали Илири би били саревњиви. – *Хрватски*? Ни то не иде више од г. 1526, јер су тада словеначки комитати Загреб, Крижевци и Вараждин почели се називати Хрватска. *Југословенски* још мање, јер би се под тим именом разумело и Крањска, Корушка и Хрватска. *Рајицки* нам се не свиђа, јер се то име сматра као подругљиво. Напослетку остало би да и за странце наш језик зовемо као што га међу собом у свим провинцијама називамо т. ј. *нашки*. (679)

Кад каже *нашки* Брлић, очито мисли на штокавско наречје, а не на оно што се касније називало српскохрватским или хрватско-српским народним језиком (који обухвата и штокавско, и чакавско и кајкавско наречје). Разлика између та два схватања је велика. Ево, на пример, како је један од најзначајнијих хрватских историчара књижевности, Бранко Водник, у књизи *Преглед хрватско-српске књижевности у огледима – за више разреде средњих школа* (Загреб 1923) представио *Нарјечја хрватско-српског језика*:

Хрватско-српски се језик дијели на три нарјечја: *штокавско, чакавско, кајкавско.*

Штокавским нарјечјем говори се у Србији, Црној Гори, Босни, Херцеговини, Далмацији, Славонији, у Бачкој и Банату у и једноме дијелу Хрватске, и то на подручју некадашње Крајине.

Чакавским нарјечјем говори се у Истри, Хрватском приморју, Кварнерском оточју и у западним крајевима унутарње Хрватске од Купе на југ, а до црте између Карловца и Оточца на истоку. Некоћ се чакавским нарјечјем говорило и по свој Далмацији. До данас сачувало се оно по отоцима дуж читаве Далмације (Раб, Брач, Хвар, Вис, Корчула и Ластово), а на копну само по селима уз обалу сјеверне и средње Далмације до Спљета и Пољица.

Кајкавским нарјечјем говори се само у Хрватској, и то у жупанији вараждинској, загребачкој и бјеловарско-крижевачкој и у Међумурју.

Подручје чакавског и кајкавског нарјечја бива све уже, а штокавско се нарјечје све јаче шири већ пуна четири вијека. У XVI. и XVII. вијеку продиру из Босне и Херцеговине наши домаћи муслимани као турски освајачи у крајеве, који граниче с Босном: у

> Хрватску од Купе до Велебита, у млетачку Далмацију и у Славонију. Они су са собом доводили и своју хришћанску рају из Босне, а ти штокавци били су насељеници освојених крајева. Поред тога многи су босански кршћани оставили рођену груду, да се уклоне власти турској, пак су се склонили у суседне хрватске крајеве, који су још били слободни. Тако је већ у XVI. и XVII. вијеку у Далмацији потиснуто нарјечје чакавско, а у западним крајевима Славоније нарјечје кајкавско. (1923:2-3)

Из тога описа јасно је да популација која говори штокавским чини једну језичку и етничку заједницу. Чакавци, а поготово кајкавци, већ не говоре „нашким" језиком, свеједно како тај језик звали.

Alphabeti serborum. – Прва од овде приложених табела факсимил је из првог издања *Српскоґ рјечника* (1818). Објављена је на крају *Српске ґрамаґтике* у тој књизи. Друга је објављена на самом почетку другог издања *Српскоґ рјечника* (1852).

Из прве табеле се види да је Вук 1818. (следећи идеје Копитара) сматрао да Срби имају два писма: ћирилицу и латиницу. Ћирилицом су писали Срби православци, а латиницом Срби католици. Српска латиница се, очигледно, разликовала од хрватске латинице. Вуков став да две графије треба да се подударају тако да се слова једне азбуке могу заменити словима друге азбуке, сигурно се односио на те две графије: српску ћирилицу и српску латиницу.

У другом издању *Рјечника* број колона националних азбука се са 11 свео на девет: изостале су словеначка (carniol.) и српска латиница. Вук је, у међувремену, имао великих проблема са својим сународницима око тога што је у српску ћирилицу увео латинично слово ј; оптуживан је да тиме хоће да пошокчи Србе. Зато је у каснијим годинама поступао опрезније и није отворено наступао са ставом да и Срби имају (или треба да имају) и своје латиничко писмо. Али је радио на таквом латиничком писму. О томе сведочи у овој књизи наведени одломак из његовог *Писма* Платону Атанацковићу, затим полемика са Бабукићем и преписка са Антом Кузманићем. И Љуба Стојановић у својој монографији о Вуку (1987:624) говори о тим покушајима. Затим наводи Вукову реченицу да ће крајем 1850. „показати оглед или пробу од новога правописа и начин писања за јужне Словенс закона Римскоґа". Јужни Словени, римскога закона, сем Хрвата, јесу Словенци и Срби католици. Вероватно да је Вук донео већ усвојено хрватско латиничко писмо, а изоставио српско и словеначко латиничко писмо надајући се да ће Срби и Словенци при-

хватити његов предлог „начина писања за јужне Словене закона Римскога", који он овога пута, међутим, није изложио. Овај посао Вук није довео до краја.

Стојан Новаковић, у другом издању своје *Историје српске књижевности* пише:

> Вук, који је удешавао правопис Бугарима, као што смо на свом месту поменули, удесио је и хрватско-српску латиницу, да се њом може чисто писати као и ћирилицом, и предложио је Хрватима. По том предлогу пише се *ђ* увек са *gj* а никад са *dj* за које се не зна кад га треба читати као *дј* а кад као *ђ*. Тако се и *ћ* пише увек са *ћ*. Хрвати, нераспознавајући довољно дијалектичке разлике, писали су место старога *ѣ* свакојако па и *ě*. Сад пишу неки *ие*, а неки *ије* за *ије*, а *је* за *је*. Вук је предложио да пишу свуда где треба чисто *ије* и *је* на свом месту. Не могући се навикнути да је *р* самогласно, хрватски су књижевници стављали пред њега *е, è, а* и *à*, што се сад ретко налази. Даље у Хрвата слабије продире Вуково правописно начело о претварању слова. У Загребу се ретко ко држи потпуно Вукова начина, у Дубровнику се штампа њиме *Дубровник*, а њиме је штампано и свето писмо. (1871:306).

У првом издању ове *Историје* такође је била дата иста аргументација о „томе правопису који је за љубав бољега јединства предложен Србима западне цркве и Хрватима" (1867:233). Стојан Новаковић, ближи Вуку и његовим временима, очигледно је имао довољно разлога да сматра, као и Вук, да Срби имају два писма: ћирилицу и латиницу. У новије време се Вукови ставови о српској латиници потпуно игноришу чак и у монографијама које на знатном простору прате његов рад. Став да Срби имају два писма: основно ћирилицу, и алтернативно латиницу, изнео је у најновије време, са сличном аргументацијом, слависта Радмило Маројевић у књизи *Ћирилица на раскршћу векова* (1991).

Писма Платону Атанацковићу.– Пуни наслов ове књижице јесте: *Вука Стеф. Караџића и Саве Текелије писма Високопреосвештеноме господину Платону Атанацковићу, православноме владици будимскоме о српскоме правопису са особитијем додацима о српском језику*. Иницијални текст је настао као одговор на питање које је Матица српска 1841, преко свог „вице-президента", владике Платона, упутила Вуку и Текелији о томе како да састави „Српску буквицу и ортографију или правопис". Из исте књижице преузети су овде наведени делови писма које је Вук упутио *Пауну Јанковићу*,

„попечитељу правосудија и просвештенија и президенту" Друштва српске словесности 18. маја 1845.

Пошто је овај текст веома дугачак, овде се из њега доноси само одломак са ставовима који су, само мало другачије срочени, ушли у основу бечког *Књижевноī доīовора*. И овај одломак сведочи да Вук са супотписницима *Књижевноī доīовора* није правио никакав компромис. У текст договора су ушли сви Вукови ставови који се тичу српског језика и књижевности, правописа српског језика, писама (ћирилице и латинице) и ослонца на књижевну традицију (стара књижевност, народна књижевност, дубровачка књижевност).

Овај Вуков текст се може схватити и као манифест о духовној интеграцији српског народа. Та интеграција се заснива на неколико основних ставова:

а) Једна велика етничка популација разних вера говори једним језиком. Тај језик је, по особинама, штокавски. Већи део припадника те популације се сматра Србима; то су по вери православци. Остали њен део за себе обично употребљава друга имена: пределна (Дубровчани, Далматинци, Босанци, Славонци) или национална са неадекватним значењем: Илири или Турци. Природно је да та популација, без обзира на верску и државну припадност, оствари своју пуну језичку и духовну интеграцију. При томе Вук има у виду нешто што се десило већ код других народа, пре свега код Немаца, који имају разне вере (католичку, лутеранску и калвинистичку) и живе у разним државама.

б) Духовна интеграција те популације извршиће се избором једног наречја за књижевни језик. Од три наречја српског језика (екавски, ијекавски, икавски), Вук предност даје ијекавском (мада не одриче ни право на употребу других наречја (само да се правила поштују). И у изношењу тога става Вук се угледа на оно што су већ учинили други народи, пре свега Немци и Италијани.

в) Духовна интеграција те популације извршиће се тако што ће се два основна писма, ћирилица и латиница, тј. словенско и латинско писмо, односно писмо Срба православаца и Срба католика, довести до тог степена да свако слово у једном систему одговара словима у другом систему писања. И у том погледу је могао имати сличан пример код немачке готице и латинице.

Нема никакве основе да се тврди да је Вук делом те популације сматрао оне који говоре чакавским и кајкавским наречјем и које је сматрао Хрватима. Према томе, нема никакве основе да се сматра да је Вук икако заступао став да су Срби и Хрвати један народ. Сматрао

је једним народом само оне који говоре штокавским, без обзира како се они тренутно називали: Срби, Славонци, Илири, Турци или Хрвати, односно некако другачије.

Природно је што је Вук у току полувековног рада мењао неке од својих ставова. Али ове ставове он није мењао; држао их се такорећи од самог почетка, од *Писменице* и *Рјечника* (1818); само их је доградивао. Српска филологија сноси велику одговорност што је допустила да се најзначајнијем српском филологу свих времена приписују ставови које није имао и који су били сасвим супротни његовим схватањима и интересима његовог народа.

Књижевни договор. – Овде се текст, ради аутентичности, прештампава латиницом, онако како су га донеле Гајеве Народне новине. Текст је преузет из Вукове књиге *Скупљени граматички и полемички списи*, књига трећа, свеска II (државно издање), Београд 1896.

Усталило се мишљење да је *Књижевни договор* био договор представника Срба и Хрвата. И Јагић у *Истории славянской филологии* (1910:402) каже да су договор потписали „осам најглавнијих представника српско-хрватске литературе и науке". Та квалификација, међутим, није тачна; један од потписника, Миклошић, био је Словенац. Чак и Љуба Стојановић, аутор чувене монографије о Вуку, каже: „Тако се радом Гајевим и Вуковим дошло до јединства књижевног језика Срба и Хрвата. Иако је договор потписао и Миклошић, Словенци су остали при своме језику. Свака се сад књига може прештампати с ћирилице на латиницу и обратно, као што је Вук желео" (1987:686-687). Стојановићев став, међутим, није подударан са његовим раније израженим ставом у приступној академској беседи о српском језику (види напомену у овој књизи). И он је редиговао свој став према парадигми о јединственом језику Срба и Хрвата која је чинила идејну основу рађања југословенске државе. Па ипак, на основу његовог исказа могло би се закључити: а) да су на бечком договору учествовали представници три стране: српске, хрватске и словеначке око језика који би се прихватио као заједнички, и б) да је то био договор и око писма.

Бечки договор није једини документ који је различито тумачен. Најмање је утемељено, међутим, тумачење да је то био договор о српскохрватском (хрватском или српском) језику, које је касније углавном наметнула хрватска филологија. Такво тумачење тога документа у супротности је са ставовима главног учесника тога

договора, Вука Стефановића Караџића. О томе постоји аутентично сведочење једног од учесника Договора, Словенца Франца Миклошића. У Јагићевој *Историји славянской филологии* (703-704) о томе се каже следеће:

> Током тих година, с Миклошићем су се, у Бечу, дружила два добра друга и пријатеља, Вук и Даничић, а он им се и придружио, када је било 1850. г. решено да се учини приближавање у правопису међу Србима и Хрватима. Захваљујући том пријатељству, он је радо учествовао својим симпатијама у српској књижевности, него специјално у хрватској, коју су, с једне стране, подводили под општи назив српске, с друге стране никако не хотећи српски и хрватски језик дати под називом – српскохрватски или чак српски *или* хрватски, а Хрватима остављајући само право на чакавску подврсту – та противречност остала је код њега незаглађена, слично његовој старословенској теорији, но зле примисли, по мом убеђењу, он није имао, чему као најбољи доказ служи његова готовост да такође суделује у Југославенској академији у Загребу. Само многи од Хрвата нису могли да му опросте у тој недоследности у одређењу и називу језика."

У целој својој књизи на преко 900 великих страна Јагић је бечком договору посветио само неколико реченица; наведени редови о Миклошићу говоре о једној од интерпретација које је имао, (или могао имати) један од учесника у договору. На основу те Јагићеве интерпретације Миклошића јасно је да неки од учесника нису признавали да је језик о коме су се учесници договарали и хрватски. Поред Срба, Вука и Даничића, очигледно тако је сматрао и један Словенац, Миклошић.

У књизи Славка Јежића *Хрватска књижевност* (Загреб 1944) даје се и овакав поглед на *Књижевни договор*.

> Старчевић, који је већ у почетку абсолутизма од илирца постао *безкомпромисни Хрват*, осјетио је и у „бечком договору" настојање Караџићево да Хрвате доведе под српску капу, а као рођени политички дух и по нагону самообране желио је, да се Хрвати и у језику и у правопису развијају самостално и неодвисно од Срба. (245).

У књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати* (1967) Бечком договору посвећенс је цело једно поглавље које се зове: *Славни подухват Вука и Хрвата у Бечу – 1850* (277-296). Подухват се и ту приказује као договор Срба и Хрвата о заједничком језику. То само значи да се у његовом тумачењу тога чина више не полази од текста *Књижевног*

договора или од историјских чињеница, већ од створеног пред-разумевања. Иза тога створеног предразумевања стоје и угледни лингвисти, као што је то случај са лингвистима који су направили Новосадски договор. На жалост, мора им се приговорити да су, ради политичких циљева, неадекватно представљали један од најзначајнијих докумената из историје српског језика.

Неадекватно, Бечки договор је представљен и у једној од најпопуларнијих серија београдске телевизије, оној о Вуку Караџићу, коју је по сценарију Милована Витезовића режирао Ђорђе Кадијевић (1987). У једној секвенци је представљен један од бечких салона са учесницима у договору. Вукови ставови из књиге *Писма Платону Атанацковићу*, који су у целини преузети у *Књижевном договору*, у емисији су „раздељени" тако да разни учесници договора изричу по један његов део. Тако је представљено да је текст *Договора* колективно дело а не Вукова творевина. У поменутој сцени бечког салона и Бранко Радичевић рецитује своје *Коло* пред учесницима договора, па и оно добија карактер позива на југословенско, а не на свесрпско окупљање. У истој серији однос Вука и илираца је представљен у целини према пожељној интерпретацији у духу братства и јединства, а не како је стварно било. Телевизијска интерпретација је очигледно рађена према предрасуди коју су о том догађају наметнули филолози (посебно, на пример, Миодраг Поповић у опсежној монографији *Вук Стеф. Караџић*, 1964), али је и сама још више ту предрасуду учвршћивала и ширила.

Главна правила за јужно наречје. – Текст је преузет из књиге *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића*, књига трећа, свеска II (државно издање), Београд 1896. За ово издање текст је преузет из 76. броја Гајевих *Народних новина* за год 1850.

Ова *Правила* саставни су део *Књижевног договора*; она се у тексту *Договора* и спомињу. Тамо се, изричито, каже да је Вук, од осталих учесника договора, био замољен да *Правила* сам напише. *Књижевни договор* је, међутим, много пута прештампаван, а ова *Правила* нису, иако су она, у ствари, саставни део тог документа. У Просветином издању Дела Вука Караџића, у књизи *О језику и књижевности* (1969), на пример, *Правила* су донета али су физички потпуно одвојена од текста *Књижевног договора*. Таквим и сличним третманом омогућено је да се наметне интерпретација да се избор *наречја* о којем су се учесници Бечког договора договорили односи на штокавско, чакавско, кајкавско наречје а не на екавски, ијекавски,

икавски дијалекат. Да се таква интерпретација усталила – то потврђује *Уводна реч* Правописне комисије Новосадског договора, штампана на почетку *Правописа српскохрватскога књижевнога језика* (Матица српска, 1960). Смисао те интерпретације је јасан. Ако је на Бечком договору решено да се од три наречја: штокавског, кајкавског и чакавског изабере једно наречје за књижевни језик Срба и Хрвата, онда су и Хрвати, као страна која је имала шта да понуди, учествовали у договору као равноправни чинилац. А није било тако. Ни чакавски ни кајкавски дијалекат нису, ни на који начин, поменути у тексту *Договора.* Ако се, пак, тврди: да је на Бечком договору од три наречја (у данашњем значењу: од три дијалекта): екавског, ијекавског, икавског, изабран један дијалекат (наречје) за књижевни језик и то источнохерцеговачки (ијекавски) дијалекат српскога језика, онда то значи да је на Бечком договору прихваћена у свему и до краја Вукова концепција, претходно изражена у књизи *Писма Платону Атанацковићу* (1845) која се тиче само и једино српскога језика, српске књижевности и популације коју је Вук сматрао српском. Бечки договор, *Писма Платону Атанацковићу*, и Вукови чланци *Срби сви и свуда* (1849) и *Срби и Хрвати* (1861) у пуној су сагласности. Под једним народом Вук је у свим тим текстовима мислио само на штокавску популацију, дакле на популацију која говори једним језиком и која треба да се интегрише путем књижевног језика и путем књижевности.

На питање: зашто се Вук о свему томе договарао са филолозима за које је знао да не припадају штокавској популацији, одговор није тешко наћи у историјским чињеницама. Бечки *Књижевни договор* настао је у оквиру једне шире акције аустријске државе на сређивању правне терминологије на језицима Јужних Словена у царевини. Та акција је имала очигледно политички карактер и политичке циљеве; у њу су били укључени и многи филолози, па и Вук. Миодраг Поповић у књизи *Вук Стеф. Караџић* (1987:327) каже да су из те акције настали (на истом језику) различити терминолошки рёчници код Срба и Хрвата. А Виктор Новак, у књизи *Вук и Хрвати* каже о истом проблему следеће: „Зато је на Вукову иницијативу уприличен састанак хрватских, српских и словеначких књижевника и научника, већ у другој половини марта 1850. То и није било тешко, пошто су се ионако налазили у Бечу на послу који је инициралo министарство царског правосуђа" (1967:280). Ево шта су учесници скупа, састављеног од филолога од три југословенска народа, тада могли да ураде: они су од три наречја: српског, хрватског и словеначког (у ондашњој

терминологији), односно од три језика у данашњој, могли за заједнички језик Срба, Хрвата и Словенаца да изаберу једно наречје (у значењу језик). Изабрали су за заједнички језик Срба, Хрвата и Словенаца Вуков језик, дакле српски језик, а у самом српском језику предност су дали ијекавском дијалекту. Бечким договором се практично спречавало цепање штокавске вишеконфесионалне популације до које је дошло са појавом илирског покрета; тј. спречавало се стварање двеју књижевности на једном језику исте популације, односно потврђивало се да је та популација јединствена и да треба да настоји да има и једну књижевност. Ти ставови су садржани већ у првој реченици *Договора*. Све то казује да Вук на Бечком договору није жртвовао ни своје дотадашње ставове, нити виталне интересе српског народа. Наметнута интерпретација да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата о заједничком језику (српскохрватском, тј. хрватском или српском) у супротности је са чињеницама и истином. За прихватање такве интерпретације са српске стране одговорност не сноси Вук већ његови потомци. Вук је доследно, и у овом тексту, имао у виду само један народ, разних вера, који говори једним језиком и треба да изграђује једну књижевност.

Срби сви и свуда. – Текст је преузет из Вукове књиге *Етнографски списи* (1972). Први пут је штампан у *Ковчежићу за историју, језик и обичаје Срба сва три закона*, у Бечу 1849. године. Био је, како Вук у фусноти каже, спремљен за штампу 1836. године. – На питање: зашто је Вук, текст који је написан 1836, објавио тек тада, могућ је, изгледа, овакав одговор: Тек је те године, због револуционарних гибања насталих 1848, цензура попустила и Вук је искористио ту прилику да текст објави.

Виктор Новак, у књизи *Вук и Хрвати* (1967:276) за тај чланак каже:

> Чињеница је да се нико, баш нико, ни од пренумераната, нити од других људи од пера није јавио ни 1849. против тог Вуковог чланка и његових погледа на расправљана питања, нити је ма ко видео у свему ма какву шовенистичку, великосрпску намеру. Већ су споменута лица која су се не само претплатила на *Ковчежић* него који су је и прочитали и упознали су се са свиме што је у њој расправљано. Бука нерасположења јавиће се касније, кад ће незадовољни Анте Старчевић започети борбу, о којој он није ни сањао још 1849, кад је зацело и он био упознат са *Ковчежићем*. Да је то доиста тако и било, да су сви и даље остали најбољи Вукови пријатељи и поштоваоци,

изнад свега јемчи знаменити *Бечки договор*, о коме ће се још много тога и више рећи.

Виктор Новак, у поменутој књизи, међутим, није објаснио како је став Анте Старчевића, кога он оцењује као хрватског шовинисту, о Вуковом чланку ипак широко прихваћен, и како је један од главних и кључних ставова Вука Караџића, кога он представља као поборника братства и јединства са Хрватима, анатемисан. Данас се обично не истиче чињеница да је Вуков текст, по основним идејама, сасвим у духу ставова које су изрицали сви важнији слависти његовог доба (Добровски, Копитар, Шафарик, Миклошић и други) и да су ти ставови били принципијелне природе. На сродности Вукових ставова са општеприхваћеним ставовима тих слависта не инсистира ни Виктор Новак. Напротив; он, који је имао много лепих речи за Вука, сматрао је да је Вук, у својим главним ставовима, изнетим у поменутом чланку, ипак био у заблуди.

О Старчевићевом односу према Вуку писао је у књизи *Хрватска књижевност* (Загреб 1944:244-245) Славко Јежић. Он каже: „Најзначајније је за Старчевића, што је он *први отворени непријатељ Вука Стефановића Караџића* и његових језичних и правописних реформа. Извор тому непријатељству је Караџићев великосрпски став, што га је нарочито формулисао у чланку *Срби сви и свуда*..." Јежићев опис садржаја Вуковог чланка је коректан. Његов закључни став овако гласи:

> Караџићеву тезу прихватила је и службена Србија, која је, осим прикупљања Срба за случај распада Турске, узела за задаћу (по Гарашаниновом „Начертанију" из г. 1844.) „народ католических вероисповеданија од Аустрије и њеног уплива одвраћати и Србима приљубити". Српски агенти (у Далмацији Матија Бан, у Босни Фрањевци Томо Ковачевић, Блаж Јожић и Иван Франо Јукић) имали су нарочити задатак, „да се старају изкорењавати мрзост, која сада постоји између Срба источног и Срба западног вероисповеданија", само што је одређено, да се католичким агентима „од плана ове политичке пропаганде ништа не одкрива" (М. Старчевић, о. ц. 30). У том духу вођена је српска службена политика, писана српска повјесница и одгајана интелигенција, а књижевни повјесничари су хрватске писце Дубровника и Босне и Далмације, уколико су били штокавци, напросто прогласили Србима".

На жалост, чланак *Срби сви и свуда* није прештампаван као други Вукови граматички и полемички, историјски и етнографски списи иако се он у литератури помиње чешће него било који други

његов текст. Нема га, на пример, у издању у десет књига *Дела Вука Караџића* које је објавила београдска Просвета 1969, а поготово је изостављан у скраћенијим изборима Вукових дела. Разлог томе је што се тај текст сматрао политички проблематичним; а, у ствари, он је нарушавао устаљену парадигму о српскохрватском језику. Из овог чланка је посве јасно да Вук није прихватао став о заједничком језику Срба и Хрвата.

Чланак *Срби сви и свуда*, међутим, није важан само као језикословни спис. Академик Петар Влаховић, етнолог, у тексту *Српски народ у простору и времену* сматра да тај чланак стоји на почетку етнолошких истраживања код Срба („Задужбина", Београд, VII, 1994, бр.25). Са филолошке тачке гледишта, исто тако, Вуков поглед на српски језик се може сматрати доследним изданком словенске филологије каква је постојала до дубоко у другу половину 19. века. А Вуков став о Србима трију вера, тј. о томе да се припадност народу одређује по језику а не по вери, део је општег виђења нација у 18. и 19. веку, који је прихваћен од свих европских народа.

Чланак *Срби сви и свуда* обавезује Вукове поштоваоце да на исправан начин тумаче Вуково схватање српског језика, присуство тих ставова у бечком *Књижевном договору*, његово схватање етничке природе српског народа, па и његов однос према питању српског народа и религије.

Срби и Хрвати. – Текст је преузет из књиге *Скупљени граматички и полемички списи Вука Стеф. Караџића*, књига трећа, свеска друга (државно издање), Београд 1896. Текст је претходно био објављен у 31. броју *Видовдана* за год. 1861. То је био одговор на полемички чланак Богослава Шулека под насловом *Срби и Хрвати* из 1856. који се, такође, доноси у овој књизи. По садржају тај текст се наставља на чланак *Срби сви и свуда*. Али он није и објављен у књизи *Етнографски списи* (1972) у Сабраним делима Вука Караџића где би му, природно, било место.

Кратак и промишљен, Вуков текст, доградује његову концепцију о језичкој и етничкој ситуацији на југословенском терену која је већ била оформљена у чланку *Срби сви и свуда*. У тексту се праве веома јасне границе између три главна наречја (односно језика) на томе тлу; представљају њихова имена; а у једном од њих, штокавском, приказују верске и дијалекатске заједнице; приказују се и коментаришу и национална опредељивања међу припадницима те популације.

а) Вук полази од општеприхваћеног сазнања да међу Словенима на овом делу Балкана постоје и три посебна наречја, односно језика: штокавски, чакавски и кајкавски. „По правди", тј. по природи, Вук је сматрао да сваки од та три наречја и језика припадају по једном од историјских словенских народа: Срби, по њему, говоре штокавски, Хрвати чакавски, а Словенци кајкавски. У томе мишљењу, у своме времену, Вук није усамљен. То мишљење је најближе тада водећим филолозима, пре свега Словенцима Копитару а посебно Миклошићу. Други слависти (на пример Добровски, Шафарик) изједначавали су хрватски са кајкавским наречјем (који се, ипак, разликује од кајкавског наречја словеначког језика). Али су сви поменути били сагласни бар у томе да је штокавски исто што и српски.

Доследно идејама свога времена Вук је сматрао да сви који говоре једним језиком представљају једну језичку и етничку заједницу. Такву једну заједницу представљају и штокавци. Штокавци, међутим, нису и у свему јединствени. Њихова заједница је састављена од више регионалних заједница (Банаћани, Бачвани, Црногорци, Дубровчани, Босанци, Херцеговци, Славонци итд.), од три основне дијалекатске заједнице (ијекавци, екавци, икавци) и од три основне верске заједнице (православни, католици, муслимани). По томе се штокавска етничка и језичка заједница не разликује од других заједница какве постоје у Европи. Разлика је, међутим, у томе што су, у Европи, такве језичко-етничке заједнице прерасле у националне заједнице, што код нас није случај. За сада изгледа да међу филолозима постоји сагласност да таква језичка зеједница ипак постоји, али не постоји сагласност о томе да ли је та језичка заједница истовремено и етничка заједница и какво име она треба да носи.

Један од главних проблема је у томе како да се назове језик те заједнице, а затим и сама та заједница. За тај језик је употребљавано мноштво различитих назива: српски, илирски, славонски, босански, хрватски; нашки; а у последњих стотинак година тај језик је имао двочлани назив: српскохрватски, хрватски или српски. Вук је сматрао да тај језик треба да има и један назив а да му „по правди" припада назив српски: јер сви Срби само тим језиком говоре; локални називи језика су неприхватљиви; неприхватљиво је да се тај језик назове именом илирски, јер то није стварно језик Илира, а ни именом хрватски, јер Хрвати имају свој језик.

Као што у његово време нису сви прихватили један, природан, назив за тај језик, тако није прихваћен ни један назив за етничку заједницу која говори српским језиком. Највећи број припадника те

етничке заједнице, поготово њен православни део, назива се Србима. Део те етничке заједнице (категорија која би се могла назвати етничком подзајednицом) муслиманске вероисповести назива себе и осећа се Турцима (мада нису по пореклу Турци, нити говоре турским језиком). Највећа је шароликост у називима код припадника подзајednице католичке вероисповести. Неки од њих користе локалне и покрајинске називе: Далматинци, Славонци, Босанци, Дубровчани; неки користе старо и неадекватно име Илири; неки и у неким контекстима опште име Словини; а неки се називају и Хрватима.

Као и Доситеј, пре њега, и Вук је сматрао да је језичка заједница најприроднија и најмање променљива људска заједница. Има много примера да цели народи, или њихови делови, промене веру, али не промене и језик. Такав је случај, на пример, са муслиманима код нас. Променивши веру, они су и у самом језику унели неке промене али га нису и из основа променили.

Исто тако, Вук је сматрао да је и национално осећање променљива категорија. Оно је обично везано за државу: кад се, на пр. наши муслимани сматрају Турцима или етнички Словенци или етнички Срби сматрају Хрватима.

Природна је тежња да се припадници једне језичке и етничке заједнице интегришу, ма како били раздељени разним верским и националним осећањима, односно означени разним природним и вештачким именима. Такве интеграције вршене су свуда по Европи, нарочито међу Србима географски блиским народима, пре свега Немцима и Италијанима.

б) Вук је, међутим, осетио да је таква природна интеграција на нашем терену била нарушена, уношењем нових принципа интеграције које су наметали Хрвати. Потребу да се заједница штокавског наречја (српског) језика разори, Вук је видео у томе што су хрватски родољупци схватили да им је мало оно што им је „по правди", односно по природној језичкој ситуацији, припало. Они су, зато, одступали од принципа који за све народе у Европи важи и истакли тежњу за другачијим решењем. Иза тога њиховог решења Вук је видео нешто што га је подсетило на Швајцарску: Хрвате као један народ састављен од три етничке, односно језичке заједнице, који ће део свог простора градити на рачун Словенаца и Срба. Право на тај простор они ће заснивати на националном осећању, а национално осећање ће везивати за хрватску државну идеју.

У тадашњој Краљевини Хрватској, по Вуку, готово да и нема етничких Хрвата, јер се они налазе изван те краљевине, тамо где

живе чакавци. А они који се у Краљевини Хрватској осећају Хрватима (у етничком погледу) само су *Словенци* и по који Србин. Вук зато уважава разлику између становника Хрватске, које назива Хрваћанима, и Хрвата. Хрваћани не морају бити и Хрвати; могу бити, исто тако, и Словенци или Срби, такође и други. Већина Хрваћана, тј. становника тадашње Краљевине Хрватске осећала се Хрватима, говорила је кајкавским наречјем (језиком) и он је ту чињеницу уважио.

Још прецизније него у тексту *Срби сви и свуда* Вук, је направио јасну дефиницију о томе ко су етнички Хрвати. „Хрвати се по правди могу звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у Краљевини Хрватској који су се на то име обикли".

Исто тако Вук је сасвим прецизно дефинисао и ко су Срби: *Срби* се по правди могу звати сви Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали... У следећем пасусу, међутим, он износи и став да се и међу штокавцима, поименце међу католицима, може назвати Хрватом који год то хоће, одбацујући, практично, поделу по вери као непримерену у Европи.

Више него игде, Вук је управо у овом чланку, показао колико је етничка ситуација Хрвата посебна. Из његових увида произлази да се Хрвати шире на рачун Словенаца и Срба, тако што у први план истичу државно, а не етничко начело.

Обично се таква Вукова гледања на језичке проблеме индивидуализују и приписују само њему. Запоставља се, међутим, чињеница да је Вук, у својим основним ставовима, био само човек свог времена. Став да су сви они који говоре српским језиком (тј. штокавским наречјем) Срби, истицали су пре њега Доситеј и најзначајнији слависти, Добровски и Копитар, а слично њима и многи други. Сви они полазили су, при томе, од филолошког начела на основу кога су се и конституисали сви други европски народи, поготово на тлу некадашње Аустрије и Балкана.

Ствари, међутим, почињу да се компликују са појавом илирског покрета. Инсистирајући на тези да су сви Јужни Словени, односно Југословени, а посебно Срби и Хрвати, један народ, илирски покрет је само привидно полазио од тог филолошког начела. Ту привидност су рано открили неки српски писци, који су упочетку илирски покрет подржавали (на пр. Текелија и Теодор Павловић). Њима, као и Вуку, убрзо је постало јасно да илирски покрет не води интеграцији већ дезинтеграцији популације која говори српским језиком. До тога је морало доћи јер се тезе илирског покрета нису заснивале на фило-

лошким основама, већ на политичким пројектима који ће довести до интеграције хрватске нације по швајцарском моделу (с том разликом што ће у Хрватској сви морати бити Хрвати док у Швајцарској несметано егзистирају Немци, Французи и Италијани).

Нарочито је неприродна (антивуковска) била теза, која се дуго одржавала, да су Срби и Хрвати један народ. Та теза се заснивала на ставу да кајкавско, чакавско и штокавско наречје представљају заједнички народни језик Срба и Хрвата. Мада је неспорно да Срби не говоре ни чакавски ни кајкавски, ту тезу су прихватили и српски филолози, а нарочито је, из политичких побуда, бранио Александар Белић (међу осталим и у једном тексту који се доноси у овој књизи).

Теза о томе да су Срби и Хрвати један народ, јер говоре једним народним језиком састављеним од три наречја (чакавског, кајкавског и штокавског), на којој је упорно инситирао у разним варијанатама посебно Ватрослав Јагић, политичка је теза и она је имала за циљ пре свега да окупи све Хрвате: а) тј. оне који су у етничком смислу то били (чакавци), оне који су то постали (кајкавци) и оне који ће то тек постати (штокавци).

Управо због тога што је та теза наметнута, није се десило оно што и другим народима у окружењу: да се изврши пуна етничка интеграција штокаваца (тј. популације која, по Вуку, говори српским језиком). Тај јединствени језички и етнички простор већ у другој Југославији био је политички распарчан. Распад Југославије (1991) је само ту распарчаност довео до крајњих политичких конзеквенци.

Али то што се десило не би никако требало схватити као пораз вуковских принципа, односно принципа словенске филологије из времена када она још није била стављана у службу (туђе) политике. То што се десило говори само о томе да су ти принципи напуштени на штету те јединствене језичке и етничке популације, која је данас, као и у прошлости, поново драстично распарчана.

Пошто Срби, као најбројнији део те популације, са најдужим историјским континуитетом, сносе највише одговорности за њену укупну судбину, они треба да буду свесни и историјске ситуације у којој се налазе.

На питање: зашто се одступило од вуковских филолошких и етничких принципа, мој одговор је овакав. Било је међу Србима оних који су, несвесно или свесно, прихватили да одиграју улогу тројанских коња ради спровођења туђих стратегија. Чинили су то из неутемељеног идеализма, из ниске патриотске и научне свести, често и из користољубља, а на њихове поступке у јавности није указивано.

Највећим делом тако је чињено у другој, Титовој Југославији, кад српски народ, практично и није имао праву политичку самосталност.

На питање: какве су перспективе вуковских принципа, тешко је одговорити, јер њихова реализација зависи увек од политичких прилика и односа политичких снага. Али сигурно је да језичка и етничка заједница српског језика постоји. То значи да су припадници популације која говори српским језиком као матерњим у етничком погледу Срби, било како се осећали или називали. Природни је интерес те популације, која на основу заједничког језика чини природну популацију, да макар латентно тежи да оствари своју културну и духовну интеграцију, сличну оној која постоји код других европских народа, на пр. код Немаца, Француза, Италијана. Што се тиче Срба по имену, као најбројнијег дела те популације – од њих је такође природно очекивати да своју политику прилагоде стратешким интересима те популације.

Ни други еврпски народи не би требало да имају против језичке и етничке интеграције једне природне заједнице као што је популација српског језика. Јер, рушење природних принципа на једном подручју Европе,отвара пут ка њиховом подривању и на другим подручјима.

Очитовање. – То је, у ствари, текст Вуковог писма редакцији загребачког „Позора". Текст је одговор на писање уредника *Позора* Јосипа Мишкатовића у броју од 4. III 1861. За ову прилику преузет је из књиге Виктора Новака *Вук и Хрвати* (1966:464). Новак писмо цитира по сачуваном концепту (АСАНУ, 8225/23).

У тексту је Вук само прецизирао своја схватања изнета у чланку *Срби сви и свуда* и у чланку *Срби и Хрвати*. Та три текста требало би прештампавати као једну целину; у њима се најпотпуније представља Вуков однос према теми Срби и Хрвати. Они у целини изражавају аутентичан Вуков став, свеједно да ли се неко с њим слагао или не.

JAN KOLLAR (1793–1852)

О књижевној заимности међу народи и наречјима словенским. – Текст је преузет из *Сербског народног листа* који је уређивао Теодор Павловић. Први наставак изашао је у броју од 25. децембра 1835, а други у следећем броју, недељу дана касније. Павловић је текст превео из Коларовог рукописа на немачком, тако да је то било прво

објављивање овога текста.– Коларов текст је касније превео и у посебној књижици објавио Димитрије Теодоровић под насловом *О књижевној узајамности између различни племена и наречија славјанскоґ народа од Јована Колара* (Београд 1845).

Из Теодоровићевог превода доносим овде неколико првих реченица са почетка (најглавнијег) четвртог поглавља које се унеколико разликују од Павловићевог превода. Те разлике се нарочито тичу илирског имена. Преводилац, у фусноти, уз реч „Српско" вели: „Гди је аутор у место Српског имена 'Илирско' употребио, ја сам га са Српским заменио".

> Сваки ако баш и не висосконаучени, а оно бар на првом степену изображења и просвећени стојећи Славјанин требало би да ова 4. сад живећа и изображена наречија, на којима се књиге пишу и штампају, научи, а то су: Руско, Српско, Пољачко и Чешко-Словенско. Учени и изображени Славјанин другога реда нека се и у мања наречија и поднаречија упушта, као, на пр. у руском наречију са малоруским, у српском са Хорватским, Вендским и Бугарским, у пољачком са лужичким и т. д. Славјанин трећега реда или у правом смислу научени језико и повести испитатељ, треба сва словенска наречија без изузетка да зна, жива као већ и изумрла, изображена као и неизображена, чиста као и с туђим језицима смешана, мало као и далеко разпростртa, владајућа као и подложна, која су с глаголитским, кирилским, латинским или швабским писменима написана... (1849:8-9)

Пре овог превода појавио се и у *Даници Илирској* у бројевима 29, 30. и 31. од 9. и 23. и 30. српња 1836. (такође непотпун) превод овог текста. Најглавнији њен део на почетку поглавља 4. преведен је овако:

> Славјан не високо учен; али вендар изображеност, и просветјеност, макар првога ступаја имати хотећи, нека зна четири сада живућа изображениа, и књиге издавајућа наречја то јест руско, илирско, пољско и чешко. Славјанин учении и изображении на другом ступају стојећи нека се упушћа и до поднаречјах ко на пример у руском наречју до малоруског; у илирском до сербског, хорватског, крањског и бугарског; у пољском до лужичког; у чешком до моравског итд. (бр. 29, стр. 115)

Коларов текст је донео једну од значајних новина у односу на дотадашње представљање словенских народа и њихових наречја. Поготово се те промене тичу виђења националних и језичких проблема код Јужних Словена. Он је, укратко, замислио да постоје

четири основна словенска народа: Руси, Пољаци, Чеси и Илири, и четири основна словенска наречја (тј. језика): руско, пољско, чешко и илирско. Самим тиме смањио је шароликост словенских народа и њихових наречја. У Коларовом ставу видљива је намера да се смањи дисперзија словенских језика и на тај начин повећа комуникативност међу њима: свака књига објављена на једном од наречја требало би да буде читана на целом словенском подручју.

Коларов текст је убрзо постао чувен и – делотворан. Његова делотворност нарочито се осетила на јужнословенском простору. Идеја о томе да су Јужни Словени један народ, Илири, и да говоре једним, илирским језиком постала је основно гесло илираца. Мада је Теодор Павловић међу првима прихватио ту идеју, превео Коларов текст из рукописа и објавио га, он је међу првима постао и најоштрији противник илирске идеје. Учинио је то са јасним разлозима. Од Срба се, на основу илирске идеје, тражило да напусте своје име и име свог језика, и да прихвате име за језик и за народ које им је и пре тога, више од века и по, натурала аустријска царевина. Овога пута им се та иста идеја нудила уиме виших словенских циљева.

Иста идеја имала је друге последице по Хрвате. Уиме идеје илирског заједништва илирци су прихватили Вуков језик за свој и једно време радили на томе да су Хрвати и Срби, односно Јужни Словени (Илири) један народ и да имају један заједнички језик. Напуштање свог кајкавског и чакавског наречја и прихватање штокавског, напуштање малог хрватског имена ради великог илирског, објашњавали су духом илирског заједништва.

Да у томе гесту није било само смишљене политичке рачунице већ и идеализма, који је био константа и илирске и југословенске идеје, можда најбоље сведоче речи Велимира Гаја, сина Људевита Гаја, које је, под псеудонимом Братољуб објавио поводом Вукове смрти у загребачкој *Даници*. Пасус који наводим преузет је из књиге Виктора Новака *Вук и Хрвати* (1967:493):

> Уза све то, казује Братољуб, сваки ће читатељ видити, да је и Др Људевит Гај, премда су му заслуге за књижевност нашу велике, ипак само следбеник Вуков. Та он је на темељу Вукова рада, подао нам западним Југославјаном Вуков чисти народни језик и сјединио нас тако нераздруживо са сербском нашом братјом. Ми дакле понављамо почетну изреку нашу: Вук је почетник новије књижевности наше и учитељ свих књижевниках наших."

На основу идеје о илирском народу и илирском језику, коју је промовисао Колар, десило се тако да Хрват Гај није преузео језик

Србина Караџића, већ је Илир Гај преузео језик Илира Вука, што практично значи да је само писао на свом језику. У колоплет словенске филологије са илирским покретом уплела се политика. Јан Колар је, у свом тексту, био први од значајнијих слависта који је проблему језика прилазио превасходно политички а не филолошки. Добровски, Копитар, Шафарик, који су разликовали српски (односно илирски) од хрватског језика чинили су то на основу филолошких критерија. Јан Колар је те разлике брисао на основу идеала о словенској узајамности. Последице тог његовог идеализма биле су посве практичне. Језик који је дотле, за славистички свет, био само српски (односно илирски), постајао је и српски и хрватски.

У десетак наредних година десиће се нешто судбоносно. Словачки језик, који су неки слависти (Добровски, Копитар, Јунгман, Палацки) сматрали дијалектом чешког, кроз деловање покрета Људевита Штура, признат је као посебан језик. Српски и хрватски језик, који су за све поменуте и друге непоменуте слависте били посебни језици, почињу да се третирају као један језик. Таква дешавања заснована су на политичким, а не на филолошким разлозима. А кад се политички разлози помену, онда је природно имати у виду најмоћнију политичку силу на тим просторима, Аустријску царевину. Она је, пре свега, имала интереса да раздвоји чешки од словачког (од једне веће нације направила је две мање) али и да споји српски и хрватски (тако је умањила моћ политички премоћнијих Срба који су јој били већа опасност од Хрвата).

Да се Аустрија мешала у језичке, књижевне и идеолошке проблеме потврђује и њена забрана илирског имена 1842. Шта се том забраном постигло? Оно што је дотад називано илирским именом (некад углавом резервисаним за Србе) сада је добило хрватско име, па је и илирски покрет постао преконоћ хрватски препород, а илирско име се почело превасходно везивати за Хрвате.

Кључна личност тих дешавања јесте Људевит Гај. Гај је био сложена личност, на жалост, не само човек идеала, већ и човек повезан са аустријским државним структурама. Гај се са Коларом почео дружити још 1829. у Пешти. Има довољно разлога да се сматра да је он (или неко преко њега) допринео обликовању „Коларове" идеје о словенској узајамности, односно идеје о „четвороплемености" словенског народа, посебно идеје о „илирском" народу и „илирском" језику. О томе може да посведочи и следећи пасус из обимне књиге академика Јана Кмеђа *Југословенско-словачке славистичке везе* (1987:302-303):

Гај је, заправо, од свих Хрвата први постао „коларовац" и први престао да буде „коларовац", а све то у своје најоптималније време када је Коларова идеја словенске узајамности као један степеник у народном препороду словенских народа имала најјаче идејно дејство. Сазнавши за Коларове идеје лично, усмено и на самом извору, Гај их је у својој *Крашкој основи хорвашско-славонскога правописња*, упоредо са њиховим првим фрагментима у Коларовој *Расправи о именима, почецима и старинама* Словена, дакле скоро још пре самог Колара, јасно обелоданио (у издању у Будиму, 1830. године), јер пошто је „потпуна" Коларова *Slavi dcera* штампана 1832. године, а његова расправа *О књижевној узајамности* Словена, тек крајем 1835. године, Гај је унапред, већ у овој *Крашкој основи*... 1830. године, прихватио и изложио како Коларове мисли о „четвороплемености" (руско, пољско, чехословачко и илирско) словенских народа, тако и његово схватање словенског језика и народа као једног, уз наду „да негда вес велики славенски језик из всех својех различностих ву четвера главна наречја скупзтегнул се буде," што је уједно и срж Коларове формуле словенске узајамности.

Уместо става да је један политичар (што је Гај превасходно био) следио идеје једног песника, и то још и страног, мени се чини прихватљивијим став да је један песник-идеалиста (што је песник *Кћери Славе* сигурно био) искоришћен за промоцију једне политичке идеје. Илирски покрет могао је да успе само уз активну аустријску подршку. Аутор идеје о словенској узајамности, Јан Колар, Словак, нашао се, четрдесетих година, као заробљеник своје идеје, на супротним позицијама од словачког националног покрета под вођством Људевита Штура који је тежио да издвоји Словаке од Чеха и словачки језик од чешког. Коларов политички (срећом не и песнички) биланс је: радио је у корист хрватског, а против словачког националног препорода.

Отпор према илирској идеји јавио се међу Србима рано. Један од противника те идеје био је и Стерија. По писању руског историчара К.В. Никифорова (у књизи *Србија средином XIX века*, Приштина, 1995, стр. 88) Стерија је, као министар просвете Србије, преместио професора београдске гимназије Теодоровића (преводиоца књиге Јана Колара о словенској узајамности) у крагујевачку нижу гимназију. „По мишљењу Ј. Ст. Поповића, то је била сувише блага казна за 'ширење словенске идеје међу омладином'". Овај Стеријин гест сведочи о томе да је он разумео политичку позадину Колареве иницијативе.

LJUDEVIT GAJ (1809–1872)

Чије је Коло? – Текст прештампан из *Данице хрватске, славонске и далматинске,* бр. 31, од 1. коловоза 1846. Текст је потписан речју *Учредништво*. Листу је био „Учредник и издаватељ Дор. Људевит Гај."

Гајев текст, писан пре Бечког договора (на којем он није учествовао), ма како посредно, ипак јасно даје одговор на питање: чији је то језик на којем су писали Илирци.

Израз Илири, у Гајевој концепцији, има више значења. Њиме се пре свега означавају сви Јужни Словени. Исто тако и језик илирски има више значења, па и она по којима га треба схватити као језик јужних Словена. У полемичком тексту о Колу Гај је, међутим, био принуђен да прецизира на коју се популацију превасходно мисли кад се каже Илири, односно на који се језик превасходно мисли кад се каже илирски језик. И он је у том погледу веома одређен. Илирску традицију су, по њему, сачували, превасходно, они јужни Словени који се називају Србима, а језик од којих се илирци морају учити јесте српски. Исте ставове Гај је поновио 1852. у *Мирогоју* (види о томе текст Димитрија Руварца у овој хрестоматији).

Дубровачки католички свештеник дум Иван Стојановић, Србин по националном опредељењу, у својој књизи *Дубровачка књижевност* (1900., стр. 207)) цитира Гајеве реченице из овог текста у којима се каже: „Сав свиет знаде, да смо ми књижевност илирску подигли и увели; ну нама још нити из далека није на ум пало икада твардити, *да то није српски* већ илирски језик; паче поносимо се и хвалимо Богу Великоме, што ми Хервати с братјом Србљима сада један књижевни језик имамо". Сврха је тих и других наведених Гајевих реченица из истог текста, као и реченица И. Кукуљевића Сакцинског, које се, такође, на истом месту цитирају, да се утврди, чији је тај језик који су за свој књижевни језик прихватили Хрвати. То питање није безначајно, јер се, временом, стала наметати теза, да је тај језик, и по пореклу, исто толико српски колико и хрватски, па чак и више хрватски него српски.

Како је изгледао хрватски језик пре илирског покрета лепо се може видети из књиге *Илирска антологија* Славка Јежића која је објављена у Загребу 1934. поводом стогодишњице илирског покрета. У делу књиге *Б. Документи*, у одељку *Списи прије 1935.*

доносе се релевантни документи који непосредно тај језик показују. Један од најзначајнијих докумената је књижица Ивана Деркоса *Genius patriae* из 1832. године која је писана на латинском језику. Одломак из књиге, у преводу Славка Јежића гласи (само је прво и последње скраћивање, обележено трима тачкама у заградама, моје):

Предлажем дакле спајање ових трију краљевстава: Хрватске, Далмације и Славоније, с обзиром на њихова поднарјечја. (...)

Под тим спајањем разумијевам уједињење трију дијалеката, што их говоре ова три краљевства, у један језик, не пучки, него учени, књижевни, којим ће учени људи читати и писати знаности и умјетности, периодичке и пјесничке (рапсодичке) списе. А да ово спајање не остане само у моме духу, већ да се збиљски у чин приведе, треба да докажем његову могућност, корист и потребу, свако за себе.

Понајприје ћу да докажем могућност овим разлозима: дијалекат садашње краљевине Далмације, која у четири котара – дубровачком наиме, задарском, которском и сплитском – око 400.000 становника броји, ако не узмеш у обзир три огранка: дубровачки који вели: писо сам, реко сам, ишо сам), прави далматински (који вели: писал сам, рекал сам, ишал сам) и неретвански (писа сам, иша сам, река сам), који се иначе врло мало разликују међусобно – по свим је деловима краљевства исти и највећим се дијелом подудара са српским дијалектом...Тај се исти далматински дијалекат подудара исто тако с дијалектом Славоније и Хрватске у Војној Крајини... Та су подударања међу собом слична, кад су слична трећему, наиме српскому.

/40-42/ Ова два поднарјечја (јер дијалекти то и нису) могу се дакле спојити без велике жртве оних различности, које им припадају. Највећу разлику налазим у том, што славонско има неке турске, а далматинско неке талијанске ријечи; но ако се те одбаце (а тко неће одбацити оно што није његово, да не зарази ово своје тиме), флексија имена и глагола брзо ће се сложити.

Код спајања краљевине Хрватске има више тешкоћа, на које наилазимо. Хрватска се дели на цивилну и војничку; прва је и с обзиром на територијални опсег и на број становника мања од потоње; у војничком дијелу је нарјечје, боље поднарјечје сасвим слично славонскому и далматинскому... Спајање дакле и овога краја у књижевности је нада све лако. Али што је с провинцијалном Хрватском, у којој само три жупаније имају сједиште, а народа има само три и по стотине хиљада; у којој се нарјечје разликује од

осталих прије споменутих и приближује се вендскому или крањскому?...

Сама се дакле Хрватска цепа на два краја. Тко ће то допустити? Нитко од Хрвата. Какав дакле преостаје савјет? Никакав други него да се оба дијела /језично/ споје. Но на ком нарјечју? То је камен смутње, који да се уклони, треба много оштроумља. Овдје ће моћи разборито одлучити једино или већа корист или мања разлика обих дијалеката од осталих. Узмемо ли у обзир корист, морамо се спојити са Славонцима и Далматинцима (...) (97-98)

Да би се, дакле, Хрвати (а они су за Деркоса кајкавци) спојили са Славонцима и Далматинцима, они треба да учине што је за њих најкорисније. А најкорисније је да се прикључе популацији која припада штокавском дијалекту, односно да прихвате српски књижевни језик јер је он сличан (односно идентичан) са језиком Славонаца и Далматинаца. Тај тако промишљени чин ће извести Гај неколико година касније у Даници илирској прихвативши уместо кајкавског штокавски језик за књижевни језик Илира (Илираца). Пошто је илирцима тај чин успео, они или њихови наследници, ићи ће и даље: настојаће да на примерима докажу да је новоизабрани језик називао и хрватским именом. О томе има доста примера у књизи Виктора Новака *Вук и Хрвати*.

Тако Новак цитира запис који потиче ог некога Г.М. за кога каже: да је то неко „чију шифру нисмо били у стању да разрешимо, али не изгледа да је то био А. Старчевић" (1966:368). Тај је, поводом тврдње да су „Црногорци у истарском Перoју староседеоци, доследно Срби" (369) написао:

Осим овога извјешћујемо, наставља узбуђени Г. М., на радост свих истину љубећих да се Црногорци не зову Србима, него да знаду да су Хрвати, како је то и ових дана један угледан Црногорац овдје у Загребу казао и наш вриједни старина Анте Мажуранић на свом путовању прије неколико годинах главом се освједочио, да само полуобразовани, што су што српскога покусили, и који вјеру источну несједињену за разлику зову српском, јер јој је и српски народ у Србији сљедбеник, то име и на Црногорце протегли, премда народ сам, како рече Црногорац, себе зове народом *хрватскым*. (370).

Богата примерима, књига Виктора Новака подсећа и на још један пример: на писање Франа Супила у дубровачком листу *Црвена хрватска* у чланку *Вукова слава у Београду* (1897, 16. X, стр. 21). Неке од тих ставова Новак парафразира: „Народне песме које је Вук

објавио, међу њима најлепше припадају хрватским крајевима, а таквих уопште, мисли овај затровани створ, Срби у Србији немају. Што су те хрватске песме издате под српским именом, нанело је велику штету хрватском имену и хрватској култури. Дакако, писцу овог чланка служи за врхунски аргумент Вуковог шовинизма и опет цитирани његов чланак *Срби сви и свуда*." (533-534)

У књизи интервјуа Милоша Јевтића под насловом *Са домаћим славистима*, један од интервјуисаних, академик Мирослав Пантић, каже:

> Свакако, та интелигенција, која је решена да хрватском језику даде легитимитет и аутономију – као и држави, временом ће наметнути и науци (а да би било мира други ће то примити!) терминологију по којој ће бити *хрватски језик* једно, *српски језик* друго, иако сви знају да је то, у суштини, исти језик. Тако су пре неку годину дана у Шведској прављени речници већ по том одређењу ступидни, односно објављени су засебно *хрватско-шведски* и засебно *хрватскосрпско-шведски*. Дакле објављена су два речника за два такозвана посебна језика, од којих је само један *хрватски*, а други је и *српски* и *хрватски*, по чему би онда испадало – када бисмо ми Срби прихватили истоветна мерила – да Срби имају само пола језика, а Хрвати чак један и по језик...(1996:458-459)

То што се десило са називом нашег језика не би требало да чуди. За генерацију Вука и Гаја јасно је било да је језик који су прихватили илирци био српски. За генерацију Јагића и Даничића (после одласка у Загреб) тај је језик био српскохрватски, односно хрватски или српски. Белићева генерација је већ од 1940. морала да се носи са проблемом по коме се тај језик поцепао на два дела: на хрватски (иза кога је стајала хрватска држава у настајању) и на српскохрватски. Шведски речници само су израз једног тренда који траје од илираца, а коме се српски филолози нису одлучно супротставили. Пошто такво понашање није довело до мира и братства, већ до нечега супротног, до рата, биће природно да српски народ од својих филолога одлучно затражи да не изврдавају пред пуном истином о његовом језику.

ЈОВАН СУБОТИЋ (1817–1886)

О Суботићевој „Српској граматици".— Текст преузет из књиге *Живот др Јована Суботића (Аутобиографија). Део други: Пролеће*. Матица српска, Нови Сад 1902. године. Текст који доносимо

приложен је на крају те књиге. Он представља „сажетак" Суботићеве граматике, а писао га је приређивач тога издања Тихомир Остојић.— Суботићева *Српска граматика*, мада никад није штампана, представља значајну степеницу у развоју језичке мисли у Срба. Она је углавном рађена на основама Вукове реформе, али без извесних крајности које је Вук заступао. Једно од таквих решења јесте и Суботићев став да треба задржати слово јат. Тај његов став актуелизован је последњих година кроз иницијативе неких лингвиста да се старо јат поново врати у употребу како би се избегле разлике у писању међу Србима из разних дијалекатских подручја. Међу тим новим иницијативама српских лингвиста посебно треба обратити пажњу на оне у књизи *Ћирилица на раскршћу векова* Радмила Маројевића (Горњи Милановац 1991); они најнепосредније могу да подсете на озбиљност и дуговечност Суботићевих виђења српских језичких проблема.

О томе како је настала Суботићева *Српска граматика* испричао је сам Суботић у поменутој књизи (49-55). Укратко, и пре његовог дела, Матица српска је покушавала да изда српску граматику. Такве граматике су послали на конкурс М. Видаковић и В. Бабукић. „Но ове нису предложене за награду". У истом одељку Суботић каже да је „Граматика Српска Видаковићева штампана у Пешти 1838". Не каже, међутим, ништа о Бабукићевој граматици. У *Историји Матице српске, I део, 1826-1864* Живана Милисавца наводи се да се Бабукићева граматика, која је стигла на Матичин конкурс звала *Правопис Серпски и Основа Граматике славјанске нарјечја Илирскога* (1986:319). После тог неуспелог првог конкурса, Матица је 1844. расписала нови конкурс. За „судије" су били изабрани „Евгеније Јоановић, епископ карловачки, Дим. Исаиловић, чиновник српске владе у Београду, и П.Ј. Шафарик у Прагу" (50). „Судије" су прихватиле Суботићеву граматику. Позитивна, опширна оцена Шафарикова, објављена је у Летопису Матице српске 1847. књ. 79. У оцени Шафарик, међу осталим, каже:

> Посао се одликује пре свега до сад од србски Граматика недостиженом и једва очекиваном подпуношћу, сиреч размерним, једнако брижљивим израђивањем свију главни части Граматике, науке о звуковима, о склањању и спрезању речи, о произведенију речи, о сачињавању слогова. Истиј се одликује друго исто тако очевидно и на корист своју мирним и смишљеним, од свију научној књиги непристојећи полемички изступљенија брижљиво чувајућим се, критичким испитивањем ствари, како та у језику стоји, које је

особито у пажљивом сравњивању и употребљивању старих српски извора језика, и у осврtању на употребљивању два најближа сродна наречија, хрватском и словенском, пак онда на различности управо српског наречија, појављује. (103)

Формални разлог што Матица није издала дело које је наручила, и наградила са 100 дуката, био је у томе што су руководиоци Матице српске поштовали завештање Саве Текелије, бившег председника и добротвора Матице, да Матица не издаје публикације по новом, већ по старом правопису.

Из Остојићевог приказа Суботићевог дела јасно је да се ради о значајном споменику српске културе. То дело је на савремен начин кодификовало ондашња знања о српском језику. Зато га треба издати, а издање искористити као повод да се преиспита историјско виђење српског језика и језичке политике која је код Срба вођена за последњих 150 година.

Одговор г. д-ру Анти Старчевићу. - Текст је одломак из опширног полемичког чланка који је објављен у часопису *Српскиј летопис* за год. 1853, чест II, стр. 116-169. Пуни наслов текста је: *Одговор Г. Д-ру Старчевићу на његов чланак у Загреб. народним Новинама од 27. Сепш. 1852.*.

Суботићев одговор Старчевићу важан је, између осталог, и зато што су у њему постављена питања идентитета језика и народа која су, касније, у периоду превласти идеје југословенства била избегавана. Из овог текста је видно да је питање идентитета језика Суботић третирао на неколико нивоа. Он је одвајао сам језик (као генолошки објект), поимање језика (генолошки појам) и назив језика (генолошко име). С тим у вези веома је оправдано његово запажање да се не може хрватским прогласити језик који се понекад тако назива, јер постоје и документи да се исти тај језик назива и словенски, али и другачије (па би се исти тај језик могао сматрати час хрватским, час словенским итд).

Исто тако, Суботић је у овом тексту отворио питање етничког и језичког идентитета Хрвата. По његовим налазима испада да један део Хрвата говори језиком којим говоре и Срби, а други део језиком којим говоре и Словенци, што другим речима значи да језички идентитет тога народа није јасно одређен.

Суботић је после 1860. провео око седам година у Загребу као угледна личност јавног и културног живота. У његовој *Аутобиографији* те године су приказане као веома плодне и пријатне. У Аутобиографији он је о Анти Старчевићу је написао само један пасус

који га представља у лошем светлу. У том пасусу стоје и ове две реенице. "Године 1852. сукобили смо се, он из Загреба, ја из Беча у том питању веома жестоко. Имао би разлога одазвати ми се; али тога није никад учинио" (четрвта књига, 1910, стр 138).

Четврта књига Суботићеве *Аутобиографије* може да буде значајна и по томе што доноси аутентично сведочанство о стању "заједничког језика" Хрвата и Срба у главном хрватском граду, Загребу. Суботић је једно време био председник казалишног одбора Хрватског народног казалишта (1863-1867). Са тога места он је морао да се бори и за употребу књижевног језика у хрватској културној средини. Вели Суботић:

> У почетку је било најтеже са говором у казалишту. Шпецијално хрватски чланови казалишта нису били вешти књижевном језику хрв. литературе; они су простим кајкавачким језиком говорили. У Загребу је скоро искључиво по вишим круговима нем. језик владао. Публика дакле није за представе на народном језику била приправљена, а представљачи нису били вешти језику књижевном. Да се овом недостатку помогне, закључи каз. одбор, да се неки од представљача српских позоришта у Н. Саду и Београду за народ. загреб. казалиште набаве. Ово су били непосредни учитељи хрватских чланова казалишшта на позорници. (Четврта књига, 1910:60-61).

FRANZ MIKLOSICH (1813–1891)

Српски и хрватски. Одломак преузет из књиге: *Vergleichende Gramatik der slawischen Sprachen*, Erster Band, из одељка *Serbisch und chorvatisch*, Wien, 1879. Прво издање ове књиге изашло је 1852. године. Одломак су превели Милош Окука и Весна Цидилко и он се први пут штампа на српском језику.

Из овог кратког текста, али из огромног и цењеног дела „оца упоредне словенске граматике" јасно је да се Миклошићево становиште у основи подудара са Вуковим из текста *Срби сви и свуда* што значи и са становиштима важнијих слависта из периода прве половине 19. века. Супротно становиште од Миклошића имао је Јагић, Миклошићев наследник на Катедри за словенску филологију у Бечу. Он и други хрватски „вуковци" успели су да наметну своје становиште по коме Срби и Хрвати имају исти и заједнички језик. После је то становиште било раширено као општеприхватљиво, или као

становиште научне спознаје о заједничком језику Срба и Хрвата током 19. века. Миклошићев став да су „српски и хрватски два језика" и да је погрешан израз „језик српски или хрватски" никако се не може свести на Јагићев став да се унутар српскохрватског језика разликују источни и западни изговор. Јагићев став имплицира могућност да се штокавски језик подели на хрватски и српски део; Миклошићев такву могућност сасвим искључује.

Краткий словар шести славянских языков. – Насловна страна познатог Миклошићевог дела из 1885. године. Уз речник дата је ова белешка:

> Ових шест словенских језика распоређени су по следећем редоследу: У првом ступцу руски с црквенословенским, у другом бугарски, у трећем српски, у четвртом чешки, у петом пољски.
>
> САСТАВЉАЧИ: Ф. Миклошић, В. Никољски, Ст. Новаковић, А. Маценауер. А Брукнер.

Речник је великог формата и има 955 страна. Он сам по себи доста говори о односу једног од најпознатијих слависта 19. века према српском језику и о подршци том схватању у најзначајнијој славистичкој средини, руској.

BOGOSLAV ŠULEK (1816–1895)

Срби и Хрвати. – Текст је прештампан из књиге *Скупљени граматички и полемички списи* Вука Стеф. Караџића, књига трећа, свеска друга (државно издање), Београд 1896. Првобитно је био објављен у 8. броју загребачког *Невена* за 1856.

Шулек у тексту заступа ставове: да су Срби и Хрвати један народ, да имају један језик и једну књижевност, да ни вера није оно што их раздваја. Па ипак су сви ти ставови изнети у знаку девизе „Своје чувај, туђе поштуј" која је узета као мото целог текста. Са становишта те девизе сви његови ставови о неразликовању Срба и Хрвата одмах се морају узети као тобожњи. У књизи *Путовима хрватског књижевног језика* Златко Винце парафразира један чланак објављен у загребачком *Позору* 1863. и на том месту каже да је Шулек темељито писао „доказујући како су Срби и Хрвати један народ с два имена, а такво је мишљење, и кад не би било доказано, пробитачније за Хрвате него „онај октрој Г. Вука Караџића" (1978:303). На жалост, оно што је „пробитачније за Хрвате" током

века и по често се мењало, па су се често мењале и научне оријентације и научни аргументи. Зато је потребно да се и у овој сфери врати достојанство и кредибилитет науци. Вуков став: да популација која говори једним језиком чини један народ, важи и данас за све европске народе сем за Србе. Шулеков став да су Срби и Хрвати један народ није се показао као одржив.

Шулеков став: биће слоге ако ми поштујемо вашег Доситеја и Вука, а ви нашег Гундулића и Ђорђића, унапред искључује сваку слогу и споразум. Ни Вук ни други Срби његовог времена (рецимо, Јован Суботић, аутор *Цветника српске словесности*, антологије књижевних текстова намењених српским вишим гимназијама у Аустрији или Јован Ристић, историчар српске књижевности из Београда) нису сматрали Гундулића и Ђорђића несрпским писцима. А слично њима мислила је у оно време и већина просвећеног света.

У Шулековом тексту већ се износе и неке тезе о пореклу књижевног језика које ће касније бити актуализоване. Насупрот тези да су Хрвати преузели Вуков језик за свој књижевни језик, Шулек износи тезу да су Доситеј и Вук преузели свој језик од Хрвата. Основаност тезе да је Гај преузео књижевни језик од Вука заснива се на чињеници да је Гај кајкавац, да потиче из средине која је кајкавска, и да је прихватио да пише онако како се у његовој средини не пише: штокавски ијекавски. Слични аргументи, за становиште супротне стране, никако не постоје, поготово када су у питању Вук и Доситеј. Доситеј је стварно нашао подстицај за писање и код Рељковића и код Качића, а Вук је стварно видео да су српске усмене народне песме сличне онима из Качићеве збирке. Али, ни Качић ни Рељковић нису се сматрали Хрватима, нити су их Хрватима сматрали Доситеј и Вук: њих двојица су само видели, свако на свој начин, да су им ти писци блиски и да пишу њиховим језиком. Доситеј и Вук писали су својим матерњим народним језиком и, за разлику од Гаја, они га ни од кога нису преузели. Подстицај да пишу матерњим језиком они су могли добити од своје браће римског закона. А поменути писци „римског закона" у својим главним делима видно су били везани за српску усмену традицију. Из става да се нису осећали нити називали Србима не следи став да су се осећали Хрватима. Рељковић је имао осећање да је Славонац, а Качић да је Словин. И један и други ушли су управо са Доситејем и Вуком, прво у српску, па затим, после илирског покрета, и у хрватску традицију.

У Шулековом тексту помиње се и Вуково путовање по Далмацији истовремено са илирцима. То није било прво путовање Вуково

по западним српским крајевима; много млађи од њега, илирци су га у томе следили. А само то путовање најбоље показује како су се илирци понашали као покрет који је конкурентски Вуку. Политички прагматизам, у духу југословенске идеје, настојао је да прикрије различите стратегије Вука и илираца. Вук уопште није стремио ка Југословенству, већ само ка Српству. Ако би се то узело у обзир, онда би се и сама идеја Југословенства показала неодрживом. У обимној *Антологији југословенске мисли и народног јединства* (1930) Виктор Новак је од Вука могао да донесе само један једини текст: *Књижевни договор* који је он у Бечу потписао са још седморицом филолога 1850. А ни тај прилог, исправно тумачен, није стремио Југословенству већ Српству: једном народу, који има један језик и једну књижевност.

У Шулековом тексту има пуно навода којим он настоји да потврди своје тезе. Два од тих навода могу се проверити и у овој хрестоматији: један се односи на Доситејево *Писмо Харалампију* а други на Вуков текст *Срби сви и свуда*. У цитату из Доситеја, у којем се тврди да се једним језиком говори у низу крајева, Србији, Босни, Славонији итд. Шулек је изоставио две речи у заградама: (*кроме мужа*) уз помињање Хрватске, тако да је испало да се истим језиком говори свуда и у Хрватској, и да Доситеј није ни приметио да кајкавци говоре другачије. Уз цитат Вуковог текста *Срби сви и свуда* из *Ковчежића*, Шулек Вуковом тексту дописује реченицу које код Вука нема а која гласи: „и то да сви паметни Срби и Хрвати признају, да су један народ". У оба случаја Шулек је на некоректан начин цитирао Доситеја и Вука да би потврдио своју тезу о томе да су „Хрвати и Срби један народ, једнога рода и кољена". Због тога би и остале његове наводе требало примати с резервом. Сваки аутор има право на своје мишљење. Али нико нема право да туђе мишљење, ради својих теза, фалсификује.

SIME (ŠIME) LJUBIĆ (1822–1896)

Простор хрватско-српског језика. – То је поглавље из првог тома књиге Сима Љубића, ријечког професора, која се зове *Огледало књижевне повјести југославјанске* (Ријека 1864). – Љубићева књига је један од првих синтетичких покушаја да се српска и хрватска књижевност прикажу као јединствена целина. У његовим погледима има рефлекса различитих језичких ставова који су тада били у

оптицају, међу њима и ставова илираца али и Ђуре Даничића из текста *Разлике између српскога и хрватскога језика* из 1858. године.

Поводом издања првог тома Љубићеве књиге писао је опширно Ватрослав Јагић. Нарочито су оштре биле његове примедбе које се тичу одељка који је овде донесен. Јагић пише:

> Разлике међу наречјем српским и хрватским (стр. 67.-71.) као и простор обојега двога (стр. 65.-67.) моћи ће читалац опширније научити из мојих чланака у „Књижевнику" год. 1864. у 3. и 4. свесци; него чини ми се, да је оно нашему писцу прекасно дошло до знања (премда морам рећи, да би се и књижевним пријегледом у Jihoslovane могао био нешто окористити), иначе би дотични §§ његове књиге свакако точнији били неголи су овако. Веома ми удари у очи ова изрјека стр. 69: „иста кроника дукљанска, најстарији споменик нашега језика, писана без двојбе од Србина у српској земљи (?) и дјела најстаријих писатеља дубровачких и которских, родом српских или одгојених барем под упливом српског нарјечја, како на пр. Шишка Менчетића, Ђоре Даржића итд., садржавају мал да не све згор наведене разлике (хрватске)". То је свакако чудноват изводак! Дан данашњи присваја се у разабирању потанких народних сродности или различности управо први и поглавити обзир језику; с друге стране признаје се, да су Менчетић, Даржић итд. баш оним језиком писали и то с оними особинами, које се с неке стране радо, да и преко мјере и разлога радо испотичу као specificum хрватски; и опет што слиједи одатле? Да су Минчетић, Даржић итд. писали – српски! По којој је то логици? (Јагић, *Изабрани краћи списи*, Загреб 1948:464-465).

Јагићева критика је очигледно утицала на Љубића. То се види у другом тому његове књиге који је изашао 1869. Под истим називом *Огледало књижевне повјести југословјанске* тамо постоје свега два одсека: *Одсиек I* који је посвећен хрватској књижевности и *Одсиек II* посвећен словенској (словеначкој – П.М.). У Одсиеку I, посвећеном хрватској књижевности, приказано је оно што је Шафарик називао књижевношћу Срба католика и Хрвата. Део садржаја (*Казало* стр. 587) тога одсека овако изгледа:

&. 6. Радилци-Хрватско-Далматински на пољу југославјанске књижевности за друго доба 365
А. Пиесници Хрватско-Далматински 366
Б. Простописци Хрватско-Далматински 428
&. 7. Радилци Хрватско-Славонски на пољу југословјанске књижевности за ово друго доба 481
А. Пиесници Хрватско-Славонски 482

Б. Простописци Хрватско-Славонски 491
&. 8. Радилци Хрватско-Кајкавски на пољу
југославјанске књижевности у ово друго доба 502
А. Пиесници Хрватско-кајкавски 504
Б. Простописци Хрватско-кајкавски 516

VATROSLAV JAGIĆ (1838-1923)

Заслуге Вука Стефановића Караџића. – Овај текст представља одломак другог дела Јагићеве расправе објављене у загребачком *Књижевнику* 1864. под насловом *Из прошлости хрватскога језика.* Цео тај обимни Јагићев рад прештампан је у целини у његовој књизи *Изабрани краћи списи* (19-98) која је, у редакцији Миховила Комбола, штампана у Загребу 1948.

Јагићев текст, који се овде доноси према том издању, објављен је убрзо после Вукове смрти која се збила 26. јануара 1864. Тај други део Јагићеве расправе имао је отуда и карактер некролога па је објављен и као сепарат под насловом *Заслуге Вука Штефановића Караџића.*

У тексту су садржани готово сви важнији Јагићеви ставови који његову парадигму разликују од Вукове, односно чине је антивуковском. Разлике између те две парадигме представио сам у првом делу ове књиге. Јагићеви ставови, међутим, саопштени су тако да су остављали утисак следбеништва Вуку. У свести научне јавности Јагић и даље слови као следбеник Вуков, и као један од најзначајнијих хрватских „вуковаца". Сасвим убеђено, Виктор Новак у књизи *Вук и Хрвати* говори о линији Вук-Даничић-Јагић-Маретић-Белић као једној линији. Да Јагић у кључним питањима одступа од Вука, могуће је схватити и на основу неколико текстова које садржи ова хрестоматија. При крају текста *Заслуге Вука Штефановића Караџића* он, на пример, оправдава Вука што је у тексту *Срби сви и свуда* следио Добровског и остале слависте из првих деценија 19. века у разликовању Срба и Хрвата. До тога је дошло отуда што је Вук свој текст написао још 1836. кад се још није довољно знало о томе да је српски и хрватски језик један те исти. Али Јагић прећуткује Вуков одговор Шулеку под насловом *Срби и Хрвати* из 1861. у коме су још одређеније поновљени исти ставови.

Јагић се трудио да остави утисак да су његови ставови на линији Вукових, и онда када то није било тако, а попошло му је за руком и да замагли разлике између својих погледа и погледа осталих великих

слависта. Заступао је стално хрватске политичке интересе, а успевао је да о себи створи слику великог Југословена или поборника братства и јединства Хрвата и Срба. У томе је био сушта супротност Вуку. *Јагићев зборник* (Загреб 1986), а поготово чланак Мирјане Грос, недвосмислено приказују Јагића као човека изразито дубоког хрватског националног осећања. Он се, међутим, свесно и самопредељено представљао као Југословен, односно (по његовој терминологији) као Хрвато-Србин. Насупрот њему Вук је отворено и упорно исказивао своје српско опредељење, а Јагић и други слични „вуковци" наметали су му лик Југословена.

Увод у „Хисшорију књижевносши народа хрвашскога и срйскога". – Текст чини увод Јагићеве *Хисшорије* објављене 1867. године. Књига је у целини прештампана у четвртом тому Јагићевих *Дјела* (Загреб 1953). Део који доносим у овој књизи прештампан је из тога издања.

У књизи је Јагић напустио дотадашњи став Илираца (на пр. Винка Пацела) да су Срби и Хрвати један народ. То су, по њему, два народа који имају један језик и једну књижевност. У том једном језику и једној књижевности, међутим, он је настојао да пронађе „границе које спајају", тј. да их подели на најповољнији начин за своју страну.

Кајкавац по рођењу, Јагић се према нашем језику односи као према заједничком језику Срба и Хрвата, а тај језик назива хрватским или српским, односно српскохрватским. После Винка Пацела, он је један од првих заговорника израде оног *Рјечника хрвашскоīа или срйскоīа језика* који је Даничић, под окриљем Југославенске академије знаности и умјетности, правио у Загребу.

Део текста посвећен бројности словенских народа показује колико је аутор држао до статистике и колико је на основу статистичких података настојао да стекне увид у могуће стратешке потезе. Тај део показује како је „вуковац" Јагић из српског корпуса потпуно елиминисао Србе католике и све их третирао као Хрвате. Смисао те његове статистике потпуније се може сагледати ако се упореди са сличним статистичким увидом у *Исшорји словенскоī језика и књижевносши* или *Slovanskog narodopisa* П. Ј. Шафарика који се доносе у овој књизи. Није тешко уочити да је он и овде у изразитом полемичком односу са Шафариком. У полемичком односу је и са Копитаровим текстом *Пашриошске фаншазије једноī Словена* који сматра само публицистичким чланком.

Својим текстовима, али и обимном преписком, и бројним личним контактима, Јагић је успевао да, унеколико, промени и ставове својих савременика: на пр. Стојана Новаковића, А. Пипина, Милана Решетара. Све те промене ишле су у прилог Јагићеве, а не Вукове парадигме језика и књижевности и у прилог хрватских интереса. Тако се и десило да је у наше време у већој мери победила јагићевска а не вуковска парадигма. На нашем терену дошло је до етничке интеграције више на верској него на језичкој основи као што је то било код других европских народа. То се најјасније показало током последњег рата у Босни и Херцеговини: народ једног језика и истог етничког корена, издељен на три вере, водио је пред очима целог света верски рат. Босанско-херцеговачким муслиманима постали су намах ближи људи исте вере са разних континената него њихови истојезички сународници хришћани православне и католичке конфесије, а католицима из Босне и Херцеговине постали су ближи кајкавци из Загорја од суседа истог језика, али друге вере. Слично је било и са православцима. Ако би и други европски народи прихватили јагићевску концепцију по којој се народи разликују на основу вере, и њих би могла да задеси иста судбина.

Неколико напомена поводом расправе М. Решетара о чакавштини. – Текст је првобитно био објављен у Јагићевом *Archiv für slawische Philologie*, XIII 1891. Миховил Комбол, редактор Јагићеве књиге *Изабрани краћи списи* (1948) уврстио је у њу и овај текст у свом преводу. Текст се овде прештампава према том издању.

Међу многим Јагићевим текстовима о српскохрватском језику овај је посебно важан јер се он њиме, на неки начин, изнова укључује у полемику око разлика између штокавског и чакавског, односно српског и хрватског. Ту разлику је тачно стотину година пре овог Јагићевог текста установио „патријарх словенске филологије" Јозеф Добровски. Јагић је, очигледно, настојао да ту разлику умањи. Није тешко схватити разлоге таквог залагања. Ако би се прихватила теза Добровског, Копитара, Шафарика и Вука, о разликама српског и хрватског језика, онда би Хрвати имали свој језик, а Срби свој. Таква подела сводила је Хрвате на чакавце и/или кајкавце. Таква јасна подела није одговарала стратезима хрватског препорода који су ишли на то да се оствари заједништво језика Срба и Хрвата, па да се потом тај заједнички језик подели према сасвим другим критеријима који су водили цепању српског језика на два дела, на српски екавски и хрватски ијекавски. Циљ такве поделе је дезинтеграција етничког

састава српског народа и његова прогресивна кроатизација. Али, још далекосежнији и, по српски народ погубнији, циљ јесте нарушавање идентитета српског језика.

Јагић је, сем тога, имао и личне разлоге да умањи Решетарове налазе о штокавској основи дубровачких говора. У расправи *Из прошлости хрватског језика* (*Изабрани краћи списи*, 1948:45) Јагић је писао: „И збиља, потпуна истовјетност у језику свију најстаријих наших пјесника не допушта нам Дубровника ни онда одружити од остале хрватске Далмације, ако рекнемо с Вуком, да су само ч а к а в ц и Хрвати, да управо онда пристоји то име прије свега дубровачкоме пјесништву, јербо је посвема основано на чакавштини, што тако наравски бива, кано да се кћи роди од мајке". После Решетарове расправе, у тексту који доносимо, Јагић је морао да констатује: „Често истицаном мишљењу, да су стари Дубровчани говорили чисто чакавски, рецимо отприлике као Сплићани, он је задао смртни ударац..."(284). Такође, на питање: чији је Дубровник, хрватски или српски, Јагић је на самом крају текста могао само да закључи: „овај бисер припада једнако једнима и другима".

Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика. Написао др Томислав Маретић. Загреб, 1899. – Текст који је претходно био објављен у Јагићевом *Archivu* (XXII, 1900) преузет је из Јагићеве књиге *Изабрани краћи списи* (1948:532-547),. Из текста је изостављен средњи део у којем се елаборирају конкретне примедбе на поједина решења из Маретићеве *Граматике*. Са краја текста преузета су два кратка пасуса.

Основна Јагићева примедба Маретићу тиче се чињенице да је он своју *Граматику и стилистику хрватскога или српскога језика* правио скоро искључиво на корпусу Вукових и Даничићевих дела. Он у својој критици истиче да је језик тако осиромашен и да није довољно савремен. У подтексту његових аргумената крије се страх да је таквим Маретићевим поступком доведена у питање оправданост и самог двочланог назива језика. Какав је то хрватски или српски језик кад је прављен само на делима двојице српских писаца!?

У *Изабраним краћим списима,* одмах иза овог текста о Маретићевој књизи, објављене су и две његовекритике *Рјечника хрватског језика* Ивана Броза и Фрање Ивековића.

За Јагића је проблем са Броз-Ивековићем *Рјечником* био сличан ономе у Маретићевом случају. Иван Броз је почео да прави речник хрватског језика на корпусу Вукових и Даничићевих дела, а

кад је он умро, посао је наставио Фрањо Ивековић. Ивековић је грађу проширио, али тако што је узео још два нова писца: Његоша и Милана Ђ. Милићевића. Каже Јагић:

> Макар се ти писци и звали Милићевић и Петар Петровић Његош, они представљају богатство модерног српскохрватског књижевног језика само у ограниченом опсегу. Сужавање читавог модерног књижевног језика на опсег ријечи двојице писаца као додатак Вуковој и Даничићевој збирци мора а приори оставити биједан утисак, кад се зна, да би барем десет пута толики број писаца, и то из различитих подручја српскохрватског језика, морао бити узет у обзир, ако би се хтјела дати приближна слика модерног српскохрватског језичног богатства." (1948:551).

У наставку овога пасуса Јагић помиње изриком само двојицу далматинских писаца, Казалија и Водопића, које би требало узети у обзир. Пасус се завршава питањем: „какав је то рјечник?"

Рјечник који су Броз и Ивековић саставили на материјалу српских писаца требало је, природно, да буде назван Рјечник српског језика. Он је дакле био назван не-правим именом, а Јагић се само потрудио да ту провидну чињеницу замагли.

Проспектъ Энциклопедіи славянской филологіи.– Од стране Одељења руског језика и књижевности Царске академије наука у Петрограду, Ватрослав Јагић је 1903. био наименован за главног уредника *Енциклопедије словенске филологије*. Избор Јагића није био случајан: он је у то време важио за највећег живог слависту. На руском језику је, као једно од издања Енциклопедије, објавио и своје главно дело: *Исторія славянской филологіи*, на преко 900 великих страна (1910). – Неколико година руска *Енциклопедија* је објављивала и веома занимљиве и важне свеске са називом *Энциклопедия славянской филологіи* под Јагићевим уреднишТвом. У једном од бројева те *Енциклопедије* Јагић је објавио и *Проспектъ Энциклопедіи славянской филологіи* (Вьпуск 12, 1908). Сам *Проспект* је веома занимљив. У овој књизи доносим само други део *Проспекта* који се тиче посебних словенских језика. На основу њега се, најкраће, може упоредити Јагићева концепција језика са оном коју су на почетку 19. века имали слависти (Добровски, Копитар, Шафарик).

Што се српско-хрватског језика тиче, у *Проспекту* се јасно уочава једна нова подела и то унутар штокавског. Штокавски се не дели више, као на Бечком договору, на три наречја: на источно, западно и јужно наречје, већ на два: на источно и на западно, тј. на

екавицу и ијекавицу. Западни део штокавског се нашао у истој групи са чакавским. Бар графички је учињено тако да су се чакавски и штокавски нашли приближени, а унутар самог штокавског је настала пукотина по линији екавица – ијекавица. Вуково „јужно наречје" је сада третирано као западно.

Овај *Проспект* значајан је по томе што указује на Јагићеву језичку стратегију. Та стратегија је спровођена у пракси; саставни је део његове борбе за успостављање властите парадигме. По тој стратегији, супротно од Вука, Јагић је, на почетку свога деловања доказивао да међу наречјима (штокавско, чакавско, кајкавско), а поготово међу прва два, и нема већих разлика. Али је отварао разлику унутар штокавског дијалекта између екавице и ијекавице. Та разлика ће у закључцима Новосадаског договора (1954) ескалирати као разлика између језичких израза који се конституишу око два главна културна средишта, Београда и Загреба. Преведено на практични језик то је значило да је екавица српски језични израз а ијекавица хрватски. У перспективи је требало та два израза кодификовати као два посебна књижевна језика.

Како је Јагић, о овом проблему, „испипавао терен" код Љубе Стојановића, може се видети из приказа једног његовог писма Стојановићу који је објавио Станиша Војновић у прилогу *Необјављена писма Ватрослава Јагића личностима из Србије* (Књижевност, Београд, 1989/11-12, 1828).

Опширније о Јагићу читалац може да види у мојој књизи *Систем српске књижевности* (Приштина 1996, Београд 2000).

ЂУРО ДАНИЧИЋ (1825–1882)

Разлика између језика Српскога и Хрватског. – Текст је објављен у *Гласнику Друштва српске словесности*, св. IX, Београд 1857. Дугачак је, има 59 страна. У овој књизи доносе се само прве две уводне стране и последње три, завршне, заједно са наведеним текстом написаним на „чистом хрватском језику" и то у обе графије. Средњи део текста, у којем се врше непосредна језичка испитивања, за ову прилику су изостављена. Овде се текст прештампава у оригиналу, старим писмом и правописом.

Даничићев текст *Разлика између језика Српскога и Хрватскога* више није прештампаван. Нема га ни у обимној *Књизи Ђуре Даничића* (СКЗ, 1976, приредио Војислав Ђурић) у којој су, у одломцима,

представљени многи други Даничићеви радови. Разлози тог изостављања су јасни: после Вукове смрти била је на пољу филологије српске и хрватске успостављена Јагићева парадигма која траје све до наших дана. Распарава Ђуре Даничића, објављена пре његовог одласка у Загреб, није се уклапала у ту парадигму. Да је она садржала и неке особите ставове, то је приметио Радивој Врховац у студији *Карактер и рад Ђуре Даничића* (Матица српска 1923:23): у њој се каже да Даничић „поводећи се за Вуком и Миклошићем, сматра хрватским језиком чакавски дијалекат и на том основу хоће да покаже какав је језик хрватски..." Даничић је, међутим, био трећи потписник Бечког договора, уз Вука и Миклошића, који је заступао ово становиште.

Даничићева расправа се може схватити и као пуна подршка Вуковим ставовима, али и као имплицитна полемика са текстом Богослава Шулека који је објављен годину дана раније под насловом *Срби и Хрвати*. Везу између та два текста могуће је успоставити помоћу једног који је данас тешко приступачан, а који је парафразирао Златко Винце у књизи *Путовима хрватскога књижевног језика* (1978:295-296). Аутор тога текста објављеног на немачком у Бечу је познати хрватски филолог Шиме Љубић. У Винцеовој парафрази главни садржај његовог текста гласи:

> Приказујући Шулекову мисао да су Хрвати у више наврата показивали тежњу за јединством са Србима те у ту сврху предложили и заједничко име *Илир* за све јужне Славене, Љубић додаје да су тај приједлог Срби с пуним правом одбацили јер се они противе повијесному традиционализму. Срби нису прихватили ни ново заједничко име Југославен (Љубић сматра бољим: Југославјан), а Карацић није имао намјеру, тврди Љубић, да Хрватима наметне српско име, што би свакако било праведније (billiger) јер Хрвати према Србима знатно заостају бројем. Далматинска интелигенција не би имала никакве примједбе против таква једног имена.
>
> Главни је предмет напада чињеница што је Карацић 1849. издао у Бечу дјело у којему се говори о начину како би јужни Славени постигли значајно мјесто међу цивилизираним народима, пише Љубић те додаје како Карацића окривљују да је српски језик проширио на огроман простор и Хрвате свео на узак број. Вук је ту чињеницу, вели, потпуно оправдао разлозима, познавањем јужнославенских дијалеката, те оне који говоре *што* назвао Србима, а који говоре *ча* Хрватима. Шулек не признаје, вели Љубић, такву подјелу што се заснива на Порфирогенету, који у глави 30. говори управо о том питању, а Шулек или то није читао или се служио

мањкавом књигом. Шулек не признаје доказаном Караџићеву тврдњу о томе да су потомци Хрвата чакавци те да само њима придаје хрватско име, али му Љубић оштро реплицира како Караџић није из прста исисао ту тврдњу, него се она темељи на његовом филолошком знању југословенских језика, на ауторитету Порфирогенетову и домаћих писаца.

Да они који се данас називају Хрватима с неправом узимају то име, доказује њихов језик, у што се сватко може увјерити ако отвори који старији број *Данице* из почетка њезина излажења, јер Далматинац или Босанац неће моћи разумјети такав текст, док ће га онај из Љубљане лако разумјети. Српски ће, напротив, лако моћи разумјети и Далматинац и Босанац. Љубић такође директно вели да се подјела на Србе и Хрвате према упитној замјеници *ча* и *што* показује сасвим оправданом. Жеља му је да сви јужни Словени прихвате српски књижевни језик с обзиром на његову распрострањеност, љепоту и елеганцију. Љубић дакле у потпуности стоји на Миклошићевим језичним позицијама с обзиром на подјелу јужнословенских језика. Он је у проф. Миклошића студирао славистику, а у Бечу је студирао и повијесне знаности, па се одјек Миклошићева позната учења одразује и у погледима његова ученика.

На жалост, и Шиме Љубић, као и Даничић, морали су да одступе од својих ставова под притиском наступајуће Јагићевске парадигме.

Књижевник. – Под тим насловом је Даничић у часопису *Видов дан*, бр. 127, од 7. новембра 1864. објавио текст о појави загребачкога часописа *Књижевник* који су уређивали Рачки, Јагић и Јосип Торбар. Текст се преноси у скраћеном облику из издања *Књиге Ђуре Даничића* које је приредио Војислав Ђурић (СКЗ 1976).

Овај Даничићев текст сведочи да он није без отпора, после Вукове смрти, прихватио Јагићеву парадигму. „Судећи по свему, Даничић није био борбена природа", каже о њему, у поменутој студији, Радивој Врховац (1923:11). Даничић је примећивао да нешто није било у реду, са хрватске стране, у односу према прокламованом заједништву Срба и Хрвата. Приметио је, са жаљењем, да Хрвати пристају да та синонимија Србин = Хрват функционише само у једном смеру (рецимо да се Срби називају Хрватима), али не и у другом (да се Хрвати називају Србима).

Три године после објављивања овог текста Даничић је постао тајник ЈАЗУ (1867) и у својем *Извјешћу тајниковом* (Рад ЈАЗУ, I,

1867) каже: „духовни живот нашега народа – хрватскога или српскога, које је све једно". Из те формулације је јасно да је њему посве свеједно које од два имена истога народа употребљава, то на исто испада. Овај следбеник Вука Караџића није мислио да чини ништа лоше тиме што објављује дубровачке писце у едицији *Стари писци хрватски;* иако је то било у супротности са његовом вером у то да српско име не може бити потиснуто хрватским. Даничић је, иначе, превео 1858. књигу руског историчара Мајкова *Историја српског народа* (1857). Та књига је историју српског народа приказала у три одвојене целине које се зову: *Србија, Босна, Дубровник.* Нема дакле никакве сумње да је прихватао и најраширеније мишљење, које је Мајков градио на опширној доказној грађи, о томе да је Дубровник део српске историје.

Понешто о Даничићевој улози и судбини може да објасни и ово место из књиге Виктора Новака *Вук и Хрвати*:

> 27. новембра Штросмајер пише Рачком: „Изгубисмо дакле нашега милога Ђуру. *Никада га не надокнадисмо!*... Умиру нам најбољи и најраденији мужеви и посредници између нас и православаца..." А одмах сутрадан пише Рачки Штросмајеру, не примивши још бискупово писмо: „Академија је приредила лијеп спровод, али тај је био преко очекивања величанствен. *Било је славље исказано знаности. Била је уједно демонстрација за слогу међу Хрвати и Срби. Изасланици српски бијаху изненађени* (В. Н.). Овај добар утисак употпуниће ћемо. Снујемо састанак књижевника Југославенскога Југа, о којем другом приликом више". (1967:507-508)

Диоба словенских језика. – Текст је првобитно објављен у часопису *Видов дан* 5. и 6. октобра 1874. Овде се доноси у (скраћеном) облику какав је прештампан у *Књизи Ђуре Даничића* (приредио Војислав Ђурић, СКЗ 1976).

Даничићев текст сведочи о томе да је некадашњи Вуков следбеник, пошто је постао тајник Југославенске академије наука и умјетности (1867), променио своје схватање о разликама између српскога и хрватскога језика, и, у новим околностима, заступао становишта идентична или готово идентична Јагићевим. Он је, као лингвиста, јасно видео да само један део популације, која се сматрала Хрватима, има исти језик са Србима, те да, дакле, чини с њима један народ. Али није имао смелости да то и каже, него је, као и Јагић, сматрао да су (сви) Срби и Хрвати један народ. Притом није напустио само Вуково становиште о језику, већ и становишта свих претходних слависта

који су такође имали своје моделе подела словенских језика (наречја).

Променом схватања српскога језика у односу на хрватски, Даничић је постао кључна личност за разумевање спорова који се тичу судбине српскога језика. О њему се не може говорити као о доследном следбенику Вука Караџића. Може се говорити само да је он свога ментора следио само док је Вук био жив; одмах после Вукове смрти почео се приклањати ставовима који су карактеристични за хрватску страну. Даничићев рад, отуда, припада и вуковској и јагићевској парадигми. Његова схватања су, на жалост, зависила од тога како су се и кад према њему понашали у Београду и у Загребу, а нека од тих понашања очигледно су била и смишљено аранжирана. Нема изгледа доказа да се службени Београд икад у бити лоше понашао према њему. Могуће је само да су његова очекивања била већа од оправданих и могућих. Промене у ставовима Ђуре Даничића ипак нису биле мотивисане научним разлозима. Али су се показале као кобне: они који су следили Даничића мислили су да следе Вука, а следили су нешто сасвим друго и супротно од тога.

ЛАЗА КОСТИЋ (1841–1910)

Порука Ђури Даничићу. – Овде наведени Костићев текст прештампан је из расправе *Основа лепоте у свету са особитим освртом на српске народне песме* који је објављен у Летопису Матице српске 1880. године у неколико наставака. Та расправа је, уз *Основно начело* (1884), једно од два главна Костићева филозофска дела. Никада до данас није прештампана у целини. Она би и данас била актуелна са политичке тачке гледишта, јер приказује ситуацију која је за Србе у оно време била слична данашњој. На Србе су се, по Костићу, после српско-турских ратова били у Бечу и Пешти „дигли ала и врана". Да би нешто учинио за свој народ, Костић је у бечком Научном клубу држао предавање о лепоти српских песама. Из тога предавања настао је и овај текст од око 130 страна. Делови тога текста, па и овде преузети одломак, прештампан је само у књизи Костићевих *Огледа* (1963).

Бавећи се проблемом лепоте, Костић је тумачио и корен и значење речи леп и њених изведеница. Притом се позивао на књигу Ђуре Даничића која се зове *Корijени с ријечима од њих посталијем у хрватском или српском језику* (ЈАЗУ, Загреб 1877). У обимној

фусноти, коју овде у целини доносим са насловом који сам ја дао, Костић је искористио прилику да, супротно од тада владајућег тренда, укаже на политичку а не стручну природу Даничићевог ангажовања и да му јасно изложи своје замерке. Мада Лаза Костић у тексту не спомиње Вука, ипак је познато да је Костић био изразити следбеник Вуковог дела. Костићеве замерке Даничићу тицале су се назива језика, али и става да је српски и хрватски језик један. За разлику од Даничића, Костић је био и публициста и политички писац, активно се бавио политиком, тамновао је због својих политичких ставова, па је много јасније могао да процени природу Даничићевог ангажовања. Видео је да се Даничић упустио у нешто у шта се не разуме и хтео је да га упозори да се или не меша у политику или да не спроводи туђу политику. Има знакова да Костићева порука није остала без одјека. Томе су погодовале и спољне околности. Даничић је осетио да се атмосфера према њему у Загребу мења већ одмах после аустро-угарске окупације Босне и Херцеговине (1878). После тога је предузео оно своје познато путовање по Србији на воловским колима. Али за заокрете већ није било времена. Даничић је умро у Загребу 5. новембра 1882. године.

На Даничићев рад на *Рјечнику хрватскога или српскога језика* у Загребу није гледао најбоље и један хрватски филолог, Томо Маретић. О томе сведочи и једно место у књизи Златка Винце *Путовима хрватскога књижевног језика* (1978:29-30). Винце пише о реаговањима на чињеницу да је Даничић у *Рјечнику хрватскога или српскога језика* изоставио „кајкавске потврде из примјера хрватске књижевности" и каже:

> А Маретић вели за Даничићев поступак ово: „Што се пак тиче кајкавскога нарјечја, Даничић се њим никад није бавио, оно је њему као рођеном Бачванину увијек било некако туђе и необично (иако је двадесет година живио у Загребу), зато није могао схватити његове важности за цјелокупни наш језик те га је лако могао из рјечника искључити. А да рјечник хрватскога језика (па макар се и рекло: или српскога) не буде баш састављен без кајкавских ријечи, одлучио је Даничић унијети у њ ријечи из Бјелостијенчева и из Јамбрешићева рјечника, али то је куд и камо премало." То је написао Маретић у Цртицама о рјечнику наше Академије, Љетопис ЈАЗУ, књ. 31, Загреб 1916, на стр. 67-68. Уз то додаје испод црте и ову биљешку: „Можда неће бити без интереса ова цртица. Негдје у септембру г. 1879. нађем се у неком послу једноћ код Даничића па га са свом чедности запитам, зашто кајкавско нарјечје није узео у рјечник; он ме погледа, обори очи преда се и – ништа ми не

одговори! Видјевши да му је моје питање непријатно, не понових га никад више."

Да се Даничић пред крај живота у Загребу није добро осећао показује и његово писмо Милану Ђ. Милићевићу које је објавио Димитрије Руварац (пренесено у овој књизи).

СТОЈАН НОВАКОВИЋ (1841–1915)

Неговање језика српског - Ово је трећи одељак обимног текста чији наслов у целини гласи: *Српска краљевска академија и НЕГОВАЊЕ ЈЕЗИКА СРПСКОГ - посланица Академији наука филозофских - од Стојана Новаковића. Прочитана на свечаном скупу академије, држаном 10 септембра 1888 у славу стогодишњице Вука Стеф. Караџића.* Текст је објављен у *Гласу* Српске краљевске академије, св. X, 1888, стр. 5-87. У овом зборнику, који испуњава у целини Новаковићев текст, на посебној страници стоји посвета која гласи: "Бесамртно српском спомену ВУКА СТЕФАНОВИЋА КАРАЏИЋА - великога учитеља српске писмености а српске народности ненадмашнога знаоца - о стогодишњици његова рођења - нека је у највећој скромности посвећена ова посланица".

Стојан Новаковић, сложена и свестрана личност, уз Вука Караџића и Ђуру Даничића, спада међу најзначајније српске филологе 19. века. У овој области главна су му дела *Историја српске књижевности* (1867; друго прерађено издање 1871) и *Српска граматика* (1894, 1902). С разлогом се сматрало да је он био доследан следбеник свога професора и претходника Ђуре Даничића у схватању српскохрватског језичког заједништва. А као што у нашој језичкој науци није примећивано да је Даничић одступио од Вукових схватања у време свог одласка за секретара ЈАЗУ у Загреб, тако у нашој језичкој науци није примећивано ни да је Новаковић негде пред крај Даничићевог живота направио тихи али одлучни заокрет од Даничића ка Вуку. Тај заокрет се десио у годинама око Берлинског конгреса 1878. године кад се показало да Срби и Хрвати имају различите националне интересе и кад је постало све јасније да Југословенска академија наука и умјетности, у ствари, није југословенска већ хрватска институција. Оснивање Српске краљевске академије (1886), прослава тристагодишњице рођења Ивана Гундулића (1588-1638) и прослава стогодишњице Вуковог рођења (1777-1864) били су знаци тога заокрета. Беседа о неговању српског језика,

упричичена поводом Вукове стогодишњице, била је прилика да се тај заокрет учини на начин који је природан, али не и изазивачки.

У овој Новаковићевој беседи учињена су два важна геста. Један се тиче кодификације српског књижевног језика, а други почетка рада на Академијином *Српском речнику*.

За разлику од Вука Караџића, који је препоручивао Србима да пишу ијекавски, али је дозвољавао да пишу и екавски и икавски, само да дијалекте не мешају, Новаковић је у овој својој беседи јасно одредио да Срби могу да пишу и екавски и ијекавски. Оценио је да су те разлике тичу изговора само једног слова, слова јат. Ова Новаковићева кодификација српског језика при крају 19. века имала је не само лингвистички већ и политички значај: кодификујући и екавицу и ијекавицу као српски књижевни (стандардни) језик, Новаковић је искључио могућност да се српски језик, који су Хрвати прихватили за свој књижевни језик, подели по линији екавица-ијекавица, при чему би само екавица била српска. Тим гестом је показао да су западне границе српског језика тамо где се говори ијекавски. Њиме се, у ствари, бранио идентитет и интегритет српског језика. Далекосежност Новаковићевог геста показала се крајем 20. века када су се међу лингвистима водила битка баш око истих проблема.

У истој беседи Новаковић је предложио и да Српска краљевска академија почне да ради на великом *Речнику народног и књижевног језика српског*. Он је и касније формално упутио *Предлог Српској краљевској академији* да се почне скупљање грађе за академијски Српски речник и да се за тај посао установи у Академији Лексикографски одсек (1893). Та Новаковићева иницијатива је прихваћена и на академијском речнику се почело радити под радним насловом *Српски речник* од 1893. године. На крају Другог светског рата велики део посла на изради овог *Речника* је био готов, па је 1944. изашла огледна свеска под насловом *Речник српског књижевног и народног језика. Речник* се, међутим, под тим насловом наредних година није појавио. У САНУ је 1947. основан *Институт за српски језик* чији је директор био Александар Белић. Белићев Институт је 1953. поново издао огледну свеску истог речника, али сада под другим насловом: *Огледна свеска Речника српскохрватског народног и књижевног језика по грађи Српске академије наука*. У складу са тим преименовањем језика убрзо је био приређен и Новосадски договор (1954). Затим је и *Институт за српски језик* преименован у *Институт за српскохрватски језик* (1955). Први том Академијиног *Речника* изашао је 1959. са опширним предговором Александра Белића (који

садржи све овде изнете податке). Петнаести том овог речника изашао је после осмогодишње паузе 1996. Приликом његовог промовисања званичници САНУ су обећали да ће се на овом речнику радити још тридесетак година и да ће се он и даље звати *Речник српскохрватског језика*. При томе су се позивали на иницијативу Стојана Новаковића од пре сто година. На жалост, прећутали су да је у наслову Новаковићевог Речника био именован српски језик (за разлику о Даничићевог - који је носио име хрватски или српски). Такође су прећутали како је Белић касније применовао Новаковићев „српски" у „српскохрватски". Тиме је обезвређен Новаковићев допринос развоју србистике крајем 19. века

ДИМИТРИЈЕ РУВАРАЦ (1842–1931)

Језичко и етничко разграничење Срба и Хрвата. – Поглавље из књиге *Ево, шта сте нам криви!* (Земун 1895). Наслов поглављу дао сам ја. У правопису аутора ништа није мењано. Графичка презентација текста прилагођена је овој књизи.

Димитрије Руварац, млађи брат архимандрита Илариона (1832-1905) и Косте Руварца (1837-1864), био је дуго година свештеник, а потом библиотекар у патријаршијској библиотеци у Сремским Карловцима. Објавио је мноштво разноврсних радова посебно из области историје српског народа, међу њима и једну књигу о Јовану Рајићу. Као и други грађански историчари, а поготово они који нису подупирали владајућу идеју југословенства, био је у југословенском периоду посве маргинализован.

Књига *Ево, шта сте нам криви!* представља збир Руварчевих чланака објављених у *Новом времену* током 1894, који су, накнадно прерађени и дотерани за књигу. Чланци су, у ствари, полемички одговор на писање загребачког *Обзора* о српско-хрватским односима, поготово на чланак *Шта смо вам криви?* (219. бр. 1884) у којем се изричито тражи од новосадске *Заставе* да на то питање одговори. Руварац је у шест поглавља одговарао на оптужбе. Поглавље које се овде доноси тиче се превасходно језика, мада се о језику говори на више места и у другим деловима књиге.

Ставови које је заступао Димитрије Руварац о језичком и етничком разграничењу Срба и Хрвата нису нови. Пре њега заступали су их и водећи слависти 19. века, истакнути српски филолози, а поготово Вук Караџић. То су ставови: а) да су Срби сви који говоре

српским језиком као матерњим без обзира на веру и б) да се српски и хрватски језик, иако су блиски, ипак разликују, в) да је српски језик штокавски, а хрватски – кајкавски и чакавски.

Посебна вредност Руварчевог полемичког рада у томе је што он о проблемима говори конкретно; његов текст је пун навода, примера и илустрација. Он на примерима показује како изгледају штокавски, како кајкавски и чакавски говори. Отуда делује убедљиво његов став да штокавци не могу разумети кајкавце јер се ради се о различитим језицима. Овим његовим наводима убедљиво је показано да се ради о два језика.

Руварац је, такође, показао неодрживост тезе да Хрвати имају „два-три језика" (тј. кајкавски, чакавски, штокавски), а Срби један (штокавски) или ниједан, како је тврдио Анте Старчевић. Ако су Срби и Хрвати посебни народи, онда сваки од та два народа мора имати и свој језик, тј. Срби српски а Хрвати хрватски, као што је то случај и са другим народима. Чињеница да има примера да се српски, тј. штокавски, назива и хрватским језиком, или некако другачије (рецимо словинским, дубровачким или илириским језиком) за Руварца не представља нерешив проблем. Као што је и Шафарик пре њега (Види *Увод у „Српске пабирке"* у овој књизи) сматрао, истим поводом, да треба разликовати језик као објект од његовог назива, тако и Руварац сматра да треба разликовати оно што српски језик по себи јесте, од назива који су му у разним приликама и са разним интенцијама давани. Ако практично ни за кога више не важи став да је штокавски словински или илирски језик, зашто би важио став да је то и хрватски језик? Српско име том језику припада по истом принципу по коме и други језици имају своја национална имена.

Руварац се доследно односио и према тези о Србима трију вера. У томе је био човек свог времена. То се може видети и из обимног навода из текста под насловом *Шта смо ми, шта ћемо бити, како ћемо се звати?* који је преузео из *Српског народног листа* Теодора Павловића (24, 25. и 26. бр. за 1839) и објавио на стр. 20. и 21. своје књиге. Преузети текст потписан је са „П.А.П." што Руварац дешифрује као „Поп Аркадије Петровић". Најинтересантнији део преузетог текста гласи:

> Хрвати су Хрвати, а Срби су Срби, и само су утолико једно, уколико су Славени, као и сва друга славенска колена, која нигда ником није до сад није пало на ум, једно с другим замршивати, и оно, што није једно, силом у једно сузбијати. А Срби су после једни восточне, а други западне цркве, а трећи пак мухамеданске (у

Босни). Срби су једни, који се ћириловском азбуком служе, а други који латинском, једни су под аустријским скиптром, други под Турском или под својом владом: али по народности сви су Срби, као што су Немци Немци, били римске или лутеранске или калвинске вере, и у овој које му драго секте, били у Европи или у Америки, у Немачкој или Француској, у Русији, у Турској, у Грчкој, и немачке су књиге немачке, биле готически или латински слови написане. Јер као што је друго питање о вери, и о слови, и различно од онога о народности и језику, тако је са свим опет друго о отечеству, домовини, предјелу из ког је ко. Србијанац, Херцеговац, Црногорац, Бошњак, Дубровчанин, Хорвaћанин (ако не и Хорват), Славонац, Сремац, Бачванин, Банаћанин и т. д. то значи: човек из тог предјела, али ког народа.

Два православна свештеника из 19. века, поп Аркадије Петровић и Димитрије Руварац, својим ставовима о томе да Срба има различитих вера сагласна су потпуно са главним српским филолозима, Доситејем и Вуком. Теза о томе да су Срби само православци који говоре заједничким српскохрватским језиком, накнадно је наметнута у 20. веку, а поготово у антирелигиозној држави каква је била Титова Југославија. Та исконструисана и неодржива теза мора се дефинитивно одбацити.

ЉУБОМИР СТОЈАНОВИЋ (1860–1929)

Приступна академска беседа Љуб. Стојановића. – Текст је објављен у Гласу Српске краљевске академије, LII, 1896. – Текст **Јагић и Облак о приступној академској беседи Љуб. Стојановића и његов одговор** прузети су из београдског *Дела*, свеска за мај 1897. Оба текста објављена су тада и као сепарат.

Стојановићева беседа је један од последњих покушаја да се настави аутентично Вуково становиште о српском језику. Прилике су касније ишле у правцу стварања Југославије, а са тиме и ка пуној победи јагићевске парадигме. То практично значи да је најутицајнији српски лингвиста из прве половине 20 века, Александар Белић, у основи прихватио јагићевску парадигму језика а маргинализовао Вукову. Чак се и Стојановић у својој обимној монографији о Вуку (1923) прилагођавао учвршћеној парадигми. Његова интерпретација Вуковог рада ипак је далеко поузданија од оне Миодрага Поповића изложене у такође обимној монографији под насловом *Вук Стеф.*

Караџић (1964) која је већ сасвим јасно заснована на јагићевској парадигми.

Из наведених чињеница може се закључити да Љубомир Стојановић у својим настојањима да задржи Вуков правац у српској лингвистичкој мисли није успео. Млади полемичар морао је да устукне, не пред Јагићем већ пред јагићевском парадигмом: историјски процеси водили су ка њеном устоличавању. Драгоцен је, ипак, податак да је он већ тада видео сву погубност појаве илиризма на нашим просторима. Последње странице његовог текста, посвећене тој појави, треба посебно издвојити. Јасно и прецизно, у њима је садржано једно другачије гледиште од оног које је деценијама било сервирано о тој појави као несумњиво позитивној и по српски народ. Заборављени Стојановићев став према илиризму чини континуитет са сличним ставовима Текелије и Теодора Павловића о истом покрету. Нешто од тих ставова јавиће се и у докторској дисертацији Илије Мамузића *Илиризам и Срби* (ЈАЗУ, 1931).

У околностима које нису пријале његовим ставовима, Стојановић је нашао начина да се бави другим драгоценим пословима. Издао је, међу осталим, *Старе српске натписе и записе* у шест књига, Вукову преписку у седам књига и објавио монументалну монографију *Живот и рад Вука Стефановића Караџића* (1923). Та књига је и даље један од најдрагоценијих извора за спознају Вуковог рада. На основама његовог дела створене су претпоставке да се повратак Вуку деси кад за то буду сазрели услови.

Прврженост основним интенцијама Вуковог дела и отпор према илирско-јагићевској парадигми нашег језика чине Стојановића значајном личношћу у историји проучавања српског језика. Упркос чињеници да у свом раном виђењу Вука није борбено истрајавао, Стојановић чини једну од битних карика помоћу којих се може успоставити континуитет српске филолошке мисли и према Доситеју и према Вуку.

MILAN REŠETAR (1860–1942)

Дубровник и његов језик.– Одломак представља уводне странице Решетарове студије под насловом *Преглед развитка дубровачке лирике* која је објављена као предговор његовој *Антологији дубровачке лирике* (СКЗ 1894). Остале странице Решетарове судије посвећене су дубровачкој поезији.

Решетар у овом тексту истиче јасне ставове: а) да су Дубровчани по етничком пореклу Срби, б) да им је језик српски. Али, он исто тако истиче да се они нису осећали Србима (јер су такво осећање везивали за Србе из српских држава). Они су се сматрали нечим посебним у односу на српски свет. Али, то никако не значи да су се осећали Хрватима.

Срби и Хрвати су једно. – Текст је преузет из *Антологије југословенске мисли и народног јединства* Виктора Новака (Београд 1930) под насловом *Милан Решетар 1912. исповеда како је прогледао да су Срби и Хрвати једно*. Новак наводи уз текст следеће библиографске податке: „Решетар М., Mea culpa. „Зора". III/2 (април) 1912."

Решетар је између два рата (1918-1938) био уредник едиције *Стари писци хрватски* коју је основао Јагић 1869. У тој едицији објављено је и пуно дубровачких писаца. Сходно Решетаровим уверењима, више пута изношеним, па и у овом чланку, сигурно је да он није сматрао да су стари писци, који су објављивани у његовој едицији, само писци хрватски, а не и српски.

Најстарији дубровачки говор. – Текст је преузет из Годишњака Српске краљевске академије за 1940. број 50. који је штампан непосредно пред Други светски рат 1941. У њему је објављен извештај са промоције М. Решетара за редовног члана Академије са одломцима његове приступне беседе. Овде се доноси део тога извештаја.

Слика о Решетаровим ставовима о пореклу и природи дубровачког говора, осим из три текста који се овде објављују под Решетаревим именом, може се стећи и из Јагићеве критике његове дисертације о чакавштини. И тај Јагићев приказ уврштен је у ову књигу.

Милан Решетар, Србин католик из Дубровника, био је у сложеној ситуацији. Осећање да је пореклом Србин и да говори српским језиком вукло га је ка Србима који су у већини били православци. Католичка вероисповест и живот међу Хрватима (Јагић му је био таст) вукла га је ка Хрватима. Због тога је њему, као и многим другим Србима католицима, највише одговарала формула по којој су Срби и Хрвати један народ са једним заједничким језиком.

Научни истраживачки рад, међутим, тражио је јасне и недвосмислене ставове о језичким питањима око којих су мишљења била подељена. На крају живота, сумирајући своје дотадашње резултате,

Решетар је децидно саопштио своје ставове о језичким питањима. Ти ставови су заиста подударни са његовим језичким истраживањима чакавштине, али и са ставовима изнетим у предговору *Антологије дубровачке поезије* коју је начинио за СКЗ 1892. године. И његов став и његово осећање били су: да се не треба делити, пре свега да не треба делити Дубровник. Али ако се дели, онда је јасно да Дубровник по језику (а то значи и етнички) припада Србима.

РАДОСЛАВ М. ГРУЈИЋ (1878–1955)

Српски језик и српско писмо – Поглавље преузето из другог, Просветиног, издања (1989) Грујићеве књиге *Апологија српског народа у Хрватској и Славонији*. Прво издање те књиге објављено је 1909. године у Новом Саду.

Повод за настанак Грујићеве књиге био је „велеиздајнички процес" против 53 Србина у Загребу 1909. године. Тужиоци, иза којих је стајала Аустро-Угарска, а непосредно бан Раух, полазили су од става заступника тзв. хрватског државног права да у Хрватској и Славонији не постоје Срби, већ да постоје само Хрвати, католици и православни. Том доктрином Србима у Хрватској је оспоравано право на национално постојање, на национално име, на истицање националних симбола и на национално име њиховог језика. *Оптужницом* се тврдило да су оптужени, подстакнути пропагандом из Србије, унели у Хрватску српско име, ћирилицу, заставу, грб и друга национална обележја, те да су тиме починили акт велеиздаје. Пошто су, што и 53 оптужених, то исто чинили и други Срби, практично се на оптуженичкој клупи нашао цео српски народ у Хрватској и Славонији.

Књига Радослава Грујића настала је као једно од бројних реаговања у прилог оптужених. Писац књиге је у то време имао тек тридесетак година. Био је катихета у бјеловарској гимназији, и тек је био завршио права. Књигу је написао за свега два и по месеца; па ипак је она плод дугог претходног рада. У поговору другом издању његове књиге Василије Крестић каже да је она „класично дело наше историографије" (295).

Процес вођен Србима у Загребу има дубоке везе и са проблемом националног језика и његовог имена. Заступници доктрине хрватског државног права нису негирали националну посебност Немаца, Мађара, Чеха и припадника других народа у Хрватској. Проблем су им били само Срби. Порицали су њихов идентитет полазећи од

општеприхваћеног става да популација која говори једним језиком чини један народ, без обзира на верску припадност појединих њених делова. Али су они националну припадност везали искључиво за државу, у конкретном случају за хрватску државу. Према тако заснованој доктрини тужилаца, и припадници источно-православне вере који говоре хрватским језиком у Хрватској су Хрвати. Срба, према томе, у Хрватској нема; они су само православни Хрвати. Браниоцима оптужених није било тешко да правним аргументима оспоре оптужбу, засновану на таквим становиштима, јер су Срби и у самој Аустро-Угарској били признавани као народ, а није им оспоравано ни право на језик, употребу ћирилице и других националних симбола. Оспоравање оптужбе, засноване на неприхватљивим аргументима, из арсенала франковаца, у том тренутку практично је означила победу српско-хрватске коалиције – политичке снаге која је стремила ка југословенству и која ће одиграти значајну улогу код стварања прве југословенске државе.

Победом српско-хрватске коалиције и југословенства, међутим, проблем односа Срба и Хрвата није био решен што ће показати наредне деценије. Народе је релативно лако разликовати и раздвајати тамо где су им језици различити и раздвојени. Србе и Хрвате је, међутим, тешко раздвојити откако су, Хрвати (кајкавци и чакавци), у време илиризма, прихватили Вуков српски за свој књижевни језик, односно од времена када је после Вукове смрти наметнута доктрина да је то заједнички језик Срба и Хрвата. Заступници оптужбе против Срба, ишли су даље од доктрине о заједничком језику која је афирмисана само неку деценију раније у делима какво је било и Маретићева *Граматика и стилистика хрватскога или српскога језика* (1899) настала на материјалу безрезервно српских писаца (и то оних ван Хрватске), а исто тако и *Рјечник хрватскога језика* Броза и Ивековића (1900). Они нису респектовали чињеницу да су на почетку 20. века њиховим такозваним хрватским књижевним језиком говорили и писали сви Срби и у Хрватској и ван ње, а да је њим говорио тек део Хрвата, и то превасходно кроатизираних етничких Срба. Хрвати чакавци и кајкавци, етнички Хрвати, само су се прилагодили новонасталој ситуацији примајући штокавски књижевни језик од Срба.

Решења која је у датој историјској ситуацији имао да понуди млади Грујић била су ипак политичка а не филолошка. Бежећи од решења које је нудила франковачка доктрина (о непостојању Срба у Хрватској), он је прихватао ставове које је и у домену језика нудила у том тренутку прихватљивија политичка опција у виду српско-хрва-

тске коалиције. У језичким питањима та коалиција се ослањала на ставове тада највећег хрватског и словенског филолога Ватрослава Јагића о томе да су Срби и Хрвати један народ, односно два блиска народа, који имају исти језик, а разликују се само по вери и писму.

Доказујући да је на територији Хрватске и Славоније вековима било Срба православаца, који су свој језик називали српским и писали ћирилицом, Грујић је, у ствари, само потврђивао и то веома експлицитно Јагићеве тезе, а имплицитно напуштао Вукове.

Па ипак је он у свом тексту, богатом подацима, дао довољно материјала да се покаже како је аустријска држава, средствима политичких принуда, радила истовремено на десрбизацији и кроатизацији српске популације. Чинила је то насилним увођењем латинице и прогоном ћирилице, покатоличавањем српског живља, али и добровољним усвајањем српског језика за хрватски књижевни језик, па и разним видовима притисака, као што је био судски процес на који је он књигом реаговао. Текст Радослава Грујића о судбини српског језика и писма у Хрватској и Славонији значајан је и због тога што показује, на релативно малом простору, шта је све чињено на разбијању српског националног корпуса током дуже времена. Али из тог текста, и из његовог контекста, постаје много јасније и зашто и у којим политичким условима су пређутно прихватани ставови јагићевске парадигме, а напуштани ставови вуковске. Даничић је још могао слободно да одлучује да ли ће те ставове прихватити; Грујић већ више није могао; ти ставови су, у конкретној историјској и политичкој стварности, изнуђени, па према томе и неконзистентни са чињеницама које његов текст нуди.

АЛЕКСАНДАР БЕЛИЋ (1876–1960)

Колико се у нашем језику огледа наше народно јединство? – Текст је преузет из часописа *Наш језик*, 1935, год. III, св. 9. и 10.

Белић у овом тексту (али не само у њему) прилази проблему српског књижевног језика као језички стручњак у функцији одређене политике, а не као филолог који се и политички одговорно односи према језичким проблемима. У време кад он пише овај свој текст на делу је политика српско-хрватског јединства и интегралног југословенства. Као и Даничић пре њега, који му је био узор, и Белић ставља филологију у службу политике. Зато и он инсистира на чињеницама које тој политици иду у прилог, мада такво понашање

иде на штету науке. У овом тексту, на пример, Белић помиње како се Даничић оградио од Миклошићевог и свог мишљења о разликама српског и хрватског језика, али прећуткује како је и Вук мислио исто као и Миклошић и Даничић пре но што се оградио. То значи да Белић није радио како треба свој научни посао. О томе се читалац може уверити ако једноставно упореди Вукове текстове из ове књиге са Белићевим приказом ставова које ти текстови садрже. Лоша страна његовог понашања у томе је што се представљао као вуковац; био је, у ствари, следбеник Ђуре Даничића (из касније фазе) и Ватрослава Јагића.

Само неколико година после Белићевог чланка о српско-хрватском језичком и народним јединству млади загребачки лингвисти Петар Губерина и Круно Крстић издали су књигу под називом *Разлике између хрватскога и српскога језика* (Матица хрватска 1940) са ставовима супротним Белићевим. У књизи *Вук и Хрвати* (1966) Виктор Новак опширно пише о Белићевој полемици са двојицом загребачких аутора, и о даљој судбини језика за време Другог светског рата и после њега. Новак је био уверен да су проблеми створени са НДХ превазиђени и да је језичка политика чврсто утврђена Новосадским договором (Белић је, на том Договору, био најугледнија личност међу лингвистима). Сада, међутим, знамо да није било тако. Исте године када и Новакова књига о Вуку и Хрватима објављена је *Декларација о називу хрватскога књижевног језика* (1967). Показало се да ни Белић ни Новак нису своје тезе заснивали на увиду у стварно стање.

Вук – ујединилац Срба и Хрвата у књижевном језику. – Текст је прештампан из Белићеве књиге чланака и расправа *Вук и Даничић* која је објављена у Београду 1947. године.

Као и цела та књига, и овај чланак био је подређен основном политичком циљу који се у првим послератним годинама остваривао под паролом братства и јединства Срба и Хрвата. Из тога чланка се најбоље може видети како је Белић преузимао јагићевску интерпретацију Вуковог дела. Он је у Вукова схватања „учитавао" нешто што је тадашњем политичком тренутку било потребно, а што није имало подлоге у Вуковом делу. Никаквим научним разлозима се за Вука Стефановића Караџића, аутора *Писменице српскога језика, Српскога рјечника* те чланака *Срби сви и свуда* и *Срби и Хрвати*, не може тврдити да је „ујединилац Срба и Хрвата" у народном језику. – У овом Белићевом чланку, заснованом на политичким интенцијама,

а не на филолошким разлозима, већ су биле садржане основе будућег Новосадског договора.

НОВОСАДСКИ ДОГОВОР (1954)

Закључци новосадског договора. – Текст је преузет из *Правописа српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1960.

У јавности је створен утисак да је Новосадски договор наставак Бечког договора; о томе најбоље сведочи и *Уводна реч* Правописне комисије која је објављена у *Правопису*. Има, међутим, више тачака у којима се Бечки и Новосадски договор разилазе. То су:

1. Назив језика. На Бечком договору назив језика није споменут. Један од главних разлога је у томе што Вук није пристајао на двочлани назив језика (Види овде напомену о том Договору). На Новосадском договору назив језика је српскохрватски односно хрватскосрпски. Тиме се битно одступило од Вуковог става.

2. На Бечком договору није поменут ниједан народ који говори језиком о којем се лингвисти договарају. Из контекста Вукових дела јасно је да је за њега народ који говори оним описаним наречјима (екавско, икавско, ијекавско) могао бити само српски народ. У *Закључцима новосадског договора* помињу се три народа: Срби, Хрвати и Црногорци који говоре српскохрватским језиком. Прави статус Црногораца у Новосадском договору заправо није јасан: они су представљени и као народ чије име у називу језика није заступљено, тј. као народ без својих лингвиста и без свог културног средишта. Трима народима ће се деценију касније придодати још један народ на истом тлу: Муслимани. Али ће и њихов статус бити исто као и код Црногораца неодређен.

2. На Бечком договору се помиње разједињеност у буквици (што значи у писму), али се не наводи име ниједног писма. На Новосадском договору, међутим, та писма се именују као латиница и ћирилица. Не каже се које је од та два писма српско, а које хрватско, али је из контекста јасно да је латиница сматрана као хрватско писмо а ћирилица као српско. И то је једно одступање од Вукових интенција. Он је настојао да направи српску латиницу која би у свему одговарала српској ћирилици; отпори према признавању латинице као српског писма били су одвећ велики тако да је он тај посао

одлагао и није га довршио. (Види белешку под *Alphabeti Serborum* у одељку о Вуку).

3. На Бечком договору се од три дијалекта, или како се тамо каже од три „наречја" (екавско, ијекавско, икавско), бира једно, ијекавско, као основица за књижевни језик и наводе се разлози таквог избора. Поред бројности народа који тим дијалектом говори остали разлози тичу се језичке и књижевне традиције. Изричито се допушта писање и на другим дијалектима (тј. „наречјима"), под условом да се они не мешају и не гради језик кога у народу нема. На Новосадском договору се не говори ни о дијалектима ни о наречјима већ о изговорима (екавском и ијекавском). То прејменовање једне језичке категорије: наречја у изговор, омогућило је организаторима Новосадског договора да негде заметну треће наречје (икавско) и да и тиме прикрију одступање од Бечког договора.

4. Интенција Бечког договора била је саопштена у првој реченици: да један народ треба једну књижевност да има. То значи да су потписници договора прихватили став да од разједињених дијалеката треба изабрати један који би имао функцију учвршћивања народног и књижевног јединства, што практично значи: стварању једног књижевног језика, једног народа и једне књижевности. Остављено је да будућност реши како ће се тај народ, тај језик и та књижевност звати. У *Закључцима Новосадског договора*, без обзира на прокламације, све је учињено да се то јединство лако распадне: дата су два писма, два изговора, два културна средишта. Ћирилички, екавски правопис штампа се у Новом Саду, у доминантно српској средини; латинички, ијекавски правопис штампа се у Загребу, у доминантно хрватској средини. Биће сасвим нормално да се за коју годину или деценију те разлике оснаже и давањем националних имена: екавица, ћирилица = српски; ијекавица, латиница = хрватски. Ка томе ће стремити политка изражена у *Декларацији о хрватском језику и правопису*, али и неки други мање гласни покушаји у сличном смеру.

5. У *Закључцима Новосадског договора* не помиње се ниједно име из наше књижевне прошлости, али су прва имена која су поменута у *Уводу* Правописне комисије били Вук и Гај. Творцима правописа било је, очигледно, потребно да преко тих имена манифестују јединство Хрвата и Срба. Гај, код Хрвата, ипак није име које би се могло по филолошком (не и политичком) значају поредити са Вуком. Са Вуком се, код Хрвата, може мерити само Ватрослав Јагић. Мада се Јагић у *Правопису* нигде не спомиње, ипак није тешко

приметити да је Новосадски договор, у целини, прављен на основама илирско-јагићевске парадигме, у духу јагићевске стратегије.

Уводна реч – Текст објављен на челу *Правописа српскохрватскога књижевног језика*, Матица српска, Нови Сад 1960.

Правописну комисију, која је образована на Новосадском договору, чинили су: др Радомир Алексић, др Александар Белић, др Јован Вуковић, др Људевит Јонке, Радован Лалић, Славко Павешић, Павле Рогић, др Михаило Стевановић, др Јосип Хам, Милош Хаџић, др Мате Храсте.

Текстом *Правописа*, а поготово *Уводном речи* у *Правопису*, Правописна комисија била је најауторитативније тело које је тумачило или сугерирало тумачење Новосадског договора. Неколико од тих сугестија Правописне комисије проблематичне су и на њих треба обратити пажњу:

1. Правописна комисија сугерира став да су Вук и Гај тежили истом циљу. То, међутим, није тачно. Вук је, као и многи српски писци, у почетку био склон илирском покрету, а касније се од њега дистанцирао. Гај није ни учествовао на Бечком договору. Најжешћи напади на Вука објављивани су у Гајевим *Народним новинама* и то из пера Антуна Старчевића. Тешко би се могло са аргументима тврдити да су Вук и Гај иста линија у филологији, а поготово у политици.

2. Правописна комисија сугерира став да је наука о језику у 19. веку утврдила да је народни језик Срба и Хрвата један језик. Текстови које доноси ова књига демантују ту тврдњу; они су ближи ставу Вуковом да језик Срба и Хрвата није исти. Становиште по којем је језик Срба и Хрвата један језик истакли су, у име виших политичких циљева, Јан Колар и илирци, а после је такав став наметнула парадигма јагићевске лингвистике. Исправније казан став о језичком заједништву Хрвата и Срба могао би да гласи: у другој половини 19. века код дела утицајних лингвиста почео је да преовлађује став да је језик Срба и Хрвата један језик.

3. Правописна комисија сугерира став да је у Бечу склопљен договор између српских и хрватских филолога и књижевника. Израз „склопљен договор" сугерира значење „склопљен споразум", а споразум се увек склапа између две стране. Из списка потписника Бечког договора јасно је да то није био договор двеју страна, јер је у Договору учествовао и један Словенац, Франц Миклошић, тако да би пуна истина била: или да су у договору учествовале три стране, или, што је исправније, да је то био само скуп филолога који су се

опредељивали за један језик. Тај Словенац, Франц Миклошић, творац је капиталног дела које се зове *Упоредна граматика словенских језика* (у четири велика тома) и у том делу он је (1852) изнео став да српски и хрватски језик нису исти. Сходно Миклошићевом ставу, Бечки договор би се могао тицати само српског језика. – Одломак из те књиге, са Миклошићевим ставом, доносим у овој књизи.

4. Правописна комисија сугерира став да су учесници Бечког договора „хтели језик српске и хрватске књижевности 'приближити, сложити и ујединити"'. У Бечком договору се нигде не помиње језик или језици српске и хрватске књижевности. Правописна комисија отуда импутира значење које текст Бечког договора не садржи. Нема говора о томе да је Бечки договор ишао за тим да од двеју националних књижевности прави једну. Он је могао ићи само за тим да од више разбијених локалних књижевности на штокавском прави једну књижевност, на основама једног језика.

5. Реченицом која гласи: „Њихова намера (тј. учесника Бечког договора – П. М.) уродила је добрим плодом, тако да су у другој половини 19. столећа и у Срба и у Хрвата победили фонетски правописни принципи, а за књижевни језик узет је штокавски дијалекат нових облика и акцената", Правописна комисија сугерира бар два неистинита става: а) да су се на Бечком договору учесници опредељивали између штокавског, чакавског и кајкавског и б) да је штокавски код Срба прихваћен тек у другој половини 19. века – што је чиста бесмислица: Срби су, одувек, писали само штокавским. Нису се опредљивали око штокавског, кајкавског и чакавског, него између екавице, икавице и ијекавице.

6. Реченицом: „Оно што је започето бечким Књижевним договором настављено је г. 1954. у Новом Саду познатим Закључцима о српскохрватском језику и правопису", Правописна комисија сугерира став да су Бечки и Новосадски договор израз континуитета. Из образложења које сам дао уз *Закључке Новосадског договора* могуће је видети да то није тачно.

Најновији *Правопис српскога књижевног језика* којег су приредили академик Митар Пешикан и универзитетски професори др Јован Јерковић и др Мате Пижурица, а издала га Матица српска први пут 1993, учинио је корак даље од Новосадског договора у истом смеру. То се може видети из ова три пасуса која се налазе у његовом *Предговору*:

> Употребно је овај правопис намењен првобитно задовољавању потреба српске језичке културе – српске у традиционалном и јези-

кословном смислу, тј. културних и просветних потреба на тлу садашње Савезне Републике Југославије, као и оних књижевнојезичких средина које остају у културној и књижевнојезичкој заједници с тим простором. У складу с таквом реалном употребном наменом, текст приручника не иде (као први Матичин правопис) за формалном симетријом источне и западне грађе, односно српског и хрватског стандарда и узуса, него претежно оперише примедбама и употребним оценама својственим језичкој култури источнијег дела штокавског наречја; међутим, ни ону другу компоненту наш приручник информативно не искључује нити је нормативно дезавуише. Колико је концепт обраде изискивао осврtање на хрватску стандардизацију (или шире схваћено западну), она је навођена начелно у оном виду који је, под именом „хрватскосрпски", добила у заједничком правопису 1960. г. (скраћено: *хс.*), а који је примењиван у шестотомном речнику Матице српске (РМС), на одговарајући начин и у израђеним књигама Речника САНУ (РСА).

Треба имати у виду да су одлике тога израза, доследније и делимично, примењивали и многи српски аутори. Тај факат, међутим, не искључује њихов израз из оквира српског језика, не само зато што су писци Срби него и зато што је и сама та хрватска стандардизација – након прихватања вуковске реформе – реално хрватскосрпска, јер међу својим темељним ослонцима има Вуков Српски рјечник и вуковски у првом реду српски језик.

Разуме се само по себи да је у обради једнака пажња посвећивана ијекавском и екавском изговору или књижевном наречју. У складу с тим, правопис се истовремено објављује у екавици и ијекавици. Садржајно су обе верзије истоветне, а разликују се само у лику приређивачког текста и коментара. (1994:10)

Корак даље у односу на *Правопис* од 1960. у томе је што је раније „јединствен" књижевни језик Срба, Хрвата и Црногораца, у новом *Правопису* подељен, практично, на српски и хрватски део, на његову источну и западну половину, које се, према писцу овог *Предговора*, углавном поклапају по линији екавица ијекавица. Језичком политиком која се ослањала на концепцију о само две варијанте једног језика, и то са националним предзнаком, старом неколико деценија, припремљена је оваква непринципијелна подела и цепање српског језика на два дела.

Матица српска је основана десетак година пре појаве илирског покрета када је српски језик био само српски, јер су Хрвати тада имали свој језик. Она је, на жалост, доживела да потписује ставове као што је овај: „Народни језик Срба, Хрвата и Црногораца један је

језик", како гласи прва реченица Новосадског договора и по којој је народни језик Срба и Црногораца и кајкавски и чакавски. Матица српска у свом Правопису из 1993. издваја половину српског језика и проглашава га хрватским, без обзира на последице које из тога могу проистећи. Треба ипак веровати да ће се, ради достојанства науке, али и достојанства и опстанка Срба као народа, ствари вратити на своје место и треба чинити све што је потребно да се не остваре аспирације по којима би српски језички израз једнога дана био само варијанта „хрватског" језика.

ЗАКЉУЧНА РАЗМАТРАЊА

ПОВРАТАК НА ПРАВИ ПУТ

1.

Историја српског књижевног језика, на основама народног, може се поделити на два периода. Први је до смрти Вука Стефановића Караџића, други је од тада па све до наших дана. Та два периода могу се разликовати по доминацији двеју парадигми у схватању нашег језика: вуковске и илирско-јагићевске.

У време доминације вуковске парадигме, наш језик се називао српским и схватао само као српски. Тај период је веома значајан за афирмацију српског имена и српске културе у свету. Српска филологија, са Вуком као протагонистом, привлачила је велику пажњу слависта на свим странама света.

Период после Вукове смрти, са доминацијом илирско-јагићевске парадигме, протекао је у знаку пуне премоћи хрватске филологије. Хрвати су успели су да водећег српског филолога и Вуковог наследника Ђуру Даничића одведу у Загреб да им први *Рјечник хрватскога или српскога језика.* Успели су да наметну тумачење о Бечком договору групе филолога као о договору представника Срба и Хрвата о језику. А то значи и да се прихвати став о српскохрватском (тј. о хрватском или српском језику) као о једном језику којим говоре два народа, Срби и Хрвати, који су, наводно, Хрвати одувек називали хрватски а Срби српски. Успели су да нађу историчаре и филологе који ће из српске историје изостављати и Дубровник и дубровачку књижевност и оне који ће да напусте српску – и уопште славистичку традицију 19. века – и да, у спорним питањима, прихвате решења хрватске филологије. Срби су као да су заборавили да има Срба и других вера сем православне, иако је међу највећим српским писцима после Другог светског рата било оних који су друге вере (Андрић, Давичо, Селимовић). Новосадски договор је један од највећих успеха хрватске филологије и политике: заједнички српскохрватски језик већ је подељен по пола: од штокавског језика за Србе је била резервисана екавица и ћирилица, а за Хрвате ијекавица и латиница.

Па ипак, та политика није доведена до крајних конзеквенци. Она је пропала заједно са другом Југославијом. После распада Југославије умањене су шансе оних снага које би тако накарадну парадигму могле да спроведу до краја. Вративши се називу српског језика, Срби треба да се врате и парадигми српског језика. А то практично значи да као колективитет треба да дођу до истинске спознаје о идентитету свог језика и о његовој историји. Срећом, они ништа у природи свог језика немају да мењају. Свој књижевни језик, који су једно време звали српскохрватским, треба убудуће да зову српским, и да се убудуће увек и свуда односе према њему као према српском језику.

2.

Каже се обично да је традиционално српско писмо ћирилица. Тај став је тачан. Али Срби су употребљавали и друга писма: Срби католици обично латиницу, а у ранијим временима и глагољицу, а Срби муслимани арабицу. Језичких докумената писаних арабицом је мало, тако да нису оставили значајнијег трага на укупни српски духовни живот.

Друга је ствар са Србима који су писали латиницом. То је био и један од највећих Вукових проблема. Полазећи од става да су Срби сви они који пишу српским језиком, он је морао да види и да значајан број Срба, оних католичке вере, пише латиницом. То, другим речима, значи да је имао у виду да Срби његовог времена имају два основна писма: ћирилицу и латиницу. Да тако нешто као што је српска латиница заиста постоји, о томе сведочи његов *Српски рјечник* из 1818. Реформишући српску ћирилицу, Вук је хтео, исто тако, да реформише и српску латиницу. О томе постоје и релевантни документи: преписка са Бабукићем и Кузманићем. Из тих писама и из раније објављених *Писама Платону Атанацковићу* јасно је у чему би, порема његовој замисли, требало да буде разлика између његове, српске латинице и Гајеве хрватске латинице. Тиче се пре свега дијакритичких знакова (оних квачица изнад слова č, ć, š, ž) које је Гај позајмио од чешке латинице. Вук, међутим, свој тип латиничких слова никад није објавио. Из другог издања Српског рјечника *српска латиница* је изостала. Остала је приказана само *хрватска латиница*.

Било би сигурно много боље да је Вук све послове за Србе успешно порадио, па и те око латинице. Али се тај његов неуспех

лако може објаснити. Вук се борио практично за свој језик и правопис скоро педесет година. Умро је, а тек је четири године после његове смрти званично била прихваћена његова ћирилица и његов правопис. Његовој идеји да латиницу и ћирилицу приближи највише је отпора било међу православним Србима. Они су у тој његовој тежњи видели могућност продора католицизма. Вук је многе грдње морао да доживи на рачун тога што је увео у српску ћирилицу латиничко *j*. Отуда је природно што са својим латиничким словима није журио.

Па ипак је, и то после стварања Југославије, латиница шире прихваћена и као српско писмо. Мноштво је српских књига, нарочито после Другог светског рата, штампано латиницом; мноштво часописа, новина, фирми итд. исписано је тим писмом. У реформи тога писма учествовао је и један Србин, Ђуро Даничић; он је увео слово *đ* у латиницу (уместо *gj* и *dj*). Али латиница, коју употребљавамо, није, по пореклу, српско већ је хрватско писмо. А хрватско је по томе што су је, у облику у којем је употребљавамо, установили Хрвати, као део једног општег латиничког писма, са највише преузетих решења из чешке латинице.

Почетком двадесетог века вођене су анкете које су имале намеру да што више приближе језик и писмо Срба и Хрвата. Један од предлога и тада је био (Скерлићева формулација): узети екавицу и латиницу. Тај пројект, међутим, није прихваћен. Процеси заједништва Срба и Хрвата учинили су да Хрвати прихвате српску ијекавицу, а да Срби прихвате хрватску латиницу. Та решења не морају да буду лоша ни за један од та два народа. Оба решења су их у значајној мери приближила. Што се Срба тиче, мислим да треба прихватити решења која им је већ наметнуо досадашњи живот: паралелна и равноправна употреба и екавице и ијекавице; паралелна и равноправна употреба и ћирилице и латинице.

3.

Питање језичке политике ипак не треба препуштати случају. Не знам шта ће убудуће радити Хрвати. Али мислим да Срби, као неодложно, треба да осветле властиту језичку ситуацију. Треба пре свега да схвате: чију и какву традицију настављају, чију и какву политику следе.

Кључни поробем је у томе: како се односити према Вуку, према Бечком договору, према Вуковом тексту *Срби сви и свуда*, који је до

сада био маргинализован, а који представља кључ за разумевање проблема.

а) Треба се, најпре, ослободити уверења, да су до сада Срби стварно следили Вукову језичку традицију и да су водили своју језичку политику у његовом духу. Вукова задужбина, Научни састанак слависта у Вукове дане, Вукове слике и књиге свуда, – све је то начин да се покаже да је Вукова мисао и дело стално присутно међу нама. Ова моја књига, међутим, показује супротно: да је Вук, у стратешким ставовима, изневерен. Уместо Вуковске парадигме наметнута је илирско-јагићевска. Вуковска традиција није на линији: Вук – Даничић – Јагић – Маретић – Белић – Ивић, како се обично мисли. Права вуковска традиција је на линији: Вук – Даничић (до одласка у Загреб) – Лаза Костић – Стојан Новаковић – Љубомир Стојановић. Она је битно различита од линије: илирци – Јагић – Даничић (од доласка у Загреб) – Маретић – Белић. Ја сам отворено за то да се напусти јагићевско-илирска а рехабилитује вуковска линија језичке политике.

б) Деценијама је стварано уверење да је Бечки договор био договор Срба и Хрвата, односно српских и хрватских филолога. То је политичка интерпретација у духу парадигме коју су успоставили људи који су следили Штросмајера, Јагића, Рачког, дакле хрватску парадигму. Та интерпретација, међутим, нема у самом Бечком договору пуно покриће. Бечки договор је био договор о једном неименованом језику, једног неименованог народа, и једне неименоване књижевности, али је из контекста несумњиво да се такав став у целини могао односити на решења која су пре тога у свему основном била нађена за српски народ, српски језик и српску књижевност, и то у делима најглавнијег учесника скупа, Вука Ст. Караџића. Бечки договор, у вуковској интерпретацији, као целина, може се односити само на српски језик (никако на хрватски или хрватско-српски), на српску књижевност (никако на српско-хрватску књижевност) и на српски народ јер се у њему помиње само један народ (а никако два народа, Срби и Хрвати). Пошто постоје различите интерпретације Бечког договора, природно је да Срби не прихвате интерпретацију која им се сервира са хрватске стране, већ да прихвате ону која је у складу са њиховом традицијом, али и ону која је и са херменеутичке стране оправданија. Природно је, наиме, да се Бечки договор интерпретира у контексту Вуковог дела, његових ставова и његове борбе.

в) Победом јагићевске парадигме над вуковском, српској филологији се наметнула и једна друга традиција, са својим интересима и

исходиштима. Та традиција се нарочито тиче односа према Србима католицима, илирском покрету и југословенству.

Прихватајући став да су Срби само православци, српска историографија и филологија је напустила традицију Доситеја и Вука, али и свих умних српских глава до после Другог светског рата. Тим напуштањем се битно умањује корпус српског народа, умањује се његова баштина, скраћују се његове перспективе, али се и сече традиција на којој српска култура почива. Имплицитно се каже: грешили су Текелија, Теодор Павловић, Стојан Новаковић, Иван Стојановић, Тихомир Остојић, Павле Поповић, Јован Скерлић; не греше само филолози из социјалистичког периода.

Прихватајући став да на илиризам и на југословенство треба гледати као на позитивне чиниоце, игнорише се чињеница да су оба та покрета водила ка стварању Југославије, а да је она двапут била растурана, да је за њено стварање и растурање пало много глава, превасходно српских. С друге стране, неће да се види да је велики број Срба, и то оних највећих, све до 20. века, био против стварања Југославије, да је имао у виду само српски а не југословенски национални програм.

За Србе је у овом тренутку најзначајније: како спознати која је њихова права традиција (од више решења која им се нуде) и друго: како извршити преиспитивање те традиције.

После свега што се судбински десило Србима у политици око језика, њима не следује ништа друго него да се држе своје традиције, дакле, онога што им је време и пракса одредило. А то је: Срби свој садашњи књижевни језик могу да граде на основама народног језика, прихватајући решење које су му одредили незаобилазни чиниоци модерне српске културе: Доситеј и Вук; и један и други су свој језик називали само српским. Решење које им досадашња животна пракса нуди подупире став да је српски књижевни језик истовремено и екавски и ијекавски, а српско писмо истовремено и ћирилица и латиница. Пошто су та решања историјска, Срби друга решења не треба да траже. Српска језичка и књижевна традиција довољно је моћна, кад се има у пуном опсегу, да може да опстане као самосталан културни ентитет, независно од околних народа са којима су Срби кроз историју имали пуно заједничког. Другим народима треба препустити да сами за себе нађу најповољнија решења.

СРБИСТИКА
СТАЊЕ И ПЕРСПЕКТИВЕ

Не би се сасвим тачно могли означити почеци србистике – тј. филологије која се бави српским темама. Њен прапочетак би могао бити Летопис Попа Дукљанина или списи браће Немањића, Саве и Стефана, о оцу Немањи. Али је неспорно да је српска филологија пуну снагу достигла са појавом Вука Стефановића Караџића и паралелном обрадом српских тема највећег слависте тога доба Павла Јозефа Шафарика. Својим осветљењима српског језика, српског писма, српског народног стваралаштва, српских старина, српске историје и српске антропологије, Вук Караџић је утемељио модерну србистику и донео јој светску афирмацију. Србистика је његовим деловањем стекла равноправан третман са другим националним филологијама. Али је она посебно место стекла у словенској филологији, односно славистици, самим тиме што је на челу имала једног од најплоднијих филолога свога доба и што су његови резултати били комплементарни са резултатима бављења српским темама у радовима Добровског, Копитара, а посебно Шафарика који је у области откривања писаних споменика српске културе учинио нешто слично ономе што је Вук учинио у области усмене народне културе.

На жалост, србистика губи свој пуни замах после смрти Шафарика и Вука Караџића. Наступало је време једне другачије филологије која се почела успостављати са појавом илирског покрета и која ће живети све до наших дана под именом сербокроатистике. Остајући до краја живота доследан у ставу да Срби имају свој језик, а Хрвати свој, Вук је практично био и против успостављања сербокроатистике као дисциплине. У томе су његови ставови били сагласни са ставовима водећих слависта његовог доба. Вука је у томе подржавао и његов млади следбеник Ђуро Даничић све док није 1867. отишао у Загреб да ради као тајник новоосноване Југославенске академије знаности и умјетности и као први уредник *Рјечника хрватскога и*

српскога језика. Од овога чина водећег српског филолога после Вука престаје, практично, да постоји србистика као самостална дисциплина; она се утопила у сербокроатистику.

Након хрватске сецесије крајем 20 века, која је уследила после више покушаја у овом веку, Срби су у ситуацији да се врате србистици. Али ситуација за њих више није онако повољна као у Вуково време. Језик који је за Вука и његове савременике био несумњиво српски језик, у међувремену је постао српскохрватски, односно хрватски или српски, па је пред само разбијање Југославије имао два назива: хрватски и српскохрватски. То значи да је српско име тек једном четвртином учествовало у именовању језика који је некада Вук звао само српским. Српска народна књижевност, односно народна књижевност на српском језику, која је Вука и његов народ прославила у Европи, у време сербокроатистике постала је српскохрватска књижевност, а сада се она најчешће третира као хрватска и српскохрватска народна књижевност. Дубровачка књижевност у време развијене србистике била је, за све слависте, као и за Вука, део српске књижевности, па је у време успона сербокроатистике постала српскохрватска, а сада се изучава као хрватска и, евентуално, као српскохрватска књижевност. Сербокроатистика, као што се из тих примера види, разарала је основе српског националног бића, сужавала га и обезвређивала. Са седиштем у хрватској средини, већ од друге половине 19. века, она је наметала своја решења и српској страни, а посебно је то чинила у време Титове Југославије када је Загреб добио државни лексикографски центар. Стављен у инферіоран положај, несамосталан, српски део филологије у србо-кроатистици био је доведен у положај да служи туђим идејама и туђим интересима. То је било могуће јер су све главне српске институције (САНУ, Матица српска, СКЗ, катедре за српски језик и књижевност, катедре за историју) биле стављене у функцију остваривања основног тренда сербокроатистике. Поготово је у тоталитарном систему друге Југославије кадровска политика вођена у складу са пројектованим интересима филолошко-лексикографског центра у Загребу. Резултати те оријентације по Србе нису могли да буду добри: не само да је филологија била стављена у службу дневне политике, него се показало да је често била стављена у службу туђе и непријатељске политике. Тиме је српска национална филологија, као наука, била деградирана. Следствено томе, деградирано је и образовање које је деловало у складу са тако усмереном филологијом.

2.

Сада, на почетку обнове србистике, било би природно да више чинилаца у српском народу, којима је стало до тога народа и до достојанства његове филологије, буду свесни ситуације у којој се, као народ, у овој области налазимо.

Најпре: сви патротски политички субјекти морају да постану свесни чињенице да они нису једини одговорни за положај у којем се српски народ нашао у двадесетом веку: иза идеје о језичком јединству са Хрватима, и иза идеје о југословенству, стајали су поствуковски филолози који су прихватили ставове сербокроатистике. Политички субјекти, такође, нису једини одговорни што су српске националне институције деценијама програмски и кадровски биле припремане да узорно врше функцију у складу са основним идејама сербокроатистике. Али они ће бити одговорни, у највећој мери, уколико не сагледају стварно стање националних институција које се баве филолошким пословима и не омогуће да се оне тако трансформишу да убудуће делују у складу са интересима србистике. Срби, као и други народи, треба, другим речима, поново да стекну своју националну филологију, са својим центром и са својом тачком гледишта.

У процесу духовног преображаја српског народа једну од кључних улога може да одигра и Српска православна црква. Сви европски народи разликују се међу собом по језицима којима говоре, а не по државама у којима живе и по вери коју исповедају. Тај став је важио и у Српској православној цркви и, колико знам, никада није одбачен. Крајем 19. века на изричит начин заступан је у текстовима проте Димитрија Руварца, штићеника патријарха Георгија Бранковића, једног од највећих српских јерарха. Исто становиште бранили су и католички свештеници који су имали српско национално осећање као дум Иван Стојановић. И српски филолози, православци, који су се понашали као узорни верници (рецимо Тихомир Остојић) поштовали су став о верским слободама и припадности Срба различитим вероисповестима.

Вековно становиште да су Срби сви који говоре српским језиком, без обзира на разлике у вери, вештачки је потиснуто. Оно је замењено идејом да Срби и Хрвати имају исти језик, а да се међу собом разликују само по вери. Ово становиште наметнули су, као подлогу сербокроатистике, хрватски филолози, пре свега Јагић. Ту Србима туђу идеју су после раширили, у духу сербокроатистике, и српски филолози. Срби су као народ постојали и пре примања хришћанства, а Срба православаца и католика има од самог раскола. Ни

сви припадници светородне династије Немањића нису били православци. Један од браће које је Свети Сава мирио, Стефан, био је православац, а други, Вукан, био је католик. Не треба заборавити ни да је брат патријарха Макарија, обновитеља пећке патријаршије, био Мехмед-паша Соколовић. Велики турски везир био је само један од оних припадника српског народа који су исламизирани од 15. века.

За српске филологе је сада најважније питање на којим основама ће се обновити њихова национална филологија. За мене ту двојбе нема: србистика се може обновити једино на научним основама и једино у складу са српским националним интересима, дакле на принципима на којима почивају и све друге европске националне филологије. Такве основе србистике успостављене су у славистици прве половине 19. века и у радовима Вука Караџића. За србистику тога доба био је карактеристичан став: да се етнички Срби разликују од других народа по томе што говоре српским језиком, без обзира на веру, и без обзира на степен изграђености српског националног осећања, без обзира на то у којој држави живе или за чију се државну идеју везују. У том ставу ништа не треба мењати; треба само бити доследан и прагматичан у његовој примени.

3.

На почетку обнове србистике природно би било да се бар глобално одреде најкрупнија подручја којима ће се убудуће србистика институционално бавити. У досадашњој филологији, посебно оној која се бави језиком и књижевношћу, таква подручја су се већ искристалисала. Све њих треба имати у виду, као делове једне велике целине. То су:

а) језички и други споменици везани за преднемањићки период,
б) стара књижевност и језик на којем је она писана,
в) језик и књижевности средњег доба,
г) српски народни језик и народна књижевност, и
д) језик и књижевност новог доба.

У свим тим деловима обиље је доказа о дугом историјском трајању српског народа. Све те делове треба посебно институционално изучавати и сагледавати у међусобној повезаности као систем националних наука. Одсуство свести о постојању тих делова, као и запостављање било кога од њих, значило би сужавање основе српске филологије, скраћивање и сужавање историјског корпуса српског народа.

Преднемањићки период. Археолошка открића, обављена нарочито последњих деценија, показала су да данашњи Срби живе на тлу где су у праисторији биле засноване две најстарије европске цивилизације: лепенска и винчанска. Њима је српска и светска археологија поклонила највећу пажњу, као и археолошким испитивањима из римског периода. У сенци тих испитивања остала су она која се тичу Срба и Словена. Ту чињеницу треба схватити и као израз слабог рејтинга србистике и славистике уопште, а посебно као последицу владајућих филолошких и политичких трендова. Обновљена србистика, међутим, требало би да поклони пуну пажњу налазима, слутњама и претпоставкама једне линије у србистици која је запостављена или скоро тотално маргинализована, а коју представљају имена Мавра Орбина, Ђорђа Бранковића, Јована Рајића, Павла Јозефа Шафарика, Милоша С. Милојевића, Симе Лукина Лазића, индолога Димитрија Митриновића и Павла Јевтића, владике Николаја Велимировића, Олге Луковић Пјановић и Радивоја Пешића, Светислава Билбије, Реље Новаковића, Јована И. Деретића и других. Систематска испитивања, њиховим трагом – чак и кад би показала да је већина њихових виђења била погрешна – сигурно би пресудно унапредила српску филологију, а пре свега класичну; ојачала би нашу неразвијену индологију, и дале, надајмо се, посебне импулсе индоеуропеистици.

Стара српска књижевност и њен језик. Срби су на разним варијантама старосрпског, односно славенског језика, стварали књижевност од преднемањићског периода до првих деценија 19. века. Порекло и употреба тога језика и књижевни облици на њему створени треба да буду предмет сталног научног испитивања. Јагићеве тезе о природи и вредности старе српске књижевности, на пример, које је прихватао Скерлић, а преко њега и сви остали, успешно су ревидиране последњих деценија у радовима Ђорђа Сп. Радојичића, Милана Кашанина, Димитрија Богдановића, Ђорђа Трифуновића, Радмиле Маринковић, антологичара Миодрага Павловића и других истраживача. Управо та ревизија, била је један од првих великих продора србистике која се обнавља; она је показивала да Срби нису народ који је касно ступио на историјску сцену него стари народ који је највише врхунце културе имао већ у средњем веку.

Средње доба. Изразом „средње доба", један од првих Вукових следбеника, Јован Суботић, означавао је прелазно раздобље између

старе и нове српске књижевности. А то је доба обухватало локалне књижевности на српском језику, као што су: дубровачка, босанска и славонска књижевност. Већ Јован Скерлић је те исте књижевности означавао као „српскохрватске", а данас се оне обично изучавају као део хрватске, а понекад и као део српскохрватске књижевности. У новијим историјама српске књижевности (Павић, Деретић) ове књижевности су изостављене. Чињенице као што су ове: да је кајкавац Јагић, у едицији Стари писци хрватски, издавао дубровачке писце који су писали на језику другачијем од његовог матерњег, а да је књиге за ту едицију приређивао штокавац Ђуро Даничић, иначе преводилац *Историје српског народа* од Руса Мајкова, или Милан Решетар, њен уредник између два светска рата, такође штокавац који је сматрао да су дубровачки писци писали српским а не хрватским језиком, могу се објаснити само хермафродитском природом србокроатистике као дисциплине. Том природом сербокроатистике, исто тако, може се једино објаснити и чињеница да је српска филологија запоставила издавање писаца овог периода, и то не само у католичком већ и у православном делу српског народа. Озбиљна филологија, која држи до свог научног достојанства, не може чињенице везане за језик и књижевности средњег периода да препусти политикантским конструкцијама. Србистичка истраживања треба да обухвате и дела која тематски и по ауторима спадају у домен србистике а писана су на страним језицима: латинском, немачком, руском, италијанском, француском, мађарском и другима.

Српски народни језик и српска народна књижевност. Није спорна чињеница да има Хрвата који говоре као и Срби, као што није спорна чињеница да има и Словака који говоре као и Чеси, или Украјинаца који говоре као и Руси. Ако се, међутим, језик узме као битна одредница народа, тј. ако се примене принципи који важе за све друге народе, онда се може узети као спорна чињеница да се један исти језик назива и српским и хрватским. Са не мање права од Хрвата и Македонци су српски језик могли да назову македонскосрпским или македонским и српским, а Украјинци руски језик украјинскоруским. Став србистике у питању имена језика мора да се заснива на општеважећим стандардима као што се заснивао и у Вуково време. Озбиљан србиста, који држи до научних принципа, не би могао да прихвати чињеницу да је, рецимо, Дејтонски споразум стварно потписан на три језика: српском, хрватском и босанском. Али он мора да уважава чињеницу да, рецимо, босански муслимани говоре нешто

другачијим српским језиком, или да и они којима је матерњи српски а осећају се Хрватима, говоре српским језиком на хрватски начин. Вук сигурно није грешио кад је сву народну књижевност на српском народном језику увршгавао у српску књижевност; то не искључује могућност да се у оквиру глобалне српске језичко-етничке заједнице разликују и етничке подзаједнице на верској, регионалној или некој другој основи, па и њихови посебни језички и књижевни изрази.

Нова српска књижевност и српски књижевни језик. Није нимало тешко установити када су Хрвати узели српски језик за свој књижевни језик. То је учињено у време илирског покрета. Илирски покрет, претходник идеје југословенства, наметнуо је идејну основу сербокроатистике. На тој основи је српски народ и ушао у авантуру која је довела до стварања Југославије а после и до њеног распада. Стварање, функција и оживотворење илирског покрета, било је, у сербокроатистици, приказивано само као позитиван историјски чин. Србистика, која се поново рађа, мораће да успостави континуитет са ауторима који су се тој идеји супротстављали: са Вуком, Текелијом, Теодором Павловићем, или је објашњавали на прикладнији начин, као што су то чинили Тихомир Остојић и Илија Мамузић. Другим речима, према тој кључној појави новије српске историје србистика би требало да се ослања на тачку гледишта која је својствена српској а не хрватској традицији. Однос према томе питању није академског, већ судбинског карактера. На Вуковим идејама нити би била створена држава каква је била Југославија, нити би, у најновије време, дошло до верско-националног раскола, па ни до последњег рата у Хрватској и Босни; подлога за таква збивања проистекла је из Јагићевих идеја. На жалост, много негативног што нам је донела сербокроатистика и Југославија не може се исправити. Српска филологија, међутим, може да допринесе да се однегује свест о раширености споменика културе српског народа, али и да се однегује и свест о постојању нечег што се може назвати „српски језички и етнички комонвелт". Та свест би требало да доведе до повезивања и разних видова комуникације између Срба који се тако данас осећају и зову и оних етничких Срба који се тако не осећају.

4.

Научни скуп о русистици и србистици, на којем данас учествујемо, требало би да допринесе обнови славистике као дисциплине. Сви ми који се бавимо словенским језицима и културама сматрамо се

славистима. У периоду доминације сербокроатистике, међутим, знања о коренима, природи и великанима славистике потпуно су маргинализована. Студентима српског, односно српскохрватског језика и књижевности, колико ми је познато, не значе много имена Добровског, Шафарика, Колара, Срезњевског, Миклошића, Пипина; не верујем да је иједан наш студент после Другог светског рата добио на испиту питање о неком од тих великана. Обнова србистике, на вуковским основама, подразумева и обнову знања о разлозима настанка славистике и о њеним главним идејама и резултатима. Може да радује чињеница да се почеци те обнове дешавају у сусрету русиста и србиста. Представници тих двеју блиских и повезаних филологија данас имају велику одговорност за судбину славистике у словенском свету.

5.

Обнова србистике, као и истовремена обнова славистике код Срба, подразумева и темељиту реформу образовања у делу који се тиче филологије.

Идејну основу образовања у доба владавине социјалистичког поретка, чинила је доктрина интернационализма. Берђајев је још пре Другог светског рата видео погубност тога решења и проповедао повратак старим романтичарским комплементарним идејама национализма и космополитизма, дакле основама које су искључивале шовинизам а на којима је утемељена и афирмисан а славистика. Идејна и стручна основа образовања и васпитања српске омладине деценијама је почивала на југословенству и сербокроатистици. Овог септембра је, кажу медији, око милион младих глава у нашој држави поново село у школске клупе. Не видим да је ико одговорнији за њихову судбину и за судбину српског народа од српских филолога.

Реферат на Округлом столу посвећеном теми *Русский язик. Сербский язик. Русистика. Сербистика.* који је одржан у Словенском институту у Новом Саду 28. септембра 1996. год. Округли сто био је организован у оквиру симпозијума *Сопоставительные, типологические и сравнительно-исторические исследования русского и других славянских языков* који је одржан на Филолошком факултету у Београду 25-29. септембра 1996.

РЕГИСТАР ИМЕНА

Абрхам, бискуп, 119
Авакум, архимандрит, 413
Аделунг, 78, 83, 241
Александар Македонски, 83
Алексић, Радомир, 521
Алкеј, 161
Алепски, Павле, ђакон, 413
Андрић, Иво, 25, 448, 527
Антон, 96, 97
Аристофан, 78, 161
Арсеније Четврти, патријарх,134
Арсенијевић Емануел, Ђорђе, 244
Арпад, 190
Архимед, 161
Асемани, 96, 97
Асен Иван Други, 266
Атанацковић, владика Платон, 16, 31, 127, 247, 249, 467, 468, 472, 473, 528, 530
Ашбот, 296

Бабукић, Вјекослав, 344, 467, 490, 528
Бакотић, Луjо, 25,
Бан. Матија, 25, 475
Бандке, 82, 164
Барл, 120
Бандури, 97
Бекић, Томислав, 458
Белић, Александар, 36, 41, 292, 294, 295, 403, 404, 431, 448, 450, 480, 489, 497, 508, 510, 512, 517, 518, 521
Белостенец, Иван, 79, 116
Бер, 296
Берђајев, 542
Бернардино, 282
Бернекер, 297
Бернолак, 82
Билбија, Светислав, 539
Бирлинг, 82
Блаж, нински бискуп, 411
Богдановић, Давид, 294, 412
Богдановић, Димитрије, 539
Богишић, Валтазар, 329, 404
Богородицки, В. 291
Богухвал, 210
Божић, Мирко, 448
Бојић, Лазар,
Боранић, Драгутин, 450
Бохорич, 120
Бошковић, Јован , 343
Брандт, 292
Бранковић, Герогије, патријарх, 535
Бранковић, Ђорђе, 21, 537
Бранковић, Ђурађ, 222

Браун, 295
Брикнер, 290, 293, 295
Бркић, Василије, патријарх, 134
Брлић, Игњат, 113, 164, 248, 418, 465, 466
Броз, Иван, 450, 500, 516
Броз, Јосип Тито, 534
Брок, 291
Брукнер, А., 493
Будс, 292, 295
Будмани, Перо, 284, 285, 318, 325
Буниħ-Бабулиновић, 113
Бургадели, 113
Бургман, 405
Бучић, 116

Ваковић, 127
Валвасор, 96, 97, 413
Ванка, Вјенцеслав, 410
Варлаам, 59
Василије, владика, 420
Василије, цар, 215
Варлаам, 59
Вебер Ткалчевић, Адолф, 341, 415, 416
Вежић, 415
Вејли, 77
Велеславин, 162
Велимировић, Николај, 537
Венцловић, 16
Ветранић, 113
Видаковић, Милован, 490
Винавер, Станислав, 49
Винковић, бискуп, 419
Винце, Златко, 30, 47, 493, 503, 507
Вион, 161
Виргилије, 116
Витезовић, 116
Витезовић, Милован, 472
Владиславић, Сава, 21
Влачић, Љуб., прота, 428
Владислав, краљ, 193
Владиславић, Сава, 21
Водник, 120
Влаховић, Петар, 476
Водник, Бранко
Водопић, 500
Воиновић, Станиша, 502
Војиновић, Милош, 136
Војновић, Иво, 25
Војновићи, 63
Волтер, 161
Волтићи, Јосип, 79, 248
Вондрак, 295, 296
Враз, 120, 236, 340, 341, 463
Врамец, 116, 183
Врховац, Радивој, 503, 504
Вујановски, Стеван, 412, 424
Вукан Немањић, 536
Вукићевић, Миленко, 410
Вуковић, Јован, 449, 521
Вуковић, Божидар, 112
Вукотиновић, Људевит. 354
Вусић, Никола, 141

Гадамер, 31
Гај, Људевит, 21, 29, 30, 33, 46, 113, 116, 128, 162, 165, 167, 210, 301, 317, 337, 338,339, 340, 377, 383, 415, 449, 450, 463, 470, 472-486, 488, 489, 494, 520, 521, 528

Гара, Јован, 190
Гартгаузен, 290
Гатерер, 87
Гебауер, 290
Георгијевић, Крешимир, 448
Геснер, 96, 97
Гершић, Глигорије, 242
Гете, 243, 288
Главинић,217
Грим, Јаков, 243, 244, 260
Грос, Мирјана, 498
Грчић, Јован, 22
Грујић, Радослав, 407, 515, 517
Губерина, Петар, 518
Гундулић, Иван, 21, 113, 194, 217, 222, 227, 235, 337, 340, 341, 343, 399, 405, 494, 508
Гутсман, 79

Давидовић, Димитрије, 235, 245, 246
Давичо, Оскар, 527
Далили, 210
Далматин, Јурај, 79, 119, 351
Данило, патријарх, 112
Данко, 120
Даничић, Ђуро, 22, 28, 32, 34, 36, 39, 40, 41, 148, 176, 256, 278, 284, 286, 287, 288, 313, 314, 318, 324, 325, 342, 346, 347, 355, 356, 361, 368, 385, 395, 433, 434, 435, 450, 471, 489, 496, 497, 498, 500-508, 510, 517, 518, 527, 529, 530, 535, 538
Дворжак, 296
Дев, 120
Дела Бела, 79, 248
Делбрик, 364
Деметер, Димитрија, 32, 148
Демостен, 161
Деретић, Јован, 538
Деретић, Јован И., 537
Дивковић, Матија, 280, 348, 349, 351, 417
Дилтај, 135
Дјержавин, 250
Добрашиновић, Голуб, 460
Добријевић, Рафаило, Игуман, 420
Добровски, Јожеф, 13, 18, 22, 64, 70, 77, 78, 80, 82, 87, 97, 120, 162, 164, 241, 263, 410, 433, 458, 459, 461, 475, 477, 479, 484, 499, 501, 533, 540
Долгоруки, 135
Долчи, 96, 97
Доментијан, 120
Дошен, Вид, 113, 144, 194
Дошеновић, Јован, 411
Драговић, 413
Држић, Ђоре, 234, 496
Држић, Марин, 113, 280, 405
Дукљанин, поп, 533
Душан, цар, 16, 134, 136, 194, 266, 320

Ђерић, др., 410
Ђорђевић, Владан, 329
Ђорђевић, С. Ђорђе, 353
Ђорђић, 113, 227, 405, 494
Ђурић, Војислав, 502, 504, 505
Ђурић, Милош, 448

Егинхард, 95
Есхил, 161
Еурипид, 161

Живановић, Јован, 321, 324
Живковић, Станимир, прота, 261
Житеци, П., 296
Жупан, 120

Зборић, 217
Зворник, 184
Златарић, 113
Зомирсе, 88
Зонара, 234
Зрински, 116
Зубатић, 291

Ивановић, 418
Иванишевић, 113
Иванишевић, Иван, 140, 141, 302
Ивековић, Фрањо, 500, 501, 516
Ивић, Алекса, 410, 419, 420
Ивић, Павле, 20, 22, 23, 25, 29, 42, 530
Исаиловић, А. 327
Исаиловић, Димитрије, 490
Исократ, 161
Истријанин, Стипан, 351

Јагић, Ватрослав, 8, 22, 33-38, 41, 46, 48, 49, 50, 290, 292, 294, 295, 305, 318, 319, 343, 347, 353, 356, 36, 378, 385, 386, 387, 388, 389-395, 402, 404, 410, 414, 415, 435, 458, 459, 464, 470, 471, 480, 489, 492, 493, 496-505, 5013, 514, 517, 518, 520, 530, 535, 538
Јакшићи, 18
Јамбрешић, Андреа, 79, 116
Јанез, племић, 120
Јанковић, попечитељ, 252
Јанковић Миријевски, Теодор, 16, 80, 423
Наковић, Паун, 468
Јапељ, Јурај, 79
Јарник, 120, 164
Јевтић, Милош, 489
Јевтић, Павле, 537
Јежић, Славко, 471, 475, 486, 487
Јелачић, бан , 414
Јелачић, Љ., 343
Јерковић, Јован, 522
Јероним, 216
Јиречек, Константин, 414
Јоановић, Евгеније, 490
Јовановић, Петар, 154
Јожић, Блаж, 475
Јонке, Људевит, 448, 521
Јосиф Други, 57, 58, 77, 80, 421, 422, 424, 425
Јукић, Франо, 356, 475
Јунгман, Јозеф, 164, 484
Јуричић, 119
Јурковић, Маријан, 448
Јуришић, Никола, 417, 419

Кадијевић, Ђорђе, 472
Кадлубек, 210
Казали, 501
Калужњацки, 290, 292
Каменс, 161,
Кампелик, 164

Канизија, Петар, 349, 351
Канижлић, Антун, 113, 144
Карађорђе, 194
Караџић, Вук Стефановић, 8, 13-17, 19-29, 31-50, 63, 74, 103, 111, 113, 147, 148, 162, 164, 201, 205, 209, 218, 220, 224, 227, 235, 239-245, 248-257, 259-262, 264, 278, 284,286, 287, 288, 302, 317, 318, 321, 324, 327, 342, 344, 345, 351, 399, 433, 439-455, 459, 460, 461, 464, 465, 467-481, 484, 488, 490, 493, 494, 495, 497-507, 510, 512, 513, 516-521, 523, 527-531, 533, 534, 536-539
Карано-Твртковић, Павле, 21
Карић, Владимр, 321
Карло Велики, 95, 231
Карло Шести, 134
Карскиј, 292
Касије, 113
Кастелица, 120
Катанчић, Матија Петар, 97, 113, 194
Качић Миошић, Андрија, 18-21, 79, 240, 457, 494
Кашанин, Милан, 537
Каштелан, Јуре, 448
Кеглевићи, 417
Кепен, 162, 164
Керестури, 424
Клопшток, 77
Кљун, 152
Кмећ, Јан, 484
Кнежевић, капетан буњићски, 419
Ковачевић, Томо, 475
Колар, Јан, 8, 30, 157, 159, 481, 482, 483, 521, 540
Комбол, Миховил, 499
Комнена, Ана, 102
Комненскиј, 162
Конил, Стјепан, 348
Копитар, Јернеј, 8, 13, 22, 23, 24, 26, 28, 48, 73, 162, 164, 189, 190, 214, 216, 227, 235, 241, 242, 243, 260, 433, 440, 450, 458, 459, 460, 461, 465, 475, 477, 479, 484, 485, 498, 499, 501, 533
Копчински, 82, 164
Коритић, 116, 345
Коритк, 120
Корш, 291, 295
Костић, Д., 290
Костић, Ђорђе, 463
Костић, Лаза, 7, 36, 41, 311, 506, 507, 530
Костић, Слободан
Коцељ, кнез, 76
Кошич, 120
Краљевић, Марко, 232, 233
Красицкиј, 162
Крел, 119
Крен, бискуп, 120
Кречмер, П., 296
Крестић, Василије, 515
Крешимир, 184
Крижанић, Јурај, 22,
Крилов, 250
Кристијановић, 116
Крстић, Круно, 518,
Ксенофон, 161

Кузманић, Анто, 467, 528
Кузмич, 120
Кузмич, Штефан, 79
Кукуљевић Сакцински, Иван, 32, 148, 235, 243, 354, 412, 419
Кулаковскиј, Платон, 367, 383
Куленовић, Скендер, 24
Куљбакин, 292, 295
Кун, Томас, 7
Курелац, Фран,
Куртене, Бодуан де, 291, 294
Куртовић, 63
Курцбек, 77, 81, 424
Кухарскиј, 162, 164, 165
Кухач, 329

Лаб, 116
Лавров, 290, 292, 294, 296
Лазић, Сима Лукин, 537
Лалић, Радован, 448
Ланосовић, 248
Леваковић, Рафаел, 350, 419
Лежан, 268, 271
Лескин, 281, 291, 292, 296, 367, 374, 405
Лесковац, Младен, 448
Линде, 82, 164
Линхарт, 120
Ловро, отац Ф., 218
Ломоносов, 162
Лопашић, 417
Лотнер, 362
Луковић Пјановић, Олга, 539
Лутер, 161, 178
Луциус, 234
Луцић, Ханибал, 301, 302
Љубић, Шиме, 229, 301, 350, 495, 496, 503, 504
Љубибратић, барон, 144
Љубојевић, владика, 411
Љуштина, Вићентије, 411

Магарашевић, Георгије, 245, 246
Мажуранић, Антун, 219, 302, 342
Мажуранић, Иван, 21, 32, 148, 236, 340, 341, 353, 354, 416, 442, 450
Мајков, 504, 505, 540
Максим, монах, 77,
Мамузић, Илија, 513, 541
Мандић, школски надзорник, 423
Манерт, 210
Маретић, Томо, 34, 36, 281, 284, 285, 287, 288, 404, 497, 500, 507, 516, 530
Марија Терезија, царица, 413, 421, 425, 458
Марић, Светислав, 448
Маринковић, Радмила, 537
Марковић, Марко, 448
Марковић, Фран, 340, 342, 416
Марнавић, Иван Томко, 217
Маројевић, Радмило, 468, 490
Марулић, Марко, 217, 277, 280, 401, 403
Мартине, Андре, 47
Матеј, 82
Мателка, 120
Матјеовски, 162, 164
Матић, Т., 296
Матковић, 272
Махмут, султан, 132

Маценауер, 493
Мединский, 162
Мегисер, 96, 97
Мелих, 296
Менчетић (Влаховић) 113, 234, 280, 350, 496
Месић, Матија, 354
Метелко, 164
Микаља, Јакоб, 79
Миклоушић, 116
Миклошић, Франц, 22, 32, 148, 176, 199, 233, 253, 302, 308, 362, 368, 370, 371, 385, 402, 414, 415, 418, 433, 434, 470, 471, 475, 492, 493, 503, 518, 521, 522, 540
Микола, 293, 295, 297
Милер, Макс, 313, 362
Милетич, 290, 294, 296
Милисавац, Живан, 448, 490
Милићевић, Милан Ђ., 318, 324, 355, 501, 508
Милојевић, Милош С., 537
Милчетић, 292
Милованов, Лука, 255
Милутиновић, Коста, 25
Милутиновић Сарајлија, Сима, 113, 162, 457
Милутиновић, Теодор, 456
Мицкијевич, 162
Мишкатовић, 155, 344, 481
Модрушић, 412
Московљевић, Милош С., 449
Мошус, 161
Мразовић, Аврам, 245
Мркаљ, Сава,
Мука, Е., 290, 293
Мурк, 120
Мурко, 164
Мухамед, 132
Муцимир, 184
Мушицки Лукијан, 113, 137, 239, 242, 245, 254

Настасијевић, Момчило, 43
Нелепићи, 417
Немања, Стефан, 112, 266, 376, 533
Немањић, Д., 324, 374
Неринг, 293, 295
Нестор, 76, 78, 210
Нешковић, М., 423
Никифоров, К. В., 485
Николић, Атанасије, 246, 252
Николајевић, Ђорђе, 21, 352
Никољски, В., 493
Нинослав, 193
Нич, К., 293
Новак, Виктор, 33, 34, 36, 39, 473, 474, 475, 483, 488, 495, 497, 505, 514, 518
Новаковић, Стојан, 8, 22, 36, 284, 285, 315, 414, 468, 493, 499, 508, 509, 510, 530

Његош, 222, 441, 501

Облак, 378, 384, 385, 386, 393
Обрадовић, Доситеј, 17-21, 23, 25, 27, 28, 29, 33, 36, 43, 55, 80, 113, 144, 145, 154, 162, 218, 219, 225, 227, 249, 263, 399, 455, 456, 458, 478, 479, 494, 495, 512, 513, 531

Обреновић, Милош, 244
Окука, Милош, 457, 460, 461
Орбин, Мавро, 17, 19, 21, 263, 537
Орфелин, Захарија, 17,
Остојић, Тихомир, 19, 22, 456, 490, 531, 535, 541

Павешић, Славко 521
Павић, Милорад, 455, 457, 538
Павловић, фра Бернардино, 218
Павловић, Миливој, 42, 461
Павловић, Миодраг, 539
Павловић, Теодор, 161, 162, 164, 205, 246, 252, 479, 481, 483, 511, 513, 531
Палацки Франтишек, 163, 484
Палмотић, 113, 194, 337, 343
Пантић, Мирослав, 489
Панчић, Јосиф, 317, 328
Папалић, 348, 349
Паул, Жан, 82, 83,
Пастернек, Ф., 292, 293
Пацел, Винко, 32, 148, 305, 442, 498
Пејаковић, Стјепан, 32, 148
Пејачевић, Марко, 456
Пергошић, 116, 183, 270, 348
Перански, М., 290
Петар Крешимир, 210, 266
Петрановић, Божидар, 212
Петретић, бискуп, 270, 419
Петровић, Аркадије, поп, 511, 512
Петровић, Бошко, 449
Петровић, Василије, 20
Петровић, Велько, 449
Петровић, Петар Први, 20
Пешикан, Митар, 528
Пешић, Радивоје, 537
Пижурица, Мате, 522
Пиндар, 161
Пипер, Предраг, 9
Пипин, Александар, 499, 542
Платон, 161
Погачник, Јоже, 458, 459, 460
Поповић Ђорђе (Ђуро Даничић), 40, 327
Поповић, Ј., 252
Поповић, Јован Стерија, 253, 254, 485
Поповић, Милош, 40
Поповић, Миодраг, 472, 473, 512
Поповић, Павле, 22, 531
Попович, 96, 97
Порженски, 297
Порфирогенет, Константин, 88, 110, 115, 132, 138, 151, 152, 189, 191, 193, 194, 196, 197, 201, 208, 214, 215, 267, 270, 271, 503
Похлин, 120
Прешерн, 120
Прокоп, 95
Путник, Мојсеј, владика, 422
Пуцић, Медо, 25
Пухмајер, 164
Пушкин, 250, 288

Рааб, 169
Равникар, 120
Радичевић, Бранко, 457, 472
Радојичић, Ђорђе Сп., 539
Раимер, Ђорђе, 243

Рајачић, Јосиф, патријарх, 343
Раић, Стефан, 144, 219, 414
Рајић, Јован, 17, 21, 537
Раковац, Драгутин, 336
Рањина, 113, 281, 302
Рачки, Фрањо, 234, 305, 504, 505, 530
Раух, бан, 515
Рељковић, Антун Матија, 18, 19, 21, 144, 194, 219, 248, 412, 414, 418, 457, 494
Решетар, Милан, 277, 278, 279, 281, 282, 290, 294, 353, 397, 398, 403, 404, 405, 406, 410, 414, 415, 499, 513, 514, 538
Ридигер, 68
Ризнићи, 63
Ристић, Јован, 494
Рогић, Павле, 521
Розвадовски, 291
Ројц, 211
Роси, 113
Росћишевски, 162
Руварац, Димитрије, 333. 486, 508, 510, 511, 512, 535
Руварац, Илларион, 404, 510
Руварац, Коста, 510
Румјанцов, 162

Саблер, Т., 295
Салан, 190
Сарачевић, Јосиф, 421
Сафо, 161
Свети Јероним, 80
Свети Сава, 112, 376, 533, 536
Светоплук, 76, 78
Селимовић, Меша, 24, 527
Сервантес, 161
Силвиус, Енеас, 95
Симеон, цар, 222, 266
Симић, Живојин, 319
Симић, Јелена, 457
Скерлић, Јован, 22, 25, 41, 531,538
Сладовић, 211
Сметанка, 293
Смичиклас, Таде, 340, 354
Смодек, 342
Соболевскиј, 290, 292, 295
Соколовић, Макарије, патријарх, 536
Соколовић, Мехмед паша, 536
Сократ, 78
Соларић, Павле, 80, 242, 414
Софокле, 161
Спахо, Мехмед, 24
Срезњевски, И. И., 542
Стаматовић, Павле, 246
Станисављевић, владика, 420
Старчевић, Симеон, 411
Старчевић, Анте, 33, 34, 182-188, 191, 192, 193, 194, 196, 197, 337, 347, 348, 474, 475, 488, 491, 511
Старац Милован, 19
Стевановић, Михаило, 449, 521
Стејић, Јован, 257, 320, 350, 351
Стефан, цар, 193
Стефан Првовенчани, 193, 535, 538
Стјепан Други, 184
Стјепановић, пашки капетан, 411
Стојановић, дум Иван, 22, 35, 486, 431, 537

Стојановић, Љубомир, 36, 41, 294, 357, 359, 378, 379, 380, 381, 382, 384, 385, 386, 388, 395, 470, 491, 502, 503, 512, 513
Стојановић, прота пакрачки, 421
Стојковић, Атанасије, 80
Строхел, 325
Стули, Јоаким, 79, 113, 164
Суботић, Јован ,173, 175, 176, 182, 252, 347, 489, 490, 492, 494, 537
Супило, Франо,34, 488
Суровјецки, 210

Таловци, 417
Теогнис, 161
Текелија Сава, 247, 468, 479, 491, 513, 531, 539
Теокрит, 161
Тодоровић, Димитрије, 482
Тимченко, 292
Тирол, Димитрије, 243, 246
Толстој, Л. Н., 33
Томазео, Никола, 25
Томса, 82
Торбар, Јосип, 305, 504
Тординац, Ђуро, 336
Трифуновић, Ђорђе, 537
Трнка, 164
Трубар, Примож, 73, 119, 348
Трпимир, 184
Тургењев, 288

Уљанов, Г., 291
Урбан Осми, папа, 217

Фасмер, М, 295, 296
Фатер, 164, 243
Ферноу, 77
Фикл, 362
Филиповић, Иван, 327, 344
Фихте, 82,
Флајшганс, В., 293
Флоински, 394
Франкопан, Иван, 417
Фортис, 79
Фортунатов, Ј., 291
Фос, 77, 82
Франичевић, Марин, 448
Франц, Јосиф 194
Франц Први, 425
Францев, В., 256
Фринта, А. , 253, 291
Фриш, 97

Хабделич, Јурај, 79, 270
Хајдегер, 31
Хан, 268, 271
Хам, Јосип, 448, 521
Хараламије, 18, 23, 57, 455, 456, 495
Хауптман, 82
Хаџић, Јован (Милош Светић), 245, 246м, 247, 248, 250, 251, 441, 521
Хаџић, Милош, 448
Хекторовић, 113, 235, 232, 302
Хераклије, цар, 208, 209
Хердер, 75, 79
Херодот, 161, 210
Хесиод, 161
Хилфердинг, 223, 268, 271
Хипократ, 161

Хирт, Херман, 364, 365, 367, 384, 386
Ходоковски, 163
Хомер, 161
Хосиус, 97
Храсте, Мате, 448, 521
Хумо, Хамза, 24

Чавчић, 113
Чарнојевић, Арсеније, 109, 134
Чеслав, војвода, 222
Чокрљан, Василије, 246
Чубрановић, 113, 340

Ћипико, Иво, 25
Ћирило и Методије, 68, 76, 77, 78, 80, 81, 82, 101, 183, 197, 216, 242, 348, 349, 459
Ћиука, Леон, 62

Цидилко, Весна, 457, 460, 461
Цицерон, 287
Цонев, Б., 294
Црнојевић, Ђурђе, 112

Шахматов, А. 291, 292, 295
Шафарик, Павел Јозеф, 8, 13, 22, 23, 42, 85, 163, 165, 175, 189, 190, 210, 213, 216, 225, 234, 236, 260, 262, 263, 267, 268, 271, 272, 273, 308, 368, 433, 460-464, 475, 477, 484, 490, 496, 498, 499, 501, 511, 535, 537
Швејковски, Војћех, 162
Шенхајм, пл. Рафаил, 421
Шеридан, 77,
Шешић, Лука, 414, 426
Шилер, 288
Шишков, 162
Шишмановић, И., 296
Шишатовић, Ловро, 348
Шкрабенц, 293, 294
Шлајхер, 310, 313, 360, 362, 363, 365, 378, 385
Шлецер, 67, 68, 77, 78, 81, 97
Шмит, 164, 360, 361, 362, 364, 365, 369, 378, 385
Штросмајер, Јосип Јурај, 34, 354, 505, 530
Штарх, 165
Штета, 165
Штрекељ, 290, 293, 296, 297
Штулц, 165
Штур, Људевит, 484, 485
Шулек Богослав, 151, 305, 327, 460, 476, 493, 494, 495, 497, 503, 504
Шурмин, Ђуро, 294, 417
Шћепан Мали, 413

О ОВОМ ИЗДАЊУ

Ово је друго издање књиге *Срби и њихов језик.* Под истим насловом књига је први пут била објављена у Приштини 1997. године, као трећа моја књига коју је издала Народна и универзитетска библиотека у Приштини (уредник проф. др Слободан Костић). Прве две књиге овог приштинског триптиха биле су *Српски национални програм и српска књижевност* (1995) и *Систем српске књижевности* (1996).

У ово друго издање књиге унета су два нова текста: *Одговор Г. Другу Старчевићу* Јована Суботића и *Неговање језика српског* Стојана Новаковића, као и одговарајуће допуне у одељку *Напомене и коментари.* У мојим текстовима у овој књизи дошло је, осим коректорских и лекторских исправки, до мањих измена и допуна.

Петар Милосављевић
СРБИ И ЊИХОВ ЈЕЗИК

Издавач
Требник – Београд

За издавача
Ранко Кебара

Уредник
Милош Ковачевић

Рецензенти
Мирко Аћимовић
Слободан Костић

Слог и корице
Мирјана Исаков

Штампа
Чигоја
ШТАМПА

Тираж
1000

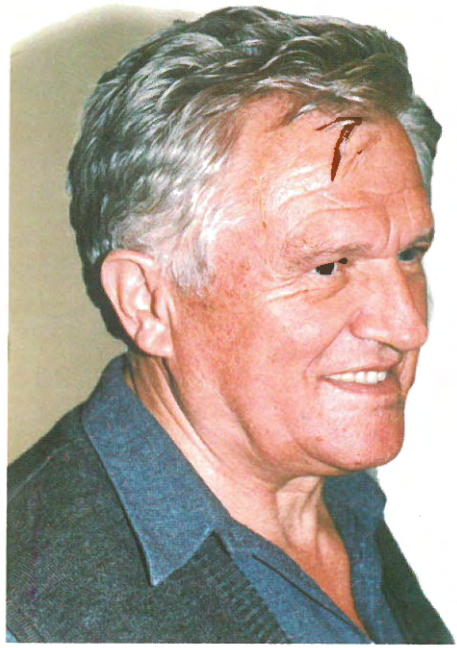
CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

811.163.41(091)(082.2)

СРБИ и њихов језик : хрестоматија / [приредио и пропратне текстове написао] Петар Милосављевић. - Београд : Требник, 2002 (Београд : Чигоја штампа). - 555 стр. : илустр. ; 19 cm. - (Изабрана дела / Петар Милосављевић ; коло 1)

Ћир. и лат. - Према белешци на крају текста, ово је 2. изд. - Тираж 1000. -
Стр. 7-10: Предговор / Петар Милосављевић.
-Напомене и коментари: 454-524. -
Регистар. - Напомене и библиографске референце уз текст. - Напомене и библиографске референце уз текст.

ISBN 86-7216-031-2
1. Милосављевић, Петар
а) Српски језик
COBISS-ID 101057036

ПЕТАР МИЛОСАВЉЕВИЋ (1937) професор је Методологије проучавања књижевности на Филозофском факултету у Новом Саду. Био је главни уредник Поља (1965-68) и уредник Летописа Матице српске (1969-79). Сада је уредник Србистике/Sebice. Објавио је збирку песама Блокада (1967) роман Нови Сад на ватри (1989) и Драме (1991). Највише његових књига је из области проучавања књижевности: Традиција и авангардизам (1968), Поетика Момчила Настасијевића (1978), Живот песме Лазе Костића "Santa Maria della Salute" (1981), Реч и корелатив (1983), Методологија проучавања књижевности (1985), Триптих о Лази Костићу (1990), Теоријска мисао о књижевности (1991), Теорија белетристике (1993), Српски национални програм и српска књижевност (1995), Систем српске књижевности (1996), Срби и њихов језик (1997), Теорија књижевности (1997).